

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

V

A miskolci Herman Ottó Múzeum legújabb Évkönyve első két közleménye az UNESCO által rendezett Herman Ottó Emlékévnek alkalmával Banner János tanszékvezető professzor tollából ismeretlen Herman Ottó-levelekkel ismerteti a nagy tudós harcát régészeti eredményeinek védelmében.

Komáromy József, a múzeum igazgatója közreadja a miskolci múzeumban évtizedekig őrzött Herman Ottó-levelek teljes gyűjteményét.

Kemenczei Tibor a rimaszombati típusú leletek kronológiai kérdését veszi vizsgálat alá, K. Végh Katalin a mezőnyékládházai avar temető leletanyagát ismerteti.

Molnár Vera beszámolót ad a sárospataki vár általa vezetett 1963–4. évi ásatásáról.

Kozák Károly Borsod megye középkori templomaiból az egyenes szentélyzáródású típusokat foglalja össze.

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1964—1965

ANNALES MUSEI MISKOLCIENSIS DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

V

MISKOLC

1965

*Levegő Művelés - 2086.
Miskolc, 1966. é. IV. 14.*

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Германа Мишколц, (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Otto Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Otto Museum, Miskolc, (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Otto, Miskolc, (Hongrie)

Szerkeszti:

KOMÁROMY JÓZSEF

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc. Kiadásért felelős a múzeum igazgatója
66/395. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi u. 28.

TARTALOM

<i>BANNER JÁNOS</i> : Párbaj a negyedkori ember silex lándzsájával	7
Дуэль копьем „силекс” человека четвертичного периода	
<i>KOMÁROMY JÓZSEF</i> : Herman Ottó levelei a miskolci múzeumban	17
Письма Отто Хермана в музей в мишкольце	
<i>KEMENCZEI TIBOR</i> : Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat	105
A rimaszombati típusú raktárleletek időrendi helyzete	134
Хронология складочных находок типа Римасомбат	
<i>K. VÉGH KATALIN</i> : A nyékládházi avar temető	177
Awarisches Gräberfeld von Nékládháza (Kom. Borsod)	194
Аварское кладбище в Некладхазе	
<i>MOLNÁR VERA</i> : Beszámoló a sárospataki vár 1963—64. évi ásatásáról	213
Доклад о раскопках в крепости Шарошпатака В 1963—64 гг.	
<i>KOZÁK KÁROLY</i> : Borsod megye egyenes szentélyzáródású középkori templomai	223
Mittelalterliche Kirchen mit rechteckigem Heiligtum im Komitat Borsod	254
Средневековые церкви с апсисом прямо закрытым в Комитате Боршод	
<i>KALAS IMRE</i> : Borsodi népi lakóházak jellemzői	259
Merkwürdigkeiten der Borsoder völkischen Wohnhäuser	
Характерные черты боршодских жилых домов	
<i>LAJOS ÁRPÁD</i> : Adatok az északborsodi pásztor- és parasztdalok kapcsolataihoz	285
Verknüpfungen zwischen den Hirten- und Bauernliedern im nördlichen Teil des Komitates Borsod	298
Данные о связях песен северно-боршодских пастухов и крестьян	
<i>BODGÁL FERENC</i> : A miskolci kovács-kerékgyártó céh	299
Die Schmiede- und Wagnerinnung-Zunft von Miskolc	313
Мишкольцкий цех кузнецов-колесников	
<i>KATONA IMRE</i> : A sárospataki Rákóczi-vár ismeretlen XVII századi ábrázolása az Iparművészeti Múzeum habán gyömbértartóján ...	317

Eine unbekannte Darstellung der Rákóczi-Burg von Sárospatak aus dem 17. Jh. auf einem habanischen Ingwerbehälter in Kunstgewerbemuseum	330
Неизвестная обрисовка крепости Ракоци из XVII века на хабанской посуде в Музее прикладного искусства	
<i>TAKÁCS BÉLA: A sárospataki kőedénygyártás</i>	333
Изготовление каменных посуд в Шарошпатаке	
<i>ROMÁN JÁNOS: A sárospataki fazekasság műszókincse és szerszámkészlete</i>	347
Der Kunstwortschatz und die Geräte der Töpfer von Sárospatak ..	381
Запас технических слов и прибор инструментов у гончаров в Шарошпатаке	
<i>PÁRKÁNY LÁSZLÓ: A miskolci sajtó a Tanácsköztársaság idején</i> ..	399
Мишкольцкая печать во время Венгерской Советской республики	
<i>KÖRMÖCZY LÁSZLÓ: Tokajhegyalja szőlőkultúrájának rekonstrukciója</i>	415
Die Rekonstruktion der Weinbaukultur in Tokaj	
Реконструкция виноградных культур в Токайхедьалье	
<i>K. VÉGH KATALIN – KEMENCZEI TIBOR: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1964-ben</i>	449
Die Ausgrabungen des Herman Ottó Museums im Jahre 1964.	
Сохранения находок и раскопки Музея им. Отто Хермана в 1964	

PÁRBAJ A NEGYEDKORI EMBER SILEX LÁNDZSÁ- JÁVAL

(Herman Ottó ismeretlen leveleiből)

1910-ben sajtáságos különnyomat jelent meg Budapesten; „Im Selbstverlage des Verfassers”.

A különnyomat W. Hamburger bécsi nyomdájában készült: ott, ahol a „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien” c. közismert, — magyarországi leletekről is többször hirdető¹ — Európa-szerte elterjedt, igen jelentős folyóiratot nyomtatták.

A különnyomat jelzése sem mindennapi. Zárjelbe téve a cím alatt (Mit Nachträgen), majd ez áll; „Zum Teil Sonderabdruck — innen a magyarban helytelenül használt; „különnyomat” szó — aus Band XL (der dritten Folge Band X.) der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.”

A tanulmányt Herman Ottó írta, 1910 márciusában s az eredeti közlés néhány hely cenzurázásával, a mondott kötet 181—190 lapjain található; „Das Artefakt von Oloñec und was dazu gehört” címen. Maga az értekezés I. jelzéssel jelent meg. Ehhez csatlakozik a II. ; „Erwiderung auf die Angriffe von Herrn Otto Herman, Budapest,” Hugo Obermaier, Wien aláírással. A III. részt „Mein Schlusswort” címmel Herman Ottó írta Lillafüreden, 1910. július 21-én. A IV. „Anmerkung des Herrn Regierungsrates J. Szombathy” fejezi be a nem csak polemikus, de a tudományos tárgyilagosságot sokszor szem elől tévesztő vitát, ha ugyan valóban befejezi.

A folyóiratban ennél több nincs, de van az 1—13 lapra terjedő különnyomatban, amelynek 11—13 oldalán lévő V. részt „Nachtrag” címen Herman Ottó írta, Budapesten, 1910 októberében, ha ugyan nem jóval előbb.

Ez a rész tehát, csak a különnyomatban jelent meg és végigolvasva meg is érti az ember, miért nem közölte a folyóirat. Azt azonban kevésbé lehet megérteni, hogy ha ott nem lehetett, miért járult hozzá a szerkesztőség ahhoz, hogy ugyanaz a nyomda, ugyanazzal a betűvel a különnyomathoz hozzacsatolja, sőt az eredetileg cenzurázott részeket is a szövegbe iktassa kiemelt szedéssel, s ezzel nagy publicitást biztosítson számára.

Félvszázad után bajos volna ezekre a kérdésekre feleletet kapni. Legfeljebb gyanítani lehet, hogy ha a szerkesztőség nem is mindenben — főképp vitamodorával nem — értett egyet Herman Ottóval, szívesen beleegyezett — a hivatalos színtől megfosztott — közlésbe. A miért azonban még így is válasz nélkül marad. Keresni lehetne az okot talán abban, hogy a Hofmuseum — ha maga nem is vállalkozott egyszer-egyszer keményebb hangú fellépésre, nem haragudott azért, ha a társországból ilyen hang nyomtatásban is napvilágot láthatott. De mindez nem egyb — talán nagyon is közelfekvő — találgatásnál.

Maga a cenzurázott közlemény is mutatja, hogy Obermaiernek az a megjegyzése;² „Der bei O. Herman (Zum Solutrén von Miskolcz) Mitt. der Antr. Ges. in Wien (3) VI. 1906. S. 5. abgebildete Faustkeil aus dem Gouvernement Oloñec

ist ein zum Schliffe vorbereitetes mesolithisches Beil, worüber seine ganze Gestalt keinem Zweifel lässt," készítette Hermant elsősorban a keményhangú válasz adására, mikor egyebek között ezeket írja; „Der Mangel kann nie durch blosse Autorität ersetzt werden". És ez a mindenképpen helyes megállapítás még nem is a legkeményebb a fékét vesztett vitában.³

Sajnos, a Herman tanulmányában többször is említett Obermaier levelek⁴ nem maradtak meg s így azokat csak az ott hivatkozott részek szerint, tehát merőben egyoldalúan ismerjük. Ezek tartalmáról tehát csak egyoldalú szemlélet alapján értecsülhetnénk, ha a kivonatok elegendők volnának erre.

Személyes kapcsolat, a levelek tanúsága szerint, volt ugyan a két vitatkozó fél közt, mégis Herman Ottó egy előttünk ismeretlen levelében a Mitteilungen szerkesztőtitkárától, Leo Bouchaltól kérhetett felvilágosítást Obermaier személye felől.

Bouchal 1908 január 10-én válaszolt a levélre s a következőket írja:

„Hochverehrter Herr! Herr Dr. Obermaier ist gegenwärtig unser eifrigster Prähistoriker. Er ist Prähistoriker vom Fach, hat bei Hoernes, dann in Frankreich studiert, und ist zugleich Glazialgeologe als Schüler Penk's. Sein Spezialfach ist daher das Paläolithikum — ich glaube darin ist er also Ihr engster Forschungsgenosse. Er ist ein treues Mitglied unserer Gesellschaft und wird sich demnächst als Privatdozent für Prähistorie hier habilitieren. Material, welches Sie ihm geben, ist daher in guter Hand. Trotzdem ist es, wie Sie andeuten gut, wenn nicht zwei zugleich dasselbe publizieren. Urgieren Sie aber bitte seine anständige Antwort, er ist in Wien.

Mit den besten Grüßen Ihr in steter Verehrung ergebener; L. Bouchal."

Hogy valóban az idézett kijelentés — és a szeletai hamisítás vádja — volt az érzékeny pont, az kitűnik Herman Ottónak Moriz Hoerneshez alig egy hónappal később, 1908. február 22-én írt leveléből. A levél itt idézett része ugyan nem az oloñeci, hanem az Avason talált hegyre vonatkozik, de ezzel is bizonyítani igyekszik Obermaier véleményének ingadozó voltát;

„Und wieder ganz im Vertrauen sage ich, dass ich einen Brief von Dr. Obermaier habe;⁵ worin er sagt, die Spitze aus dem Diluvium von Avas, die Herr Professor genau kennen (Solutrén von Miskolecz Fig. 4.) sei neolithisch, und später schrieb er mit wieder, er habe meine Funde den französischen Celebritäten vorgezeigt, die alle Stücke als absolut echt paläolithisch erklärten. Auf meine entsprechende Bemerkung meinte Herr Dr. Obermeier, dass „neolithisch" sei, nur eine flüchtige Idee gewesen."⁶

A kérdés ezzel lezártnak látszott. De közel két év múlva ért levélre adott válaszból arról értesülünk, hogy Herman Ottó már a Szeletában végzett újabb ásatásokról is hírt adhatott Bouchalnak.

A válasz a következő;

„Anthropologische Gesellschaft in Wien. Wien am 29. November 1909. Hochverehrter Herr! Herzlicher Dank für Ihre erfreulichen Nachrichten aus der Szeletahöhle! Hoffentlich fällt für uns auch eine kleine Publikation ab. Die fragliche Erwiderung auf Obermeier kann, wenn Sie nicht zu lange ist, noch in das eben in Druck befindliche letzte Heft aufgenommen werden. Nur bitte ich dann um baldigste Übersendung des Manuscriptes. Wie geht es Ihnen, hochverehrter Herr? Ich hoffe gut! Kommen Sie wieder einmal nach Wien? Nächstes Jahr die Jagdausstellung wird Sie wohl auch herüberlocken: die ungarische Urbeschäftigungen fallen ja da hinein. Mit den besten Grüßen Ihr in steter Verehrung ergebener L. Bouchal."

Herman Ottó a válasszal, amelyet nagyon széleskörű levelezés előzött meg, — a megmaradt levelek tanúsága szerint; Böck Jánossal, Gálffy Ignáccal, Moriz Hoernessel, Kaczvinszky Bélával, Kadič Ottokárral⁷, Leszih Andorral, Lóczy Lajos-sal, Nagy Ignáccal, Orosz Endrével, Papp Károllyal, Pósta Bélával⁸, Semsey Andorral, Schaffarzik Ferencsel, Joseph Szombathyval⁹, Szontágh Pállal, Sztripszky Hiadorral¹⁰ Török Auréllal — 1910 márciusában készült el. Ezt el is küldte Bouchal-nak, aki — mint a „Nachtrag”-ból tudjuk — cenzurázta s egyes részeket ki is hagyott belőle. A separatum az eredeti szöveg kimaradt részeit dőlt betűvel közli¹¹, annak ellenére, hogy az valóban nem tartozik a vita lényegéhez. Így aztán olyan különnyomat került a Mitteilungen olvasói elé, amelyek egyes részei nem voltak az általuk ismert folyóirat cikkében.

A „Nachtrag” egészen új fogalmazás s azt a gondolatot kelti, hogy az I. rész utáni Obermaier-féle válaszra adott „Mein Schlusswort” eredeti szövege lehetett, amely csak erősen rövidítve, tárgyilagossabb hangon fogalmazva, mindössze kilenc sorban kapott helyet a folyóiratban, nem különben a különnyomatban is.

Nem volna érdektelen a félévszázad előtti polémia e részének közlése, de mivel az érdeklődők a separatumhoz könyvtárainkban hozzájuthatnak, nem kívánjuk az Évkönyvet ezzel terhelni.

A különnyomathoz éppen az lévén a célja, hogy a megváltoztatott szöveg eredeti formájában és megfelelő kommentárral jusson azokhoz, akiknek eredetileg is szánva volt, a kinyomtatott példányszámnak megfelelően széles körben terjesztette szerzője, a fedőlapra ragasztott névjegyével jelezve, hogy az könyvtári forgalomba nem került.

Így került — sok hazai és külföldi szakemberen és intézményen kívül — Henri Breuil kezébe is. És ezzel megindult közte és szerző közt a rendkívül érdekes és mindkét félre egyaránt jellemző levelezés.¹²

Breuil első levele Párisban kelt, 1911 január 25-én.

Magyar fordításban a következő;

„Füzetét megkaptam. Nem akarok beszélni a személyes kirohanásokról, melyek az ön brossurájában sajnos igen nagy helyet foglalnak el, és amellet igazságtalanok.

Egyszerűen véleményt akarok mondani a szilexről¹³. A rajzban közölt tárgy előttem solutréen-belinek látszik. A mi a vastagságot illeti, identikus az Ofnet és Prsedmosti rétegekben találtakkal, amelyek a középeurópai solutréenre jellegzetesek.

Ami a miskolci többi leleteket illeti, melyek már előbb lettek közölve, emlékszem, hogy gyönyörű acheuli és solutréeni tárgyak voltak.

Ami a Szeleta barlang leleteket illeti, azokat részben St. Germain en Laye-ben láthattam Kadič úr kezeiben. Íme véleményem, melyet Reinach Salamon jelenlétében is elmondtam, elég megfontolás után;

Az első benyomás az, hogy gyanús tárgygyal állunk szemben: nem volt semmi patina: semmi concretio: de ha elég nagy sorozatot vizsgálunk, találunk némi concretiot több laurus levelén. Ezek a concretiok elegendők arra, hogy a hamisítvány gyanúja elháríttassék, ámde miután ezen darabok azonosak mindenben a többiekhez, ezeket autentikusoknak kell elfogadni. A közet, a melyből csinálva vannak, kalczedon fibrosus struktúrával, bizonyára kevésbé változékony, a mi megmagyarázza, hogy conserváltak magukat patina és lustre nélkül. Ha stratigraphiai helyzetüknél fogva, mely tudományosan lett megállapítva, egy paläolithos fauna közt

találtattak, a mint ezt Kadič mondta, akkor az ő quaternár koruk meg van állapítva. Ezért azt hiszem, hogy solutréen jellegük szükségképp feltehető.

Az alsóbb rétegekben talált tárgyakat illeti, azokat, bár számra nézve kevés van is, azért vigyázni kell, az aurignaci niveauba utalom, bizonyos igen kopott szilánkok és egy igen kis coup de poing pedig a mousterienre mutatnak.

Tehát e tényekre nézve egyezek önnel. Beszéltem erről a nyáron Obermaier barátommal, akit ön annyira igazságtalanul támad és az a véleményem őt arra vitte, hogy megváltoztassa az övét, a mit udvarias vitával könnyebben lehetett volna elérni, mint sértő jelzőkkel, melyek nem függnék össze a tárggyal. Csak annak árthatnak, a ki azokat használja. Nem értem ezen különös formát, mely távol áll a megfejtendő kérdéstől, annál kevésbbé, mert Obermaier csak privát véleményt mondott: az ember tévedhet, de azért nem kell őt inzultálni, úgy, mint az barátommal valóban esett.

Óhajtom, hogy Kadič és ön írjanak egy szép monográfiát az igen érdekes paläolith rétegekről, de menten azon absurd kérdésektől, melyeket ön jónak látott belekeverni.

A mi a solutréei megdolgozott csontjait illeti, kell, hogy megmondjam, hogy az a benyomásom, hogy a kopás absolute természetes eredetű. Találtak ilyeneket medve barlangokban, a hol az embernek nyoma sem volt.

Felhasználhatja levelem tisztán objektív részét. És semmiképpen nem akarok kellemetlenkedni önnek, de miután jónak látta megtámadni egy olyan tiszteletreméltó és annyira dokumentált embert, mint Obermaier(t), nyíltan megmondom azt; ha ő tévedett a tudomány tekintetében, ön is tévedett azon jellegre nézve, melyet egy udvarias vitának adni kell.

Ez a véleménye mindazoknak, kik a sectarizmus egyaránt ellenségei, és Obermaier véleménye is, és gyalázó füzeté is arra enged következtetni, hogy ön ezidőszerint eltávolodott ezen elvtől.

En igen szívesen rendelkezésére bocsátom szolgálataimat, a mennyire az állásommal összefér: de szeretném, ha önben egy megfontoltabb és kevésbbé erőszakos szellemre találnék. Hive; H. Breuil."

„Obermaier neve után ön a S. J. betűket alkalmazza; engedje meg, hogy megmondjam, hogy ez rágalom. Obermaier nem volt tagja soha semmi egyházi rendnek. Ha ön komoly kérdésekben ilyen igazságszerető, akkor az nagyon sajnós."

Nem kétséges, hogy Breuil levelének a hangja nem sokban maradt a „Nachtrag”-é mögött s az is természetes, hogy Herman Ottó nem hagyta válasz nélkül. Már 1911. január 30-án elküldte francia nyelvű válaszát, amit a megmaradt francia szöveg datálása bizonyít. Ez a szöveg a nyelv természeténél fogva szelidebb, mint az eredeti német fogalmazvány és Herman ebben sem tagadta meg ismert harcias természetét.

A német eredeti fogalmazvány a következő;

„Monsieur! Sie beginnen die Correspondenz mit mir, einen Ihnen ganz fremden Mann damit, dass Sie mir eine scharfe Moralpredigt zur Unterstützung Ihres Freundes Dr. H. Obermaier, halten, den ich wegen einer Invective ein wenig den Text gelesen habe.

Das Einmengen eines dritten in den Streit Zweier, ist nach den Begriffen von Lebensart aller Gebildeten ein Vorstoss gegen die Schicklichkeit. Stellen Sie sich nun vor Ihrem Ankleidespiegel und halten Sie Ihrem Abbild eine Moralpredigt über den Text der Unberufenheit.

Ich habe mit Ihnen weder mittelbar, noch unmittelbar zu tun gehabt, weise also Ihr tendentiose Einmischung a limine zurück, danke aber für den fachgemässen Teil.

Goethe sagt; „Selbst ist der Mann!“ Wenn Dr. Obermeier noch etwas zu sagen hat, wird er ja hervortreten und bin ich stets bereit, *wieder zu Feder — oder zum Schwert — zu greifen*. Ich bin mit Ihrem Briefe jedenfalls vertig.

Noch eine Sache muss ich noch berühren. Sie sagen dass die Buchstaben S. J. die ich bona fide anwendete eine „calomnie gratuite“ involvieren. Wie so denn? Ist den das (Socius) Societatis Jesu diffamierend? den nur dann wäre der Antwort „calomnie“ richtig: wenn aber nicht, dann hätten Sie „erreur“ schreiben müssen. Jedenfalls werde ich mich beim General S. J. informieren. Mit Achtung. O. Herman.”

Úgy látszik H. Breuil sem volt olyan ember, aki megijedt volna a szokatlan hangú levélről, hiszen mást nem is várhatott a maga, ha kissé mérsékeltebb hangú, de még is erélyes és kioktató levelére. Párisban, 1911. február 2-án kelt levelében adott válasza nem éppen a tudomány történetébe tartozik, de jellemző volta miatt még is érdemes közölni, abban a valóban nem kifogástalan magyar fordításban, amely a többi ilyen levelekkel együtt egy kéz írásában maradt meg, a hézagosan meglévő francia válaszokkal együtt.

„Monsieur! Miután jónak látta kinyomatni az ön heves és tudományon kívüli támadásait, ez nem többé egy két személy közti ügy, hanem egy felszólamlás egy harmadik személy ítéletéhez, a közönséghez, a melyhez én is tartozom és igénybeveszem azon jogomat, hogy önnek megmondjam a véleményemet és azt esetleg ki is nyomatom. Nekem az igen indifferens, ha ez önnek kellemetlen, de meg kellett volna óvnia a vita magántermesztű jellegét¹⁴. A mi a jezsuita elnevezést illeti, jól tudja, hogy ennek tendenciozus értelme van és úgy látszik, hogy ön a vitában azért használja, hogy a tudományon kívül álló és alacsony érzelmekeket keltsen fel, a melyeket a politikusok vitáikban használnak fel.

Ezért azt hiszem, hogy azon jelző „rágalmazás” helyes és miután az állítás absolute téves, Ön tehát Obermeiert oly jelzővel illette meg, mely neki árthat és mely lényegében nem igaz. Nem akarom kétségbe vonni jóhiszeműségét, de ön az ön erőszakos támadásában oly érveket használ, melyek igazságtalanok, holott az ön ügye jól állott véleményem szerint, amit meg is mondtam. Obermeier is tévedett, de jóhiszeműen, de önt nem sértette meg nyilvánosan. Megmutattam az ön *lovagias kihívását*(!) számos, legkevésbé sem klerikális kollégának, és ők is azon a nézeten vannak, hogy ezen *rodomontadok* végtelen *nevetségese*s és nagyon ártanak azon fejtegetéseknek, melyekhez csatolva vannak. *Nem a kardot kell kihúzni*, azt mondta S. Reinach, *hanem a quaternär ember silex lándzsáját*. Reinach maga is, ki nem ismerte Obermaier véleményét, hamisaknak tartotta a szeletai silexekeket: Kadič is jelen volt és a napokban ismételte ezt előttem. Én magam is hosszú ideig haboztam: Obermeier tévedése tehát nem durva hiba volt, és ha ön, az ön érveit kedélyesebben adta volna elő, ez őt jobban győzte volna meg. Valóban nagy kedvem lehetett az objektív rész megismerésére, mert különben az ő munkájától a másik rész miatt vissza kellett volna riadnom.

Daczára annak, hogy a modora által a közvélemény ítélő széke elé állott, az nem fog akadályozni abban, hogy az ön paleolitikai dolgozatait nagyra becsüljem, melyek oly vidékre vonatkoznak, melyek a nyugati centrumoktól oly távol esik. A napokban kaptam Dr. Hillebrand kitűnő jegyzeteit¹⁵. Szeretném tudni czímét és Kadič urét is: és ha a mi vitánk, melyet részemről befejezettnek tekintek, nem fogja önt többé haragra lobbantani, sem pedig én nem fogok haragudni többé, azért a csúnya tükör elé állításért (annyit nevettem rajta, mint a párbajjal való fenyegetésért), akkor kérem fogom, hogy czímüket tudassák velem, mert meg akarom küldeni dolgozataimat. Szándékomban van azokat *egy bizonyos idő múlva* önnek is megküldeni. Veuillez, Monsieur croire a mes sentiments très distingués H. Breuil."

Herman írásával;
„Meg is küldte,
mikor megijedt.

Valószínűnek látszik, hogy ezt nem várta meg Herman Ottó, mert nem sokára válaszolhatott. Sajnos, a válasznak nincs meg a francia fordítása, amely az előbbinek is lehetővé tette datálását. A most is németül fogalmazott eredetin — sajnos — nincs dátum.

„Monsieur! Aus Ihrem Brief vom 2 dMs geht deutlich hervor, dass Sie die Genesis der Affaire Herman contra Obermeier nicht kennen. Ich werde sie Ihnen ganz kurz skizzieren. Alle Fachmänner freuten sich über den Fund von Miskolcz+Szeleta und die Stücke, die wie neu erschienen regten mich und Jeden an der Ursache nachgruben und zwar meist mit einer petrographisch-chemische Untersuchung. Nur Obermaeier lanzierte den Verdacht der Fälschung¹⁶ und schrieb mir, er habe mich nicht in Verdacht. Das ist doch, besonders im französischen, feinem Sinn eine Beleidigung! Da dies aber absolut privat war, gedachte ich keinen Gebrauch davon zu machen. Vide; Das Artefakt etc. pag 4. Zeile 15 von unten. Dadurch war ich moralisch gezwungen einzugreifen. Ich sage alles dieses ganz deutlich in meiner Schrift contra Obermeier,

Sie irren wenn Sie sagen, dass ich der Sache grosse Publicität gab. Das Heft wurde ausschliesslich nur Mitglieder der Antrop. Ges. in Wien zugesendet, es gilt also pro domo.

Wenn Ihre Freunde in meiner Überzeugung puncto Duell ein Randamastade erblicken, so ist nur eines richtig; sie kennen mich nicht. In meinem Schubfach erliegt eine Reihe Protokollen über angefochtene, zum Teil schwere, mit politische Duelle. Das ist in Ungarn allgemein bekannt.

Das annehme ich aber bereitwillig, dass der gesunde Humor des Mr. S. Reinach das richtige traf, als er für den alten Eisenfresser O. Herman und den berühmten Gladiator Dr. Obermeier als obligate Duellwaffe die paläolithische Silexlanze bezeichnete. Bravo!

Übrigens kann ich versichern dass ich nicht unter dem Einfluss der Leidenschaft stehe, denn *wenn man 76 Jahre alt ist, also das Leben hinter sich und alle Gefahren bestanden hat, so kann man sagen: iam alios vidi ventos!* Und dann gilt bei mir die Variante; si vis pacem — bene est, si vis bellum — optime est.

Endlich den schlimmen Kindern verspricht man Zucker, den bissigen Paläolithikern verspricht man „*Dans quelque temps*“ (d. h. wenn sie sich gut aufführen) Bücher. Mr. l'Abbé Bravissimo!

Die beide Adresse für Kadič und Dr. Hillebrand ist; Budapest Stefánia út 14 (Földtani Intézet). Hochachtungsvoll; O. Herman."

Ezzel lábhoz eresztette a két egymást soha sem látott tudós a silexlándzsát, mert több levelet vagy nem is váltottak egymással vagy éppenúgy, mint az Obermeier-féle levelezés, és bizonyára még sok más, nem maradt reánk. Az Akadémia és a Széchényi Könyvtár kéziratárájában legalábbis nem található.

A francia levelezésnek azonban még koránt sem volt vége.

A párisi Société Préhistorique Herman számára sem volt érdektelen. Hogy a társaságnak vagy a Bulletin szerkesztőségének küldte-e meg a separatumot, ma már nem lehet megállapítani. Annyi azonban tény, hogy a társaság hivatalos, de áthúzott felnyomású levélpapírján, Páris, 1911, január 22. kelettel — tehát csaknem a Breuil első levelével egyidőben — Dr. A Guébhard is írt Hermannnak, jelezve, hogy a küldeményt ő is megkapta. Sőt ennél sokkal többet is írt.

A levél a már eddig is ismert, nem kifogástalan magyar fordításban így hangzik;

„Monsieur! Érdekes memoárját megkapván a Société Préhistorique Bulletin-jében (t. VII. Dec. 1910. p. 643.) egy pár sort közöltem, melynek kefelevonatát megküldöm.

Dolgozatának olvasása közben észrevettem, hogy ön Obermeier neve után O. I.-t tett. Ámde a monacói fejedelem meghívta őt, hogy Breuil abbéval részt vegyen az új Institut de Paléontologie Humaine à Paris intézet tanítói karában, nyilvánvalólag azért, hogy ezen legkevésbé katolikus tudományt monopolizálják és a szent vizekre vezessék¹⁷ és ezért nekem igen fontos, hogy Breuil abbé tagadásával szemben bizonyíthassam, hogy az ő kollégája Obermeier jezsuita.

Megszerezheti e nekem a bizonyítékot? Ez által a legnagyobb szolgálatot teendi nekem. Előre is köszönöm és maradok „en vous adressant mes salutations les plus distinguées. A Guébhard.”

„Bocsásson meg, ha franciául írok, bár németül beszélek és olvasok, de azt hiszem, hogy ön jobban ért meg engem. Ha ön ismeri Márton A. (nyilván L.) urat Budapesten, nála olvashatja a Bulletin novemberi számát; p. 562., a hol én Breuilről és Obermeierről beszélek.”

Messze vezetne a mi tárgyunktól, ha erre a bizonyára nem éppen elismerő közlésre kitérnénk, de annyit még is megjegyezhetünk, hogy a tárgyilagosság hiányában bajos volna egyedül a magyar paleolitikum hőskorának szereplőit elmarasztalni.

A kefelevonat magyar fordítása más szempontból is érdekes. „Prähistoria külföldön. Írta Dr. A. Guébhard, de Paris. Hogy Herman Ottó védekezzék pater Obermeier által nyilvánított bizonyos kétségek iránt, a miskolci (Magyarország) leletek paleolitikus jellegét illetőleg, összehasonlítás céljából kutatót egy oloñeci darab után, mely fénykép után igen ismeretes és ezáltal egész kutatási odysseára kellett indulnia, mely emlékezetünkbe hozza a mienket, most három éve, midőn mi szintén Oroszországban kutattunk ama Boux-i (Vaulouse) váza után, de amely szerencsésebb volt, mert megtaláltuk, habár messze az eredeti múzeumtól az eltűnt darab öntvényét, minden címke nélkül a vastagságáról kellett meghatározni vajjon a solutréenhez tartozik — vagy egy egyszerű neolithikus fejsze vázlata.

Eltekintve Herman Ottó győzedelmes demonstrációjától, valóban érdekesnek látszik azon tény, hogy bizonyos szokások univerzális elterjedéssel bírnak, minden éghajlatban egyformák, t. i. hogy az egyetemi pontifex ellenkezésbe jön a független kutatóval: ezáltal bizonyos múzeumok titkai hozzáférhetetlenné lesznek, mint a föld belei: és a múzeumokban csak a conservatorok conserválják magukat.”

Talán mondanom sem kell, hogy e sorok írása óta kerekén egy félszázad telt el s a szokásokból egyre kevesebb konzerválódik mindenfelé. Magánlevelezésekből bizonyára többet lehetne efelől megtudni, mint a hivatalos iratokból.

Hogy Herman Ottó ezt a levelet sem hagyta válasz nélkül, az természetes. Nem is késett soká a válasz, mert már január 27-én a szokott módon — német fogalmazvány francia fordításában — el is ment.

„Monsieur! Ich danke Ihnen bestens für dem Abzug (épreuve) der mir die Freude brachte Sie, geehrter Herr, auf meiner Seite zu begrüßen. Es ist gut, wenn sich freue, ernste Forscher gewisse Strömungen rechtzeitig entgegenkommen. Mr. Rutot soll (nach. v. Lóczy) die Überzeugung hegen, dass Obermeier gedungen ist, der freien Strömung in den Weg zu treten.

Sie wünschten von mir Beweise, dass Obermeier Jesuit ist. Nichts ist schwerer, als Jesuiten gegenüber etwas zu beweisen, ist ja ihre Devise das bekannt; „das Ziel heiligt die Mittel“. . . Nur beim Ordensgeneral in Rom wäre die Wahrheit konstatierbar, wenn er will.

Ich habe über Obermeier in Wien mit den Herren am Hofmuseum gesprochen, ihn stets als Jesuit angeführt, und man hat mich nicht korrigiert und mir nicht wiedergesprochen. Dass er Priester ist, ist ganz sicher und Breuil scheint sein Socius zu sein. Auf mich hat er seiner Augendienerei und Schmeichelei den schlechtesten Eindruck gemacht und ich würde ihn nie ein Lehramt anvertrauen. Ich weiss auch nicht, was dem Fürsten von Monaco so imponiert hat. Denn Obermeier ist mehr Schwetzer als Fachmann und seine systematische Versuche stehen nicht einmal so hoch, wie die sogenannte „analytische Methode“ der seligen wiener Dr. Redtenbacher, wie es sie die Käfer angewendet hat.

Hier flunkert Obermeier immer mit Capitan, Carthailac und Breuil und man sagt, dass er in Paris mit oesterreichischer Namen hervortritt.

Auch das ist wahr, dass ich sie schon wiederholt einladen liess, zuletzt als Gast des Comitatus Borsod, — er kommt aber nicht. Wir haben soeben die prae-historischen Reste des Menschen im Bükkgebirge entdeckt.¹⁸

Soviel konnte ich heute mitteilen.

Ihr bereitwilligster O. Herman.”

Nem kétséges, hogy még ez az utolsó levél se mutatja Herman Ottó Obermeierről alkotott véleményének megváltoztatását, sőt jobb belátásra jutását sem. Gyakran előfordul a tudomány történetében, hogy két kutató egy vizen evez ugyan, de a partot más-más hajóval, más-más úton akarja elérni. Itt is ilyen esettel van dolgunk, de csak egyoldalúan láthatjuk a dolgokat, mert Herman Ottó nyílt szavainak visszhangját soha sem olvashatjuk Obermeier elpusztult leveleiben. Ezért örök kár, hogy elvesztek.

Hogy Obermeier mit jelentett az európai őskőkor kutatás s általában az őskor kutatás történetében, nem ezek a levelek mutatják meg, de Herman Ottó nagy érdemeiből sem vonnak le semmit, sőt emberi vonásokkal egészítik ki eddig is jól ismert írói, tudói arcképét.

E tudománytörténeti adalékokból is nyilvánvaló, hogy az 1893-ban Herman Ottónak a Természettudományi Társulatban tartott előadásával annyi szenvedélyt felkavart vita, nem állt meg az ország határánál, hanem Ausztriára — ahonnan egyébként komolyabb támogatást is kapott — Franciaországra, sőt Németországra is átterjedt, s mint a levelekből olvasható a kor legismertebb nevű kutatói is — szélesebb

vagy szűkebb körű nyilvánosságban — résztvettek abban, nem kevesebb szenvedéllyel, mint az itthoniak.

Közel húsz esztendő sem volt elég arra, hogy a kedélyek megnyugodjanak s ez — ismerve a mai magyar kutatás legújabb európai hírű eredményeit (Érd, Ságvár, Vértesszőlős) — akkor talán szükséges is volt. Nem ártott a magyar kutatásoknak, hogy a kezdő lépéseket ilyen nagyarányú érdeklődés kísérte s részben irányította is.

Miskolc környéke és a Bükk-hegység ezzel vonult be az európai palaeolitikus kutatás történetébe.

Banner János

J E G Y Z E T E K

- ¹ Itt jelentek meg, többek között, Herman Ottó: Das paläolithische Fund von Miskolcz (1893. 77–82); Zum Solutréen von Miskolcz (1906. 1–11); Das Paläolithicum des Bükk-gebirges in Ungarn (1908. 232–263.).
- ² H. Breuil – H. Obermeier: Die Gudenushöhe in Niederösterreich (Uo. 1908. S. 277.)
- ³ Mindez az eredeti közleményben van, nem is a még szenvedélyesebb hangú „Nachtrag”-ban.
- ⁴ A közleményben 1907. II. 10, 1908. I. 11. és III. 8 keletű, elveszett Obermeier-féle levelekből vannak idézetek. MAG 1910. 185–186, Sep. 5–6.
- ⁵ Erről a levélről se tudunk ennél többet.
- ⁶ Hogy ez levélváltás vagy személyes találkozás volt-e, ma már nem állapítható meg.
- ⁷ Ötvennél több levél, sokirányú megvilágítása a magyar őskorkutatás korai történetének. Ezekből még jobban látszik Herman Ottó kimagasló szerepe.
- ⁸ Főleg a naplójában is említett oloñeci leletek tárgyában. Acta Arch. Hung. 5 (1955) v. 299. Arm. 5.
- ⁹ J. Szombathy közvetítette Uwarow grófnő felé az oloñeci darab keresésének kérését. Uo. 183. Sep. 3.
- ¹⁰ Sztripszky rekapitulálja Póstának a moszkvai szakemberekkel folytatott levelezését, amire Herman is hivatkozik. Uo.
- ¹¹ Sep. S. 2,2. bek. 4; 4,5. bek. 1; 5,4–8; 6,3. bek. 8, 10; 7,1. bek. 3–4,2. bek. 6–8, sor.
- ¹² Breuil és Guéhard francia nyelvű leveleit Herman magyarra fordította. A válaszokat németül fogalmazta s egy megmaradt levél tanúsága szerint francia fordításban küldte Párisba. Az eredeti francia levelek megvannak.
- ¹³ Bizonyára az avasi leletről van szó.
- ¹⁴ Ezt a kérdést a „Mein Schlusswort” már eleve tisztázta. Uo. 190. Sep. 10.
- ¹⁵ A jegyzetek is a Szeletára vonatkoznak.
- ¹⁶ Itt kell megemlíteni Kadič Ottokárnak a tübingeni konferenciáról szóló beszámoló levelét, amely teljes elégtételt szolgáltatott a megindult bükki kutatásoknak. Tübingen, 1911. VIII. 16.
Nagyságos Uram! Örömmel értesitem, hogy a Szeletában végzett kutatások módszere a lehető legnagyobb elismerésben részesült. Az előadás után érdekes diszkuszió fejlődött, amelyből van szerencsém egyelőre a következőket közölni. Forrer (Strassburg) szerint gondosabb és rendszerebb ásatás még nem történt barlangban. A szeletai ásatásokat mintaszerűnek állítja fel és hangsúlyozza, milyen fontos, hogy azokat geológus vezette. Schmidt, a konferencia szervezője (Tübingen) a szeletai babéralakú hegyeket magasztalja és Obermeiernek egykori nézetét miszerint azok hamisítványok lennének szinte nevetségessé teszi. Bayer (Wien) a lelőhelyet anthropogeographiai szempontból tartja érdekesnek. A diszkuszió végén a konferencia Szombathy (Wien) indítványára a Földtani Intézet Igazgatóságának, és a földművelésügyi miniszternek elismerését és köszönetet szavaz, amiért a sok fontos feladatai és teendői mellett ilyen kutatásra is időt, erőt és pénzt juttat. Az előadás valóságos diadallal végződött. Egyébként igen sokat tanultam és igen becses összeköttetéseket szereztem. Többen Nagyságod iránt elismeréssel érdeklődtek és távollétét sajnálták. Obermeier nem volt jelen! Az értekezlet tanulságos kirándulásokkal végződött. Holnap még Heidelbergbe utazom (Homo Heidelbergensis) s onnan Budapestre, illetve Hámorba megyek. Maradtam mély tisztelettel: Dr. Kadič Ottokár. – Lóczy igazgató úrnak ugyanilyen értesítést küldtem.”
- ¹⁷ Erre céloz Herman Ottó is a „Nachtrag”-ban: „... Obermeier ... z. B. in der Anthropologie, seinem Stande gemäss, an die Genesis zu halten hat, welche den Anthropopithecus nicht anführte.” Sep. 12. 5. bek.
- ¹⁸ I. Herman Ottó, Nyilatkozat a répáshutai diluviális emberkoponya tárgyában. Budapesti Napló, 1911. I. 20. – L. még: Hillebrand, Földtani Közlöny, 1911. 209–210 és 518–531. Hogy ennek a nagyfontosságú leletnek elismerése érdekében is tekintélyeket kellett megmozgatni, arra idézünk Kadič, Herman Ottóhoz írt leveléből, 1911. III. 31. kelettel: „Lenhossék professzor urat levélben megkértem, hogy a leletet az Akadémiában mutassa be s ennek kapcsán, saját megfigyeléseit is megismertesse. Fontos lenne, ha az Akadémiában Lenhossék professzor úr a saját nevéhez fűzné az ügyet.”

HERMAN OTTÓ LEVELEI A MISKOLCI MÚZEUMBAN

Tudománytörténeti irodalmunk nagy adóssága világhírű természettudósunk, Herman Ottó levelezésének publikálása. Ezek a levelek nagyszámban találhatók a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában, a Természettudományi Múzeumban, a Néprajzi Múzeumban és más intézmények birtokában, több-kevesebb számban.

Pedig ezek a levelek nemcsak színesen és vonzóan mutatják be a magyar tudomány érdekes egyéniségét, hanem világosságot derítenek sajátos módszereire és szuggesztív egyéniségére is.

Az UNESCO által meghirdetett emlékévknek szinte magával kellett volna hoznia ennek az adósságnak némi törlesztését. A jubileumi évben azonban ilyen nem történt, s az ez idő alatt megjelent cikkek sem nyújtottak országszerte sem szűkebb megyénkben, néhány kivétellel, mást, mint az eddig ismert életrajzi és tudománytörténeti adatok több-kevesebb felsorolását, sőt több, igen kifogásolható esetben a két életrajzíró, Lambrecht Kálmán¹ és Székely Sándor² szószerint átvett (de nem idézett) mondatainak az ismétlését.

E népszerűsítő, de tudománytörténeti többletet nem nyújtó ismertetésekkel — az ismétlések lényegéből kifolyóan — nincs terünk foglalkozni. Annyit mindenestre meg kell jegyezni, hogy a jubileumi évvel kapcsolatban e cikkírók a dolog könnyebb oldalát fogták és kompilatív feldolgozásukkal a nagy tudós emlékének igen sekély áldozati tüzét gyújtottak.

Allodiatorisz Irma volt az, aki rövid, pontos és tudományos szakértelemmel megírt emlékezést adott Herman Ottóról³ — úgy ahogy illett — tudománytörténeti vonatkozásban is. Az ő megemlékezésében formálódik meg mindaz, amit a nagy tudósról szinte taxatívén tudni kell.

A levelek közlése azonban várat magára.

Most szóljunk mégis arról a néhány közlésről, amely a Lambrecht- és Székely-féle portrét — az ismeretlen levélközlésekkel — újabb vonásokkal gazdagította és a nagy adósságból valamelyest törlesztett.

Kezdenünk kell Balogh Istvánnal, aki Herman Ottónak Zoltai Lajoshoz írott leveleit — bár Zoltai erről már korábban hirt adott⁴ — az Ethnographia 1956. évfolyamában teljes szöveggel közölte. Már csak azért is, mert — mint ahogy írja — ezek mély bepillantást engednek Herman Ottó műhelytitkaiba és a magyar néprajz tudomány történetének kritikai feldolgozásához jelentős adalékuul szolgálnak.⁵

Hasonlóan addig ismeretlen leveleket közölt Bárdosi János még 1961-ben.⁶

Múzeumunk Évkönyvében 1958-ban kezdette meg Banner János az addig ismeretlen Herman-levelek közlését olyan értelemben, ahogyan azok az őskőkorkutatás történetének területén egy-egy fejezethez kapcsolódtak. Tekintettel arra, hogy ezeket a leveleket az arra hivatott legilletékesebb szerző, Banner János ismertette,

az ő szívéssége folytán ezt a rendszeres közlést tovább tudtuk biztosítani, s annak örömmel adtunk helyet.

Így jelent meg Banner János következő tanulmánya 1963-ban: Herman Ottó helye a magyar őskőkorkutatás történetében és jelenik meg ugyanezen évkönyvünkben újabb közlése, a Párbaj a negyedkori ember silex lándzsájával.⁷

Ennek alapján a miskolci múzeum részéről megkezdettük az adósságlerovást és ezt most azzal kívánjuk teljessé tenni, hogy az alábbiakban teljes egészében leköljünk Herman Ottónak a miskolci múzeumban megőrzött leveleit.

Ezek a levelek családi jellegűek. Sok viszont bennük az olyan megjegyzés és életrajzi adat, amely élesen árulkodik a nagy tudós természetrajzi, néprajzi és egyéb érdeklődéséről, valamint eddig ismeretlen momentumairól. Az egész levélanyagból türelmes, segítőkész, megértő emberi hang árad, s érdeklődéssel fordul minden szűk családi ügy felé. A levelek hangja végig szuggesztív. Magángyűjtői érdeklődése, kutyaaidomítási módszere egyaránt újabb vonásokkal gazdagítják eddigi arcképét.

Ezek a levelek a miskolci Szüts-családi hagyatékából ajándékozás folytán kerültek a miskolci múzeumba még Leszih Andor igazgatósága idején. Keltezésük 1873-tól — egészen a halála előtti hónap; 1914 november 22-ig terjedő 41 évi időtartamról vall.

A múzeum e leveleket a helytörténeti gyűjteményében őrzi és közlésüket abban a sorrendben adjuk, ahogyan azt Herman Ottó nővére, Herman Henriette, Miskolc krónikásának Szüts Sámuelnek a felesége, valamint fiúk, id. Szücs (Szüts, Szeőcs) Béla — az ajándékozás alkalmával gondosan sorszámozta.

(A szülők, Herrman Károly és Ganzstuck Franciska házasságából sorrendben a következők születtek; 1/Ludmilla, férj. Scultéthý Náthánné (1829—1908), 2/Henriette, férj. Szüts Sámuelné (1831—1910), 3/Franciska, férj. Vlkolinszky Jánosné (1833—?), 4/Ottó, nő; Borosnyay Camilla (1835—1914), 5/Róbert (1837—1842), 6/Ernesztine, szül. 1841., 7/Emma, szül. 1850 körül. — Az ajándékozó Szüts Béla, mint a levelekből is kiderül — egyidőben a tavarnai Hadik-Barkóczy uradalom jószágkormányzója — jórészt Herman Ottó protekciójával került ebbe az állásba. Ez a Szüts Béla Bozszenik Irmával kötött házasságot. Házasságukból születtek a következő gyermekei; Gabriella, Irma, Béla, Gyula, Anny és Gizella. (Ennek az id. Szüts Bélának testvére volt Szüts Emma Mázer Lajosné és Louize, aki pártában maradt.)

A levelek teljes közlésével nem kívánom az azokból kicsendülő egyéni stílust elemezni, vagy végigsorolni. A tudománytörténeti vonatkozásokra sem hívom fel külön a figyelmet. Ezt elvégzik majd hivatott kutatók. Két dolgot azonban mégis kiemelnék. Mindkettő lillafüredi és hámosi vonatkozású.

Az egyik lillafüredi háza építésének ideje, erről ugyanis pontosat nem tudunk. A másik — szinte végrendelkezésszerű és hamvainak elhelyezésére vonatkozik.

Ami a lillafüredi (a mai Herman Ottó Emlékmúzeum) ház építésére vonatkozik:

1889-ben keltezett levelében ír arról, hogy „... kimentünk Hámorba, hol egy kis kunyhót vettem ...”

A lillafüredi telek megvétele tehát 1889-ben történt. Ekkor három szomszédos kistelket vásárolt, kis házak állottak. Ezt telekkönyvileg egybeolvasztotta, mint új tulajdonos és erre (a ma is látható házát) 1890 után építhette. Az építés ideje eddig nem tűnt ki semmilyen adatból.

A közölt családi levelekből az első *lillafüredi* keltezésű levél (81. sorsz.) 1903. június 26-án van keltezve. Ekkor már állott a ház. Így a lillafüredi épület építésének idejét 1890 és 1903 közötti időre kell tennünk.

Tervezőjéről 103. sz. levele ad híradást. „... a házat feleségem tervezte...” és „Kárász erdőmester rendezte be technikai keresztülvitelét...”⁸

A másik hámosi vonatkozású a 100. sorszámú levele. Ez Zorger Ignáchoz, Hámor bírójához szól és szinte végakaratként hangzik; „... én nem szakadok el bíró uramtól és a Hámortól: majd oda fogok temetkezni...”

Végakarata 1914. december 27. után, a háborús viszonyok között nem teljesíthetett. A budapesti Kerepesi úti temetőben helyezték el koporsóját.

Olyan parcellába azonban, ahová a fejlődő főváros építkezni akar és nagyon félő, hogy ha megfelelő intézkedés nem történik, Herman Ottó sírja nyomtalanul el fog tűnni.

Sírja megmentésére a jubileumi évben, illetékesek részéről nem merült fel még javaslat. Most — e közleményünk kapcsán — megkísérljük; hozzuk haza, az ő Hámorába, vagy akár a lillafüredi emlékmúzeuma kertjébe Herman Ottó veszélyeztetett hamvait és itt temessük el őt, végső és biztonságos nyugvóhelyén...

(1964. nov.)

Komáromy József

A miskolci múzeumban 53.4426.1—55 és 53.4427.1—65 leltári számok alatt őrzött Herman Ottó-levelek

1.

Zöldesszürke papír
Magasság: 21 cm. 7 mm.
Szélesség: 13 cm. 6 mm.
4 oldal

Címzett: Szüts Emma

Kedves húgom!

Rózsahegyen vagyok s rózsákra gondolva te jutottál eszembe. Fújd fel magad leányom, mert mindenképpen nagy dolog az, amikor bátyád rózsákon törí fejét — oly dolog ez, amelyért azt a veres-fekete máslit fejed túlsó oldalára helyezheted — ha úgy tetszik.

Engem bizony azóta meghordozott a nagy szél. — Kassán sok pénzt hagyva, megérkeztem Lucsiwnára: kopott ember, fényes társaságba. Első napon kutyába sem vettek s daczára annak, hogy Laczi bátyánk ott volt: a cselédszobába tettek. Ezen nem botránkoztam meg, mert igaz demokrata vagyok, meg még azt is tudtam, hogy lefőzőm őket.

Másnap aztán „Herman úr” lettem, harmad nap „eredeti ember”, negyed nap „tudós”, ötödik nap már vinni akartak tíz vármegyébe — Laczi bácsi büszke lett öccsére —

hatod napon éppenségesen központja lettem a társaságnak, felköltöztettek az első emeletbe, sőt előadást tartottam két teljes tuczat hiú filkónak, mely ott, tejen vajon hízva, óbégatott.

A Krivánon 4 napot és 3 éjszakát töltöttem s a mikor lejöttem, azt mondták a t.c.z. vendégek, hogy alig tudtak megvárni. Látod fiam, ilyen bolond a világ.

Képzelheted, hogy tovább vágytam a dicsőségből. Befogattak tehát Dessewffyék s elvitték Liptóba Andrásfalvára, hol Pongrácz de Óvár és Liptó Szt. Miklós Bertha úrhölgy vendége lettem s annyi inasom volt mint volt egykoron a Nagy Hagymás alatti szénégető kalibában bolha — jaj pedig beh sok volt!!

Innen aztán meghurczoltak Deménfalvára, Zakameniskára s tudja Isten hova, Meghiwtak Sárosba, Abaujba, Zemplénbe s mit tudom hová. Házi asszonyom, egy vén özvegy, tele a Pongrácz család néhai dicsőségével, megkért, hogy fessek le a család czímerét — megtettem s a míg dolgoztam rajta, mindig azon járt az eszem, hogy legeslegközepébe egy pár kék strimflit fessek. — Erre reáünva a gőzre dobtam magamat s elmentem ide: Rózsahegyre, melyre jobban illenék a S á r h e g y elnevezés. Sár a láb alatt, turo szag az orrban, sok zsidó, ez jellemzések helyett. Itt, lelkem, minden embert Janónak lehet szólítani; 100 közül 99 az, a századik aztán azt mondja, hogy Ondró. A mikor ti majd szüreteltek, itt megéri a zab, a krumpli éppen erőlködik a virágzás felé. De azért a papok itt is potrohosak s a Chignon ide is eljutott, szemtelensége egy cseppel sem kisebb a miskolczi zsidótemplomnál, a legkisebb is akkora mint a Czikó utcai ref. templom kakasa.

Holnap Árvába megyek. Ott lelkem minden században egyszer érik meg a sárga répa magja („mokra szemét a mint boldogult nagyanyád mondta) a fecske csak Péter-Pál napján pihen meg benne s az egész megyében csak a főispánnak van csizmája, s ez is csak akkor húzza fel, a mikor Pestre megyen a kortes pénzért. A gyermeket itt pálinkával keresztelik, a házaspárokat pálinkával esketik s a halottat pálinkában felejtik el, egyszóval: soh'sem jönnek ki az ispiritusból.

Eszembe jut, hogy becses személyem fényiratát kérted. Jaj lelkem, evvel úgy vagyok, mint Schmerling úr az alkotmánnyal: „Wir können warten!” Azonban meglehet hogy Selmeczbányán, a hova legközelebből indulok, elibe állok a végzetes masinának s akkor tiéd az első példány, még ha rossz is.

Tiszteld apádat anyádat, ezt mondja a negyedik parancsolat és én is — elég bolond volt Mózes uram, hogy nem tette belé e parancsolatba Miklós bácsit, Bélát és Lujzát, meg a francia kisasszonyt is — no beteszem én, mert nekem is kétfelé áll a szakállam s csak annyiban különbözöm a prófétától, hogy még nem nőtt meg a szarvam — nem is nőhetett meg: mert nincsen feleségem.

Az ég áldjon leányom, s ha egy két sorral fel akarsz keresni, örömmel veszem poste restante Selmeczbányán — addig is azontúl is maradok

szerető bátyád
Herman Ottó

Rózsahegy sept 2 1873.

2.

Fehér papír

M: 21 cm. 6 mm.

Sz: 13 cm. 6 mm.

2 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béla

Kutyaszorító Decemb. 6.-kán 1873

Kedves Öcsém!

Az Óperencziákon túl lakozó Ludmill nénéd útján tudtam meg, hogy pókot gyűjtöttél számomra s hogy ez a kincs Lujza gyermek kezeire van bízva! Már barátom, így nem alkudtunk s most kapaszkodj; mert a pók kell, jobban kell a mindennapi kenyérnél. Csináljatok ki a dolgot, hogy a pókot Petrovits Gyulához vigye valaki estve 6 órakor (vasárnap kivételével), Aldunator 7 sz. régi Lloyd épület, az azután majd felküldi nekem ide ebbe a nagy faluba, a melyben több a gyönyörű mint a peczében az ócska cipő. — Lujzát felmenet nem látogathattam meg, mert csak 24 óráig voltam Pesten s roppant dolgom volt a sok mihaszna bizottsággal. De mikor Füredről visszatértem volt, meglátogattam a gyermekeket. Amikor nagy kínosan megtaláltam a házat, mely Nro 14 volt s mégis Nro 6 tot fogtak red, vissza kellett térnem a kis baltáért, mert a tornácson annyi volt az ócska „Verschlog”, seprő, bölcső, inkhaditor, és papucs, hogy még a macska csontja is ropogott, a mikor keresztül járt e világcsudáján. No aztán keresztül vágtam magamat. Az udvaron sok lerágott csont hevert, volt köztök olyan is a török uralom idejéből vagy éppen Mátyás korából. Itt még a levegőt is vágnom kellett, olyan sűrű volt, mint a hajdu kása s úgy furta az orromat, mely megszokta a Kárpát hig legét, mint a Rappé tubák. No végre megkaptam a leányt, ki azután sirva vigadotta viszontlátáson. No azután elmentem Bécsbe a világkiállításra. A bizony valamivel nagyobb volt a Rasztokai boltjánál s még kinézerek is voltak benne Ázsiából, de még sokkal több Magyarországból, Miskolcziól is.

A magyar kinézerek mindég a „Czardában” ültek, ettek „Bergel mit Torhonio” és ittak „Menescher” bort. Majd ha megnősz, felcsaphatsz te is magyar kinézernek.

A koronás fő csak úgy czellengett erre mint Miskolczon a gazdátlan kutya. Egyébként, hogy annyian voltak, hát megszokták az emberek s kutyába se vették. Én magam felmáztam a híres Rotunda legtetéjére s igazán az egész világot kacagtam ki onnan. Nagyon szépen vették ki magokat onnan az emberek. Az egyik felfújta magát, peczelődött, a harmadik a nagy tükrök előtt ágált — jaj beh szép volt. Szinte örültem, a mikor ismét a bácskai nádasban voltam.

Tudod öcsém, a nádasban minden állat kötelessége után jár, a kiállításokon az ember ágál s nem tőri az eszt, hogyan sózhatná dolgát a más nyakába. Külömben sokan járnak úgy mint a Szinva pisztrángja: giliszta nem kell nekik, a légy után kapnak s rajta vesztenek a horgon, mely a légy hasába volt rejtve. Ezt jól jegyezd meg magadnak.

No de most édes öcsém, még egyszer megsürgetlek a pókokért, mert sokat nem írhatok, már azért sem mert egyebet sem csinálok.

Tiszteld szüleidet, Emma hugomat, Miklós bácsit s írjál vagy két sort a következő czim alatt

Otto Herman derzeit am K. Hof Naturalien Cabinet

Wien
JosefsplatzAz ég áldjon
Bécs decz. 6. 1873

kívánja

szerető bátyád
Hott

3.

Fehér papír

M: 23 cm.

Sz: 14 cm.

2 oldal

Címzett: Szüts Emma

Kedves húgom!

Még csak cigánypostával sem jön a pók, nem hogy „repülne” a mint ezt a te farsangolhatnám képzeleted elhitette veled. — A mióta Petrovics a marsall botot hordozza a cs. k. közösgyes borjában, semmire sem mehetek vele. Még pénzt sem küld, nem hogy pókot küldene. Ennek a magyaros állapotnak köszönhetem, hogy még olyan karácsonom sem volt, a minő telik még annak az elmarakodott agglegénynek is, a kinek szíve lelke ezerszer szárazabb a magaménál. — Hogy tetézve legyen bajom, megtörtént, hogy Hermann Miksa, a kivel megosztottam a szállást, megtébolyodott és e hó 8 kán, éjnek idején a harmadik emeletről leugrott az utcára s még csak szörnyet sem halt, hanem elkinlódott még vagy 5 óra hosszat!

Borzasztó egy hét volt az. Felsürgönyöztem öcsését, Emilt, ki tanár a selmeczi academiánál, azután eltemettük, nem is mi, hanem az államvaspálya, igen fényesen. — Ez a fény — az igaz — elég gyarló takarója annak a szellemi nyomornak, a melybe e szegény fiút — biblia olvasása sülyjesztette.

A biblia okozta a tébolyt. A könyv nálam van, elolvastam mind azokat a helyeket, amelyeket aláhúzott, s melyek világosan mutatják szellemi tévedéseit.

Így pusztulunk hát! — Külömben minek is írom én ezt te neked, a ki még csak küszöbén állasz az életnek?

Daczára a millió embernek, mely az új Babylonban hemzseg, magános életet élek. Nappal könyvek közé temetkezem, estve jegyzetek, irogatok, gondolkozom és fádom, mert hát mit bánják a pestiek, hogy én megszorultam?

Nem is haragszom rájuk — olyan a fajta; ki tehet róla?

Az országban inség, Pesten közvacsora, írói estély s mit tudom még mi.

Képzelheted, hogy ilyen körülmények között még az én kedélyem is veszedelemben forog — no, de nem engedjük.

Hogy legyen min mosolyogni, akár örülni, hát megvettem a minap Knaus festész egy véghetetlen kedvességű genreképének egy jó másolatát, betettem egy álló rámába s oda állítottam az asztalra, úgy, hogy mindig szemem ügyében van. Képzeld egy virágos rétet, a melyből a pipacsok csak úgy kikaczagnak, hogy a tarkaság még elevebb legyen, hát a pillangók csak úgy rajzanak felette. Nos e rét kellő közepén egy pompás szőke, olyan 4 éves kis parasztleányka, veres szoknyácskában, kék kötővel szedi a virágot. A kis kötő már tele is van, de a kicsi egyszer belémélyedett a szedésba — csak rakja. Így van festve ez a piczi, hogy az ember mindég lesi, hogy: no most majd feltekint. A kis kéznek a fogása, olyan igaz gyermekies s az egész a legjótékonyabban hat a kedélyre. — Ez nekem gyönyöröm ebben a kedélyaszályban.

Látod, az ember csak segít magán valahogyan. Egy szép asszony, a kivel egyszer megnéztem volt e kép eredetijét, azt mondta, hogy ilyet csak jó ember festhet. És ez a Kanus igazán jó: képeiből kedélye, kedélyéből képei folynak. — Láthatod, hogy megbékültem a nyomorúsággal, mi külömben aligha hős tett olyan embernél, kinek gastronomicus óhaja nem terjed tovább a bablevesnél. — Igen, az a bableves! tehát a kőhalomnak jutott? a

boldogtalan pedig érzékkel sem bír az eféléhez! No se baj, majd ha kitavaszodik, jön a fecske, gólya s velők bolygó vágyam, hát ha beszólok hozzátok egy tányérra? Külömben az igazat szólva, kevés a kilátás, hogy egyhamar viszontláthassalak benneteket, mert jövő october előtt aligha készülök el a munkámmal, azután pedig ki tudja merre kell majd indulni.

Itt még jó darabig leszek, lassan haladok, mert több svéd művet kell tanulmányoznom, legnagyobb részben szótár segítségével, a mi azután mindenképpen csiga munka csak vasakarattal végezhető olyan magamforma puszkapor ember által, — No de meglesz mert muszáj.

Azt elhiheted, hogy a leveleknek megörültem. Lujza is írt egyet s meglátszik minden betűjén, hogy összeszedte magát a kis leány. Ő is azt hiszi, hogy a pókok repülnek — pedig bizony nem is másznak.

Miklós bácsinak mondd részvéteimet, szüleidnek legjobb üdvözléteimet. Bélának meg, hogy ne méregesse a koponya „magaslatát” az ajtóközben, hanem tartalmát a velejében — sok nekünk az öles testű és morzsaeszű honboldogitónk.

Szerető bátyád

Bécsben 1873 Decz 31.

HO

4.

Sárgafehér papír

M: 23 cm.

Sz: 14 cm. 3 mm.

4 oldal.

Címzett: Szücs Emma kisasszonynak rokonilag. Szücs Sámuel úr leveleivel Miskolczon Kis Hunyad utca

Kedves húgom!

Leveledre, a mellyel igazán megörvendezettél, csak most válaszolhatok. Eddig úgy voltam s ezentúl is úgy leszek elfoglalva, hogy halálom esetére elmulasztom a temetésemet. Egyik hírednek köszönheted, hogy 10 órai trásomat még e levéllel töldöm meg, daczára annak, hogy roppantúl vágyom már nem írni és nem gondolni semmit de semmit — csak egy-két hétig — mert a folytonos írás fárasztó kezd lenni.

Hát annak a hírednek köszönheted e levelet, hogy hát engemet már Enyiczken is ismernek! Valóban, egyedül csak Enyiczke hiányzott még s minthogy már ez is megismert, európai hírűnek érzem magamat. Mert igazán eddig csak afféle kisebb helyeken ismertek, egy kicsit Pesten meg Bécsben, meg Berlinben, meg Párisban, meg Upsalában, s miután épen tegnapelőtt Washingtonból is kaptam egy könyvet, hát feltehetem, hogy abban a sós-vízenti pusztaban is megismertek. De Enyicke csak most lett figyelmes énreám. Most tudom tehát, hogy minek köszönhetem azt a kitüntető figyelmet, a melyben Bittó és Andrássy részesítenek. Biztos forrásból t. i. arról értesültem, hogy két hivattal akarnak megkínálni s kedvem szerint választhatok: lehetek Horomvármegye főispánja s ha ez nem tetszik — lehetek Comitats Vorstand a most felfedezett Franz Jozefslamban! Ők szeretnék, hogy az utóbbit választanám, s már tudatták velem, hogy ott a fagyalt ingyen jár és olyan tökéletes, hogy két napig kell rajta ülni még annyira felenged, hogy megehető. Fontolgtatom a dolgot s már kétszer számláltam meg a gombokon „megyek, nem megyek, megyek stb.” de nem tudok tisztába jönni, mert a lajbimon az egyik gombnak csak a fele van meg s így

nem tudhatom, hogy mibe vegyem? Külömben a kormány bölcsessége csak kisegít a bajból, mert Bittóék nagyon értenek a félgombokhoz, sőt a fületlenekhez is. Az bizonyos, hogy csak Enyickei hírem után jöttek erre a kombinációra.

Kossuth Lajos bátyámat helytartónak szemelték ki, s ennek a kedvéért csak kiszedőzködöm magam is. Ha nem találnál férjhezmenni, hát elviszlek magammal és férjhez adlak a legszebb, leggazdagabb és legügyesebb Eszkimókus gavallérhoz, — korhely ott úgy sincsen, mert nem borívó a nátió s mindössze csak Fistront (halzsírt:) szörpölnék — úgy mint nálunk a kávét — kifli helyett persze, hogy bagaria szeletkéket mártogatnak. Annyiban furcsa az a Franz Józefsland, hogy a hét akkor kezdődik, a mikor nálunk már elfogyott; aztán meg éjszaka a nap süt, nappal pedig sötétség volna, ha nem világítana az éjszakai fény. Dolog kevés van; minden héten meg kell kenni a föld tengelyét borral, mert ezt ott arra használják, a mire mi az olajat vagy halzsírt, s innen van az, hogy a világnak néha olyan furcsa a járása, olyankor t. i. a mikor több borral találják megkenni a tengelyt, hát egy kicsit tántorog mint egyebütt a részeg ember. Az alattvalók egyebet sem csinálnak, csak subiczkolják a föld bakkancsát, a melynek az éjszakai sarka éppen oda esik. Kvóta nincs, portiót nem kell fizetni, zsebkendő nem kell, mert a nátha beléfagy az ember orrába s így szépecskén ellehet az ember.

Mégis csak jó, hogy Enyiczken jártál, mert ennek köszönhetem legújabb kilátásaimat.

Egyébiránt még mindeddig nyakig vagyok a pókokban, trok rajzoló s ha zúgni kezd a fejem, kiszaladok az erdőre, vagy a mocsárra s, szépecskén magamban, kaczagom a világ bolondságait.

A jövő nyarat vagy Lucsivnán vagy Hámorban szándékozom tölteni, arra az esetre, ha az argentini köztársaságban a polgárháború tart, ha megszűnik, úgy a jövő nyarat már az Óceánon túl akarnám átizzadni. Van kilátásom, hogy ezt az utat megtehetem. Ha úgy fordul a dolog, hogy megyek, akkor még felszaladok Miskolcra, hogy elbúcsúzzam tőletek.

A jövő hónapban Kolozsvárra indulok, hol 3—4 hétig dolgozom, azután Pestre később pedig Bécsbe megyek, megint a Burgba, mert nekem az már passzióm, hogy a császár fáján fütözzem.

Jenő itt volt 2 1/2 hónapig; igen derék fiú lett belőle s azt hiszem, hogy helybe ember lesz egyszer. Azóta, a hogy elment, már kitűnő pókokat is küldött, a melyekre egy kicsit betanítottam. Idejét munkával töltötte, a mit igen szeretek benne.

Ludmill néni a nagyanyátok nótáját fújja a mely így kezdődik „Nein, das ist doch schrecklich, schon wieder ist ein Händel krepirt” stb. s reményli, Zsarnóczára mennek.

Ez a világ sora leányom.

Add át üdvözetemet apádnak, anyádnak, Miklós bácsinak, Béla és Lujának s ha egy két sorra ráérsz, hát szívesen veszem, ha ráérek még felelek is.

Ölel és csókol

*NAGY bátyád
HOTT*

Doroszlón 1874 Oct. 18.

5.

Fehér papír

M; 13 cm. 6 mm.

Sz; 8 cm. 6 mm.

4 oldal.

Címzés; Szücs Emma Ő Nagyságának Miskolcz Palóczy utca

Kedves Leányom!

Kedves soraidat megkaptam s úgy is éreztem, hogy jó lesz azokra mindjárt felelni.

Tudom, hogy a jegyesek nagy türelmetlenül várják a feleleteket azoktól, a kiket boldogságukról értesítettek s kétszeres türelmetlenül azoktól, a kiket kiválóbb szeretetökökkel kitiűntettek, mint kitiűntettél te engemet.

De már az úgy van kedves leányom, hogy én néha nem juthatok el egy nyugodt pillanathoz — idegessé tesznek s kivész belőlem napokra, hetekre a kedélyes hang. Most is úgy voltam azok miatt az „orvos természetvizsgálók” miatt s végig kellett járni azt a sort.

Most evvel megvolnék, holnap útra kelek s így felhasználom az arasznyi időt levelezéseim végzésére, a hol azután a te leveled az első.

Eljegyzésedről már Doroszlón értesültem s így nem leptél meg vele. Hogy szívből örülök a frigynek, ezt bizonyitanom nem is szükséges, legfeljebb még avval, hogy elmegyek biz' én arra a lakadalomra örömet és jókedvvel; majd el is mondom neked azután, mit tartok én családi életről, a nő hivatásáról és sok egyébről, a minek átértője, tisztelője — de magamat illetve — csak nézője vagyok s maradok életem végéig.

Hogy téged csak igazi vonzalom vezethetett, azt én jól tudom, s hogy csak méltóhoz vonzódhattál, azt a család szellemét ismervetudom.

Tehát — kedves leányom — elmegyek arra a lakadalomra okvetetlen s csak arra kérlek, tudasd velem a napot minél jobbkor, hogy ügyeimet jó eleve rendezhessem.

Visszontlátásig is öllelek, csókollak s felkérlek arra is, hogy add át legjobb üdvözetemet jegyessednek is.

Mindnyájatokat üdvözölve vagyok mint mindig voltam s leszek

szerető bátyád

Herman Ottó

Budapest Sept. 5. 1879

6.

Fehér papír

M: 13 cm. 6 mm.

Sz: 8 cm. 6 mm.

2.5 oldal

Címzett: Szücs Emma

Budapest 1879 Nov. 16.

Kedves, jó hügom!

Úgy a köszöntő levelet, a melyet megválasztatásom alkalmából küldtetek, mint utolsó soraidat is, a melyekben a lakadalom napját tudatod megkaptam s köszönöm.

Nem felelhettem az elsőre, mert a régi s az új állással járó terhek szinte agyonnyomnak, folytonosan írok s mégsem írhatok azoknak, a kiknek szeretnék.

Most is csak annyit akarok tudatni veled, hogy mindent el fogok követni a végett, hogy Deczember 6 kán Miskolczon lehessenek. Úgy a mint dolgaim állanak, úgy hiszem nem lesz akadály, mert 6 ika szombatra esik a következő hétfő pedig ünnep.

Én tehát valószínűleg pénteken estve indulok s minthogy éjszakának idején érkezem meg, kérek ne gondoljatok velem; majd szombaton betoppanok kellő időre.

Különbén megtalálom az alkalmat, hogy még tudósítsalak.

Addig is mindnyájatokat ölel s csókol

szerető bátyád
Herman Ottó

7.

Fehér papír

M: 21 cm. 2 mm.

Sz: 13 cm. 6 mm.

2 oldal

Címzett: Szüts Sámuelné Herman Henriette

Budapest Sept. 9. 1880.

Kedvesem!

A dolog úgy jött, hogy külföldről hazatérve, a levelek s egyéb, részben sürgős dolgok úgy felhalmozódtak, hogy ugyancsak köphettem a markomat. A te leveled a postásnál rekedt, kinek felesége meghalt — elveszett a rendeléségben s csak ezelőtt egy fél órával kerítette meg.

A grófnénak már írtam, kikérve figyelmét Bélára azonban nem oly értelemben, hogy neki a bizodalom előlegbe, az előléptetés hozomra kijárjon, mert én úgy tekintem a dolgot, hogy mindenre rá kell szolgálni.

Jól tudom, hogy Béla nemcsak jó, ügyes, hanem b e c s ü l e t e s gyerek is s ma csak egy hibája van, t. i. az, hogy fiatal s mint ilyen nem ismeri eléggé az életet, az embereket. Amíg ezeket nem ismeri, nem védheti magát ellenök s így bajos ám irigységet keltve nagy felelősséggel járó hivatalt vállalni.

Arról biztos vagyok, hogy a grófné ajánlatomra Béláért mindent meg fog tenni; de gondoskodnunk kell ám arról is, hogy tisztársaival kellemes helyzetbe jusson, mert a gazdaság tere nagy tér, elfér azon minden, még a cselvetés, rágalom is.

Tulajdonítsd nagy terheimnek, hogy ezúttal csak ennyit írhatok. Mindnyájatokat ölelve vagyok

szerető öcséd
Herman Ottó

8.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 7 mm.

2.5 oldalt

Címzett: Szüts Sámuelné Herman Henriette

Budapest Nov. 15. 1880.

Kedvesem!

Most veszem soraidat s indítatva érzem magamat arra, hogy rögtön feleljek. Leveled annyiban jött későn, hogy én időközben gf. Hadiknéval azon az estélyen találkoztam, a melyet Pulszkyék a múltkor sok mindenféle miniszter és delegátus tiszteletére rendeztek. A grófné mint mindig — ez alkalommal is kitüntetett és legott szóba hozta Bélát. Én azt mondtam neki, hogy nem kívánom, hogy a fiút az én redám való tekintetből túlságosan kitüntesse, mert szükségesnek tartom, hogy az ifjú megküzdjön, mert így szerzi meg az élettapasztalatot, amelyre kivált a gyakorlati téren kiváló mértékben szüksége van. Becsületességéért jót állok — emberileg.

A grófné azt mondta „a fiú jól csinálja a dolgát — erre szükség is van, mert a rendkívüli helyzet előmozdítja a hűtlenkedést.”

Én Bélának a következő tanácsot adnám: a ki a falat kenyeret a kezébe adta a z t szolgálja hűségesen, minden okoskodás nélkül. Kötve higgyen minden mézesszájús-kodó embernek s mondja ki meggyőződését mindenkor nyíltan, őszintén, nyugodt lélekkel, tehát kihívás nélkül.

Így biztosítva van.

A grófné kifejezte aziránt való reménykedését, hogy most, midőn már egy rokonom van nála, meglátogatom uradalmait.

Tehát minden a legjobb rendben van s marad is, — ha Te nem nyargalsz. Időt kell engedni a fiúnak, ki ráér, mert ifjú; és nem kell elfeledni azt, hogy: „az asszony ingatag s az irigység ördöge nem alszik de sohasem”!

Mindnyájatokat üdvözlöm

szerető öcséd
H Ottó

9.

Fehér papír
M: 15 cm. 2 mm.
Sz: 9 cm. 6 mm.
3 oldal

Címzett: Szüts Sámuelné Herman Henriette

Budapest 1882 Május 3.

Kedves lelkem!

Sőt kell tartanom mindenben s épen azért megtörténik az is, hogy a különben sürgős dolgot is egy még sürgősebb miatt hátra kell tennem. Így jártak leveleid is, mert az egész tisztelt Schulverein dolga a körmömre égett s ezt le kellett zárni. Első leveled elkésett, mert Hadikné egy nappal előbb utazott el s én levélben közbenjárni nem akarok, mert többszörös közbenjárás természetem s elvem ellen való dolog.

A grófné azt mondta, hogy nincsen ellene a r a t á s u t á n, s nem hiszem, hogy elhatározását megváltoztatná.

Hogy Béla türelmetlen, azt értem, mert magam is szenvedtem egyszer másszor hasonló természetű nyavalyában, persze komoly hátsó tér nélkül.

A kis menyecske dolga nagyon megijesztett s így nagy megnyugvásomra szolgált, hogy a dolog aránylag „szerencsésen” végződött.

Jönni nem jöhettek hozzátok, mert nem mehetek sehogysem: nem vagyok a magam embere. Húsvétkor Szegedre kellett mennem.

Most készülök a bosznyák vitára, melyben én megyek legmerészebben, legmesszebbre: nagy dolog lesz, annak is kell lenni, mert oly gazdálkodás mellett, a minőt Boszniával folytatnak, vége minden kedélyességnek.

Legjobb üdvözlétemet mindnyájatoknak!

szerető öcséd

H. Ottó

10.

Fehér papír
M: 15 cm. 2 mm.
Sz: 9 cm. 6 mm.
3 oldal

Címzett: Szücs Béla

Budapest 1882 Máj. 13.

Kedves Öcsém!

Nagy szerelmi vágytól égő soraidat ma kaptam meg és sietek a válasszal, nehogy a halogatás lázadat fokozza.

Én megszólítottam dolgozban Ő Excellenciáját, s ő beléegyezését adta csupán azt jegyezván meg, hogy szeretné, ha aratás előtt ne lenne meg az esküvő.

Nem hiszem, hogy a midőn ezt n e k e m mondja, utólag megváltoztassa.

Én azt hiszem, hogy folyamodásod eltévedhetett nála, vagy elhalasztotta a végzést addig, a míg hazamegy; annyi áll, hogy ahhoz tarthatod magadat a mit nekem mondt.

Én nem tudom, hogy a grófné most hol van; de ha előjön Pulszky k. a. látogatására, megtalálom az alkalmat, hogy az ügyben közbenjárjak. Azt a tanácsot mindenestre adom neked, hogy azt a sietséget nem kell túlhajtani, mert te még igen fiatal ember s tisztviselő vagy a grófné pedig érzékeny asszony.

Én képezem magamnak mind azokat a vágyakat, a melyek benned élnek és — türelmetlenkednek s épen azért mondom, hogy jól lesz azokat őszig kissé megfékezni: férfi dolga.

Minden jókat kívánva

*ölel
szerető bátyád
Herman Ottó*

11.

Régi formájú lev. lap

M: 14 cm. 2 mm.

Sz: 9 cm.

1 oldal

Címzés: Tek. Szüts Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Varannó Zemplénmegye

Édes Bélám!

Meghívódat megtaláltam egy nagy halom mindenféle levél között s minthogy idő közben az avasalji népek között is veszélyeztettem a köznyugalmat, hát tudom körülményeidnek mindenségét.

Nem hiszem, hogy följöhetnék, mert ezer a dolgom s a t. ház is összejön; de megteszem azt, hogy friss egészséget s minden vágyadnak gyors teljesedését szívből kívánok.

Bpest Szept 26 1882

*szerető
Ottó bátyád*

12.a

Fehér papír

M: 20 cm. 6 mm.

Sz 12 cm. 9 mm.

2.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla úrnak Csákyó u. p. Zemplén Sókút.

Budapesten 1883 július 20

Édes Öcsém!

Pár napra távol voltam Budapestről, csak most válaszolhatok 12 kén kelt öröndetes soraidra.

Ha már úgy határozottatok el, hogy annak az új ivadéknak én legyek a keresztapja, hát ez reám néve először megtiszteltetés, másodszor — furcsa dolog, az utóbbi azért,

mert elveszett s a tetejébe még javíthatatlan pogány is vagyok s az a szeretet, a melylyel apró és meglelt emberek iránt viseltetem, nem származik eklézsiától.

De hát, jól van; ha a sors megtett képviselőnek, lehetek még koma is.

De a keresztlőre, arra nem mehetek s úgy kell tennem, mint a koronás fejedelmek szoktak, kik t. i. helyettesítetik magukat; de a helyettesről is neked kell ám gondoskodni!

Én most igen nagy tusát vívok az életért, sok tekintetben nehezebbet, mint ifjú koromban.

Az országgyűlés 4 hónapig szünetel s ilyenkor szünetel a jövedelem is s így a betevő falatért kell harcolni. Kötelezve vagyok szeptember 28 káig egy könyvet írni s a Balaton és Tisza táján bizonyos kutatásokat végezni, szóval, a puszta életért, csekély pénzért terhes munkát végezni akkor, a mikor igen igen rám férne egy kis pihenés. Hát ez így van.

A grófnéval vigyázz, mert úgy sejtem, hogy befolyásom ott megcsökken azért, mert ő is — mint sok más — azt hitte, hogy Pulszky Polixénát én veszem el; de nem történt s tapasztalom, hogy sokak, kik azelőtt bókkoltak nekem, most alighogy bizczentennek. Hát bizony jó lesz az óvatosság minden tekintetben.

A midőn felkérek, hogy a kis komámasszonynak, édesanyádnak add át legjobb üdvözléseimet a kis leánynak száz csókomat, maradok váltig

*szerető bátyád
Herman Ottó*

(A fenti levélhez mellékelve egy névjegy a következő szöveggel:

*Herman Ottó
keresztapa
Ellusnak).*

12.b

Távírat blanketta

M: 21 cm. 4 mm.

Sz: 21.5 cm.

1 oldal

Címzett: Szücs Sámuel Miskolc érk. 15/XII. Bpest 1883 esti 6 és 1/2 órakor.

Herman Ottótól. Almásy Sándorral vívott párbajáról.

Szöveg: *Semmi bajom*

Herman Ottó

13.a

Fehér papír

M: 17 cm. 5 cm.

Sz: 11 cm. 2 mm.

4 oldal

Címzés: *Mázer Lajosné Szücs Emma Ő Nagyságának Miskolcz főtér, Mázerház ajánlott*

Budapesten 1885 július 20

Édes lányom!

Az igazi szeretet és ragaszkodás, a melyet Te Ottó bácsiddal szemben mindig áptólál s bizonyítani meg nem szüntél, arra indít, hogy legelsőb neked szerezzek egy

nagy meglepetést s nyomban fölkérjelek valamire, téged és Lajost, a mit tőlem megtagadni nem fogtok — tudom hogy nem.

A meglepetés az, hogy én feleséget találtam magamnak, egészen nekem — tehát nektek is — valót s hogy én vele jövő vasárnapon, július 26 kán reggeli 6 órakor Miskolcon az avasi református templomban meg fogok esküdni, mi végre vele együtt szombaton Miskolcra érkezem. Jegyesem Borosnyay Camilla, Borosnyay László elhunyt hadbíró leánya — a többit majd szóval.

Kéréssem hozzád és Lajoshoz a következő: Lajos menjen az Ignác paphoz, a kivel a múltkor megismerkedtem s nem tudom Nagy vagy Horváth, de a ki nekem tetszik s mondja meg neki, hogy akarom, hogy ő eskessen meg az avasi templomban a mondott napon s órában teljes csendben.

Az okmányok teljesen rendben vannak s én azokat a papnak még szombaton este be fogom mutatni nálatok, mert jegyesem hozzád fog szállani.

Az okmányok a következők:

- 1. A keresztlevelek,*
 - 2. Curiai ítélet, hogy jegyesem törvényesen elvált;*
 - 3. Budapest fővárosa polgármesterének fölmentvénye a háromszori kihirdetés alól,*
 - 4. a reform és ág. hitv. lelkészeknek elbocsátó bizonyítványa.*
 - 5. Jegyesem részéről, mint azonossági bizonyítvány, az ipartanoda hivatalos ideiglenes oklevele (a véglegesek csak szeptemberben adatnak ki.)*
- Itt mindkét felekezeti pap mondta, hogy „minden rendben van.”*
Ez a kérés első része; a második leginkább a Te jó szívedet illeti.

Én feleségemmel 10—12 napot a mi drága Hámorunkban szeretnék tölteni s arra kérek, hogy ezt az én költségemre, de a Te nagy fáradságosddal lehetővé tegyed. A Szinván szeretnék lakást kapni s azt ággal úgy kellene ellátni, hogy ellehessünk.

Magamnak nem kell semmi, mert az maradok, a mi voltam: vasember; de a madaramnak legyen tiszta, puha fészke, főzni való pedig nem urasan, hanem elég. Ha csak lehet, hát Namesanszkiéknál szeretnék lakni, Kávét masinástól hozok, tejről gondoskodni kellene meg hús, liszt stbiről — jobban tudod mint én.

Édes anyádnak nem írok, mert szeretném avval meglepni, hogy vasárnap 8 órakor betoppanok a kész feleséggel s veletek; de édes apádnak szólhatsz, mert azt kívánom, hogy ő és Lajos legyenek a tanuk. A jövetelt megsürgönyözöm.

No édes lányom, mozogj és próbáld meg a titoktartást.

*Ölel, csókol
Ottó bácsi*

Feleletet mihamarább kérek! Igen, a pap ne készüljön szónoklatra, mert bátran indulok a hullámozó tenger bizonytalanságának.

13.b

Fehér papír
M: 17 cm. 8 mm.
Sz: 11 cm. 4 mm.
2 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béláné.

Budapesten 1885 Decz. 16.

Édes kis hugom!

Úgy fontold meg a dolgodat, hogy egy rettenetes nagy úr írja neked e sorokat. Ezelőtt egy esztendővel még a legyek is kerülték a szállásomat, mert tudták, hogy ott biztosan éhen vesznek el.

Ma pedig elő áll a feleségem s egy tepsiben egy egész verőmalaczt tesz az orrom elé, este pedig betoppan két kormos ember s hoz egy egész hordó bort Miskolcra.

Még most sem tudom bolond vagyok, püspök vagyok, fiú vagy leány?

Megcsiptem a czombomat s csak így tudtam meg a következőt:

Még mindig a régi, marakodó szélsőbali vagyok — van hozzá jó feleség, kedves rokon, malacz, bor s pár zavartalan pillanat.

Köszönöm neked, uradnak, az aranyos piczinyeknek s az egész frequentianak, úgy írván ezt, hogy a rókabőr is ide tartozik, a melynek igen nagyon megörültem.

Feleségemmel együtt öllelek csókollak.

Szerető bátyád:

Herman Ottó

Ha rövid a levél, tudd meg, hogy ez ma a tizenhatodik; de örömmel írtam.

14.

Fehér papír
M: 17 cm. 9 mm.
Sz: 11 cm. 4 mm.
2 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béla

Budapesten 1886 jan. 26.

Édes Bélám!

A mily nagy örömet okoztál a pompás ivókürttel, oly nagy aggodalomba ejtetél zsidód révén, mert nekem ilyen ügyek eligazítása szinte lehetetlen.

Nem tudtam mást tenni, mint azt, hogy rögtön írtam Hammersberg Jenőnek, ki az effélékben jártas és a kellő összeköttetésekkel rendelkezik.

Abban megnyugodhatsz, hogy idő elég van, mert évek telnek el, míg a felső bíróság egy adott ügyet elővesz.

Neked első dolgod megtudni:

1. Mi a bírói végzés?

2. Hová és milyen szám alatt terjesztetett fel?

Ezt írd meg nekem és Jenőnek, hogy az ügyet szemmel lehessen tartani.

Mi jól vagyunk; feleségem nagyon megszerette a miskolcziakat s alig várja, hogy ismét a Hámorba mehessünk.

Minden jókat kíván nektek

*szerető bátyád
Herman Ottó*

15.

Fehér papír

M: 17 cm. 9 mm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

3 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béla

Budapest 1866 február 13.

Édes Béla — fiam!

Tarkabarka életemben megesett már rajtam mindenféle vigság-bolondéria; de olyat még csakugyan nem pipáltam, hogy t. i. egyazon levélben fiúról és libáról beszéljek. Mindenképpen csavargattam a dolgot, hogy a feleség írjon a libáról én a fiúról — persze nem tudtunk megegyezni: magad is tudhatod, hogy milyen az asszony.

De végre is úgy gondoltam meg, hogy a szív közel esik a gyomorhoz s minthogy családi boldogságod szívében, a küldött liba gyomromban fekszik, hát szívem örül a gyerekeknek — biztosra veheted: jobban, mint a gyomor a libának ámbátor ez utóbbi „se kutya” ám!

És minthogy feleségem azt mondja, hogy a liba gyönyörűen sült meg — akár ki lehetett volna állítani — hát kívánjuk mind a ketten szívünk mélyéből, hogy a gyerek meg elsüljön, apja, anyja vele soha fel ne süljön. Úgy legyen.

Igaz! a gyerek sohasem járjon úgy az étellel, mint én evvel a papirossal, a minék megint az asszony az oka, mert itt főzőget az orrom előtt s úgy kellünk egymásnak, hogy ő is rám néz, én meg ráé, ő nem találja a kanál nyelét, én meg a papír első oldalát

De egy bizonyos, hogy mind a ketten minden jókat kívánunk.

Ölel
szerető bátyád
Herman Ottó

Hát aztán mi lesz? Samuka? Miklós? Béla vagy Ottó? mert hogy a négy közül egyik, az már bizonyos. Tudjátok mit? Legyen mind a négy! Camilla.

16.

Fehér papír

M: 17 cm. 9 mm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

2 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béla

Budapest 1866 július 9 kén.

Édes Bélám!

Egész tavaszon át feleségemmel együtt állandóan tervezgettük a hozzátok való utazást s az meg is történt volna, ha az a f. . e h a nem volna.

A tervet nemcsak a könyv, melyet el kell végezni, hanem legfőképpen Szeged döntötte dugába, a hol a hatalom ellenem hallatlan erőfeszítéseket tesz, meg akar buktatni m i n d e n á r o n. Nekem csak egy erősségem van, t. i. a szakadatlan tevékenység, a választókkal való folytonos érintkezés s éppen az utóbbi arra kényszerít, hogy aug. 15 kén

ismét Szegedre utazzam, hol akkor a tanyák legnagyobb búcsúja van. Nekem tehát Csákyó és Szeged közt kétszer, Csákyó és Budapest között feleségestül kétszer kellene utaznom s ezt a költséget kiheverni most lehetetlen, különösen elgondolva azt, hogy még meg is lehet bukni, tehát már most kell szorosan tartani a garast.

A könyv is olyan stádiumban van, hogy minden perczben könyvtárra szorúlok s ezért is bajosan mozdulhatnék innen.

A vége az, hogy nehéz szívvel, de hát muszáj lemondani örömről, nyugalomról — pedig ránk fért volna!

Hát nem tehetek egyebet, mint azt, hogy Pacsirta madarammal együtt minden jót kívánva, pereputtyostul ölel és csókol

*szerető bátyád
Herman Ottó*

17.

Fehér papír

M: 17 cm. 8 mm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. Ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye.

Budapesten 1887 január 16.

Édes Bélám!

Noha százféle munka van a nyakamon s mind a százféle írás, írás és írás, mégsem tehetem, hogy ne mondjak a magam és kis feleségem nevében szívből fakadó köszönetet jószágtokért, a melynek most már igazán a magunk zstrjában úszunk, szinte belé is fülhatunk. A fenyő madarak pompásan izlettek; a pálinka pedig kiszólitja az asszony minden furfangját, mert csak gyűszűvel méri ám, úgy, hogy az a régi küldemény eltartott egy esztendeig!

Ebben igazán egy nagy zsidó veszett el a feleségemben — még kereszteli is!

Nekem jól esik hébehóba egy csepp s így a furfang mindössze mulattat. Miskolczon igen jól voltunk el, feleségem röpi oda s az egész asszony — leánynépség igen igen szereti egymást, pompásan el vannak.

Édes apádnak is láthatólag nagy öröme van ottlétünk s az én örökös tréfaságom. Az baj volt, hogy Lulu lányunk megint csak küzködött a torkával.

Bizony jó volna a dolgot úgy kiczirkalmazni, hogy egyszer az egész frekvencia elhüselhetne a hátori Bikarét forrásánál; de pünkösdről nem szólhatok, mert akkorra már dűlni fog a követválasztás czudarsága s az én kilátásaim nem épen rózsásak. Aggódni nem aggódom, mert sok, nagy bajból ki bírtam gázolni tarka életemben s eröm még megvan.

Az egész kedves fészket ölelve csókolva vagyok

*szerető bátyád
Herman Ottó*

18.

Fehér papír

M: 17 cm. 8 mm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

1.5 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béla (a nagy Bélának)

Budapesten 1887. szeptemb. 9.

*Édes Bélám!**Hogy küldeni valónk van Miskolczra s onnan csak akad valami Csákyóra, hát körülnéztem: vajjon nem akadna e valami nekedvaló? Hát akadt.*

1. Egy svéd bicska.

2. Egy olasz fénkö.

3. 40 egynéhány Kirner patron Lancasterbe való 16 os öblü 8, 12, 14 es söréttel töltve.

*A fénkövet csak olajjal használd, így igen kitünő; a patronok régibb töltésűek, de száraz helyen állottak.**Még egy pompás hetet töltöttünk Miskolczon és a Hámorban s számtalanszor emlegettünk benneteket — bár velünk lehettetek volna.**A feleség mindennap elprodukálja nekem a kis Béla ügyességeit s így van mibe gyönyörködnünk.**Minden jót kívánva**Ölel családotul
szerető bátyád
Herman Ottó*

19.

Fehér papír

M: 14 cm. 7 mm.

Sz: 11 cm. 3 mm.

1.5 oldal

Címzett: Szüts (Szeöts) Béla

1887. szept.

*Édes Bélám!**Arra kértem a Múzeum igazgatóságát, hogy a zamutói (?) tanítónak kijáró köszönő iratot nekem küldje, hogy én általa biztosan juttassam kézhez. Add át a paksa-métát üdvözetemmel együtt. Találtam két szemet is, azt is küldöm, jobbat majd keresek. A vidra hátulsó lábait levágtam, feláztattam, kifeszítettem s kisült, hogy a hátulsó láb a terjedelmesebb.**Sorsom csak két-három hét múlva fog eldőlni s ma még nem tudom, fog e kelleni puska, hogy én löjjek, vagy golyónak néz a sors s kilő valamerre. Különben se baj.**Egész pereputtyoddal együtt**Ölel
szerető bátyád
H. Ottó*

20.

Levelezőlap

M: 14 cm 6 mm..

Sz: 8 cm. 7 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Kedves Öcsém!

Szerfölkött megörültem szép küldeményednek, kivált az ivó kürtnek, mely igazán tökéletes ethnografiai tárgy, mert fel is van szíjazva; az elsőnél határozottan szebb is; ezt az utóbbit nyomban magam szíjaztam fel, feláldozván reá egy — ócska cipőt. Feleségemnek s nekem is aggodalmaim támadtak, mert egy szót sem ír sz a Máricz számára küldött iratról sem a kalapokról, a melyek együtt mentek a postára; aggodalmunk annál nagyobb, mert a recepisze elveszett s így ha a küldemény nem jött kezeitekhez, reclamálni sem tudnók. Mindaketten látjuk a kis gyereket, hogyan kandikál a szobába. feleségem váltig produkálja. Az én dolgom 19 kén dől el, ekkor biznak meg 3 esztendőre és két nagy úttal is. Mindketten ölelünk s csókolunk.

Budapesten okt. 13. 1887.

H. O.

21.

Fehér papír

M: 17 cm. 5 mm.

Sz: 11 cm.

3 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad; ispán úrnak Csákyó u. p. J1"ú¹
Zemplén megye

Budapest 1887 október hó 28 kán

Édes Bélám!

El sem is képzelheted, hogy 27 kén kelt levelezési lapod mily nevezetes véletlenséget szült. Éppen ma (28) d. u. jártunk Szily Kálmánnál s ő azt mondta, hogy a társulathoz levél érkezett egy „nagy tisztelőmtől”, ki tudakozódik, hogy „a bakszakál története” című tárczám hol jelent meg? Feleségem valahogyan összeszedte tárczáimat s így hazajöve, elővettük a kis tulipános ládát, szerencsésen reá is akadtunk a kivágott tárczára s én — emlékezetem fölfrissítése végett olvasni is kezdtem, a mikor csak betoppan a kártyád s s ugyanazt tudakolja! Ennek édes öcsém — nem „pár” éve, hanem éppen 9; megjelent a „Magyarország és a Nagyvilág 1878 diki 48 számában. Ez a lap 4—5 éve, hogy megszűnt; de ha az illető érdeklődő az „Atheneum nyomdai részvénytársasághoz, Budapest, barátok tere” fordul, meglehet, hogy a számot még megkapja.

Én nem járhatnék el a dologban, mert nem tudom, hogy a dolgom vagy a gondom több é?

Áldjon meg a mi istenünk azért a sneff-fogoly küldeményért, mely mintha orvosi rendeletre jött volna: néhány napon át valóságos „dögrováson” voltam, elgyengültem

s így a küldemény istenesen fogott. Igazán köszönöm. Ha az agyagosban több nyúl talál lövésedbe futni, hát mi bizony állatvédelemre nem is gondolunk, sőt ha Irma sütvé küldi el, bizonyisten megeszem. Hát rajtad áll.

A minap rajzokat forgattam, a feleségem pedig odakandikált; a mikor egy csuka-rajzot néznék, hát megszólal, így: "Kólya, Kólya, Kólya!! szakasztott azon a hangon, mint az a herczig poronty Bélátok — evvel a kedves emlékekkel úgy kimelegedtünk, hogy a tolvaj ellophatta volna a kályhát, mely különben már jól esik.

Két hét múlva a jövőről már biztosat írhat mindnyájatokat ölelő és csókoló

bátyád
Herman Ottó

Azt a kis „portékát” mindennap jobban szeretjük! —
De azért csókolom mind a hármat.

C.

22.

Fehér papír

M; 17 cm. 8 mm.

Sz; 11 cm. 5 mm.

4 oldal

Címzés; Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút,
Zemplén megye

Budapesten 1888. márczius 19.

Édes Bélám!

Azt ugyan elképzelheted, hogy leveled bizony mindkettőnket is bizony kellemetlenül lepett meg, mert hiszen csak az imént hivogattál a Mutujka-liget tájára s szövögtetted a terveket.

Am most már nem lehet okoskodni, hanem utána kell nézni a dolognak. — Én már régebben beszéltem volt édes anyáddal, hogy a kezedre kellene adni a családi birtokot s ma sem értem mi akadály lehet ennek — legfeljebb az, hogy már belécsontosodtak bizonyos állapotba, mely azonban nem felelő, a mire pedig neked, mint családapának szükséged van. Azt magad is beláthatod, hogy, azt, a mi je a családnak van, nem avval a rendszerrel szerezték az öregek, a mely most divik a családban, mely rendszer lehet kellemes, de nem fejlesztő. Ezt én igen jól ismerem s ha annak idejében alávetettem volna magamat, sohasem szolgáltam volna meg a közügyet.

No de bevallom, hogy a birtok viszonyait nem ismerem s így ítéletet sem mondok — mindössze véleményt, mely abból az ösztönből folyik, hogy sohasem szerettem mások szolgálja lenni s így mást sem szeretek szolgának látni — téged legkevésbé.

Ha csak valami szerencsés véletlen nem avatkozik belé, úgy érzem, igen bajos lesz helyet találni, mert a legtöbb uradalom tulajdonképen csak őröket fogad s ebből nevelő a magasabb tisztet.

Én mindenekelőtt Ernuszt Kelemen barátomat fogom fölkeríteni, hogy tapogatódjon; bizonyos vagyok benne, hogy mindent el fog követni; de hogy lesz-e sikere? az más kérdés; azután fel fogom kérni Geiszt Gazsüt, Veszter Imrét és és másokat is. Szóval a mi tőlem telik, az mind meg fog történni e napokban is, mert én sem látom a jövőt: nem tudom megyek vagy nem megyek Norvégiába? ez a hó végén dől el.

Én azt hiszem, hogy a lapok kis hirdetésétől sem kellene visszariadni: úgy sem szól névre s én tudok pár esetet, hogy emberek ezen az úton jó helyhez jutottak; én itt könnyű szerivel elintézném ezt a dolgot s kérlek, tudasd velem elhatározásodat.

Mi megvagyunk sőt esztendőre föl vagyok mentve az anyagi gondtól; a kis feleség sokat gyöngélkedik ugyan, de megvan; én dolgozom — sokat. Esténként sokat emlegetünk s a kis Béla mondásaiból és hangjaiból a feleség egész rendszert csinált, mely sokszor fölvidt.

Öleljük és csókoljuk mind a ketten az egész kis táborn; legyetek nyugton aziránt, hogy minden megtörténik s szeretetünk változatlan marad.

Ölel

szerető bátyád
Herman Ottó

23.

M: 17 cm. 7 mm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

3 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút, Zemplén megye.

Budapesten 1888 márcz. 22.

Édes Bélám!

Azt gondolom, hogy jó nyomra akadtam s így teljes figyelmedet és rögtön való tudósításodat kérem.

Ma arra kért fel Szily Kálmán, tudnám meg, hogy miféle ember bizonyos Barabás János, ki most Mező-Zomborban lakik s azelőtt 12 évig gazdatiszt volt Br. Vay Miklósnál? Okúl azt adta, hogy ez az ember ajánlkozik Tarányihoz (Deák Ferencz rokonához) gazda tisztnek.

Én megigértém, hogy téled talán valamit megtudhatok s ha az embert ismered, írd meg a véleményedet. De felhoztam azt is, hogy számodra is keresek állást s Szily nagyon kapott rajta: ez a nyom.

A jószág Zalában, Kehida körül fekszik, 5000 hold, mezőgazdaság s a tiszt önállóan kezelné. Tarányinak eddig 15—16,000 forintot jövedelmezett a mit ő kevesel s szeretne 20—25,000 forintot kapni. Ő maga gyengegazda és nem is akar törődni, tehát mindent a tisztnek kellene intézni.

A földek — állítólag — első rangú zalaiak. Hát fontold meg magadnak s írdál erről is, hozzá még azt is, le tudnál e májusban ide jönni, hogy a dolgot Szilyvel és Tarányival megbeszélhetnéd.

Ernuszt már írt; de nem nagyon biztat, igéri azonban, hogy Wenkheim Frigyes grófnál és másoknál alkalmilag utána jár — meg is teszi.

De nekem „az önálló” hely kiválóan tetszik s neked is mindég óhajításod volt, hát írdál gyerek minél hamarább.

Mind a ketten mindnyájatokat üdvözljük, ölelünk és csókolunk;

szerető bátyád
Herman Ottó

Írd meg azt is: hány holdat kezelsz s miféle gazdasági ágakat.

24.

Fehér papír

M: 20 cm. 1 mm.

Sz: 12 cm. 9 mm.

6.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút.
Zemplén megye

Budapesten 1888 nov. 24.

Édes Bélám!

Leveledet, melynek kimerítő volta különösen megörvendeztetett, pontosan megkaptam; de nem felelhettem eddig, mert a norvégiai dolog miatt fel kellett függeszteni minden levelezést; nagyját csak szerdán zártam le.

Én azóta is mindég tapogatódzom egy alkalmas hely körül; de az már bizonyos, hogy a dolog igen nehéz, mert rossz gazdatisztek gyanakvóvá tették éppen a java-birtokosságot s ha ezeknek valaki valakit ajánl, azt hiszik, hogy valami elcsapotról van szó.

De hát nem szabad csüggedni, neked pedig jó lesz ott kitartani a meddig csak lehet.

A mi Rozert illeti, nehéz lesz neki szolgálnom, mert Ordódyt csak futólagosan ismerem s nem hiszem, hogy szavam nyomna a latban — nem vagyok már képviselő. Azonfelül már más körhöz tartozunk, tehát nem is találkozunk.

Én a Fückert puskával nagyon megvagyok elégedve, 16 os, bal csőre szűkített, rózsadamaszt arannyal, egészben egyszerű, ára minden hozzátartozóval 90 frt volt.

Hogy egyebet ne mondjak, a múltkor szó volt a Matchless és a Pieper fegyverekről s különösen arról, hogy 120 lépésre még biztos sörétlővést adnak. Elhatároztuk Dr. Wartha tanárral, hogy próbát teszünk; kihívtam Dr. Madarászt, ki Pieperjét ropantúl dicsérte s volt egy Kirner Matchless is. A vége az volt, hogy 120 lépésre csak Fückert puskám vitt 2—3 szemet egy nyúl rajzába, jól czélozva mindég halálos volt volna a lövés.

Tromsö mellett egy sarki bűvart lelöttem oly távolságra, a melyre senki sem mert löni — úgy 130 lépés lehetett, Svaerholt sziklájáról pedig oly magasról potyogtak az Alkák, hogy csodálkoztam, mert csak azért löttem, hogy kellett s közelebb nem juthattam.

A legjobb az, hogy a puska absolute nem rug; jó lövésre 35 gramm por elég, negyven grammal reá merek löni disznóra vagy bármire.

Hogy jól hord, azt a tengeren mindig megláthattam.

A mi a Csóri kutyát illeti, az mindenesetre első rangú eb lesz. Tüzes s mégsem szeles, játszva tanul, kitünő orrú s csak azt sajnálom, hogy fürjeken nem vezethettem be alaposan, így a tulajdonképeni befejezést majd csak tavaszkor, egy éves korában éri meg.

De azért, a mi telt, azt megtettem, még pedig szerencsével. Előbb csak a városliget bozotjaiban gyakoroltam, leszoktattam az egerekről és verebekről, azután kimentem a határba, hol egy kis árpatáblában (takarmánynak vetették) egy haris volt. Ezt a tábla szélére szorította, megállott s parancsra lefeküdt; kiröpítettem s csittítottam a kutyát. Azután egy szülő fogolyra akadtam kapásos, dudvás tarlókon, mely — noha november van — megfeküdt s így a kutya állotta, parancsra megint lefeküdt s én fölröpítettem a foglyot — a kutya nem mozzant. Ekkor lekerestettem a helyet s minthogy láttam, hogy a fogoly hova szállott le, szél ellenében rávezettem a kutyát s ez nyolczszor sikerült.

Ötödször a kutya már majdnem hasoncsúszva húzott s a mikor megközelítette a madarat, majdnem fekve állotta. Képzelheted, hogy megszállotta a szentlélek. Végre egy buczkán álló satnya és letaposott kukoriczásban nyúlra bukkantam, a kutya megállotta s noha szabadon volt nem futott a nyúl után. Az egész tanítás korall, sőt zsinór nélkül ment, verést csak helytelenkedésért kapott, igen ritkán, de következetesen. Nekem van igazam, ki azt tartom, hogy a kutyával hat hetes korában kell kezdeni, így lesz figyelmes és tanulékony.

Kis feleségem a nyáron játszva tanította meg a vízből való apportra, s noha telivér angol, biztos vízjáró lett belőle.

A múltkor Tahy Lajos felajánlotta nekem 2 éves kan kutyáját, mely unokája a trónörökös híres Blackjének; bevallotta, hogy elküldte a kutyát egy sebesült nyúl után s azóta nem bír vele. Én azt hiszem, hogy kemény kézben megjavúlna — mert két év még sok s ha kedved volna hozzá, megszerezném.

Ezek a telivér angolok nemcsak jó, hanem kellemes állatok is; nagyon tiszták s kissé nevelve, nem nyúlnak semmihez. Csóri, noha kölyök, ételneműhöz még sohasem nyúlt hozzá, míg mi eszünk, nyugodtan fekszik a helyén.

Ha így fejlődik mint eddig s nem esik szopornyiczába, a minek semmi jele sem mutatkozott eddig, Hector mellett bizony édes keveset tanulhat — ha mód lesz a közös vadászatra, a mi — fájdalom — nagyon problematicus egy dolog, mert a feladatnak kell élnem, az pedig igen nehéz.

A gyerekekről szóló hírnek nagyon megörültünk s a „néni” még most is elprodukálja a kis Bélát s töprenkedik azon, vajjon a növésnél nem veszett é el herczigsége.

Édesanyád egész valójával készül a kis oskolásokra, minden levelében felhozza; az Emma kis fiát is nagyon szereti — hát unokák tekintetében megérte a földi boldogságot, — elég ritkaság.

A kis feleség jól van; Scultétiéknál felhízott, most mellettem fogyni — ez olyan borzrend-féle dolog. Most tele van varrással, mert jövő hó 7 kén Kolozsvárt tartok egy előadást az egyetemi kör segélyegylete javára s ő is velem jön.

Római levelezőm pedig azt írja, hogy oda Szücs Bálánét várják — vajjon nem a feleséged? Tudja — gólya!

Az ég áldjon meg édes Bélám! Feleséggel együtt neked s mindnyájatoknak minden jót kíván

szerető bátyád
Herman Ottó

25.

Fehér hivatalos levélpapír, a hivatal megnevezése: MAGYAR ŐSFOGLALKOZÁSOK Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum.

M: 22 cm. 2 mm.

Sz: 14.5 mm .

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szücs Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavarina
Zemplén megye

Budapest ,1889 január 27

Édes Bélám!

Oly teher alatt vagyok, hogy mindössze ennyit írhatok: a küldemény sértetlenül megjött, remek — igazán köszönöm. Azt a bizonyos levelet valahogy kinyögöm. A mint terhem könnyül, többet. Addig is egész népeddel együtt

ölel
szerető öreg bátyád
Herman Ottó

Ma Sopronból fürjet kaptunk!

26.

Fehér papír

M: 17 cm. 4 mm.

Sz: 14 cm.

1.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút.
Zemplén megye

Budapesten 1889 febr 1.

Édes Bélám!

Sok mindenféle dolog miatt nem írhattam rögtön. A kutya dolgában kérdésem az: melyik vasúti állomásra kellene azt elküldeni?

Mihelyt ezt megírod, megkérdezem a vasutnál a költséget s ha ez nem nagy, berendelem a kutyát, melyre nézve Tahy megígérte, hogy tavaszig megtartja. Írjál tehát postafordultával.

A mogyorótöröt nagyon köszönöm, a komedenciát majd megköszöni a feleség — én csak jó izűn eszem. A kölyökkel ne vesződj, mert az ember nem biztos a zsigora miatt..

Csóri belésett a bajba, de már épül, az egész lefolyás enyhe volt, a mit annak tulajdonítok, hogy Dr. Mina tanácsát követve, kölyökkorában nyers húst is kapott.

Az állatkerti kutyák nem jók, a rossz tartás elnyavalyásította a fészket; kilencz kölyök zsigorás lett s ebből ma a nyolczadik pusztult el.

Családostól ülel

szerető bátyád
Herman Ottó

27.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 13 cm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút, Zemplén megye

Budapest 1889 február 27.

Édes Bélám!

Már már azt hittem, hogy nem érem meg a Tahy feleletét, a melyet ide zárok s a mely a kutya magas leszármazásáról, tudományáról és hibájáról szól. Mihelyt itt lesz, indul is és én azt elindításról hírt adok.

Én úgy járnék el vele, hogy a szobaiskolát végig csinálnám vele jóssággal, de minden rendetlenséget erős korbácsütéssel büntetném; az apportot úgy kellene igazítani, hogy lefektetném, a súlykot elvetném s nem engedném, hogy a kutya utána rohanjon, csak parancsra menjen. Az ételt is én adnám neki és nem engedném, hogy reávesse magát; szóval parancsot várjon.

A kutya erős kézben egészen más; a Tahy keze igen gyenge. A bevezetést előbb csombókos zsinorral azután korallal kell rendbe hozni.

A kommandó valószínűleg ez: Setz dich! Leg dich vagy nieder! apport! Such!

A sonka megjött s noha a megköszönés feleségemet illeti én magam részéről nem állhatom meg, mert igazán kitűnő izü.

Igaz! a pénz pontosan megjött, de e perczben még nem tudom, mennyi kell; majd leszámolunk.

Kis feleségedet s az egész pirinyóságot a magam és feleségem nevében üdvözölve

ölel
szerető bátyád
H. O.

28.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 13 cm.

1.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút, Zemplén megye

Budapest 1889 márcz. 6.

Édes fiam!

Tahy a rossz idő miatt csak ma küldte be a kutyát s én még ma indítottam útnak. Igazi telivér angol fajeb s érdemes, hogy mindent elkövess érte.

Tarsd magad körül s próbáld ki szabadon, hogy a hibáját kitudjad. Romlása onnan van, hogy rossz lövő kezén volt; jó lövő kezén biztosan javul, mert a kutya is olyan mint a ló, mely tudja, milyen legény ül a hátán.

Ezek a kutyák roppant sebes keresők és szilárdan állók, ezt azért írom, nehogy túlságosan tartóztassad. Nagyon szeretném, ha a kutya mégis beválnék.

Feleségem velem együtt ölel s az egész frekvenciának minden jót kíván.

*Szerető bátyád
Herman Ottó*

29.

Fehér papír

M: 20 cm. 1 mm.

Sz: 12 cm. 8 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. ispán úrnak Csákló u. p. Sókút, Zemplén megye

Budapesten 1889 márcz. 6.

Édes Bélám!

A kutyára fordított költség a következő:

Monorról Budapestre f. 50 kr.

Budapestről Örmezőre 1 f. 72 kr.

Hordárpénz 1 f. 50 kr.

Sürgöny Örmezőre f. 47 kr.

4 f. 19 kr.

Küldök tehát utalvánnyal 5 f 81 krajczárt vissza.

A láda-ketreczet magam ácsoltam össze. Gondolom, hogy olcsón jutottál olyan kutyához, mely rendbeszedve megéri a 250 forintot.

*Ölel
szerető bátyád
Herman Ottó*

30.

Levelező lap

M: 8.5 cm.

Sz: 14.5 cm

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad ispán úrnak Csákló u. p. Sókút

Édes Bélám! A kutya nálam hallgatott a „Juán”, „Zsuán” és „Ján” névre s azt hiszem, hogy csak a nagy bánkódás tompította el ideig óráig. Tahy szavaiból ítélve, az állat egy kicsit „szalonkutya” is volt, innen a nagy búsulás. Tapasztalásból tudom, hogy ilyen kutyák rögtön felelednek, ha az ember puskát ragad s kiviszi őket, mert a vadászat legfőbb szenvedélyök. Különben lesz alkalmam T. val találkozni s kikérdezem.

A Csóri szörnyen irigykedett s még ma is a Juan hallatára összekeresi az egész szobát.

Ezer jót kíván szerető

Bp. 1889 III/11.

*bátyád
H. O.*

31.

Levelező lap

M: 8 cm. 6 mm.

Sz: 14 cm. 6 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén

Éljen! Adja a magyarok istene, hogy az önálló magyar hadsereg generálisává legyen. A komámasszony derék egy asszony. A Mutuj azt kívánja, hogy a gyerek s z ő k e legyen és B é l á n a k hívják, mint a másikat.

Ölelünk

Pele és Mutujka

32.

Névjegy kártya

M: 6 cm. 5 mm.

Sz: 10 cm. 5 mm.

1 oldal.

Címzés: Tekintetes Szücs Béla ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Édes Bélám!

Szíves üdvözlatedért áldjon meg a magyarok istene gyermekeidben.

*Szerető bátyád
Herman Ottó*

33.

Fehér papír

M: 17 cm. 7 mm.

Sz: 11 cm. 4 mm.

6 oldal

Címzett: Szüts Béla

Budapest 1889. aug. 7 kén.

Édes fiam Béla!

Másfél esztendeje, hogy oly makacssággal, a mennyit ma kevés ember fejt ki, azon voltam, hogy itt Budapest kellő közepében vizslát neveljek. Itt általános hit és meggyőződés, hogy ez lehetetlen, mert valójában ezer akadály és még több zaklatás áll az ember elé. De, ha a viszonyok másképp fordultak volna, semmi kétség, hogy én a Csórit i t t teljesen rendbe hozom. Azonban akkor, a mikor leginkább kellett volna tanítani, Norvégiát kellett járnom; az idei tavaszt nem használhattam fel, mert hiszen lázítani köllött/ azután megválasztottak; most aug 15 kén lenne az utolsó terminus, mert az eb 1 ¹/₂ éves, s ime fekszem, mihelyt pedig fölkelek, Gleichenbergbe kell mennem. De nekem arra a kutyára nagy szükségem lesz a jövő tavaszkor, kizárólag a Csórirra azért, mert a vizet is kitűnően járja. Reád bízom tehát s igen igen kérlek, vezesd be a mennyire lehet a Csákyó körüli zabok fürjein, örök hálára kötelezel vele.

A kutya igazi zseni; mindent kényszer nélkül tanult; jó szóra mindent jó kedvvel csinál meg. Csak magyar szót ért. Tudománya a következő.

Cs. i d e ! akkor jön

Cs. i t t ! a hova mutatsz arra megy.

Cs. ü l j l e ! leül.

Cs. f e k ü d j ! lefekszik.

Cs. ü l j l e ! a fekvő helyzetből felül.

Cs. N e m s z a b a d ! vagy p s z t ! ezzel eltilthatod ételtől vagy bármitől.

Cs. v i s s z a ! ekkor a hátad mögé megy.

Cs. h o z d e l ! apportíroz rögtön; de ha azt mondod n e m s z a b a d , akkor viszszajön s csak akkor indul, ha azt mondod m o s t ! Étél előtt lefekszik s csak akkor megy a tálhoz, ha azt mondod: m o s t !

Cs. k e r e s d ! akkor keres.

Cs. v i g y á z z ! akkor künn igen figyel;

Cs. l a s s a n ! (ezt csak zsinóron csinálja most), lassan keres.

Cs. t o v á b b ! tovább keres.

Cs. n e m o t t ! itt-itt !

Ha valamely parancsot nem hajtja végre, pld. ü l j l e ! akkor azt kell mondani: m i t m o n d t a m ? rögtön megteszi.

Hát mit csináltál te gazember ? ettől nagyon fél; ha makacskodik: h o l a k o r b á c s ?

A szobában: h e l y r e ! rögtön oda megyen, a hol a helye van. N é z z c s a k ! kinéz az ablakon. T e s s é k ! felül a székre ! P a c s i t ! adja a lábát, melyiket akarod; m á s i k a t ! Akkor a másikat adja.

Tarts ! tartja az apportot vagy a kenyeret is az orrán. De hibái is vannak. A feleség sok „kedélyt” nevelt belé, roppant játékos, hanczúzós, nyargalós a ház körül s ez nagyon érzik a mezőn is; egy kicsit rákapott az apró madarakra is s így szemre is keres azért, mert nem tudtam vele vadas helyre jutni. Arról azonban meg vagyok győződve, hogy fürjes helyen a harmadik fürjnél egészen tisztában lesz. Állott foglyot s nem futott ki, harist szintén, nyúl is ugrott előtte, nem ment utána; igen jól tudja mi az „n e m s z a b a d ! v i s s z a !

A sípját, a melyet itt küldök nagyon jól ismeri.

Büntetést tanulásért sohasem kapott, csak helytelenkedésért; legfeljebb 2—3 ostor csapást, de ekkor e r ő s e t , így bámulatosan megjegyzi magának.

Vedd eleintén zsinórra s kövess el mindent, hogy orral keressen.

Ha így 3—4 fürjet megállott, ezeket röptesd ki de ne lőjj, hanem értesd meg a kutyával, hogy n e m s z a b a d k i f u t n i ; az 5 i k e t l ő d d l e ; f e k t e s d l e a z e b e t s csak egy idő múlva mondd neki: n o m o s t h o z d e l ! megteszi.

Ha zsinór nélkül kezded, jó fürjes helyen bocsásd el és állj meg egy h e l y e n , hogy körülled keressen: Csóri itt ! itt ! itt !

A mit jól csinál, arra ezt kell mondani: j a j d e s z é p e n c s i n á l j a a k u t y a ! ú g y ! k u t y a ú g y ! ezeket érti.

Nem eszik szépen. Szobában abszolút tiszta. A fürdést megkívánja.

Miféle dolog az?

Nem mégysz ki?

Gyere be!

Játszani!

Sétálni!

ezeket mind érti!

Szóval diskurálhatsz a kutyával s a hanghordozásból igen sokat megtud; éppen azért bízom, hogy 8–10 napi rendszeres vadászat után egészen tisztában lesz feladatával.

Tudom, hogy nagy dologgal terhellek; de nincs más mód, mert rajtad kívül senkim sincsen, a kire ily fontos ügyemet bízhatnám.

Volna még írni valóm, de a kis feleség türelmetlenül vár, hogy a városban indulhasson s a levelet földadhassa — azután a fejem is zúg.

Hiheted, hogy mélyen sajnálom, hogy nem faraghatok nyársat a Mutujkaligetben — de hát nem lehet.

Az ég áldjon meg mindnyájatokat.

*Szerető bátyád
Herman Ottó*

34.

Levelezőlap

M: 8 cm. 5 mm.

Sz: 14 cm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákló u. p. Sókút Zemplén megye

Gleichenberg, Villa Suess aug. 31. 1889

Édes Bélám!

Az a körülmény, hogy magam írok, eléggé bizonyíthatja állapotom határozott javulását. Gondolom két hét múlva elcsaphatom ezt a henye életet, vissza térhetek a munkához. Igen, igen köszönöm neked a Csőrira fordított gondot s nagyon megörvendeztetnél, ha megírnád az ebre vonatkozó eddigi sort. Feleségem különösen azt szeretné tudni, hogy el volt e nagyon szontyolodva mikor megérkezett? Dr. Zofahl azt írja nekem Budapestről, hogy a Chora megkölyközött s öt gyönyörű fia lett, a melyből egy kan és egy szuka számomra meghagyattak. A kölyök szeptember végéig az anyjuknál lesznek, azután küldöm mind a kettőt, hogy teljesen biztosítva lehess. Ölelem, csókolom feleségemmel együtt az egész frekvenciát s vagyok váltig szerető bátyád

Herman Ottó

35.

Fehér papír

M: 17 cm. 7 mm.

Sz: 11 cm. 3 mm.

6.5 oldal

Címzés: Tekintetes *Szücs Béla* uradalmi ispán úrnak *Csákyó*, u. p. *Sókut*,
Zemplén megye

Budapesten 1889 október 14.

Édes Bélám!

Alapjában véve rég' mulasztom veled szemben kötelességemet, rég' kellett volna felelni; de hát az a sok ide-oda utazgatás kiveszi az embert a sodrából, kivált akkor, a mikor a kis feleség még mindig aggódik, nem hiszi, hogy már semmi bajom, folyton őriz és óvogat.

Mindenek előtt szívből köszönöm neked igazi ragaszkodásodat s kifogyhatatlan szívességedet, a mellylyel könnyítgetsz rajtam. A Csóri-naplót megkaptam s kissé hitellenül olvastam azt a sok remeklést, mert arról lemondtam, hogy a kutya tökéletes lesz, egyszerűen azért, hogy sokat volt asszony kézen, járt ebédért, közben kergetvén a verebeket. A kis feleség a „délczeg kutyát” szereti, s mint ő mondja „belé nevelte a kedélyt” (és a nyargalást). De az tény, hogy én bármely hibáját, három-négyszerre helyrehoztam, kivéven a nyargalást, a melytől betegségem elütött: így hittem, hogy az eb jó vadászterületen, jó kézben legalább tűrhetővé lesz. Nagyon kár érte, annyival is inkább, mert a kutya már 18 hónapos. Megtartom azonban mocsárra, mert ott fáradhatatlan, mindent felzavar s így madár-tanilag jó lesz.

Arra, hogy még egy darabig tartsad ott, alig merlek kérni, mert nem gondolom, hogy akár neked, akár kedves feleségednek valami gyönyör lehetne egy vizslafalkával vesződni; csak még egy arasznyi ideig adjatok neki helyet, a míg a legközelebbi időre tervet készíthetek. Hogy egyáltalában eddig is nálad van, annak magad vagy az oka, mert egyik leveledben felszólítottál, hogy öszön át is ott hagyjam.

A kölyökre nézve a következő mondanivalóm van. Én ebből a fajtából eddig csak csak szukát láttam, jól, lassan keresni; a kanokban rendesen túlságos a tűz. A sülyt tehát a szukára kell helyezned, nemcsak a fejlettebb vadászati ösztön, hanem az engedékenység miatt is. Az ételnél m á r m o s t kell a kicsinyeket korlátoznod: vissza kell tartani s püsszegni, így szokják meg azt, hogy az engedelemre várjanak; innen kell menni a lefekvésre a tál előtt, innen a „most” vagy „szabadra” közbe püsszegéssel, mikor a kutya elindul.

Ha sokat beszélsz velök, nagyon figyelnek s könnyen tanulnak, sokszor egyszeri mutatóra is. Ha én még egyet tanítanék ebből a fészekből, legfőbb gondot arra fordítanék, hogy tőlem ne távozzon, tehát zsinóron vezetés s ha a kutya ház körül kezd kódorogni, rá kell lesetni béressel, ki megfogja s jól elverje; a mezőn is így tennék eleintén; a kannál szó sincsen, hogy elgyávuljon. Csórinál az is el volt hibázva, hogy orral keveset keresett; ez étellel, az étel eldugásával és megkerestetésével kell kezdeni s ha a kicsinyek már tudják, hogy szaglással boldogulnak, akkor messze kell eldugdosni a falatokat a rá kell vezetni az ebet, hogy így megfogadja a tanító szavát s keressen ott, a hol ez parancsolja.

Különben én reményelem, hogy a kölykök enyhébbek lesznek Csórinál, lévén az anyjuk egy igen finom, engedelmes állat.

A fürjekre való bevezetésnél én azt követném, hogy szereznék élő fürjet s ezt kipányvázsnám, mikor így biztosan megtudná az eb a fürj szagát, zsinóron kivinném a rétre, sorba megállatnám vele a fürjeket, fölropíteném s csak a 25 dik-30 dikat lőném le: mindaddig folyton csittitgatnám a kutyát. Ezt én már tettem is Kolozsvárt s a kutya a 30 dik fürj fölropülését már e g é s z e n n y u g o d t a n n é z t e. Különben rájössz te a dolgok sorára.

Édesanyád igen sokat beszélt nekünk rólatok s mi szinte ráéheztünk arra a gyerekfészekre. Különösen a kis feleség kíváncsi, vajon a kis Gyula el tudná-e vonni Bélától, a kit még most is sokszor emlegetünk. Miskolczczal igazán pechünk volt: egyetlen féligmeggig szép vasárnap, a többi egész idő a leggyalázatosabb eső, sár, szél. Azon a türehető napon ki is mentünk a Hámorba, hol egy kis kunyhót vettem. A felső Szinva-patak, hol ezernél több pisztrángot fogtam, anélkül hogy megfagyott volna, most k i v a n m é r g e z v e ! Valami hutai ember „valamit”, talán oltatlan meszet, dobott a vízbe s ahol rakásra pusztult el. A legjobb zsombokból egyetlen egy hal sem került, a sekélyeseken egyetlen egy sem villantott s a dolog a feleséget nagyon lehangolta. De én makacszkodtam és — bámulatos dolog — találtam egy igen mély zsombot a melyből nagy mesterséggel 8 pisztrángot dobtam ki, a legszebbeket, a melyeket a felső Szinván valaha fogtam ! Valószínű, hogy a mérget felszínesen vitte itt a víz s így ezek a halak a mélységben kitarlottak.

Különben az esős idő sem untatott Miskolczon s különösen a kis Mázer Imre (Táze Ile) mulattatott; nagyon megszerettük. Ellus mint azelőtt is fontoskodva-komolykodott s ügylátszik nemcsak a nagy — hanem a szépanyjára is ütött, különösen a rend dolgában, s melyben játékszereit tartja s a mely igazán bámulatos.

Mind a ketten mindkettőtöknek minden jót és szépet kívánunk.

Titeket s a kicsinyeket rendre ölelve és csókolva vagyok

szerető bátyád
Herman Ottó

Mégis csak jó az asszony a háznál! Mikor ezt a levelet már befejeztem, hát elolvasta a feleség s azt jegyezte meg, hogy sok van benne a kutyákról, kevés a gyerekekről, a vidranyomról pedig éppen semmi. Hát ezt is igen igen köszönöm s csak azt kell sajnálnom, hogy e g y e l ő r e nem vehetem hasznát, mert nem a vadászatot, hanem a madarászatot kell írnom.

36.

Fehér papír

M: 17 cm. 8 mm.

Sz: 11 cm. 4 mm.

2.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút
Zemplén megye

Budapesten 1890 január 9.

Édes Bélám!

Kedves soraidért és a jó küldeményért én írom meg a köszönetet, mert a Mutuj nem teheti; m é g nem teheti. Ez szócskának az a magyarázata, hogy a mi hajlékunkba is ellátogatott a baj, még pedig hagymázos tünetekkel s a kis feleség ágyba dőlt; ma kelt fel először s így lábbadozó félben van; reménylem is, hogy a bajnak igazán vége.

Én megvagyok; de a doktorok nagyon intenek-óvnak, mert az a tüdő, a mely nemrég beteg volt, járványos időben mindég gyanús.

Itt a járvány egész felfordulást okoz s a minisztériumokban egész osztályok z á r v a vannak! De a baj eddig enyhe.

A feleségem arra kéri Irma hugocskámat, hogy addig, a míg föl nem épül ne küldjön semmit; majd mikor egészséges lesz, maga ír és kér s most azt jelzi, hogy bizony egy kis vékony szalonna nagyon elkelne.

Én ki sem látszom a munkából s különösen a kerület szaporítja terhemet. Tény, hogy Szeged 8 év alatt nem vett annyiszor igénybe, mint a mostani kerület egy fél esztendő alatt!

A Csórit nemsokára vissza fogom kérni, mert ezidén nagy megfigyelések lesznek, a melyek február 20 ka táján kezdődnek. Akkor aztán előveheted a kölyköket. Az idő pontot majd megírom.

Az egész fészket ölelve, csókolva, vagyok szeretettel

*öreg bátyád
Herman Ottó*

36.b.

Fehér papír

M: 17 cm. 8 mm.

Sz: 11 cm. 3 mm.

2 oldal

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla

Budapesten 1890 február 3.

Édes Béla fiam!

Az 1891 ben Budapesten összeülő II dik nemzetközi madártani congresszus tudományos előkészítése úgy hozza magával, hogy én februárius 20 kán meg fogom kezdeni a madarak vonulására vonatkozó megfigyeléseket — valószínűleg Fonyódon, a Balaton mellett.

Légy tehát oly jó és küldd el a Csórit úgy, hogy a kutya februárius 15 kén okvetlenül itt legyen. Úgy intézkedjél Őrmezőn, hogy az onnan elindított táviratban meg legyen jelölve a z i d ő, a mikor a kutya B u d a p e s t r e é r k e z i k; ezt az állomásfőnök könnyen megmondhatja, mert a kutya úgyis mint gyorsáru küldendő.

Szegény kis feleségem folyton betegeskedik s a baj az, hogy ebben a gyalázatos időben nem jut friss levegőhöz. Miskolcra is panasz, panaszra jár; alig várom az első rügy fakadását.

Ölel

*szerető öreg bátyád
Herman Ottó*

37.a

Fehér papír

M: 19 cm. 7 mm.

Sz: 15 cm. 7 mm.

2.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak, Csákyó u. p. Sókút
Zemplén megye

Budapesten 1890 július 23 kán.

Édes Bélám!

Leveledre, melynek egész tartalma hozzám való hűséges ragaszkodásodról oly szépen tanúskodik s mely azért oly végtelenül jól esett, úgy levelező lapodra is csak most felelhetek, mert el is vagyok halmozva munkával, meg találni is kellett időt, hogy a patrónok dolgában eljárjak.

A kutyára vonatkozó áldozatkész ajánlatodat nem fogadhatom el s ha valamikor reflectálnál reá, csak úgy tenném, hogy ha a Hector fajtájából való kölyköt szerezhetnék neked. A Csóri igaz, hogy hibás, de mint nevelésünket, mind a ketten szeretjük; bevárom azt is, hogy mi lesz a Rajkóból; azután a kutyakérdés nálam most nem is sürgős.

Azok a patrónok Báthorytól valók voltak, ki egy más kereskedővel társaságba lépett s nagy fegyverraktárt tart. Ám azokból a patrónokból csak egyszer hozattak, gyutacsot pedig egyáltalában nem. Kerestem Huzellánál és Földvárynál is; de hiába: francia szereket senki sem tart.

De én tavaszkor fel voltam szerelve Huzella féle patrónokkal, melyek Angliában készülnek az ő nevével s ezek a legerősebb töltésből sem repedtek el, sőt a pákász háromszor is töltötte meg. Rendeletet adtam, hogy küldjön neked Huzella az én költségemre 100 darabot s egy skatulya gyutacsot is próbára. A patron darabonként 1 kr, ha háromszor töltöd 1/3 kr tehát igen olcsó.

Édesanyád igen hosszú levelet írt Gleichenbergből, tudatva, hogy jól érzi magát s mintha híznék. A kis feleség megvan; nekem a bal fülemmel gyült meg a bajom.

A mi a hozzátok való utazást illeti — hiszen szeretnék mi mind a ketten menni; de hát nem lehet, mert d. e. a madártani congressusé, d. u. a norvég utazásé vagyok.

Hát majd — valamikor.

Ezek után frekvenciástul, mindenestül ölel

szerető bátyád
Herman Ottó

37.b

Fehér papír

M: 18 cm.

Sz: 11 cm. 4 mm.

4 oldal .

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapest 1890 június 30.

Édes Bélám!

Bizony akár czudarságnak is beválik az, hogy én teneked csak most írok, a mikor tulajdonképen már február közepén legalább is egyszerű köszönet kifejezésére voltam kötelezve, azért, hogy a Csóri kutyával el is vesződtél s azt sokáig ki is tartottad. Enyhítő körülmény csak az, hogy nekem akkor rögtön indulnom kellett s hogy 3 hónapon át kevésbé voltam ember, mint inkább észlelő masina, mely nap-nap után, szép időben, rossz időben bejárja az óriási lápokát, jegyez, töm, puskát tisztít és patront csinál, szóval igazi mindenese, ki minden egyebet halogat.

Ha azt mondom neked, hogy a lelőtt madarak száma 600 on felül jár, hogy hoztam pompás vadlúdakat, sohasem látott 40 tollas paláستtal ékesített kócsagoka stb. stb. hát legyen ez elég rámutatás. A Fücker puska nagyszerű: Vörson a legszebb him kócsagot nyúlrsréttel 130 lépésnyiről szárnyaltam le| a pákász az evezőcsapás szerint számította ki s azt mondta, hogy ennyire a gróf (Festetics Tasziló) sem lövi.

És most a Csóri! Az nem lesz soha tökéletes vizsla; de vannak oly tulajdonságai, a melyek miatt sokért sem adnám oda. Kitarította ezt a 3 hónapi hallatlan strapáciát: nap-nap után jegen-fagyon-vizen, élesre vágott nádon mindég vígan, egyforma tüzzel, mindent megállva, a mi csak él.

Hasonlíthatatlanul jobb a vízben, mint a szárazon, noha az utóbbi helyen elvadt fáczánokra, foglyokra, nyúlakra igen jó; csak a vizicsirkék vadászata óta vadászik n e k e m: ha messze áll tőlem, hátra néz s csak lassan közeledem, lefekszik. Nyulat pár százat állott és ugratott ki s most már teljesen közönyös irántuk; a végén egy süldőt lőttem előtte, a következő nyúl után nem futott ki.

Somogyban tömérdek a fogoly s a kutya beléjük van bolondúlva, ezeken romlott meg az apportja, úgy hogy dublettet csináltam zsembékok között s az egyik fogoly csak szárnyalva volt, ezt azután féktelen tüzzel üldözte, megölte s azóta vágja az apportot. Orra bámulatos, kitarítóan áll; de hát nyargal, nem keres apróra s ezért a farka is csak akkor jár, a mikor vadat érez.

Mikor töled megérkezett én mentem érte a cseléddel, a ki eteti. Kinyittattam a ládát sok ember jelenlétében s nem adtam semmi jelt; a Csóri előbb a cselédre, majd reám vetette magát, azután kirohant az indóház elé s kitisztálkodott, mire reám nézett s várta, merre fordulok; látva, hogy a Nefelejtsutczának tartok, ő előre s egyenesen haza rohant; szóval úgy belé találta magát mindenbe, még a szájkosárba is, mintha sohasem is lett volna távol. Most tőle és a híres Mirától van egy kan kölykőm — egyelőre Jenőnél Temesváron tartom.

Édesanyád és Lulu nálunk volt s 1-én indultak Gleichenbergbe; három napot töltöttünk együtt. Édesanyád adott nekiünk a kicsinyekről fotografiákat s képzelheted, hogy Béla hódít.

E levéllel egy időben tettem fel a postára Ellus keresztleányom számára a Szász Károly féle kis bibliát; a nagyanyja kérte megvételét, hogy a gyermek ezt olvassa, a melyből majd tanulnia kell.

Mind ezek után fogadd bár késői de forró köszönetemet jóságodért. Mind a ketten mindnyájatokat csókolva vagyok

*szerető bátyád
Herman Ottó*

38.a

Fehér papír

M: 18 cm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

3.5 oldal.

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókú Zemplén megye

Budapesten 1890 október 7

Édes Bélám!

Késni kellett a levéllel, a melylyel nagyon is tartozom, mert hát meggyült a politikai baj s az ördög — vagy mi? — megint csak oda tolt az első sorba. Mindenekelőtt szíves köszönetet mondok és mondunk neked a sikerült fényképért, mely kettőre tanuskodik, t. i. hogy összeszedted magadat testileg és hogy a Duna pofája Csőrira hasonlít, csak a szeme szelid s meglátszik az egész állaton a szoliditás, engedelmesség. A faj mindenesetre becses már azért is, mert a vizet i s járja s így gondoskodnunk kellene, hogy ki ne vesszen.

Van egy félesztendő kan kölyköm a Csóritól és a Lyka Pista hires Mirájától s azt hiszem, hogy ha ezt a Dunával kereszteznők ettől kiváló ivadékok származnának, mert Mira fr i s s angol vér. Mindent el kell követned, hogy a Duna valami komondorral ne forogjon, mert noha tudományosan ki nem magyarázható, a tapasztalás mégis bizonyítja, hogy ily módon inficiált szukától később a vizslakölykök is hibásak.

Ha csak lehet angol simaszőrű vizslával kell forgatni addig is, míg teljesen hozzávaló akad. Arról nem irtál, hogy mi lett a kan kölyökből.

Ha nem volna terhedre úgy nagyon megköszönném, ha a Mira kölyköt átvenéd iskolába; igen sokat várok tőle. Most Temesváron Vadas Jenőnél van.

A karikásnyelet Emmáék hozták el, kik itt jártak — nagy ijedelemmel — Irmuskával Verebélyi Doktornál.

A szegény, kedves gyermek igen igen rossz bőrben van, nagy a hajlama Rachitis-re s az apja elokoskodta, mert én már igen régen mondtam neki, hogy komolyan kell venni a dolgot, fel kell vinni a gyereket Budapestre már a kakasmell miatt is. Gondolom, hogy a természet minden kedvezésére lesz szükség, hogy a gyerek megmaradjon s kort érjen.

A karikás nyel igen érdekes azért, mert első pillantásra észrevehető, hogy nem magyar ember faragta, mert a magyarban sokkal fejlettebb a formaérzék; gyűjteményem nagyon kiegészíti s éppen azért kétszeresen is köszönöm.

A mi az arczképmemet illeti arra kérlek, hogy még egy kis ideig türelemmel légy, mert teljesen kifosztottak s utána kell rendelni; de meglesz és igen szívesen.

Mindezek után mindketten ölelünk, csókolunk Téged, Irmát és az egész kis frekvenciát; én különösen is maradok

szerető bátyád
Herman Ottó

38.b

Fehér papír

M: 18 cm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

4 oldal.

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi ispán úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapesten 1890 Deczember hó 7 kén

Édes Bélám!

Igen régen tartozom én neked felelettel és sok köszönettel, jó hírért, sok jó falatért és azért a ragaszkodásért, amely oly jól esik nekem.

De már az egyszer úgy van, hogy a betegség visszavetett, a képviselőség mindenféle bajjal járt és jár, hozzá sok és sokféle feladat: így bizony megesett, hogy nem igen jutottam el a levélíráshoz.

A tenyésztésben megőrzendő tisztaságnak az a megokolása, hogy az anya egész szervezete is részt vesz az ivadékok érlelésében s a folyamat mélyreható, tehát alakító és átalakító is, úgy, hogy a következő ivadéksorokban bizonyos recapitulatio tapasztalható. Erre nézve fényes világot vet az ú. n. atavizmus, a midőn t. i. egy vagy több ivadék előtt a többtől s mindég kisiül, hogy a múltban ennek meg volt a maga előzménye. Így pl. a szuka vagy valamelyik anyai őse, suta kannal párosodott, azután ivadékok során rendes kanokkal forgott, mégis — sokszor számos rendes ivadék után — egy egy suta kölyök jelenik meg. A szüléssel csak az távozik el az anyatestből, a mi az ivadékkal szorosan egybefügg; de nem távozik el az a formáló működés, mely a fogantatástól a szülésig létketett s mélyen éreztette hatását az anya egész szervezetében. A végső okot és okozatait nem lehet világosan kifejteni, de a megfigyelt ivadékokból merített tapasztalat, a hatásról és következményeiről világosan tanuskodik.

A Csórin be fog teljesedni az a fennálló hit, hogy a Hanvay vérű kanok hét éves korukban lesznek használhatókká; most, ha megállok, már körültem keres, csak vadra ügyel és hívásra jobban hajt.

A sebességnek is megvan a maga jó oldala: azt tapasztalom t. i. hogy a fogoly őszkor nem várja be a lassú kutyát; de szinte megkövül a sebes kutya előtt, ha ennek finom az orra s megállása hirtelen. Ebben az utóbbiban Csóri nagy mester. A Rajkóról azt írja Jenő, hogy nagy, erős, sebes és kemény kutya lesz, tehát apja fia s úgy látszik, hogy ebből a tenyésztéből csak a szukák kifogástalanok. Lyka is mondja, hogy a Mira után eddig csak a szukák váltak be, akármily kannal forgatta is.

Azt tartom, hogy meg kellene próbálni a Rajkóval s az ivadékból ismét szukát kellene nevelni.

Mihelyt egy kicsit reáérek, elhozatom a Rajkót, hogy lássam s azután elküldöm hozzád, hogy próbáld ki. Azon is leszek, hogy valahonnan friss vérű kanhoz jussak, hogy azután a Dunából törzset kaphassunk.

Miskolcra jó és rossz hír jár; az utóbbi a kis Mázer Imrére vonatkozik; a szegény gyerek az ágyba van kárhoztatva s én tartok tőle, hogy az a véznácska test nem bírja ki azt a nagy tusát, a mely felé megyen; pedig a gyerek kedves, jóindulatú; kár érte. Szegény Emmát nagyon, de nagyon sajnáljuk. Mázer az ő érthetetlen makacskodásával aligha meg nem növelte a bajt, mert a gyerek a hibás táplálkozás miatt erőben s így ellentállási képességben is veszített. Édes anyád azt írja, hogy a szegény gyerek jó kedvvel türi azt az ágybeli életet s gyomra nem romlik, a mi azelőtt rendes baja volt.

Mi valahogyan megvagyunk. A kis feleség gyakrabban és néha nagyon is fejfájós; én rettenetesen — hiszom!! Ez már annyira van, hogy ünneplő ruháimat föl sem vehetem!

De úgy tervezem, hogy a jövő évben erősen megmozdulok, bejárom az országot Bonczidától—Henczidáig, gyűjtök mindenfélét s valahogyan kiizzadom azt, a mi nemcsak felesleg vagy teher, hanem reménybeli guta is.

Mind a ketten a megfogyott fészket annyi üdvözzel látjuk el, mintha telistele volna; telik ám Miskolc felé is.

Ölel
szerető bátyád
Herman Ottó

39

Fehér papír
M: 20 cm. 2 mm.
Sz: 13 cm.
2.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla urad. kasznár úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén m.

Budapesten 1891 február 3.

Édes Béla fiam/

Figyelmeddel nagyon megörvendeztetél s jó szolgálatot is tettél az ügynek, mert a küldött *Plectrophanes* madaraból pompás kis csoport fog telni ez azért is helyén lesz, mert a mi ezekből a Múzeum gyűjteményében előfordul, az mind régi s meglehetősen gyarló tömés.

Rengeteg a munka, de haladunk s a két óriási üvegszekrény, a mely a mi múlt tavaszi eredményeinket foglalja magában olyan, a minő még soha, sehol fölállítva nem is volt.

Az én 3 lábas kócsagom általános bámulat tárgya; az egyik roppant nagy himnek nem kevesebb mint 40 pompás foszlott tolla van a hátán, a többi 39 es és 35 ös. Minden a mi puskacsöved elé kerül — ha nem ismered — beküldendő és nem szükséges a portót fizetni, mert a Congressus pénztára szívesen kiváltja a küldeményeket.

Sorsod kedvező fordultának nagyon megörültem s hiheted, hogy leghőbb ohajvásom az, hogy mindjárt az első esztendő beüssön s Te jól számolhass be. Ha Sándor gróf meglesz képviselőnek, majd beszéllek én még vele.

Édes anyád — jó nénim — betegsége nagyon ránk ijesztett, mert az ügyis bámulatos, hogy örökös görcs mellett egyáltalában bírja; — de hát Vilmos bátyánk 92 évet ért el, pedig éppen oly gyenge alkati volt.

A miskolci fészünkre egyáltalában nagyon reájárt a baj s nagyon jól esett, hogy Lulu ma már artista, hogy édesanyád fennvan s ő is jobban érzi magát — szegény mindig attól rettegett, hogy torokfájása előveszi, mialatt beteg anyját ápolja.

Feleségedet s a kis gyerekeket ölelve, vagyok

váltig szerető bátyád
Herman Ottó

40.

Régi nagyméretű fehér ívpapír

M: 34 cm. 5 mm.

Sz: 21 cm. 3 mm.

1 oldal, cégjelzés; A II-dik Nemzetközi Ornithologiai Congressus Magyar Bizottsága

(a fenti szöveg német és francia nyelven is!)

B U D A P E S T, Nemzeti Múzeum
National Museum 415/91
Musée National

Címzett: Szüts

(:Szeöts:) Béla

Igen tisztelt Uram!

Chernel István főtitkár távollétében én köszönöm a szép és érdekes örvösrigót, mely a torquatus-nak ú. n. alpestris faja s kérem, hogy ha még kerülnének példányok, méltóztassék azokat lehetőleg azonnal küldeni, mert ez már egy kicsit szagos volt.

Éber figyelmeért a jó ügy érdekében köszönetet mond

kész híve
Herman Ottó
a tud. biz. elnöke

(A fenti szöveg alatti részre ragasztva egy 9.5 cm. × 11 cm. 3 mm. méretű névjegy-szerű fehér lap ezzel a szöveggel:

E mellett a hivatalos írat mellett fogadd te is, az aprókák és jó feleséged is mindkettőnk ölelését.

Ottó bácsi)

A levélen dátum nincs, — állítólag 1891. márcziusban kelt.

Egészen a lap alján a címzés: T. Szücs Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyón.

41.

Fehér papír

M: 19 cm. 9 mm.

Sz: 12 cm. 6 mm.

3.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyó u. p.
Sókut Zemplén megye

Budapesten 1891 aug 3.

Édes Bélám!

Hirtelenében azt sem tudom, hogy hány levélre való felelettel tartozom teneked. Annyi igaz, hogy ebben a bolond életben, a mint az most folyik s különösen engem hol

ide, hol oda sodor, kifáradt a lelkem s a mi még nagyobb baj: nem látom a megpihenés lehetőségét. Ma úgy áll a dolog, hogy itt obstruálunk az egész kánikulán át s különösen mi, kik Budapesten lakunk, vagyunk ide szögezve. Szegény feleségem mintha hiába örült volna; én mintha hiába szedtettem volna rendbe a puskákat; sőt még a Csóri is, mintha hiába javúlt volna meg: Szapáry úgy tesz mint a Puskás számára, mikor a kapu előtt megmakacsította volna magát. Pedig biztosan hittem, hogy együtt fürjezünk ezidén. Különben van még egy szemernyi remény, mert a mamelukok nehezebben tűrik a dolgot, mint mi.

A mi a Rajkót illeti, hát ma tudom, hogy van mód annak teljes javítására. Ott jártam Fónagnál, ki tavaly Siléziában kutyáival az első díjat nyerte, ezek között olyanokkal is, a melyeket teljesen megrontva vett át, a mint ez az oklevelen ki is van emelve. Ő a pointertől nem követel mást mint nyugodt keresést, megállást, füttyre lefekvést s a hívásra való pontos jövőst. Az idős, megromlott kutyával így jár el: 3 napon át egészen magánosan elzárja (odakölte) és csak friss vizet hord neki ő maga; másod napon a kutya már török, biztosan fekszik és jön, harmad napon teljesen meg van törve, fekszik, jön füttyre, szóra; negyed napon ismét ő viszi a kutyának a legjobb falatokat s folyton ismétli a leczkét, ötöd napon kiviszi a kertbe s szárnyalt fürjön gyakorolja, hatod napon vadászik vele! Semmi korbács; ha a kutya hibázik, jól összeszorítja az alsó állkapczáját. Elővezette mind a 12 kutyáját. Kirohantak a nagy kertbe, egy füttyre mind lefeküdt, ekkor Fónagy odament vagy 10 lépésnyire s magához hívta az ebeket; erre következett a „such” az elbocsátott fürjre, megtalálták, húztak, megálltak, füttyre lefeküdték.

Tehát: fütty-feküdj!

ide-ide!

keress-keress!

Próbáld meg! Ő nem apportíroztatja a pointert, mert utóbb megromlik: nem állja bizton a vadat.

A Béla gyerekekkel nagyon megijesztettél; szegény feleségem, ki azt a kis szóke ördögöcskét ugyancsak a szívébe zárta napokon át mindég azt hányta-vetette, hogy istenem, ha ez meg az történt volna!

Most is sokszor hozakodunk elő, mert édesanyád azt írta, hogy a gyerek még most (akkor) sincs teljesen rendben. Csak vigyázzatok édes gyermekeim! Rajtam igen igen nagy a teher, hogy elviselhessem, rámférne vagy 2 heti csáklózás; tudom is, hogy szívesen vennétek hát reméljünk legalább!

Mindketten mindnyájatokat ölelve és csókolva, vagyunk igaz szeretettel

Ottó bácsi és
a felesége

42.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 8 mm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi kasznár úrnak Csákyó u. p. Sókút
Zemplén megye

Budapest 1891 szeptember 14 kén

Édes Bélám!

A koczka eldőlt s vége az, hogy mi ezidén sem ölelhettünk titeket.

Összeültünk és apróra meghánytuk-vetettük a dolgot s kisiül, hogy az egész látogatásra, az utat is beleértve, nem maradna több 10 napnál, sőt annyi sem, mert én 25 ike előtt nem mozdulhatok és október 3 kán már helyt kell lennem.

De eltekintve mindkettőt, én igen nehéz helyzetben vagyok. A congressust nekem kell lebonyolítanom s ez két vaskos kötet szerkesztését jelenti; tartozom a társulatnak a norvégiai úttal, választóimnak beszámolóval s jövő évben nagy választás! Minden egy arasznyi időbe van összepréselve s én mind ennek ura legyek.

Dolgozni csak itthon dolgozhatok, mert nagy apparátus kell.

Nem lehet, hát nem lehet! Különben ez talán jó is, mert a dolog minden tekintetben csak akkor jó, ha mindnyájan összekेरülünk; gyönyörködünk is egymásban s főzőné is van, a mi azután Irma-mama könnyebsége.

Ezer szerencse, hogy az idei nyár itt oly hűvös volt; a városliget még most is pompásan zöld. Így különösen az asszonyka valahogyan elviselhette Budapestet nyáron át is; — nekem elvégre muszáj volt.

A kutyaival ne kinlódj; úgy is csak szépsége miatt terheltetek vele; próbálj inkább az ivadékaival valamit.

Az állatkertben van Csóritól és Corától egy pompás kölyök; de az a rettenetes tartás megöli. A Csóri mind jobban viseli magát.

Az ég áldjon meg édes fiam; kívánok teneked és tieidnek minden jókat s feleséggel egyesülve ölellek feleségestől mindenestől!

szerető bátyád
Herman Ottó

43.

Fehér papír

M: 22 cm. 5 mm.

Sz: 14 cm. 5 mm.

3 oldal

Címzett: (:Szeöts:) Béla

Budapecsten 1891 október 26.

Édes Bélám!

Ha Schütz úrék téged éppen csak fölkértek volna arra, hogy közbelépésemet eszközöld ki, hát ezt valahogyan még értettem volna t. i., hogy megteszed; de hogy Te akkor szólítasz föl, a mikor azt a hivatalos iratot elolvastad, ezt igazán nem értem.

A mit neked azok az urak mondtak, az minden professionátus csirkefogónak a védelmi módszere, kezdve a jegyzőkönyv öntudatlan aláírásán és végesvégig; új csak az, hogy elhitetik veled, hogy miután a fellebbezés meg van engedve, ez ártatlanságra vall.

Hiszen Spanga beismerésben volt s mégis helye volt a fellebbezésnek.

Még ha a vád általános lenne, hát érteném valahogyan; de hiszen az esetek taxative vannak felsorolva, ezeket nem szabad tagadni, hanem meg kell czáfolni és ha Sch. nem tud czáfolni, akkor ne tagadjon, hanem könyörögjön kegyelemért.

És elvégre is én, ki nehezen, szigorúan megőrzött becsületességgel küzdöttem ki magamnak azt a szerény helyet, a melyet a közéletben elfoglallok, nem érezhetek hajlandóságot — hogy oly positiv bűnlajstromot csak egy szóval is fedezzek.

Az ismeretség, sőt még a barátság sem elég hatalom arra, hogy leplezni kívánjunk valamit, a mi a t i s z t á z á s t követeli; ily esetekben az emberszeretet kötelessége nem ott kezdődik, ahol sokan gondolják.

Arra kérek, ne vedd érzékenyen szavaimat; leginkább azt akartam elérni, hogy kritikával járj el ott, a hol ez helyén is van.

S hogy szavaim hatását lehetőleg enyhítem, itt küldöm arcképemet, a melylyel már rég tartozom, egyúttal egy kéréssel is terhellek — tulajdonképen kettővel.

1. sz. Szeretném tudni, melyik napon lötted az utolsó fűrjét? Én még tegnapelőtt is találtam.

2. szor Édesanyád elbeszélte, hogy tartogatsz egy czifra kürtöt, a melyet valami Szabó nevű magyar ember készített. Minthogy én decemberben a vésett szarvakról előadást fogok tartani, nagy köszönettel venném, ha azt a kürtöt átengednéd s szereznéd meg azt a szerszámot is, a melylyel vésték, mert a technika ez esetben fontos. A somogyi kanászok csak bicskát használnak.

Mind a ketten jól vagyunk s mindnyájatokat ölelünk.

Igaz szeretettel

bátyád
Herman Ottó

44.

Fehér papír

M: 22 cm. 7 mm.

Sz: 14 cm. 6 mm.

Oldal 4

Címzés: Tekintetes Szüts Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapesten 1891 november 4.

Édes Belám!

Leveledet és igazán pompás küldeményedet kezeimhez vettem s noha a totalisateur miatt tele vagyok mindenféle tanulmányozással, egy rövid levélre mégis szakítok időt. Azt a dolgot ne vedd oly tragikusan; a míg az embernek fogékony szíve van, ráhat még az értelmetlenek rimámkodása is — jól tudom én azt. Ha a büntetés enyhítéséről van szó, a z é r t is lehet tenni, parancsolja a humanitás, csak ne adja az ártatlant, az üldözöttet, mert az fogás. Különbön hagyjuk ezt.

A vésett kürtök között talán a legszebb nálam van; éveken át ki volt téve a Kertész kirakatában s eleinte 20 frtra tartotta, hagytam érni, savanyodni, annyival is inkább, mert biztos voltam benne, hogy a mi ethnographusaink ezerszer mehetnek el a kirakat előtt,

mégsem látják; ezidén megvettem — 5 frtért; hogy hova való, azt nem tudták megmondani, de azok az ivókiáltók, a melyekkel megajándékoztál, Ung-ra mutattak; Beregből van 2 Komjáthy képviselőnél.

Juhász János okosan cselekedett, hogy rávéste az egyikre a nevét, mert ez bizonyosságot tesz arról, hogy m a g y a r pásztoemberek mestersége ez a vésési mód.

A sorozat, a melyet 21 kén a néprajzi társaság Hunfalvy-diszülésén fel fogok mutatni nagyon tanulságos s a múlt századig ér fel egyfelől, másfelől a szatmári börtönbe ér le, hol egy halálraítélt rab kinyomorgatott egy efféle vésést azonos jellegű diszítésekkel; de ismét fölfelé is ér a sorozat, mert kapok egy ezüstveretű kiáltót hasonló vésésimódon ékesítve — Gf. Szapáry Gyulától a miniszterelnöktől! A rab munkáját Teleki Sándor ezredes küldte nekem.

Hogy meghozod miattam azt az áldozatot s megválssz a kiáltóktól, azt nagyon köszönöm neked; a míg élek gyönyörködöm benne, aztán oda kerül a hova való, t. i. a néprajzi múzeumba. Hrehuss felügyelő úrnak add át tiszteletteljes üdvözetemet és köszönetemet.

Gondom lesz reá, hogy Juhász Jánosnak valami jó pengét kerítsek, mert az övé finom úrikés pengéje, a melytől nem egykönnyen válhatott meg; azoknál a jó bicska vagyonszámba megyen.

Hogy a csáklózásnak vége, azon mi is búsulok — édesanyád megírta igazán szomorú szívvel. De neked mégis nagy elégtétel, hogy az elbocsátás erre változott át.

Azon a csapáson, a melyen te — egészen édesapád szellemében és a család tradíciói szerint — haladsz megtörhet a munka; de baj nem érhet a legkényesebb ponton: becsület dolgában; a míg az ép, minden jól van. Testalkatodra gondolva én is féltetek, különösen azért, mert már másokért is felelős leszel és magadfajta emberre ez örökös nyugtalanság forrása, különösen ha az alárendelt tisztek silányak — hát következetességgel, komolysággal n e v e l n i kell őket, mást nem tehetünk.

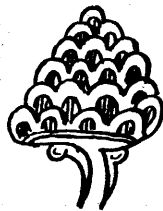
Itt még mórseffet találtam a tökéletesen átalakult, nagyon szolid és ügyes Csórivál (ezt sem hitted volna, mint magam sem, pedig úgy van!) El akarták vinni Nagy-Becskerek tájára sneffezni s várták a hírt, ekkor berontott a tél s a tény az, hogy ott, a híres helyen a sneff ezidén elmaradt. Erdélyben ellenben október elején bőven volt.

A ludat helyesen határozta meg. Ha valami kerül, küldd el csak a magyar nemzeti múzeum igazgatóságának.

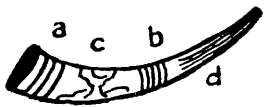
Igen! még valami. Valahogy ki kellene Juhászból vájni, hogy a diszítések egyes részeit hogyan nevezi? Gyanítom, hogy erre is vannak mesterszavaik. Különösen szeretném tudni, hogy ezt az alakot minek nevezik:

vagy ezt, a mit a maga esztüül csinált:

azután azokat a szegőket a kürt alján és fején; a b,

továbbá azt a főrózsát c a melyből a szirmokat (?) indítja? végre azokat a domborúan kidolgozott részeket, leginkább nyilszerűen d tájon?

Ezeknek a mesterszavaknak m a g y a r voltából sok függ s jó lesz apróra rákérdezni.

Ezek után mindketten ezer csókot küldünk s minden jót kívánunk mindnyájatoknak én pedig külön is ölellek s maradok váltig szerető

bátyád
Herman Ottó

45.

(A fenti számú levél a borítékból hiányzik!)

46.

Fehér papír

M: 15 cm. 6 mm.

Sz: 14 cm. 8 mm.

4 oldal

Címzés; Tekintetes Szüts Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapesten 1892 augusztus 11.

Édes Bélám!

Mindenek előtt fogadd szívből fakadó köszönetemet a szép ivókürtért, melyet azonban csak a választóvíz alkalmazása teszen különösen föltünővé, meg a czifrább rózsá; máskéülben fogadni mernék rá, hogy ugyanaz a kéz csinálta, a mely a Hrehusztól valót; ugyanaz a kézjárás és felfogás mutatkozik rajta. Jó, hogy a név magyar.

A buzogány az egyszerűbbek közül való; mikor én Miskolczon diák voltam, igen czifrákat vettünk a vármegye rabjaitól; e szerint a methodus szerint összerakott koszorúk is akadnak.

A mi a gummicisztát illeti, a legkompetensebb ember, Dr. Wartha, nincs itthon; de elmentem Huzellához, hol igen ötöltek-hatoltak: — van ragaszték, de nem a legjobb, majd lesz, meg az a kérdés, hol van a lyuk stb. stb.

A véletlen azt akarta, hogy egy ismerős képviselő éppen gummicisztát vásárolt s azt mondta nekem: „kitünőek, de ha csak gombostűnyi lyuk támad rajta, vége, mert nem tudják becsinálni.”

Én azért meghagytam Huzellánál, küldjenek egy foltot és ragasztékot, meg utasítást is.

Mihelyt Dr. Wartha Pécsről visszajön, majd megkérdezem s irok. A baj alkalmasint abban van, hogy a kaucsuk v é k o n y s ázással átalakul, kiázik, tehát törve szakad.

A Csóri baja nem rüh. A hány lódoctor, annyi vélemény és gyógyszer. Az egyik azt mondja ekcéma, a másik szőrtüsző atka — ez utóbbi gyógyíthatatlan volna; de a diagnózist nem tudják megcsinálni s a sok okoskodásnak az mond ellent, hogy a kutya nem vakarózik és nem sorvad, eleven, csupa tűz. Hátán kirítkult a szőr s a bőr sajátságosan keresztbe rovátkos; ha nem kezelem, finom korpa válik le, a melyben sem atka sem varras elfajulás. Dr. Scultéty Tivadar itt volt s kénszappant ajánlott, a mely mintha megállította volna a baj terjedését, de nem szüntette meg.

Nem tudom bevenni a gondolatot, hogy ezt a brilliáns állatot föbelővessem, mert magam nem bírnám megtenni.

Hiheted, hogy vágyva vágynék egy kis jó vadászatra, úgy kettesbe; de ha a kutyám elpusztul, bizony sok időre elmegy a kedvem. No de még nem mondtam le róla.

A fényképet nagyon köszönöm s mint képet igen kitűnőnek találok; van abban még hangulat is. A fogyatkozás legfeljebb az, hogy a folyadékokba por jutott s az üvegek sem voltak tiszták; de kép jó, még haladás is, mert eddig csak ülő kutyákat vettek le szájukban appottal.

Szegény Csóri a Mezőségen 200 lépésre küszött hason kigyózva a fürj után, mely azon volt, hogy a fiaitól elcsalja — valami szép volt.

Még egyszer köszönet.

Mindketten az egész frekvenciát öleljük én külön is Téged s maradok

szerető bátyád
Herman Ottó

47.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 8 mm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapesten 1892 október 13.

Édes Bélám!

Akárhogy iparkodtam, azt a tíz napot sehogysem sikerült „közbevetni”; nem az útirajz miatt, mert avval idejére készültem el, hanem a Néprajzi Társaság miatt, a melylyel oly terhet vettem a nyakamra, mely mostani helyzetemmel össze nem egyeztethető s a melytől minden áron szabadulnom kellett, a mi sikerült is. Most azonban már késő is az idő; de nem is vehetném a lelkemre, hogy innen, a kolerafészek kellő közepéből hozzátok menjek s esetleg elvigyem magammal a bajt.

Édes anyád írja, hogy a grófod vadászott veled s hogy a Duna kitett magáért, a minek nagyon örülök. A Csóri helyrejöött; kénszappan és artézi víz hozta létre a valóságos csodát.

Igen igen jól esett volna a veled való vadászat s nagyon vágytam; de hát nem lehet.

Jövő évre teljesen szabadon rendelkezem majd, mert a mivel irodalmilag tartoztam, azt az év végéig biztosan ledolgozom s így a jövő évet utazgatásokra szánhatom. Akkor majd módját ejtethem a csákyózásnak.

A legigazibb jóindulattal öleljük az egész frekvenciát!

Minden jókat kíván

szerető bátyád
Herman Ottó

48.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 8 mm.

4 oldal

Címzés: Tekintetes *Szücs Béla* uradalmi számtartó úrnak *Csáklyón* u. p.
Sókut Zemplén megye.

Budapesten 1892 Decz. 21.

Édes Bélám!

A „pecsenye pert „*Mutujka* bíró úr hozzám főlebbezte, avval az indorsátummal, hogy a „szőlj már te is *Pele!*” Összeszedve minden jogi érveléseimet, a következőképpen „*ítélkezem*”.

Ő Felsége az Örök Természet nevében!

I.

1. Minden élő embernek enni muszáj.
2. Az evéshez étel kell.
3. Az egészség föntartása jó ételt követel.
4. A „jó étel” fogalmához a jó íz és a tisztaság tartozik.
5. A jó ételek élén áll a jó, tisztán nevelt, tisztán kezelt pecsenye is.
6. Nem nélkülözhetjük mi sem.

II.

A) A pecsenyeszerzésnek Budapestén kétféle módja van.

α A piacon venni s azon módon megsütni, mert az objectum hizlaló javítására nem alkalmas a budapesti lakás.

β A zsidó baromfikereskedésben hizlalva de koppasztva is megvenni és sohasem tudni, mióta rohad már a jégen.

Conclusió:

Annyi bizonyos, hogy mind a két esetben meg kell fizetni azt a *rosszat*, ergo se pénz, mert hiszen a rossz pecsenye nem pecsenye, hanem sült dög; a pénz pedig ilyenért megyen ki a zsebből, de még a *família* bűl is; — ez utóbbira pedig familiainknak semmi szüksége. Tiszta dolog!

A mi kis háztartásunknak jótétemény a megbízható falat s ha *Ti* nyújtjátok, hát ez mégis csak egy kis teherrel jár, tehát mi miért ne könnyítenénk, a mikor ez nekünk még *sporolás* is, ahhoz képest, a mit itt a rossz falatokért ki kell *dobni*.

II

A. A. példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A. A. példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A. A. példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

Conclusio:

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van. A példamutatásról beszélgettem kék-
fele művésze van.

Fogadjátok el tehát a Mutujka rendjét, melyet így állapított meg: ha ezt pingálja az utalványra

akkor nyulat kér; ha pedig ezt

akkor csirkét; végre ha ezt

akkor ludat, legvégre ha ezt

akkor malaczt. Vitelbért nem kell fizetni.

Punctum.

Azt hiszem fékomadta, hogy ez megvan indokolva, okolva és teremtvé. El sem is mondhatom, hogy a malacz és a nyúl milyen jól esett; nagyon köszönjük.

Én most lánczra vagyok fűzve, füstöl a fejem a Comte rendu harmadik kötetétől. Norvégia teljesen készen van s már szedik is.

Egészség dolgában is rendben vagyok, a feleség is talpon van, noha gyakran le-lerogyogat egy-két napra.

Miskolczon forrong az üst. Vadnay konczot kapott; de gondoskodtak róla, hogy előbb odaplántálják az üzletvezetőséget s csak azután legyen választás.

Igazán undorító dolog.

Mindketten mindnyájatoknak erőt egészséget és minden jót kívánunk s maradunk

*állandó szeretettel
H. Ottó bácsi
és a
felesége.*

49.

Kékes-szürke ú. n. Hírdetményes levelező-lap

M: 9 cm.

Sz: 14 sz. 5 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla urad. kasznár úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye.

febr. 6. 1893.

Édes Bélám!

A Plectrophanesek itt vannak, egészen az újpesti szigeten!! A mennyi puszkád elé kerül, lödd meg és küldd el nekem s z o k o t t módon. A csontmadarak (Bombicilla garrula) is itt vannak, azokra is figyelj. Legközelebből ír

szerető öreged
Herman Ottó

50.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 9 mm.

4 oldal

Címzés: Tekintetes Szücs Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyó u. p. Sókút. Zemplén megye.

Budapesten 1893 márcz. 5.

Édes Bélám!

Csak tegnapelőtt mondhattam el, hogy kiszedve láttam Norvégiáról szóló könyvem — úgy 38 nyomtatott ív! — utolsó pontját, t. i. azt, a mely a betürendes névmutató végén van. Zúgott a fejem a sok javítástól, közben még a miskolci kőkori leletet is le kellett írnom; szóval, meg voltam rakva munkával, hogy ki sem látszottam belőle és így történt, hogy levélíráshoz alig tudtam hozzájutni. Csak a fagy tette lehetségessé, hogy 16 csontmadarat kitömhettem, a miben még Dr. Madarász is segített. Nagyon szépek lettek. A legszebb azok között akadt, a miket másodszor küldtél. Az első küldeményben volt egy, a melynek 2 középső farktolla meg van nyúlva; szóval igen szép sorozat az egész.

A Plectrophanes lejött az újpesti szigetre és bejött a múzeum kertbe is! Úgy harminczig valót fogtak s tartják. Mint minden sarkköri madár, ezek is roppant jámborok s már másodnapra kézből szedték a szemet.

Nagyon sajnálom, hogy nem jutottam egyhez sem, mert nagyon kellene a kis gyűjteménybe, a mely már együtt van.

Én most a külföldre készülök, mert itt nincs elégséges irodalom ahhoz a vonulási tanulmányhoz, a melyet még meg kell írnom.

De rajta leszek, hogy a fürjekkel hazavergődjem s készítem meg az élet tervét, a melyre nagy a szükség; mert akárhogyan okoskodom, a mi igaz, igaz: meg vagyok szárnyalva; a „Spitz” egy szem sörétet kapott, mely miatt repülhet ugyan a madár,

de az a röpülés már nem az a biztos többé s mind alantabban jár. Nehéz az elvesztett jövedelmet tisztán pennával (?) pótolni.

De hát azért még nincsen baj, csak előre kell nézni.

Szegény Emmát nagyon sajnáljuk. Az a szerényke kis családi kör szét van zúzva menthetetlenül, örökre!

Lajos is oda van; az idevaló orvosok reményt nem nyújtanak, szeme és arcza már teljesen kifejezi állapotát és a rettentő jövőt. Szerencse az, hogy Emma erőslékü asszony.

A napokban egy ifjú ember mellett láttam a Csóri-Mira kölyköt; gyönyörű állat s ura mondja „három éves és még mindég játszik” — az apja 6 éves és olyan jó kedvű, mint egy kölyök, noha öszül. A bajból teljesen kigyógyult és kitűnő kondiczióban van.

Megvagyunk.

Nagyon jó ízűt neveltünk a tehenen, mely „muzikant geworden” s ha feleségem meg akar neveltetni, csak ezt hozza fel. A kis feleség Bélának a nénije, mindég szívében hordozza s hűségesen küldi a kis újságlapot. Mindenképpen azon leszek, hogy ezidén hozzátok mehessünk.

Erőt, egészséget és jókedvet kíván neked és tiednek

szerető bátyád
Herman Ottó

51.

Fehér papír

M: 17 cm. 7 mm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla uradalmi kasznár úrnak Csáklyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapesten 1890 aug. 17.

Édes Bélám!

Adj hírt a helyzetről Csáklyón, mert az idő halad és határozni kell; pedig olvasom, hogy a Topoly kiöntött és — tagadva bár — de kerülgeti Zemplént is a kolera.

Én csak leszaladok az alföldre, azontúl rögtön indulhatok hozzátok.

Ölel

szerető bátyád
Herman Ottó

52.

Távíratlap

M: 21 cm.

Sz: 21 cm.

15 szó

Címzett: Szüts Béla Csáklyó (Küldöncz)

Budapest 1893 augusztus 31.

Szombat reggel 7 óra gyorsvonattal indulunk Őrmezőre

Herman Ottó

53.

Fehér papír

M: 17 cm.

Sz: 11 cm. 5 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla uradalmi számtartó úrnak Csákyó u. p.
Sókút Zemplén m.

Budapesten 1893 júl. 29

Édes Bélám!

Egész erőmből azon vagyok, hogy a reámneheződő roppant terhet — (legnehezebb részében) — megapasszam s ezért igazán csak pár sort írhatok. Biztosan jövőnk augusztus második felében; megyek, bár mi történjék is, mert elvégre én is valami ember féle vagyok s rászorúlok az enyéimre, hogy aztán másoké lehessenek.

Az egész frequentiát öleli csokolja

szerető
Ottó bácsi

54.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 9 mm.

3.5 oldal

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla

Budapesten 1893 novemb 10.

Édes Bélám!

Oly életet éltem azóta, hogy elszakadtunk tőletek, hogy lehetetlen volt a levél-íráshoz jutni. Most is csak pár sort írhatok.

A szó szoros értelmében közvetlenül a Hortobágyról mentünk Turinba; visszafelé megmutattam a kis feleségnek Milánót és Velenczét is. De az út nem vidított föl, mert Kossuth Lajos nagyon de nagyon előregedett; csak karomra és botjára támaszkodva birt helyet változtatni. Szelleme élénk. Öt napon át vendégei voltunk.

Igen köszönöm az új ivókürtöt, melyet azért tartok meg mert formásabb, mégis kissé csavarodott, a mi igen fontos.

A gróffal sehogysem találkozom: a házban még nem mutatkozott, a mióta ismét visszakerültem.

Különben az a nézetem, hogy ne álljunk elő mindjárt a rangemeléssel és fizetésjavítással, mert úgy foghatnák föl, hogy nélkülözhetetlenség hite sarkal erre a követelésre. Menj et oda és végezd szokott odaadással a dolgaidat, ha veszed észre, hogy közelében működve is bírod tetszését és megelégedését, bátran megkérheted, mert a jó munka és a nagy család a legjobb érvelés.

Én itt csak az esetre, ha fölhoz, érintem a dolgot egész tapintattal.

Igen nagy sajnálattal és fájdalommal értesültünk szegény Lulu lányom szerencsétlenségéről. Mi megvagyunk valahogy. Én nem látzom ki a soknál is több munkából, a feleség útközben erősen meghűlt, felgyógyult; de most megint kissé gyöngélkedik.

5*

Igen sokszor emlegettünk; különösen a kis Anna kedves emlékünkhöz az ő „Odo paczi” és „Toli neidzes! mondásaival.

Abban a reményben, hogy soraim ép egészségben találjanak benneteket, ölel az egész háznépvel együtt

szerető bátyád
Herman Ottó

55.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 8 mm.

3.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla urad. tisztartó úrnak Csákyó u. p. Sókút Zemplén megye

Budapest 1893 December 3.

Édes Bélám!

Elképzelheted, hogy utolsó két tudósításod örömet okozott nálunk is, kik szívünk egész szeretetével kísérvük a csákyói kis család sorsát. Annyi bizonyosnak látszik, hogy most saját kezeidbe van letéve sorsod s ez így igazán „jó kezekben” van. Grófod az nap mutatkozott először a képviselő házában, a mikor leveledet vettem; de nem volt alkalom a beszélgetésre, mert épp a polgári házasság betérjesztésének napja volt s nekem sok oknál fogva résen-talpon kellett lennem. Magam is úgy látom, hogy jobb volt nem szólani s hogy a dolog így a maga érdeméből fejlődött ki. Én esetleg újból is azt tanácsoltam volna, hogy egyelőre minden nagyobb igény nélkül hozzá kell látni a munkához s a magassabb igényt a mutatkozó eredményhez kell szabni.

Az bizonyos, hogy egész akaraterődre és buzgóságodra lesz szükség; de ez kettős mértékben is föltámad az emberben a mikor maga intézkedik.

Mi neked mindennek fölött erőt, egészséget kívánunk, mert erre ott és most — de mindig is — nagy szükséged van.

Az én helyzetem most igen súlyos. Túl vagyunk terhelve s o k f é l e munkával s perczen ként várom Szegedről a telegrammot, mely Drezda felé indít a Schaufuss féle múzeum megtekintésére — ha ugyan elmehetek, mert a kis feleség harmadnapja fekvő beteg, petefészek-gyulladásos van — nincs egy lelkiünk, a ki az ápolásban gyámolítana a miben a legjobb férj mégis csak férfi.

Abban reménykedem, hogy a baj múltó természetű.

Most mondja betegem, hogy a verőmalacot még meg sem köszöntük, pedig nagyon is kellett volna, mert remek volt, igen jól esett: mind pörköltnek készült.

És most — kedves tisztartóm — az ég áldjon meg, kedves tieddel egyetemben s mikor már befészkelődöttél, hát halljam ismét híreidet.

Kedves betegemmel együtt minden jókat kívánok s vagyok váltig

szerető bátyád
Herman Ottó

56.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 9 mm.

1.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla urad, tisztartó úrnak *Tavarna* Zemplén m
Budapesten 1894 jan. 26.

Édes Bélám!

Alig juthatok el levélíró asztalomhoz (mert már ilyen kell), hogy megköszönhessem neked a csontmadarakat és különösen a szép fekete harkályt, mely elég jól sikerült. Egyetlen szem sörét érte s átjárta az agyvelejét: így maradt egészen tiszta.

Írattam neked is utasítást a megfigyelések dolgában. A fő az, hogy csak azt jegyezd, amiben teljesen biztos vagy s a mi külön utánjárás nélkül is megfigyelhető.

A dolog úgy alakul, hogy kevés de jól megfigyelt faj több tanúságot nyújt mint sok ingadozó vagy okoskodó adat.

Én Németországban nagyon meghültem s még most is érzem egy kicsit; de egészben megvagyunk.

Neked és tiednek minden jókat kíván

szerető nagybátyád
Herman Ottó

57.

Fehér papír

M: 20 cm.

Sz: 12 cm. 9 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes *Szüts Béla* uradalmi tisztartó úrnak *Tavarna*
Zemplén megye

Budapesten 1894 decz. 21

Édes Bélám!

Magam is úgy vagyok mint Te: kevés az idő, kevés a kar s mindennap négyfelé van szakadva.

*Arra kérlek, löjj pár *Plectrophanest*, melyre n e k e m volna szükségem.*

Mi Selmeczbányán töltjük a két ünnepet, hogy szusszanhassak, mi itt lehetetlen.

Tiédde együtt ölel

szerető öreg bátyád
Herman Ottó

58.

Fehér papír
M: 22 cm. 5 mm.
Sz: 14 cm. 3 mm.
2 oldal

Címzés: Ns. Sziüts Béla uradalmi tiszttartó úrnak Tavana Zemplén megye
Budapesten 1895 február 6.

Kedves Bélám!

Zárt levelezőlapodra az a nagyon természetes feleletem, hogy 20 forint elkölteni való pénz, tehát költsed el vadászati jegyre, porra csizmára vagy bármi observationális célra. Az „Aquila” 3—4 füzetében úgy is kiírtam, hogy reménylem a csekély viszontszolgálat lehetőségét s miután 1894 ről 500 frtom maradt, abból 200 frtot elosztottam a szegényebb módú megfigyelők között „fegyverpénz” gyanánt, a mi elvégre igen tisztességes pénz és cím.

A feleség hűlés folytán fekszik; de a baj nem nagy.

Ha módodban volna pár szarvat kivésetni, küldenék kettőt s ha külön utánjárás nélkül szerezhetnél néhány ivóvízkőt, sótartót és dohányzacskót, rögtön küldenék ezekre 25 frtot.

Különben ki sem látszom a sok dologból; de egészséges és jó erőben vagyok.

*Tieiddel együtt ölel
szerető bátyád
Herman Ottó*

59.

Fehér papír
M: 19 cm. 9 mm.
Sz: 12 cm. 9 mm.
2.5 oldal

Címzés: Ns. Sziüts Béla urad tiszttartó úrnak Tavana Zemplén megye
Budapesten 1895 márcz 5.

Kedves Béla fiam!

Én mind a két leveledet megkaptam; de nem felelhettem, mert rajtam is meg nehezedett az idők járása. Feleségem 3 hét óta beteg s rajtam kívül nem tűr meg senkit sem; Központ, ezredéves kiállítás két csoportja, pártszakadások, országgyűlés dolgai reámnehezdedve, még álmomat is elveszik: a Te ügyed pedig utánjárást kíván, mely igen nehéz, mert csak 10 től 1 ig végezhető, a mikor tízféle más kötelesség is parancsol velem; azonkívül itt a minisztériumokban nagy a felfordulás, mert csupa új miniszter, új államtitkár került elő s az ember még nem lehet tisztában: hogyan lehet czélt érni.

Azért kérek tarts még ki egy darabig, a míg a helyzet tisztul s én rést találok.

Fischernek nem kell vadászkutya, csak valami barátságos, finomabb állat; ő nem vadász, csak „vadászni jár” néha, mint a patikariusok szoktak; háza a Duna partján áll, azért gondoltam, hogy a csendesebb Harry megfelelne neki. Majd beszélek vele.

A mi a kanászkürtöket illeti, a napokban küldöm a páros, tisztított szarvat, hogy Juhász csinálja meg. Legfontosabbak azonban azok az ivó-kürtök, a melyeket a kanászok maguk használnak. Ilyen ivókiürtük, sőtartók, eredetibb dohányzacskók s egy pár új bocskor megszerzésére felhatalmazlak 30 forintig, a melyet akkor küldök meg, a mikor akarod.

A madarakra a mennyire lehet, legyen gondod, mert az idei tavasz roppant fontos, a múlt évihez való viszonyítás miatt. — Ölel és üdvözlöl a tieddel együtt szerető

bátyád Herman Ottó

60.

Fehér papír (pénzes utalvány feladó szelvénye) 30.— ftr.-ról pásztoréleti tárgyakra

M: 12 cm. 8 mm.

Sz: 5 cm.

Címzett; Szüts (:Szeöts:) Béla

Budapest 1895. márc. 9.

Levél jött. Feleség valamivel jobban van. Tisztított szarvak hétfőn mennek, hogy Juhász kivesse. Ölel bátyád

HO

61.

Fehér papír

M: 17 cm. 2 mm.

Sz: 11 cm. 3 mm.

3 oldal

Címzés: Tekintetes Szüts Béla uradalmi tisztartó úrnak T a v a r n a
Zemplén megye

Budapesten 1896 február 3 kán.

Kedves Bélám!

Ha egy kis baj nem ad szobafogságot, biz én nem tudom, mikor felelhetek a helyzetet teljesen földérítő soraidra. Bajom nem komoly s inkább csak óvatosságból maradtam fekve.

Mindenekelőtt mindketten köszönjük a rólunk való megemlékezést, mely szívnek, gyomornak egyaránt jól esett.

A te küzdésedet értem és sajnállok. Reménykedtem hogy valamit tehetek: de nekem a Miklósokba sohasem volt bizodalمام s ilyeneknek még a legbecsületesebb ügyben sem szeretek köszönettel tartozni.

Nem is csalódtam mert ime bukkott mind a kettő, az egyik gyalázatosan. Mily öröm is van Miskolczon. Én is örülök hogy megkímélhettem a várost a választástól, melyre Miklós Gyula folyton fenegette a fogát.

Én sokszor nem tudom, hol a fejem: az idő fogyton fogy és még roppant sok a teendő; azért kérlek is ne várj, hanem küldd azt a mid van mert nekem belé kell menni a katalógus csinálásba is.

Ella leányod miatt ne legyen aggodalmad: szakasztott a nagyanyja, kiről tisztán tudom, hogy leánykorában mindég a gyomrát fájlalta s maig is él. Karácsonykor jártunk Miskolczon -- éppen csak a két ünnepet töltöttük ott, jól sőt elég vígan is; nekem jól esett a kis pihenő, a madaramnak is. Csak szegény Emma sirta el magát nagy keservesen a karácsonyfa láttára.

Mindketten minden jót kívánunk Neked és a tiédnek. A viszontlátás reményében Ölel

*szerető bátyád
Herman Ottó*

62.

Fehér papír: — cégjelzés; a magyar címer, alatta 1896-iki EZREDEVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS

M: 14 cm.

Sz: 15 cm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szüts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye

Budapest 1896 október 11.

Kedves Bélám!

Választás, Jury, főjelentés, bezárása a kiállításnak; központ, betegem feleség s mit tudom még mi mindennek a tetejébe jön Dr. Borosnyay Béla levelekkel, sürgönyökkel, mindennel: hogy hát a Csóri hol van?

Kérlek küldd el már neki, mert nem bírom és nem győzőm ezt a hajszát.

*Ölel
öreg bátyád
Herman Ottó*

63.

Fehér papír

M: 13 cm. 2 mm.

Sz: 14 cm. 5 mm.

1 oldal

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla

Budapesten 1896 decz. 25.

Édes Bélám!

Igen nehéz helyzetemben sem mulaszthatom el, hogy rólunk való megemlékezésekről köszönettel ne adózzam.

Szegény feleségem harmadik hete hogy ágynak dőlt, oly köszvény bántalommal, a minőről még csak fogalmam sem volt s úgy látszik, hogy ebben az állapotban reánk tavaszodik. A sors kegye, hogy néhány nap óta az állapot tűrhetővé vált.

Értheted, hogy többet nem írhat, egész családotat üdvözlő

*öreg, szerető bátyád
Herman Ottó*

64.

Fehér névjegy, első oldalán címer és „Herman Ottóné borosnyói Borosnyai Camilla” szöveg.

M: 7 cm.

Sz: 11 cm.

1 oldalon pár szó.

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla

1896 XII/27.

Sok boldog újévet kívánnak

*Herman Ottó
és %*

65.

Levelező lap

M: 8 cm. 7 mm.

Sz: 14 cm. 4 mm.

1 oldal

Címzés: Ns. Szüts Béla tisztartó úrnak Tavarna Zemplén megye.

Kedves Bélám!

Az események rohamos fejlődésében én bizony megfelledeztem arról a könyvről; de most azonnal irtam Prágába s ha van, ide küldi utánvétellel, kedvezményes áron. A kutyára nézve nem tudok most tanácsot; de talán akad. Csak keresni nem érek reá mert öl a munka. A feleség nem hagyja el tavaszig a szobát! Minden jókat

Bpest II/1 1897

*szerető öreged
H. O.*

66.

Fehér papír

M: 23 cm.

Sz: 14 cm. 5 mm.

1 oldal

Címzés: Ns. Szüts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavarna Zemplén megye.
Budapest 1897 február 8.

Kedves Bélám!

Könyv még volt s reménylem hogy már meg is kaptad. Az árát, 50 forintot, itt a Központ pénztára fizette ki s azért találd meg az alkalmat, hogy azt ennek a szegény falunak megtérítsed. Kicsit röstelem a dolgot; de mit tehetek róla, hogy „Dezső” kor elverte a jég egész politikai vetésemet.

Ölel téged és Tiéidet

*öreged
Herman Ottó*

67.

Fehér papír, cégjelzése; MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT

M: 22 cm.

Hungarian Central Bureau for

Sz: 14 cm. 5 mm.

Ornithology

2 oldal

Budapest, N. Múzeum

Címzés: Nagys. Szüts Béla tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye.

Budapesten 1898 márcz. 18.

Kedves fiam Béla!

Legelőbb is vedd tudomásul, hogy ki vagy nevezve az O. Központ levelező tagjává. Jó gyerek vagy te! A múltkor is édesapád jutott eszedbe; jusson most is: az igazán becsületes magyareMBER volt, ki gyermekeitől s mindenkitől megérdemelte a szeretetben teljes és kegyeletes megemlékezést.

De nemcsak azért írok, hanem tudodra adom, hogy a párisi kiállításba belé-megyek s nagy szükségem van közreműködésedre.

Mindenekelőtt kerits kürtvésőt — Juhász talán még megvan — kinek kezeden át küldhetném a kivésésre szánt szarvakat, a melyeket itt szerzek meg. Azután vedd magad a szépen vésett sőtartók fölkajtatására, kürtökre, dohányzacskókra stb. tudod már. Pénzt majd rendelkezésedre bocsátok. Első a kürtmetsző, tudasd van-e? hogy küldhessek szarvakat.

Jó lesz utána nézni a tűziszerszámoknak is, nevezetesen az aczélokknak és kovák-nak, azután a még jó k a r b a n levő, parasztkészítésű bocskoroknak is.

Vajjon télen nem csúszkálnak csontkorcsolyákon a gyerekek?

Nincsenek ölmozott cifra guzsalyok a lányok kezén?

Szóval, a mi szebb és eredetibb tárgy kerül, mind kell.

Leveledet várva s mindnyájatokat ölelve

szerető öreged

Herman Ottó

68.

Fehér papír-, — cégjelzése

MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT

M: 22 cm. 4 mm.

Hungarian Central Bureau for

Sz: 14 cm. 4 mm.

Ornithology.

1 oldal

Budapest, N. Múzeum

Címzés: Nagyságos Szüts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye.

Budapest, 1898 április 29.

Kedves Bélám!

Talán hétfőn indíthatom azokat a szarvakat, a melyeket kivésés végett itt fésűsök-nél szereztem. Mondd meg Juhásznak, hogy ráér (hiszen Párisba vannak szánva) de csinálja szépen. A párosat egyformán kell vézni s a rózsát oda, a hova én jegyeztem, hogy a szarv felállítása után látható legyen.

Még meg sem köszöntem neked a két szalonkát — pompásan esett; áldjon meg érte az én istenem.

Arra külön is felkérlek, hogy kövess el mindent, hogy eredeti ivókürtök, sőtartók kerüljenek. Spórolni nem kell, mert van pénzem.

Az egész fészket tisztelni, téged ölel

öreged

Herman Ottó

69.

Fehér papír, — cégjelzése

M: 22 cm. 4 mm.

Sz: 14 cm. 4 mm.

2 oldal

MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT

Hungarian Central Bureau for

Ornithology.

Budapest, N. Múzeum.

Címzés: Nagyságos Szüts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye.

Budapest, den 15 Mai 1898.

Kedves fiam!

Leveledre ime a válasz. A kis szarvakra úgy kell a rózsát fölvésetni, hogy mikor a szarvakat koponyacsontra alkalmazom a rózsza lássék, tehát:

(ne vágja le egyenesre!)

ez áll a kisebb, páros szarvról mely tehát ne legyen ivókürt, majd erről gondoskodom; de legfontosabb eredetieket, használtakat szerezni.

Juhász nevének csak kezdőbetűit és az évszámot alkalmazza.

Azon leszek, hogy innen tudjam meg az ungi és beregi vésőket.

A tarisnya csak az esetre kell, ha d i s z i t v e v a n, mert Párisba csak ilyen-nel mehetek; egyszerű bőrtarisznyám van Ungból, ? Holováról.

Dohányzacskók, acél, kova és tapló gyűjtése nagyon fontos, úgy sőtartók is nem is szólva olyan bocskorokról, a melyeket a paraszt maga készít, a házaknál pedig díszített guzsaly, mosó sulyok és hasonló dolgok.

Az 50 frt még e hét elején megy. Valószínű, hogy e hó végén indulok a Hajdúságba.

Megvagyunk, csakhogy nagy, igen nagy a teher!

Minden jót kíván

szerető öreged
Herman Ottó

70.

Pénzes utalvány feladó szelvénye

M: 12 cm. 6 mm.

Sz: 4 cm. 9 mm.

1 oldal

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla

Szöveg: Feladó neve és lakása: Herman Ottó Nemz. Múzeum. Utalványozott összeg; 50 frt. 12/O. K. Ismeretes tárgyakra.

H. O.

Budapest 1898 JÚN 7.

Kedves fiám!

Levelekre ism a világra. A
his xarvadra így kell a római
fölvésetni, hogy mikor a xarvadat
koponyacsontja alkalmasan a római
láncok, deket. (nevéje le egyenese!)

er áll a kisebb, páros xarvadat
mely deket ne legyen ivésként,
majd első gondolkodás, de legfon-
tosabb eseteket, ha nem lehet
megszüntetni.

Juhász nevűnek csak kedvő,
belüli is az érvényes alkat,
moxa.

Azon belül, hogy innen, tudj, am
meg az ungi is bezi véteket.

71.

Levelező lap

M: 8 cm. 9 mm.

Sz: 14 cm. 7 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos *Szüts Béla* uradalmi tisztartó úrnak *Tavarna Zemplén* megye.

Kedves Bélám!

Köszönnet a tudósításért; de tüzetesen nem felelhetek, mert előadásaim vannak. Egyelőre ennyi: a 25 vas megyén, szarvat kerítek, ólmozott tárgyak igen fontosak, keríteni kell. Egyebekről későbben.

Az egész frekvenciával együtt

ölel az öreg
H. O.

Bp. XII/13 1898.

72.

Pénzes utalvány feladó szelvénye 25.— frt.ról

Kedves Bélám!

Alkalmas szarvat rögtönösen nem kaphattam, de rajta vagyok. Az ólmozott dolgokra rá kell menni. Ezer üdvözzettel és jókívánattal

Bpest 1898 XII/20.

bátyád
Herman Ottó

73.

Levelezőlap

M: 8 cm. 6 mm.

Sz: 14 cm. 8 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos *Szüts Béla* urad. tisztartó úrnak *Tavarna Zemplén* megye

Kedves Bélám!

Abban a helyzetben vagyok, hogy adhatok egy Chernel-féle munkát; ne rendeld tehát. Ha még valami kürt akadt, kérem, mert a kiállítási munka már rohan. Irmának nagyon köszönöm a megemlékezést: a lélek és a gyomor élvezi.

Mindnyájatokat ölelve

Bpest 1900 jan. 4.

szerető bátyád
Herman Ottó

*Herman Ottó - 2086
Miskolc, 1864. 12. 14.*

74.

Levelezőlap

M: 8 cm. 5 mm.

Sz: 14 cm. 8 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szüts Béla tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye

Kedves Bélám!

Vettem az adatokat. Csak 3 napja hogy visszajöttem Párisból honnan a kis lányoknak legyezőt hoztam s a Gizikéét tegnap el is küldtem. Az Annusét Miskolcra viszem, mert gondoltam, hogy ott van. Nehogy azt gondolja, hogy nem volt munka.

VII/13 1900.

*Ölel bátyád
Herman Ottó*

75.

Fehér papír, — Cégjelzése

M: 22 cm.

Sz: 14 cm.

2. oldal.

MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT

Hungarian Central Bureau for

Ornithology.

Budapest, VIII., József-körút

65.1.

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla

Budapest, 1902 deczb. 7.

Kedves Bélám!

Értékes adataidat és leveledet megkaptam és mindkettőt köszönöm. Hogy nem irtam azonnal, annak oka az, hogy nekem is van évzárásom, a mikor halmozódik a munka és reámnehazedik azért, mert a tisztelt Központ „influenzás”, „göthös”, a mikor aztán a 68 éves szürkére fordul minden.

Az egészben az a jó, hogy nem jajgatok, a mint a t ó n u s megkövetelné, hanem inkább csúfolódom a sok nyámnyila finnyáson, kiknek nem egyszer elbeszéltem, hogyan hagyott el téged a hideglelés a bablevestől, no meg attól, hogy hason csúszva hatoltunk be a Csenyik Kecskés barlangjába.

Még most is bírom és áldom a sorsomat, hogy a feleség is legalább talpon van.

A mit a családról írsz, az mind megörvendeztetett. Édesanyád írja, hogy Irmust megszerette és megszerette a feleségem is — nekem mindig kedves volt.

Azt is szeretem, hogy Béla alkotó pályára készül s ha erdész lesz, Vadas Jenő keze alá kerülhet, ki jól irányíthatja. Leginkább meglep, hogy Gyuszi tanár akar lenni; hát jól tanul? mire van hajlama?

A fejem most tele van a tíz évi beszámolóval, hogy t. i. 1903 ban jelenik meg az „Aquila” X ik kötete, összefoglalom az eredményeket — ezt még tehetem; de a húsz évest bizony már nem, még ha élek is kikerülöm, hogy egyéb bekezdett dolgaimat bevégezhessem. Van elég fontos is. A baj csak az, hogy a Központ jövőendőbeli vezére sehogysem mutatkozik.

No most, édes Bélám, adtam annyi életjelet, a mennyit kevés szabad perczem adni engedett.

Neked és tiédnek feleségemmel együtt minden jókat kívánva vagyok

szerető öreged

Herman Ottó

76.

Fehér papír

(Magyar Ornithológiai Központ hiv. lev. papírja)

M: 22 cm

Sz: 14 cm

1 oldal

Címzés; Szüts Béla stb. Tavarna.

Budapest, 1903 jan. 20.

Kedves Bélám!

Mindenféle dolog miatt csak perceim vannak. Arról értesítlek, hogy ezidén soron lesz egy kis „fegyverpénzzel”, mely azonban az indemnity miatt egy kicsit késni fog. Felkérlek arra, ha mód és alkalom van, szedd össze a környékeden levő r o v á s o k a t bármire vonatkozzanak és mind! Felhatalmazlak, hogy jól megfizetheted s én azonnal megküldöm az árat; ha kell, előleget is adok.

Én egészen, az asszonyka „valahogyan” megvagyok és van. Az egész frekvenciát öleli

öreged

Herman Ottó

77.

Fehér papír (a M. Ornith. Közp. hiv. lev. papírja)

M: 22 cm.

Sz: 14 cm.

4 oldal

Címzés: Szüts Béla stb. Tavarna

Budapest, 1903 január 25

Kedves Bélám!

Köszönöm készségedet. Tudom hogy szavadnak embere vagy. A rovások kérdése a kényesebbek közé tartozik, azért arra kérlek, hogy a csak leírottaknál vigyázz az ő t ő s számjegyre, mert az igazi n é p i rováson az nem V, hanem |, vagyis IIII |, — azaz 1—4 5, hogy miért öt = |, azt majd megtudod a Term. Tud. Közl. februári számából.

Szatmárban meg lehet, talán adó rovás is, melyért jó pénzt tudnék adni. Ha másképp nem lehet, iparkodjál legalább valami bíróviselt öreget kitudni, a ki valamikor rovott és evel a falut, vagy annak egy részét kirovatni.

A hátszegi oláhság adórovását jól ismerem; azon mind a négy oldal volt róva u. m. az egyik oldalon a forint, a másikon a hatos és krajcár; a harmadikon a lerovott forint, a negyediken a lerovott hatos és krajcár.

Hogy az adófizető ne vét róttá volna a bírót, az bajosan tehető fel; de róhatott „billogot”, mely nevet jelentett és ezek a billogok fontosak, mert sok az ősrás betűjegye benne. Gondolom, hogy éberségeddel és eszeddel a végire jutsz ennek.

A billogok különben tárgyakon is használatosak, hogy a tulajdont jelezzék. Mindnyájukat ölelve vagyok öreg

*bátyád
Herman Ottó*

*Könyvet holnap küldök,
fogadd szívesen.*

78.

Fehér papír (a M. Ornith. Közp. hivatalos lev. papírja)

M: 22 cm.

Sz: 14 cm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szüts Béla urad. tisztartó úrnak Tavarna Zemplén m
Budapest, 1903 febr. 13

Édes Bélám!

*E hó 24 kén előadást tartok a rovásokról és igen jó volna, ha addig küldhetnél,
ha csak egy-kettőt is — ha lehet.*

Ölel

*öreged
Herman Ottó*

79.

Távírat blanketta

Címzés: Szücs Béla Tavarna

Budapest 1093 február 18.

Számrovást mennyit lehet azonnal kér

Herman Ottó

80.

Levelezőlap

M: 9 cm.

Sz: 14 cm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szüts Béla tisztartó Úrnak Tavarna Zemplén

Édes Bélám!

Becsületességed fényes bizonyítékát ma kaptam meg. Tudom, hogy Te ezt sem érdemnek, sem dicsőségnek nem számítod, mert Szüts Sámuel fia vagy; de én ebben a rettenetesen romlott korban nagyra tartom.

Bpest, 1903. III/17.

*Öreg bátyád
Herman Ottó*

81.

Fehér papír (a M. Ornith. Közp. hivatalos lev. papírja)

M: 22 cm.

Sz: 14 cm. 3 mm.

4 oldal

Címzés: Nagyságos Szüts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavarna Zemplén m

Lillafüred 1903 június 26.

Kedves fiam Béla!

Kedves leveledet és az adatokat még Budapesten megkaptam és köszönöm. Idejöttem, hogy egy nehéz értekezést megír hassak; azt bevégeztem és hozzálatok a sok levéladósság törlesztéséhez; veled szemben is. Nagyon örülök, hogy Béla fiad túl van az érettségi vizsgán és pályát készül választani. Te tanácsomat, inkább nézetemet kéred és én úgy felelek, a hogyan legjobban tudok.

Talán jó volna, ha a fiú ne a vadászatra való tekintetből (is) válogatna, mert elmúlt az az idő, a mikor a vadászat szerényebb állású emberek élvezete lehetett. Tudhatod.

A fiúknak a kenyérért való nehéz küzdelemre kell készülni, mert a verseny folyton erősödik; az élvezet ez a z u t á n következik, mikor a talpalávaló megvan.

Alkalmam volt e napokban Sóltz országos főerdőmesterrel beszélni s ő mondja, hogy az erdőszetben nagy erőhiány van; 53 állás nincs betöltve, mert nincs kivel. Ez tehát jó volna, mert a hiányt egyhamar ki nem egyenlíthetik.

Hogy bírod-e a költséget, azt nem tudom. De a havi 40 frt-80 koronát én a te helyeden nem vennék törvénynek: nem kell a fiúkat „urasan” tartani. Akad akárhány tisztességes mesterember-ház, a mely jó ellátást nyújt s a fiúknak módot ad arra is, hogy lássák: mi is az a kenyérkeresés? Egykoron Miskolczon velem együtt igen sok „úri gyerek” becsületes szításoknál, csizmadiáknál kapta ellátását és én sokat köszönhetek annak, hogy a munkát ott megismerhettem.

Jó előmenetellel stipendiumot szerezhet a fiú és igaz, hogy mihelyt végzett, azonnal alkalmazták.

De ha nekem tíz fiút adott volna a sors, az mind a magasabb ipari pályára ment volna, hogy ne hivatalnok, hanem alkotó, szerző ember vált volna belőle.

A gépészet, elektrotechnika, a gyártások különböző módjai ezeké a jövő s egy nagy gyár munkavezetőjéhez képepest az országos erdőmester is csak „beámtér”- szegény legény.

Persze, hogy ez csak az én nézetem, kit megtanított egy küzdelmes élet arra, hogy ne szeresse a lány nevelést, a melyet lányoknál sem szeretek. Az a lánynevelés, melynek csúcspontja a „stikkelt divánpárna”, egy hajítófát sem ér és édesanyád ott merítette erejét, melyet ma meg lehet bámulni, hogy bizony komolyan „heteskedett” a háznál, még komolyan szénát is gereblyélt; — azok a finomságok úgy következnek, mint a fiúknál a vadászat.

Hogy mit mond a „világ”!? A világ is kétféle; van okos és ostoba; csak arra kell hallgatni, a mit az okos mond.

Gyermekeiddel üdvözöl

*öreged
Herman Ottó*

82.

Fehér papír, — (a M. Ornith. Központ hivatalos lev. papírja)

M: 22 cm.

Sz: 14 cm. 4 mm.

4 oldal

Címzett: Szüts (:Szeöts:) Béla.

Budapest, 1904. novb. 25.

Édes Bélám!

Az adatokat vettem és köszönöm. Azt képzelheted, hogy ezerszer leveled egyéb, szomorú tartalma érdekelt. Mindég kerültem, hogy neked benyomásaimat megírd, mert a házasfelek közötti dolgok annyira öredjok tartoznak, hogy más ember egyáltalában nem illetékes sem bírálatra, sem ítéletre. Nekem csak az látszott volna természetesnek: megosztolni és teljesen elválni, mert ha az utóbbi nincs, a vizsály meg-megújul s a rossz hatást elevenen megérik a gyermekek. De hát ez is csak subjectiv felfogás, mely nem illetékes.

Azt azonnal láttam, hogy az az asszony nem közénk való, mert abban a kedélynek, a melegnek egy szikrája sem volt meg. Egészen más faj s mint ilyen sem a javából, nem jellem. Ezekkel banni nekünk lehetetlen, mert a benső megértés, tehát az őszhang teljesen hiányzik.

Ezen nem változtathat semmi, azért kellett volna a viszonyt ketté vágni.

Gyermekeid sorsa bizony sajnálatos s én azt a tanácsot adnám neked: tanítasd a két kis leányt háztartásra. A modern nő átka az, hogy csak követelései vannak, mert alkotó, szerző, igazán női munkához nem ért.

A pálya! Itt előttem szaladgálnak és alázkodnak azok a boldogtalan végzett tanítónék, postásnék — kenyér nélkül. A férfi csak nemi ösztönből nézi őket, a családi életnek nekiindulni velők nem mer — ha igen: kettő a boldogtalan.

Én különben mondtam neked egyszer bírálatot — nem fogadtad szívesen, hát hagyjuk.

Fiaidra vonatkozólag Bélától nem tetszett leveleinek a hangja s az abban megnyilatkozó cinizmus. Jenő azt mondja, hogy a matematikában nincs alapja: rosszul tanították de volt egyéb is, a mit nem tanult. Így a nemzetgazdaságtanból csak elnézéséből helyezték.

Most a geodäsia van soron s a fiú, Jenő szerint, mondja, hogy „dunsztja” sincs róla; persze, mert a mathezisben nincs alapja: ! Az egyetlen „vigasztaló” az, hogy vannak még sokkal rosszabbak is! Azt mondja Jenő: „valahogy csak átvergődik”.

Gyula is azt mondta, hogy a számtanban a tanár urat n e m é r t i; de az instriktor urat érti! Világos, hogy azon a katedrán egy tudatlan ül, a ki egész nemzedékeket fog megrontani.

Mert ha a fiúk „átvergődnek” is, a nemtudás megboszúlja magát az életben.

Jenővel részletesen beszéltem s ő azt mondja, hogy ha a fiú az erdészethez ragaszkodik, a matézist előlről kellene kezdenie. A természettudományokban jeles.

A grófoddal sohasem találkozom.

Mi valahogyan megvagunk. A feleség szenved, de a baj legalább tűrhető alakot öltött; szegénynek átka az örökös cselédmizéria.

Én túlságosan meg vagyok terhelve; de bírom; a nyáron kis házikónkban nagy könnyűséggel tudtam dolgozni, ott igen jól éreztük magunkat, maradtunk is négy hónapon át.

Kitartást és minden lehető jót kíván

*szerető öreg bátyád
Herman Ottó*

83.

2 db. orvosi recept 1907-ből.

84.

Képes lev. lap.

M: 9 cm. 4 mm.

Sz: 14 cm. 3 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Mazer Lajosné Szüts Emma úrnőnek Vihnye fürdő Hell ház.

Kedves Emmus!

Hát persze Neked is írnom kell, mert különben azt mondd: „Hát már én senki sem vagyok! ? Minden vagy Te, mert jó lélek vagy. Üdvözl az a fenyőfám, a melyre az asszonyka mindég mondta, hogy nem lesz abból semmi! pedig lett! meghálálta az ápolást.

Ölel

1907. VII/14.

*öreg bácsid
H. Ottó*

85.

Levelező lap, — (a M. Ornith. Közp. hivatalos lev. lapja)

M: 14 cm. 4 mm.

Sz: 9 cm. 3 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szeöts Béla urad. tisztartó úrnak Tavarna Zemplén m.
Budapest, 1909 IV/28.

Kedves Béla!

A füsti fecskének nagyon megörültem. Ez az első absolute hiteles adat arra, hogy az öregek visszatérnek az ősi fészekre.

Üdvözl

*öreg bátyád
Herman Ottó*

86.

Képes lev. lap.
M: 9 cm. 1 mm.
Sz: 14 cm. 4 mm.
1 oldal

Címzés: Nagyságos Szeöts Béla tisztartó úrnak Tavarua Zemplén m.

Lillafüred 1909 IX/1.

Kedves Öcsém!

Add s ü r g ő s e n tudtomra: vajon az a fecske, a mely visszatért s a melynek gyűrűjét beküldted öreg vagy fióka korában jelölletett-e? Itt maradunk még egy darabig.

Üdvözl

(Lillafüred u. p. Diósgyőr).

*öreg bátyád
Herman Ottó*

87.

Levelező lap, — (a Magy. Ornith Közp. hiv. lev. lapja)
M: 14 cm. 4 mm.
Sz: 9 cm. 3 mm.
1 oldal

Címzés; Nagyságos Szeöts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavarua Zemplén megye.

Lillafüred 1909 szeptember 14.

Kedves Öcsém!

Tudasd velem még azt is, vajjon sikerül-e párokat jelölni? mert az volna a kísérelt koronája, ha kisülne, hogy a párok együtt tartanak.

Remek idő mellett nagy dologban vagyok. Édesanyád jól van.

Üdvözl jó öreg bátyád

Herman Ottó

88.

Fehér papír
M: 17 cm. 7 mm.
Sz: 11 cm. 2 mm.
3 oldal

Címzés: Nagyságos Szeöts Béla uradalmi tisztartó Tavarua Zemplén megye
Lillafüred 1910 július 12

Kedves Béla!

Leveledet az értékes fecskebizonyítékokkal itt vettem és köszönöm velem való közlését.

A fiatalok visszatérése most már bizonyos, másfelől is kaptam gyűrűt. A kérdés hogy teljesen tisztázva legyen most még kettőn fordul, úgymint:

1. Az öreg párok visszatérnek-e?

2. Afrikába mennek-e és hova? Ez a legnehezebb.

A második kérdés megfejtése azért igen nehéz, mert csak úgy lehetséges, ha valaki Afrika valamelyik táján szerez egy gyűrűzött fecskét, a mi igazán csak a véletlen közbejöttével sikerülhetne, mert millió és millió fecske felgyülekezéséről van szó, a melyhez képest az a pár megjelölt elenyésző csekélység. De hát folytatni kell a jelölést, mert más módunk nincsen.

Lehet, hogy szeptember végéig maradunk itt mert bele kell menni a könyvírásba, különben elhalok tőle.

Ő nagyméltóságával a Fittler temetésén találkoztam s meg kellett ígérnem hogy meglátogatom. De bizony a lábaimnak vége.

Szívesen üdvözl

öreg bátyád
Herman Ottó

NB Az előző bizonyítékot is megkaptam és Schenknek osztottam ki. Úgy emlékszem, hogy levelező lapon elismertem.

H. O.

89.

Fehér papír

M: 17 cm. 8 mm.

Sz: 11 cm. 2 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Mázer Lajosné—Szeöts Emma úrnőnek Iglófüred
Hungária villa.

Lillafüred 1910 július 23-án.

Kedves jó Örömanyánk!

E hó 27 án ünnepeljük kettesben, tehát teljes csendben, egybekelésünk 25 ik évét: az „ezüstitlakodalmat”.

Lehetetlen, hogy ekkor a legnagyobb szeretettel ne gondoljunk Te reád, ki oly jóssággal és szeretettel vállaltál örömanyaságot két egybekelő árva életének szép és jelentős napján.

Ha e fordulót már nem tölthetjük együtt, legalább elküldjük Neked hálás szívünk legforróbb üdvözlétét.

Herman Ottó
és párja
Camilla

90.

Fehér papír (a kir. magyar Ornith. Közp. hivatalos lev. papírján)

M: 22 cm. 4 mm.

Sz: 14 cm. 4 mm.

2 oldal

Címzés: Nagyságos Szeöts Béla tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye.

Lillafüred 1910 aug. 19.

Kedves Béla!

Köszönöm múltkori tüzetes leveledet s talán mondanom sem kell, hogy a fecskék dolga nagyon érdekelt. Úgy győződtem meg, hogy az életmód jelenségeihez képest, a jelölési mód fejlesztendő, úgy, hogy a vénnek más és az ifjak is más jegyű gyűrűket kapjanak, A jelzést talán reszelővel is keresztül lehetne vinni p. o. csak szám: a fiak, szám és egy bereszelés a gyűrű szélén: vén ♂, két bereszelés ♀, cagy a hogyan tapasztalataid mutatják.

A mit a gyermekeidről írsz az érdekelt. Béla nyakasságáról a selmeczi tanárok is beszéltek: szeretett elvonulni és bohém életet folytatott egy társával, de nem esett kifogás alá.

Gyuszi bejárogat a Központba és órákig elolvagat, jól szenvedik. Én is azt hiszem, hogy többre viszi, ha ügyessége mellett becsületes marad.

Úgy látom, hogy nagy benne az állatorvosi virtus: nagyon rátartós a pályára és erősen külsősködik. A mi vaj lesz a kenyerén, azt ugyan ő eszi meg.

Az Annus dolgát nem egészen értem, mert a tüdőcsúcs és az oktató pálya nem férnek össze: különben fiatal és kiheverheti.

Én belementem az ősfoglalkozás írásába; lában a térdben gyengül, de semmi bajom, minden szervem jó.

Szegény párom sokat szenved és baja gyógyíthatatlan, tudja és beletörődött.

A Grófoddal találkoztam a Fittler temetésén: nagyon szívesen hívott Tavarnára.

Minden jókat kíván

öreg bátyád
Herman Ottó

91.

Levelezőlap (képes)

M: 9 cm.

Sz: 14 cm. 2 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes Szeöts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavana Zemplén megye.

Hámor 1911. szept. 13.

Édes Bélám!

Régen kiadtam Schenknek, hogy szólítson fel, hogy szép fecske-megfigyeléset írassa meg veled értekezés formában. Felkért-e, vagy nem, azt nem tudom s így én kértem tetőled. Ha nem íratna meg, én kérek fel, mert súlyt fektetek reá, hogy neved alatt menjen egészen. De hamar! Ide a Hámorba (Lillafüred) Borsod m. Feleségem nagyon rosszul van. Én is hanyatlottam.

Üdvözl

öreged
Herman Ottó

92.

Fehér papír

M: 17 cm. 4 mm.

Sz: 11 cm. 4 mm.

1 oldal

Címzett: Szeöts Béla

Budapest 1911 deczb. 24.

Kedves Öcsém!

Azt a kis összeget búsasan megszolgáltad. Maradj az öserényen, így nyomot hagyhatsz a haza tudományos művelődésének történetében. S z e g é n y magyarnak ennyi a jutalma; kevés de nemes.

A képet szívesen küldöm, nagyitva van egy sokkal kisebb eredetiből, melyet ezelőtt 2 évvel Lillafüreden, kis kertünkben vettek fel rólam. Alig változtam.

Jó népeiddel együtt ölel

*öreg bátyád
Herman Ottó*

93.

Fehér papír (Kir. Magy. Ornith. Közp. hivatalos lev. papírja)

M: 22 cm. 4 mm.

Sz: 14 cm. 5 mm.

1 oldal

Címzés: Nemes és nemzetes *Szeöts Béla* tisztartó úrnak *Tavarna Zemplén*

Budapest, 1911. jún. 18.

Kedves Bélám!

Csomagolunk, hogy csontjainkat lillafüredi viskónkba vigyük pihenőre a mi nagyon szükséges, mert már én is csoszogva járok és nagyon kimerülök.

E közben jön tartalmas leveled, mely a fecskepárok hűséges összetartását bizonyítja és elméd élességének, kitartásodnak fényes tanuságtétele: evvel, ha csak egy kis ponton is, de beírtad nevedet a madártudomány annáleseibe.

*Gyula fiadhoz már sehogysem tudtam elvergődni, sajnálom.**Ölel*

*öreged
Herman Ottó*

94.

Fehér papír, — (Magyar Kir. Ornith. Közp. levélpapírja)

M: 22 cm. 4 mm.

2 oldal

Címzett: Szeöts Béla

Budapest 1912 szptb 20.

Kedves Bélám!

Értekezésednek a vége el fog maradni, mert a felhívás behozhat ugyan pár száz koronát, de akkor sem lehetne köszönet benne ha ezeket hozna mert nem tudnók hova, Afrika melyik partjára küldeni a megfigyelőt — vaktába pedig nem lehet mert az igen nagy tartomány. Biztosra csak akkor kezdhethünk belé, a mikor az első gyűrű visszakérül Afrikából, mely aztán pontot jelöl. Ifj. Schater p. o. azt írja, hogy az „ángol” fecske — the english Swallow — szeptember elején érkezik Pretoriába, tehát legdélibb Afrikába, de ha azt kérdelem tőle: honnan tudja azt, hogy azok a fecskék angolok? leesik az álla — ezt csak gyűrű mondhatná neki, ergo: jelöljünk sokat, igen sokat stb.

Feleségem hanyatlik, én csoszogok. Megyünk lefelé!

A múltkor Annit akartam vasárnap délutánra hozzánk, de nem engedték magára s nem volt kit érte küldenem, magam pedig nem mehettem.

Írd meg az intézet címét.

Ölel

öreged
Herman Ottó

A tentának valami baja lett!

95.

Fehér papír, — (Magy. Kir. Ornith. Közp. lev. papírja)

M: 22 cm. 4 mm.

Sz: 14 cm. 4 mm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szöts Béla tisztartó úrnak Tavarna Zemplén m.

Budapest 1912 június 17.

Kedves Bélám!

Nagyon köszönöm érdekes és értékes tudósításodat és dicsérem buzgóságod mellett kitartásodat. A fecske jelentés nagyon érdekes s hirtelen nem is tudom, fel van e hasonló jegyezve a tudományban.

Foglald tudósításaid részleteit egy értekezésbe s küldjed be az „Aquila” számára, mely szívesen fogadja és honorálja.

Reánk nagyon is kezd nehezedni az öregség terhe. Én csak megvagyok és szerencsésen kiláboltam a súlyos tavaszi tüdőhurutot, de nem úgy a feleségem, a ki végbélbajjal Tauffer tanár klinikájára került és operáció előtt áll. Már végleg el volt gyengülve; de a klinikai nyugalom és gondozás szemlátomást könnyített baján, érezhetően megerősödött.

Én most meglehetősen diákéletet élek, mert a Margitkört és a klinika között az egész nagyváros fekszik.

Lábom nagyon rossz és vége az erdő-mezőjárásnak, a mi a hetvennyolcadik év küszöbén nem is csoda.

Minden jókat kívánva vagyok szerető

öreged
Herman Ottó

96.

Képes lev. lap

M: 9 cm.

Sz: 14 cm. 3 mm.

1 oldal

Címzés: Tekintetes *Szöts Béla* tisztartó úrnak *Tavarna* Zemplén megye.
Budapest V. 21. 1913.

*Kedves Öcsém!**Közzetett érdeklődésedet sajátkezü írásommal viszonzom és köszönöm;**öreg bátyád**Herman Ottó*

97.

Fehér papír

M: 15 cm. 4 mm.

Sz: 11 cm.

Címzés: Tekintetes *Szeöts Béla* uradalmi tisztartó úrnak *Tavarna* Zemplén megye.

Budapest 1914 május 11.

Kedves Bélám!

Nagyon köszönöm jól tájékoztató leveledet, mely azért jó, mert megbízható s hogy igazolja a bíró igazi ragaszkodását és megbízhatóságát. Meghiszem, hogy a fészek tetszik neked azt is értem, hogy nyugalomra térve, nem az „illatos” Miskoveczet választanád hanem Diósgyőrt.

Bennem ez ilyen gondolatmenetet fakasztott: V e d d m e g a t e l k e m e t a k é t h á z z a l. Evvel egy nagy gond szakadna le a nyakamról: nem kellene testálni s a szívemhez nőtt kedves alkalmatosság a családban maradna, a mi vágyam.

Megmondom Neked, hogy már többen reflektáltak, de nem adtam, mert nem akarom, hogy zs. kézre kerüljön. Az utolsó ajánlatot Berkovics tette s kínált 5500 koronát (alkalmasint Győri állott a háta mögött). Nem adtam. Tudnod kell, hogy az eladás bútorostól, m i n d e n e s t ő l v a n é r t v e s l e s z m ó d t e r j e s z k e d é s r e i s. Úgy, a hogy ismerlek, gyönyörű dolgot alkothatsz magadnak. Gondold meg jól és tégy ajánlatot. Ingyen nem adhatnám, mert tudod, hogy nem lesz nyugdíjam.

Hát gondold meg. Igen! a nagyobb házért megadták nyaralásra a 300 koronát, a kicsiért 160—180 at.

Az isten áldjon meg s adj hírt Béláról is.

*Ölel**az öreg**Herman Ottó*

98.

Fehér papír

M: 21 cm. 6 mm.

Sz: 16 cm. 3 mm.

2.5 oldal

Címzett: Szeöts Béla

Budapest 1914 május 17 kén.

Kedves Bélám!

Vettem leveledet és nagyon örülök, hogy gondolataink egyeznek, így a „vásár-nak” semmi sem áll útjában, csupán a fizetési terminus, a melybe készséggel beleegyezem.

A rendezkedést illetőleg: vettem elő fiókomat s a lillafüredi telekre és házra az összes okmányokat egy csomóban megtaláltam és küldöm, hogy Frankfurter jó szomszéd urammal üssed vagy üttessed nyélbe a szerződést.

A vételárból ötszáz (500) koronát elengedek, hogy legyen miből az ügyvéd: és helyreigazítási költségeket fedezni. Így a vételár Ötezer (5000) korona lesz, s mely kívánságod szerint ez évi augusztus 15 kén lesz esedékes.

A telek ügye teljesen rendezve van s a rajta állott három taksalista házat megvettem, ebből kettőt földig leromboltattam s csak a harmadiknál jöhetne a telek megváltás szóba — ha szóba hozzák? De mikor Kárász erdőmester a területet kiczövekelte, a kis ház egész telkét a főtelekbe befoglalta.

A biztosítás a Magyar általános miskolczi ügynökségénél fennáll és rendben van.

Az adómentesség régen letelt, mert csak 10 évre adták meg.

Minden egyébre felel neked az I—XIX (?) okmány, mely csatolva van.

Még egyszer ismétlem: örülök az ügynek, nagy gondtól szabadítottál meg.

Most már következik más rendezkedés. Csatolva van egy kulcs, mely az íróasztal minden fiókját nyitja. A baloldali legalsóbb fiókban van a nagy padlás (hitvány) kulcsa. Egyéb kulcsok Grizák Istvánnénál vannak, kit utasítani fogom, hogy Zorger bíró kezéhez adja át, a kit utasítok, hogy Neked adja, a madarászó puskával s egyéb tárgyakkal együtt, a melyet Grizsáknétól elvett; mert tudnod kell, hogy Grizsákné nem tisztákező asszony.

A bíró feltétlenül becsületes és igen ragaszkodó emberem.

A Győri szomszédal légy óvatos, mert úgy tudom, hogy Berkovics útján ő pályázott a házra, hogy dominiumát augmentálja.

No gyerekem! most azt hiszem, hogy megírtam a dolgot s a rendezkedésnek semmi sem áll útjában. — Feleségem üdvözlétéhez a magamét csatolva, vagyok szerető

öreged

Herman Ottó

Igen! A Béla ügye fordultának is örülök. Hogy gyermekeid olyanok, a milyeknek, ennek okozója a házasság terhe is, mely akadályozza az igazi kedély kifejlődését.

99.

Fehér papír.

M: 15 cm. 3 mm.

Sz: 11 cm. 1 mm.

1.5 oldal

Címzés: Tekintetes Szeöts Béla tisztartó úrnak Tavarna Zemplén.

Budapest 1914 május 22.

*Kedves Bélám!**Leveledet megkaptam és örülök, hogy minden oly simán megyen.**A biztosítás kötvénye hogy hol van, azt nem tudom. Az egyesület mindég egy sor váltót küldött, a melyet aláírtam s évenként egyet beváltottam.**A gondnok megválasztásnál nyitva legyen a szemed mert a nép romlott; de szőrmentiben lehet vele bánni.**Nehogy eddigi szomszédaimnak ártsak, kik szintén gondolnak az eladásra, híreszteld, hogy 8000 kor volt az ár.**Talán eszembejut valamit visszakérni. Hát ezen nem fogunk összeveszni. Egészen ohajtom, hogy a berendezés lehetőleg conserváltassák, talán nem legutolsó dolog, hogy a H. O-é volt.**A magyarok nagy istene áldjon meg!**Öreged**Herman Ottó*

100.

Fehér papír

M: 15 cm. 4 mm.

Sz: 11 cm.

1 oldal

Címzés: Nemzetes Zorger Ignác községi bíró úrnak Hámor Borsod-m.
Diósgyőr felé

Budapesten 1914. Május 22.

*Kedves Bíró úram!**Már tudni is fogja, hogy lillafüredi birtokomat Szeöts Béla öcsémnek atyafiságos árért eladtam.**De azt vegye tudomásul, hogy én azért nem szakadok el bíró uramtól és a Hámortól: majd oda fogok temetkezni.**A felkért ügyben gondoskodom és tegnap beszéltem Horváth Sándor ministeri tanácsos jó barátommal, ki az ügy állását meg fogja vizsgálni és intézkedni is fog. Abba bízni lehet!**Minden jót kíván öreg híve**Herman Ottó*

101.

Fehér papír, — (M. Kir. Ornith. Közp. hivatalos lev. papírja)

M: 22 cm. 5 mm.

Sz: 14 cm. 3 mm.

2 oldal

Címzett: Szeöts Béla

Budapest, 1914 május 27.

*Kedves Bélám!**Minden leveledet és ma a szerződést is megkaptam, aláírtam, aláírtam s el is fogom küldeni. A pénz ma 27. kén d. e. még nincs itt.**Leveleidnek feleletre váró részére itt a válasz.**1. Az ott maradt öltözet legyen valami szegény emberé.**2. A könyvek feleslegét kapja az olvasó egyesület.**3. Malinákné jó asszony s a bíró ajánlása döntő.**4. A gondozásért járt Grizáknénak évnegyedenként 10 korona, a krumpli, melyet ő tartozott ültetni és az alma — ha termett — felibe vőlt, a fű egészen.**(Éppen belép a postás és hozza az 5000 koronát. No fiam! Ez úgy ment mint a karikacsapás. Fajtánk tulajdonsága.)**Győri már lakott a „nagy” házban s ekkor zsidófészek volt: csupa száradó pelenka a Győriek családi czimerével: meg lehet venni a bért. Ő reflektált s küldözgette az ügynököket ide Budapestre is. Jól esik, hogy a kezedbe került a kis és kedves alkalmatosság.**Fischl erdőtanácsossal jó lábon élj, szólj be hozzá és készülj, hogy ősszel madárteleppé alakítsuk Lillafüredet. A néhány mezei verebet ki kell flóberezni s akkor minden jó lesz.**Eljárásod gyorsaságában gyönyörködtem. Igaza van a Grófodnak: jó a vérvegyülés, nélkülül kiveszne a magyar, mint a diluvium embere.**Még én elmegyek a Szinvához és még egyszer kipisztrángászom magamat.**A beteg feleségtől is minden jót! Őlel öreged Herman Ottó**(A levélhez mellékelve van egy 5000 kor.-ról szóló postai feladó vevény H. O.-nak címezve.)*

102.

Fehér papír

M: 15 cm. 3 mm.

Sz: 11 cm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szöts Béla urad. tisztartó úrnak Tavana Zemplén m.

(A helység és megye neve idegen kézzel áthúзва és helyette „Miskolcz Palócy u. 35.” írva.)

Budapest 1914 jún 8.

*Kedves Béla!**Szíves készséggel teljesítek én Teneked minden kívánságodat, feltéve, hogy nem ütközik életelvembe és feltéve hogy bírom — testi erőt érve. A „k i j á r á s n a k” a szó azon értelmében már örökre vége, mert nem bírok járni, az emeletnyi garádics kime-*

rit, letör a lábamról. Az elvet — Annusért — leküzdhetném, de az akadályok akadályai az, hogy a hivatalos világ előttem már merőben idegen. A minisztériumban *n i n c s* bizodalmas barátom, a városnál soha sem volt, a Képviselőház nekem idegen, *n i n c s* egyetlen bizodalmas barátom; ez természetes eredménye a *n y o l c z v a n e s z t e n d ő* *n e k* — az ember azon veszi észre magát, hogy *e g y e d ü l* van, bizodalmas emberei mind a földben porlanak.

Végre: tanítónőt behozni! A pálya túl van tömve s a verseny *k é p t e l e n*.

Bárczyval reméltem, hogy a Pósa ünnepen megismerkedem: nem sikerült — a közoktatásügyi miniszterrel majd akkor ismerkedem meg, mikor a műkincs készen lesz s átnyújtom!

Vigasztalan állapot, mely az öregségben napról napra *r o m l i k*.

Köszönt az öreg

Herman Ottó

103.

Fehér papír

M: 15 cm. 4 mm.

Sz: 11 cm. 2 mm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szeöts Béla uradalmi tisztartó úrnak *Tavarna Zemplén* megye

Budapest 1914 júl. 8.

Kedves Béla öcsém!

Ha Te helyzetemet és állapotomat ismernéd, tudom, hogy soha sem írnál nekem közbenjárást és utánjárást kérő levelet. Az elsőt nem, mert én e l v b ő l sem magamnak, sem másnak nem kértem senkitől, semmit, s o h a s e m: ebben van kivételes helyzetem e r e j e s z t nem adom fel soha, senki kedvéért; az utóbbira rá nem érek, mert igazán dolgozó ember vagyok s a munkára mindenképpen rászorúlok.

Ez egyszer s mindenkorra van mondva.

A mi kérdéseidet jelenti, vedd tudomásul, hogy a házati feleségem tervezte és Kárász erdőmester rendezte be a technikai keresztülvitelt. Kárász meghalt és a feleségem a részletekre nem emlékszik. Azt biztos tudom, hogy az ebédlő és konyha közötti fal nem a földön, hanem egy vástraverszen épült, s hogy a fáskamra és fürdőszoba inkább csak oda van támasztva a nagy ház falához.

Azt csak jelezem, hogy bizonyos dolgaimra számot tartok, de ezeket csak akkor jelölhetem ki, mikor oda kimegyek; mert a „Magyar pásztorok nyelvkincsének” 38 ik tétét korrigálok és csodálkozom, hogy még bírom.

Ölel öreged
Herman Ottó

104.

M: 17 cm. 6 mm.

Sz: 13 cm. 1 mm.

2 oldal

Címzés: Nemtes Szöts Béla uradalmi tisztartó Úrnak Tavarua Zemplén m.
Budapest 1914 aug. 21.

Kedves Öcsém!

Most, hogy a pásztorok nyelvkincsét tárgyaló művemet a nyomtatással együtt befejeztem — 40 iv —, a mely időre a levelezést egészen felfüggesztettem, azon vagyok, hogy levélbeli adósságokat törlesszek s rajtad kezdem.

Megkaptam minden leveledet és a szép fényképeket is, a melyek a „voltra” emlékeztetnek. Most már el tudom képzelni, mit érez a papír sárkány, mikor a zsinór elszakad. De hát jó ez így, jobban nem is lehetett.

Hegyessy mondja, hogy az eternittel fedett ház jól veszi ki magát.

Ajánlom figyelmedbe a magánosan álló fenyőt — a tócsa és fenyőcsoport között, mert az nekem köszöni életét, valósággal felápoltam. A csúcson elfajulásra mutat hajlamot, valószínűleg a sok trágyázástól — ezt szüntesd be.

A többiekre nézve csak akkor szólhatnék, ha kiszállanék — ha — ha??

Szép dolgozatodat is megkaptam, mely Schenket illeti, ki mint népfelkelő hadnagy Oraviczabányán van s bejuthat Szerbiába. A háborúk — háborúja fenemód felfordított mindent, összevissza tépte az összes megfigyelő hálózatokat. Ezeket már nem én fogom határozni, az bizonyos.

Egy kicsit megpihenek, azután nekivágok a következő — kötetnek, talán még be tudom végezni.

A fiaddal hogy állasz?

Ölél

*őreg bátyád
Herman Ottó*

105.

Fehér papír

M: 14 cm. 4 mm.

Sz: 11 mm.

2 oldal

Címzés: Tekintetes Szöts Béla uradalmi tisztartó úrnak Tavarua Zemplén m. (A helység és megye neve idegen kézzel kihúзва s a cím így helyeshítve; Miskolcz Palóczyutca 35.)

Budapesten 1914 novb. 22.

Kedves Bélám!

Köszönöm leveledet, mely helyzetedről és csaláodról felvilágosítást adott. Így csak Béla fiad járja a veszedelmet, eddig szerencsésen — de meddig? Talán azok közé tartozik, kik sértetlenül megússzák a vértengert! Úgy legyen!

Leányaidról értesített Emma, csak Annusról nem. Ez hát itt Budapesten missióskodik — oly messze, hogy minket el sem érhet! Mi sehogysem kereshetnők fel, mert a feleség csak kínosan lézeng, legtöbbször fekszik — én letörőben vagyok.

A mit a tiszt urakról írsz, azt én régen tudom s ebben látom a haza vesztét. Az intelligencia férges, benne van a közösügyesség szúja, mely előli a jellemet s megteremtette a kávéházi alakokat. A legkitűnőbb katonai anyag hitvány kezekben! Kevés a kilátás, hogy a háború észretéríti, mert ehhez idő kell

Az intézet felett is hét felhő vonul fel. Schenk már a Galicziai csatatéren van, Hámori, Greschák, Lambrecht pótsorozás előtt állanak, az odolgáros már szolgálatban van, őrökösödik, gyára pusztul.

Még megesk, hogy a legutolsó korosztályban engem is mérték alá állítanak.

De azért csüggedniünk nem szabad s mindig észben kell tartani, hogy sok esett Mohácsnál de minden nem! Csörgey beteg.

A magyarok nagy Istene oltalmazzon!

Ölel öreged

Herman Ottó

(A boríték hátlapján; „Feladó: Herman Ottó Budapest”)

Ugyancsak a boríték hátlapján idegen kézzel írva ez a megjegyzés: U t ó l s ó l e v e l e. (Cezarával: 1914. XI/22.)

106.

M; 7 cm.

Sz; 11 cm. 6 mm.

1 oldal

Herman Ottó német szövegű névjegye;

Otto Herman
Director de königlichen Ungarischen
Ornithologischen Centrale

Budapest, VIII., József
-körút 65.

107.

Fehér ivpapír

M: 29 cm. 5 mm.

Sz: 20 cm. 8 mm.

1 oldal

1. A bérlet július 1 től szeptember 1 ig tart.
2. A bér összege 120 (egyszáz húsz) korona.
3. Megegyezéskor 20 (húsz) korona előleg fizetendő.
4. A bérösszeg a 20 korona előleg betudásával a beköltözéstől számítandó három napon belől előre fizetendő.
5. Ha bérlő a lakást elfoglalni akadályozva van, a fizetés kötelessége nem szűnik meg.
6. A mosás és mosogatás szennyvizei a kocsútra öntendők.
7. A szemet és konyhahulladékot felgyűjteni tilos, az vagy kihordandó vagy elégetendő.
8. A gyermekek az elkerített udvar kerítésén túl nem terjeszkedhetnek.
9. A baromfi szabadon nem tartható.
10. Az utcakapu éjjel lakaton álljon.
11. A fenyveket, vadszőlőt stb. a lakók oltalmába ajánlja

tisztelettel
a tulajdonos.

108.

Fehér papír

M: 33 cm. 7 mm.

1 oldal

*Sajátkezű feljegyzés**Leírandó Madarak.**Kékvércse**Galambászólyv**Léprigó**Szöllőrigó**Fenyőrigó**Vízirigó**Szalakóta**Partifecske**Tüzetesebben**Őzapó fészke**Poszta fészke**Bontás**A. Hasznos madarak**B. Káros madarak**Szakaszok*

- 1. A madár mint gyönyörűség*
- 2. A magyar nép és a madár*
- 3. A madár szava értelmezve*
- 4. A haszon és a kár*
- 5. A madár családi élete*
- 6. A madárvonulás*
- 7. Védjétek a madarat*
- 8. Etessétek a madarat*
- 9. A madár mint szerszám*
- 10. Elmélkedés*
- 11. A madár éneke*

*Kihagyni**Napraforgó etető**Nyctiawla (?)**Botaurus**Vizicsibe**Czankó**Nyílasrucza*

109.

Gyászjelentés

M: 24 cm.

Sz: 31 cm. 2 mm.

1 oldal

Címzés: Nagys. Szűcs Béla úrnak. Tavarna Zolyom m.

Herman Ottóné nagyborosnyói Borosnyay Kamilla a maga és a rokonság nevében megtört szívvel jelenti, hogy forrón szeretett, áldott jó férje

H E R M A N O T T Ó
a magyar kir. ornithologiai központ igazgatója
stb.

folyó hó 27-én reggeli $1\frac{1}{2}$ 8 órakor, életének 80-ik, boldog házasságának 26. évében csendesen elhunyt.

Drága halottunkat folyó hó 29-én délután 3 órakor az ág. evang. egyház szerint a kerepesi út melletti temető halottasházából helyezük örök nyugalomra.

Budapest, 1914. december hó 27.

Áldás és béke lengjen porai felett!

110.

Gyászjelentés

M: 29 cm. 6 mm.

Sz: 23 cm. 4 mm.

1 oldal

Címzés: Nagyságos Szeöts Béla úr Tavarna Zemplén m.

A Magyar Királyi Ornithologiai Központ tisztikara benső fájdalommal jelenti, hogy

H E R M A N O T T Ó

az intézet megteremtője, tisztikarának atyai jószágú vezére, a magyar kultúrának félszázadon át munkás oszlopa, az Ornithologiai Központnak két évtizeden át volt igazgatója, életének 80. évében, rövid szenvedés után f. hó 27-én reggel $7\frac{1}{2}$ órakor csendesen elhunyt.

Mi, akik legközelebb állottunk Hozzá, nemcsak a világhírű magyar természetudóst, etnografust és hazafit, de a páratlanul melegszívű férfit is siratjuk sirba szállott vezériünkben.

Utolsó útjára a kerepesi-temető halottasházából f. hó 29-én, kedden délután 3 órakor kísérjük.

Munkáját folytatjuk, emlékét kegyelettel őrizzük.

Budapesten, 1914 deczember 27-én.

111.

Fehér ív (nagyméretű 4 oldalas ún. miniszterpapír) — (a Kir. M. Ornith.
M: 33 cm. 7 mm. Közp. hivatalos ívpapírja)
Sz: 21 cm. 2 mm.
1 oldal, idegen kézzel írva, csak az aláírás H. O.-tól!
556/910.

*Hivatalos bizonyítvány.**(1 koronás okm. bélyeg!)*

*Szeöts Béla, nagyméltóságú Gróf Hadik-Barkóczy Endre úr tavarnai uradal-
mának tisztartója, az által, hogy mind a magyar királyi Ornithologiai Központnak
ministerileg kinevezett levelező tagja, az intézet fennállása óta annak munkálatait nagy
buzgósággal és hozzáértéssel, rendszeres megfigyelésekkel támogatja, a tudománynak fejlő-
dése körül jelentékeny eredményeket ért el, tehát érdemet szerzett.*

Kelt Budapesten 1910 április 26 án.

*(A M. Kir. Ornith. Központ
hivatalos pecsétje)*

*Herman Ottó
tb. igazgató*

112.

Fehér papír, — (M. kir. Madártani Intézet hiv. lev. papírja)
M: 23 cm. 2 mm.
Sz: 15 cm.
3.5 oldal

Chernel István levele id. Szeöts Bélához

*Címzés: Tekintetes id. Szeöts Béla ny. tisztartó úrnak Miskolc, Palóczy
utca 35.*

*Miskolc, 1921. nov. 14-én**Igen tisztelt Uram!*

*Hálás köszönetet mondok azért a nemes elhatározásáért, mellyel bold. felejtethet-
len „öreg urunk” vadász felszerelését a Herman Ottó szoba részére átengedni szíves volt.
Kegyelettel fogjuk megőrizni, mint tanulságos emléket, mely nélkül bizony hézagossá maradt
volna az emlékszoba berendezése.*

*Nagy érdeklődéssel hallottam Szemere jelentéséből, hogy a boldogult írásban is
kifejezte amaz óhaját, hogy haló porai lillafüredi kedves nyaraló helyén találjanak végső
pihenő helyet. Ezt a kívánságát bizony respektálni kellene, sőt kellett volna talán már
annak idején.*

*Most a mi szerencsétlen viszonyaink között, az átszállítás csakis családja köréből
indulhatna ki, mert ez iránt országos akciót indítani alig lehetne. Csonka-Magyarország
szegénységében, megfogyatkozásában, meg nem szilárdult állapotában s a sajnos, mind
fokozottabb mértékben a materializmus örvényeiben küzdő népével alig nyújt reményt arra,
hogy ilyen gondolatot mostanában megvalósíthassunk. Ez áll az „öreg urunk” szobrának
megalkotása dolgában is. Nézetem szerint Herman Ottó szobra a fővárosba való s Lilla-
füreden csak megfelelő síremlék kerülne hamvai fölé. Egyetemes működése oly kiemelkedő*

volt, hogy nem volna méltó nagyságához, miszerint csak ott hirdetné a köemlék, szobor, hatalmas munkálkodását, a hol aránylag kevés ember fordul meg. Az egész nemzeté volt: ott a helye legkiválóbbjainak sorában az ország szívében.

Meg is lesz a szobor, de félek, hogy mi, a kiknek élete belenyúlt ebbe a legrútább korszakába nemzetünknek, már nem érjük meg. Ez a léha, minden nemes, önzetlen, ideális céltól idegenkedő, posványban és iszapban fetregő nemzedék meg sem tudja érteni: ki és mi volt Herman Ottó! Ettől ugyan nem várhatjuk a szobor előteremtését. A kik pedig tudják méltatni Herman Ottó való jelentőségét, sajnos, azok fogya fogyunk, ritkulunk. De el fog ám jönni a kor — hacsak végleg meg nem semmisülünk — a mikor Herman Ottó életének hatalmas jelentőségét meg fogják érezni és értékelni s az a tudat azután meg is fogja teremteni az ő emléksobrát, méltóan nagyságához. Legcélszerűbbnek tartanám, ha a szoborra való gyűjtést a Kir. m. Természettud. Társulat indítaná meg, feltéve, hogy az időpontot erre már most is alkalmasnak találja. A nevezett társulat kebelében évtizedeken át működött az öreg úr s mert a természettudományok sokféle mezején működött, az oknál fogva is őt illeti a kezdés. Egyelőre azonban, meggyőződésem szerint, nem időzerű a dolog. Pénz kevés folyna be, a befolyt összeg alig kamatozna, a valutáris javulás pedig úgy látom még a távol messzeség zenéje.

Szerencse, hogy intézetünkben megvan már az öreg úr igazán tökéletesen hü pompás képmása, abban a gipszmintában, melyet Kozma Erzsébet készített. Ez után márványból ki lehet majd faragni az igazi szobrot.

Bár jönne el mihamarább az idő, mikor egy kis derűben melegegdedhetünk és a komor felhők közül, mik szegény hazánk egét takarják, előtörhetne az a biztató reménysugár, mely újból lendületet ad népünknek a jóra, szépre, nemesre s kiemeli a rideg önzés fertőjéből.

Szíves üdvözléssel és tisztelettel

igaz híve
Chernel István

113.

Fehér papír
M: 23 cm. 2 mm.
Sz: 14 cm. 8 mm.
1 oldal

(MAGYAR KIRÁLYI MADÁRTANI INTÉZET
— ROYAL HUNGARIAN INSTITUTE OF
ORNITHOLOGY — KÖN. UNGARISCHES
ORNITHOLOGISCHES INSTITUT — INSTITUT
ROYAL ORNITHOLOGIQUE DE HONGRIE —
BUDAPEST, II., DEBRŐI-ÚT 15. SZÁM.) cégjelzésű
hivatalos lev. papír.

Chernel István levele id. Szeöts Bélához

Címzés: Nagyságod id. Szeöts Béla úrnak nyug. uradalmi tisztartó Miskolcz Páloczi u. 35.

507/1921/sz.

Budapest, 1921. szept. 19-én.

Igen tisztelt Uram!

Nagy örömmel értesültem elhatározásáról, hogy boldogult „öreg urunk” 24 es vadászfegyverét és vadász tarisznyáját az intézetnek ajándékozni kegyes volt és e szoba emléktárgyait gyarapította. Különösen megbecsüljük e tárgyakat, mert az öreg úr másik fegyverét a forradalom idején elrabolták tőlünk.

Fogadja nagylelkű ajándékaért leghálásabb köszönetem kifejezését és legyen meggyőződve arról, hogy azzal a kegyelettel fogjuk megőrizni az értékes emlékeket, a melylyel öreg urunk emlékezetét ápoljuk mindvégig.

Igaz tisztelettel készséges híve

Chernel István

114.

Fehér papír (a m. kir. madártani int. hivatalos lev. papírján)

M: 23 cm. 2 mm.

Sz: 14 cm. 7 mm.

2 oldal

Címzett: Szeöts Béla

Budapest, 1921. szeptember 29

Kedves Szeöts Bácsi!

Csatolva küldöm Chernel igazgató úr sorait, Ő megkért engem, hogy a puskát és tartozékát ha majd Miskolcra megyek, hozzam magammal. Október második felében szabadságon leszek, néhány napot Miskolczon fogok tölteni, van ott nékem egy csikszeredi jóbarátom is: Berze Árpád törvényszéki bíró; meghívott egy-két kirándulásra. Fogom tehát tiszteletemet tenni Urambátyámnál is, hogy mikor (nap szerint) most még nem tudom hanem majd Laskodról (Szabolcs m.) október közepétájt megírom, akkor u. i. ott leszek, Téglássy Béla barátomnál, ha semmi közbe nem jön.

Zoltán öcsém még mindég Szibériában van, de nem úgy, mint aki fogoly (bár lehet a szerelem rabja), ugyanis megnősült ő ottan, elvett egy lett nőt, aki most tanul magyarul, hogy mire haza jönnek, magyarul beszélhessen velünk. Krasznajarszkban vannak, s az 5. Kindersztolovaja alkalmazottai. A posta jól közlekedik, s aránylag gyorsan is.

Intézetünkben különös újság nincs, egy pettyes lilét kaptunk, de az már volt több a gyűjteményben. Más vonuló madarak is megindultak már, hogy az idő hidegebbre fordult.

Boroskay János nyug. erdőmester a gyűjteményét az Intézetnek ajándékozta, 2 szekrényben. Ma (?) 2—3 száz darab van, mondják igen szépen, gondosan tömve. De hogy mikor s hogyan fog az Zólyomtól ide jutni, ki tudja. — A viszontlátásig maradtam a hölgyek kezeit csókolva

*tisztelő híve
Szemere*

115.

Fehér papír

M: 17 cm. 2 mm.

Sz: 21 cm. 1 mm.

1 oldal

Címzett id. Szeöts Béla

Elismervény.

A néhai Herman Ottó hagyatékát képező 24 es öbnagyságú vadászfegyvert, tokot, tölténytáskát eredeti töltényekkel id. Szeöts Béla nyugalmazott tisztartó úrtól a Magyar Kir. Madártani Intézetbe való elszállítása céljából átvettem.

Miskolcz 1921. október 27.

*Szemere László
madártani szakelőadó*

J E G Y Z E T E K

- ¹ *Lambrecht Kálmán*: Herman Ottó. Az utolsó magyar polihisztor élete és kora. 36 képpel. 1920. Biró Miklós kiadása, Budapest. 258. old.
- ² *Székelly Sándor*: Herman Ottó. Budapest, 1955. Művelt Nép. k. (A kultúra mesterei sorozat.) 140. old.
- ³ *Allodiatorisz Irma*: Herman Ottó. Élvilág. 1964. IX. évf. 3. szám. 53 – 58 pp. Meg kell mégis említeni *Vásárhelyi Istvánt*, aki két alkalommal nyújtott a borsodi írók részéről olyan adalékokat, amelyek addig ismeretlenek voltak. H. O. életéből. Borsodi Szemle, 1960. évf. 3. sz. és u. ott 1959. évf. 6. számban.
- ⁴ Déri Múzeum Évkönyve, 1935. évf.-ban, a levelek rövid tartalmi kivonatával csupán, egy-két magyarázattal ellátva.
- ⁵ *Balogh István*: Herman Ottó levelei Zoltai Lajoshoz. Ethnographia. 1956. LXVII. évf. 132 – 153 pp.
- ⁶ *Bárdosi János*: Herman Ottó Hegykőre írott levelei. Soproni Szemle. 1961. XV. évf. 1. sz. 89:94 pp. A levélközlések közül még kiemelendő *Sáfrán Györgyi*: Herman Ottó és Kossuth Lajos kapcsolatáról írott és közölt anyaga. (Magyar Tudomány, 1960. évf. 429 – 435 pp.)
- ⁷ Még előbb: *Banner János*: Adatok a régi Borsod megyei régészeti kutatások történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve I. 1957. kötet 9 – 10. pp. Tovább: *Banner János*: A magyar őskőkorkutatás történetéhez. HOMÉvk. II. 1958. 7 – 18. Herman Ottó eredeti leveleivel és saját rajza, valamint hét levele közlésével. – *Banner János*: Herman Ottó helye a magyar őskőkorkutatás történetében. HOMÉvk. III. 1963. 7 – 11. – *Banner János*: Párba a negyedkori ember silex lándzsájával. HOMÉvk. V. kötet. Ue. kötetben.
- ⁸ A lillafüredi Herman Ottó villa felújítása 1964-ben fejeződött be a megyei és városi tanácsok, valamint a Művelődésügyi Minisztérium anyagi támogatásával és az ott berendezett emlékkiállítás 1964 október 25-én nyitottuk meg. V. ö. *Komáromy József*: A lillafüredi Herman Ottó villa felújítása. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 5. sz. 6. p.

DIE CHRONOLOGIE DER HORTFUNDE VOM TYP RIMASZOMBAT

I.

Mit Hilfe der aus den Urnenfeldern der Pilinyer-Kultur bekannten Bronzebeigaben können zahlreiche, in Nordungarn und in der Südostslowakei zutage gekommene Bronzehortfunde der Pilinyer-Kultur angeschlossen werden. A. Mozsolics hatte sie anhand des Fundes von Rimaszombat Hortfunde vom Typ Rimaszombat genannt.¹

Zwischen den Grabfunden der Urnenfelder und den Hortfunden besteht aber ein ziemlich großer Unterschied, weil die Bronzegegenstände der Hortfunde die Nachlassenschaft des vollentwickelten, vielseitig beeinflussten Metallgewerbes sind, das in der ersten Hälfte der Pilinyer-Kultur noch nicht allgemein bekannt war. Die Grabfelder enthielten aber nur in der ersten Phase reichhaltige Bronzebeigaben, aus den Grabstätten der zweiten Stufe waren kaum Bronzegegenstände gehoben worden. Der Unterschied wird durch die Eigenart der Hort- und Grabfunde nur noch vertieft; die Hortfunde enthalten im allgemeinen größere Bronzegegenstände, u. zw. Geräte, Waffen, während die Gräber vornehmlich Schmuckgegenstände lieferten. Die Verkettung, die zwischen den Hort- und Grabfunden der Pilinyer-Kultur besteht, ist aber zweifelsohne durch das Vorhandensein gewisser Grabfundtypen auch in den Hortfunden einerseits, anderseits aber durch ihre Gleichzeitigkeit und dasselbe Verbreitungsgebiet belegt.

Die Hortfunde, die der Pilinyer-Kultur angeschlossen werden können, lassen sich in zwei Gruppen teilen. Zu der ersten Gruppe gehören jene Hortfunde, die gegen Ende des Bestehens der Bárcagruppe längs des Hernádfusses in die Erde gelangten (Forró, Zalkod, Abaujkér, Drevenik, Malý—Horeš, Bologd). Sie können auf das Ende der Bronzezeit 2 (Beginn der Periode Reinecke BD) datiert werden. Als Ursache kann die Abwanderung kleinerer Volksgruppen aus dem Zagyvatal in die Hernádgegend gelten. Diese Volksbewegung innerhalb der Pilinyer-Kultur führte dann zu der Vereinigung der beiden Gruppen, u. zw. der von Zagyvapálfalva und von Bárca, aus denen die Pilinyer-Kultur eigentlich besteht und auch zum Zusammenwachsen ihrer materiellen Kulturen, somit auch des Metallgewerbes.²

Die Entfaltung des Metallgewerbes vom Typ Rimaszombat fällt auf den zweiten Abschnitt der Pilinyer-Kultur. Weil aber die Gräber mit Bronzebeigaben nur dürftig ausgestattet waren, sind uns die Produkte des Bronzegebietes eigentlich nur aus den Hortfunden bekannt. Einen Teil dieser Bronzegegenstände bildeten Typen, die bei den Gruppen von Zagyvapálfalva und Bárca geläufig waren, der Großteil derselben aber erschien erst — als eine Folge weitverzweigter kultureller Beziehungen — in der Zeit der jüngeren Pilinyer-Kultur in Nordungarn.

Die Fundstellen der Hortfunde vom Typ Rimaszombat entsprechen dem Verbreitungsgebiet der Siedlungs- und Grabfunde der jüngeren Pilinyer-Kultur, d. h. umfassen Nordungarn und das sich anschließende Tiefland und den südöstlichen Teil der Slowakei von der Ipoly bis zur Theiß.

Zu den Hortfunden vom Typ Rimaszombat gehören die Funde von Vác-szentlászló³, Balassagyarmat⁴, Benczurfalva I.⁵, Benczurfalva IV.⁶, Salgótarján⁷, Pétervására III.⁸, Felsőtárkány⁹, Verpelét¹⁰, Heves megye¹¹, Cserépfalu¹², Tibold-daróc¹³, Borsodharsány¹⁴, Bükkaranyos I.¹⁵, Kelemér¹⁶, Imola¹⁷, Edelény¹⁸, Sajóvamos¹⁹, Fukókércs²⁰, Szemere²¹, Szendrőlád²², Tornyosnémeti²³, Vily²⁴, Korlát I.²⁵, Korlát II.²⁶, Abaujkér²⁷, Erdőhorváti²⁸, Szentistvánbaksa²⁹, Felsőtur (Horne Turovce)³⁰, Madácska (Madačka)³¹, Zólyom (Zvolen)³², Jánosi (Janosovce)³³, Osgyán II. (Oždany)³⁴, Rimaszombat (Rimavska Sobota)³⁵, Gesztete (Hostice)³⁶, Felsőbalog (Velky B'lh)³⁷, Sajógömör (Gemer)³⁸, Kiskömör³⁹, Szepes-Svedlar⁴⁰, Vysna Hutka⁴¹, Buzita⁴², Felsőcsáj⁴³, Kassa (Košice)⁴⁴, Szölöske (Seleska)⁴⁵.

Den oben angeführten Funden können noch die folgenden Hortfunde angeschlossen werden;

Benczurfalva II.

Von der befestigten Siedlung Majorhegy bei Benczurfalva sind uns mehrere Hortfunde der Pilinyer-Kultur bekannt, die 1935 gehoben wurden. Der Fund enthielt: drei bogenförmige Lanzenspitzen; drei zerbrochene Armspiralen; drei Torques; einen großen Bronzeknopf; einen großen, mit Gold belegten Bronzeknopf; Bronzeknopf mit zwei Ösen auf der Rückseite; die trichterförmigen Anhänger eines Schmuckstückes; vier großkalibrige Ringe mit Spiralscheiben; zwei Doppelspiralanhänger. Der Fund ist im Museum von Balassagyarmat, Inv. Nr. 50.360. 1—19.

Benczurfalva III.

Der Fund, der 1935 in das Museum von Balassagyarmat eingeliefert wurde, besteht aus drei Griffzungenschwertern und zwei Handschutzspiralen vom Typ Salgótarján, Inv. Nr. 50. 359. 1—5.

Kisterenye-Hársashegy

Ein geschlossener Fund ist uns von hier nicht bekannt, daß aber der Großteil der in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts zum Vorschein gekommenen Funde einem Hortfund angehört, ist außer allem Zweifel. Von den im Ungarischen Nationalmuseum aufbewahrten Funden möchten wir folgende kennzeichnende Stücke erwähnen: Handschutzspirale (Taf. I, 1); Teile von großen Schmuckanhängern (Taf. I, 2, 6,); Scheibenkopfnadeln mit Ösen (Taf. I, 3—5) und (Taf. II, 1, 2, 4, 5); große trichterförmige Anhänger (Taf. II, 3, 6—9).

Pétervására I.

Das Ung. Nationalmuseum verwahrt einen hier gefundenen Goldhortfund: sechs Noppenringe (Taf. III, 1, 3, 7, 11—13); fünf Fingerspiralen (Taf. III, 4, 5, 6, 8, 10); Anhänger aus geflochtenem Draht (Taf. III, 9); Drahtfragment (Taf. III, 2)..

*Pétervására II*⁴⁶

Der Hortfund enthielt: drei unversehrt erhaltene und eine zerbrochene Handschutzspirale (Taf. IV, 1, 3, 11 und Taf. IV, 4); eine Armspirale mit einer Spiralscheibe und einem abgebrochenen Ende (Taf. IV. 12); eine Armspirale mit abge-

brochenen Enden (Taf. IV, 7); drei gut erhaltene Tüllenbeile (Taf. IV, 2, 9, 10) und ein schadhaftes Stück (Taf. IV, 8); eine Handschutzspirale (Taf. IV, 6) und das Endstück einer Armspirale (Taf. IV, 5); sechs Nadeln mit spindelförmigem Kopf und gegliedertem Schaft (Taf. V, 1, 3, 9, 11, 13, 15); eine Nadel mit kegelförmigem Kopf und gegliedertem Schaft (Taf. V, 2); neun Scheibenkopfnadeln (Taf. V, 4–7, 10, 12, 14, 16, 24); Nadelschaftbruchstück (Taf. V, 8); zwei Lanzenspitzen (Taf. V, 21–22); zwei Dolche (Taf. V, 19, 23); einen Dolchgriff (Taf. V, 18) und zwei Klingenbruchstücke (Taf. V, 17, 20).

Gyöngyös

Der im Ung. Nationalmuseum befindliche Fund (Inv. Nr. 9. 1941. 1–5) umfaßt: ein Griffzungenschwert, eine Handschutzspirale, einen Halsring und zwei Armringe.

Kisgyőr (Herman Ottó Museum, Miskolc)

Der Hortfund wurde 1963 am Várölgy genannten Berghang gefunden. Der Regen hatte die Erde fast schon bis auf den Felsen abgewaschen und auch die drei-vier cm dicke Erdschicht von den Bronzegegenständen weggespült. In der Umgegend der Fundstelle fanden sich nirgends Anzeichen, die auf eine Siedlung oder ein Gräberfeld hingewiesen hätten.

Der Hortfund setzte sich aus folgenden Stücken zusammen: zwei Handschutzspirale (Taf. VIII, 1–2), zwei Armspiralen mit Spiralscheibenenden (Taf. VI, 1–2), zwei hohle Armringe mit Strichbandverzierung (Taf. VII, 4, 6), eine Bronzephalaria mit je einem Loch an den beiden Enden (Taf. VII, 3), ein Bronzedrahttringe (Taf. VII, 5), Bronzedrahtstücke (Taf. VIII, 1–4), Spirälröhrchen (Taf. VIII, 5).

Borsodszécsény (Herman Ottó Múzeum, Miskolc).

Dieser Hortfund war im Mocsolyás-Tópartdülő zum Vorschein gekommen und enthielt: zwei zerbrochene Armspiralen (Taf. IX, 1, 3); zwei große Bronzeknöpfe, den einen umrandet ein gedrehter Bronzedraht (Taf. IX, 2, 6); einen in einer Doppelschlinge endenden Armreifen mit zwei Windungen (Taf. IX, 4); Ring mit Spiralscheibenenden (Taf. IX, 5); Spiralscheibe, die wahrscheinlich einen Fingerring geschmückt hatte (Taf. IX, 8); zehn, aus unterschiedlich dickem Bronzedraht gedrehte Ringe (Taf. IX, 9–19); Ringe verschiedener Größe (Taf. IX, 7, Taf. X, 1–21); Bruchstücke von Bronzedrähten (Taf. X, 23); sieben Metallknöpfe (Taf. X, 22); eine kleine Bronzestange mit sechs Durchlochungen (Taf. X, 24); Fingerspirale (Taf. X, 25); Bronzekette (Taf. X, 26); Spirälröhrchen (Taf. IX, 20, Taf. X, 27).

Tiszaszederkény (Herman Ottó Museum, Miskolc)⁴⁷

Diesem Hortfund gehörten folgende Funde an: zwei Armspiralen mit Spiralscheibenenden (Taf. XI, 1, 3); Brillenspirale (Taf. XI, 2); ein kerbenverzierter Armring (Taf. XI, 4); drei trichterförmige Anhänger (Taf. XI, 6–8); vier, mit Strichgruppen verzierte Armreifen (Taf. XI, 5, 9–11); vier Spirälringe (Taf. XI, 12–15); zwei Draht-Bruchstücke (Taf. XI, 16); Spirälröhrchen (Taf. XI, 17).

Miskolc (Herman Ottó Museum, Miskolc).

Der Hortfund enthielt: Tüllenbeil (Taf. XII, 1); das Endstück einer Armspirale (Taf. XII, 2); zwei Knopfsicheln (Taf. XII, 3–4); ein Knopfsichelbruchstück (Taf. XII, 6); eine zerbrochene Griffzungensichel (Taf. XII, 5).

Muhi (Dorfmuseum, Hejőkeresztur)

Zu dem Fund gehörten: eine Streitaxt mit Nackenscheibe, eine doppelarmige Axt und eine Lanzenspitze mit bogenförmiger Schneide.

Felsőzsolca (Herman Ottó Museum, Miskolc)

Der Hortfund enthielt: zwei Dolche vom Typ Peschiera (Taf. XIII, 1, 2); acht Armringe mit Strichbandverzierung (Taf. XIII, 3–6, 10–13); zwei Tüllenbeile (Taf. XIII, 7, 8); Drahtbruchstücke (Taf. XIII, 9); vier Lanzenspitzen mit bogenförmiger Schneide (Taf. XIII, 14–17).

*Felsődobsza*⁴⁸

Neben mehreren Einzelfunden verwahrt das Ung. Nationalmuseum auch einen zuverlässig echten Hortfund von Felsődobsza, der aus folgenden Stücken besteht: zwei Nackenscheibenäxte (Taf. XIV 4, 9); eine doppelarmige Axt (Taf. XIV 12); ein aus vier Spiralscheiben bestehender Bronzeschmuck (Taf. XIV, 3); ein Tüllenbeil (Taf. XIV, 6); sieben Ringe mit Spiralscheibenenden (Taf. XIV, 1, 2, 5, 7, 8, 10, 11); zwei Armringe mit Strichbandverzierung (Taf. XV, 1, 5); ein kleines Tüllenbeil (Taf. XV, 10); dreißig unterschiedlich große, gerippte, kegelförmige Bronzeknöpfe (Taf. XV, 2–4, 14); zwei spitzige Bronzeknöpfe (Taf. XV, 7, 9); ein flacher Knopf (Taf. XV, 8); achtundzwanzig runde Bronzeknöpfe (Taf. XV, 13, Taf. XVI, 2); siebzehn kegelförmige Bronzeblechanhänger (Taf. XV, 11); Spirälrohrechen (Taf. XV, 12, Taf. XVI, 1).

Barcika (Herman Ottó Museum, Miskolc)⁴⁹

Dieser Fund umfaßt folgende Stücke: Bruchstücke von Armspiralen (Taf. XVII, 1–9); zwei zerbrochene, in Spiralen endende Armreifen (Taf. XVII, 11, 12); ein mit Goldblech belegter Bronzeknopf (Taf. XVII, 17); zwei Scheibenkopfnadeln mit Ösen (Taf. XVII, 20–21); zwei Scheibenkopfnadeln mit Ösen (Taf. XVII, 20–21) zwei Ringe mit Spiralscheibenenden (Taf. XVII, 10, 13); drei Fingerspiralen (Taf. XVII, 14); Golddrähte (Taf. XVII, 15, 16, 18, 19); Gußkuchen, (Taf. XVII, 22).

Finke (Herman Ottó Museum, Miskolc)

Der Fund setzte sich aus folgenden Stücken zusammen: zwei Tüllenbeile (Taf. XVIII, 2, 4); Nadel mit Spindelkopf (Taf. XVIII, 1); Lanzenspitze (Taf. XVIII, 3); Fingerspiralen (Taf. XVIII, 5, 9); vier Armringe mit Strichbandverzierung (Taf. XVIII, 6, 8, 15, 16); Tüllenmeißel (Taf. XVIII, 14); Griffzungenschwert (Taf. XVIII, 10); drei Bronzestangen (Taf. XVIII, 12–14); das Bruchstück einer Arm-schutzspirale (Taf. XVIII, 17).

Szakácsi (Herman Ottó Museum, Miskolc)⁵⁰

Gefunden wurden: zwei beschädigte Handschutzspiralen (Taf. XIV, 10, 11) und neun Armringe mit Strichbandverzierung (Taf. XIX, 1–9).

*Abaujszántó*⁵¹

Der Fund befindet sich im Ung. Nationalmuseum: eine Nackenscheibenaxt (Taf. XX, 1); eine Schaftlochaxt (Taf. XX, 2); zwei Lanzenspitzen mit bogenförmiger Schneide (Taf. XX, 3, 4); eine zerbrochene Knopfsichel (Taf. XX, 5); ein Tüllenbeil (Taf. XX, 6); ein gerippter geschlossener Armring (Taf. XX, 7); ein Armring mit übereinanderreichenden Enden (Taf. XX, 8); zwei trichterförmige

Anhänger (Taf. XX, 9, 10); ein Armring mit Strichbandverzierung (Taf. XX, 11); das Bruchstück eines Brillenspiralanhängers (Taf. XX, 12): vier Ringe mit übereinanderreichenden Enden (Taf. XX, 13–16).

Umgegend von Sárospatak (Herman Ottó Museum, Miskolc)

Geborgen wurden: drei Griffzungenschwerter (Taf. XXI, 1, 2, 5); eine Armspirale mit Spiralscheibenenden (Taf. XXI, 3); eine Handschutzspirale (Taf. XXI, 4).

Viss (Jósa András Museum, Nyiregyháza)

Folgende Stücke machten den Fund aus: ein geschlossener Armring (Taf. XXII, 1); ein trichterförmiger Schmuckanhänger (Taf. XXII, 2); ein dreieckiger, flacher Anhänger (Taf. XXII, 3); Lanzenspitze mit gerippter Tülle (Taf. XXII, 4); Schaftlochaxt (Taf. XXII, 5).

*Pácín-Alsókenderhomok*⁵²

Beim Pflügen war der Fund zutage gekommen. Von dem grobgearbeiteten Gefäß aus rotem Ton, der den Hortfund enthielt, fanden sich nur einige Rand- und Bodenscherben. Eine Nachgrabung an der Fundstelle ergab keine weiteren Funde.

Gehoben wurden: unverzierte Armringe (Taf. XXIII, 1, 7, 9, 12, 14, 18–19); Armringe mit sich wiederholenden Strichgruppen (Taf. XXIII, 2, 5–6, 15–16, 22–23); Armringe mit dichter Kerbschnittverzierung (Taf. XXIII, 3–4, 8, 13, 17, 20, 21; Taf. XXIV, 1–3); Bruchstücke von Spiralen (Taf. XXIV, 4–5); ein flachköpfiger, durchlochter Bronzegegenstand (Taf. XXIV, 6); Bruchstück einer Scheibenkopfnadel mit gegliedertem Schaft (Taf. XXIV, 7); hufeisenförmige, durchlochte Schmuckanhänger (Taf. XXIV, 8, 16); Fingerspiralen (Taf. XXIV, 9–13); Finger-ringbruchstücke (Taf. XXIV, 14–15, 18–19); Tüllenbeil (Taf. XXIV, 17).

Pácín-Képhomok

Der Fund enthielt die folgenden Stücke: vier Handschutzspiralen (Taf. XXVI, 1–4); zwei Armspiralen mit Spiralscheibenenden (Taf. XXV, 1–2).

*Sajógömör I (Gemer)*⁵³

1862 hatte man beim Pflügen das schwarze, zerbrochene Gefäß mit folgenden Bronzefunden in einer Tiefe von 43 cm entdeckt: zwei Tüllenbeile (Taf. XXVII, 8, 9); sieben Knopfsicheln (Taf. XXVII, 1–7); fünf hohle Armringe (Taf. XXVII, 12–16); acht massive Armringe (Taf. XXVII, 17–24); zwei Dolchfragmente (Taf. XXVII, 10–11); sieben Scheibenkopfnadeln mit Ösen (Taf. XXVIII, 1–4, 8–10); zwei Bronzebruchstücke (Taf. XXVII, 25–26); zwei Bronzeknöpfe (Taf. XXVIII, 5–7); Spiralröhrchen (Taf. XXVII, 27).

*Almágy*⁵⁴

Der Hortfund enthielt folgende Gegenstände: zwei Handschutzspiralen (Taf. XXIX, 2, Taf. XXX, 4); zwei Armspiralen (Taf. XXIX, 3, Taf. XXX, 5); drei hohle Armringe (Taf. XXX, 1–3); eine Nadel mit spindelförmigem Kopf und gegliedertem Schaft (Taf. XXIX, 1).

*Osgyán I (Oždany)*⁵⁵

Gefunden wurden: eine Handschutzspirale (Taf. XXXI, 1); ein trichterförmiger Anhänger (Taf. XXXI, 2); zwei hohle Armringe (Taf. XXXI, 3–4); ein Bronzetutuli (Taf. XXXI, 5); zehn Metallknöpfe (Taf. XXXI, 6).

II.

Die Gegenstände, die in den Hortfunden vom Typ Rimaszombat begegnen, können — ihrem Ursprung gemäß — auf mehrere Gruppen aufgeteilt werden. Der ersten Gruppe gehören die Bronzetypen an, die von der Koszider-Gruppe abgeleitet werden können.

Eine häufige Form der Hortfunde vom Typ Rimaszombat ist die lange Armspirale mit Spiralscheiben. Die Enden der Spirale tragen häufig eine eingekerbte Strichverzierung. Der Ursprung dieser Armspiralen reicht zweifelsohne auf das Metallgewerbe der Koszider-Gruppe zurück: sie hat sich in Nordungarn aus dem breiten Armspiralentyp mit wenigen Gängen herausgebildet.⁵⁶ Wir können zwei Spielarten unterscheiden, je nachdem ob die Spiralscheibe in der Mitte in einem kleinen tutulus oder aber in einer kleinen Spitze endet. Fundorte: Balassagyarmat, Pétervására II (Taf. IV, 12), Kisgyőr (Taf. VI, 1–2), Tiszaszederkény (Taf. XI, 1, 3), Barcika (Taf. XVII, 1–2), Edelény, Aranyos, Felsőbalog, Szentistvánbaksa, die Umgegend von Sárospatak (Taf. XXI, 3), Pácin (Taf. XXV, 1–2), Madácska, Felsőtúr, Rimaszombat.

Das Metallgewerbe der Pilinyer-Kultur hatte aus dem eben besprochenen Typ die Armspirale ohne Spiralscheibe entwickelt. Diese können an beiden Enden oder aber nur an einem Ende tordiert sein, wobei das andere Ende kerbverziert ist. Diese Formen erscheinen in den Hortfunden von Benczurfalva II, Pétervására III, Kozárd, Madácska, Felsőtúr und Sajógömör III. Als Import der Pilinyer-Kultur gelangten sie auch nach Westungarn (Simonfa)⁵⁷ und in das Karpatenvorland.⁵⁸

In den Hortfunden vom Typ Rimaszombat begegnen auch die unverzierten Armspiralen mit sich verjüngenden Ende (Kozárd, Sajógömör III, Miskolc (Taf. XII, 2), Almágy (Taf. XXIX, 3, Taf. XXX, 5).

Armspiralen mit einem oder mit zwei tordierten Enden waren in Oberungarn auch in Zeiten nach dem Ausklingen der Pilinyer-Kultur bekannt. Dies ist dem Weiterleben der Überlieferungen des Pilinyer Metallgewerbes zuzuschreiben. Daß diese Art von Armspiralen auch in der zweiten Hälfte der HA und in der HB gebräuchlich war, ist durch die Posamenteriefibeln aus dem Fund von Rimaszombat⁵⁹ (dieser Fund gehört nicht der Pilinyer-Kultur an!) und durch die Harfenfibeln aus dem Fund von Óhuta bezeugt.⁶⁰ Aber auch das Erscheinen der Armspirale mit Spiralscheibenenden im HB₁-zeitlichen Fund von Bodrogkeresztúr ist als ein Erbe der Pilinyer-Kultur zu betrachten.⁶¹

Hier möchten wir noch daran erinnern, daß neben den eben besprochenen Formen noch eine Art der Armspiralen auf dem Verbreitungsgebiet der Pilinyer-Kultur auftrat. Sie begegnen in den Hortfunden von Zalkod und Drevenik.⁶² Diese Armspiralen unterscheiden sich von denen des Rimaszombat-Typs durch einen größeren Durchmesser und weniger Windungen. Auch diese Form kann von den Armspiralen vom Koszidertyp hergeleitet werden. Herausgebildet wurde sie in der

Bárcagruppe der Pilinyer-Kultur, in der Hernádgegend. Die Armspirale vom Typ Rimaszombat aber entwickelte sich bei der Gruppe Zagyvapálfalva im Tal der Zagyva gelangte dann um die Zeit der Bárcagruppe in die Hernádgegend, wie es durch die Armspiralen des Fundes von Forró belegt ist.⁶³ Allgemein gebräuchlich wurde die Form in Nordungarn um die Zeit der jüngeren Pilinyer-Kultur.

Armspiralen kommen auch in der oberen Theißgegend in den Hortfunden von der Wende der Bronze- und Eisenzeit vor.⁶⁴ In den meisten Fällen spricht ihr Erscheinen für den Einfluß der Pilinyer-Kultur, doch müssen auch örtliche Gegebenheiten berücksichtigt werden.

In einigen Hortfunden vom Rimaszombat-Typ fanden sich zerbrochene Armspiralen, deren Auslauf nicht mehr feststellbar war. Es handelt sich um die Funde von; Borsodgeszt, Felsőböcs, Finke; Barcika (Taf. XVII, 3–4, 6–9,) und Pétervására II (Taf. IV, 7).

Die Handschutzspirale vom Typ Koszider, die auf das mittelbronzezeitliche Metallgewerbe im östlichen Teil des Karpatenbeckens zurückzuführen ist,⁶⁵ kann als Prototyp der Handschutzspirale vom Salgótarján-Typ, die in den Hortfunden vom Rimaszombat-Typ ungemein häufig und außergewöhnlich bezeichnend sind, gelten. Im Koszider-Kreis lassen sich zwei Formen unterscheiden; die eine Art der Handschutzspiralen wurde aus einem dicken viereckigen Draht angefertigt (z. B. Koszider III, Mezőberény).⁶⁶ In der Mitte der Spiralscheibe kann — als bezeichnendes Merkmal des autochthonen mittelbronzezeitlichen Metallgewerbes (Ighiel) — ein Knopf angebracht sein (Pusztaszentkirály).⁶⁷ Bei der Felsőszöcsgruppe in Nordostungarn und im nördlichen Siebenbürgen wurde die Handschutzspirale auch aus rundem Draht angefertigt (Zajta, Podgorjany).⁶⁸ Die letztgenannte Variante hatte die Bárcagruppe der Pilinyer-Kultur übernommen (Drevenik, Zalkod, Abaujkér)⁶⁹ und diese Form war dann bis zur Früheisenzeit, d. h. zum Erscheinen der Gavakultur in Nordostungarn gebräuchlich.

Die Handschutzspiralen, die in den Hortfunden vom Typ Rimaszombat im allgemeinen begegnen, haben sich aus der aus dickem Draht mit viereckigem Querschnitt angefertigten Form des Kosziderkreises, Stücke mit einem Knopf in der Mitte (z. B. Pusztaszentkirály) entwickelt. Unsere diesbezügliche Ansicht scheinen die beiden, auf dem Gebiet der Pilinyer-Kultur zutage gekommenen Handschutzspiralen vom Koszider-Typ (Resta, Rimaszombat — die keinem Hortfund angehörten) zu bestätigen.⁷⁰

Die kleineren Handschutzspiralen, die neben den oben behandelten Stücken unter den Funden des Kosziderkreises noch begegnen,⁷¹ waren ohne Einfluß auf das Metallgewerbe der Pilinyer-Kultur und der spätbronzezeitlichen Metallkunst Nordostungarns geblieben.

Die Handschutzspiralen vom Typ Salgótarján, die für das Metallgewerbe der Pilinyer-Kultur charakteristisch sind, sind immer aus einem Draht mit dreieckigem Querschnitt angefertigt; den Teil zwischen den oberen Windungen und der Spiralscheibe zieren in jedem Fall Dreiecke bildende Strichgruppen. Die Mitte der Spiralscheibe bildet stets ein flaches Metallblech mit einem Dorn. Die oberen Windungen verlaufen in der Regel schräg, bzw. sie stehen senkrecht. Diese Form fand sich in folgenden Fundorten Nordostungarns, bzw. der Südostslowakei: Kisterenye (Taf. I, 1); Pétervására II (Taf. IV, 1, 3–4, 11); Benczúrfalva III; Salgótarján; Gyöngyös; Komitat Heves; Cserépfalva; Kisgyőr (Taf. VII, 1–2.); Szakácsi (Taf. XIX, 10, 11); Kelemér; Szentistván;⁷² Szentistvánbaksa; in der Umgegend von Sárospatak (Taf.

XXI., 4); Bakta;⁷³ Zólyom (Zvolen); Jánosi (Janosovce); Osgyán I (Oždany, Taf. XXXI, 1); Osgyán II; Almágy (Taf. XXIX, 2; Taf. XXX, 4); Rimaszombat; Gesztete (Hostice); Felsőbalog (Velky B'lh); Kiskömör (Gemer); Szepes-Svedlar; Felsőcsáj; Kassa; Kracunovce.⁷⁴

In einem kleineren Maßstab angefertigt begegnet diese Form auch in den Urnenfeldern von Nagybátöny und Piliny.⁷⁵

Nach dem Ablauf der Bronzeschmiedekunst des Kosziderkreises wurden Handschutzspiralen im Karpatenbecken nur mehr in der nordungarischen Pilinyer-Kultur und bei der Berkesz-Demecsergruppe in Nordostungarn angefertigt. Im Gegensatz zum Typ von Salgótarján wurden aber bei der Berkesz-Demecsergruppe der Koszider-Felsőszöcs-Typ weitergeführt, dh. die Handschutzspiralen wurden aus einem runden Draht hergestellt und die Spiralscheibe endete in der Mitte nicht in einer kleinen, mit einem Dorn versehenen Platte, sondern zumeist in einem Knopf (Papp; Volavec;⁷⁶ Trebisov;⁷⁷ Slavkovce;⁷⁸ Jéke;⁷⁹ Gégény; Berkesz-Csonkás dülő.⁸⁰) Einige Stücke dieser Art gelangten aber auch in die Pilinyer-Kultur (Pácin-Képhomok, Taf. XXVI, 1–4). Das Vorkommen einiger Handschutzspiralen vom Typ Salgótarján unter den Funden der Berkesz-Demecser-Gruppe (Kemece I,⁸¹ Felsőboldád,⁸² Berkesz-Csonkás dülő⁸³) bestätigen die Beziehungen zu der Pilinyer-Kultur.

Gegen Ende der Spätbronzezeit gelangten wahrscheinlich vom Gebiet der Pilinyer-Kultur die in Nordjugoslawien (Balyok;⁸⁴ Feketetót;⁸⁵ Károlyfalva⁸⁶ Hrustováce;⁸⁷ Svilos⁸⁸) gefundenen Handschutzspiralen in diese südlichen Landteile.

Die Handschutzspirale im Hortfunde von Kiliti in Westungarn⁸⁹ bekräftigt wahrscheinlich weit weniger das Weiterleben der Kosziderform, als vielmehr den Einfluß der Pilinyer-Kultur.

Die Handschutzspirale der autochthonen mittleren Bronzezeit in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens war nur örtlich, d. h. in den Landteilen jenseits der Theiß und in den angrenzenden Gebieten Siebenbürgens von Bedeutung; über den Kosziderkreis gelangte sie auch in das Gebiet westlich der Donau; in Gegenden jenseits der Karpaten kam sie aber nur durch Vermittlung der Pilinyer-Kultur und über das Bronzeschmiedehandwerk der oberen Theißgegend. Mehrere, in SO-Polen zum Vorschein gekommene Handschutzspiralen bezeugen jedenfalls die Beziehungen zwischen den beiden, im Karpatenbecken gelegenen Metallverarbeitungszentren und den nordöstlich davon gelegenen Landteilen.⁹⁰ Die an den Knöpfen der Handschutzspiralen befestigten lanzenförmigen Anhänger aus dem Fund von Zalaze datieren den Import der Handschutzspiralen in die südöstlichen Teile Polens auf die zweite Phase der Pilinyer-Kultur.

Auf die Zeit, nachdem die Hortfunde vom Typ Rimaszombat vergraben worden waren, können nur die Funde von Aggtelek,⁹¹ (HB), die von Hrustovice und Svilos (HA₂) datiert werden. Diese Handschutzspiralen gehörten wahrscheinlich noch zu den Produkten des Metallgewerbes der Pilinyer-Kultur.

Der Pilinyer-Kultur, d. h. der „Spätpiliny-Lausitz“-Kultur hatte Tibor Nagy die in Óbuda geborgene Handschutzspirale zugeordnet und auf die HB datiert. Um die Richtigkeit seiner Feststellung zu beweisen, berief er sich auf den Hortfund von Nižna, der der HA Periode angehört.⁹² Der Fund Nižna enthält aber keine Handschutzspiralen, sondern nur bronzene Brillenspiralen. Möglicherweise hatte sich diese Form als Nachahmung der Handschutzspirale entwickelt, kann aber keinesfalls als Grundlage der Datierung von Handschutzspiralen dienen. Die Handschutzspirale von

Óbuda ist — wie es I. Bóna mit Hilfe von Analogien sehr treffend ausgesagt hatte⁹³ — ein Erzeugnis des Kosziderischen Metallgewerbes.

Eine Rekonstruktion dessen, wie eigentlich die Handschutzspirale gebräuchlich war, hatte Childe versucht. Die Schlinge wurde derart auf dem Arm hochgezogen, daß die Spirale die Brust bedeckte.⁹⁴ Diese Art des Tragens aber hinderte den Träger der Handschutzspirale stark an der freien Bewegung. Die zwischen den Handschutzspiralen und den Diademen bestehende formale Übereinstimmung liefert den Beweis hinsichtlich der Bestimmung. In der Mitte der Spiralen der in Vácszentlászló und Istenmező gefundenen Diademe sind genau solche kleine, spitze Plättchen angebracht wie Handschutzspiralen sie haben. Auch die Strichgruppen des Ornaments bilden die gleichen Winkel. Auch bei einigen Armspiralen mit Spiralscheiben können wir die gleichen Elemente beobachten. Dieses überraschende Übereinstimmen von drei verschiedenen Bronzegegenständen kann nicht einfach der Technik oder den Überlieferungen eines Metallhandwerks zugeschrieben werden. Zweifelsohne stellen sie die gleiche Symbolik dar, verkörpern den gleichen Gedanken. Wenn wir die Diademe für den Besitz von Stammeshäuptlingen halten, — und wir haben allen Grund dies mit Berücksichtigung des Grabes von Istenmező zu tun — dann müssen wir auch die Handschutzspiralen für Rangabzeichen halten. Daß sie sich zum Tragen nicht eignen spricht dafür, daß sie nicht für praktische Zwecke bestimmt waren.

Im Metallgewerbe der Koszider-Hortfundgruppe wurde wahrscheinlich auch der Armreifen aus einem Doppeldraht mit einem zweifach gegliederten Abschluß herausgebildet. A. Mozsolics⁹⁵ hält den frühbronzezeitlichen Noppenring für den Ausgangspunkt dieser Entwicklung, der zu den früheisenzeitlichen Formen geführt hatte (Felsőzsid,⁹⁶ Ófehértó,⁹⁷ Velemszentvid,⁹⁸ Carini, Zgorja Hajdina, Maribor, Mokronog⁹⁹). Zwischen den beiden unterschiedlichen Typen stehen — ihrer Ansicht nach — die Funde von Ógyalla und die von Westungarn. Ganz ähnliche Formen begegneten auch in den Hortfunden von Pétervására II (Taf. III, 7) und von Borsodgeszt Taf. IX, 4). Unmittelbare Entsprechungen sind uns aus dem Goldfund von Lovas,¹⁰⁰ und den Kosziderhortfunden von Glasinác¹⁰¹ bekannt.

In dem Hortfund von Velika Vribica, der dem Hortfundhorizont von Koszider angehört, kommt eine Analogie des kurzen durchlochten Bronzestäbchens von Borsodgeszt vor (Taf. X, 24).¹⁰² Dies könnte bedeuten, daß es aus dem Kosziderkreis in das Gebiet der Pilinyer-Kultur gelangt war. Eine Abwandlung fand sich im Fund von Tornynosnémeti.¹⁰³

In einigen Rimaszombat-Hortfunden begegnen Knopfsicheln (Abaujszántó, Taf. XX, 5; Sajógömör, Taf. XXVII, 1–7; Miskolc, Taf. XII, 3, 4, 6; Benczurfalva I; Szendrölád).¹⁰⁴ Im Karpatenbecken trat dieser Sicheltyp erstmalig im Metallgewerbe des Kosziderkreises auf.¹⁰⁵ Von hier hatte ihn wahrscheinlich auch die Pilinyer-Kultur übernommen (Gräberfeld von Nagybátöny¹⁰⁶). Doch bedeutet dies keinesfalls, daß die Knopfsicheln in den Funden vom Rimaszombat-Typ nur auf diese Vorstufe zurückgeführt werden können. Knopfsicheln waren in ganz Mitteleuropa seit der mittleren Bronzezeit bis zur Früheisenzeit gebräuchlich,¹⁰⁷ so daß das Erscheinen der Knopfsicheln im Raum der Pilinyer-Kultur auch unabhängig von dem Metallgewerbe der Koszidergruppe denkbar ist.

Einer der bezeichnendsten Funde der Pilinyer-Kultur ist die Scheibenkopfnadel mit Öse. Sie begegnet gleicherweise unter Grabfunden (Zagyfapálfalva, Nagybátöny, Piliny-Borsos¹⁰⁸) aber auch in Hortfunden (Kisterenye, Taf. I, 3–5; Taf. II 1, 2, 4, 5; Barcika, Taf. XVII, 20–21; Salgótarján; Sajógömör, Taf. XXVIII, 1–4,

8–10). Sie hatte sich in der Hügelgräberkultur entwickelt, ¹⁰⁹gelangte vorerst in die Füzesabonyer-Kultur (Bracovce, Szabolcs)¹¹⁰, dann in das Metallgewerbe der Koszidergruppe (Nagyhangos B)¹¹¹. Auch die Pilinyer-Kultur hatte sie übernommen und fertigte sie in einer etwas abgeänderten, größeren Form an. Diese Nadeltyp gelangte auch in die Karpatenukraine.¹¹²

Das Metallgewerbe der Koszidergruppe umfaßte auch die Bronzetypen der Hügelgräberkultur. Die Ermittlung dessen, welche der Hügelgräber-Bronzetypen die Pilinyer-Kultur durch Vermittlung des Kosziderkreises und welche sie unmittelbar von den Trägern der Hügelgräberkultur übernommen habe, wäre kaum möglich. Dieser Reihe von Bronzegegenständen gehört auch der hufeisenförmige, in der Mitte durchlochte Schmuckanhänger an. Er fand sich in den Gräberfeldern der beiden Pilinyer Gruppen (Zagyvapálfalva, Nagybatony,¹¹³ Detek, Halmaj¹¹⁴), in den Hortfunden, die das Ende der Bárcagruppe andeuteten (Malý-Horeš¹¹⁵) und in dem Fund von Pácin-Alsóközterhomok, der dem Typenkreis von Rimaszombat angehört (Taf. XXIV, 8, 16). Dieser Anhängertyp hatte sich in Schlesien herausgebildet, wo er in der Montelius II Periode auftrat, ¹¹⁶und durch die Hügelgräberkultur in den Karpatenraum gelangte. Die Form war in der Hügelgräberkultur und in den Kulturen von Egyek und Piliny gleichermaßen häufig.¹¹⁷ Die Zeitdauer, während der die Form gebräuchlich war, entspricht der R BB₂–BC. Das Stück im Fund von Malý–Horeš kann auf den Beginn der R BD, das im Hortfund von Ördöngösfüzes in Siebenbürgen aber auf die Zeit, die der R RD entspricht, datiert werden.¹¹⁸ Die Anhänger im Fund von Pácin (Taf. XXIV, 8, 16) unterscheiden sich von den eben behandelten Stücken durch zwei kleine Fortsätze, so daß sie typologisch einer früheren Zeit angehören als die Produkte des Metallgewerbes der Koszidergruppe und die Stücke, die auf die erste Hälfte der Pilinyer-Kultur gesetzt werden können.

Die kegelförmigen, aus Bronzeblech angefertigten Schmuckanhänger der Funde von Rimaszombat und Felsődobsza (Taf. XV, 11) erinnern an bekannte Formen der hessischen, süddeutschen und böhmischen Hügelgräberkultur.¹¹⁹ Diese Form ist uns von späthügelgräberzeitlichen Fundorten (Mosonyiszolnok, Farkasgyepű, Csorva) bekannt.¹²⁰ Der Anhänger kam in die Pilinyer-Kultur als ein Element der späten Hügelgräberzeit. Doch lebt diese Form von der HA Periode bis in die Zeit der Skythen fort.¹²¹

Aus der jüngeren österreichischen Hügelgräberkultur sind uns die unmittelbaren Analogien der Noppenringe bekannt, die in den Hortfunden von Pétervására I (Taf. III, 1, 3, 11–13) und Benczúrfalva I vorkommen.¹²² In der westlichen Hügelgräberkultur der mittleren Bronzezeit ist diese Form ebenfalls bekannt.¹²³ Sie gelangte annehmbar durch das österreichische Hügelgräbervolk in die Pilinyer-Kultur. Diese Form kommt außer den Hortfunden auch in den Urnenfeldern vor (Zagyvapálfalva, Bárca, Abaujszántó usw.).¹²⁴

Eine bezeichnende Beigabe der gesamten Hügelgräberkultur ist der Finger-ring mit Spiralscheibe.¹²⁵ Die großformatigen Stücke der Hortfunde von Felsődobsza (Taf. XIV, 1, 2, 5, 7, 8, 10, 11); Borsodgeszt (Taf. IX, 5); Barcika (Taf. XVII, 10, 13); Benczúrfalva I, Erdőhorváti, Tornyosnémeti sind bereits eine Weiterentwicklung der ursprünglichen Form, die wahrscheinlich nicht mehr als Ringe, sondern als Schmuckanhänger getragen wurden. Das kleinere Format begegnet manchmal auch als Grabbeigabe (Zagyvapálfalva, Piliny).

Im gesamten Raum der Hügelgräberkultur war der Spiralring mit mehreren Windungen verbreitet,¹²⁶ der in der Pilinyer-Kultur häufig als Grabbeigabe auftritt

(Zagyvapálfalva, Nagybatony, Piliny, Detek) und auch in Hortfunden vorkommt (Pétersvára III; Borsodgeszt, Taf. X, 25; Tiszaszederkény, Taf. XI, 12–15; Belsőböcs; Finke, Taf. XVIII, 5, 9; Barcika, Taf. XVII, 14; Tornyosnémeti; Erdőhorváti; Sajógömör III; Pácin-Alsókindermok, Taf. XXIV., 9–13).

Parallelen der Halsringe mit sich wiederholender Strichverzierung und mit tannenzweigförmigem Ornament — die uns aus dem Fund von Benczurfalva I bekannt sind — begegnen erstmalig in der späten Hügelgräberkultur.¹²⁷ Es ist denkbar, daß sie auch von der Pilinyer-Kultur übernommen wurden. Die Herkunft des einfachen unverzierten Halsringes mit tordierten Enden (Sajógömör III) ist noch ungewiß. In der autochthonen Bronzezeit Ungarns waren diese Halsringe häufig, doch sind sie auch in der mitteleuropäischen Bronzezeit und in der Früheisenzeit bekannt.¹²⁸

Von den oben behandelten Bronzetypen, deren Herkunft sich aus dem Metallgewerbe der Koszidergruppe ableiten läßt, sind manche zu charakteristischen Produkten des Metallgewerbes der Pilinyer-Kultur geworden (Armspirale, Hand-schutzspirale vom Typ Salgótarján, die große Scheibenkopfnadel mit Öse), die in der hier entwickelten Form als bodenständige, nur für die Pilinyer-Kultur bezeichnende Formen gelten können. Nebenbei können aber noch weitere Bronzetypen genannt werden, die gleichfalls typische Formen örtlicher Prägung sind, die aber nicht von unmittelbaren Vorformen abgeleitet werden können, wie jene Bronzegegenstände der Pilinyer-Kultur, die einfache Nachahmungen der Metallprodukte der Koszidergruppe waren.

Der hohle Armring, der die Bárcagruppe abschließt,¹²⁹ begegnet auch in den Hortfunden vom Typ Rimaszombat. Diese Form hatte sich in den Bronzeschmiedewerkstätten der Pilinyer-Kultur herausgebildet. Bekannt sind zwei Varianten: eine schmale Form mit einem sich wiederholenden Strichgruppenmuster (Sajógömör I, Taf. XXVII, 13–16; Osgyán I, Taf. XXXI, 3–4). In Form und Zier stimmt der Armring der Pilinyer-Kultur mit den gleichartigen, mit Strichgruppen verzierten Fabrikaten der Hügelgräberkultur überein, nur daß diese voll gearbeitet, einen runden Querschnitt haben, jene aber hohl sind. Somit kann kein Zweifel darüber bestehen, daß der Hügelgräbertyp nachgebildet worden war, d. h. als Beispiel gedient hatte.

Eine Fortbildung der hohlen Armringe ist die breite, stark erhabene Form mit einem fast schon dreieckigen Querschnitt. Am frühesten erschien dieser Typ in dem Hortfund von Drevenik, der der Bárcagruppe angeschlossen werden kann, kam aber auch in den Hortfunden vom Typ Rimaszombat vor (Kisgyőr, Taf. VII, 4, 6; Tibolddaróc; Almágy, Taf. XXX, 1–3). Die reiche, bogenförmige, mitunter von geraden Strichmustern unterbrochene Verzierung erinnert an die Ornamentik der hügelgräberzeitlichen Armringe mit dreieckigem Querschnitt. Dieser Armringtyp hatte sich wahrscheinlich bei der Bárcagruppe der Pilinyer-Kultur in der Hernád-gegend noch in der 2. Periode der Spätbronzezeit entwickelt (Reinecke BC) und lebte als ein Element der Bárcagruppe in der jüngeren Pilinyer-Kultur fort. Dies ist auch durch die Tatsache bewiesen, daß bei der Metallographie der Bronzegegenstände des Hortfundes von Kisgyőr die beiden verzierten, hohlen Armringe eine, von den anderen Bronzegegenständen abweichende Mikrostruktur zeigten, was auf eine andersartige Herstellungstechnik deutet.

Diese Art von Armringen kennen wir auch aus Westungarn, der oberen Theißgegend,¹³⁰ und auch aus Südost-Polen.¹³¹ In diese Gebiete gelangte der Armring als Ausfuhrsgut der Pilinyer-Kultur.

Im Hortfund I von Sajógömör fand sich ein ganz ähnlicher hohler Armreifen mit winkeligem Strichmuster (Taf. XXVII, 12). Hohlarmsringe mit analoger Verzierung begegnen auch in jugoslawischen Hortfunden (Tamásfalva, Belgrad, Kostalec)¹³² und in Westungarn (Kurd)¹³³ Ihre Beziehungen zu den im Gebiet der Pilinyer-Kultur zutage gekommenen Armringe ist unklar, es konnte nicht ermittelt werden, ob eine wechselseitige Beeinflussung bestanden hatte. In Hochland erschien die hohle Armbandform früher (Drevenik) als im Süden des Landes, wo die Form auf die HA Periode gesetzt werden kann, somit kann ihre Entstehung wohl kaum auf einen südlichen Einfluß zurückzuführen sein. Der entgegengesetzte Fall ist eher denkbar.

Spätbronzezeitliche hohle Armringe sind uns auch aus Süddeutschland,¹³⁴ und aus Böhmen¹³⁵ bekannt. Doch halten wir Verkettungen zwischen diesen und den im Karpatenbecken geläufigen Formen für nicht wahrscheinlich, weil der Unterschied zwischen den beiden Formen zu groß ist.

Die Pilinyer-Kultur führte den hohlen Armring weiter fort, doch wurde die Verzierung in der Pilinyer-Kultur immer einfacher, bis schließlich Rippenverzierung und ein hervortretender Knoten der bezeichnende Zierat geworden waren (Benczurfalva).¹³⁶ Auch in der Gegend an der oberen Theiß begegneten diese Formen (Gégény),¹³⁷ wo sie auch in der Früheisenzeit angefertigt wurden (Velky Began).¹³⁸ Die Bronzegegenstände des Pilinyer Typs im westungarischen Fund von Simonfa¹³⁹ legen den Gedanken nahe, daß das dortige Erscheinen des hohlen Armringes auf den Einfluß der Pilinyer-Kultur erfolgt war.

Das Metallgewerbe der Pilinyer-Kultur hatte auch die Bronzephaleren größeren Formats entwickelt (Borsodgeszt, Taf. IX, 2, 6; Benczurfalva II). Es gibt auch mit Goldblech belegte Stücke (Barcika, Taf. XVII, 17; Benczurfalva II und IV). A. Mozsolics hält das Belegen von Schmuckgegenständen mit Goldblech für eine Technik, die in der Spätbronzezeit aufkam.¹⁴⁰

Einer der kennzeichnendsten Bronzegegenstände der Pilinyer-Kultur ist das Diadem mit Spiralscheiben (Vácszentlászló, Istenmező).¹⁴¹ Sándor Gallus ist der Ansicht, daß dieses Element aus dem Kaukasus nach Ungarn gekommen sei. Bei einem Vergleich des Diadems mit anderen charakteristischen Bronzetypen der Pilinyer-Kultur stellt es sich heraus, daß diese Diademform in Nordungarn entstanden ist, noch dazu ohne fremden, d. h. östlichen Einfluß. Folgende Analogien mögen dies beweisen: Die Spiralscheiben der Diademe tragen in der Mitte die gleichen spitz-zulaufenden Bronzeblechscheiben wie wir sie bei den Spiralscheiben der Handschutz- und Armspiralen beobachtet hatten; auch die Ausschmückung der drei Bronzegegenstände ist die gleiche, nämlich die spitzwinkelig zusammenlaufenden Strichbänder, ferner die Kerben längs der Spiralscheibenkanten. Demnach ist das Diadem ein bodenständiges Erzeugnis der Pilinyer Metallschmiedekunst. In Istenmező war es aus einem Skelettgrab geborgen worden.¹⁴² Dieser Fall verdient Beachtung, weil das Pilinyer Volk seine Toten einäscherte, und das einzige Skelettgrab mit dem Diadem offensichtlich den hohen Rang des Toten bestätigt, in dem wir zumindest einen Stammeshäuptling vermuten. Das Diadem war zweifelsohne ein Rangzeichen, und die gleiche Form und Zier der Spiralscheiben auf den Armspiralen und den Handschutzspiralen läßt daran denken, daß auch diese Bronzegegenstände Rangbezeichnungen waren.

Außer dem Skelettgrab von Istenmező enthielt auch der Hortfund von Vácszentlászló ein Diadem; Bruchstücke eines Diadems wurden in Hortfund von

Rimaszombat gefunden;¹⁴³ ein Diadem kleineren Formats konnte aus einer Bestattung des Urnenfeldes von Nagybátony gehoben werden,¹⁴⁴ während eines als Einzelfund in Erdökövesd zutage kam.¹⁴⁵

Márton Roska und M. Novotna hatten die Fundortliste der zweiarmigen Axt, die zu den kennzeichnendsten Geräten der Pilinyer-Kultur gehört und in weit-entlegene Gebiete gelangt war, zusammengestellt.¹⁴⁶ Innerhalb dieser Form konnte M. Novotna vier Varianten feststellen. In die erste Gruppe reihte sie die verzierten Stücke ein (Felsőbalog, Rimaszombat, Gesztete); die AB Variante bilden die Äxte mit dem verzierten Rand; der Gruppe B gehören die unverzierten Exemplare an, während der Gruppe C die mit der kleinen Entenplastik versehenen Stücke angehören (Pozsony, Szabolcs). Diese typologische Reihe und die chronologische Aufeinanderfolge der einzelnen Gruppen versuchte sie mit Hilfe von Hortfunden zu beweisen. Da aber die einzelnen Typen auch innerhalb eines Fundes begegnen (Lazany A und B; Rimaszombat A und AB), hält sie die parallele Entwicklung der unverzierten und verzierten Stücke für möglich. Sie meint, daß die verzierte Form seit dem Ende von R BB bis R BD gebräuchlich war, während der Großteil der unverzierten doppelarmigen Äxte auf die HA Periode zu datieren ist. Eine Kartierung der slowakischen Fundorte führte zu der Erkenntnis von zwei räumlich abgrenzbaren Gruppen u. zw. eine im Gebiet der Pilinyer, die andere im Raum der Lausitzer Kultur.¹⁴⁷

Ihre Ermittlung, daß im letzten Abschnitt der Pilinyer-Kultur die unverzierten Formen vorherrschten, ist richtig. Bestätigt wurde diese Feststellung durch die Tatsache, daß die früheisenzeitlichen Hortfunde, die außerhalb des Bereiches der Pilinyer-Kultur zum Vorschein gekommen waren, fast ausschließlich unverzierte, schlecht gearbeitete Stücke enthielten. Obwohl es nicht bewiesen ist, kann dennoch mit größter Wahrscheinlichkeit angenommen werden, daß die verzierte Form zuerst erschien und dann bis zum Vergraben der Hortfunde vom Typ Rimaszombat parallel mit den unverzierten Stücken gebräuchlich war.

Childe ist der Meinung, daß sich die doppelarmige Axt — nach einem langwierigen örtlichen Entwicklungsprozeß — aus der Streitaxt mit Nackenscheibe entwickelt hatte.¹⁴⁸ Formal unterscheiden sich die beiden Bronzewaffentypen scharf voneinander und auch Übergangsformen fehlen. Im Karpatenbecken war vor der Pilinyer-Kultur diese Form vollkommen unbekannt, so daß man mit örtlichen Prototypen nicht rechnen kann. In benachbarte Gebiete der Pilinyer-Kultur gelangten sie gewiß als Kulturelemente der Pilinyer-Kultur. Nur aus dem Norden, von der Insel Rügen, aus Brandenburg und aus Schlesien¹⁴⁹ sind uns aus der Montelius II Periode sehr ähnliche, aber formal abweichende, verzierte doppelarmige Streit-äxte bekannt. Weil sie aber in diesen Gebieten nur vereinzelt vorkommen, müssen wir ihr Entstehen eher der Ausstrahlung der Pilinyer-Kultur zuschreiben und sie für örtlich hergestellte Nachahmungen der Pilinyer Form halten, als das Gegenteil zu vermuten. Wenn diese Frage durch neuentdeckte Funde nicht in ein andere, Licht gerückt wird, müssen wir die doppelarmige Axt für einen Bronzotyp halten, der sich in der Pilinyer-Kultur bodenständig entwickelt hatte.

Schon im ersten Abschnitt der Pilinyer-Kultur hatten sich die doppelarmigen Äxte weit über die Grenzen der Pilinyer-Kultur verbreitet. Die Exemplare, die in der böhmischen Hügelgräberkultur auftreten, können auf R BC gesetzt werden,¹⁵⁰ aber auch die in den nördlichen Teilen Europas zum Vorschein gekommenen Stücke gehören dieser Epoche an. In der R BD hatte auch die slowakische Lausitzer Kultur die doppelarmige Streitaxt übernommen, und stellte sie auch in

einer vereinfachten Form her.¹⁵¹ Um die gleiche Zeit gelangte die doppelarmige Streitaxt auch in die Gegend jenseits der Theiß, nach Siebenbürgen (Domahida, Ópályi,¹⁵² Uioara de Sus¹⁵³), nach Westungarn (Felsőszentlászló, Kér)¹⁵⁴ und in die nördlichen Gebiete Jugoslawiens.¹⁵⁵ Außerhalb der Pilinyer-Kultur kommt die doppelarmige Streitaxt auch in Funden vor, die jünger als die Hortfunde vom Typ Rimaszombat sind, u. a. auch im Raum der slowakischen Lausitzer Kultur (Libetbánya, Puchov, Pozsony) und auch im Hortfund von Jakendorf.¹⁵⁶

Die Bestimmung der doppelarmigen Axt betreffend teilen sich die Ansichten. M. Roska hält die Axt für eine Streitaxt, während M. Novotna die verzierten Stücke für Insignien der Macht und Würde, für einen symbolischen Gegenstand hält, die unverzierten Varianten aber für ein Werkzeug, das in Metallwerkstätten gebräuchlich war. Rusu meint, daß dieses Gerät beim Einspannen der Pferde vor den Wagen eine Rolle gespielt hatte.¹⁵⁷

Wir stimmen der Ansicht M. Novotnas bei, daß die doppelarmige Axt zu Beginn ein Kennzeichen der Macht war. Diese Meinung wird auch durch den Umstand bekräftigt, daß die verzierte Form bis jetzt in Funden, die Produktionsgeräte enthielten, nicht begegnete. Später ging möglicherweise der Sinn des Wahrzeichens verloren und die Axt wurde im Laufe der Zeiten das Unterscheidungs-, möglicherweise das Rangzeichen einer bestimmten Gruppe von Kriegern innerhalb des Stammes, die beispielsweise die Begleitung des Häuptlings bildeten. Es ist nicht unmöglich, daß die verzierten und unverzierten Stücke prallel nebeneinander den ihren Frägern innerhalb des Stammes zukommenden Platz bestimmten. Die mit der symbolischen Entenplastik versehenen Stücke (Pozsony, Szabolcs)¹⁵⁸ bekräftigen diese Annahme. Diese Ansicht wird auch durch die zahlreichen, zumeist schadhafte doppelarmigen Äxte in den Hortfunden (Domahida, Libetbánya)¹⁵⁹ nicht widerlegt, weil diese Stücke nicht als Geräte mit einer entschiedenen Bestimmung in die Erde gelangten, — wie es M. Novotna behauptet — sondern jeweils als Produkte von Bronzegießereien.

Folgende Fundorte der Pilinyer-Kultur hatten doppelarmige Äxte geliefert: Pétervására III; Sajóvámos; Borsodharsány; Felsődobsza (Taf. XIV, 12); Muhi; Osgyán II (Oždany); Rimaszombat; Gesztete (Hostice); Felsőbalog (Velky B'lh); Sajógömör (Gemer).¹⁶⁰

Charakteristische Bronzegegenstände der Pilinyer-Kultur sind auch die Absatzbeile mit gerader Rast. In den anderen Teilen des Karpatenbeckens hatte sich der böhmische Typ der Absatzbeile mit gerader Rast, die mit der Hügelgräberkultur hierhergekommen, verbreitet.¹⁶¹ Nach dem Verbergen der Hortfunde vom Koszider Typ waren sie nicht mehr gebräuchlich: das jüngste Exemplar findet sich im Hortfund von Drevenik. Unsere Absatzbeile mit gerader Rast hatten sich nicht aus dieser Form entwickelt, die Anregung, die zur Ausgestaltung des Pilinyer Typs geführt hatte, müssen wir in nördlichen Gegenden suchen,¹⁶² wo in der Montelius II Periode die Absatzbeile mit gerader Rast allgemein gebräuchlich waren. Sie können als Vorform des Pilinyer Typs gelten, obwohl diese Art der Absatzbeile im Raum der Pilinyer-Kultur noch nicht gefunden wurde, belegt doch ihr Erscheinen in Österreich und in Westungarn, daß sie in Donautal nicht unbekannt war.¹⁶³ Es ist denkbar, daß bei der Entwicklung des Absatzbeiles mit gerader Rast, das für die Pilinyer-Kultur bezeichnend ist, der böhmische Absatzbeiltyp eine bedeutende Rolle gespielt hatte. Dies ist einesteils durch das Vorkommen des böhmischen Typs im Bereich der Pilinyer-Kultur (Kisterenye, Rimávská Janovce¹⁶⁴ und Drevenik), andernteils

aber auch durch die geschweiften Blattkanten erwiesen, — denn diese Art ist im Norden unbekannt — so daß die Entstehung des Pilinyer Absatzbeiles nur auf die böhmische Form zurückgeführt werden kann.

Bei der Veröffentlichung des Hortfundes von Opályi sagte A. Mozsolics aus, daß sie das Absatzbeil mit gerader Rast für den Depothorizont von „Forró-Felső-balog“ charakteristisch halte. Sie meint, daß dieser Depothorizont den Opályer Typen vorangegangen war, d. h. auf die erste Hälfte der Periode B IV (R BC) datierbar ist.¹⁶⁵ Demgegenüber muß festgestellt werden, daß das Absatzbeil mit gerader Rast ein für den Typ Rimaszombat bezeichnender Bronzegegenstand sei, und keinesfalls als die Leitform eines anderen Depothorizontes gelten kann. Außer Sajóvámos und Felső-balog, die A. Mozsolics als Fundorte dieser Form angibt, fand sich dieses Beil auch im Hortfund II von Osgyán und in dem von Szepes—Svedlár, noch dazu zusammen mit Bronzegegenständen des Rimaszombater Typs.

Aus der Pilinyer-Kultur gelangte dieser Beiltyp wahrscheinlich nach Siebenbürgen (Uioara de Sus)¹⁶⁶ und nach Westungarn.¹⁶⁷

Seine Fundstellen im Gebiet der Pilinyer-Kultur sind: Hortfunde von Sajóvámos, Felsőbalog, Osgyán II, Szepes—Svedlár; Gräberfelder: Nagybátöny,¹⁶⁸ Piliny-Borsos¹⁶⁹; Einzelfunde: Kisterenye,¹⁷⁰ Benczurfalva,¹⁷¹ Muhi (Herman Ottó Museum, Miskolc), Rimavska-Janovce,¹⁷² Suche Brazovo,¹⁷³ Spisska Nova Ves, Gemer,¹⁷⁴ Kram.¹⁷⁵

Zwischen dem Verbreitungsgebiet der Pilinyer-Kultur und den nördlich davon gelegenen Ländern bestanden bedeutende Beziehungen. Dies ist durch das oben besprochene Absatzbeil mit gerader Rast, das einer im Norden üblicher Form nachgebildet war, aber auch durch zahlreiche andere *von Norden stammende Bronzeformen* der Pilinyer-Kultur bestätigt.

Aus Brandenburg — Periode Montelius II¹⁷⁶ sind uns fast ganz genaue Entsprechungen der Spindelkopfnadeln mit gegliedertem Schaft, die in den Hortfunden von Almágy (Taf. XXIX, 1), Finke (Taf. XVIII, 1) und von Pétervására vorkommen (Taf. V, 1, 3, 9, 11, 13, 15) bekannt. Ähnliche Formen waren auch im nördlich der Karpaten gelegenen Schlesien¹⁷⁷ und auch in der früheisenzeitlichen slowakischen Lausitzer Kultur¹⁷⁸ häufig. Die in Piliny zutage gekommenen Nadeln mit ihrem viereckigen Schaft scheinen bereits eine einheimische Variante zu sein.¹⁷⁹ Mehrere früheisenzeitliche Hortfunde Nordjugoslawiens lieferten auch derartige Nadeln (Otok Privlaka, Bingula Divos, Svilos Ilok, Sumetac, Novi Becej).¹⁸⁰ Diese stammen annehmbar aus der Pilinyer-Kultur.

Zu den aus dem Norden übernommenen Elementen gehört auch der Halsring aus gedrehtem Bronzedraht (Piliny, Benczurfalva II, Sajógömör III). Er erscheint in Mecklenburg, Schleswig-Holstein, Brandenburg¹⁸¹ und Schlesien¹⁸² in der Periode Montelius II und III. Gegossene Formen sind uns aus dem ganzen Urnenfelderkreis der Früheisenzeit bekannt.¹⁸³

Gleichfalls nördlicher Herkunft sind die aus zwei Bronzedrähten zusammengedrehten Halsringe, die in der älteren Bronzezeit von Brandenburg bis Schweden verbreitet waren.¹⁸⁴ In der Früheisenzeit waren sie auch in Süddeutschland,¹⁸⁵ Böhmen¹⁸⁶ und in Schlesien¹⁸⁷ bekannt. Bei uns begegnet diese Form in den Hortfunden II und IV von Benczurfalva und in Piliny. Wir kennen den Typ auch aus der Karpaten-ukraine.¹⁸⁸

Das Ung. Nationalmuseum verwahrt zwei in Piliny gefundene, mit einer eigenartigen Technik angefertigte Halsringe. Sie bestehen aus einem dickeren Draht,

der mit einem dünneren umwickelt ist. Das eine Ende bildet eine Schlinge, das andere einen Haken. Obwohl ähnliche Halsringe in der Übergangsperiode der R BC–BD auch in der böhmischen Hügelgräberkultur vorkommen,¹⁸⁹ leiten wir unsere Formen dennoch von dem nördlichen Typ ab und nicht von diesen. Ähnliche Formen sind in Schlesien für die Periode Montelius II charakteristisch.¹⁹⁰

Der Bronzeknopf, dessen kegeliges abgetrepptes Mittelstück in einem kleinen Knopf endet, hatte sich von seinem nördlichen Entstehungszentrum ausgehend weit verbreitet. Bohm hält ihn für den bezeichnenden Typ Brandenburgs in der Periode Montelius III, und ist der Ansicht, daß er sich aus dem Metallknopftyp der Montelius I Periode herausgebildet hatte.¹⁹¹ Auch in Pommern sind derartige Bronzeknöpfe häufig,¹⁹² sind uns aber auch aus den östlichen Teilen des Baltikums,¹⁹³ und von Polen bekannt.¹⁹⁴ Er war demnach aus dem Norden in die Pilinyer-Kultur gelangt (Felsődobsza, Taf. XV, 2–4; Benczurfalva – Fund im Ung. Nat. Museum), und hatte den Weg in den Landstrich jenseits der Theiß,¹⁹⁵ nach Siebenbürgen¹⁹⁶ und Nordjugoslawien¹⁹⁷ gefunden. Anhand der Funde kann vorläufig noch nicht festgestellt werden, ob dieser Bronzeknopftyp in der Pilinyer Kultur, oder in der oberen Theißgegend und in Siebenbürgen – wo diese Form häufiger ist – zuerst erschien. Die Datierung der Knöpfe auf die nördliche Monteliusperiode III, die im großen und ganzen mit der R BD parallel verläuft, gibt den Zeitpunkt ihres Erscheinens in der Pilinyer-Kultur an. Dieser Metallknopftyp war in entgegengesetzter Richtung, als er sich in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens verbreitet hatte, in den Kulturkreis der Urnenfelder vorgeedrungen. Dieser Weg durch die Täler der Morava und Donau, durch das mährische Tor, ist durch die mährischen,¹⁹⁸ böhmischen und österreichischen¹⁹⁹ Funde bestätigt. In der Folge erreichte der Metallknopftyp auch die Váler Kultur (Velemzentvid).²⁰⁰

Bei der Frage wie dieser Metallknopf verwendet worden war, möchten wir auf die Äußerungen Zurowskis²⁰¹ und Rusus²⁰² hinweisen, die sich wahrscheinlich nicht irrten, wenn sie den Knopf für eine Zier des Pferdegeschirrs hielten.

Die Bronzeschale vom Typ Friedrichsruhe war in der Pilinyer-Kultur eine Importware. Sie erscheint im Fund von Vácszentlászló zusammen mit einem Diadem, das ein kennzeichnender Pilinyer Typ ist. Sprockhoff, der im Norden den Ort ihrer Herausbildung gesucht hatte, ordnete sie der Monteliusperiode III zu, während sie – seiner Meinung nach – im Süden erst in der Periode V erschien.²⁰³ Childe datierte die Bronzeschale auf die R BD und HA Perioden.²⁰⁴ Merhart und Müller-Karpe²⁰⁵ hielten den Bronzeschalentyp von Friedrichsruhe für ein Erbe der HA₁.

Aus nördlich von den Karpaten gelegenen Ländern (Brandenburg, Pommern, Schlesien, Südostpolen)²⁰⁶ kam der trichterförmige Anhänger in die Pilinyer-Kultur. Er begegnet bereits unter den Grabbeigaben, die der ersten Phase der Pilinyer-Kultur angehören (Zagyvapálfalva, Nagybatony, Abaujszántó, Seña IV)²⁰⁷ und auch in dem Hortfund von Drevenik,²⁰⁸ der der Bárcagruppe angeschlossen werden kann. Ähnliche Trichteranhänger von kleinem Format enthielten auch die Hortfunde von Rimaszombat und Erdőhorváti. Aus diesem kleinen trichterförmigen Anhängerstyp hatte die Bronzegeßerei der Pilinyer-Kultur zwei Varianten herausgebildet. Der ersten Spielart gehören die Stücke an, die am Ende des Rohres eine kleine Knubbe haben (Erdőhorváti, Viss, Taf. XXII, 2), während zu der zweiten Variante die größeren, häufig mit zwei umlaufenden Rippen verzierten Trichteranhänger gehören (Kisterenye, Taf. II, 3, 6–9; Tiszaszederkény, Taf. XI, 6–8; Abaujszántó, Taf. XX, 9, 10; Osgyán, Taf. XXXI, 2; Edelény; Abaujkér; Erdőhorváti; Tornynosnémeti; Tiboldaróc; Piliny; die Umgegend von Szirmabesenyő – im Museum von Miskolc).

Von der Pilinyer-Kultur aus hatte sich der kleine Trichteranhänger auch in anderen Gebieten des Karpatenbeckens verbreitet. Er begegnet auch in der oberen Theißgegend (Kemece, Ópályi, Nagyhalász-Pálhalom),²⁰⁹ im Banat (Moldva Veche, Karánsebes)²¹⁰ und kommt auch in zahlreichen westungarischen Hortfunden vor, die auf den Beginn der HA datiert werden können.²¹¹ Am häufigsten ist die jüngere Form, die am Ende des Rohres eine kleine Knubbe hat.

Der größere, mit den beiden umlaufenden Rippen verzierte Typ ist uns außerhalb der Pilinyer-Kultur nur von der Karpatenukraine (Podmonastyr)²¹² bekannt, wohin er wahrscheinlich als ein Pilinyer Element gelangt war.

Die unverzierte Spielart des Trichteranhängers ist auch in Südostpolen nachweisbar (Jaworza Dolnego, Stawiszyce).²¹³ Weil aber auch dort eine Variante des kleinen Trichteranhängers geläufig war, die als Vorform gelten könnte, ist es kaum denkbar, daß der Trichteranhänger von der Pilinyer-Kultur übernommen worden wäre.

Auch der mit Dreiecken durchbrochene Trichteranhänger kommt unter den Funden der Pilinyer-Kultur vor (Felsődobsza).²¹⁴ A. Mozsolics nimmt an, daß das Ornament der durchbrochenen Dreiecke aus dem Osten stammt.²¹⁵ Die trichterförmigen Anhänger der Funde von Micskepuszta und Ópályi²¹⁶ stimmen mit dem Stück von Felsődobsza überein und veranschaulichen die Wandlung, die der Trichteranhänger im Osten durchgemacht hatte, und bezeugen gleichzeitig auch die Wechselwirkung, die zwischen der Pilinyer Kultur und dem Schatzfundkreis von Ópályi bestand. Der Trichteranhänger östlicher Prägung gelangte auch nach Westungarn,²¹⁷ wahrscheinlich durch die Vermittlung der Pilinyer Kultur.

Nach dem Ablauf der Hügelgräberkultur entwickelte sich in Mitteleuropa die große einheitliche Kultur der Urnenfelder. Die *Bronzegegenstände* der ersten Phase — der *Baierdorfstufe* — waren von den östlichen Alpen bis zu den süddeutschen, westösterreichischen, böhmischen und ungarischen Gebieten verbreitet.²¹⁸ Sie begegnen auch in den Hortfunden vom Typ Rimaszombat, ja sind sozusagen ihre bedeutsamsten Bestandteile.

Während der frühen Urnenfelderkultur waren die Dolche vom Typ Peschiera über ganz Mitteleuropa verbreitet. Jüngst hatte Peroni diese Frage eingehend besprochen.²¹⁹ In seiner Studie beruft er sich auf mehrere Dolche, die der Pilinyer Kultur angehören. Die Dolche von Gesztete reiht er in Gruppe B, und datiert sie auf die Periode R BD. Der C Gruppe teilt er die Dolche von Zagyvapálfalva, Vily, Abauj und Pétervására II zu, datiert die Dolche von Zagyvapálfalva und von Vily in die R BD, den Dolch von Pétervására auf die HA₁ Periode.

Die Peschiera Dolche der folgenden Hortfunde vom Typ Rimaszombat können in Peronis B Gruppe eingeordnet werden: Aranyos, Pétervására (Taf. V, 18, 19, 23); Felsősolca (Taf. XIII, 2). Ähnliche Einzelfunde wurden in Kisterenye²²⁰ und Benzcurfalva²²¹ gefunden. Der andere Dolch von Felsősolca (Taf. XIII, 1) kann der C Gruppe hinzugezählt werden.

Auch Müller-Karpe hatte — Peroni gleich — die Peschiera Dolche auf die R BC—D Perioden gesetzt.²²²

Analogien des Schwertes vom Rixheim Typ im Hortfund von Rimaszombat finden sich in der R BD Periode in Süddeutschland.²²³ Müller-Karpe äußerte sich dahin, daß es sich nicht um einen süddeutschen Import handelt, sondern um das Produkt einer örtlichen Werkstatt.²²⁴ Da es sich aber um dieses einzige Schwert dieser Art in der Pilinyer Kultur handelt, halten wir es für wahrscheinlicher, daß es aus Süddeutschland stammt.

Das andere Schwerd des Fundes von Rimaszombat datierte Holste gleichfalls auf die R BD Periode.²²⁵ Es ist dies der Leitfund der süddeutschen R BC Periode, die er für eine Fortbildung des Schwertes mit achteckigem Griff hielt.

Auch das Schwert vom Riegsee Typ, das vornehmlich im nördlichen Vor-alpenraum, in Böhmen und Mähren gebräuchlich war, ist in der Pilinyer Kultur eine Importware. Datiert kann es einhellig auf die R BD Periode werden.²²⁶ Im Hochland begegnet es im Hortfund von Aranyos und kommt auch in mehreren Fundstellen als Einzelfund vor,²²⁷ gelangte aber über den Raum der Pilinyer Kultur in den Landstrich jenseits der Theiß (Piricse, Szabolcs, Kővár, Beszterczekék)²²⁸ und auch nach Siebenbürgen (Ujóra de Sus).²²⁹

Holste hielt den sog. „Ragály“ Schwerttyp für eine slowakisch-ungarische Variante des Riegsee Schwertes. In Süddeutschland setzte er es auf das Ende der Periode R BD, in Böhmen schloß er es der Milavec Phase an. Im Osten datierte er es aufgrund der im Fund von Ragály enthaltenen Lausitzer Nadel auf den Beginn der Früheisenzeit.²³⁰ Müller-Karpe hält den Schwerttyp von Ragály für die Vorstufe des Schwertes von Liptó. Er hält die Zeitangabe Holstes auf die R BD für irrig, weil dieses Schwert niemals zusammen mit einem Schwert vom Typ Riegsee gefunden worden war, dagegen in den Hortfunden von Martinček und Zsujta mit dem frühen Liptó-Schwerttyp zusammen erschien. Daraufhin hält er das Ragály-Schwert für eine jüngere Form, als das Riegsee Schwert und setzt es auf HA.²³¹

Die Datierung von Müller-Karpe entspricht der Zeit, als die Funde vom Typ Rimaszombat in die Erde gelangten, dies bedeutet, daß im letzten Abschnitt der Pilinyer Kultur das Schwert vom Ragály Typ bereits bekannt war. Trotzdem wissen wir von keinem einzigen Fundzusammenhang des Typs Rimaszombat, der ein Schwerd vom Typ Ragály enthalten hätte; die Stücke, die sich im Gebiet der Pilinyer Kultur fanden, sind Einzelfunde.²³² Dies schließt zwar die Möglichkeit nicht aus, daß der Ragály Schwerttyp in der letzten Phase der Pilinyer Kultur nicht bekannt war. Daß es aber wahrscheinlich von Nordwesten in die Pilinyer Kultur gelangte, und auch nach dem Ablauf der Pilinyer Kultur gebräuchlich war, ist sicher.

Die Griffzungenschwerter verschiedener Typen gelangten in verschiedenen Zeiten in die Pilinyer Kultur. Europaweit sind die Sprockhoffschen Schwerttypen I/a bekannt. Der Mittelpunkt ihres Verbreitungsgebietes liegt im Norden, doch häuften sich diese Funde in kleinerem Ausmaß auch im östlichen Alpenvorland. Cowen ist der Ansicht, daß sie für die R BC Periode bezeichnend sind.²³³ In der Pilinyer Kultur begegnen sie in den Hortfunde von Rimaszombat und Aranyos.

In der Hortfunde von Sajógömör II und in der aus der Umgegend von Sáropatak (Taf. XXI, 1, 2, 5) fanden sich Schwerter vom Typ Sprockhoff I/b. Auch diese Form setzte Cowen auf die R BC Periode.²³⁴

Die Schwerter vom Typ Sprockhoff II/a datiert er auf die Übergangszeit von der R BD Periode auf die HA.²³⁵ Mit dem Hortfund von Aranyos war dieser Schwerttyp auch in der Pilinyer Kultur geborgen worden.

Die Griffzungenschwerter der Hortfunde von Finke (Taf. XVIII, 10) und Gyöngyös vom Typ Hemminkofen gehören bereits der Früheisenzeit an und sind für die HA bezeichnend.²³⁶

Die Schwerter der Hortfundgruppen vom Typ Rimaszombat gehören demnach verschiedenen Epochen an. Dies verwundert nicht, weil doch diese Funde die Nachlassenschaft einer sehr langlebigen Kultur sind und alle jene Gegenstände ent-

halten, die die Kultur während ihres Ablaufes in verschiedenen Zeitabständen von den verschiedenen Gebieten übernommen hat.

Die Lanzenspitzen mit bogenförmiger Schneide könnten beispielsweise bereits der beginnenden Urnenfelderkultur angeschlossen werden. Die Herkunft dieser Art von Lanzenspitzen der Pilinyer Kultur kann nicht genau bestimmt werden, weil dieser Typ in der behandelten Epoche in ganz Mitteleuropa verbreitet war.²³⁷ Die folgenden Hortfundgruppen der Pilinyer Kultur enthielten Lanzenspitzen mit bogenförmiger Schneide: Pétervására II (Taf. V, 21–22); Felsőzsolca (Taf. XIII, 16, 17); Benczurfalva II; Aranyos; Abaujkér; Sajógömör II; Vysna Hutka.

Die lorbeerblattförmigen Lanzenspitzen sind während der Spätbronzezeit im mittleren Donaauraum ziemlich häufig.²³⁸ Es besteht somit die Möglichkeit, daß die Pilinyer Kultur diese Form von den benachbarten Kulturen übernahm, doch könnte sie auch ein Erbe des Metallgewerbes vom Koszider Typ sein,²³⁹ wo sie gleichfalls bekannt war. Daß die lorbeerblattförmige Lanzenspitze auch im Bereich der Pilinyer Kultur angefertigt wurde, bestätigen die beiden Gußformen, die in Piliny²⁴⁰ und in Benczurfalva—Majorhegy²⁴¹ zum Vorschein gekommen waren. Dieser Lanzenspitzen-typ kommt in den folgenden Hortfundgruppen des Typs Rimaszombat vor: Finke (Taf. XVIII, 3); Pétervására II; Aranyos; Erdőhorváti; Abaujkér; Vysna Hutka.

Der dritte Lanzentyp der Pilinyer Kultur schließt sich dem Metallgewerbe in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens an. Später sprechen wir auch über diese Form.

In der Phase der jüngeren Pilinyer Kultur gelangte wahrscheinlich die Griffzungensichel — ein westlicher Typ — nach Oberungarn (Miskolc — Taf. XII, 5, Sajógömör III; Tibolddaróc; Szendrölád). Müller-Karpe ordnete diesen Typ in den älteren Hortfundhorizont der ostalpinen Region ein, deren Metallgewerbe in engen Beziehungen zu den slowakisch-ungarischen Gebieten gestanden hatte; zeitlich bedeutet dies die R BD Stufe.²⁴² Die Form war aber auch in der HA Periode allgemein verbreitet.²⁴³ Die gleiche Zeitbestimmung gilt auch für die westungarischen Hortfunde.²⁴⁴

Auch die Mohnkopfnadel im Fund von Abaujkér stammt aus dem Westen. Müller-Karpe zählt diese Nadelform zu den Metallgegenständen des Baierdorf Typs, d. h. setzt sie auf R BD.²⁴⁵ Dieser Zeitstellung entsprechen auch die Nadeln, die in Westungarn vor dem Angriff der Vålgruppe in Hortfunden vergraben wurden.²⁴⁶

Kossack hält den lanzenförmigen Anhänger für eine Form, die im Donau-becken herausgebildet wurde und von hier in nördlichere Länder gelangte. Er hält die etwas ähnlichen Miniaturdolche der Pilinyer Kultur für eine der Vorstufen.²⁴⁷ Wir können seiner Ansicht nicht beistimmen, weil in der Pilinyer Kultur überhaupt keine Anzeichen vorhanden waren, die einen derartigen Umwandlungsprozeß bestätigen würden. Der einzige lanzenförmige Anhänger im Fund von Tibolddaróc erreichte die Pilinyer Kultur als Importware der älteren Urnenfelderkultur. Die lanzenförmigen Anhänger waren ziemlich lange Zeit in Verwendung. Sie traten in der R BD Periode auf und verbreiteten sich in der HA innerhalb der älteren Urnenfelderkultur in weit entlegene Gebiete.²⁴⁸

In der Hortfundgruppe vom Typ Rimaszombat sind die unterschiedlich geformten Tüllenbeile ziemlich häufig. Die ersten erschienen wahrscheinlich gleichzeitig mit dem Koszider Metallgewerbe²⁴⁹ in der Pilinyer Kultur, doch können wir ihren Entwicklungsweg — in Ermangelung von entsprechenden Funden — nicht verfolgen. In den Hortfundgruppen, die die Pilinyer Kultur abschließen, lassen sich

bereits zwei, nicht an Ort und Stelle herausgebildeten Gruppen unterscheiden. Die eine Gruppe kann den westlich von der Pilinyer Kultur gelegenen Gebieten angeschlossen werden (Aranyos), während die andere Form das Produkt des Bronzemetallgewerbes der östlich von der Theiß gelegenen Gegenden ist. Das hochentwickelte Metallgewerbe der Pilinyer Kultur hatte die verschiedenen Beilformen nicht nur übernommen, sondern stellte sie auch her, wie es durch die in Piliny gefundenen Gußformen belegt ist.²⁵⁰

Auch die seit der Spätbronzezeit bis zur frühen Eisenzeit gebräuchlichen mittelständigen Beile vom Typ Terra-mare kamen — wenn auch selten — im Bereich der Pilinyer Kultur zum Vorschein (Osgyán II; Kisterenye; Maskova²⁵¹). In Mitteleuropa waren sie allgemein gebräuchlich, sind aber auch in den spätbronzezeitlichen Hortfundgruppen häufig.²⁵²

Die Analogien der flachköpfigen Nadel mit geripptem Schaft, die im Hortfund von Pácin-Alsóközterhomok (Taf. XXIV, 7) vorkam, fanden sich gleichfalls in der R BD Periode der westlichen Urnenfelderkultur.²⁵³ Ebendort begegnen auch die Entsprechungen der Kegelskopfnadeln, die der Hortfund von Pétervására II enthielt (Taf. V, 4—7, 10, 12, 14, 16, 24) und die Nadeln mit kegelförmigen Kopf und gegliedertem Schaft (Taf. V, 2).²⁵⁴

Im letzten Abschnitt der Bronzezeit hatte sich im Landstrich an der Oberen Theiß und in Siebenbürgen auf spätbronzezeitlichen Grundlagen der Mittelpunkt eines bedeutenden Metallgewerbes entwickelt. Da zwischen diesem Bronzehandwerk und der Pilinyer Kultur enge Beziehungen bestanden, übernahm die Pilinyer Kultur zahlreiche *östliche Bronzeformen*.

Aus östlich der Theiß gelegenen Gebieten hatte man wohl die Streitaxt mit Nackenscheibe in die Pilinyer Kultur eingeführt.²⁵⁵ In den Pilinyer Zusammenfunden kommen drei verschiedene Varianten vor u. zw. die Typen B₂, B₃ und B₄.

Nackenscheibenäxte vom Typ B₂ sind uns nur aus einem Fund Nordungarns und der Südostslowakei bekannt: aus dem Fund von Felsőbalog. Auch M. Novotna erwähnt eine Nackenscheibenaxt vom Typ B₂ aus dem Hortfund von Vysná-Hutka, die aber nicht dieser Gruppe, sondern dem Typ B₄ angehört. Demnach müßte die Aussage Nestors und M. Novotnas überprüft werden, die behaupten, daß die Werkstätte, in der der Typ B₂ gegossen wurde, in Nordungarn und in der Slowakei lag.²⁵⁶ Nestor stellte auch fest, daß Nackenscheibenäxte vom Typ B₂ in der oberen Theißgegend und im siebenbürgischen Raum nicht gefunden wurden, obwohl die Herstellungszentren der anderen Nackenscheibenaxttypen in Siebenbürgen war. Sie kommen aber in Böhmen, in Südostpolen, in Brandenburg und in Pommern vor,²⁵⁷ wo sie auf die gleiche Zeit mit der R BC Periode gesetzt werden können. Aufgrund der Fundstatistik ist es wahrscheinlich, daß der Typ B₂ der Nackenscheibenäxte nicht auf ein einziges Herstellungszentrum zurückgeführt werden kann, vielmehr in den einzelnen Gebieten örtlich angefertigt wurde. Als Vorbild hatte wohl die Axt vom Typ B₁ gedient, die vom östlich der Theiß gelegenen Ursprungsgebiet mit dem Metallgewerbe der Koszidergruppe bis weit nach dem Westen gelangte.²⁵⁸ Demnach wurde im Karpatenbecken wahrscheinlich keine Nackenscheibenaxt vom Typ B₂ angefertigt, sondern nur in den angrenzenden nördlichen und nordwestlichen Gebieten. Auch die im Pilinyer Fundort Felsőbalog gehobene Nackenscheibenaxt kann entweder als ein örtlich hergestelltes Einzelstück betrachtet, oder was viel wahrscheinlicher scheint, für einen Import aus nordwestlichen Gebieten gehalten werden.

Wie schon erwähnt, kann die Streitaxt mit Nackenscheibe vom Typ B₂ — die zeitlich der Nackenscheibenaxt vom Typ B₁ folgt — der R BC Periode gleichgesetzt werden. Doch scheint diese chronologische Ordnung für die östlichen Gebiete des Karpatenraumes nicht gültig zu sein. Wenn wir die bisherige chronologische Zeitstellung der Streitäxte mit Nackenscheibe annehmen, — nachdem wir den Typ B₂ nicht für eine im Karpatenbecken hergestellte Form halten — dann werden die Typen B₃ und B₄, die auf die R BD mit Gewißheit datiert werden können, keine unmittelbare örtliche Vorstufe haben. Nestor datierte nämlich den B₁ Typ auf die R BB₂, den B₂ Typ auf die R BC und die B₃₋₄ Typen auf die R BD — HA Perioden.²⁵⁹ Auch A. Mozsolics hielt diese Datierung für richtig und meinte dementsprechend, daß die Nackenscheibenaxt B₁ mit dem Aufhören des Metallgewerbes der Koszidergruppe in der R BB₂ Periode zu bestehen aufgehört hatte.²⁶⁰ I. Bóna ist bei der Zeitbestimmung der Koszider-Typen nicht der gleichen Meinung wie A. Mozsolics, er datiert die Nackenscheibenäxte — Typ B₁ mitinbegriffen — auf die Spätbronzezeit 1–2, die der R BB₂–BC entspricht.²⁶¹ Dies ist eine Stellungnahme, die auch durch andere Beweisgründe bestätigt scheint,²⁶² weil sie die von uns oben angeschnittene Frage hinsichtlich der Verbreitung der Nackenscheibenäxte vom Typ B₂ löst. Demnach ist im östlichen Teil des Karpatenbeckens die Nackenscheibenaxt vom Typ B₁ die Vorstufe der Nackenscheibenäxte vom Typ B₃–B₄. Es soll hier betont werden, daß wir den Umstand, daß uns von diesem Gebiet nur ein einziges Exemplar des Typs B₂ bekannt ist (Felsőbalog) nicht für eine Unzulänglichkeit der Forschung halten, da doch die späteren Formen der Nackenscheibenäxte hier in beträchtlicher Zahl vorkommen.

Die Entwicklung der Nackenscheibenäxte Typ B₁ reichte von den verzierten Stücken bis zu den unverzierten Exemplaren. Derartige Formen sind uns aus den Hortfunden von Tökés (Kolodnoje) und von Zajra²⁶³ bekannt; doch wissen wir auch von mehreren Einzelfunden.²⁶⁴ Diese und die Nackenscheibenäxte des Typs B₂ können auf die der R BC entsprechenden Zeit datiert werden. Kulturell lassen sie sich der Felsőszőcsgruppe anschließen, die als die weiterlebende autochthone Kultur der Spätbronzezeit in Nordostungarn und in Nordsiebenbürgen betrachtet werden kann.²⁶⁵ Ihre Keramik ist eine ungebrochene Weiterführung der mittelbronzezeitlichen Töpferei,²⁶⁶ und dies kann möglicherweise auch für das Metallgewerbe gelten. Lomborg behauptet, daß die Schwerter von Zajta offensichtlich eine Fortbildung der mittelbronzezeitlichen Schwerter von Apa sind.²⁶⁷ Dies trifft auch für die anderen Gegenstände der Hortfunde (z. B. für die Handschutzspiralen und die Nackenscheibenäxte) zu.

Es ist erkennbar, daß die Gruppe von Felsőszőcs in der ersten Hälfte der Spätbronzezeit zahlreiche Elemente der Keramik und des Metallgewerbes der mittleren Bronzezeit weitergeführt hatte. Die Gruppe begann in der R BB Periode,²⁶⁸ und endete in der R BC.²⁶⁹ Um diese Zeit wurden vermutlich die Hortfunde von Zajta und Tökés, die der Koszider Gruppe angehören, verborgen. Nun entwickelte sich im Gebiet der Felsőszőcsgruppe in Nordostungarn und in Nordsiebenbürgen jenes hochentwickelte Bronzegewerbe, dessen charakteristische Stücke die Nackenscheibenäxte des Typs B₃ und B₄ sind, für deren Vorform wir unbedingt die Nackenscheibenaxt des Typs B₁ der Felsőszőcsgruppe halten müssen.

Die Streitäxte mit Nackenscheibe des Typs B₃ und B₄ kamen annehmbar aus den östlich von der Theiß gelegenen Bronzegießereien in die Pilinyer Kultur. Die örtliche Produktion der Nackenscheibenäxte war nur im Vergleich mit dem allgemeinen

Entwicklungsstand des Pilinyer Bronzegewerbes unbedeutend. Die nachfolgenden Hortfunde enthielten diese Typen der Nackenscheibenäxte: Felsődobsza (Taf. XIV, 4, 9); Abatújszántó (Taf. XX, 1); Korlát; Gesztete; Vysna Hutka.

Die Streitaxt des Hortfundes von Felsőbalog möge gesondert erwähnt werden. Der Form und Konstruktion gemäß stimmt sie mit den bisher besprochenen Streitäxten mit Nackenscheibe überein, doch wird hier fehlende Nackenscheibe durch zwei ausladende Fortsätze ersetzt. Die zunächstgelegene Entsprechung stammt aus der Karpatenukraine.²⁷⁰ In ihrer formalen Gliederung, in der Ausführung erinnert sie stark an die ostrussischen tierköpfigen Streitäxte. Diese sind aber viel jünger, gehören der Periode von Ananino (500–200 v. u. Z.) an. Tallgren erblickt in den ungarischen Nackenscheibenäxten eine der Prototypen, die auch nach Südrußland gelangten.²⁷¹ Wir müssen seiner Ansicht zustimmen, weil doch die Ähnlichkeit, die zwischen den Nackenscheiben- und den tierköpfigen Äxten besteht, kein Zufall sein kann. Das große Metallgewerbezentrum im östlichen Teil des Karpatenraumes stellte im Verlauf der Spätbronzezeit zahlreiche Nackenscheibenbeile her, die dann in Südrußland zu einer der Vorstufen der tierköpfigen Streitäxte wurden. Die tierköpfigen Äxte von Felsőbalog und vom Karpatenvorland waren Einzelstücke des siebenbürgischen Metallgewerbes. Ihre eigenartige Form war wahrscheinlich durch ihre besondere Bestimmung bedingt. Obwohl es eine ferne Analogie ist, möchten wir hier an den von Tallgren veröffentlichten Grabstein von Ananino erinnern, auf dem ein Häuptling mit dem Abzeichen seiner Macht — einer tierköpfigen Streitaxt — dargestellt ist.²⁷² Der geistige Hintergrund mag sowohl bei dem in Felsőbalog und auch bei den in Südrußland gefundenen Stücken der gleiche gewesen sein, in beiden Fällen handelte es sich um ein Attribut der Macht von Häuptlingen. Der Hortfund von Felsőbalog mit der doppelarmigen Axt, den Handschutzspiralen und dieser eigenartigen Axt gehörte wahrscheinlich einer führenden Persönlichkeit der Stammesaristokratie.

Eine bezeichnende Form des spätbronzezeitlichen Metallgewerbes im östlichen Teil des Karpatenraumes war auch die Schaftlochaxt. Es handelt sich um einen weiterentwickelten Typ einer ähnlichen mittelbronzezeitlichen Axt der Metallwerkstätte von Apa-Gaura.²⁷³ Nestor unterschied zwei Varianten. Zu der ersten älteren Form zählte er die in Domahida, Várfalva (Moldvaest), in Toufalou und in einem ungarischen Fundort geborgenen Schaftlochäxte, denen sich aber auch die Stücke von Nagylucska und von Blatnica anschließen lassen.²⁷⁴ Der zweiten Spielart gehören die Schaftlochäxte mit verlängertem Schaftücken an.²⁷⁵ Diese Abwandlung ist auch im Gebiet der Pilinyer Kultur bekannt (Abatújszántó, Taf. XX, 1; Viss, Taf. XXII, 5; Sajóvámos; Niznie Apsa).²⁷⁶

Die großen, zusammengesetzten Anhänger gehören im engsten Sinne des Wortes dem spätbronzezeitlichen Metallgewerbe der oberen Theißgegend und Siebenbürgens an. In der Pilinyer Kultur kamen sie in den Hortfunden von Rimaszombat, Tibolddaróc, Benczurfalva II (in Bruchstücken) vor, denen aber auch die Stücke von Blatnica, Gödöllő und Détér²⁷⁷ zugezählt werden müssen. Die unmittelbarsten Beziehungen zu diesen Funden zeigen die in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens gehobenen Stücke von Kemeese, Guruslau und Micskepuszta.²⁷⁸ Aber auch in Nordserbien begegnen ähnliche Typen (Bingula-Divos).²⁷⁹ Zwischen der Pilinyer Form und den in dem Gebiet jenseits der Theiß und in Siebenbürgen gefundenen Typen bestehen augenfällige Unterschiede, die besonders bei dem abschließenden Gehängeglied der Anhänger deutlich sind. Bei den Stücken der Hortfunde von Détér, Tibolddaróc und Benczurfalva III ist das Gehänge trichterförmig, während es in Gebieten östlich der

Theiß unterschiedlich gestaltete dreieckige Blechstücke sind. Einen derartigen Anhänger von jenseits der Theiß enthielt auch der Fund von Viss (Taf. XXII, 3).

Einen ganz eigenartigen Typ vertreten die großen, zusammengesetzten Anhänger von Rimaszombat. Beispiele für die reichverzierten, durchbrochenen Endstücke dieser Anhänger sind uns außerhalb der Pilinyer Kultur nicht bekannt. Ein Schmuckstück dieser Art wurde im Gräberfeld von Nagybátöny gefunden;²⁸⁰ von Kisterenye sind uns mehrere ähnliche Exemplare bekannt (Taf. I, 2, 6).²⁸¹ I. Bóna meint, daß es sich in diesem Fall um den Einfluß der tiefländischen Egyeker Kultur im Pilinyer Metallgewerbe handelt. Er hält die Gußformen der großen halbmondförmigen Anhänger im Gußformenfund von Tiszafüred für den Prototyp dieses Typs.²⁸²

Die großen zusammengesetzten Anhänger der Pilinyer Kultur können schon wegen der vorhin erwähnten starken Unterschiede nicht Erzeugnisse des Metallgewerbes der oberen Theißgegend und Siebenbürgens sein. Nun fragt es sich, welches Bronzegeerbe diesen Typ entwickelt, und welche Kultur ihn übernommen und weitergebildet hatte.

Bei der Erforschung der Symbolik der Urnenfelderkultur erörterte Kossack eingehend auch die großen zusammengesetzten Anhänger. Er versuchte ihre Entstehung im mittelbronzezeitlichen Idolkreis zu ermitteln, der sich vornehmlich im Anschluß an die inkrustierte Keramik in südungarischen, nordserbischen und westrumänischen Landteilen entwickelt hatte. Er stellte fest, daß das Ornament des Idols von Kličevác vollkommen mit der Verzierung des Anhängers im Schatzfund von Gay (Banat) übereinstimmt, dessen Verwandtschaft mit den hier behandelten Anhängern bereits offenkundig ist. Die formalen Elemente dieser Anhänger, wie das Rad, die doppelarmige Axt, das Lanzettenmotiv uam. begegnen im Verbreitungsgebiet der Anhänger weder in der Keramik noch im Bronzematerial, bei der erwähnten Idolgruppe sind sie aber vorhanden. Vergrabene Schatzfunde deuten das jähe Ende der bronzezeitlichen Idolgruppe an. Eine Weiterentwicklung des Motivs erfolgte nicht im Siedlungsgebiet der Idolgruppe, sondern im Metallgewerbe der Urnenfelderkultur Nordost- und Westungarns.²⁸³

Kossacks Ermittlungen sind zweifelsohne richtig, wenn er die Entstehung dieses Schmuckstückes in der letzten Phase der Bronzezeit vermutet. In der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens lebten starke mittelbronzezeitliche Überlieferungen weiter, wie dies bereits bei einigen Bronzegegenständen festgestellt werden konnte, die die Herausbildung des behandelten großen Anhängers beeinflussten. Der in Siebenbürgen entstandene Typ gelangte wahrscheinlich über den Landstrich jenseits der Theiß (Kemece) in die Pilinyer Kultur, wie es durch mehrere dreieckige, typisch östliche Endstücke von Felsődobsza (Ung. Nat. Museum) und Viss (Taf. XXII, 3) bestätigt ist. Hier erfolgt dann die Umwandlung: anstelle des flachen dreieckigen Endstückes trat das trichterförmige Gehänge. Der Zeitraum dieses Umwandlungsprozesses kann mit Hilfe der siebenbürgischen Hortfunde auf die dritte Periode der Spätbronzezeit, d. h. auf die der R BD Epoche entsprechende Zeit datiert werden.

Die Bestimmung der großen zusammengesetzten Anhänger betreffend wurden verschiedene Ansichten geäußert. Hampel,²⁸⁴ Rusu²⁸⁵ und Tibor Horváth²⁸⁶ hielten die Anhänger für Schmuckstücke der Pferdeschirung; Mechtilde Nees²⁸⁷ hält sie für Kleiderzier. Wir stimmen Kossack zu, der diese Art der Anhänger aufgrund ihrer Bestandteile (Rad, Doppelaxt usw.) für Kultgegenstände hielt, weil doch dem

Erscheinen des Rades oder der Doppelaxt auf anderen Bronzegegenständen (wie Gürtel, Gehänge) eine bestimmte symbolische Bedeutung zugrunde lag.²⁸⁸

Neben den bereits besprochenen Beilen westlicher Herkunft sind auch Beile mit konkav eingezogener Tüllenmündung in der Pilinyer Kultur häufig. Das Hauptverbreitungsgebiet dieser Formen liegt östlich der Theiß, doch begegnen sie auch in den angrenzenden Landteilen. Sie kamen in der zweiten Hälfte der Spätbronzezeit auf und waren in der ersten Hälfte der Früheisenzeit in Verwendung.²⁸⁹ Wir wollen hier nur die Fundstellen der Hortfunde nennen, die derartige Beile enthielten, weil doch wegen der Langlebigkeit des Typs eine Datierung der Einzelfunde zu ungewiß wäre. Es mögen folgende Fundorte genannt werden: Pétervására II (Taf. IV, 2, 8, 10); Benczurfalva I; Tibolddaróc; Korlát; Miskolc (Taf. XII, 1); Pácin-Alsókenderhomok (Taf. XXIV, 17); Sajógömör (Taf. XXVII, 8, 9).

Das Tüllenbeil mit den drei umlaufenden Rippen unter dem Rand (Taf. IV, 4) kam gleichfalls von östlich der Theiß gelegenen Landteilen in die Pilinyer Kultur. Erwiesen ist es durch zahlreiche Fundstellen.²⁹⁰

In der oberen Theißgegend und in Siebenbürgen²⁹¹ waren die Tüllenbeile mit der horizontalen geschweiften Rippenverzierung unter dem durch umlaufende Rippen gegliederten Rand, verziert. Diese Form begegnet in der Rimaszombat-Hortfundgruppe im Fund von Felsőzsolca (Taf. XIII, 8). Der Typ war vom Ende der R BD Periode bis zur HB in Anwendung.²⁹²

Auch die Tüllenbeile, die in den Hortfunden von Abaújszántó (Taf. XX., 6),²⁹³ Felsődobosza (Taf. XIV, 6),²⁹⁴ (Taf. XV, 10)²⁹⁵ und Finke (Taf. XVIII, 2, Taf., XVIII, 4)²⁹⁶ vorkommen, gehören zum Metallgewerbe der oberen Theißgegend und Siebenbürgens.

In der mittelbronzezeitlichen Wietenbergkultur Siebenbürgens erschien erstmalig die Lanzenspitze mit gerippter Tülle.²⁹⁷ In der Spätbronzezeit verbreitete sie sich über den Karpatenraum,²⁹⁸ und gelangte auch in die Karpatenukraine,²⁹⁹ nach Südostpolen,³⁰⁰ Böhmen und Mähren³⁰¹ und auch nach Deutschland.³⁰² In Zeiten nach der HA begegnet diese Form nicht mehr. Gefunden wurden sie im Bereich der Pilinyer Kultur in Felsőzsolca (Taf. XIII, 14., 15), Abaújszántó (Taf. XX, 3, 4), Viss (Taf. XXII, 4) und Aranyos.

In den Rimaszombat-Hortfundgruppen tritt der senkrecht gerippte Armring nur im Hortfund von Abaújszántó (Taf. XX, 7) auf; er war wahrscheinlich aus östlich von der Theiß gelegenen Gebieten in die Pilinyer Kultur gekommen.³⁰³ Der Armring begegnet auch in Südostpolen, in Ostrußland und in Nordserbien.³⁰⁴ Es ist denkbar, daß der gerippte Armring des Riegsee-Typs die Entstehung unserer Form beeinflußt hatte, der in der oberen Theißgegend (Bezdéd)³⁰⁵ und auch in Siebenbürgen (Suseni)³⁰⁶ gefunden wurde. In Süddeutschland und in Böhmen³⁰⁷ wird der Typ auf die R BD Periode datiert.

In den spätbronzezeitlichen und früheisenzeitlichen Hortfunden, die im östlichen Teil des Karpatenbeckens geborgen wurden, tritt der zumeist geschlossene, dicht gekerbte Armring mit rundem Querschnitt häufig auf.³⁰⁸ Er erscheint auch in zahlreichen Rimaszombat-Hortfundgruppen (Tiszaszederkény, Taf. XI, 4; Finke, Taf. XVIII, 7; Szakácsi, Taf. XIX, 2; Abaújszántó XX, 14; Pácin-Alsókenderhomok, Taf. XXIII., 3–4, 8, 13, 17, 20–21; Taf. XXIV, 1–3; Felsőtárkány, Korlát).

Der mit Strichgruppen verzierte hügelgräberzeitliche Armring des Koszider-Metallgewerbes³⁰⁹ war annehmbar die Vorform der in der Spätbronzezeit in der

östlichen Hälfte des Karpatenbeckens, vornehmlich aber in Nordungarn und in der oberen Theißgegend allgemein verbreiteten Armringe mit vertikaler oder schräger Strichgruppenverzierung.³¹⁰ Er war wahrscheinlich bereits in der Zeit die dem Ende der R BC Periode entspricht, in Verwendung, kommt aber auch in einigen HA₂-zeitlichen Funden vor.³¹¹ Die folgenden Hortfunde des Rimaszombater Typs lieferten Armringe dieser Art: Tiszaszederkény (Taf. XI, 5, 9–11); Felsőzsolca (Taf. XIII, 3–6, 10–13); Felsődobsza (Taf. XV, 1, 5); Szakácsi (Taf. XIX, 1, 3, 4–9); Finke (Taf. XVIII, 6, 8, 15, 16); Abaújszántó (Taf. XX, 15, 16); Pácin-Alsókenderhomok (Taf. XX, 1–2, 5–7, 9, 12, 14–16, 18–19, 22–23); Sajógömör I (Taf. XXVII, 17–24); Pétervására II; Felsőtárkány; Sajóvámos; Korláti; Tornyosnémeti; Sajógömör III.

Vergleichsstücke der runden spitzerhabenen Bronzeblechscheiben im Hortfund von Felsődobsza (Taf. XV, 7, 9) fanden sich in der oberen Theißgegend³¹² und in Siebenbürgen³¹³ gegen Ende der Bronzezeit und zu Beginn der Früheisenzeit.

Die Ösennadel mit dem etwas verdicktem Hals im Fund von Aranyos verweist auf östlich von der Pilinyer-Kultur gelegene Gebiete. Der Schwerpunkt des Verbreitungsgebietes liegt in Siebenbürgen (Micskepuszta)³¹⁴ und in der oberen Theißgegend (Papp, Gemzse und Nyirkársz).³¹⁵ Von hier gelangte die Nadel in das Karpatenvorland, in die Lausitzer Kultur der Sowakei³¹⁶ und auch in die Pilinyer Kultur. A. Mozsolics datierte die Ösennadel des Hortfundes von Nyirkársz-Gyula háza auf die zweite Hälfte der B IV Periode (d. h. auf R BD).³¹⁷

I. Bóna hält die Miniaturdolche der Pilinyer Kultur und den in Tiszakeszi-Szódadomb gefundenen Vollgriffdolch für östliche Typen, deren Parallelen er im Steppegebiet zwischen den Karpaten und dem Kaukasus nachgewiesen hatte.³¹⁸

T. Horváth hält den Bronzeschmuck des Fundes von Vácszentlászló für einen Gürtelbeschlag³¹⁹ und nannte Vergleichsstücke aus dem Kaukasus und der Ananino Kultur. Eine Entsprechung fand sich unter den Siedlungsfunden von Tarnadob, die der Pilinyer Kultur anzuschließen sind.³²⁰ Obwohl die von T. Horváth genannten Analogien bedeutend jünger sind als die Funde der Pilinyer Kultur bestätigen sie dennoch die Herkunft dieses Bronzetyps, der im Karpatenbecken keine Prototypen hatte.

Vergleichsstücke der im Fund von Sajóvámos entdeckten, mit Dreiecken durchbrochenen Wagenbeschläge erwähnt A. Mozsolics aus dem Landteil östlich der Theiß.³²¹ Offenbar handelt es sich nicht um Erzeugnisse des Pilinyer Metallgewerbes, sondern um östliche Importware.

III.

Bei der Analyse der Bronzegegenstände, die in der Rimaszombat-Hortfundgruppe auftreten, ermittelten wir nicht nur die Chronologie der Bronzefunde, wir gewannen auch ein klares Bild über die Beziehungen der Pilinyer Kultur zu den Anrainerkulturen und über ihre Bereicherung durch die Übernahme fremder Elemente. Die Ergebnisse unserer Untersuchungen lassen sich — wie folgt — zusammenfassen.

Nachdem der Angriff des Hügelgräbervolkes einen Teil der autochthonen Kulturen der mittleren Bronzezeit vernichtet hatte, entwickelte sich im mittleren Donauraum ein einheitliches Metallgewerbe, das sich in der ersten Periode der Spät-

bronzezeit (R BB₂) auch auf Nordungarn und auf die südöstlichen Teile der Slowakei (Vyskovce, Bárca) erstreckte.³²² Eine neue Welle des Hügelgräbervolkes, das Oberungarn eroberte und die Pilinyer Kultur ausgestaltete, aber auch die Wanderung südlicher Volksgruppen — Vattina Gruppen³²³ — bereiteten dem Metallgewerbe des Kosziderkreises ein Ende. Es entstand ein selbständiges Metallgewerbe mit zwei Gewerbezentren, u. zw. in den Tälern des Hernád und der Zagyva, den beiden Gruppen entsprechend, die die Pilinyer Kultur bildeten. Das Gewerbe der nach dem Fundort Zagyvapálfalva genannten Gruppe, die das Kupfer des Mátragebirges verhüttete, war bedeutungsvoller. Hier wurden in der zweiten Periode der Spätbronzezeit (R BC) die bezeichnenden Formen der Rimaszombat-Hortfundgruppen herausgebildet, die sich dann gegen Ende der Spätbronzezeit 2 (Beginn der R BD) über ganz Nordungarn und die Südostslowakei verbreiteten. Ihre Verbreitung aus dem Zagyvatal ostwärts bis zur Theiß war mit kleineren Volksbewegungen verbunden. Um diese Zeit hörte mit dem Bestehen der Bárcagruppe naturgemäß auch ihr Bronzegewerbe, das dem Metallgewerbe der Koszidergruppe verwandt war, auf.

Die Chronologie der Entwicklung des Bronzegewerbes vom Rimaszombattyp läßt sich an den Bronzegegenständen fremden Ursprungs, die in den Fundgruppen der Pilinyer Kultur erscheinen — bzw. aufgrund des Vorkommens von Pilinyer Typen in anderen Gegenden — gut verfolgen.

Die ersten Bronzeformen des in Entwicklung begriffenen Metallgewerbes vom Rimaszombattyp waren wahrscheinlich das Erbe der jüngeren Hügelgräberkultur, oder wurden von der Koszidergruppe übernommen. Ein großer Teil dieser Bronzegegenstände wurde umgestaltet wie die Handschutzspiralen des Salgótarjántyps, die Armspiralen, die großen Scheibenkopfnadeln mit Öse, die aus einem Doppeldraht geflochtenen Ringe, die kleinen durchlochten Bronzestäbchen, ein Teil der Knopfsicheln, die hufeisenförmigen, in der Mitte durchbohrten Anhänger, die kegelförmigen Bronzeblechanhänger, die Noppenringe, die Spiralscheibenringe, die Fingerspiralen.

In der ersten Phase der Pilinyer Kultur entstanden wahrscheinlich folgende Formen: der hohle Armring, die großen Bronzephaleren, die doppelarmigen Äxte, die Absatzbeile mit gerader Rast, und wahrscheinlich auch das Diadem. Um diese Zeit schienen die Beziehungen der Pilinyer Kultur zu der jüngeren Hügelgräberkultur am intensivsten gewesen zu sein. Dies bestätigen die Rasiermesser, die im Gräberfeld von Zagyvapálfalva gefunden wurden, die böhmische Scheibenkopfnadel, das Schwert mit dem achteckigen Griff im Hortfund von Forró, der Hasring mit der Tannenzweigverzierung, ferner das Auftreten der doppelarmigen Äxte in Böhmen. In diesem Zeitraum kamen vermutlich die Griffzungenschwerter vom Sprockhoff I/a und I/b Typ in den Pilinyer Raum.

Die ersten Bronzetypen nördlicher Prägung vermittelte wahrscheinlich die jüngere Hügelgräberkultur, die doch an der Ausgestaltung der Pilinyer Kultur sozusagen mitbeteiligt war (Flanschenkopfnadel, die typische ostdeutsche Nadel, hufeisenförmiger Anhänger, Trichteranhänger). Die Absatzbeile mit gerader Rast entwickelten sich auf einen unmittelbar wirksamen nördlichen Einfluß; in der Folge erschienen dann die verschiedenen Halsringtypen, die spindelförmige Nadel, die gerippten Metallknöpfe in der Pilinyer Kultur. Diese Verkettungen bestanden schon im ersten Abschnitt der Pilinyer Kultur und sind durch das Auftreten der doppelarmigen Axt in nördlichen Gegenden, aber auch durch die bereits entwickelten Pilinyer Absatzbeile mit gerader Rast bezeugt.

Die Verbundenheit mit der slowakischen Lausitzer Kultur ist durch das Vorkommen von zahlreichen doppelarmigen — und Nackenscheibenäxten in den nördlichen und nordwestlichen Anrainergebieten der Pilinyer Kultur belegt.

In der Spätbronzezeit bestanden aber auch enge Beziehungen zwischen Nordungarn und den nordöstlich von den Karpaten gelegenen Gebieten. Die Verbundenheit der beiden Kulturregionen wurde von Sulimirski und Kostrzewski öfter betont.³²⁴ Sulimirski kam zu der Erkenntnis, daß das Bronzegewerbe der Komarowo und Biolypotok Kulturen im südöstlichen Polen von dem Metallgewerbe des östlichen Karpatenraumes abhängig war, d. h. daß diese Volksgruppen den Großteil ihrer Metallgegenstände von dort eingeführt hatten (Hortfunde von Stefkowa und Zablotow). Seine Ansicht über diese Beziehungen offenbarten sich eindeutig in folgenden Sätzen: „Daher scheint es sehr wahrscheinlich, daß wir es nicht mit einer ethnischen Invasion, sondern eher mit einer politischen Vereinigung der zu beiden Seiten der Karpaten gelegenen Gebiete zu tun haben. Diese Gemeinschaft muß den gegenseitigen Kontakt erleichtert haben und führte in der Folge dazu, daß der ganze südliche Teil von Ost-Kleipolen in der jüngeren Bronzezeit und in der Hallstattperiode das deutliche Merkmal einer ungarischen Kulturprovinz erhalten hat.“³²⁵

Wir sind der Meinung, daß der Ausdruck „politische Vereinigung“ für die Verkettung der beiden Gebiete nicht zutrifft; daß aber enge kulturelle Beziehungen — die eine Folge systematischer Handelsbeziehungen waren — zwischen den beiden Gebieten bestanden hatten, untersteht keinem Zweifel. In dem Fundniederschlag widerspiegelt sich nur die eine Seite dieser Handelsbeziehungen, weil nämlich in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens die Importware aus SO-Polen nicht aufscheint, während dort zahlreiche Pilinyer Bronzegegenstände (wie Handschutzspiralen, hohle Armringe) und die in den Gegenden jenseits der Theiß und in Siebenbürgen allgemein gebräuchlichen Bronzetypen (Beile mit konkav eingezogener Tüllenmündung, Lanzen, Sicheln mit hakenförmigem Griff, Nackenscheibenäxte, Armringe) vorkommen. Dies kann durch die verschiedenartige wirtschaftliche Struktur der beiden Gebiete erklärt werden. In SO-Polen lebten vornehmlich Volksstämme, die Viehzucht betrieben, deren Metallgewerbe noch unentwickelt war, so daß sie die Waffen und andere Produkte der im östlichen Teil des Karpatenbeckens blühenden Bronzegewerbezentren übernahmen, d.h. im Tauschhandel erwarben.

Neben Einzelfunden sind es vornehmlich zwei bedeutsame Hortfunde, die die Beziehungen der Pilinyer Kultur zu SO-Polen belegen. Der Fund von Stefkowa³²⁶ kann der älteren Pilinyer Phase angeschlossen werden, während der von Zalaze³²⁷ der jüngeren Phase angehört.

In der zweiten Phase übernahm das Metallgewerbe von Rimaszombat zahlreiche Bronzetypen der älteren Stufe der westlichen Urnenfelderkultur (Knopf- und Griffzungensicheln, das Rixheimschwert, Riegseeschwert, Griffzungenschwerter vom Typ Sprockhoff II/a, Peschiera-Dolche, Lanzenspitze mit bogenförmiger Schneide, Tüllenbeile, Mohnkopfnadeln, lanzettenförmige Anhänger, mittelständige Lappenbeile vom Typ Terra-mare, Nadeln mit geripptem Schaft). Die Übernahme dieser Bronzetypen erfolgte in der Zeit, die der RBD entspricht, doch war der überwiegende Großteil dieser Formen auch noch in der HA₁ gebräuchlich. Das Heminghofener Schwert, die Schwerter vom Ragály Typ, die Schale von Friedrichsruhe setzen die Zeit, da die Rimaszombat-Hortfunde vergraben wurden, auf die HA₁.

Die wechselseitigen Beziehungen der Pilinyer Kultur und der westlichen Urnenfeldergruppen sind durch Pilinyer Bronzegegenstände in westungarischen

Hortfunden belegt (Armspirale, doppelarmige Axt, Handschutzspirale, hohler Armring, trichterförmiger Anhänger).

Unter den Bronzefunden der zweiten Pilinyer Phase begegnen neben den Bronzetyphen der westlichen Urnenfeldergruppen am häufigsten Bronzegegenstände des Metallgewerbes der oberen Theißegend und Siebenbürgens, die mittelbronzezeitliche Überlieferungen weiterführten. Während der Spätbronzezeit blühten die Bronzeindustrie der Pilinyer Kultur und der Gegenden jenseits der Theiß parallel nebeneinander auf. Die Beeinflussung war wechselseitig und es kam zu einer derartigen Verschmelzung der Typen, daß es Bronzeformen gibt, bei denen die Herkunft kaum mehr ermittelt werden kann (Armringe mit Strichgruppenverzierung). Die Typen dieses östlich der Theiß gelegenen Bronzegebietes übernahm die Pilinyer Kultur entweder unverändert (Nackenscheibenäxte des B₃ – B₄ Typs, die Axt von Felsőbalog, die Schaftlochäxte, die verschiedenen Tüllenbeile, die Armringe mit Rippenverzierung, Lanzenspitzen mit gerippter Tülle, Metallknöpfe, Ösennadeln mit schwulstigem Hals, mit Dreiecken durchbrochene Wagenbeschläge, Trichteranhänger mit durchbrochener Verzierung) oder aber gestaltete sie um (die großen zusammengesetzten Anhänger, Dolche östlicher Prägung). Die Beziehungen waren nicht einseitig, denn einige charakteristische Bronzetyphen der Pilinyer Kultur gelangten in Gebiete jenseits der Theiß, wo sie in manchen Fällen mit gewissen Abwandlungen hergestellt wurden (Handschutzspirale des Salgótarjánertyps, die doppelarmige Axt, der trichterförmige Anhänger, Absatzbeil, die Armspirale, der hohle Armring). Gemeinsam ist in beiden Metallgewerkekreisen der Spätbronzezeit die aus dem Norden übernommene Spindelkopfnadel und der rippenverzierte Metallknopf.

Auch aus südlichen Landteilen des Karpatenraumes – z. B. aus Nordjugoslawien – sind uns Pilinyer Bronzetyphen bekannt (doppelarmige Axt, Handschutzspirale, der große zusammengesetzte Anhänger, Spindelkopfnadel). Weil aber die Zusammenfunde, in denen diese Bronzetyphen aufscheinen, jünger als die Rimaszombat-Hortfundgruppen sind, bezeugen sie keine unmittelbaren Beziehungen zu der Pilinyer Kultur; es handelt sich wahrscheinlich um die Nachlassenschaft von Volksgruppen, die anlässlich des Angriffes gegen die Pilinyer Kulturträger südwärts geflüchtet waren. Eine derartige Wanderung aus Nordungarn in südliche Gegenden hielten Merhart³²⁸ und A. Mozsolics³²⁹ für denkbar.

Ein Teil der Bronzegegenstände, die die Rimaszombat-Hortfundgruppen ausmachen, waren schon in der zweiten Periode der Spätbronzezeit entwickelt, d. h. bekannt (R BC), während die Mehrzahl in der ersten Hälfte der Spätbronzezeit 3 in den Bereich der Pilinyer Kultur gelangte. Sie herrschen in den Hortfunden vor. Insgesamt sind uns nur einige Bronzegegenstände bekannt, die jünger sind, und gegen Ende der Spätbronzezeit 3 (HA₁) nach Oberungarn gelangten. Mit Hilfe dieser Funde kann der Ablauf der Pilinyer Kultur bestimmt, d. h. die Zeit ermittelt werden, da die Rimaszombat-Hortfunde vergraben wurden.

Es kann keinesfalls behauptet werden, daß die Rimaszombat-Hortfunde alle um die gleiche Zeit in die Erde gelangten, weil es doch im Leben einer jeden Kultur Ereignisse gab, die zum Verbergen von gehorteten Gegenständen führen konnten. Wesentlich dabei ist nur, daß die einzelnen Gegenstände der Hortfunde des Rimaszombattyps Produkte eines einheitlichen, auch räumlich geschlossenen Metallgewerbes sind und alle jene Elemente enthalten, die während des Ablaufes der Kultur ausgestaltet oder übernommen worden sind.

Das Eindringen feindlicher Volksgruppen aus Nord und Ost zu Beginn der HA Periode war vermutlich der historische Hintergrund, warum die Rimaszombat-Hortfunde vergraben wurden. Dieser Angriff beendete die Selbständigkeit der Pilinyer Kultur und zeitigte das Entstehen der Kyjatice Kultur.³³⁰ Mit diesem historischen Ereignis beginnt in Nordungarn die Früheisenzeit.

Tibor Kemenczei

A RIMASZOMBATI TÍPUSÚ RAKTÁRLELETEK IDŐRENDI HELYZETE

A pilinyi kultúra urnatemetőiből előkerült bronzmellékletek alapján Észak-magyarországon és Délkelet-szlovákiában előkerült nagyszámú bronz kincsleletet tudunk a pilinyi kultúra hagyatékának meghatározni. Ezeket két csoportra választ-hatjuk szét. Az elsőhöz a pilinyi kultúra bárcai csoportjának élete végén, a Hernád vidékén földbekerült bronz kincsleletek tartoznak. (Forró, Zalkod, Abaujkér, Drevenik, Maly-Hores, Bologd). Keltezésük: későbronzkor 2 vége (Reinecke BD periódus eleje).

A pilinyi kultúra bronz kincsleleteinek másik részét északi és keleti irányú támadás elől rejtette el a pilinyi kultúra népe a HA periódus első felében. Ezeket a rimaszombati raktárlelet után összefoglalóan rimaszombati típusú raktárleleteknek nevezzük. Számuk eddig 67.

A rimaszombati típusú raktárleletek előkerülési területe megegyezik a fiatalabb pilinyi kultúra telep és temetőleleteinek elterjedési körével, azaz nagyjából magában foglalja Észak-magyarország és az ahhoz kapcsolódó alföldi vidék, valamint Délkelet-szlovákia területét az Ipolytól a Tiszáig.

Az autochton középsőbronzkori kultúrák egyrészét megszüntető halomsiros kultúra népcsoportjainak támadása után egységes fémművességi kör bontakozott ki a Kárpátmedencében. Ez a későbronzkor első periódusa folyamán (Reinecke BB második fele) kiterjedt Észak-Magyarországra és Délkelet-szlovákiára is (Vyskovce-i, bárcai bronz kincsleletek). A Felvidék egyrészét elfoglaló, s a pilinyi kultúrát kialakító újabb halomsiros, valamint déli eredetű népcsoportok vándorlása megszüntette ezt, s helyén önálló bronzipar bontakozott ki. Ez a pilinyi kultúra két csoportjának megfelelően két területileg elváló központra különült el a Zagyva és a Hernád vidékén. A két központ közül a jelentősebb a Zagyva-vidéki volt, amely a Mátra hegység részéért használta fel. Itt alakultak ki a későbronzkor második periódusában a rimaszombati típusú raktárleletek jellemző bronztárgyformái, innen terjedtek el a későbronzkor 2 végén (Reinecke BD eleje) az egész Felvidék területén. Elterjedésük a Zagyva völgyéből kelet felé, egy a Tiszáig elérő kisebb népmozgás eredménye lehetett. Ekkor szűnt meg a bárcai csoport, s annak a koszideri fémművességi körhöz közelálló fémművessége.

A kibontakozó rimaszombati típusú fémművesség első bronztárgyformáit a halomsiros kultúrából örökölte, illetve a koszideri bronzművességi körtől vette át. (pl.: I. t. 1, VI. t. 1–2, I. t. 3, 5, III. t., X. t. 24, XV. t. 11, IX. t. 5, XXIV. t. 8). Ezek nagyrészt átformálta. Ezek mellett északi (V. t. 1, 3, 9, 11, 13, 15, XV. t. 2–4, 14), keleti, felsőtiszavidéki-erdélyi (XII. t. 1, XIII. t. 8, 14–15, XIV. t. 4, 9, 6, XVIII. t. 2, 4, XX. t. 1–4, 6–7, XXVI. t. 1–4, stb.) és nyugati származású (XII. t. 5, XIII. t. 1–2, 16, 17, XVIII. t. 3, 10, XXI. t. 1–2, 5, XXIV. t. 7, stb.) bronztárgyak is előfordultak a rimaszombati típusú kincsleletekben. Kialakultak a csak a

pilinyi kultúrára jellemző bronztárgyak is (pl.; I. t. 2, 6, II. t. 6–9, VII. t. 3, 4, XIV. t. 12; stb.).

A pilinyi kultúrának a környező területekkel való szoros kapcsolatát nemcsak az idegen eredetű tárgyak felvidéki előfordulása, hanem a jellemző pilinyi típusú bronztárgyak idegen vidékekre való eljutása is bizonyítja. Így pilinyi típusú bronztárgyakat találunk Csehországban (kétkarú fejszék), Szlovákiában (kétkarú fejszék), Dél-keletlengyelországban (kézvédőspirálisok, üreges karperecek, Stefkowa-i, Zalaze-i raktárleletek), Dunántúlon (kétkarú fejszék, kézvédőspirális, üreges karperec, tölcseralakú csüngők) és a Felső-Tisza vidéken (kétkarú fejszék, üreges karperec, salgótarjáni típusú kézvédőspirális, spirális kartekercs, tölcseralakú csüngő.).

A Felvidéktől délre fekvő területekről, Észak-Jugoszláviából is ismerünk több pilinyi típusú bronztárgyat. Mivel ezek a rimaszombati típusú kincsleleteknél fiatalabb leletegyüttesekben fordulnak elő, nem a pilinyi kultúrával való közvetlen összeköttetést mutatják, hanem valószínűleg a pilinyi kultúra területét ért támadás elől dél felé húzódó népesség hagyatékai lehetnek.

A rimaszombati típusú raktárleleteket alkotó bronztárgyak egyrésze már a későbronzkor 2. periódusában kialakult, illetve ismert volt, többségük pedig a későbronzkor 3. első felében került a pilinyi kultúra területére. Így ezek fordulnak elő a legnagyobb számban a raktárleletekben. Mindössze néhány olyan bronztárgyat ismerünk, amelyek fiatalabb korúak, s a későbronzkor 3. végén (Hallstatt A periódus első fele) kerültek a Felvidékre. Ezek adják meg a pilinyi kultúra záródásának, illetve a rimaszombati típusú raktárleletek földbekerülésének idejét.

A rimaszombati típusú raktárleletek elrejtésének történeti hátterét a pilinyi kultúra területét északról és keletről ért támadásban kell keresnünk. Ez a támadás felszámolta a pilinyi kultúra népének önállóságát, s a Kyjatice kultúra kialakulására vezetett. Ez a történelmi esemény jelzi Északmagyarországon a korai vaskor kezdetét.

Kemenczei Tibor

Anmerkungen

- ¹ *Mozsolics A.*, Arch. Ért. 83. (1956) 84.
- ² *Kemenczei T.*, HOMÉ 4 (1962–63) 15–18.; Arch. Ért. 92 (1965) 20.
- ³ Arch. Ért. R. f. 4 (1870) 195–196.; *Hampel J.*, A bronzkor Magyarhonban I. XXVIII. T. 2., LXV. T. 2.; II. 168.; *Gallus S.* – *Horváth T.*, A legrégibb lovasnép Magyarországon (Bp. 1939) XLII–XLIII. T., 33.
- ⁴ Arch. Közl. 6 (1886) 98.
- ⁵ *Pintér S.*, Arch. Ért. 11 (1899) 253–255.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CLX. T.
- ⁶ *Tompá F.*, BRGK 24/25 (1934–35) 106., X. T. 14–15, 22–25.
- ⁷ *Hampel J.*, Antiquites prehistoriques de la Hongrie II. (Esztergom 1876) XVI. T. 2., A bronzkor ... XXVIII. T. 1, 2., LII. T. 1.
- ⁸ Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 18. 1951. 1–11.
- ⁹ *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 41.; Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 1874. I. 136.
- ¹⁰ Arch. Ért. 24 (1904) 210.
- ¹¹ Arch. Ért. 24 (1904) 204.
- ¹² *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 21.
- ¹³ *Nees, Mechtildes.*, Arch. Ért. 46 (1932–33) 164–174.
- ¹⁴ Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 17. 1951. 1–11.
- ¹⁵ Arch. Ért. 15 (1895) 193–195.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CCXVI–CCXVII. T.
- ¹⁶ *Hampel J.*, Arch. Ért. 6 (1886) 20.; *Márton L.*, Gömör–Kishont vármegye őskora. Magyarország vármegyéi és városai (Budapest, o. I.) 406.
- ¹⁷ *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 60.; *Szendrei J.*, Arch. Ért. 3 (1883) 134.
- ¹⁸ *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 26. o.
- ¹⁹ Arch. Ért. 22 (1902) 424.; Arch. Ért. 23 (1903) 427.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 7 (1957) 1–14.; Acta Arch. Hung. 15 (1963) 71.
- ²⁰ *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 350.; *Medveczki M.*, PA 29 (1933) 26., Fig. 13. 17–24.
- ²¹ *Szendrei J.*, i. m. 350., *Medveczki M.*, ... 26., Fig. 13. 11–16.
- ²² *Hampel J.*, A bronzkor ... I. CVII. T.; Arch. Ért. 5 (1885) 308–310.
- ²³ *Mihalik J.*, Arch. Ért. 14 (1894) 18–24.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CCII. T.; *Medveczki Gr. M.*, PA 29 (1933) 25., Fig. 12.
- ²⁴ *Hampel J.*, A bronzkor ... XIX. t. 3., XVIII. T. 8.
- ²⁵ *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 344., Fig. 2., 350., Arch. Ért. 9 (1889) 152.; *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 71.
- ²⁶ Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 69. 1896. 1–25.
- ²⁷ *Holste, F.*, Hortfunde Südosteuropas (Marburg Lahn 1951) 39. T. 1–13.
- ²⁸ *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 344.
- ²⁹ Arch. Közl. 4 (1864) 168.; Arch. Ért. R. f. 2 (1868) 94.; *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 155.
- ³⁰ *Hampel J.*, A bronzkor ... I. XXXVI. T. 3.; II. 41.
- ³¹ *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 79.; Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 6/1850. V. 5–9.
- ³² *Hampel J.*, A bronzkor ... 173. Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 6/1850. 1–2.
- ³³ *Márton L.*, Gömör–Kishont vármegye ... 439.
- ³⁴ *Kudláček J.*, AR 4 (1952) 23–24., 28–30.
- ³⁵ Arch. Ért. R. f. 1 (1868) 20., Arch. Ért. 6 (1896) 11–14.; *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 136–137.; XII. T. 1. XXX. T. 4., LIV. T. 1., XCII–CXIII. T.; *Childe, G.*, The Danube in Prehistory (Oxford 1929) 373., Fig. 209.; *Aberg, N.*, Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. V. (Stockholm 1939) Fig. 9., 10.
- ³⁶ *Hampel J.*, Arch. Ért. 13 (1877) 103–107.; *Márton L.*, Gömör vármegye ... 431., 437.
- ³⁷ *Hampel J.*, Arch. Ért. 1 (1881) 277–278., A bronzkor ... 35., XCIV. T.
- ³⁸ Arch. Ért. R. f. 6 (1874) 188–191.; *Hampel J.*, Arch. Ért. 6 (1886) 14–16., A bronzkor ... II. 130–131., CXIV–CXVI. T.
- ³⁹ *Rómer F.*, Műrégészeti Kalauz (Pest 1866) 120.; *Hampel J.* A bronzkor ... II. 66.; Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 1854. 45.
- ⁴⁰ A Felkai Tatra Múzeum jelentése. II (1892) 6.
- ⁴¹ *Novotná, M.*, PA 1959. 1–14.
- ⁴² *Hampel J.*, A bronzkor ... II. 19.; XXI. T. 3., 5.
- ⁴³ *Hampel J.*, Antiquites ... XVI. T. 12., 14., Catalogue i. m. 26., A bronzkor ... II. 35–37.
- ⁴⁴ *Pástor J.*, Svojina 3 (1949) 156., Fig. 2.

- ⁴⁵ Novotná, M., *Musaica* 3 (1963) 62–63.
- ⁴⁶ Arch. Ért. 21 (1901) 186.; *Holste, F.* Hortfunde i. m. 30. T. 1–16., Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit (Marburg Lahn 1962) T. VI.
- ⁴⁷ *Kemeneczei T.*, *HOMÉ* 4 (1962–63) 35–43.
- ⁴⁸ *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . II. 37–38.
- ⁴⁹ *Leszih A.*, Arch. Ért. 25 (1905) 448.
- ⁵⁰ *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 345.
- ⁵¹ *Hampel, J.*, *A bronzkor i. m. II. 3.*; XXXVI. T. 7., XXXII. T. 4.
- ⁵² Die Möglichkeit der Mitteilung der Funde verdanke ich V. Molnár.
- ⁵³ Siehe Anm. 38.
- ⁵⁴ Arch. Ért. 16 (1896) 180.; *Márton L.*, Gömör–Kishont vármegye . . . 438.
- ⁵⁵ *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . II. 11.
- ⁵⁶ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 235.
- ⁵⁷ Arch. Ért. 20 (1900) 81., Fig. 11.
- ⁵⁸ *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 341.
- ⁵⁹ *Paulik, J.*, SA 7 (1959) 328–357.
- ⁶⁰ Im Museum Miskolc. Inv. Nr.: 53. 705. 1–12.
- ⁶¹ *Hampel J.*, Arch. Ért. 1 (1881) 281., II. T. 4., *A bronzkor* . . . XCVI. T. 4.
- ⁶² *Holste, F.*, Hortfunde Südosteuropas . . . XXXVIII. T. 12.; *Neustupný, J.*, SNMP 1 (1939) XIII. T. 32–34.
- ⁶³ *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . CLXII. T. 2–5.
- ⁶⁴ *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . CIX. T. 13., CXCVI. T. 5, 6., CCXXXIV. T. 1., 2., 4.; Arch. Ért. 22 (1902) 275., Fig. 1. 17.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 341., XIII. T. 15.
- ⁶⁵ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.; *Popescu, D.*, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen (Bucuresti 1944) 124–125.
- ⁶⁶ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 213., II. T., 237., V. T.
- ⁶⁷ Apulum I. 29., Fig. 2. 3.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 8 (1957) XXVI. T. 1., 2.
- ⁶⁸ *Tompá F.*, BRGK 24/25 (1934–35) XXXV. T. 8.; *Bernjakovič, K.* SA 8 (1960) XII. T. 8.
- ⁶⁹ *Neustupný, J.*, SNMP 1 (1939) XII. T. 13., 14.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXXVIII. T. 13.; Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr. 21. 1951. 1.
- ⁷⁰ *Eisner J.*, Slovensko v Praveku (Bratislava 1933) XXXVII. T. 4–5.; *Balaša, G.*, Praveké osídlenie stredného Slovenska (Bratislava 1960) XII. T. 1–2.
- ⁷¹ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung., 9 (1958) 215., II. T. 6.
- ⁷² Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 1869. 106.
- ⁷³ *Szendrei J.*, Arch. Ért. 8 (1888) 348.; *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . II. 7.
- ⁷⁴ *Budinský-Krička, V.*, Slovenské Dejiny I (Bratislava 1947) XXI. T. 2.
- ⁷⁵ *Hampel, J.*, Antiquities . . . XVIII. T. 1.; *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . LXX. T. 9.; Archeologische Funde in Ungarn (Budapest 1956) 107.; *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) Fig. 17. 4, 5.
- ⁷⁶ Arch. Ért. 17 (1897) 355., Fig. 9.; *Jankovich M.*, Podkarpatska Rus v Prehistori. (Munkács 1931) 29., V. T. 7., VII. T. 20–23.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 353.
- ⁷⁷ *Budinský-Krička, V.*, AR 13 (1961) 48., 65., Fig. 34.
- ⁷⁸ *Vizdal, J.*, AR 14 (1962) 795., Fig. 251, 805., Fig. 258.
- ⁷⁹ Im Museum Kisvárd.
- ⁸⁰ Im Museum Nyíregyháza.
- ⁸¹ *Hampel J.*, *A bronzkor* . . . CXVI. T. 7.
- ⁸² *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXXIII. T. 29.
- ⁸³ Im Museum Nyíregyháza.
- ⁸⁴ *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXX. T. 27.
- ⁸⁵ *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXXI. T. 3.
- ⁸⁶ *Milleker B.*, Arch. Ért. 16 (1896) 253.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XVII. T. 11.
- ⁸⁷ *Staré, F.*, Arch. Vest. Ljubjana 4 (1953) 49., Fig. 6.
- ⁸⁸ *Ercegović, S.*, RAD 4 (1955) 20., III. T. 3.
- ⁸⁹ *Kuzsinszky, B.*, A Balaton környékének archeológiája (Budapest 1920) 4.
- ⁹⁰ *Tompá F.*, BRGK 24/25 (1834–35) 106., LI. T. *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 8 (1949) LV. T., 246., Abb. 1–3. Prez. Arch. 6 (1937–39) 213., III. T. 3., 6.; *Sulimirski, T.*, PZ 1918. 163., Fig. 6.; *Krauss, A.*, Wiad. Arch. 23 (1963) 77., Fig. 4.
- ⁹¹ *Tompá F.*, BRGK 24/25 (1934–35) 106., LI. T.
- ⁹² *Nagy T.*, Budapest Múemlékei II. (Bp. 1962) 29.; *Čaplovič, P.*, AR 9 (1957) 77 5. Fig. 313.
- ⁹³ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 219.

- ⁹⁴ Childe, G., The Danube in Prehistory (Oxford 1929) 274.
- ⁹⁵ Mozsolics A., Der Goldfund von Velemszentvid (Basel 1955) 14.
- ⁹⁶ Mozsolics A., Der Goldfund . . . VII. T. 2–7.; Tompa F., AÉ 42 (1928) 205–206.
- ⁹⁷ Kiss L., Arch. Ért. 40 (1923–26) 241–245.
- ⁹⁸ Hampel J., A bronzkor . . . CCXXXVIII. T. 20–24., CCXLI. T. 4. Miske K., A Velem Szt. Vidi őstelep (Wien 1907) XXXVI. T. 5–8., XLI. T. 8.
- ⁹⁹ Milleker B., Starinar 15 (1940) 39., XXXIII. T.; Popescu, D., Mat. si Cer. 2 (1956) 231., Fig. 142. 2–3.; Holste, F., Zur Chronologie . . . 34. T. 2., 35. T., 36. T.
- ¹⁰⁰ Vinski, Z., Vjesnik Arch. Zagreb. 1 (1958) VI. T. 1–19., Arch. Rad. i Rasp. 1 (1959) IV. T. 21–24.
- ¹⁰¹ Benac, A. – Covic, B., Galsinac I. (Sarajevo 1956) 65., IX. T. 9–11., X. T. 3, 4, 6, 7.
- ¹⁰² Garašanin, D., Katalog Metala (Beograd 1954) II. T.
- ¹⁰³ Hampel, J., A bronzkor . . . CCII. T. 18.
- ¹⁰⁴ Hampel, J., A bronzkor . . . XLX. T. 4.; CVII. T. 22–26.
- ¹⁰⁵ Bóna I., Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.
- ¹⁰⁶ Patay P., Arch. Ért. 81 (1954) 40., Fig. 10. 9–12.
- ¹⁰⁷ Foltiny, S., Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatbeckens (Bonn 1955) 93.
- ¹⁰⁸ Hillebrand J., Arch. Ért. 40 (1923–26) 67., Fig. 24.; Patay P., Arch. Ért. 81 (1954) 41., Fig. 11. 3.; Érdy J., Arch. Közl. 8 (1871) 75., Fig. 17.
- ¹⁰⁹ Janssen, PZ 26 (1935) 210.; Torbrügge, W., Die Bronzezeit in der Oberpfalz (Kallmünz 1959) 429., Fig. 8.
- ¹¹⁰ Budinský-Krička, V., Slovenské . . . XVII. T. 2.; Im Museum Nyíregyháza.
- ¹¹¹ Hampel J., Arch. Ért. 6 (1886) 15., III. T. 15, 19. Childe, G., The Danube . . . Fig. 149.
- ¹¹² Bernjakovič, K., SA 8 (1960) XIII. T. 12.
- ¹¹³ Im Magyar Nemzeti Múzeum; Patay P., Arch. Ért. 81 (1954) 43, 12. kép 9.
- ¹¹⁴ Im Museum Miskolc.
- ¹¹⁵ Pástor, J., AR 3 (1951) Abb. 117.
- ¹¹⁶ Richtofen, B., Die ältere Bronzezeit in Schlesien (Berlin 1926) 102., XV. T. 0., p.; Prez. Arch. 7 (1948) 11., III. T. 1.; Kostrzewski, B., Prez. Arch. 8 (1949) 260.
- ¹¹⁷ Hampel J., A bronzkor . . . CCXLII. T. 11–15.; Točík, A., Paulik, J., SA 8 (1960) Fig. 8. 7, 12, 16., 68.; Banner J., Arch. Ért. 1944–45 XII. T. 33., XIII. T. 9.; Foltiny J., Rég. Füz. 4 (1957) VIII. T. 1, 4–6.; Vinski, Z., Vjesnik Arch. Muz. Zagreb 1 (1958) III. T. 4, 5.; Tompa F., BRGK 24/25 (1934–35) XXXIV. T. 27–29.; Bernjakovič, K., SA 8 (1960)/XIV. T. 11.
- ¹¹⁸ Hampel J., A bronzkor . . . LIV. T. 13.; Roska M., Erdély Régészeti Repertoriuma (Kolozsvár 1942) Fig. 262. 5–8.
- ¹¹⁹ Holste, F., Die Bronzezeit in Nordmainische Hessen (Berlin 1939) IX. T. 6, 9, 10, 13.; Torbrügge, W., Die Bronzezeit in der Oberpfalz. II. T. 14., XXIV. T. 3, 7.; XXXIV. T. 27.; Stocky, A., La Bohème à l'âge du bronze (Praha 1928) XXII. T. 18, 19., XXIX. T. 12.
- ¹²⁰ Trogmayer O., Acta Arch. Hung. 15 (1963) 112.
- ¹²¹ Ebenda, 112.
- ¹²² Friedrich, Arch. Au. 27 (1960) Fig. 1. 10.
- ¹²³ Torbrügge, W., Die Bronzezeit . . . LXXIV. T. 6, 7.
- ¹²⁴ Hillebrand J., Arch. Ért. 40 (1923–26) 68., Fig. 25.; Jilková, E., SA 9 (1961) 87., Fig. 12. 3.; Kemenczei T., HOMÉ 4 (1962–63) 14., Taf. V. 14.
- ¹²⁵ Foltiny, S., Zur Chronologie . . . 22.
- ¹²⁶ Foltiny, S., Zur Chronologie . . . 22.
- ¹²⁷ Brunn, W., PZ 38 (1960) 76., Fig. 4. 6.
- ¹²⁸ Foltiny, S., Zur Chronologie . . . 21.
- ¹²⁹ Neustupný, J., SNMP 1 (1939) XIII. T. 19–23.; Kemenczei T., HOMÉ 4 (1962–62) 16.
- ¹³⁰ Tompa F., Budapest története I. (Budapest 1942) XXI. T. 4.; – Budapest.; Bodrogzsádány – Im Museum Nyíregyháza.
- ¹³¹ Zurowski, K., Prez. Arch. 6 (1937–39) 213., III. T. 4., Prez. Arch. 8 (1949) 242., XLV. T. 3.
- ¹³² Hampel, J., A bronzkor . . . CXXVII. T. 1–10.; Garašanin, D. Godisnjak Muz. Beograda (1954) 54., Fig. 21.; Šafarik, Starinar 2 (1951) 102., Fig. 3.; Garašanin, D., Katalog metala 24., XII. T. 5.; LVII. T. 1.
- ¹³³ Arch. Ért. 15 (1895) 103., III. T. 1, 2.; Hampel J., A bronzkor . . . CCXII. T. 1, 2.
- ¹³⁴ Neue, J., Die Bronzezeit in Oberbayern (München 1894) 194., Fig. 95.

- ¹³⁵ *Pic, J. L.*, Starozitnisti zeme Česke (Praha 1905) 30., XV. T. 2.; *Neustupny, J.*, Pravek Československa (Praha 1960) 249., Fig. 89. 6., XLVIII. T.
- ¹³⁶ Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 86. 1911. 98.
- ¹³⁷ Im Museum Nyiregyháza.
- ¹³⁸ *Bernjakovič, K.*, SV 8 (1960) 340., XI. T. 8.
- ¹³⁹ Arch. Ért. 20 (1900) 81., Abb. 7.
- ¹⁴⁰ *Mozsolics A.*, Der Goldfund von Velemszentvid (Basel 1950) 23.
- ¹⁴¹ *Rómer F.*, Műrégészeti Kalauz 53., Fig. 105.; *Hampel J.*, Antiquites... XIV. T. 8., A bronzkor... II. 64., XXVIII. T. 3.; *Pulszky F.*, Magyarország archeológiája (Budapest 1897) 196.
- ¹⁴² *Hampel J.*, A bronzkor... II. 61.
- ¹⁴³ *Hampel, J.*, A bronzkor... CXII. T. 3., XXXVIII. T. 3.
- ¹⁴⁴ *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) 42., Fig. 17. 6.
- ¹⁴⁵ Siehe Anm. 141.
- ¹⁴⁶ *Roska M.*, Arch. Ért. 85 (1958) 46–49.; *Novotná, M.*, Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského 10 (1959) 115–132.
- ¹⁴⁷ *Novotná, M.*, Sbornik... 134–135.
- ¹⁴⁸ *Childe, G.*, The Danube... 372.
- ¹⁴⁹ *Sprockhoff, E.*, BRGK 31 (1941) XIV. T. 1.; *Kersten*, Die Funde der älteren Bronzezeit in Pommern (Hamburg 1958) XI. T. d.; *Sprockhoff, E.*, Die germanische Griffzungenschwerter (Berlin und Leipzig 1934) VI. T. 3.; *Bohm*, Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg (Berlin und Leipzig 1935) 47., XIII. T. 1.; *Sege, H.*, Altschlesien 1935–36 114., Fig. 28., IX. T. 2.
- ¹⁵⁰ *Pič, I. L.*, Starozitnosti... XII. T.; PA 18 (1898) II. T. 2, 6.; PA 19 (1900) 583.
- ¹⁵¹ *Novotná, M.*, Sbornik... 134–135.
- ¹⁵² *Hampel J.*, A bronzkor... CXXIII. T. 8–11.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) I. T. 4.
- ¹⁵³ *Holste, F.*, Hortfunde... XLV. T. 8.; *Rusu, M.*, Dacia 4 (1960) 162., Fig. 3. 16.
- ¹⁵⁴ *Miske K.*, Arch. Ért. 19 (1899) 61., Abb. 27.; Arch. Ért. 6 (1886) 232.; *Hampel, J.*, A bronzkor... CXIX. T. 32.
- ¹⁵⁵ RVM 9 (1960) 164., V. T. 15.
- ¹⁵⁶ *Müller-Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (Berlin 1959) CXXX. T. 134.
- ¹⁵⁷ *Rusu, M.*, Dacia 4 (1960) 178.
- ¹⁵⁸ Arch. Ért. 11 (1891) 323.; *Hampel, J.*, A bronzkor... CLXXXII. T. 3., CLXXXII. T. 1.
- ¹⁵⁹ *Hampel J.*, A bronzkor... CCXXIII. T. 8–11.; *Thomka Gy.*, Arch. Ért. 18 (1898) 379.
- ¹⁶⁰ *Novotná, M.*, Sbornik... 117.
- ¹⁶¹ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 232.
- ¹⁶² *Kytlicová, O.*, Acta Universitatis Carolinae 3 (1959) 137.
- ¹⁶³ *Wilwonseder, K.*, Die mittlere Bronzezeit in Österreich (Wien 1937); *Holste, F.*, Hortfunde... XLII. T. 30.; *Gallus S.* – *Mithay S.*, Győr története a vaskorszakig (Győr 1942) XI. T. 6.
- ¹⁶⁴ *Balaša, G.*, Praveké... XII. T. 4.
- ¹⁶⁵ *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) 78.
- ¹⁶⁶ *Holste, F.*, Hortfunde... XLV. T. 20.
- ¹⁶⁷ *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 166.
- ¹⁶⁸ *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) 45., Fig. 17. 1.
- ¹⁶⁹ *Hampel J.*, Antiquites... XIII. T. 1., A bronzkor... LXX. T. 3.; Archeologische Funde in Ungarn (Budapest 1956) 107.
- ¹⁷⁰ *Jankovich, M.*, Tud. Gyűjt. 1 (1828) I. T. 1.
- ¹⁷¹ *Pintér S.*, Szécsény és közvetlen vidéke (Losonc 1897) XI. T. d.
- ¹⁷² *Balaša, G.*, Praveke... XII. T. 4.
- ¹⁷³ *Eisner, J.*, Slovensko... XXXVI. T. 3.
- ¹⁷⁴ *Budinský-Krička, V.*, Slovenské... XXI. T. 3., 4.
- ¹⁷⁵ *Budinský-Krička, V.*, CMSS 29 (1948) 24., I. T. 5.
- ¹⁷⁶ *Bohm*, Die ältere... 54., XVIII. t. 21, X. T. 16, 25.
- ¹⁷⁷ *Richthofen, B.*, Die ältere... XVIII. T. k., X. T. m., XXVI. T. d.
- ¹⁷⁸ *Majláth B.*, Arch. Közl. 8 (1874) 129.; *Hampel J.*, A bronzkor... LIII. T. 11–12.
- ¹⁷⁹ Im Magyar Nemzeti Múzeum.

- ¹⁸⁰ *Holste F.*, Hortfunde . . . V. t. 29; II. T. 19; XVI. T. 36; RVM 4 (1955) 20., III. T. 3.; Wiss. Mitt. aus Bosn. Herc. 1 (1893) 37., Fig. 14., *Holste, F.*, Zur Cronologie . . . XVI. t.; RVM 4 (1955) 48., Abb. 7.
- ¹⁸¹ *Bohm*, Die ältere . . . 68., XXIII. T. 6.
- ¹⁸² *Gollub, H.*, Endbronzezeitliche Gräber in Mittel und Oberschlesien (Bonn 1960) 38.
- ¹⁸³ *Gollub, H.*, Endbronzezeitliche . . . 38.; *Szafrański, W.*, Skrabby brazowe z epoki wspol; noty pierwotnej w Wiekopolsce (Wroclaw – Warszawa 1955) IV. T. 26, VIII. T. 52 – 57.; *Müller-Karpe, H.*, Münchener Urnenfelder (München 1957) 46. t. A5.; *Stocky, A.*, La Bohème . . . XLVII. T. 2 – 3.
- ¹⁸⁴ *Bohm*, Die ältere . . . 68., XXIII. T. 7.
- ¹⁸⁵ *Müller-Karpe, H.*, Beiträge . . . 176., CCIX. t. 23 – 24., 153.
- ¹⁸⁶ *Stocký, A.*, La Bohème . . . XXXVII. T. 7.
- ¹⁸⁷ *Sulimirski, T.*, Bronzy Malopolski Srodkowej (Lwow 1929) II. T. 13.; *Antoniewicz, W.*, Archeologia Polski (Warszawa 1928) 89., Fig. 27., XX. T.;
- ¹⁸⁸ *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) X. T. 15.
- ¹⁸⁹ *Böhm, J.*, Germania 20 (1936) 15., Anm. 24., 12., Fig. 3.
- ¹⁹⁰ *Richthofen, B.*, Die ältere . . . XXIII. T. a.
- ¹⁹¹ *Bohm*, Die ältere . . . 70 – 71.
- ¹⁹² *Kersten*, Die Funde . . . XVI. T. 195, XXXVIII. T. 375.
- ¹⁹³ *Sturms*, Die ältere Bronzezeit in Ostbaltikum. (Berlin und Leipzig 1936) 72., XIX. T. e., XV. T. k.
- ¹⁹⁴ *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 8 (1949) 238., XL. T. 3, 5; *Sege, H.*, Altschlesien, 3 (1931) 163., Abb. 1., 4.
- ¹⁹⁵ *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) V. T. 3 – 4.
- ¹⁹⁶ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CXLVI. T. 18. – Ispánlaka., CLXV. T. 12. – Potság.; *Roska M.*, Erdély . . . 181., Fig. 291. – Micskepuszta; *Nestor, J.* BRGK 22 (1932) 122.; *Dumitrescu, V.*, Dacia 5/6 (1935–36) 221., Fig. 15. 5–6, Fig. 14. 19 – Spalnaca; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XLIX. T. 22. – Bikacs Peer; *Holste, F.*, Zur Chronologie . . . VII. T. 1. – Déva.
- ¹⁹⁷ *Milleker, B.*, Starinar 1940. 34., XXVI. T. – Moldva Veche; *Nagy S.*, RVM 4 (1955) 50., V. T. 25.
- ¹⁹⁸ *Podborsky*, Sbornik Praci Filozoficke Fakulty Brněnske Universiti E₅. (Brno 1960) V. T. 11–12.; *Holste, F.*, Zur Chronologie . . . V. T.
- ¹⁹⁹ *Filip, J.*, Pravke v Československo. (Praha 1954) XXV. T. 26, 28.; *Szombathy, J.*, Prähistorische Flachgräberfeld bei Gemeinlebarn in Niederösterreich. (Berlin und Leipzig 1929) II. T. 5, XXIII. T. 4; *Eppel, F.*, Arch. Au. 2 (1949) 48., IV. T. 27.
- ²⁰⁰ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CCXLI. T. 6; *Miske K.*, A Velem Szt. Vidi őstelep. (Wien 1907) XXXII. T. 17, XXXIV. T. 40, XXXVII. T. 44.
- ²⁰¹ *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 8 (1949) 236., T. XXXVI.
- ²⁰² *Rusu, M.*, Dacia 4 (1960) 174.
- ²⁰³ *Sprockhoff, E.*, Zur Handelgeschichte der germanische Bronzezeit. (Berlin 1930) 51 f. Abb. 18 d.
- ²⁰⁴ *Childe, G.*, Acta Arch. Kobenhavn. 20 (1949) 257.
- ²⁰⁵ *Merhart, G.*, Festschrift des RGK in Mainz 1952. II. 40.; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge . . . 191.
- ²⁰⁶ *Bohm*, Die ältere . . . XVI. T. 18.; *Kossina, G.*, Die deutsche Vorgeschichte 2. 101.; 165.; *Richthofen, B.*, Die ältere . . . 92., II. T. a.; *Sege, H.*, Altschlesien 1935–36. 99., *Kozłowski, L.*, Epoka bronzu w Polsce (Lwow 1928) XIII. T. 22–24.; *Sulimirski, T.*, Bronzy Malopolski Srodkowej (Lwow 1929) I. T. 7–8., Extrait du Bulletin de l'Academie Polonaise des Scienses et des Lettres. (Cracovie 1936) 177., Fig. 2. 6.
- ²⁰⁷ Im Magyar Nemzeti Múzeum; *Patay P.*, Arch. Ert. 81 (1954) 43., Fig. 12. 1, 2; *Kemenczei T.* HOME 4 (1962–63) V. T.; *Lamiova-Schmiedlova, M.* – *Banesz, L.*, Studijné Zvesti AUSAV 9 (1962) 229., Fig. 6. 1, 3.
- ²⁰⁸ *Neustupny, J.*, SNMP (1939) XIII. T. 16, 24–24, 30–31.
- ²⁰⁹ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CCXXXIV. T. 8.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) IV. T. 7.; Im Museum Nyiregyháza.
- ²¹⁰ *Milleker B.*, Starinar 15 (1940) 34., XVI. T., XVII. T. 3.
- ²¹¹ *Petress E.*, Fol. Arch. 12 (1960) 36.
- ²¹² *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) I. T. 12–13.
- ²¹³ *Nosek, S.*, Mat. Arch. Krakow. 11 (1959) I. T. 11–12, VIII. T. 4–7; *Dabrowski, J.*, – *Okuliczowa, L.*, Wiad. Arch. 28. (1962) 249., LII. T. 1–2.

- 214 Im Magyar Nemzeti Múzeum. Inv. Nr.: 131. 1883. 42.
 215 *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 7 (1956) 13–14.
 216 *Roska M.*, Erdély 181., Fig. 219.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) IV T. 8–9.
 217 Arch. Ért. 20 (1900) 81., Abb. 10.
 218 *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 103.
 219 *Peroni, R.*, Bad. Fb. 1956. 69–92.
 220 *Jankovich, M.*, Tud. Gyűjt. 1 (1828) II. T. 2.; *Kubinyi F.*, Arch. Közl. 2 (1861) V. T. 20, VII. T. 26, XX. T. 130.
 221 MNM-ban. Lelt. sz.: 86. 941. 62., 70. 1929. 2, 3, 9.
 222 *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 89.
 223 *Hampel J.*, A bronzkor CXII. T. 5; *Holste, F.*, Die Bronzezeit in Süd und Westdeutschland. (Berlin 1953) 88.
 224 *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 186.
 225 *Hampel, J.* A bronzkor CXII. T. 1.; *Holste, F.*, Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayers (München 1953) 8.
 226 *Holste, F.*, Die Bronzezeit in Süd und Westdeutschland 91.; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 102.
 227 *Paulik, J.*, Študijné Zvesti AUSAV. 9 (1962) 117–118.
 228 *Hampel J.*, A bronzkor CCLIV. T. 1.; *Jósa A.*, Arch. Ért. 12 (1892) 353., Fig. 23., Arch. Ért. 26 (1906) 218., Fig. 10.; *Holste, F.*, Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayers. 52.
 229 *Holste, F.*, Hortfunde XLVI. T. 1, 2.
 230 *Holste, F.*, Die bronzezeitlichen 29.
 231 *Müller-Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. (München 1961) 26.
 232 *Holste, F.*, Hortfunde XXXVIII. T. 20.; *Müller-Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter. . . . III. T. 3. – Ragály.; Arch. Ért. 23 (1903) 427. – Felső-Szuha.; *Budinský-Krička, V.* Slovenské XX. T. 1.; – *Müller-Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter III. T. 4. – Zdana.; Arch. Ért. 19 (1899) 428.; *Holste, F.*, Die bronzezeitliche XV. T. 11.; – Sväti Kral.; *Holste, F.*, Die bronzezeitliche 52.; *Müller-Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter III. T. 5. – Bárca.; *Holste, F.*, Die bronzezeitliche 52. – Sajógömör.
 233 *Cowen, J. D.*, BRGK 36 (1956) 56–60.
 234 Ebenda, 61–63.
 235 Ebenda, 63.
 236 Ebenda, 85.
 237 *Holste, F.*, Germania 25 (1941) 162.
 238 *Sprockhoff, E.*, PZ 34/35 (1949–50) 86., *Foltiny I.*, Zur Chronologie 77.
 239 *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 236.
 240 *Hampel J.*, Arch. Ért. R. f. 14 (1880) 158.
 241 Manuscript von Csetneki Jelenik Elek MNM Adattár. 23. 65. I.
 242 *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 109.
 243 *Holste, F.*, PZ 34/35 (1949–50) 81.
 244 *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 142.
 245 *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 102., 189., Fig. 23. 5.
 246 *Kőszegi, F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 142.
 247 *Kossack, G.*, Studien zum Symbolgut der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas. (Berlin 1954) 29.
 248 *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 140–142.
 249 *Bóna, I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) Fig. 5. 4–5.
 250 *Hampel J.*, Catalogue 137., Fig. 141. k., A bronzkor III. T. 2.
 251 *Kubinyi, F.*, Arch. Közl. 2 (1861) XXII. T. 150.a.; *Budinský-Krička, V.*, Slovenské XXI. T. 6.
 252 *Holste, F.*, PZ 26 (1935) 60.; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 108.; *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 162.
 253 *Müller-Karpe, H.*, Beiträge 189., Fig. 23. 2.
 254 *Čaplovič, P.*, SA 7 (1959) 311., Fig. 6. 11.; *Točík, A.*, – *Paulik, J.*, SA 8 (1960) 73., Fig. 13. 2.
 255 *Nestor, I.*, Marburger Studien 1938. 178–190.; *Werner, J.*, Atti del I. cong. Firenze. 1950. 307.; *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.
 256 *Nestor, I.*, Marburger 186.; *Novotná, M.*, PA 1959. 15.

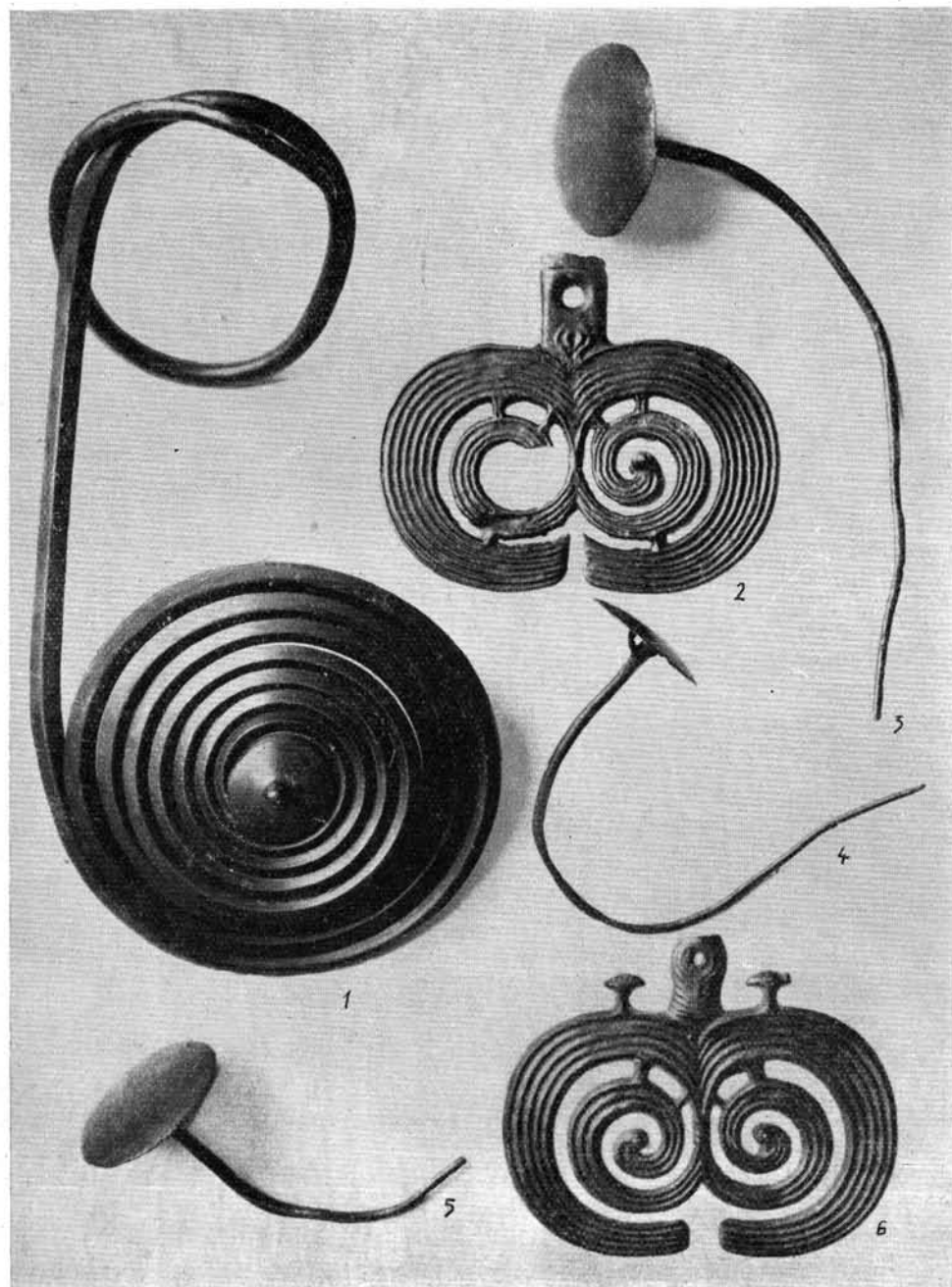
- 257 *Nestor, I.*, Marburger ... 185.; *Holste, F.*, Die Bronzezeit in Süd und Westdeutschland. XIII. T. 4.; *Kersten*, Die Funde der älteren Bronzezeit in Pommern. (Hamburg 1958) LXVI. T. 646., CI. T. 898. d.
- 258 *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 238.
- 259 *Nestor, I.*, Marburger ... 190.
- 260 *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) 78.
- 261 *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 241.
- 262 *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 91 (1963) 181.
- 263 *Lehoczký T.*, Arch. Ért. 13 (1893) 259–262.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CXCIX. T. 4.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) IX. t. 2. – Tökés; *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934–35) XXXV. T. 1. – Zajta.
- 264 *Popescu, D.*, Dacia 6 (1962) 434.; *Novotna, M.*, PA 50 (1959) 7., Fig. 3. 2–3.
- 265 *Kalicz N.*, Arch. Ért. 87 (1960) 1–15.; *Bóna I.*, Ann. Un. Scien. Bp. de R. Eötvös Nom. 2 (1960) 269., Anm. 48.
- 266 *Kalicz N.*, Arch. Ért. 87 (1960) 13.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 119.
- 267 *Lomborg*, Acta Arch. 30 (Kobenhavn 1959) 68–69.
- 268 *Kalicz N.*, Arch. Ért. 87 (1960) 13.
- 269 *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 90 (1963) 184.
- 270 *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) IX. T. 5.
- 271 *Tallgren, A. M.*, ESA 11 (1937) 3., Fig. 1–4., 4., Fig. 5. 4–12.
- 272 *Tallgren, A. M.*, ESA 11 (1937) 12., Fig. 22.
- 273 *Childe, G.*, The Danube ... 272.; *Willvonseder, K.*, Die mittlere Bronzezeit in Österreich (Wien 1937) 76.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 130.; *Popescu, D.*, Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgens (Bucuresti 1944) 121.
- 274 *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 130–131.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 353., VIII. T. 4.; *Gallus S. – Horváth T.*, A legrégebb lovasnép ... XXII. T. 4.
- 275 Arch. Ért. 15 (1895) 192.; *Hampel J.*, A bronzkor ... CCXLVIII. T. 2. – Magyar Lajos.; *Roska M.*, Erdély ... Fig. 71. – Dragomérfalva.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) XVI. T. 17.; *Andriesescu, I.*, Dacia 2 (1935) 364., IV. T. 2. – Drajana de Jos.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) VIII. T. 2, 3, 7. – Ungvár környéke, Čornyj Potok, Dubrova.; *Tallgren, A. M.*, ESA 2 (1927) 170., Fig. 100. – Prelipcze.
- 276 *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) 72., Fig. 3.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 130.
- 277 *Gallus S. – Horváth T.*, A legrégebb lovasnép ... XXXII. T. 1. *Hampel J.*, A bronzkor ... LXIII. T. 1.; Arch. Ért. R. f. 3 (1870) 28., Fig. 6.; *Hampel, J.*, A bronzkor ... LXIII. T. 2–3.
- 278 *Jósa A.*, Arch. Ért. 13 (1893) 166.; *Hampel J.*, A bronzkor CXVI. T. 12.; *Moga, M.*, Dacia 11/12 (1946–47) 261., Fig. 3.; *Roska M.*, Erdély ... 181., Fig. 219.
- 279 *Holste, F.*, Hortfunde ... II. T. 22–23.
- 280 *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) 43., Fig. 12. 3.
- 281 *Rómer F.*, Műrégészeti Kalauz. 44., Fig. 83.; *Kubinyi F.*, Arch. Közl. 2 (1861) II. T. 2–3, III. T. 4, XVII. T. 110.
- 282 *Bóna I.*, Ann. Un. Scien. Bp. de R. Eötvös Nom. 2 (1960) 267.
- 283 *Kossack, G.*, Studien zum Symbolgut ... 16–18., 80.
- 284 *Hampel J.*, A bronzkor ... III. 158–161.
- 285 *Rusu, M.*, Dacia 4 (1960) 174.
- 286 *Gallus S. – Horváth T.*, A legrégebb lovasnép ... 67.
- 287 *Nees, M.*, Arch. Ért. 1932/33 164.
- 288 *Kossack, G.*, Studien zum Symbolgut ... 18.
- 289 *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 138.; *Foltiny I.*, Zur Chronologie ... 91.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 332.
- 290 Tiszántúl: *Hampel, J.*, A bronzkor ... CLXXII. T. 22–23., CCXXIX. t. 31., *Holste, F.*, Hortfunde ... XXXIII. T. 25., XXXIV. T. 18., XXXVII. T. 3. Erdély: *Hampel J.*, A bronzkor ... CCXXVI. T. 1., CXLV. T. 20.; *Roska M.*, Erdély ... Fig. 144., Fig. 177.; *Holste, F.*, Hortfunde ... XLVII. T. 7, 26. Kárpátalja: *Holste, F.*, ... XXXIV. T. 17., *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) IV. T. 4–5. Délkelet-Lengyelország: *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 8 (1949) 220., VI. T. 1–4.
- 291 Felső-Tisza vidéke: *Holste, F.*, Hortfunde ... XXXIII. T. 20., 22.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) III. T. 3–6.; *Szemesnyikov*, Materiali i Gosz. Arch. Prikarpatija. 3 (1961) 53., Abb. 1–5. Erdély: *Hampel, J.*, A bronzkor ... CCVI. T. 1–2.; *Dumitrescu, V.*, Dacia 5/6 (1935–

- 36) 201., Fig. 4. 5–6., Fig. 6. 3.; *Roska M.*, Erdély . . . Fig. 62. 2., Fig. 248.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXIX. T. 10–11.
- ²⁹² *Hampel J.*, A bronzkor . . . CCXVIII. T.; *Gallus S.* – *Horváth T.*, A legrégibb lovasnép . . . X. T. 1–3, 16–17.; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge . . . 129., CXLV. T. C3.
- ²⁹³ *Roska M.*, Erdély . . . Fig. 48., Fig. 212.; *Dacia* 5/6 (1935–36) 201., Fig. 4. 5, 9.
- ²⁹⁴ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CCVI. T. 12.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXIV. T. 4., XXXV. T. 22, 24., XLI. T. 20., XLIX. T. 6.; *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 8 (1949) 221., T. VII. 3.
- ²⁹⁵ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CCXVIII. T. 2, 9.; *Roska M.*, Erdély . . . Fig. 144., Fig. 146.; *Dumitrescu, H.*, *Dacia* 5/6 (1935–36) 201., Fig. 4. 12.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXIX. T. 3, XXXVI. T. 1.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) III. T. 1, 7.
- ²⁹⁶ *Hampel, J.*, A bronzkor . . . XIII. T. 3., *Holste, F.*, Hortfunde . . . XLV. T. 9.
- Hampel J.*, A bronzkor . . . CXLV. T. 28., CC. T. 2., CCXXIX. T. 22–24.
- ²⁹⁷ *Horedt, K.*, *Dacia* 4 (1960) 129.
- ²⁹⁸ *Garašanin, D.*, RVM 5 (1956) 15–19.
- ²⁹⁹ *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) VIII. T. 5–6, X. t. 3, 13.
- ³⁰⁰ *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 6 (1937–39) 213., II. T. 24., Prez. Arch. 7 (1949) VIII. T. 1, 3.
- ³⁰¹ *Stocký, A.*, La Bohême . . . XXIX. T. 11., *Podborski*, Sbornik Praci Filozofické Fakulty Brněnské Universiti. Brno 1960. V. T. 14–16.
- ³⁰² *Sprockhoff, E.*, PZ 34/35 (1949–50) 86–87., Fig. 13. 5., Fig. 30. 2., *Holste, F.*, PZ 26 (1935) 76–77.
- ³⁰³ *Hampel J.*, A bronzkor . . . LI. T. 4.; *Moga, M.*, *Dacia* 7/8 (1937–40) 145–146.; *Moga, M.*, *Dacia* 5/6 (1935–36) 236., Fig. 1. 1–6.; *Roska M.*, Erdély . . . 18., Fig. 7. 2, 69., Fig. 71. 87., Fig. 107.; *Popescu, D.*, MCA 2 (1956) 225., Fig. 137. 230., Fig. 141. 7.; *Потушняк*, Археологични знахідку бронзов та занизного вику на закарпатті. Ужгород 1958) XLVI. T. 2, LVI. T.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) X. T. 2., XII. T. 3.
- ³⁰⁴ *Seger, H.*, Altschlesien 1935. 129., Fig. 47.; *Zurowski, K.*, Prez. Arch. 6 (1937–39) 213., III. T.; *Tallgren, A. M.*, ESA 2 (1927) 161.; *Nagy S.*, RVM 4 (1955) VI. T. 4.
- ³⁰⁵ Arch. Ért. 11 (1891) 83.; *Hampel J.*, A bronzkor . . . CLVI. T. 20.
- ³⁰⁶ *Filimon, A.*, *Dacia* 1 (1924) 351., 44.
- ³⁰⁷ *Holste, F.*, Die Bronzezeit in Süd und Westdeutschland. 93., *Torbrügge, W.*, BRGK 40 (1959) 44.; *Müller-Karpe, H.*, Beiträge . . . 188. Fig. 22.
- ³⁰⁸ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CXCVI. T. 18., CLXXVIII. T. 7–9., CLXV. T. 3–4., CCXXXI. T. 5, 7. 12, 18, 20, 26.; *Dumitrescu, V.*, *Dacia* 5/6 (1935–36) 226., Fig. 1. 2.⁷ *Moga, M.*, *Dacia* 5/6 (1935–36) 237., Fig. 2.; *Roska M.*, Erdély . . . Fig. 29., Fig. 170. Fig. 314., Fig. 335.; *Mitrea, B.*, *Dacia* 8/9 147–148., I. T.; *Popescu, D.*, *Dacia* 9/10 (1941–44) 41–42.; *Popescu, D.*, MCA 2 (1956) 226., Fig. 138. 1–8., 228., Fig. 140. 3–7.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXVIII. T. 7.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) X. T. 2. XII. T. 3.; *Milleker B.*, Starinar 15 (1940) 20., XIV. T. 14, XVI. T. 15.
- ³⁰⁹ *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 236.
- ³¹⁰ *Hampel J.*, A bronzkor . . . CXXII. T. 55–70., CLVI. T. 21., CXLIH. T. 22., CXCVI. T. 13–14, 16.; *Filimon, A.*, *Dacia* 1 (1924) 353.; *Dumitrescu, H.*, *Dacia* 7/8 (1937–40) 136., Fig. 4. 2–3, 5–6.; *Roska M.*, Erdély . . . 29., Fig. 23. 3., 69., Fig. 71.; *Petrescu-Dambovită, M.*, AISC 5 (1944–48) 266., Fig. 1. 3–7.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXVIII. T. 4, 23, XXXIII. T. 28, 37, XXXVII. T. 13, 17.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) XII. T. 1, 2, 4, 13.; *Garašanin, D.*, Katalog Metala. XII. T. 5–14.
- ³¹¹ *Holste, F.*, Hortfunde . . . XL. T. 31–36.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 43., Fig. 8. 1–6.
- ³¹² *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 391., XV. T. 7.
- ³¹³ *Dumitrescu, H.*, *Dacia* 5/6 (1935–36) 219., Fig. 15. 3.; *Moga, M.*, *Dacia* 11/12 (1945–47) 258., Fig. 1. 5–7.; *Roska M.*, Erdély . . . 181., Fig. 219.
- ³¹⁴ *Roska M.*, Erdély . . . 181., Fig. 219. 13.
- ³¹⁵ Arch. Ért. 17 (1897) 355., Abb. 2.; *Holste, F.*, Hortfunde . . . XXXVIII. T. 20.; *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 122., LXIX. T. 7.
- ³¹⁶ *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) XIV. T. 1.; *Hampel J.*, A bronzkor . . . LIII. T. 1.; *Majláth B.*, Arch. Közl. 8 (1871) 129.
- ³¹⁷ *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 122.
- ³¹⁸ *Bóna I.*, HOMÉ 3 (1959–61) 22.
- ³¹⁹ *Gallus S.* – *Horváth T.*, A legrégibb lovasnép . . . 152.

- ³²⁰ Diese Angabe verdanke ich N. Kalicz.
³²¹ *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 7 (1956) 13.
³²² AR 7 (1955) 467–468., Fig. 208–210.; *Hajek, L.*, SA 5 (1957) 330, 332., Fig. 8–9.
³²³ *Kemenczei T.*, A pilinyi kultúra idősebb fokozata. A zagyvapálfalvi csoport. Manuscript 1962.
³²⁴ *Kostrzewski, J.*, PZ 1918. 160–164.; *Sulimirski, T.*, Extrait du Bull. de l'Ac. pol. des Scien. et des Lettres (Crakovie 1936) 172–181., WPZ 25 (1938) 129–151.
³²⁵ *Sulimirski, T.*, Extrait 178–179.
³²⁶ *Kostrzewski, J.*, PZ 1918. 160–164.
³²⁷ *Krauss, A.*, Wiad. Arch. 23 (1956) 72–79.
³²⁸ *Merhart, G.*, Bonn. Jahrb. 147 (1942) 22., 86.
³²⁹ *Mozsolics A.*, Arch. Ért. 83 (1956) 84.
³³⁰ *Paulik, J.*, Sbornik Arch. 2 (1962) 136–139.

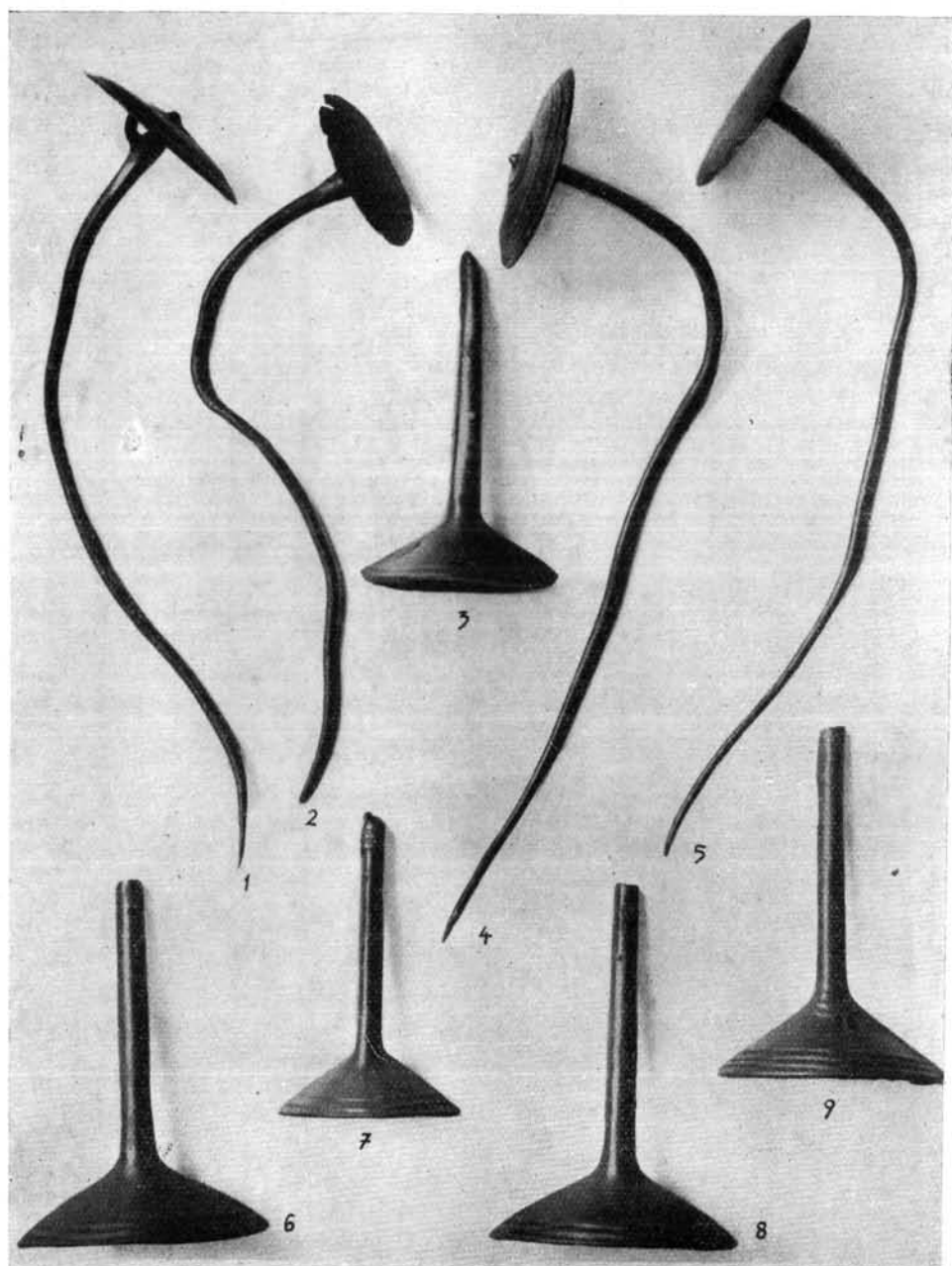
I. TÁBLA

KISTERENYE.

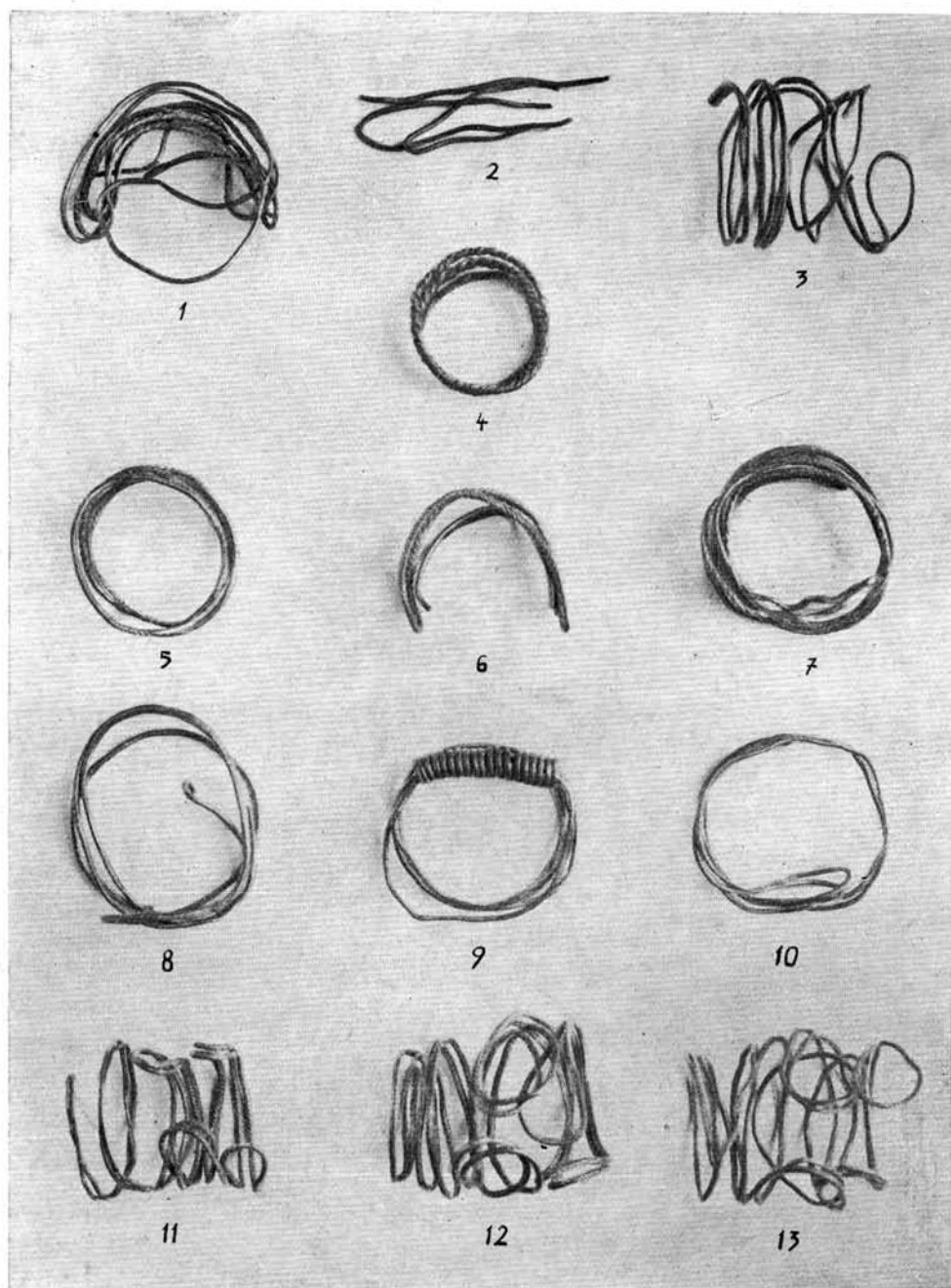
II. TÁBLA

KISTERENYE.

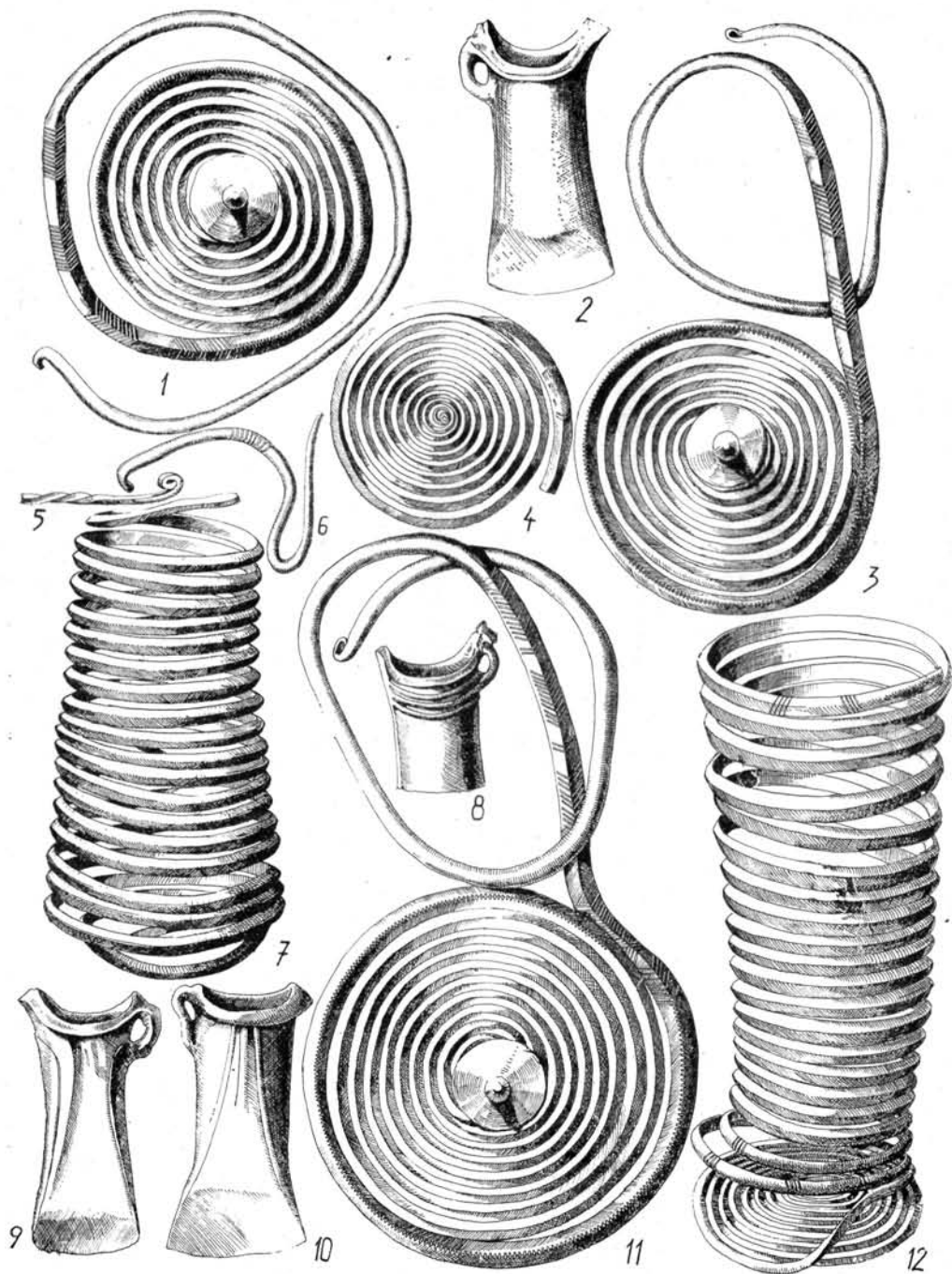
III. TÁBLA

PÉTERVÁSÁRA I.

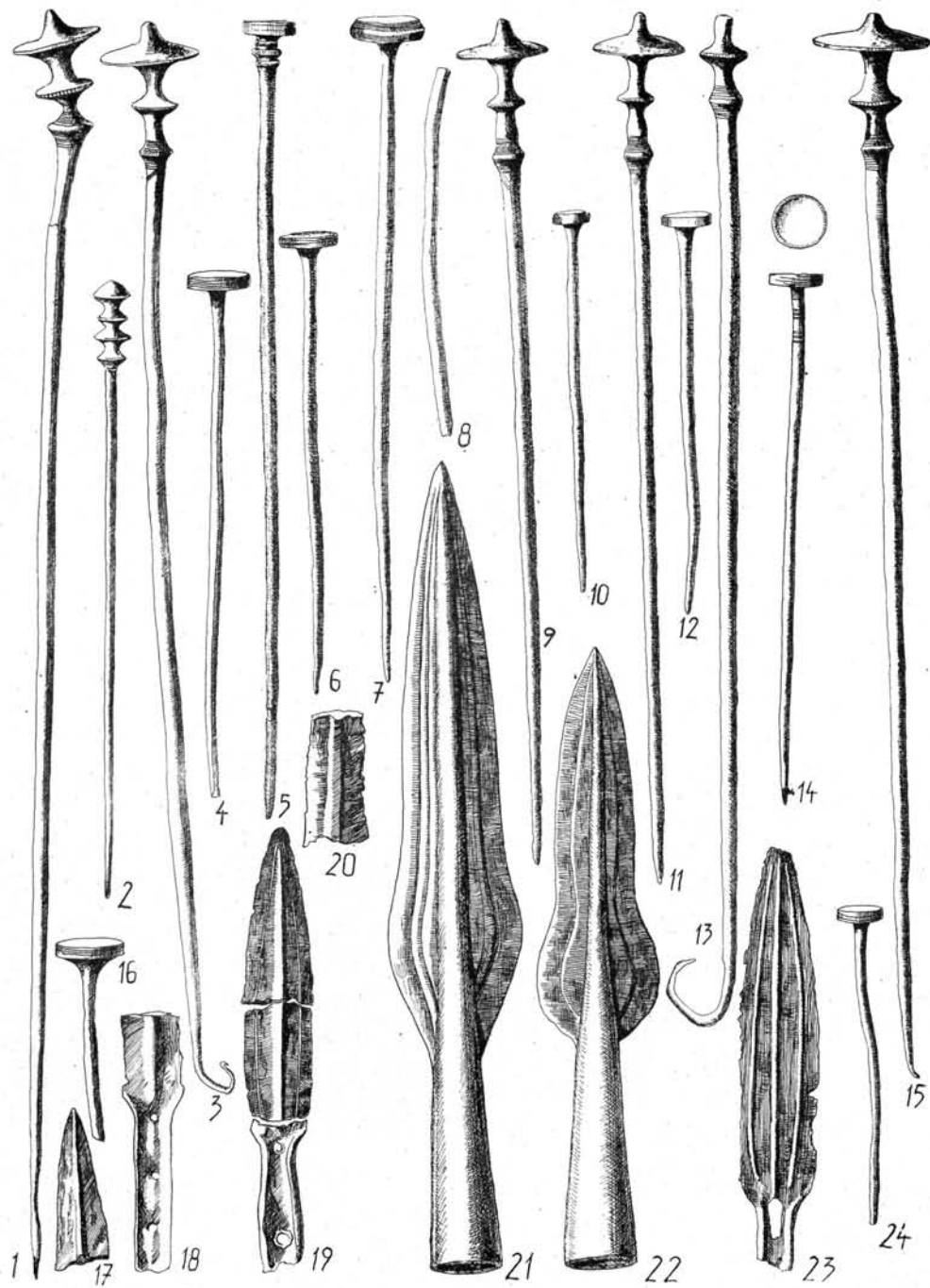
IV. TÁBLA

PÉTERVÁSÁRA II.

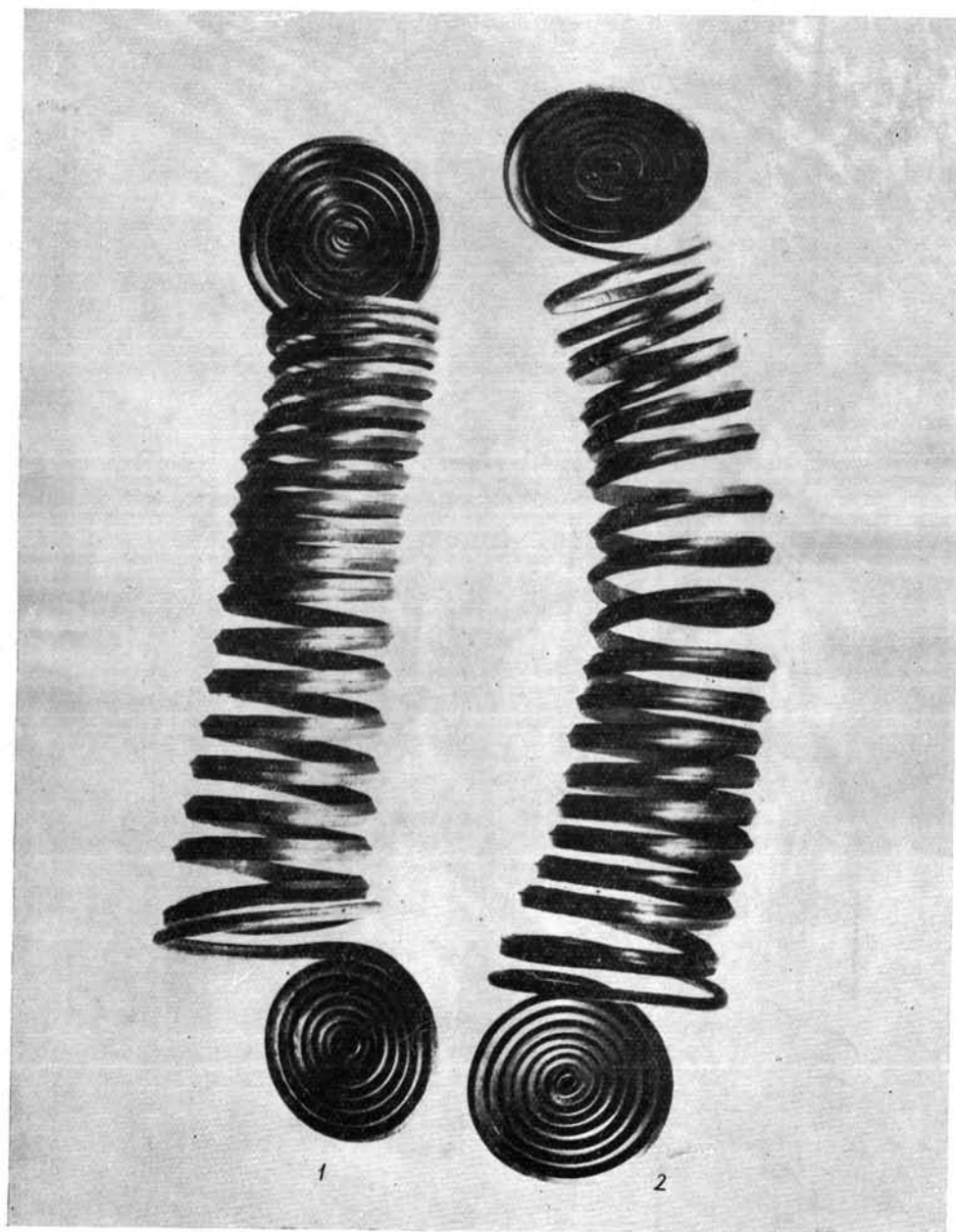
V. TÁBLA

PÉTERVÁSÁRA II.

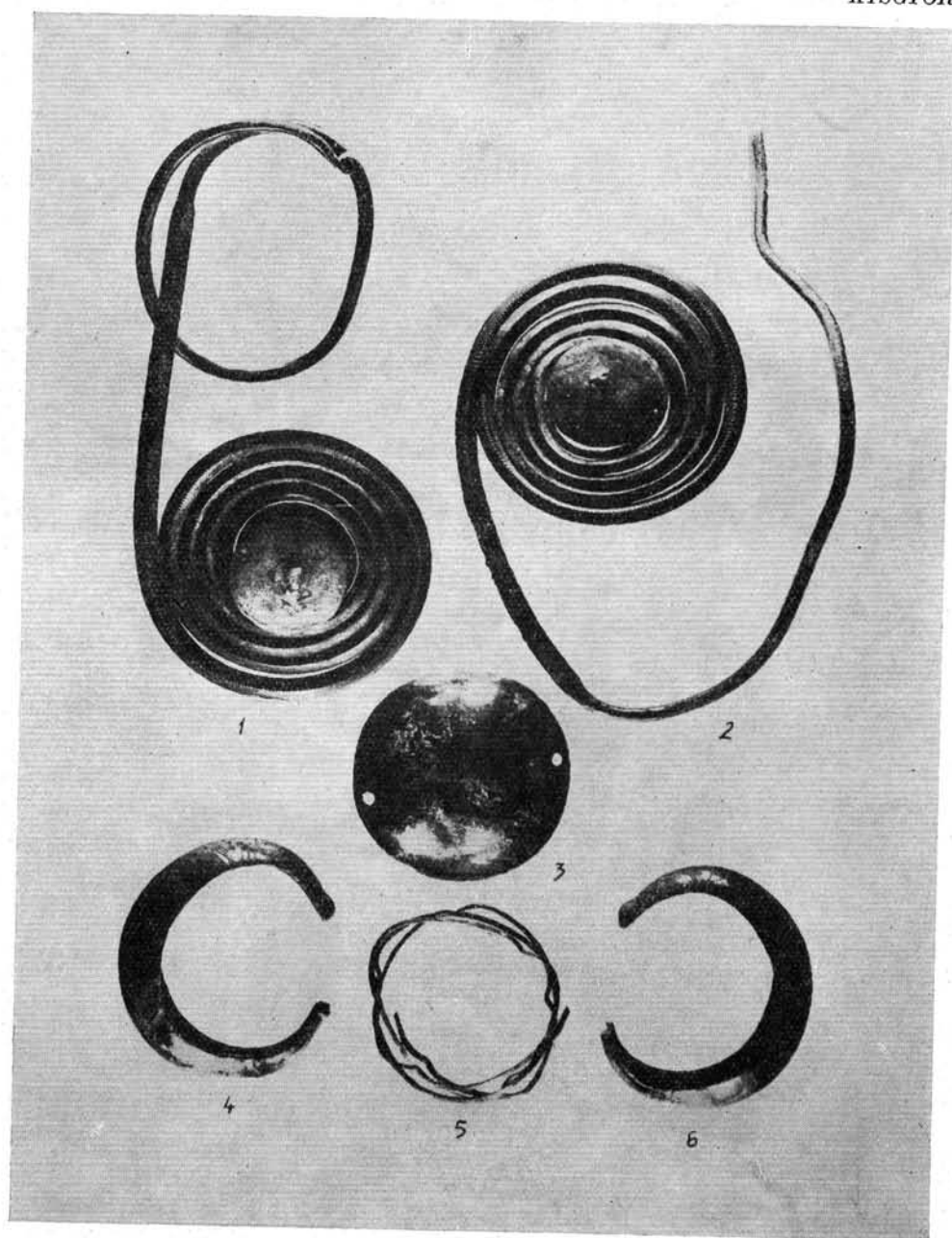
VI. TÁBLA

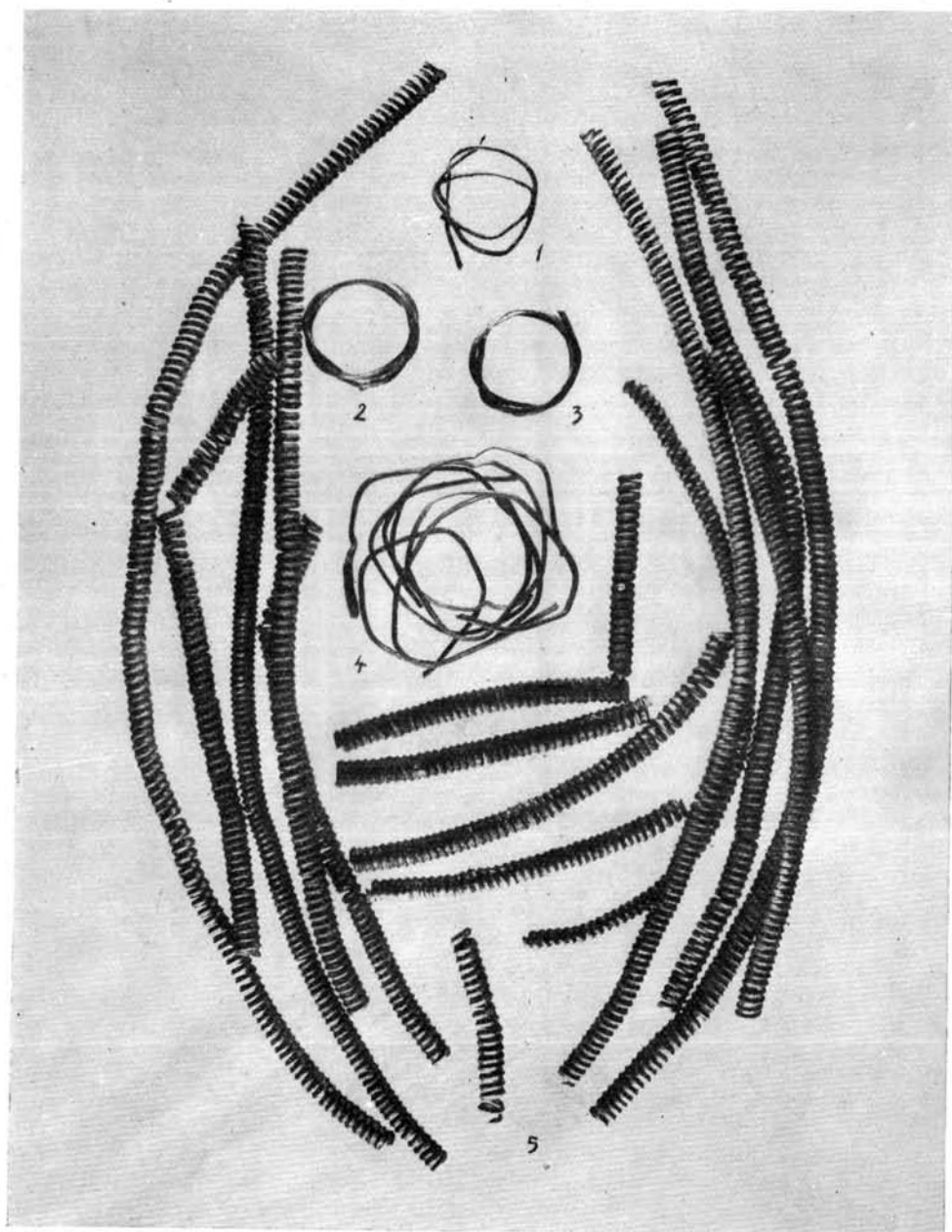
KISGYŐR.

VII. TÁBLA

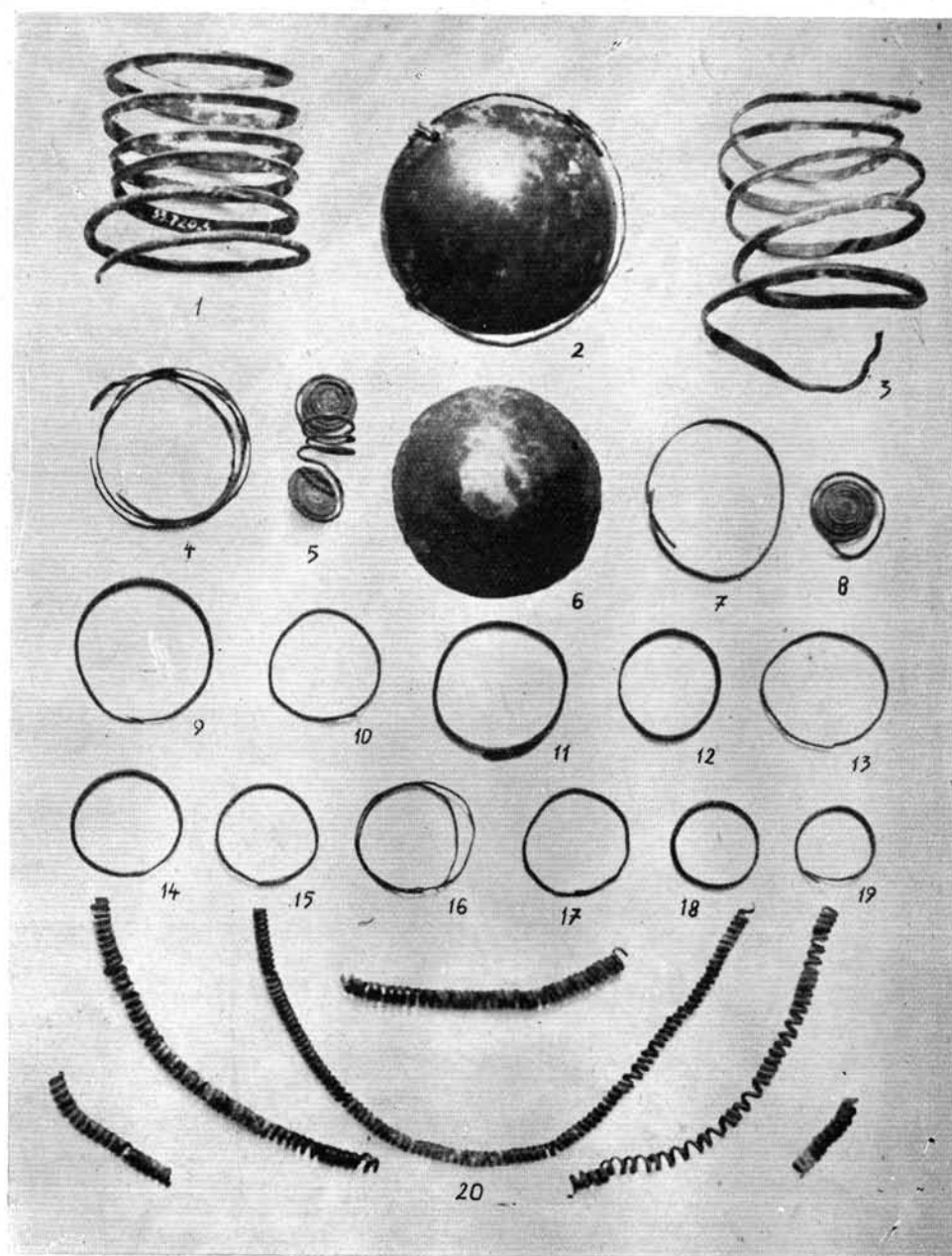
KISGYÖR.

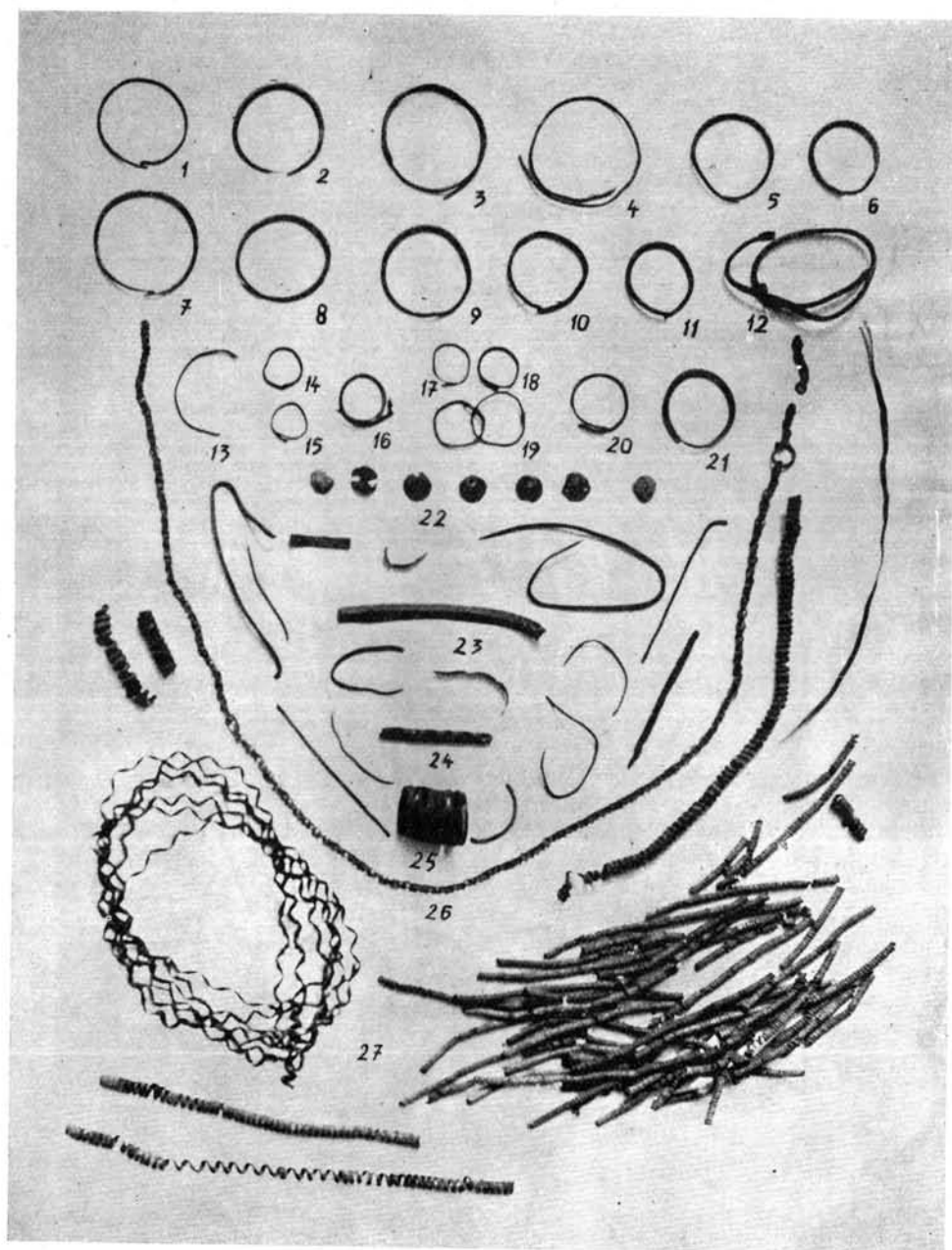

IX. TÁBLA

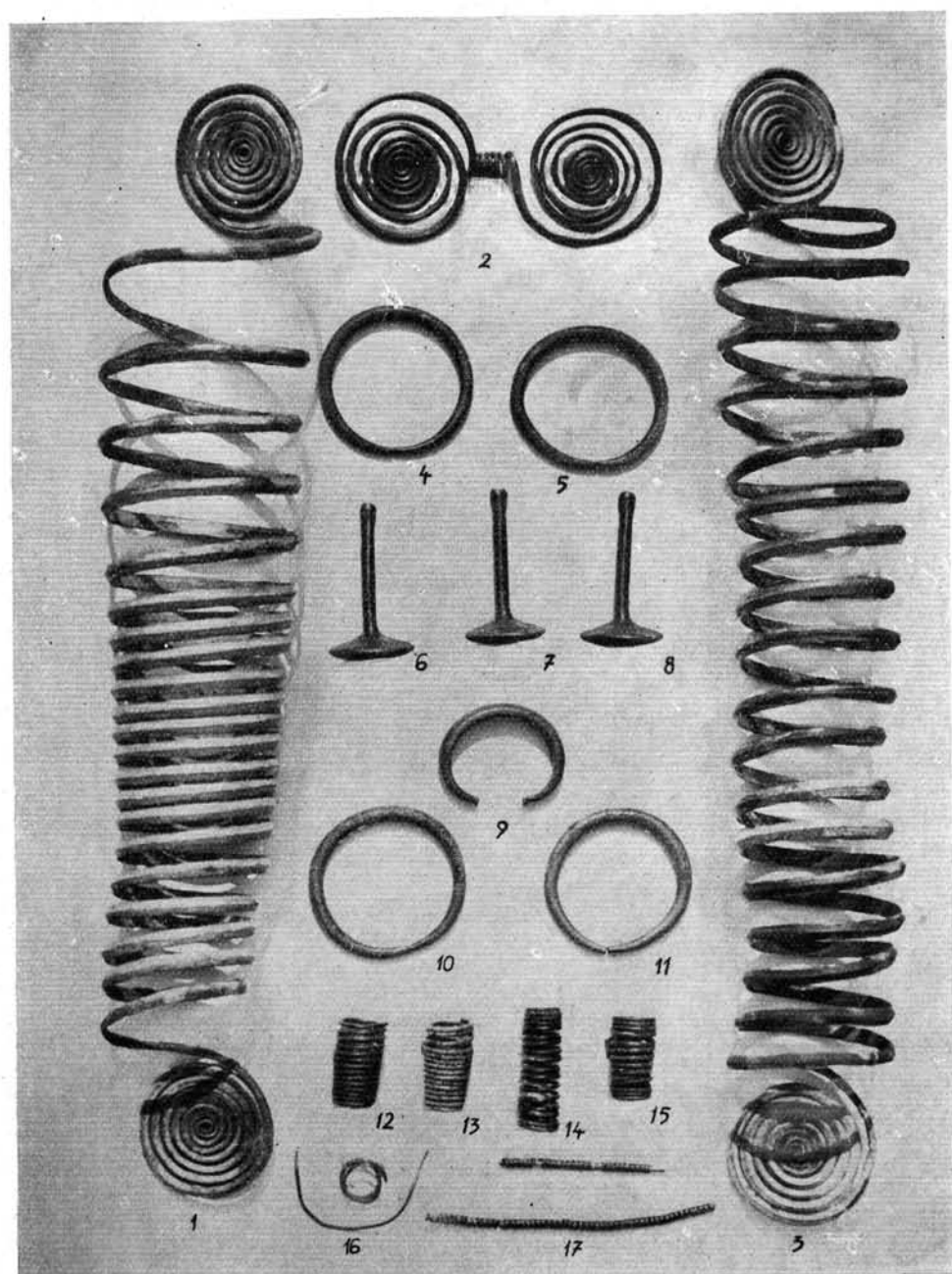
BORSODGESZT.

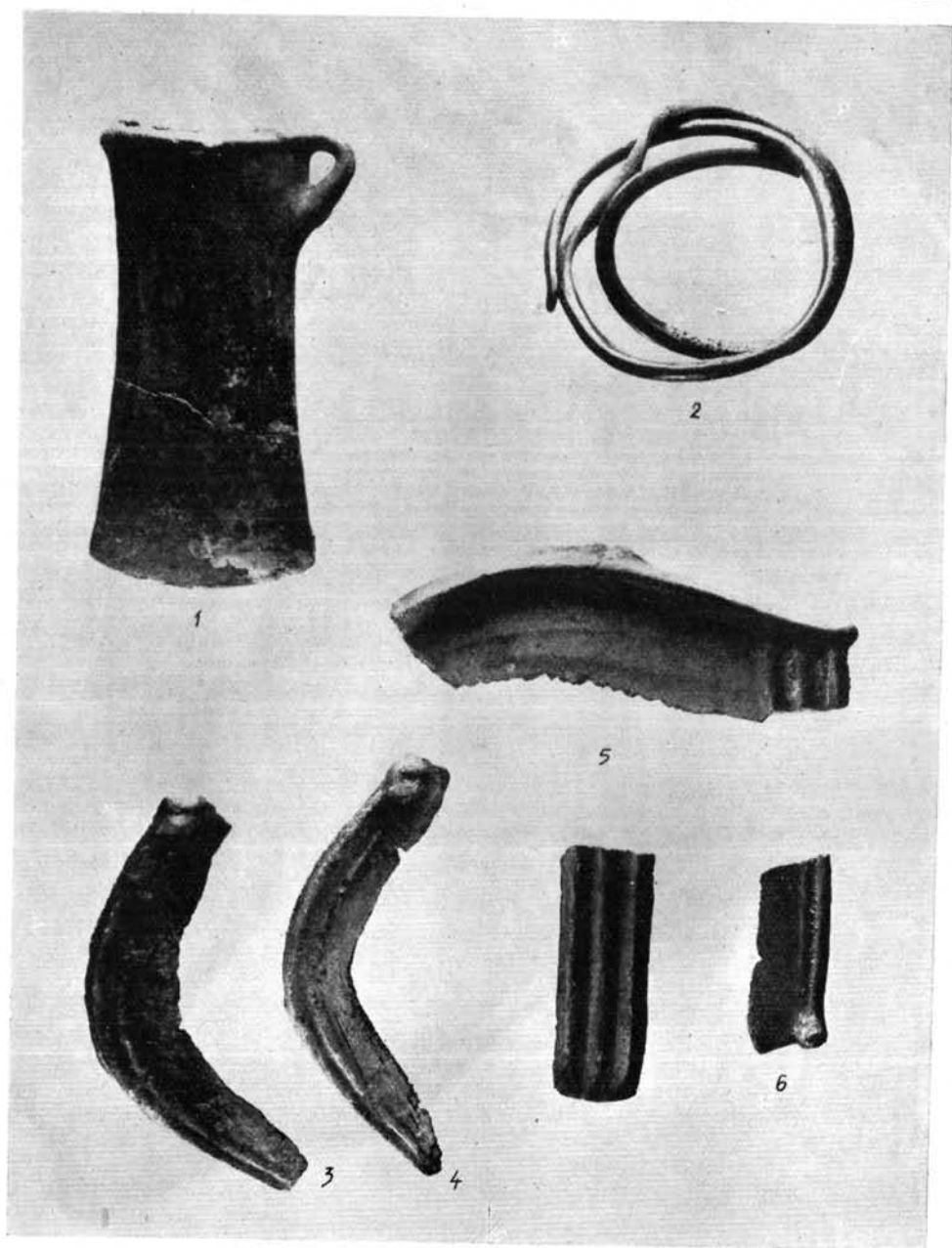

XI. TÁBLA

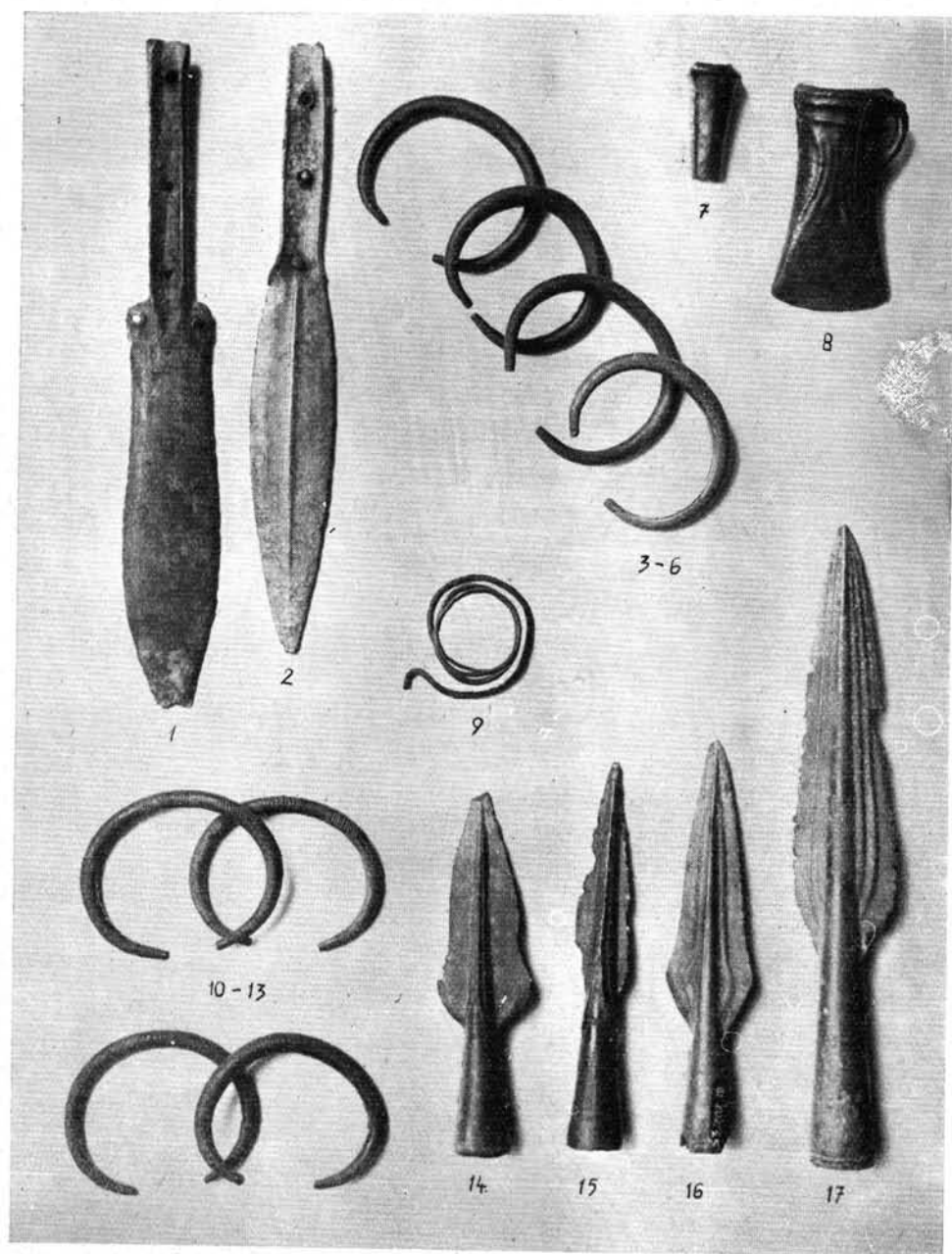
TISZASZEDERKÉNY.

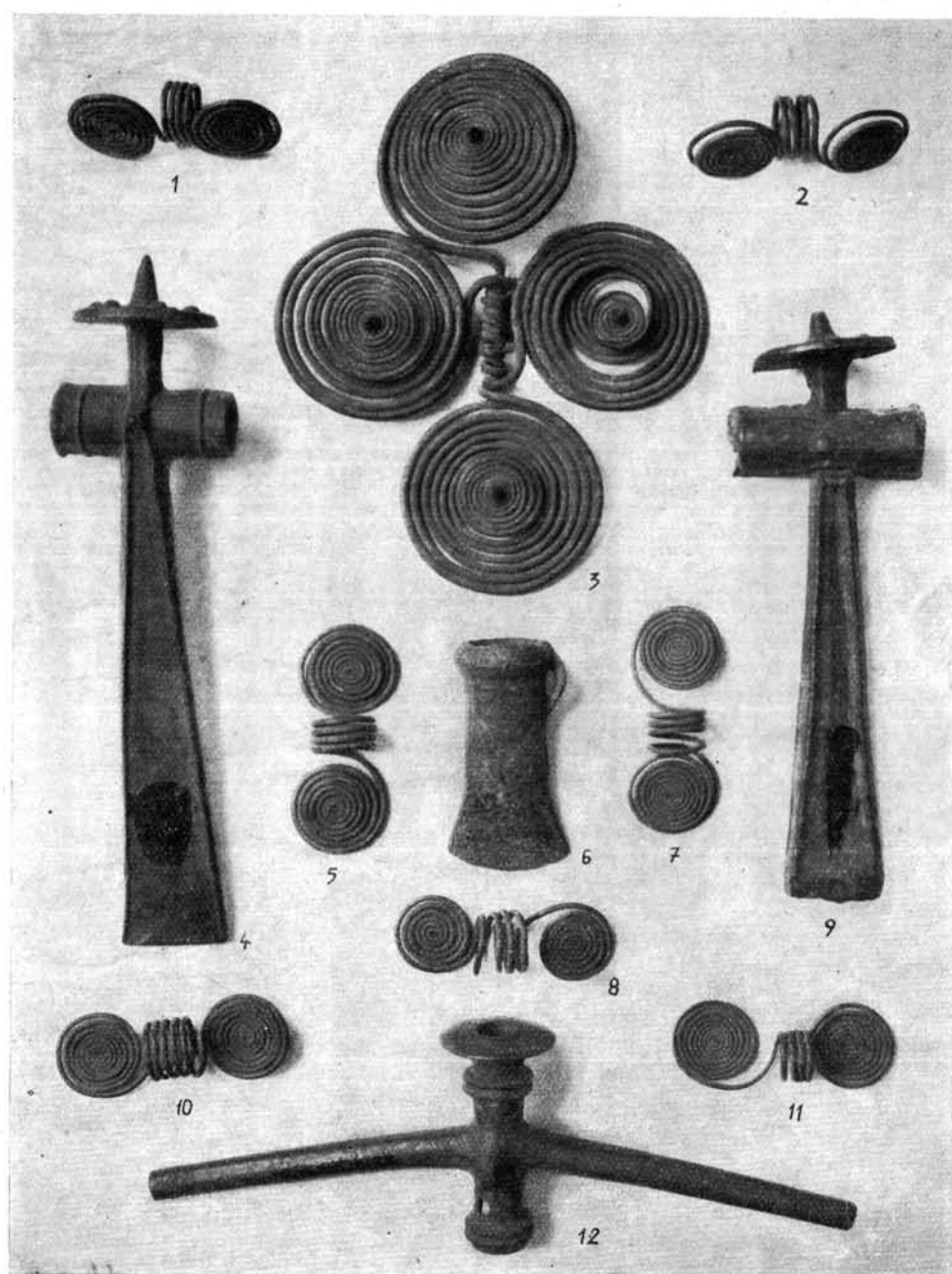
XIII. TÁBLA

FELSŐZSOLCA.

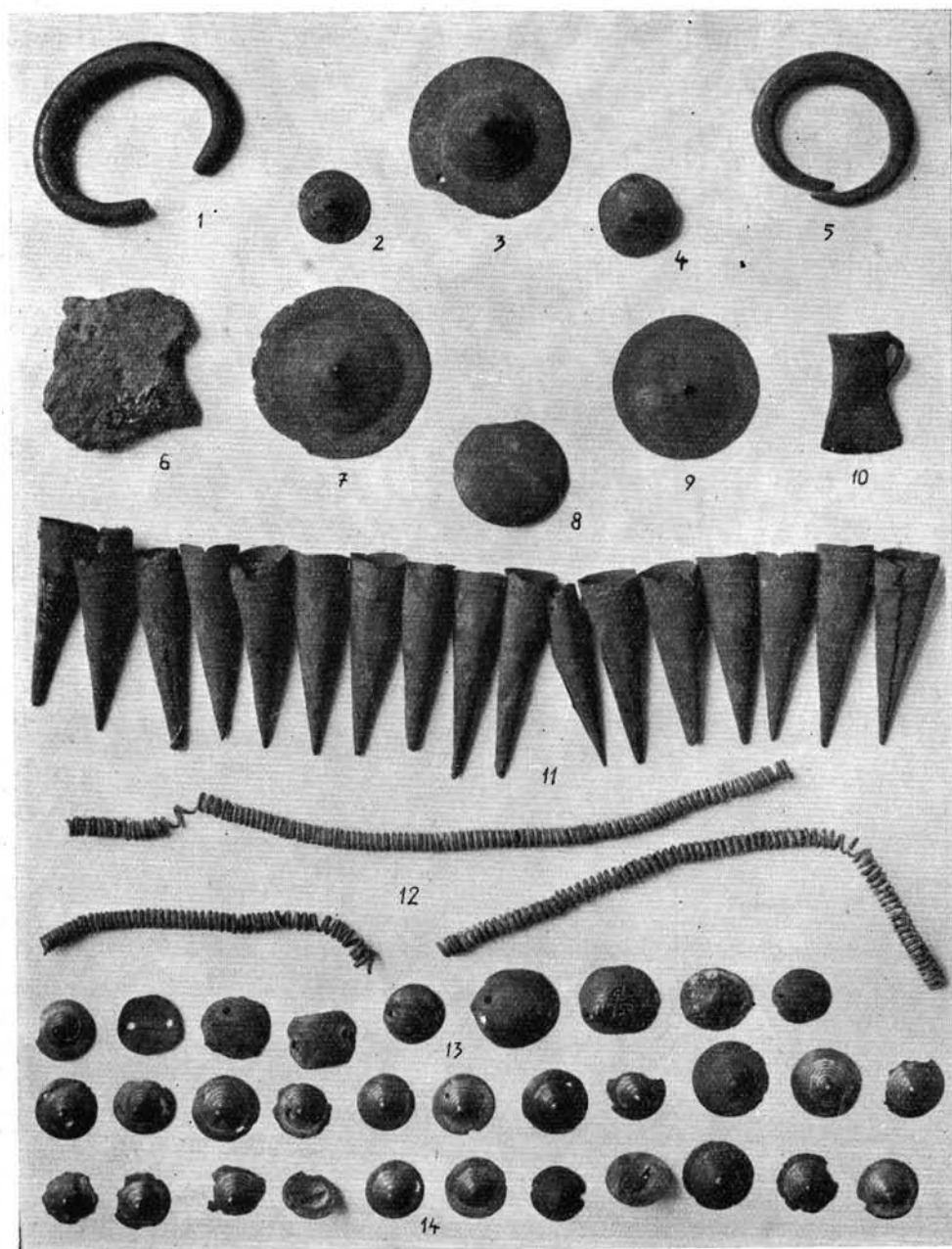
XIV. TÁBLA

FELSŐDOBSZA.

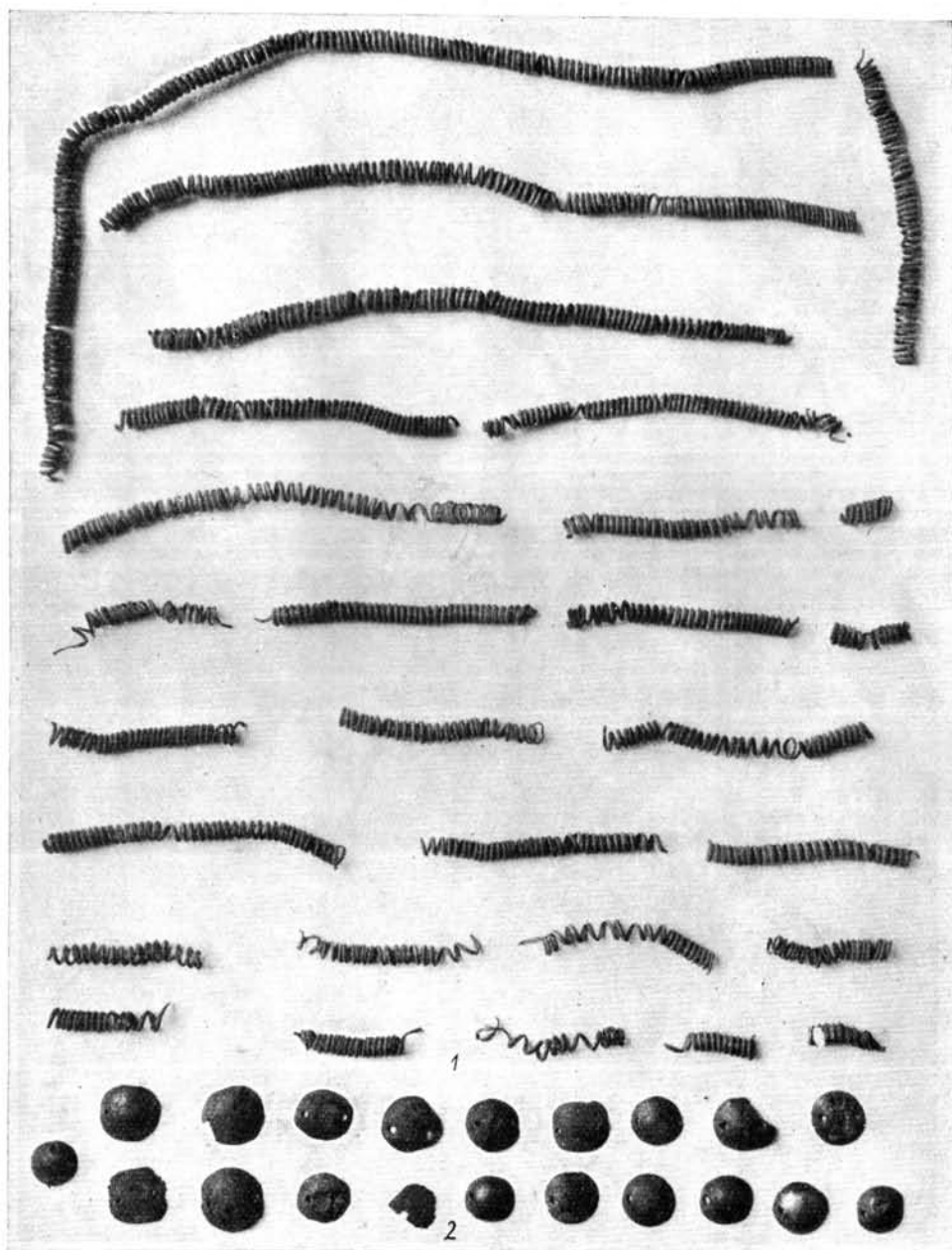
XV. TÁBLA

FELSŐDOBSZA.

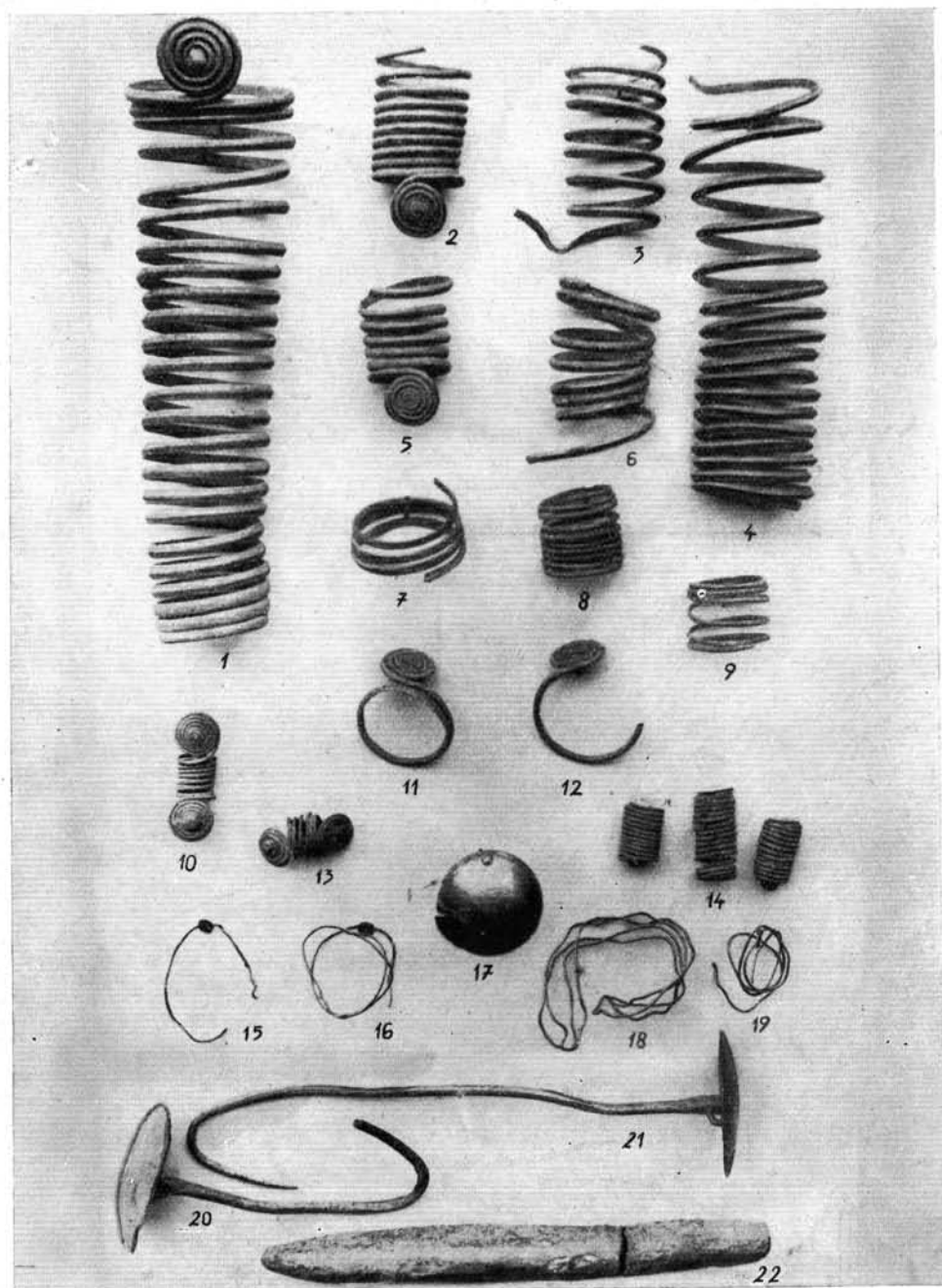
XVI. TÁBLA

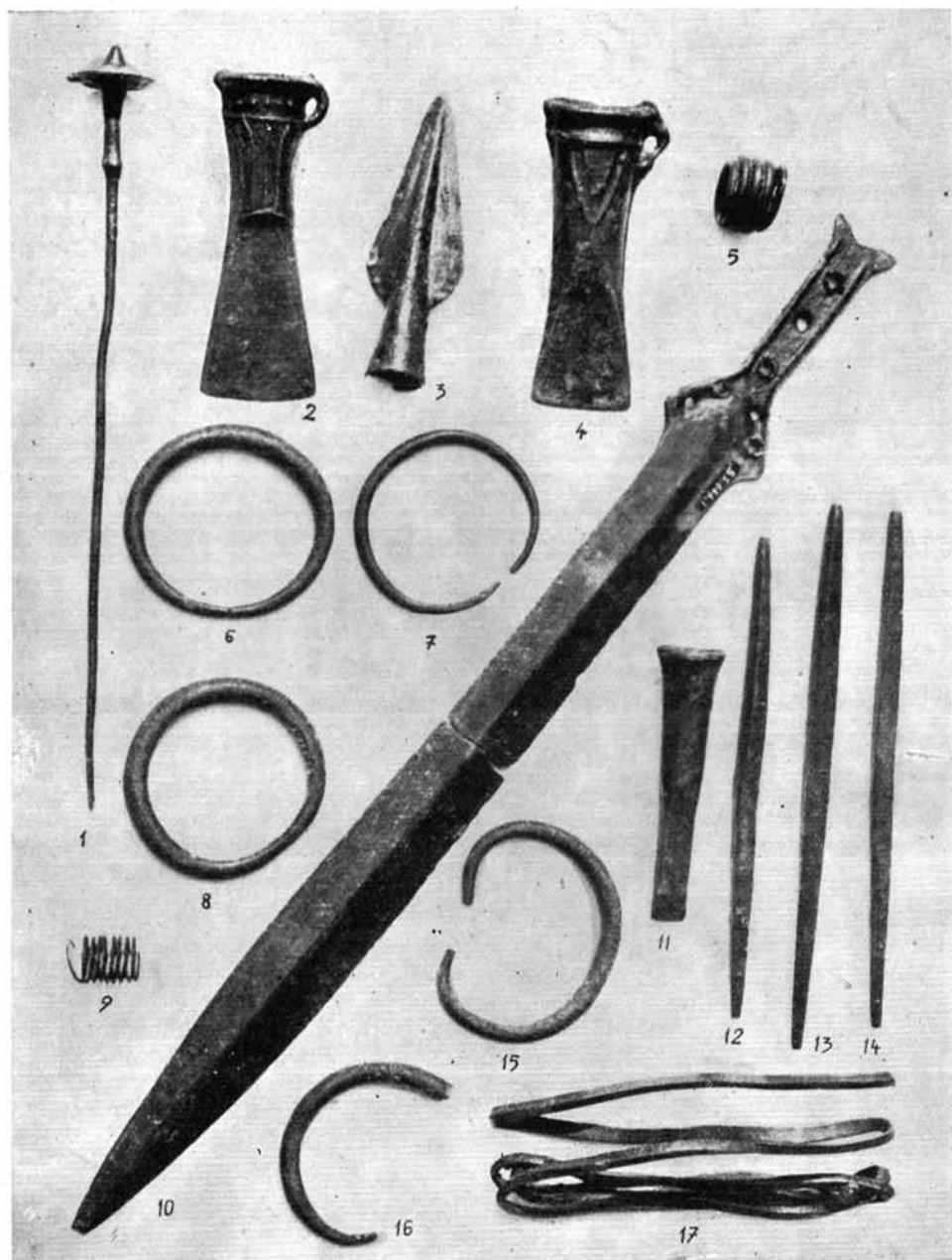
FELSŐDOBSZA.

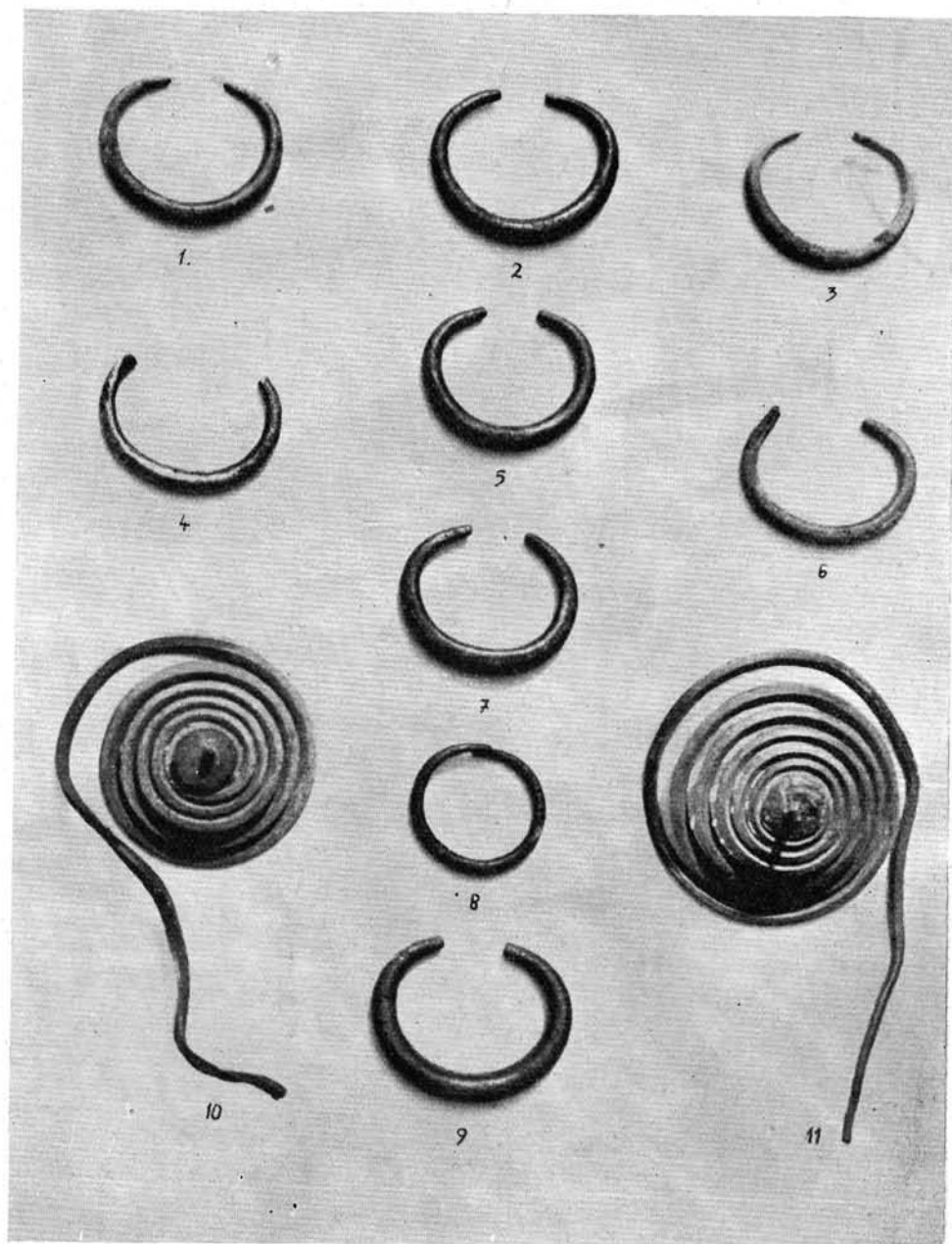

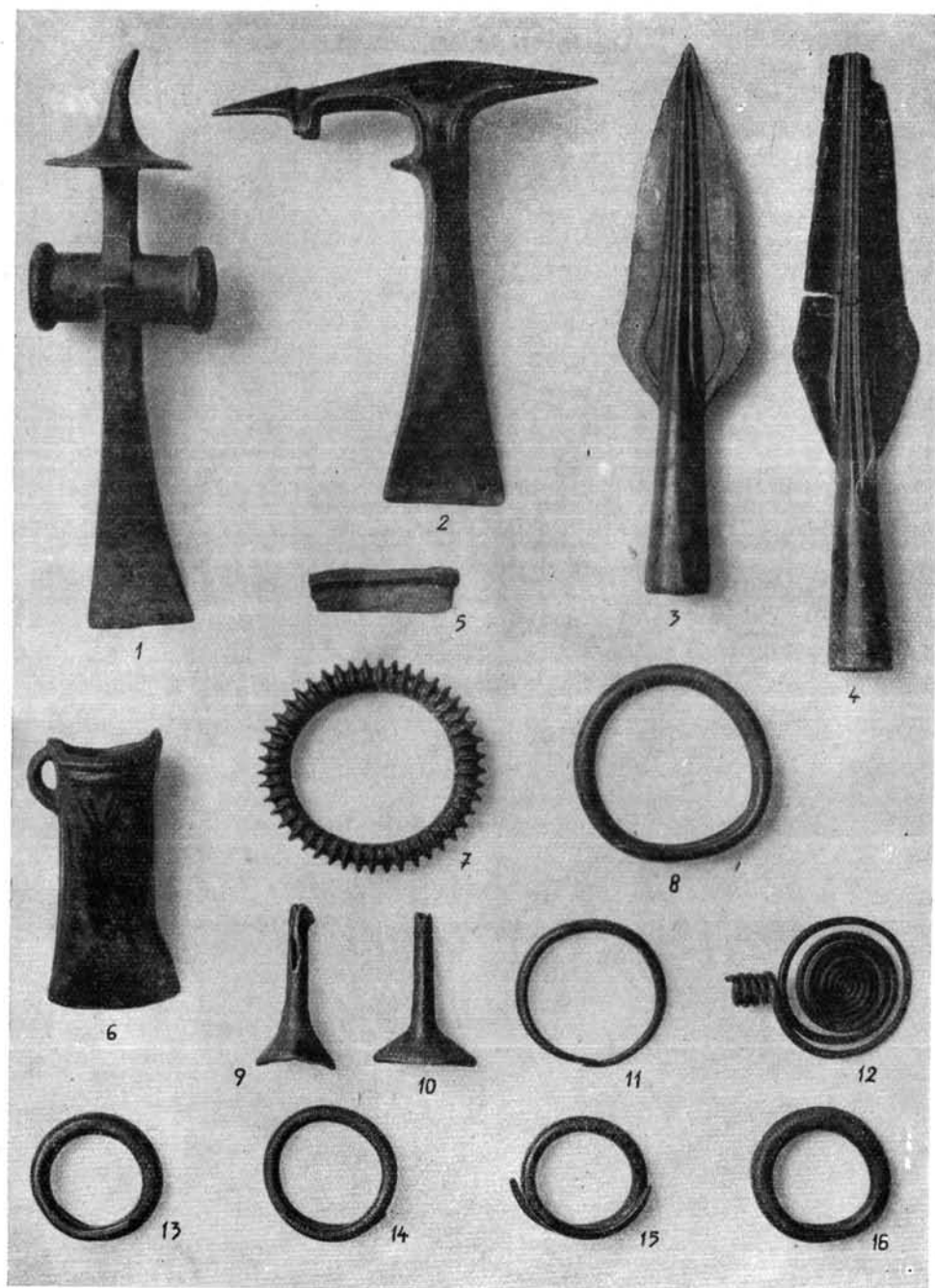
XVII. TÁBLA

BARCIKA.

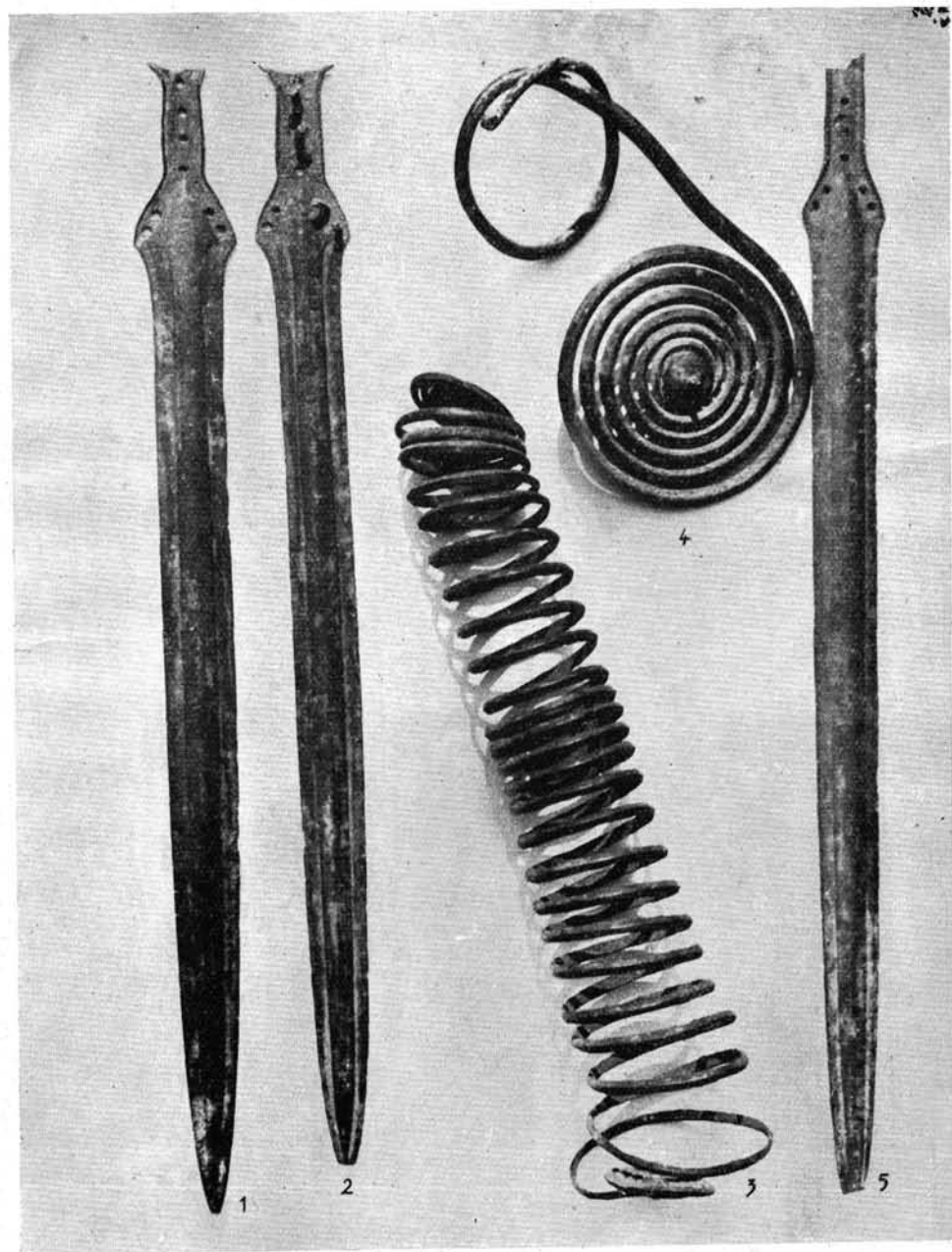

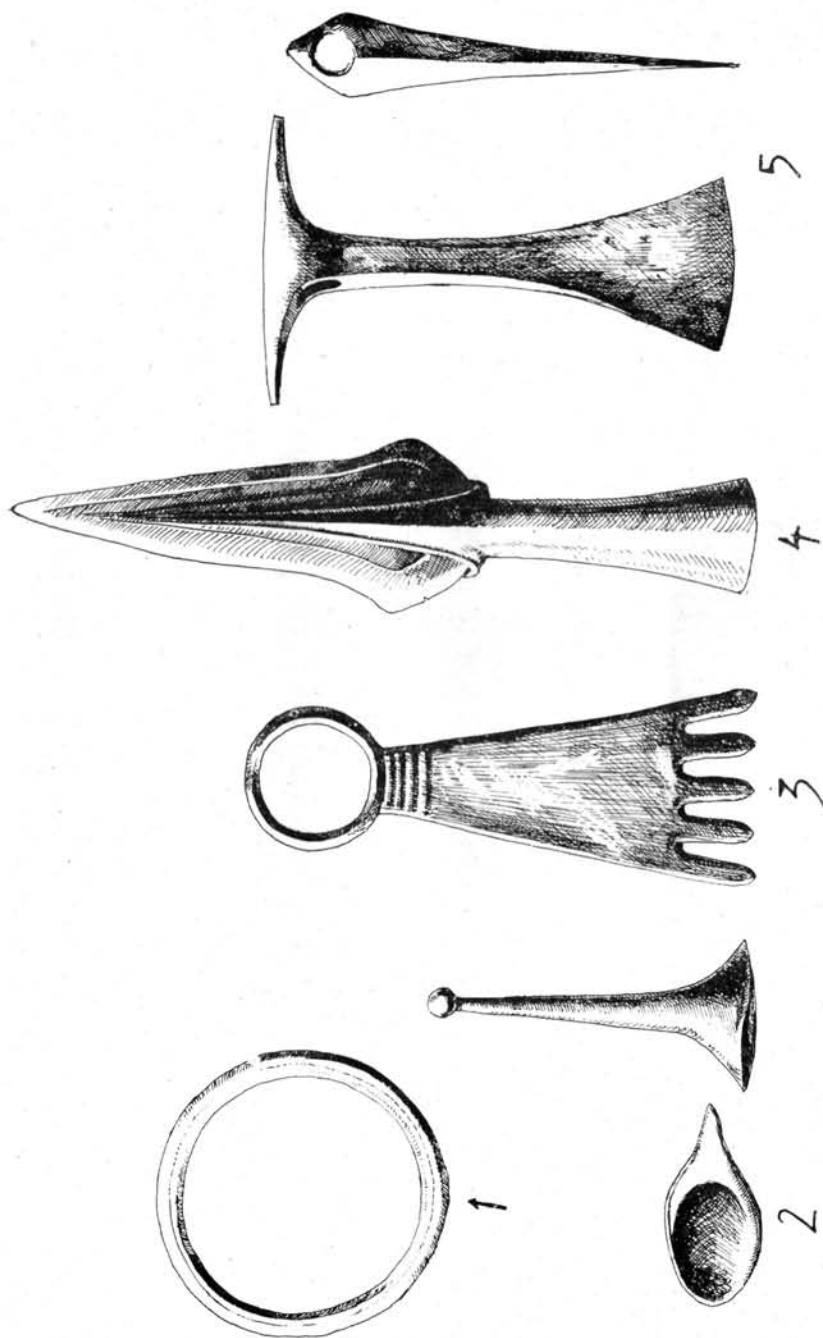
XXI. TÁBLA

SÁROSPATAK KÖRNYÉKE.

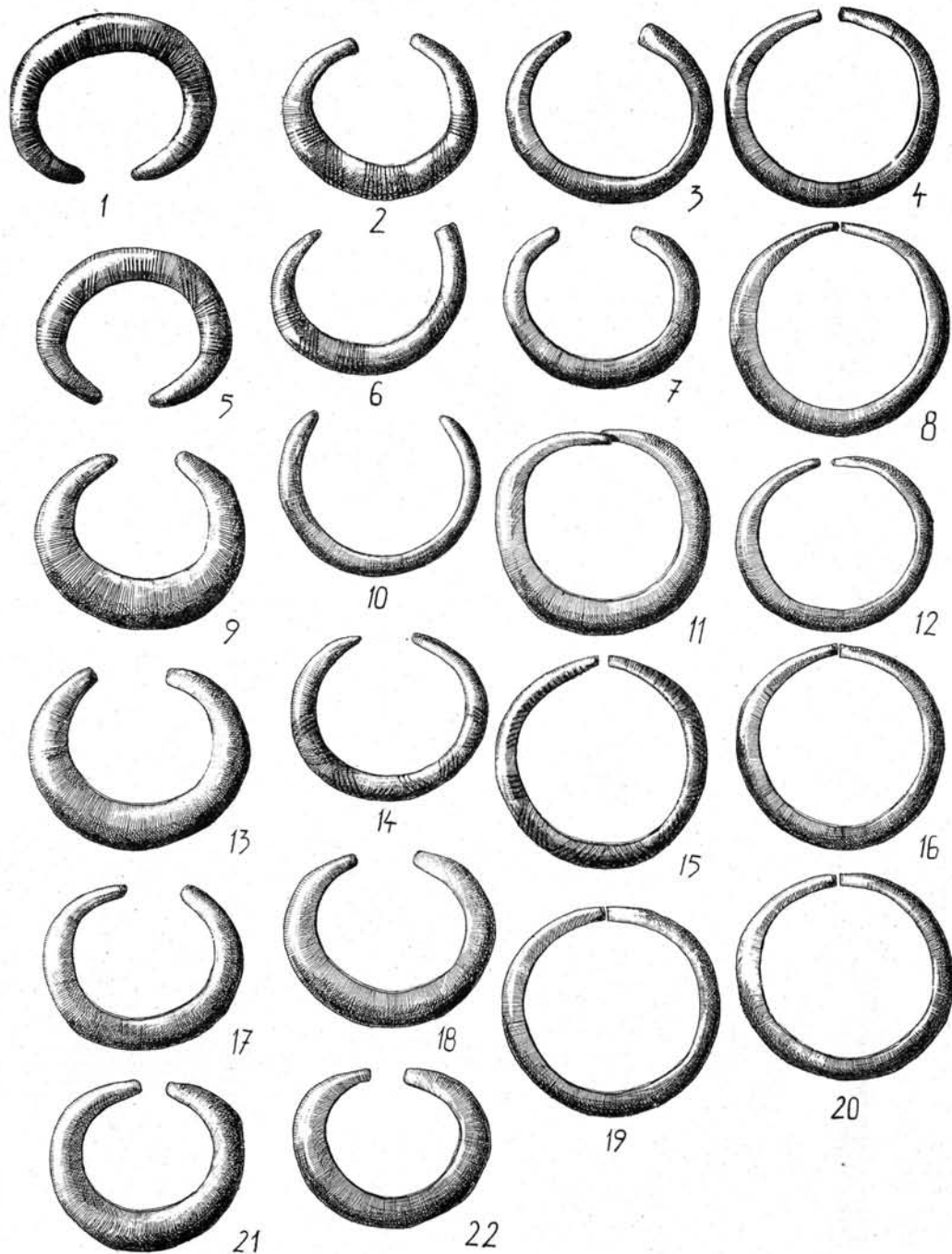
XXII. TÁBLA

VISS.

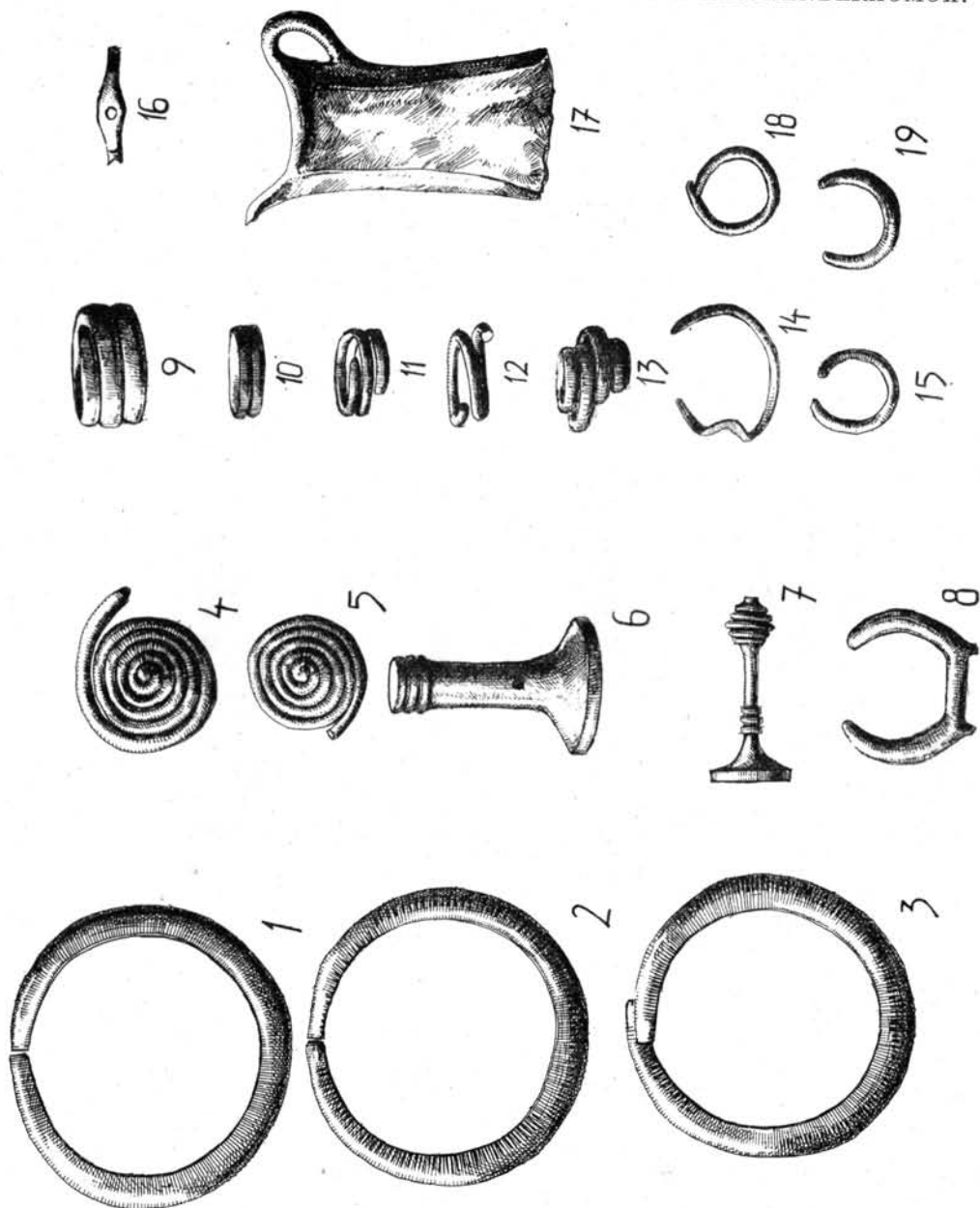
XXIII. TÁBLA

PÁCIN-ALSÓKENDERHOMOK.

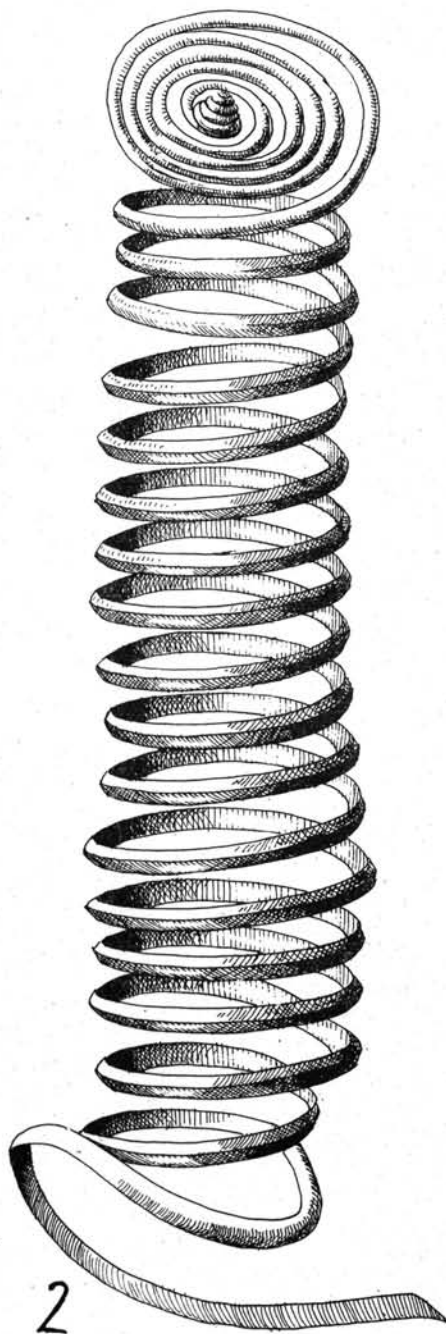
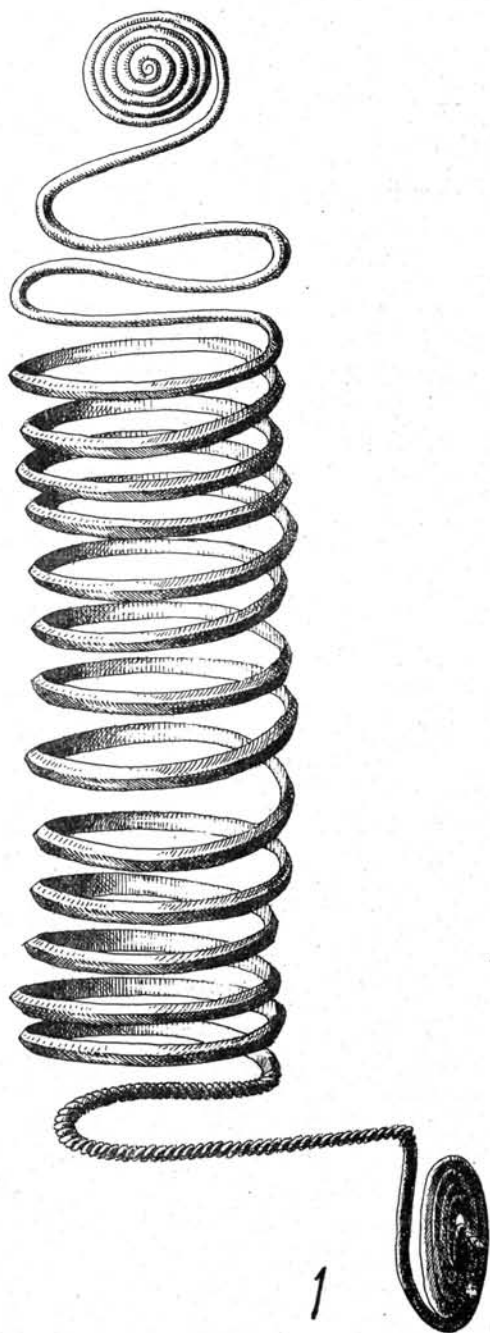
XXIV. TÁBLA

PÁCIN-ALSÓKENDERHOMOK.

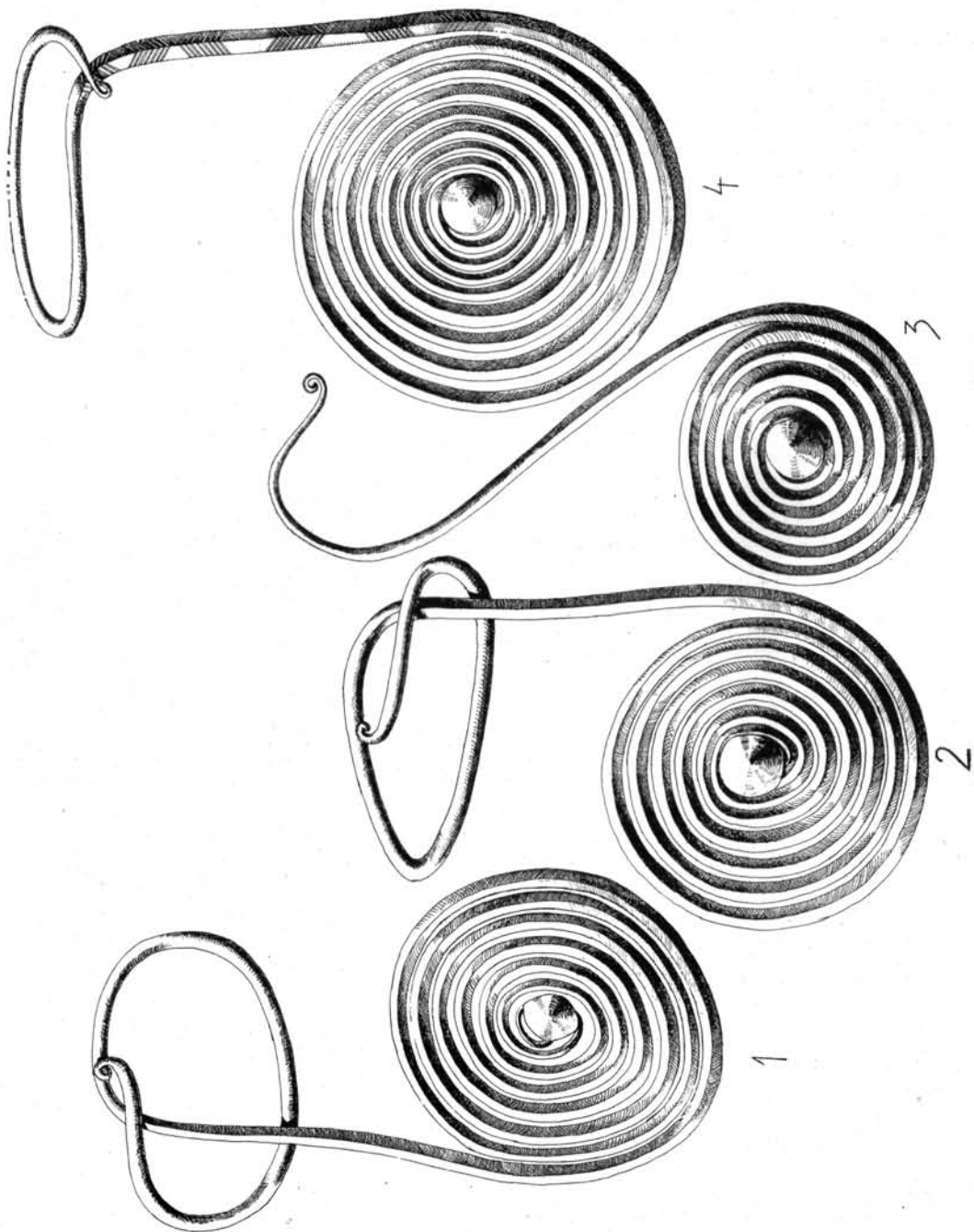
XXV. TÁBLA

PÁCIN-KÉPHOMOK.

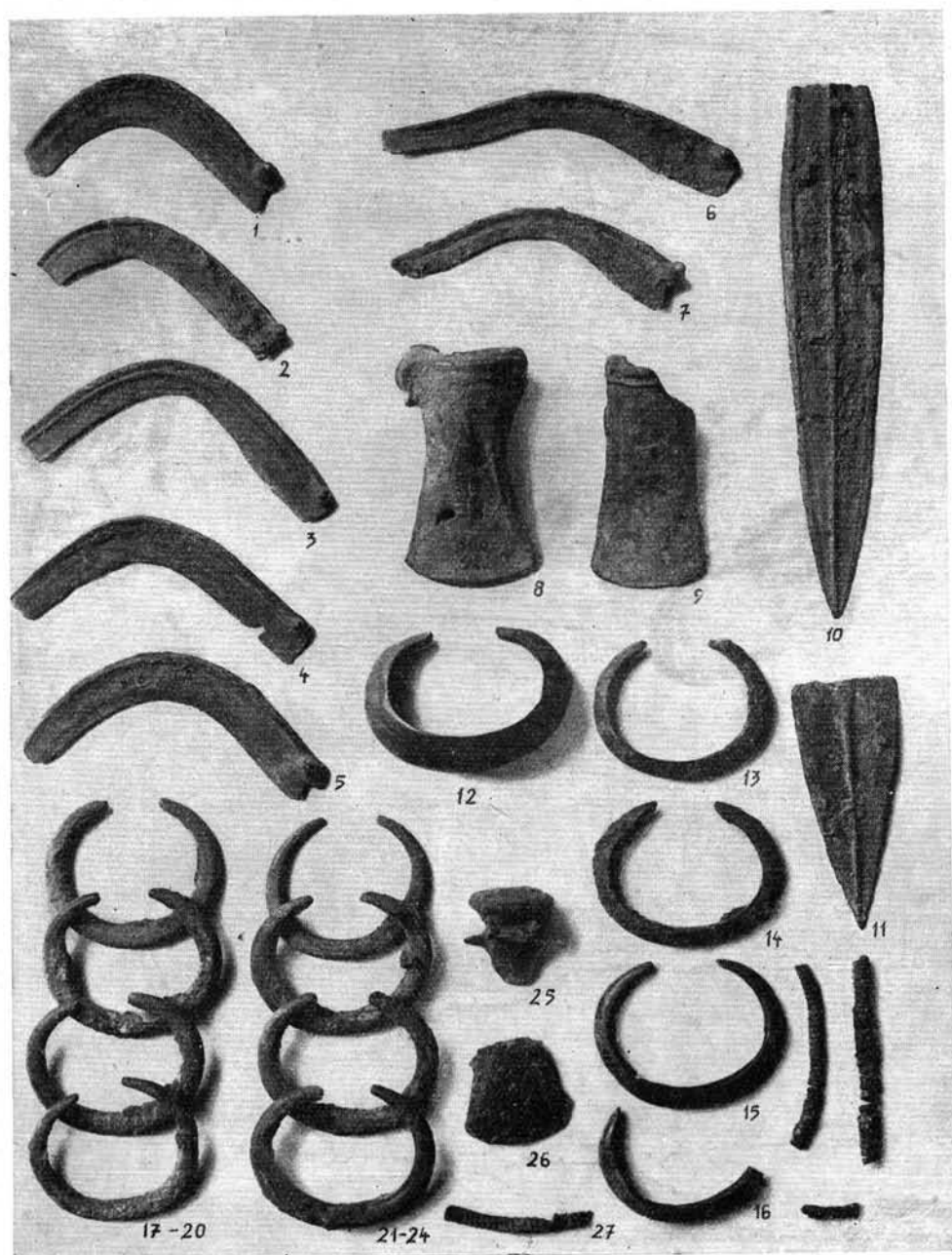
XXVI. TÁBLA

PÁCIN-KÉPHOMOK.

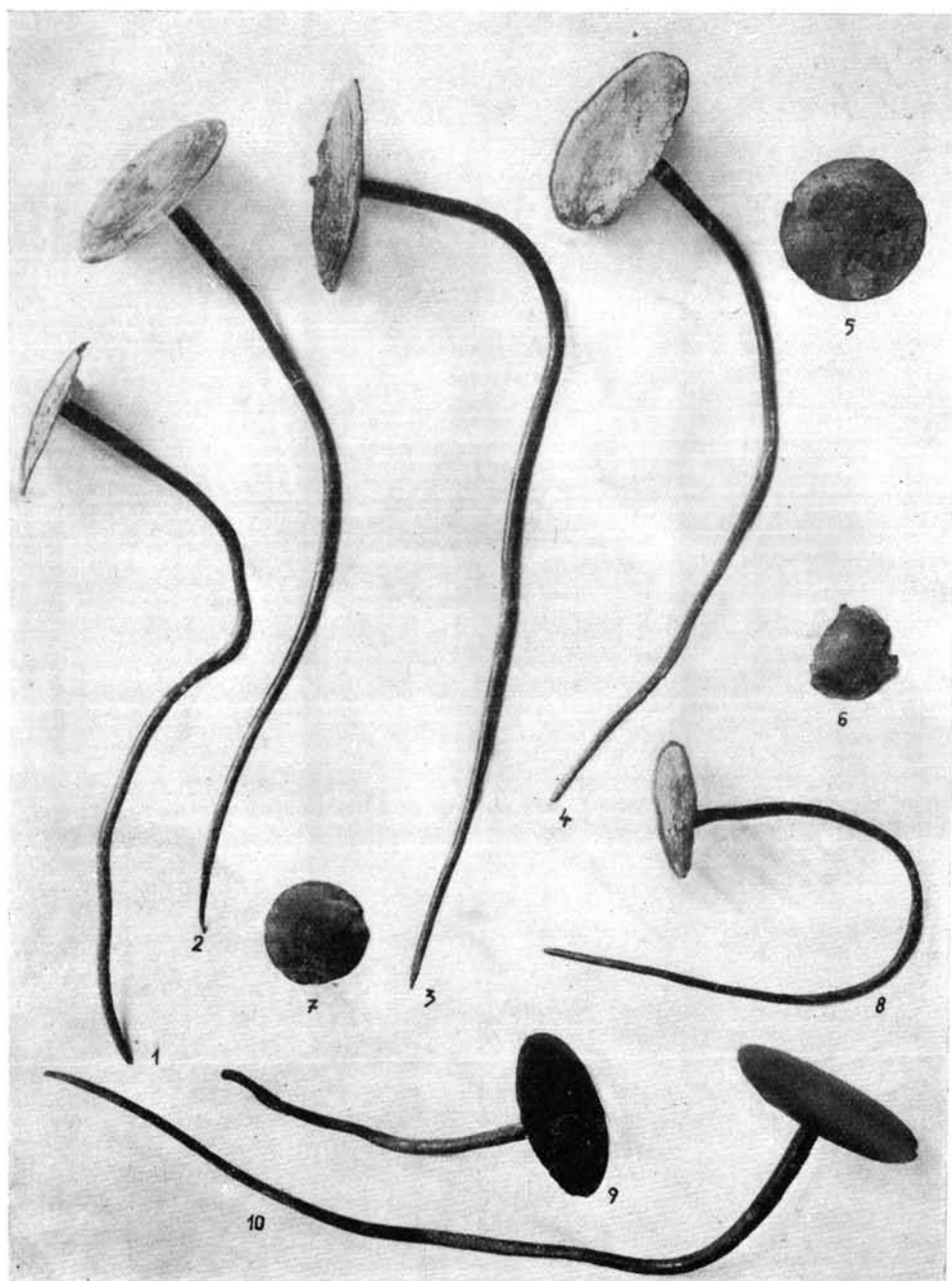
XXVII. TÁBLA

SAJÓGÖMÖR (GEMER) I.

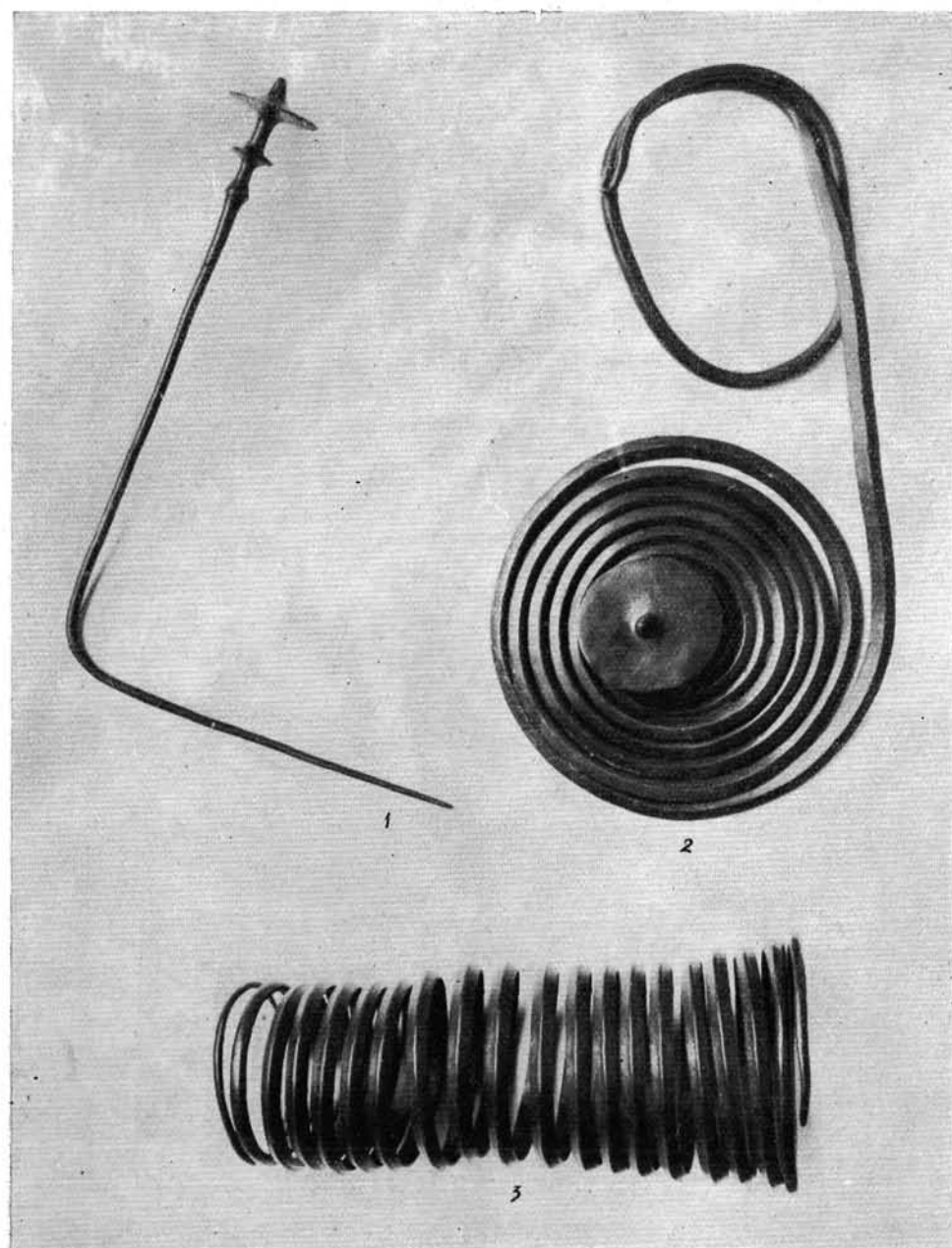
XXVIII. TÁBLA

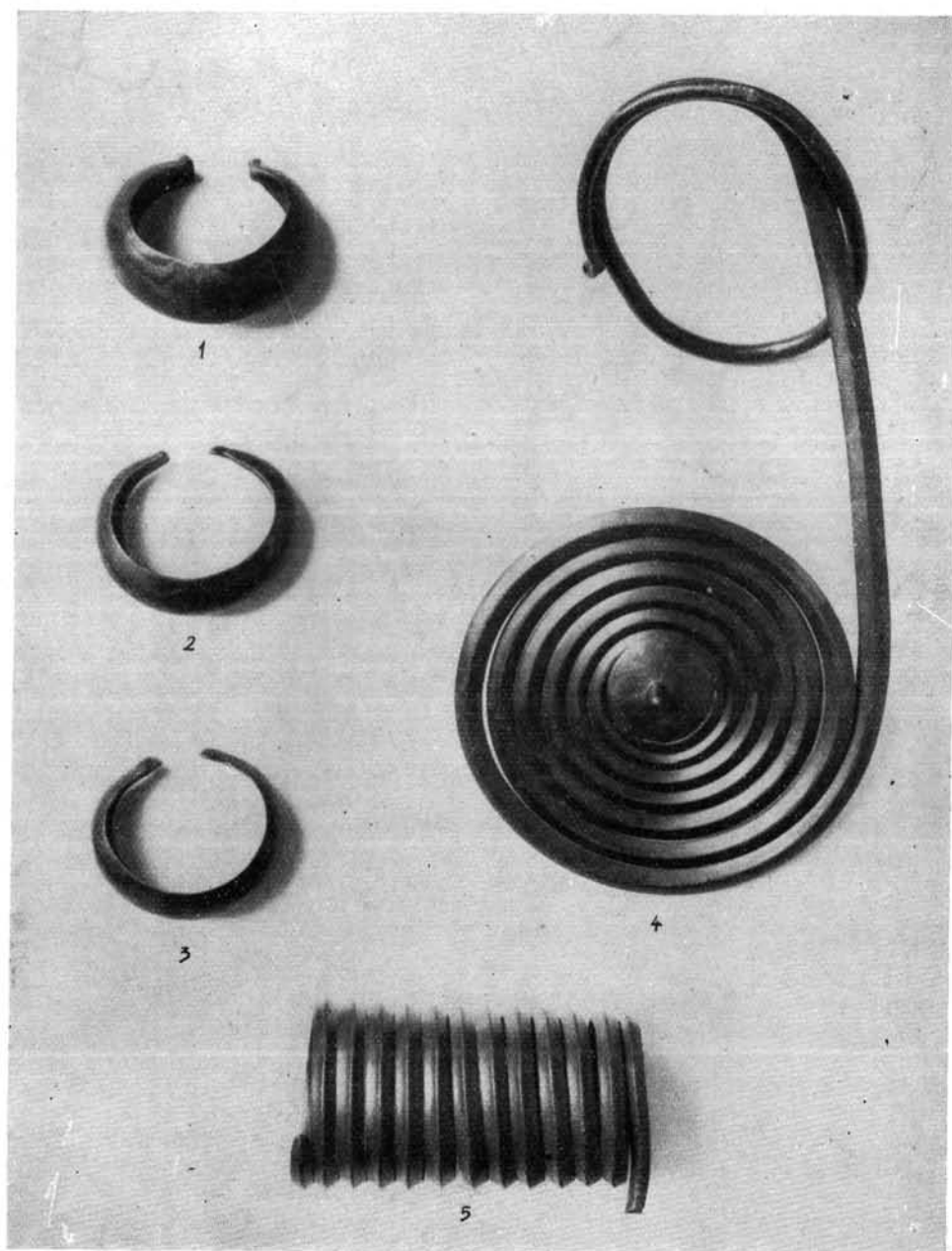
SAJÓGÖMÖR (GEMER) I.

XXIX. TÁBLA

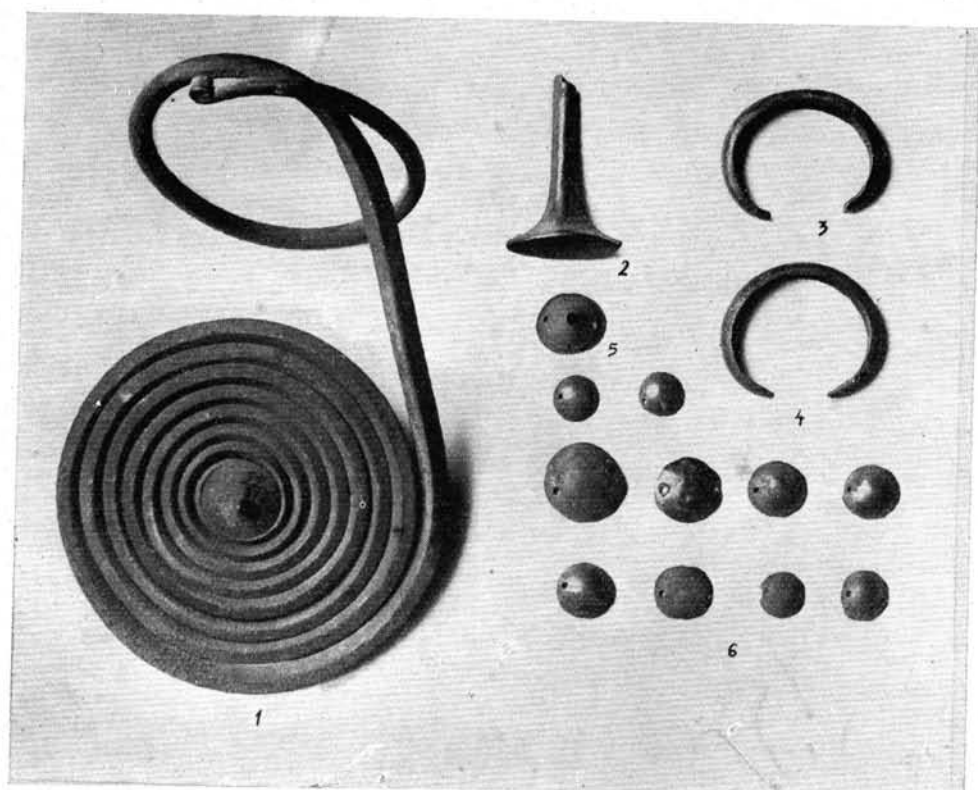
ALMÁGY.

XXXI. TÁBLA

OSGYÁN (OZDANY) I.

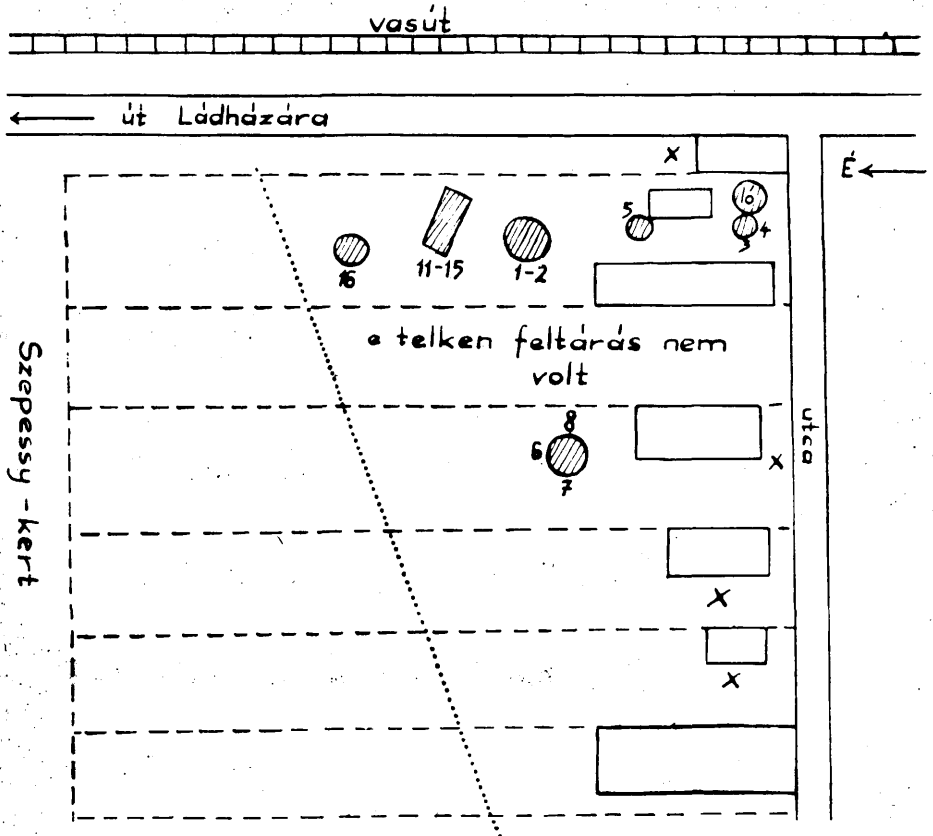
A NYÉKLÁDHAZI AVAR TEMETŐ

A nyékládházi vasútállomáshoz közel, kis kiemelkedésen fekvő, felosztott Szepessy-kert parcelláin 1923 májusának végén házépítések közben avarkori sírokra bukkantak. Erről értesült Marjalaki Kiss Lajos tanár, aki ezután figyelemmel kísérte az építkezési munkákat, s az előkerülő leleteket bevitte a miskolci Herman Ottó Múzeumba.

Később a múzeum felügyelt a lelőhelyre, Leszih Andor, akkori igazgató is gyakran ott járt. 1930-ban fejeződött be a többnyire alkalmoszerűen végzett leletmentő munka, amelyet az utolsó években Leszih Andor irányított.

Marjalaki Kiss Lajos szóbeli közlése szerint¹ a feltárás kb. 10 telek építkezési területére terjedt ki, s összesen 68 sír került elő. Nem készült temetőtérkép, csupán alkalmoszerűen, vázlatrajzok formájában rögzítették a sírok helyét. A feltárás során elsősorban az építkezési munkák alatt előkerülő sírok megfigyelésére, a leletek megmentésére szorítkoztak, de az adott lehetőségekhez mérten néhány kutatóárokkal kísérelték megállapítani a temető kiterjedését is. Így észak felé sikerült megállapítani a temető határvonalát. A megmaradt vázlatrajzokból csak az 1–16. sír helyét ismerjük, a többi hasonló széles területen került elő nyugat felé. (1. kép). A sírokról pontos leírások nem készültek, hanem többnyire csak leltárszerű feljegyzések, amelyek a temetőről készült vázlatrajzok egy részével együtt elvesztek. A régi leltárkönyvbe bekerült feljegyzésekből ismerjük csak a leletek hovatartozását és néhánynak az előkerülési helyét.

1. *sír.* 2 db fülbevaló kereketszetű bronzhuzalból, fekete pasztagyöngyös csüngő-dísszel. Az egyik csüngődísz hiányzik. Karika átm.; 2,7 cm, h.; 5,7 cm. (I. t. 1–2.)
2. *sír.* a) Fülbevaló töredéke kereketszetű bronzhuzalból (I. t. 3.). b) Sötétszürke orsógomb, oldalán ferde vonalkázással. Átm.; 2,8 cm. (I. t. 4.) c) Vascsat, tüskéje hiányzik. H.; 3,6 cm, sz.; 2,6 cm. (I. t. 5.) d) Vaskés, egyélű. H.; 9 cm. (I. t. 7.) e) Vaskés, egyélű, töredékes. H.; 5,3 cm. (I. t. 6.)
3. *sír.* a) Bronzcsat, trapézalakú, három szegeccsel ellátott lemezzel. Tüskéje hiányzik. H.; 2 cm. (I. t. 11.) b) Vaskés, egyélű, szegecs maradványával. H.; 8 cm. (I. t. 8.). c) 2 db vaskarika, az egyik töredékes. Átm.; 3,1 cm. (I. t. 9–10.)
4. *sír.* a) Öntött bronz nagyszíjvég, mindkét oldalát pikkelyminta díszíti. Szíjbefogó részén két szegecs. H.; 12 cm, sz.; 22 cm. (I. t. 12.) b) Csuklós szerkezetű, öntött bronzcsat. Karikája ovális, lemezén két félköralakú áttörés. H.; 5,3 cm. Elveszett, fényképről ismerjük. (XIII. t. 1.) c) 3 db öntött bronz kissíjvég áttört indadíszítéssel. Egyenes végén szeglyuk. H.; 4,5 cm, sz.; 1,5 cm. (I. t. 13–15.). d) Áttört, öntött bronz övforgó, közepén szeglyuk. H.; 5,5 cm. (I. t. 16.). e) 9 db csuklós, öntött bronz övveret, csüngőtaggal, áttört indadíszítéssel. H.; 3,5 cm. (I. t. 17–25.). f) 2 db öntött bronz lyukvédő, áttört díszítéssel. H.; 2,1 cm. (I. t. 26–27.) g) 8 db öntött bronz,

- / x sírok
 □ házak
 a temető széle

1. A temető megmaradt vázlatrajza
 (Marjalaki Kiss Lajos felvétel nyomán)

áttört díszű övveret. Átm.; 1,5 cm. (I. t. 28–35.) *h)* Szíjbujtató pánt bronzlemezről Aláhajló végein egy-egy szegecslyuk. H.; 2,6 cm, sz.; 1,5 cm. Elveszett. *i)* Vaskés. H.; 18,2 cm, sz.; 1,5 cm. Elveszett. A régi leltárkönyv szerint a sirból még egy vaskés töredékei kerültek elő. *j)* Szürke színű bögre, durva kidolgozású, pereme egyenes, kihajló. Négy sor bekarcolt hullámvonal díszíti. M.; 15,8 cm, szá.; 13,7 cm, fá.; 9 cm. (XII. t. 5.) Szürke korsó, korongolt. M.; 18,6 cm, szá.; 8 cm, fá.; 7 cm. (XII. t. 7.) A régi leltárkönyv a váz mellékleteként említ még egy vasdarabot, mint ismeretlen tárgyat, amely azóta elveszett. A férfi csontváz mellett levő „teljes lócsontváz mellékleteként” sorolja fel a következő leleteket; *a)* két darab vaskengyel, homorú talppal. Az egyik hurokfülű (XI. t. 1.), a másik füle négyszögletes, nyakánál három lyukkal (XI. t. 3.). M.; 14,5 illetve 17 cm. *b)* Vaszabla, töredékes (XI. t. 2.). *c)* Vaskarika. Átm.; 4,8 cm. (XI. t. 6.) *d)* Vaskarika, töredékes. Átm.; 3,5 cm. (XI. t. 5.). *e)* Vascsat, négyszögletes. H.; 4,4 cm. (XI. t. 4.) A régi leltárkönyvben több lelet nem szerepel e sírnál, de az újra-leltározás szerint ide tartozik még egy nagyszíjvég bronzlemezről (h.; kb. 11 cm, X. t. 29–30.), ugyanilyen hátlappal, továbbá egy bronzlemeztöredék, amelynek egyik széle visszahajlított.²

5. sír. a) Fülbevaló hatszögletes bronzhuzalból, gömbös csüngődísszel. Töredékes. Átm. 2,5 cm. (II. t. 1.) *b)* 45 db feketészöld, dinnyemagalakú gyöngy (II. t. 3.). *c)* Lapos, zárt bronzkarika. Átm.; 2,9 cm. (II. t. 2.) A régi leltárkönyv említ még egy bronz karperecet is, amely azóta elveszett. A leletek egy részét bemutató, 1929-ben készült fénykép szerint a karperec kereketszetű, vastag bronzhuzalból készült, s nyitott volt. (XIII. t. 7.)

6. és 7. sír. Vaskéstöredékeket tartalmazott a régi leltárkönyv alapján, amelyek szintén nincsenek meg.

8. sír. a) Bronz csat, csuklós szerkezetű. Karikája ovális, öntött lemezén áttört lapos indadisztítés. H.; 5 cm. (II. t. 4.) *b)* Öntött bronz nagyszíjvég két lapból, mindkettőn áttört lapos indadisztítés. Szíjbefogó részén két egymással szembenéző, stilizált madárfej, egy-egy szegecslyukkal. H.; 9 cm, sz.; 2,3 cm. (II. t. 5.) *c)* Öntött bronz kissíjvég. Előlapján indadisztítés, hátoldala disztíetlen. Egyenes végén szeglyuk. H.; 4 cm, sz.; 1,1 cm. (II. t. 6.) *d)* 2 db öntött bronz övveret, áttört indadisztítéssel, két szegeccsel. Sz.; 2 cm. (II. t. 7–8.) *e)* 7 db csuklós szerkezetű öntött bronz övveret felső tagja, áttört lapos indadisztí. M.; 2,4 cm. (II. t. 9–15.) *f)* Vaskés, egyenes, egyélű. H.; 16,5 cm. (XIII. t. 4.) A régi leltárkönyvben szerepel még egy kis bronzkarika, vastárgy darabjai, egy hosszúkás bronz veret, amelyet rajzról ismerünk (XIII. t. 2.). Ugyancsak idetartozik még 4 db öntött bronz övveret, amelyekből csupán egy kis töredék maradt meg, egészen egy régi rajzon látható (XIII. t. 3.).

9. sír. a) Fülbevaló töredéke kereketszetű bronzhuzalból (II. t. 18.). *b)* Gyöngyök: 10 db fekete, apró kerek paszta, 10 db fekete kerek és hengeres paszta rátett fehér szalagdísszel, 7 db apró barna kerek paszta, továbbá hatszögletű fekete paszta, kerek, zöld üveg és hengeres, kék üveg gyöngy (II. t. 19.) *c)* Vascsat, trapézalakú, pecekje elveszett. H.; 2,7 cm. (II. t. 17.) *d)* Vaskés, egyenes, egyélű. H.; kb. 12,5 cm. (II. t. 16.). *e)* Vaskarika. Átm.; 4,5 cm. (II. t. 20.) *f)* Vaslánc része. Karika átm. 2,8 és 3 cm. (II. t. 21.)

10. sír. a) 2 db fülbevaló kereketszetű bronzhuzalból. Átm.; 1,6 cm. (II. t. 25–26.) *b)* Gyöngyök: 1 db kerek, zöld üveg, 22 db fehér és barna, kerek paszta (II. t. 22.) *c)* Orsógomb, barna színű, töredékes. *d)* Vaskés, egyenes, egyélű. H.; 10,4 cm. (II. t. 27.) *e)* Vaskarika töredéke. Átm. 3,8 cm. (II. t. 23.) *f)* Bronz csővecsketöredék, apró dudorokkal díszítve. H.; 1,2 cm. (II. t. 24.)

11. *sír. a)* Gyöngy, áttetsző világoszöld üveg, benne fekete spirálszik. Átm.; 1,5 cm. (III. t. 7.) *b)* Fülbevaló négyszögletes metszetű bronzhuzalból, csüngőrészén fekete gyöngy. Átm.: 3 cm. (III. t. 2) *c)* Világosbarna orsógomb, kettős csontkakúpalakú. Átm.; 2,7 cm. (III. t. 10.) *c)* Vaskés, egyenes, egyélű, H.; 12,3 cm. (III. t. 1.)

12. *sír.* Mellékleteket nem tartalmazott.

13. *sír. a)* Gyöngyök: 1 db kerek, lapos, kék üveg, átm.; 1,5 cm. (III. t. 5.) és 2 db apró kerek, fekete paszta (III. t. 6.). *b)* Vascsat, négyszögletes, töredékes. (III. t. 4.) *c)* Vaslanc 4 db karikából. (III. t. 8.) *d)* Orsógomb, szürke. Átm.; 3,8 cm. (III. t. 3.)

14. *sír.* A régi leltárkönyv szerint vaskés és vascattöredékek voltak a sírban, de ezek elvesztek.

15. *sír. a)* Vascsat, lantalakú. H.; 3,4 cm. (III. t. 9.) *b)* Vaskarika töredéke, átm.; 2 cm. (III. t. 11.) *c)* Vasalástöredékek (III. t. 12.).

16. *sír. a)* 2 db fülbevaló kereketszetű vékony bronzhuzalból, spirális csüngődisszel. H.; 3,3 cm. (III. t. 14–15.) *b)* Orsógomb, szürke, kettős csontkakúpalakú, zeg-zug vonalas díszítéssel. Átm.; 3,5 cm. (III. t. 13.) A régi leltárkönyvben itt szerepel még egy vaskés, vascsat töredéke és 2 db kis gyöngy. Ezek a tárgyak nincsenek meg.

17. *sír.* A régi leltárkönyv szerint a sír melléklete volt egy bronz fülbevaló karikája, 1 db gyöngy és vascsat. A leletek elvesztek.

18. *sír. a)* Vascsat, lantalakú, az öv táján került elő. H.; 3,6 cm. (III. t. 16.) *b)* A jobb kéznél vaskés volt. Egyélű. H.; 13,5 cm. (III. t. 17.) A régi leltárkönyvi bejegyzés szerint a sírban „kétoldalt égett faszédeszkanyomokat” figyeltek meg.

19. *sír. a)* 2 db fülbevaló kereketszetű bronzhuzalból. Töredékekek. Átm. 1,7 cm. (III. t. 23–24.) *b)* Gyöngyök; 3 db zöld dinnyemagalakú üvegből, 1 db db fekete, hengeres paszta, 1 db zöld, kettős csontkakúpalakú paszta (III. t. 22.) *c)* A medencénél vascsat, lantalakú. H.; 3 cm. (III. t. 21.) *d)* Az alsó karon 2 db vaskarika, az egyik sodrott. Átm.; 6 cm. (III. t. 19. és IV. t. 2.) A jobb kéznél vaskés, egyélű. H.; 10 cm. (III. t. 18.) *f)* Vaskarika. Átm. 5 cm. (III. t. 20.) *g)* A térdek között egy lapos nagyobb és kisebb karikából álló láncrészt volt. Átm.: 6 cm. (IV. t. 1.) *h)* 2 db koporsókapocs. H.; 7,7 cm. (IV. t. 3–4.)

20. *sír. a)* 2 db fülbevaló vékony, kereketszetű bronzhuzalon függő granulált, aranygömbös csüngődisszel. A csüngődisz erősen összenyomódott. Töredékesek. (Rekonstrukciós rajzát l. XIII. t. 5–6.) *b)* A jobb kéznél töredékekben került elő egy karika bronzhuzalból, domborított ezüst lemezzel. *c)* 2 db fehér, hengeres pasztagyöngy (IV. t. 12.) A régi leltárkönyv említ még 1 db nagyobb zöld, 1 db nyolcszögű barna, 7 db apró sárga, 10 db apró barna és 12 db barna, fehér szalagdiszes gyöngyöt, ezek azonban elvesztek. *d)* A medencében lantalakú vascsat. H.; 4,3 cm, sz.; 2,8 cm. (IV. t. 9.) *e)* A jobb kéznél orsógomb, sötétszürke, kettős csontkakúpalakú, zeg-zug vonalas díszítéssel. Átm.; 2,3 cm. (IV. t. 7.) *f)* A kéznél egyélű vaskés. H.; 8,6 cm. (IV. t. 5.) *g)* A régi leltárkönyv mindössze 1 db vaskarikáról tesz említést, amely a medencénél volt, az új leltárkönyv azonban 4 db vaskarikát sorol a sír mellékletei közé: nagyobb vaskarika töredéke, átm.: 7 cm (IV. t. 6.); vaskarika töredékekben (IV. t. 10.); kisebb vaskarika, átm.: 2 cm (IV. t. 8.); összenyomódott kis vaskarika (IV. t. 11). A régi leltárkönyv alapján az alsólábszárnál vasdarabok voltak.

21. *sír. a)* Övesat ovális bronzkarikából, amelyen szegeccsel ellátott két bronzlemez van. Átm.; 3,3 cm. (IV. t. 30.) *b)* Szíjvég 2 db préselt ezüstlemezről, gyöngykeretes és szalagfonatos díszítéssel. H.; 3,6 cm. (IV. t. 28–29.) *c)* Kisszíjvég préselt ezüstlemezről, szalagfonatos díszítéssel. Töredékes. (IV. t. 25.) *d)* Az övön voltak még: 2 db négyszögletes, 3 db háromszögletű, a szélén karélyosan képzett övveret bronz-

lemezből, sarkain szegecslyukkal (IV. t. 15–19.); 3 db kengyelformájú lyukvédő bronzlemezből, három szegecslyukkal (IV. t. 13–14, 20.). *e)* Kis övdíszek ezüstlemezből. Az egyik sima (IV. t. 24.), a többi hornyolt (VI. t. 21–23.). *f)* 2 db, kiszélesedő végein szegecslyukkal ellátott, összehajtott bronzlemezke. H.: 1,4 cm. (IV. t. 26–27.) A régi leltárkönyvben 4 db szerepel. Ugyancsak az tesz említést arról, hogy a sírban találtak még vaskést, 2 db.-ot (egyiket a jobb kéznél), továbbá vascsatot, vaskarikát, bronzkarikát, vasárszerű tárgyat, vasnyílcsúcs (?) nyelét, s az öv táján egy ezüst vagy ezüstözött fibulát. Ezek a tárgyak nincsenek meg.

22. *sír.* *a)* 2 db fülbevaló kerek metszetű bronzhuzalból, fekete gyöngyös csüngődisszel. Átm.: 1,5 cm, h.: 2,5 cm. (V. t. 2–3.) *b)* Gyöngyök: 4 db zöld, üveg, dinyemagalakú a nyakon (V. t. 5.), 40 db sárga és fekete paszta, 1 db nagyobb fekete, hengeres, fehér szalagdiszes gyöngy (V. t. 4.). *c)* Vascsat töredéke a medencében. Trapézalakú. (V. t. 7.) *d)* Szürke, kettős csontakúp alakú orsógomb a jobb felső lábszárnál. Zeg-zug vonallal díszített. Átm.: 3 cm. (V. t. 6.)

23. *sír.* *a)* Ovális karikájú bronzcsat, rározsdásodott bronzlemezzel. A medence közepén került elő. Átm.: 3,2 cm. (V. t. 8.) *b)* A bronzcsat mellett volt egy vascsat. Négy szögletes. H.: 2,5 cm. (V. t. 9.) *c)* Az anyag újra történő leltározása szerint idetartozik egy S-alakban meghajlított vaslemeztöredék (V. t. 15.), vaslemeztöredék két lemezből összerozsdásodva (V. t. 17.), s egyéb vaslemeztöredékek (V. t. 10–11., 16.). A régi leltárkönyv ezekből egyet említ a két csat felett balra és kettőt a jobb csuklónál és alkarnál. *d)* Az előbbi vastárgytól jobbra, feljebb kis bronzkarika. Átm.: 2 cm. (V. t. 12.) *e)* A jobb medencénél öntött bronz, indadíszes akasztóhorog. Hátdalán két szegecs. H.: 3,4 cm. (V. t. 18.) *f)* Vaskés, egyenes, egyélű. H.: 22,5 cm. (V. t. 1.) *g)* A bal felkarcsont közepén három élű vasnyílhegy. H.: 10 cm. (V. t. 14.) *h)* A bal medencében bronztükrő töredéke, küllő szerűen bordázott díszítéssel. H.: 3,5 cm. (V. t. 13.) *i)* A régi leltárkönyv alapján a két fülnél egy-egy vékony bronzkarika volt, amelyek azonban nincsenek meg.

24. *sír.* A medence jobb oldalán elkorhadt orsógombnyomokat figyeltek meg.

25. *sír.* A jobb kéznél egyenes, egyélű vaskés. H.: 8,3 cm. (V. t. 22.) A régi leltárkönyv szerint a sírban volt még egy vaskarikatöredék a bal medencénél.

26. *sír.* Mellékletet nem tartalmazott.

27. *sír.* *a)* 2 db fülbevaló töredéke kerek metszetű bronzhuzalból (V. t. 26–27.). Ezüstgömbös csüngődíszre töredékekben. *b)* Gyöngyök (a régi leltárkönyv szerint

2. 31. *sír*

3. 32. sír

37 cm hosszú volt a gyöngysor): 12 db zöld, üveg, dinnyemagalakú (V. t. 24.), a régi leltárkönyvi bejegyzés említi, hogy a gyöngyök lyukában vékony bronzlemez-ből összehajtogatott, csőszerű drót darabjai voltak, erre fűzték fel a gyöngyöket): 40 db apró, sárga, kerek paszta; 3 db kék üveggyöngy, szabálytalan gömbalakúak, nincsenek átfúrva. Az utóbbiakból 1 db hiányzik. c) Bal medencénél, a combcsont belső oldalán négyszögletes vascsat (V. t. 23.). d) A jobb kéznél barna színű, kettős csonkakúpalakú, zeg-zug vonalas díszű orsógomb. Átm.: 3,7 cm. (V. t. 25.) e) Vaskarika a vascsat alatt (V. t. 28.). f) A vaskarika alatt vaskés-töredékek (V. t. 19.). g) 2 db veret három félgömbből álló, préselt ezüstlemez-ből (a régi leltárkönyvben 3 db szerepel). Átm.: 1,1 cm. (V. t. 20–21.) h) A jobb könyök-nél összehajtott, kétszer szegecselt, ezüstözött bronzlemez-töredék került elő. H.: 1,6 cm. A régi leltárkönyvben szerepel még két „gömbalakú függődisz (ezüst)? négy-négy ráerősített karikával, a gömbök két-két félgömbből vannak össze-erősítve.”

28. sír. A jobb alkar közepén egyenes, egyélű vaskés. H.: 10,5 cm. (V. t. 29).

29. sír. a) Fülbevaló töredéke vékony bronzhuzalból. b) A medence közepén négyszögletes vascsat. H.: 3,5 cm. (VI. t. 3.) A régi leltárkönyv 2 db vascsatot említ. c) Kisszíjvég ezüstözött bronzlemez-ből, az alsó lemez és a köztük levő bőrdarab maradvékával. Egyenes végén szegecs. H.: 2,2 cm. (VI. t. 2.) A medence közepén került elő. A régi leltárkönyv szerint a jobb medencénél ugyanilyen szíjvég maradványa volt egy karika töredékével. d) A bal vállon vaskés töredéke került elő. H.: 7,6 cm. (VI. t. 1.) e) Lemezborítástöredékek, négyszögletesek (VI. t. 4.). Egyik a szegecsont alatt, másik a vascsat alatt volt. f) 4 db bronzszegecs, valószínű az előbbi lemezek töredékével. A régi leltárkönyv alapján a bal kéznél egymásba font két vaskarikát, a térdnél vastárgyat találtak. Az utóbbi, a szöveg mellett levő rajz szerint kés lehetett.

30. sír. a) 2 db fülbevaló kerekmetsetű bronzhuzalból. Átm.: 2 cm. (VI. t. 7–8.) b) Gyöngyök: 4 db zöld, üveg, dinnyemagalakú (VI. t. 10.), az egyikben bronzcső-vecsketöredék; 1 db kúpalakú kék paszta (VI. t. 11.); 17 db apró sárga paszta. d) A medence közepén ovális vascsat. Átm.: 3,6 cm. (VI. t. 12.) e) A bal kéznél szürke, kettős csonkakúpalakú orsógomb. Átm.: 3 cm. (VI. t. 5.) f) Az áll alatt két egymáson keresztbe tett bronzlemez, közepén átfúrva. Elveszték. 31. sír. (2. kép) a) 2 db. fülbevaló bronzhuzalból. Az egyikben a régi leltárkönyv szerint három kis gömbből alakított csüngődisz volt. Átm.: 1,8 cm. (VI. t. 18–19.) b) A bal szemüregen szövetdarabokkal együtt 2 db hajfonattartó volt bronzlemez-ből (VI. t. 14, X. t. 31.). Az épeb-

bik hossza 4,8 cm. *c)* A medencénél préselt, bordázott bronzlemeztöredékek (VI. t. 9. 13.) *d)* Lapos, félgömbalakú, belül szögekkel ellátott pitykék töredékekben: 1 db a bal mellkason fent, 3 db ugyanoitt lent, 1 db a jobb mellkason, 2 db a bal mellkas felett. *e)* Nagyszíjvég préselt, ezüstözött bronzlemezről, vésett fonatos, poncolt díszítéssel. Töredékes. (VI. t. 23.) *f)* A régi leltárkönyv szerint szegeccsel ellátott 2 db kis bronzlemez került elő a medence két oldalán, de ma már csak az egyik van meg. *g)* A medencében négyszögletes vascsat. H.: 3,2 cm. (VI. t. 6.) Egy másik vascsat a jobb medencénél. *h)* A bal medence szélén függesztő fül csontból. Töredékes. H.: 4,7 cm. (VI. t. 17.) *i)* A bal medence alatt vaskés. H.: 22,8 cm. (VI. t. 24.) *j)* A bal combcsontfejnél csiholó vas töredékei. *k)* A lábfejnél vaspánt, egyik vége legömbölyített és szeglyuk van rajta. H.: 10,2 cm. (VI. t. 25.) *l)* Vaskapocs töredéke. H.: 2,8 cm. (X. t. 28.) *m)* 2 db vaskarika (X. t. 32–33.). A régi leltárkönyv említi még egy vástárgyat a jobb alkar közepe táján. Nem szerepel viszont benne egy harmadik vascsat töredéke, amely a sír anyagával együtt raktároztak el (VI. t. 15.).

32. sír. (3.kép) *a)* 2 db fülbevaló kereketszetű bronzhuzalból, fekete gyöngy-csüngődisszel. Töredékesek. (VI. t. 21–22.) *b)* A koponya jobb oldalánál, 36 cm távolságban 4,5 cm hosszú hajfonattartó került elő bronzhuzalból (VI. t. 20.). Hozzá tartozik a mellette talált kis fapálcika, amely a két végén és a közepén bronzlemezzel volt borítva. *c)* Övcsat, öntött bronz, ovális karika. H.: 4 cm. (VII. t. 13.) *d)* Nagyszíjvég ezüst lemezből. H.: 7,8 cm. (VII. t. 1.) Hozzá tartozik egy vékony, zöld rozsdafoltos falemez. H.: 6,3 cm. (VII. t. 2.) Ezek a tárgyak és a következők is az öv táján voltak. *e)* Négyszögletes övdíszek ezüstlemezről. Töredékesek. H.: kb. 3 cm. Az egyikén szeglyuk. (VI. t. 26–33.) *f)* 3 db kisszíjvég ezüstlemezről, h.: 3 cm., és egy kisebb síjvég, h.: 1,8 cm. (VII. t. 4–5, 7–10.). *g)* Övveret ezüstlemezről. H.: 2,8 cm. (VII. t. 3.) *h)* Piskótaalakú övforgó ezüstlemezről, közepén szegecslyuk. Töredékes. (VII. t. 11.) *i)* Övveret préselt ezüstlemezről, domborított rozettával. A régi leltárkönyvben levő rajz szerint a hosszúkás lemez mindkét végén volt rozetta. (VII. t. 6.) *j)* Veret préselt ezüstlemezről, szélén domborított rovátkolással. Átm.: 1,9 cm. (VII. t. 12.) *k)* A bal kéz külső oldalán vaskés töredékekben. A régi leltárkönyv a sír mellékletei között említi még 3 db hosszúkás, karélyos szélű ezüstlemez, két szöggel, azonban ezek a tárgyak elvesztek. *l)* Bár sem az új, sem a régi leltározásban nem szerepel agyagedény, azonban a sírről készült fénykép, s az edényről fennmaradt rajz szerint a sír mellékletei között volt még egy agyagedény is. Vörösbarna színű, palackformájú, vízszintesen bekarcolt, páros egyenes vonalak díszítik. Kiegészített. M.: 22,5 cm, szá.: 4,8 cm. fá.: 12,2 cm. (XII. t. 3.).

33. sír. *a)* A lábszárok között piros pasztagyöngy. Átm.: 0,4 cm. (VII. t. 21.) *b)* A jobb combcsontnál síjvég hátlappal, három karélyos, préselt bronzlemezről, szegecsekkel. Töredékesek. (VII. t. 14–15.) *c)* Kisszíjvég, az előbbihez hasonló. (VII. t. 22.) *d)* Préselt bronzlemeztöredékek, szegeccsel, valószínű övveretekből (VII. t. 17–19, 23–27.). *e)* A medencében ovális vascsat töredéke. (VII. t. 20.) *f)* A jobb alsó lábszárcsontnál egyélű vaskés töredékei. *g)* A váz bal sarokcsontjánál háromélű vasnyílhegy. H.: 6,3 cm. (VII. t. 16.) A régi leltárkönyv ide sorol még néhány préselt ezüstlemeztöredéket, amelyek közül az egyik a térdnél került elő. E tárgyak elvesztek.

34. sír. A jobb medencén vaskés töredékei.

35. sír. A jobb combcsontnál trapézalakú bronzcsat. H.: 1,9 cm. (VII. t. 28.)

36. sír. *a)* Fülbevaló kereketszetű bronzhuzalból, kék gyöngyös csüngődisszel. H.: 4,2 cm. (XIII. t. 8.) A másik fülbevaló töredékei elvesztek. *b)* Barna, kihajló

peremű, kézzel formált bögre. Hiányos. M.: 9,5 cm, fá.: 8,5 cm. (XIII. t. 9.) A fej baloldalánál találták. A régi leltárkönyv még 2 db apró, sárga gyöngyöt említ a leletek között, amelyek elvesztek.

37. *sír.* a) Nagyszíjvég préselt bronzlemezéből, hozzá szegecselt hátlappal. H.: 7 cm. (VII. t. 29.) Elmosódott, bekarcolt fonatos díszítés van rajta. b) Piskótaalakú, öntött bronz, indadiszes övforgó, közepén szegecs. H.: 3,8 cm. (VII. t. 30.) c) Vaskarika, közepén lemezszerű nyulvány. Átm.: 2 cm. (VII. t. 31.) d) Vaskarikák lemezszerű nyulvánnyal (VII. t. 32–34.). e) Egyélű vaskés (VII. t. 37.).

38. *sír.* a) Alsó karon vaskarika-töredékek (VII. t. 35–36.). b) A jobb kéznél egyenes, egyélű vaskés. H.: 14 cm. (VII. t. 38.)

39. *sír.* a) 2 db fülbevaló töredéke, gyöngycsüngődíszhez való foglalattal. b) Szürke, kettős csontakúp alakú orsógomb töredékei a bal kéznél.

40. *sír.* a) A jobb fülnél 1 db fülbevaló romboidmetszetű bronzhuzalból, fekete gyöngyös csüngődíszszel. H.: 3,5 cm. (VIII. t. 1.) b) A combcsontok alatt 4 db világoszöld, üveg, dinnyemagalakú és 3 db hengeres gyöngy volt (VII. t. 3b, g, j–k, m–n, p.) c) Vascsat töredékei. Négyyszögletes. d) A jobb térd mellett világosbarna, kettős csontakúp alakú orsógomb, körbefutó, vízszintes vonalkázással díszítve. Átm.: 2,8 cm. (VIII. t. 2.) e) A jobb lábnál szürkésbarna, kihajló peremű kézzel formált bögre. M.: 9 cm, szá.: 8,7 cm, fá.: 4,3 cm. (XII. t. 2.)

41. *sír.* a) 2 db fülbevaló, vékony, kerek metszetű bronzhuzalból. Átm. 1,8 cm. (VIII. t. 4–5.) b) A bal medencén vaskés töredékei voltak.

42. *sír.* A koponya baloldalán az arcscsontoknál egy csomóban került elő 22 db fekete üveg, dinnyemagalakú gyöngy, részben töredékekben (VIII. t. 3a, c–f, h–i, l, o, r.).

43. *sír.* A mell tájon obszidián pengedarab volt.

44. *sír.* a) 2 db fülbevaló romboidmetszetű bronzhuzalból, csüngődíszéről a gyöngy hiányzik. Átm.: 1,6 cm. (VIII. t. 6–7.) b) Sötétszürke, kettős csontakúp alakú orsógomb, körbefutó vízszintes vonalkázással. A jobb medence felett került elő. Átm.: 3 cm. (VIII. t. 8.)

45. *sír.* A bal kéznél a váz mellett négyyszögletes vascsat töredékei kerültek elő.

46. *sír.* A koponyánál bronzkarika vastag bronzhuzalból. Átm.: 1,7 cm. (VIII. t. 9.)

47. *sír.* Mellékletet nem tartalmazott.

48. *sír.* a) A medence közepén ovális karikájú bronzcsat. H.: 3,7 cm. (VIII. t. 10.) b) Baloldalt egyenes, egyélű vaskés. H.: 18,2 cm. (VIII. t. 11.) c) A medence körül vastárgy töredékekben (VIII. t. 15.).

49. *sír.* a) A jobb medencén négyyszögletes vascsat töredékekben (VIII. t. 13.). b) A kéz mellett vaskarika töredéke (VIII. t. 14.). c) A bal lábszárcsont belső oldalánál egyélű vaskés töredékei (VIII. t. 12.).

50. *sír.* Vascsat töredéke (VIII. t. 18.). A régi leltárkönyv a sir mellékleteként csupán egy alakatlan, összerozsdásodott vastömeget említ, amely a váz alatt volt. Az új leltárkönyv pedig a vascsat helyett tévesen koporsóvasalásról ír.

51. *sír.* a) A bal medencénél négyyszögletes vascsat töredéke. b) Vaskés töredéke (VIII. t. 16.). c) A jobb kéznél szélén két bordával díszített bronztükrő töredéke. H.: 3 cm. (VIII. t. 17.) A régi leltárkönyv a leletek között említ egy vaskarikatöredéket a bal könyöknél, kovadarabkát a medence jobb oldalánál, két szöggel ellátott, szíjszorító bronzlemezkét a jobb kéznél.

52. *sír.* a) 2 db fülbevaló kerek metszetű bronzhuzalból, fekete gyöngyös csüngődíszszel. Hiányosak. (VIII. t. 20–21.) b) Gyöngyök: 24 db zöld, hengeres, üveg és

70 db fekete, kerek paszta (VIII. t. 22.). *c)* A jobb kéznél szürke, kettős csónkakúp-alakú, zeg-zug vonallal díszített orsógomb töredéke. M.: 2,2 cm. (VIII. t. 19.).

53. *sír.* A medencén trapézalakú vascsat töredéke (IX. t. 1.).

54. *sír. a)* A régi leltárkönyv alapján vascsatok darabjai voltak a bal lábszárnál fent, belül és a bal medencénél. Ma már csak 1 db négyszögletes vascsat töredéke van meg.

b) A jobb felső lábszárnál egyenes, egyélű vaskés. Töredékes. H.: 8,5 cm. (IX. t. 2.).

55. *sír. a)* A bal medencénél négyszögletes vascsat töredéke. *b)* A bal könyöknél vaskés töredéke.

56. *sír.* A jobb kéznél fehér, kettős csónkakúp-alakú, körbefutó, vízszintes vonalkázással díszített orsógomb töredéke. M.: 3 cm. (IX. t. 3.).

57. *sír. a)* A fülnél 2 db karika romboidmetszetű bronzhuzalból. Átm.: 2,3 cm. (IX. t. 4–5.).

b) A nyaknál 18 db fekete, dinnyemagalakú és 4 db fehér, hengeres üveggyöngy (IX. t. 6.).

58. *sír.* 2 db fülbevaló romboidmetszetű bronzhuzalból, fekete gyöngycsüngődisszel. Átm.: 1,6 cm. (IX. t. 7–8.).

59. *sír. a)* A fülnél sodort bronzhuzalból készült karika. Átm.: 1,5 cm. (IX. t. 10.).

b) A jobb medence felett négyszögletes, töredékes vascsat. *c)* A bal alkaron csavart vaskarika. Hiányos. Átm.: 6,5 cm. (IX. t. 11.).

d) A jobb kéz és medencecsont között egyenes, egyélű vaskés. H.: 19,3 cm. (IX. t. 12.).

e) Háromélű nyílhegy. H.: 8,2 cm. (IX. t. 9.).

A régi leltárkönyv említi még 3 db vastárgyat, továbbá a vaskarika alatt obszidiánt.

60. *sír. a)* Szegecselt bronzlemeztöredékek (IX. t. 13–14, 16–22.).

b) Préselt, karélyos szélű bronzpánt töredéke, köralakú díszítéssel (IX. t. 15.).

A bronzlemeztöredékek a bal vállon kerültek elő. *c)* A jobb kéznél egyenes, egyélű, vaskés. H.: 17 cm. (IX. t. 26.).

d) A bal medence alatt szabálytalan alakú, szürkés-fehér kova (IX. t. 25.).

A régi leltárkönyv szerint ugyanitt volt egy obszidián is. *e)* Balta (IX. t. 24.).

A régi leltárkönyv a bal medence alatt említi még egy vaslemezdarabot, az újra-leltározás pedig ehelyett még egy vaskéstöredéket (IX. t. 23.).

61. *sír. a)* Fülbevaló kerekmetszetű bronzhuzalból, bronzgömbös csüngődisszel. Átm.: 1,9 cm. (IX. t. 28.).

b) Gyöngyök: 14 db apró, kerek, sárga paszta, 2 db fekete paszta, hengeres alakú, rátett fehér szalagdíszítéssel (IX. t. 27.).

c) A bal könyöknél szürke, kettős csónkakúp-alakú orsógomb. Átm.: 4 cm. (IX. t. 29.).

62. *sír.* A derék táján négyszögletes, töredékes vascsat. A régi leltárkönyv szerint

a sírban találtak még a nyakon 1 db nagyobb, 3 db kis fekete és 1 db dinnyemagalakú

gyöngyöt, továbbá az áll alatt 1 db átllyukasztott római bronzpénzt. Ezek a leletek

azonban nincsenek meg.

63. *sír.* A szájnál fehér, valószínű kettős csónkakúp-alakú orsógomb töredéke került

elő, amelyet körbefutó, mély barázdák díszítenek. Átm.: 3 cm. (X. t. 2.).

64. *sír. a)* 2 db fülbevaló kerekmetszetű bronzhuzalból, három gömbös bronzcsüngő-

disszel. Töredékesek. (X. t. 3–4.).

b) 1 db lapos, fehér üveggyöngy (X. t. 5.).

c) A medencében vaskarika. Átm.: 4,8 cm. (X. t. 6.).

d) A bal kéznél egyenes, egyélű vaskés. H.: 16,5 cm. (X. t. 1.).

65. *sír. a)* A bal medencében vaskarika töredéke. Átm.: 4 cm. (X. t. 9.).

b) A lábnál 2 db vaskapocs töredéke (X. t. 7–8.).

66. *sír.* Mellékletet nem tartalmazott.

67. *sír. a)* 2 db fülbevaló kerekmetszetű bronzhuzalból fekete gyöngycsüngődisszel.

Átm.: 2 cm. (X. t. 10–11.).

b) A bal kéznél vaskés töredéke. *c)* A bal medencén kereszt-

ben vasalás töredéke. H.: 7,7 cm. (X. t. 12.) *d*) A vasalás mellett vaskarika töredéke (X. t. 13.). *e*) A jobb kéznél szintén vaskarika volt (X. t. 14.).

68. *sír.* *a*) 2 db fülbevaló kerek metszetű bronzhuzalból, fekete gyöngyös csüngődisszel. Átm.: 2 cm. (X. t. 15–16.) *b*) Az övön volt 6 db négyszögletes, préselt, geometrikusan díszített veret (ma már csak 4 db van meg). $1,6 \times 1,6$ cm nagyságúak. (X. t. 19–22.) *c*) A medence bal oldalán szíjbefogó bronzveret szegeccsel. H.: 2,2 cm (X. t. 23.) *d*) A bal medencénél trapézalakú vascsat. H.: 2,7 cm. (X. t. 24.) A régi leltárkönyv szerint a jobb medencénél is volt egy vascsattöredék. Említ továbbá még 1 db vaskést és a térdnél bronzlemezket.

A következő, többnyire szórványként kezelhető leletek kerültek még elő a temetőből: 2 db lapos, félgömbalakú préselt pityke (X. t. 25–26.); korongalakú préselt, gyöngyözött díszítésű bronzlemez-töredéket (X. t. 18.), 2 db karikát sima (egyiket az újra-leltározás során tévesen a 68. *sír* anyagához leltározták be; X. t. 17.) és 1 db karikát sodort ezüsthuzalból (X. t. 27.) és 60. és 61. *sírhoz* kb. 1 m távolságban egy csomóban találtak, amelyek „az előttük való sírokból” származhattak. A 32. *sír* előtt került elő egy szürkés-barna, kissé kihajló peremű, kézzel formált bögre. M.: 8,5 cm, szá.: 8,2 cm, fá.: 6,8 cm. (XII. t. 1.). A leltárkönyvi bejegyzés szerint a „24. *sír* háta mögött volt” egy szürkés-fekete, durva anyagú, kissé kihajló peremű bögre. M.: 10,6 cm, szá.: 9,1 cm, fá.: 7 cm. (XII. t. 6.). Az újra-leltározáskor került be a leltárkönyvbe — előfordulási helyének megjelölése nélkül — szintén egy bögre leírása a nyékládházi leletek közé. Az edény szürke, kihajló peremű, három sor köteges hullámvonal díszíti. M.: 9,7 cm, szá.: 9,2 cm, fá.: 6,5 cm. (XII. t. 4.). A régi leltárkönyvi bejegyzés szerint a temetőben, a Fáy-család telkének közepe táján 2 db átfúrt agyagkúpot találtak, amelyek azonban ma már nincsenek meg.

Marjalaki Kiss Lajos közlése szerint a sírok egymás mellett, sorosan fekszenek. Irányításuk kelet felé történt, de némelyik egy kissé eltért ettől. Mélységük, átlagosan 180 cm volt, legmélyebben, 200 cm mélyen a 4. sz. lovas *sír* feküdt. A halottakat hanyatt fektetve, karjukat a test mellett kinyújtva temették el. Kettős temetkezés a feljegyzések szerint nem volt, de egy megmaradt, — sajnos, sírszámnélküli — fénykép alapján az egyik *sírban* két csontváz került elő egymás mellett, az egyik fordított irányítással (4. kép). Az előfordult koporsókapcsokból ítélve a 19. *sír* halottját koporsóban temették el. A 18. *sírban* a csontváz két oldalán — a leltárkönyvi bejegyzés szerint — égett faszéndeszaknyomokat figyeltek meg. Valószínű ezek is koporsó maradványai.

Állatcsontok előkerüléséről nincs feljegyzés, de a néhány fényképfelvétel azt mutatja, hogy állatcsontok voltak a 31. *sír* csontvázának jobboldalán a térd mellett (2. kép), s valószínű a 32. *sírban* is ugyanazon a helyen (3. kép). A 24. *sír* mögött előkerült bögrében állatcsontmaradványok vannak. Ló eltemetéséről egy esetben tudunk (4. sz. *sír*).

A leggazdagabb férfi *sír*nak a 4. sz. lovas *sír* tekinthető. Egy róla készült vázlatrajz szerint a ló a csontváz bal oldalán feküdt és felszerszámozva temették el. A leltárkönyvi bejegyzés teljes lócsontvázatot említ. A férfi váz mellékleteként övkészlet, kés és két agyagedény került elő, a lóhoz kengyelpár és zabla tartozott. A férfi *sír*nek tekinthetők közül gazdagabb mellékletű még a 8, 21, 31. és 32. *sír*. A női sírok közül a 20. sz. *sír* leletegyüttese emelkedik ki két db, granulált, aranygömbös fülbevalójával. Gazdagabb mellékletű még a 27. és a 40. temetkezés.

A feltárt temetőrészben lelet nélkül került elő a 12., 26., 47. és 66. *sír*. Az 1., 46., 58. *sírban* csak fülbevalót, a 42.-ben gyöngyöt, a 35.-ben bronzcsatot, a

45. és 53. temetkezésben vascsatot, a 6., 7., 28., 24. és 45.-ben vaskést, a 24., 56. és 63. sírban orsógombot találtak. Az 57. sírban fülbevaló és gyöngy, a 39. és 44.-ben fülbevaló és orsógomb, a 41.-ben fülbevaló és kés, a 14., 18., 54. és 55. temetkezésben vascsat és vaskés, a 25. és 38. sírban vaskés és vaskarika, a 65.-ben pedig vaskarika és vaskapocs volt. A többi sírból az említetkénél valamivel több melléklet származik. A 43. sz. sír a melltájon talált obszidián pengedarabbal — nem tartozhatott az avar temetőbe, valószínű őskori temetkezés volt.

A temető megmentett leletanyagából legjelentősebbek az övveretek, amelyek két csoportot alkotnak: préselt lemezes és öntött indás csoportot. Az előbbibe tartozik többek között a 21. sír övkészlete (IV. t. 13—30.). A préselt, fonott indadíszes szíjvégekhez (IV. t. 25., 28—29.) hasonló díszítésű veretek kerültek elő az alattyáni 214.³ és 557.⁴ sírban. Kovrig Ilona megállapítása szerint ezek a veretek a második időrendi csoportba tartoznak,⁵ amely csoport emlékenyaga a VII. század közepe táján jelenik meg a Kárpát-medencében.⁶ A tárgyalt szíjvégekhez tartozik még 2 db négyszögletes és 3 db háromszögletes övveret bronzlemezről (IV. t. 15—19.). Hasonló övveretek az üllői temető A. sírjában fordultak elő.⁷ A kengyelformájú lemezes lyukvédők (IV. t. 13—14, 20.) párhuzamát az alattyáni temető lemezes övkészletű 284.,⁸ 413.⁹ és 700.¹⁰ sírjának anyagában találjuk meg. Az ovális bronzcsat (IV. t. 30.) megfelelőjét az alattyáni 185.¹¹ és 284.¹² sírből ismerjük. Ez a csatfajta

a nyékládházi temetőben előbukkant a 23. sírban is (V. t. 8.), de ugyanilyen lehetett még a 31. temetkezés vascsatja (VI. t. 16.). Ez a csatforma, amelyet két kis keskeny szalaggal erősítettek az övre, szintén az alattyáni temető második időrendi csoportjára jellemző.¹³ Ilyen csatot találtak a jutasi, ösküi, győri, regölyi, keszthelyi, stb. temetőben is.¹⁴ A 31. sír vésett fonatos, poncolt szíjvégeinek díszítése ugyancsak a második csoport idején terjedt el az avar területen.¹⁵ Hasonmását az alattyáni temető 185. sírjának leletegyüttesében találjuk meg, szintén ovális csattal.¹⁶ Václavházyán,¹⁷ Cikón,¹⁸ Keszthelyen,¹⁹ Regölyön,²⁰ s a szlovákiai Holiare-ban²¹ is került elő ilyen díszítésű övveret. A nyékládházi 37. sír öntött indás övforgóval együtt lelt bronzlemez nagyszíjvégén (VII. t. 29.) nyomokban még látható a cikk-cakkban bevéssett fonatminta.

A 68. sírból préselt, négyszögletes, geometrikus díszítésű övveretek származnak (X. t. 19—22.). Pontos megfelelőiket ugyan nem találtuk meg, de a préselt négyszögletes övveretek is a második időrendi csoportra jellemzőek.²²

A X. t. 18. sz. alatt bemutatott, szórványként előkerült, préselt, gyöngyö-

4. Sír szám nélküli sír

5. *Sírszám nélküli sír*

zött diszítésű korongtöredékhez hasonló díszek a VI. század végétől a VII. század közepéig voltak használatban.²³ Így a tárgyalat veretünk megadja a temető keletkezésének legalsó határát.

A 32. sír ezüst lemezes övkészlete révén (VI. t. 26–33., VII. t. 1–10). ugyancsak a második csoport emlékanyagához kapcsolódik. Hasonló csat és díszítetlen övveretek az alattyáni 413. sírban²⁴ kerültek napvilágra, amelyeket Kovrig Ilona a második csoportba sorol.²⁵ A nyéládházi sír ívelt oldalú, kifelé hegyesedő a tüske helyén bemélyített karikájú csatja (VI t. 13.) a második időrendi csoport négyszögletes vagy fonatmintás övkészletének másik jellegzetes csatfajtája.²⁶ A 48. temetkezés vaskéssel és ismeretlen vastárgytöredékekkel előjött bronzcsatja (VIII. t. 10.) is ugyanehhez a típushoz tartozik. A 32. sír rozettás verete (VII. t. 6.) az alattyáni temető második csoportjába sorolt 98. sírjának kisszíjvégeihez hasonló.²⁷ A 32. sír nagyszíjvégehez tartozik egy kisebb, vékony falemez-alátét, zöld rozsdanyomokkal. A kiskőrösi temető 54. sírjában szintén találtak a nagyszíjvégehez tartozó, kisebb falemezt.²⁸

A temető eddig tárgyalat, a második időrendi csoportba helyezhető sírjaihoz kapcsolhatjuk préselt lemezes öv veretei révén a 29. (VI. t. 2., 4.) és a 33. temetkezést (VII. t. 14–15., 22–23.) is.

A nyéládházi temető késői korszakát képviselik az öntött indás övveretes sírok. Kovrig Ilona időrendi beosztása szerint az öntött indás emlékanyag az avar leletek harmadik csoportját alkotja. Hordozói László Gyula meg-

állapítása szerint is 670 után érkeztek a Kárpát-medencébe.²⁹

A 8. sír öntött bronz, lapos indás csatja és övveretei (II. t. 4–15.) a későavar emlékanyag gyakran előforduló darabjai. Hasonló vereteket ismerünk Jánoshidáról,³⁰ Kecel-Határdülőről,³¹ Sajószentpéterről,³² Csókáról,³³ Cikóról,³⁴ Alattyánról,³⁵ Szent-Kajánról,³⁶ Üllőről,³⁷ Kiskőrösről,³⁸ Váchartyánról,³⁹ Deszkről,⁴⁰ Bárcáról,⁴¹ Holiare-ból,⁴² Prša-ról.⁴³ Az ovális karikájú, csuklós csat (II. t. 4.) lapos indadíszes lapjával az öntött indadíszes csoport jellegzetes csatformája, griffes veretekkel együtt nem fordul elő. A lapos indadíszes csatok az avarkor végére helyezhetők.⁴⁴ A 8. sír övdíszéhez tartozik még egy szívalakú, áttört veret is (XIII. t. 3.). Hasonlót Deszken⁴⁵ és Holiaren⁴⁶ találtak.

A fent tárgyalat csathoz szerkezetileg hasonló, de díszítésében eltérő volt a 4. sír elveszett csatja (XIII. t. 1.). Ugyanilyen, félköríves díszítésű, de csúcsban végződő lemezes csatot Prša-ról ismerünk öntött indás övveretek társaságában.⁴⁷ A 4. sír övveretei ugyancsak a legkésőbbi avar emlékanyaghoz tartoznak. Az I. t. 12. sz. alatti

pikkelymintás nagyszíjvéghez hasonló díszítésű kissíjvég került elő indás veretekkel együtt Ürböpusztáról.⁴⁸ A pikkelymintás veretek az avarkor legkésőbbi termékei közé sorolhatók.⁴⁹ Az indás kissíjvégek (I. t. 13–15.) párhuzamát gyöngyözött széllel Kiskőrösön is megtaláljuk.⁵⁰ A kiskőrösi lelet az avarkor végére keltezhető.⁵¹ Hasonló indás veret a jánoshidai későavar 116. sír síjvége is.⁵² Az I. t. 17–25. sz. alatti csuklós övveretek párhuzamát ismerjük az alattyáni,⁵³ a jánoshidai,⁵⁴ stb. temetőből. A kis áttört övdiszek (I. t. 28–35.) szintén gyakran előforduló veretek.⁵⁵ Az áttört, egyenes végű övforgó (I. t. 16.) nem gyakori típus. Tömör formában Pusztamérgesen,⁵⁶ és Szentcsanakon⁵⁷ került elő. Áttört, piskótalaakú övforgót Abonyban találtak.⁵⁸ A 4. sír leletei között van még egy bronz kiscsat ovális karikával, díszítetlen lemezzel (I. t. 11.). Ez a csatforma a későavar csattípusok egyike.⁵⁹ Hasonló csat származik Jánoshidáról.⁶⁰ Üllőről.⁶¹

A későavarkori öntött bronz, indás leletanyaghoz tartozik még a 37. sír övforgótöredéke (VII. t. 30.) és a 23. sír akasztóhorga (V. t. 18.). Az akasztóhoroghoz közelálló példány a Kecel-határdűlői 32. sírban⁶² és Mártélyon⁶³ fordult elő. A nyékládházi horog a jobb medencénél volt, ami — a hátoldalán levő szegecsekkel együtt — azt mutatja, hogy viselője az övre felszegecseelve hordta. A különböző akasztóhorgok, fülek fegyverek és egyéb használati eszközök övre való függesztését szolgálták.⁶⁴ A nyékládházi horog közelebbi szerepét nem tudjuk meghatározni, mivel a váz többi melléklete közül — helyzetüknél és rendeltetésüknél fogva — egyik sem lehetett vele kapcsolatban. A 31. sírban, a bal medence külső szélén csontból faragott függesztő fület (VI. t. 17.) letek. A függesztő füleket fémből és csontból készítették.⁶⁵ A nyékládházi darabhoz leginkább a ferencszállási és a jánoshidai⁶⁶ hasonlít. Ezek azonban övre köthetők voltak⁶⁷, míg a nyékládházit az övre szegecselték. Köralakú végződésén kopásnyomok vannak, ami azt bizonyítja, hogy valamilyen tárgy zsinórral függött le róla. A függesztő fülhöz közel, a bal combcsont felső végén csiholó vas került elő rátapadt kovával. Ez arra mutat, hogy az eltemetett még életében a tűzcsiholáshoz szükséges eszközöket — nyilván bőrtarsolyban — hordta a függesztő fülre felakasztva. A 8. sírhoz tartozott egy ismeretlen rendeltetésű (XIII. t. 2.), ma már hiányzó bronztárgy. Lehetséges, hogy az is valamilyen függesztő szerkezet tartozéka.

A temetőből sok vascsat került elő az öv tájékán. Négyzetes csatot találtak a 2. (I. t. 5.), 13. (III. t. 4.), 27. (V. t. 23.), 29. (VI. t. 3.), 31. (VI. t. 6.), 40., 45., 49. (VIII. t. 13.), 50. (VIII. t. 18.), 51., 54., 55., 59., 62. sírban. Trapézalakú vascsat fordult elő a 9. (II. t. 17.), 22. (V. t. 7.), 23. (V. t. 9.), 53. (IX. t. 1.), 68. (X. t. 24.), temetkezésben. Lantalakú volt a 15. (III. t. 9.), 18. (III. t. 16.), 19. (III. t. 21.), 20. (IV. t. 9.), ovális a 30. (VI. t. 12.), 31. (VI. t. 16.), 33. (VII. t. 20.) sírban. Vascsatot letek még a 14., 16., 17., 21. és 68. temetkezésben. A felsorolt vascsatfajták az avar temetők gyakori mellékletei. Későavarkorinak tekinthető a trapéz- és a lantalakú.⁶⁸

A feltárt sírok sűrűn előforduló leletei közé sorolandók a fülbevalók. Csupán néhány, így pl. az öntött, indás övkészlettel rendelkező két sírban nem találtak. A fülbevalók több csoportra oszlanak. Az 5. (II. t. 1.), 20., 27. (V. t. 26–27.) és 61. (IX. t. 28.) sírban fémgömbcsüngődiszes (bronz vagy ezüst) bronzhuzalok voltak. Három kis gömbből álló csüngődiszes került elő a 31. (VI. t. 18–19.) és a 64. sírból. Az említett tárgyak a második időrendi csoport jellegzetes fülbevaló típusai.⁶⁹ A több kis gömbből álló csüngődiszes függőfajták még a IX. században is előfordulnak.⁷⁰ Az alattyáni temetőben szintén találtak ezüst vagy bronzgömbös fajtákat.⁷¹ Az előbb említetthez hasonló származik Alattyánról,⁷² Jánoshidáról,⁷³ stb. A nyékládházi

fülbevalók nagyrésze pasztagyöngyös csüngővel díszített (1. sír: I. t. 1–2., 11. sír: III. t. 2., 22. sír: V. t. 2–3., 32. sír: VI. t. 21–22., 36. sír: XIII. t. 8., 39. sír, 40. sír: VIII. t. 1., 44. sír: VIII. t. 6–7., 52. sír: VIII. t. 20–21., 58. sír: IX. t. 7–8., 67. sír: X. t. 10–11., 68. sír: X. t. 15–16.). Ezek közül az I. t. 1–2., VIII. t. 20–21. és XIII. t. 8. sz. alatt bemutatott függők gyöngydisze hosszú bronzszálon helyezkedik el. Ilyen fülbevalókat találtak pl. Jánoshidán,⁷⁴ Váchartyánon,⁷⁵ Szentes-Kajánon.⁷⁶ A többi függő gyöngydisze rövid fémszálon függ. Ez a fajta fordult elő a jánoshidai,⁷⁷ az alattyáni,⁷⁸ a Szentes-kajáni,⁷⁹ Kecel-körtéfahegyi⁸⁰ temetőben. A VIII. t. 1. sz. alatti fülbevaló ezektől romboidmetszetű, ovális és apró bronzdudorral ellátott karikájával különbözik. Megfelelőjét Alattyánon⁸¹ és Jánoshidán⁸² is megtaláljuk. A pasztagyöngyös fülbevalók az alattyáni temető második időrendi csoportjának a késői sírjaiból és a harmadik csoportból kerültek elő.⁸³ Kovrig Ilona megállapítása szerint a gyöngyös függők az ezüstgömböket váltották fel, s a harmadik csoportban váltak uralkodóvá.⁸⁴ Bronzkarikák származnak még a koponya mellől a 2. (I. t. 3.), 9. (II. t. 18.), 10. (II. t. 25–26.), 17., 19. (III. t. 23–24.), 29., 30. (VI. t. 7–8.), 41. (VIII. t. 4–5.), 57. (IX. t. 4–5.), 68. (X. t. 17.) sírból. Lehetséges, hogy ezeken szintén volt gyöngydisz, csak elkallódott. Az 59. temetkezésben sodort bronzhuzalból készült fülbevalót letek (IX. t. 10.).

A 20. sírból két db, bronzkarikán függő, granulált aranycsüngődiszes fülbevaló került elő (XIII. t. 5–6.). Párhuzamként az alattyáni 85.⁸⁵, 216.⁸⁶ és 604.⁸⁷ sír aranycsüngődiszes fülbevalóit említhetjük, amelyek a második időrendi csoport elterjedt típusai.⁸⁸

A 16. sírban két db, spirálcsőgős hajkarikát letek (III. t. 14–15.). Id. Fehér Géza ezt az ékszertípust avarkorinak tartja, Kralovánszky Alán megállapítása szerint azonban a X. század első felében kezdődött el a divatja. 22 lelőhelyről ismert, de közülük csak a keszthelyi, Keszthely-környéki, cikói, sziráki, győri, abonyi, váchartyáni, Dolni Veštonice-i temetőben találták avar, a többiben X–XI. századi környezetben. A felsoroltak közül több lelőhelyen a temető szélén helyezkedett el a spirálcsőgős hajkarikás sír, s feltehetően a többinél is hasonló a helyzet.⁸⁹ A nyékládházi 16. sír a temető egy részéről készült vázlatrajz (1. kép) szerint ugyancsak a temető szélén feküdt. A tőle északra eső területen – Marjalaki Kiss Lajos elmondása szerint – a temető nem folytatódott. Ez a rész abban az esetben is a temető széle lehetett, ha feltesszük, hogy a teljes feltárás hiánya miatt ritkán ugyan, de még tartalmazhatott sírokat. Így a 16. temetkezés a legkésőbbiek egyike lehetett. Kralovánszky Alán véleménye szerint e hajkarikatípus előfordulása az említett lelőhelyeken azt jelenti, hogy azokat a temetőket az őslakosság a X. század közepe táján folyamatosan használta.⁹⁰ Ennek alapján a tárgyalt leletünk fontos adatot szolgáltat a temető keletkezésének legkésőbbi időpontjához.

A feltárt sírokban gyakran fordult elő gyöngy. Csak dinnyemagalakúakat az 5. (II. t. 3.), 27. (V. t. 24.), 42. (VIII. t. 3a, c–f, h–i, l, o, r.) sírban találtak. Egyéb paszta- és üveggyöngyök a 9. (II. t. 19.), 10. (II. t. 22.), 11. (III. t. 7.), 13. (III. t. 5–6.), 20. (IV. t. 12.), 33. (VII. t. 21.), 52. (VIII. t. 22.), 61. (IX. t. 27.), 64. (X. t. 5.) sírból származnak. Az utóbbi gyöngyfajtákkal keveredve jöttek elő dinnyemagalakúak a 19. (III. t. 22.), 22. (V. t. 4–5.), 30. (VI. t. 10–11.), 40. (VIII. t. 3b, g, j–k, m–n, p.), 57. (IX. t. 6.), 62. sírban. Gyöngyöt letek még a 16. és 17. sírban is, de ezek elvesztek. A 22., 27., 42., 57. és 62. sírban a nyaknál találták, a 33. temetkezés 1 db kis piros pasztagyöngyét a „lábszárok között”, a 44.-ben levő gyöngyök a combcsontok alatt voltak. A nyékládházi temető gyöngyfajtái az egész avar korszakban megtalálhatók,

kivéve a dinnyemagalakúakat, amelyek Alattyánon is csak a második csoport második felében jelentek meg.⁹¹

Hajfonattartó a 31. és 32. sírból származik. A 31.-ben két bronz hajfonattartó volt (VI. t. 14., X. t. 31.). A 32. sírban egyet találtak (VI. t. 20.), amelyhez egy fapálcika is tartozott. Ezt két végén bronzlemez borította.

Karperec bronzból az 5. sírban fordult elő (XIII. 7.). A 19. temetkezésben két vaskarperec (III. t. 19., IV. t. 2.) került napfényre.

A 20. sír csontvázának jobb kezénél talált bronzkarika gyűrű lehetett. Több gyűrű nem került elő a temetőből.

Bronztükörtöredék a 23. (V. t. 13.) és 51. (VIII. t. 17.) sírból származik. Előfordulása az avar temetőkben ritka. Tükörtöredéket ismerünk az alattyáni temetőből is.⁹² A tükörrel való temetés húnkori szokás volt. Az avarok a tükörtöredék sírba helyezésének mágikus jelentőséget tulajdoníthattak.⁹³

Orsógombok jöttek elő a 2. (I. t. 4.), 10., 11. (III. t. 10.), 13. (III. t. 3.), 16. (III. t. 13.), 20. (IV. t. 7.), 22. (V. t. 6.), 24., 27. (V. t. 25.), 30. (VI. t. 5.), 39, 40. (VIII. t. 2.), 44. (VIII. t. 8.), 52. (VIII. t. 19.), 56. (IX. t. 3.), 61. (IX. t. 29.) és a 63. (X. t. 2.) sírból. Valamennyi orsógomb kettős csontakúpalakú. Ez a forma a késő-avarkorra jellemző.⁹⁴

Vaskés kevés kivétellel mindegyik sírban volt. 1 db kés származik a 3. (I. t. 8.), 6., 7., 8., 9. (II. t. 16.), 10. (II. t. 27.), 11. (III. t. 1.), 14., 16., 18. (III. t. 17.), 19. (III. t. 18.), 20. (IV. t. 5.), 23. (V. t. 1.), 25. (V. t. 22.), 27. (V. t. 19.), 28. (V. t. 29.), 29. (VI. t. 1.), 31. (VI. t. 24.), 32., 33., 34., 37. (VII. t. 37.), 38. (VIII. t. 38.), 41., 48. (VIII. t. 11.), 49. (VIII. t. 12.), 51. (VIII. t. 16.), 54., 55., 59. (IX. t. 12.), 64. (X. t. 1.), 67. és 68. sírból. 2 db kést találtak a 2. (I. t. 6–7), 4., 21., 60. (IX. t. 23, 26.) temetkezésben. Kevés kivétellel valamennyi az övhöz közel feküdt. A 29. sírban a bal vállon, a 33.-ban a jobb alsó lábszárcsontnál bukkant elő. A 2. és 4. temetkezés 2 db késének helyzetét nem ismerjük, a 21. és 60. sír esetében pedig csak az egyikét tudjuk: jobb kéznél volt.

A 60. sír leletei között van egy baltatöredék is (IX. t. 24.). A baltát a halott mellé fegyverként helyezték.⁹⁵ Ilyen az alattyáni temető néhány sírjában is előkerült.⁹⁶

Nyílhegyeket, egy-egy db.-ot, a következő sírokban találtak: 21., 23. (V. t. 14.), 33. (VII. t. 16.), 59. (IX. t. 9.). Valamennyi három élű. A nyílhegyeknek ez a fajtája a VII. század közepén jutott túlsúlyba.⁹⁷

Vasláncrész került elő a 9. (II. t. 21.), 11. (III. t. 8.), 19. (IV. t. 1.) sírban. Az utóbbiban a térdek között volt, a 29. temetkezésben pedig a bal kéznél letek két egymásba font vaskarikát. Az alattyáni temetőben is kerültek elő vaslánc-töredékek. Azok, amelyeket a medencecsont körül találtak, különböző eszközöknek az övre függesztését szolgálták.⁹⁸

A 62. sírban a váz álla alatt volt egy átlukasztott római kis bronzpénz. Előlapjának képe nem kivehető, a hátoldalán keresztet tartó két angyal látszik. Huszár Lajos meghatározása szerint Constantinus II. (317–340), Constantius II. (323–361) vagy Constans (330–350) kisbronz, erősen kopott.⁹⁹ Átfúrása és előfordulási helye azt mutatja, hogy a halott még életében a nyakában hordta. A régi leltárkönyvi bejegyzések szerint a váz nyakán paszta- és dinnyemagalakú gyöngyök is voltak. Nyilván ezek közé volt felfűzve az érme. Római pénz előfordul más avar temetőben is. A váchartyáni temető 20. sírjában szintén IV. századi római kisbronzot találtak átlukasztva, pasztagyöngy kíséretében a keresztcsonton.¹⁰⁰ Az alattyáni temető 13. sírjában a bokacsontoknál volt 2 db római pénz.¹⁰¹

A feltárt 68 sírból csupán a 4. sz. volt lovas sír. A ló felszereléséből két kengyel, zablatöredék, vascsat maradt meg (XI. t.). A kengyelek nem egyformák: az egyik kerekebb, hurokfülű, a másik hosszúkásabb és négyszögletes füle van, a fül nyakánál három lyukkal. Mindkettő talpa homorú. A hurokfülű kengyeltípust már a koraavar időkben is használták, s tovább élt a későavarkorban is.¹⁰² A második időrendi csoport kengyele lapos vagy homorú talpú.¹⁰³ Hurokfülű és négyszögletes fülű kengyel megvan a csókai¹⁰⁴ és a Szentes-kajáni¹⁰⁵ temetőben is. Sajószentpéteren szintén került elő hosszúfülű kengyel.¹⁰⁶ A szlovákiai Žitavská Tõň 750–800 közé keltezett avar temetőjében¹⁰⁷ csak egy hurokfülű volt,¹⁰⁸ a többi füle négyszögletes¹⁰⁹. A temető egyik sírjában került elő a nyékládházi, három lyukkal ellátott, négyszögletes fülű kengyel hasonmása¹¹⁰

A nyékládházi sírokból összesen 8 db agyagedény származik. Két edény csak a 4. sírban volt. A kerámia nagyobbik része (XII. t. 1–2., 4–6.) az avar temetők edényeinek gyakori, kézzel formált darabjai közé tartozik. A XII. t. 7. sz. alatt bemutatott világosszürke, korongolt korsóhoz hasonló a Deszk N. temető 4. sírjából származik, amely VII. századi koraavar.¹¹¹ A Szeged-makkoserdői temető 91. sírjának hasonló korsója a VII. század második felére kelteződik.¹¹² Csallány Dezső megállapítása szerint az utóbbi edény már a koraavarkor végén megjelenő, hasasidomú, szűknyakú korsók típusa.¹¹³ A nyékládházi példány a jellegzetesen későavarkori övkészlettel ellátott 4. sírből került elő. Színe, anyaga, kidolgozása emlékeztet azonban a hunkori-későszarmata kerámiára, ezért lehetségesnek tartjuk, hogy nem avar készítmény, hanem az avar uralom alatt továbbélt őslakosság edényművességének terméke. A koraavar emlékanyagban megjelenő hasonló, korongolt edényeket Csallány Dezső a helyi őslakosság hagyatékának tartja.¹¹⁴

A 32. sír vöröses-barna korsójához közel álló edény sárga színben a Kecel-határdűlői temető 3. és 25. sírjában,¹¹⁵ szürke színben a Kecel-körtefahegyi 12. sírban fordult elő.¹¹⁶ Valamennyi korongolt, az előbbi kettőn körbefutó, egyenes vonaldíszítés van. A kiskőrösi 150.¹¹⁷ és a győri 776. sírban¹¹⁸ hasonló, sárga színű, de füles, szintén korongolt korsót találtak. A nyékládházit azonban kézzel formálták, így párhuzamként leginkább a délkelet-szlovákiai Nové Zámky-ból származó, késő szláv-avar időre keltezett, hasonló kivitelű edény említhető.¹¹⁹

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az előkerült leletek a nyékládházi temető korát a későavarkorra határozzák meg. A temető korai csoportját alkotják a préselt lemezes övkészletű sírok, amelyek a VII. század közepe táján megjelenő népcsoportok egyikéhez köthetők. Ide sorolhatók azok a temetkezések is, amelyek két kis lemezzel ellátott, ovális, továbbá kifelé hegyesedő, ívelt oldalú bronzcsattal rendelkeznek. Az öntött indás övveretes sírok az avarkor legkésőbbi idejéből származnak. Ezt bizonyítják többek között a lapos indás veretek és a pikkelymintás nagyszíjvég előfordulása. A fülbevalók, gyöngyök, csatok, orsógombok, stb. a szegényesebb mellékletű sírokat is későavarkorinak jelzik. Koporsós temetkezés a későavar sírokban fordul elő,¹²⁰ ezért a 18. és 19. sír szintén oda keltezendő.

A temető használatának kezdetét a VII. század közepére tehetjük. Ezt a X. t. 18. sz. alatt bemutatott préselt, gyöngyözött díszítésű korong meglelte indokolja: hasonló veretek a VII. század közepéig fordultak elő. A feltárt 68 sír leletei az avarkor emlékanyagához kapcsolódnak, azonban a 16. sír spirálcsőgöcs hajkarikái arra utalnak, hogy az egész temető használatának végét a X. század első felére tehetjük.

Marjalaki Kiss Lajos elmondása szerint a temető — földrajzi fekvése alapján — a fel nem tárt sírokkal együtt kb. 400 síros lehetett. A 68 sír így a temető egy

kis részének tekinthető csupán, és ezért az elemzése során tett megállapításokat az egész temetőre csak fenntartással vonatkoztathatjuk. Munkánkkal elsősorban adatokat igyekeztünk szolgáltatni Észak-Magyarország avarkori kutatásához.

K. Végh Katalin

AWARISCHES GRÄBERFELD VON NYÉKLÁDHÁZA

Auf einem kleinen Hügel unweit der Eisenbahnstation von Nyékládháza stieß man Ende Mai 1923 beim Bau von Häusern auf awarische Gräber. Die vom Lehrer Lajos Marjalaki Kiss eingeleitete Fundrettung wurde dann unter der Leitung Andor Leszihs, des damaligen Museumdirektors von Miskolc fortgesetzt. Die in den meisten Fällen nur gelegentlich vorgenommene Fundrettung war im Jahre 1930 beendet: geborgen wurden die Funde von 68 Gräbern. Lajos Marjalaki Kiss berichtete, daß das Gräberfeld vermutlich aus 400 Gräbern bestand.

Bei der Freilegung wurde keine Gräberfeldkarte angefertigt, die Lage der Gräber wurde immer nur von Fall zu Fall skizziert. Ein Teil dieser Skizzen ist — zusammen mit den in den meisten Fällen nur inventarmäßigen Aufzeichnungen — abhandengekommen. Die erhalten gebliebenen Aufzeichnungen unterrichten nur über die Lage der Gräber 1–16, die anderen Gräber waren westwärts davon auf einem ungefähr gleich großen Gebiet zum Vorschein gekommen (Abb. 1). Mit Hilfe einiger Suchgräben wurde die nördliche Grenze des Gräberfeldes festgestellt. Wo und aus welchem Grab die Funde geborgen wurden, ist uns aus den Inventaraufzeichnungen bekannt.

Lajos Marjalaki Kiss berichtet, daß die Gräber nebeneinander in Reihen lagen. Im allgemeinen waren sie O—W orientiert, aber es gab auch Grabgruben, deren Orientierung etwas abwich. Die Durchschnittstiefe betrug 180 cm. Die größte Tiefe von 200 cm konnte bei Grab 4 — einem Reitergrab gemessen werden. Die Toten lagen auf dem Rücken, mit gestreckten Armen. Die in Grab 19 gefundenen Sargklammern lassen darauf schließen, daß der Tote in einem Sarg bestattet wurde. Die in Grab 18 zu beiden Seiten des Toten gefundenen Holzkohlenreste stammen wahrscheinlich von einem Sarg. Aufzeichnungen von gefundenen Tierknochen liegen nicht vor, obwohl einige photographische Aufnahmen bezeugen, daß in den Gräbern 31 und 32 Tierknochen vorhanden waren. Ein Gefäß bei Grab 24 enthielt Tierknochen. In Grab 4 war ein Pferd mitbestattet. Die Gräber 12, 26, 47 und 66 waren ohne Beigaben. Grab 43 — in dem in der Brustgegend des Skelettes das Bruchstück einer Obsidianklinge gefunden wurde — gehörte wahrscheinlich nicht zu dem awarischen Gräberfeld, war vermutlich eine urzeitliche Bestattung.

Die zutagegeforderten Funde datieren das Gräberfeld von Nyékládháza auf die Spätawarenzeit. Die frühe Gruppe (Grab 21, 29, 31, 32, 33, 68) kann anhand der Gürtelgarnituren aus gestanztem Blech einer der Volksgruppen angeschlossen werden, die um die Mitte des 7. Jahrhunderts im Karpatenbecken erschienen.⁶ Hierher gehören auch die Gräber mit den bronzenen Gürtelschnallen mit ovalem, in der Mitte spitzen, beiderseitig gebogenen Schnallenring, mit einem aus zwei Blechen bestehenden Beschlagteil. Die Gräber mit gegossenen, rankenverzierten Gürtelbeschlägen (Grab 4, 8, 23, 37) stammen aus der spätesten Awarzeit. Für diese Epoche sind

vornehmlich die Gürtelbeschläge mit flachen Rankenmustern und die schuppenförmig verzierten großen Riemenzungen bezeichnend. Die Ohrgehänge, Perlen, Schnallen, Spinnwirtel u. a. m. datierten auch die dürftiger ausgestatteten Gräber auf die Spätawarenzeit.

Den Beginn des Gräberfeldes können wir auf die Mitte des 7. Jahrhunderts setzen. Diese Zeitstellung ist durch die auf Taf. X, 18 gezeigte Scheibe mit dem Perlenmuster belegt. Ähnliche Gürtelbeschläge waren bis zur Mitte des 7. Jahrhunderts gebräuchlich.²³ Die Beigaben der freigelegten 68 Grabstätten gehören zu dem awarischen Denkmalgut, aber die Haarringe mit Spiralgehänge, die Grab 16 lieferte (Taf. III, 14–15), verweisen darauf,^{89–90} daß das ganze Gräberfeld bis zur ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts belegt worden war.

K. Végh Katalin.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Ezúton köszönöm meg Marjalaki Kiss Lajosnak a feltárás történetének kutatása során nyújtott szíves segítségét.
- ² A temető leletanyaga a második világháború alatt és után sokat hanyódott, ezért a leletek hovatartozása több esetben bizonytalan. A második leltározás helyett inkább az elsőt vesszük figyelembe.
- ³ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Arch. Hung. XL (1963) XVII. t. 35–40.
- ⁴ Uo. XXXVI. t. 14–16.
- ⁵ Uo. 133.
- ⁶ Uo. 230–231.
- ⁷ Horváth T., Arch. Hung. XIX (1935) XXI. t. 40–44.
- ⁸ Kovrig I., i. m. XXI. t. 43–45.
- ⁹ Uo. XXVII. t. 34–36.
- ¹⁰ Uo. XLIV. t. 14–16.
- ¹¹ Uo. XV. t. 21.
- ¹² Uo. XXI. t. 36.
- ¹³ Uo. 131.
- ¹⁴ Uo. 130.
- ¹⁵ Uo. 129–130.
- ¹⁶ Uo. XV. t.
- ¹⁷ Ferenczy L., Arch. Ért. 90 (1963) 90. 4. kép 7–8.
- ¹⁸ Wosinszky M., Arch. Közl. (1894) 75.
- ¹⁹ Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban. (Bp. 1894) I. C. t. 2., CI. t. 4.
- ²⁰ Uo. CCC IX. t. 11.
- ²¹ Točík, A., AR. XV (1963) 595. 197. kép. További lelőhelyek felsorolását lásd: Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld . . . 130.
- ²² Kovrig I., uo. 181.
- ²³ Uo. 135.
- ²⁴ Uo. XXVII. t. 24–30., 38–40.
- ²⁵ Uo. 128.
- ²⁶ Uo. 131.
- ²⁷ Uo. IX. t. 5–9.
- ²⁸ Horváth T., i. m. XXVI. t. 1a–c.
- ²⁹ Kovrig I., i. m. 227.; László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Arch. Hung. XXXIV (1955) 179., 284.
- ³⁰ Erdélyi I., Rég. Füz. II. 1. (1958) I. t. 1–3., II. t. 2., III. t., V. t. 2., XLI. t.
- ³¹ Cs. Sós A., Rég. Füz. II. 3. (1958) XII. t. 8–9., XIII. t. 2., XV. t. 4., 6., XVII. t. 1.
- ³² K. Végh K., MHOMK 5 (1964)
- ³³ Kovrig I., Acta Arch. Hung. 12 (1960) CIII. t. 1–5., 9., 16–18.
- ³⁴ Wosinszky M., i. m. 97. 1, 5, 99. 1, 5.
- ³⁵ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld . . . XXV. t. 22.
- ³⁶ Korek J., Dolg. XIX (1943) XII. t. 8, XVI. t. 6–8.
- ³⁷ Horváth T., i. m. VIII. t. 1–6, XXI. t.
- ³⁸ Uo. XXXII. t.
- ³⁹ Ferenczy L., i. m. 94. 8. kép 1–7, 31–34.
- ⁴⁰ Csallány D., Arch. Ért. 4 (1943) XXX. t. 1–7, 9–10.
- ⁴¹ Pastor, J., Slov. Arch. II (1954) 141. II. t. 3–a.
- ⁴² Čilinská, Z., Slov. Arch. IX. 1–2. (1961) 329. 5. kép. 25.
- ⁴³ Točík, A., Slov. Arch. XI. 1. (1963) 188, 192, 195.
- ⁴⁴ Kovrig I., i. m. 157–158.
- ⁴⁵ Csallány D., i. m. XXX. t. 12–26.
- ⁴⁶ Čilinská, Z., i. m. 329. 5. kép 18–22.
- ⁴⁷ Točík, A., i. m. 195. XVII. t. 6.
- ⁴⁸ Bóna I., Arch. Ért. 84 (1957) XXXIX. t. 1.
- ⁴⁹ Kovrig I., i. m. 236.
- ⁵⁰ Horváth T., i. m. XXX. t. 14–16.
- ⁵¹ Kovrig I., i. m. 158.
- ⁵² Erdélyi I., i. m. XXVI. t. 6.

- ⁵³ Kovrig I., i.m. XII. t. 20–23.
- ⁵⁴ Erdélyi I., i.m. II. t. 9, 11.
- ⁵⁵ Uo. III. t. 8.; Horváth T., i.m. X. t. 34–37 stb.
- ⁵⁶ Korek J., Fol. Arch. V (1945) 144.
- ⁵⁷ Korek J., Dolg. XIX (1943) XXXIII. t. 10.
- ⁵⁸ Márton L., Arch. Ért. 24 (1904) 307. 10.
- ⁵⁹ Kovrig I., i.m. 157.
- ⁶⁰ Erdélyi I., i.m. XIII. t. 13.
- ⁶¹ Horváth T., i.m. XIV. t. 15.
- ⁶² Cs. Sós A., i.m. XX. t. 2.
- ⁶³ Kalmár J., Arch. Ért. 4 (1943) XXV. t. 10.
- ⁶⁴ Uo. 149.
- ⁶⁵ Uo. 154., XX. t. 17, 18, 19, XXVI. t. 1–3.
- ⁶⁶ Uo. XX. t. 17–19.
- ⁶⁷ Uo. 154–155.
- ⁶⁸ Bóna I., i.m. 164.
- ⁶⁹ Kovrig I., i.m. 136.
- ⁷⁰ Uo. 143.
- ⁷¹ Uo. 136.
- ⁷² Uo. II. t. 1–2, VIII. t. 21, XI. t. 9–10, stb.
- ⁷³ Erdélyi I., i.m. XX. t. 12.
- ⁷⁴ Uo. XXII. t. 12., XXIV. t. 1–2.
- ⁷⁵ Ferenczy L., i.m. 98. 12. kép 2.
- ⁷⁶ Korek J., Dolg. XIX (1943) IV. t. 10, 16, 45.
- ⁷⁷ Erdélyi J., i.m. XXVIII. t. 10.
- ⁷⁸ Kovrig I., i.m. XIII. t. 31–32, XVI. t. 18–19, XXXV. t. 33–34 stb.
- ⁷⁹ Korek J., i.m. XIX. t. 7.
- ⁸⁰ Cs. Sós A., i.m. I. t. 5.
- ⁸¹ Erdélyi, I., i.m. VIII. t. 1.
- ⁸² Kovrig I., i.m. XXIII. t. 23, XXVI. t. 49–50.
- ⁸³ Uo. 180.
- ⁸⁴ Uo. 183, 187.
- ⁸⁵ Uo. VIII. t. 7–8.
- ⁸⁶ Uo. XVIII. t. 55–56.
- ⁸⁷ Uo. XXXVIII. t. 29–30.
- ⁸⁸ Uo. 136.
- ⁸⁹ Kralovánszky A., Arch. Ért. 84 (1957) 184.
- ⁹⁰ Uo. 186.
- ⁹¹ Kovrig I., i.m. 183.
- ⁹² Uo. XX. t. 10.
- ⁹³ Uo. 159.
- ⁹⁴ Uo. 118.
- ⁹⁵ Uo. 142.
- ⁹⁶ Uo. IX. t. 24, XVIII. t. 1.
- ⁹⁷ Uo. 141.
- ⁹⁸ Uo. 145.
- ⁹⁹ Huszár L., Acta Arch. Hung. V (1955) 89.
- ¹⁰⁰ Ferenczy L., i.m. 86.
- ¹⁰¹ Kovrig I., i.m. 10, XLV. t. 6–7.
- ¹⁰² Kovrig I., Fol. Arch. IX (1957) 129.
- ¹⁰³ Kovrig I., Das awarenzeitliche Gräberfeld 227.
- ¹⁰⁴ Kovrig I., Acta Arch. Hung. 12 (1960) CIV. t. 4, CVI. t. 4.
- ¹⁰⁵ Korek J., i.m. II. t. 2, V. t. 12, VI. t. 16, XXII. t. 17–18.
- ¹⁰⁶ K. Végh K., MHOMK 5 (1964)
- ¹⁰⁷ Budinský-Krička, V., Slov. Arch. IV–1 (1956) 88.
- ¹⁰⁸ Uo. 129. XXXVI. t. 10.
- ¹⁰⁹ Uo. 103. X. t. 3–4, 107. XIV. t. 6–7, 119. XXVI. t. 9–10.
- ¹¹⁰ Čilinská, Z., Slov. Arch. XI–1 (1963) 102. 9. kép. 4.
- ¹¹¹ Csallány D., Dolg. XVI (1940) 125–126, XIII. t. 1.
- ¹¹² Uo. 126. XV. t. 1.

¹¹³ Uo. 126.

¹¹⁴ Uo. 130.

¹¹⁵ Cs. Sós A., i.m. XXIV. t. 2-3.

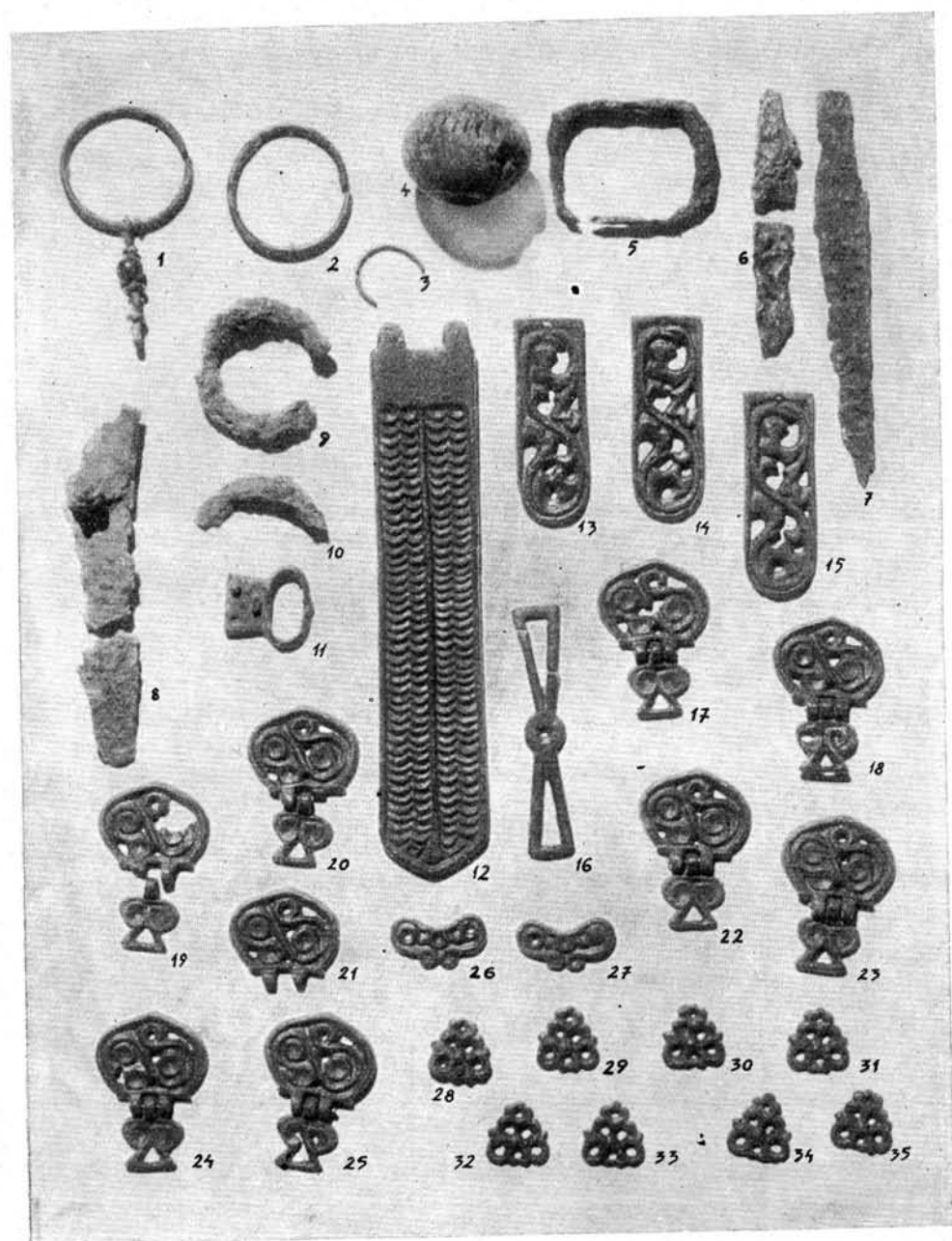
¹¹⁶ Uo. XXI. t. 4.

¹¹⁷ Horváth T., i.m. XXXVIII. t. 2.

¹¹⁸ Uo. XLI. t. 6.

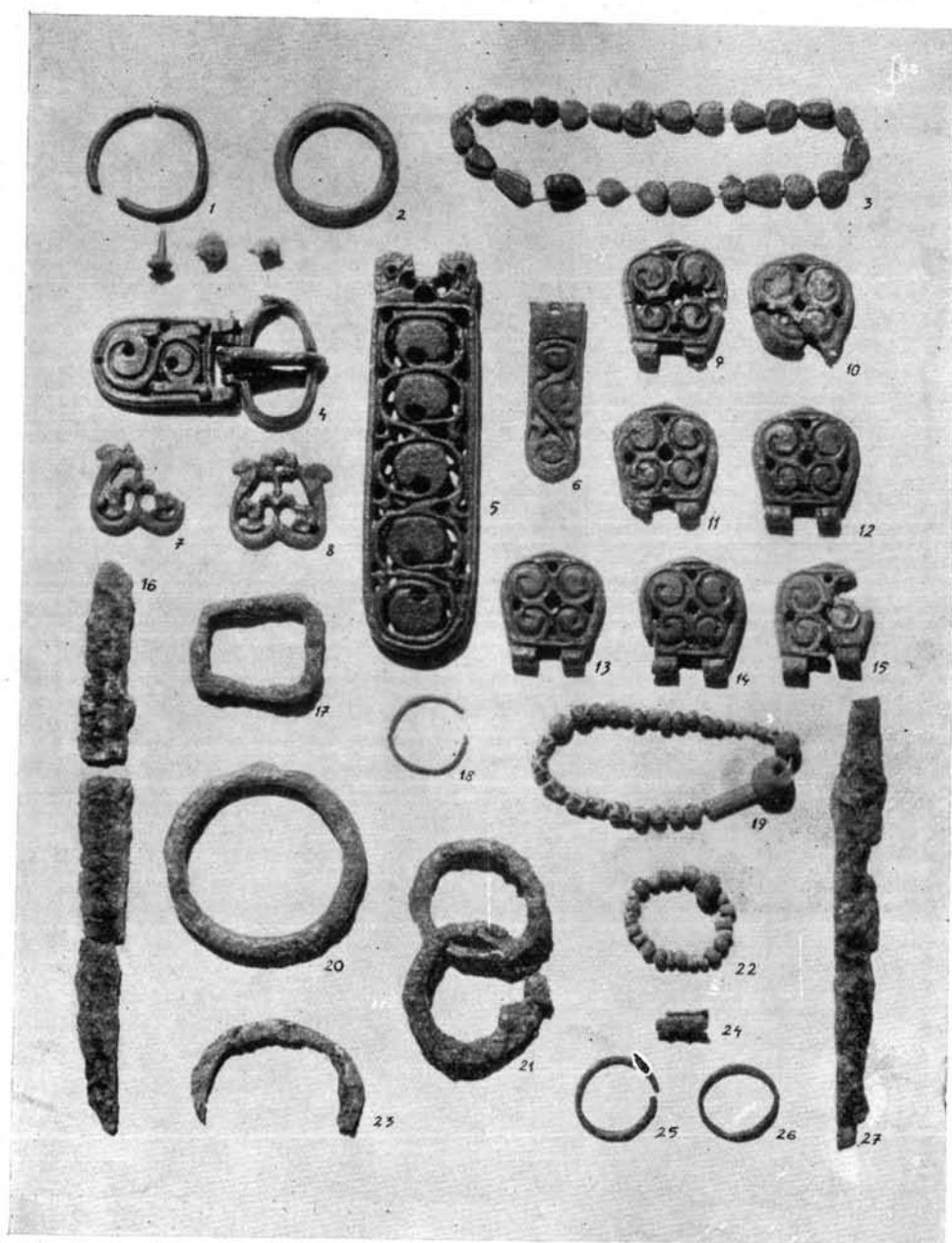
¹¹⁹ Točík, A., AR XV (1963) 615. 8.

¹²⁰ Bóna I., i.m. 170.

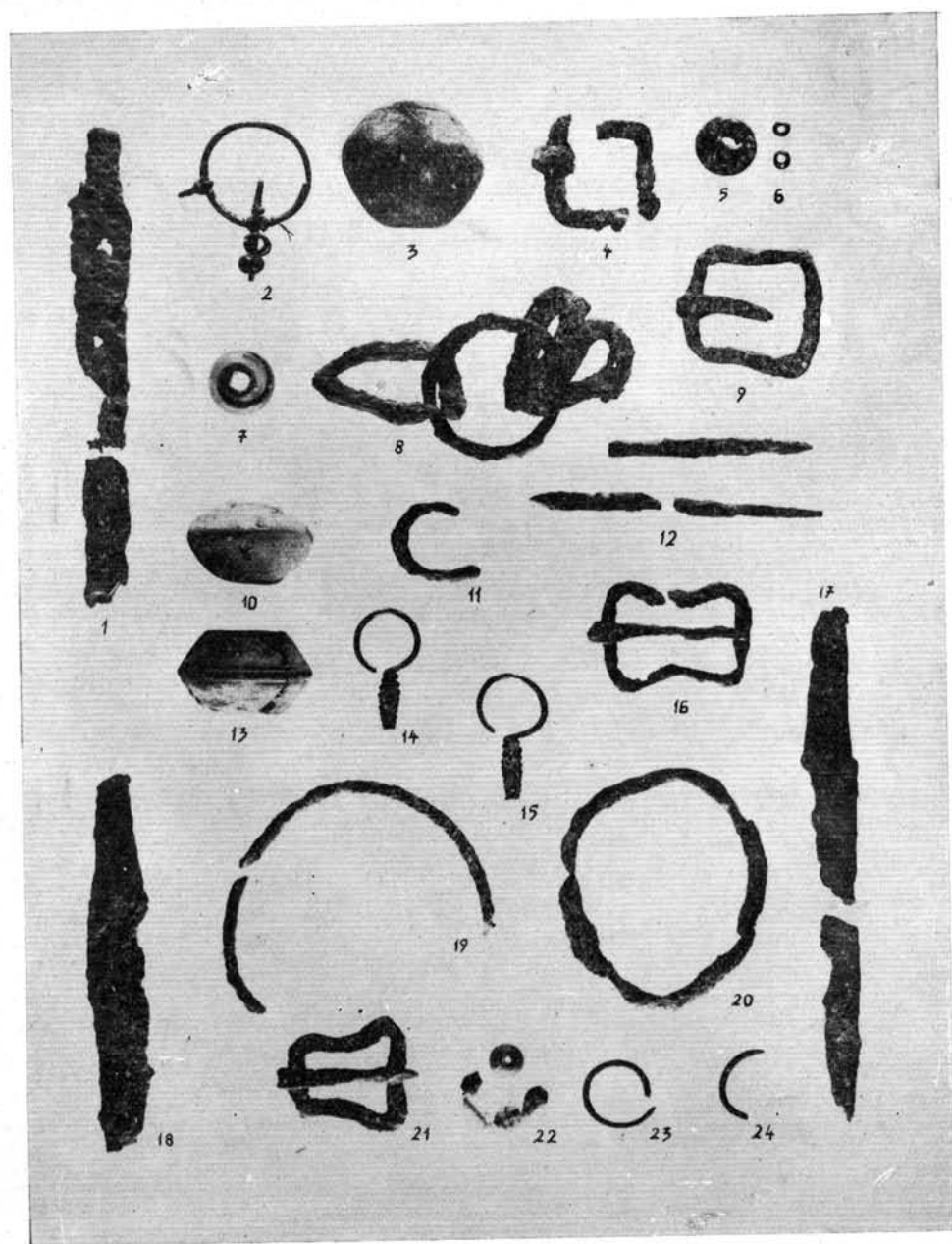
I. TÁBLA

1-2: 1. sír, 3-7: 2. sír, 8-11: 3. sír, 12-35: 4. sír

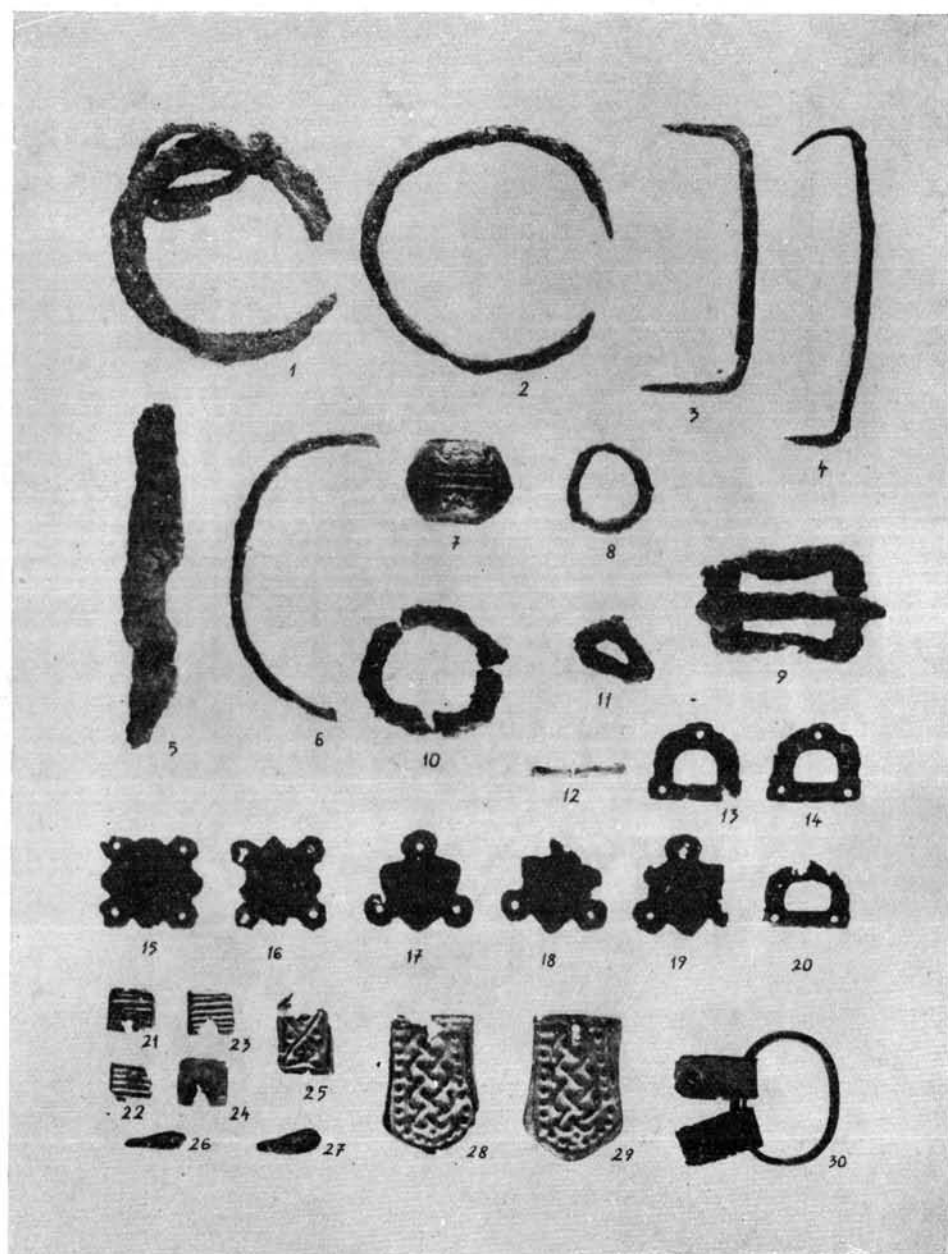
II. TÁBLA

1-3: 5. sír, 4-15: 8. sír, 16-21: 9. sír, 22-27: 10. sír

III. TÁBLA

1-2, 7, 10: 11. sír, 3-6, 8: 13. sír, 9, 11-12: 15. sír, 13-15: 16. sír, 16-17: 18. sír,
18-24: 19. sír

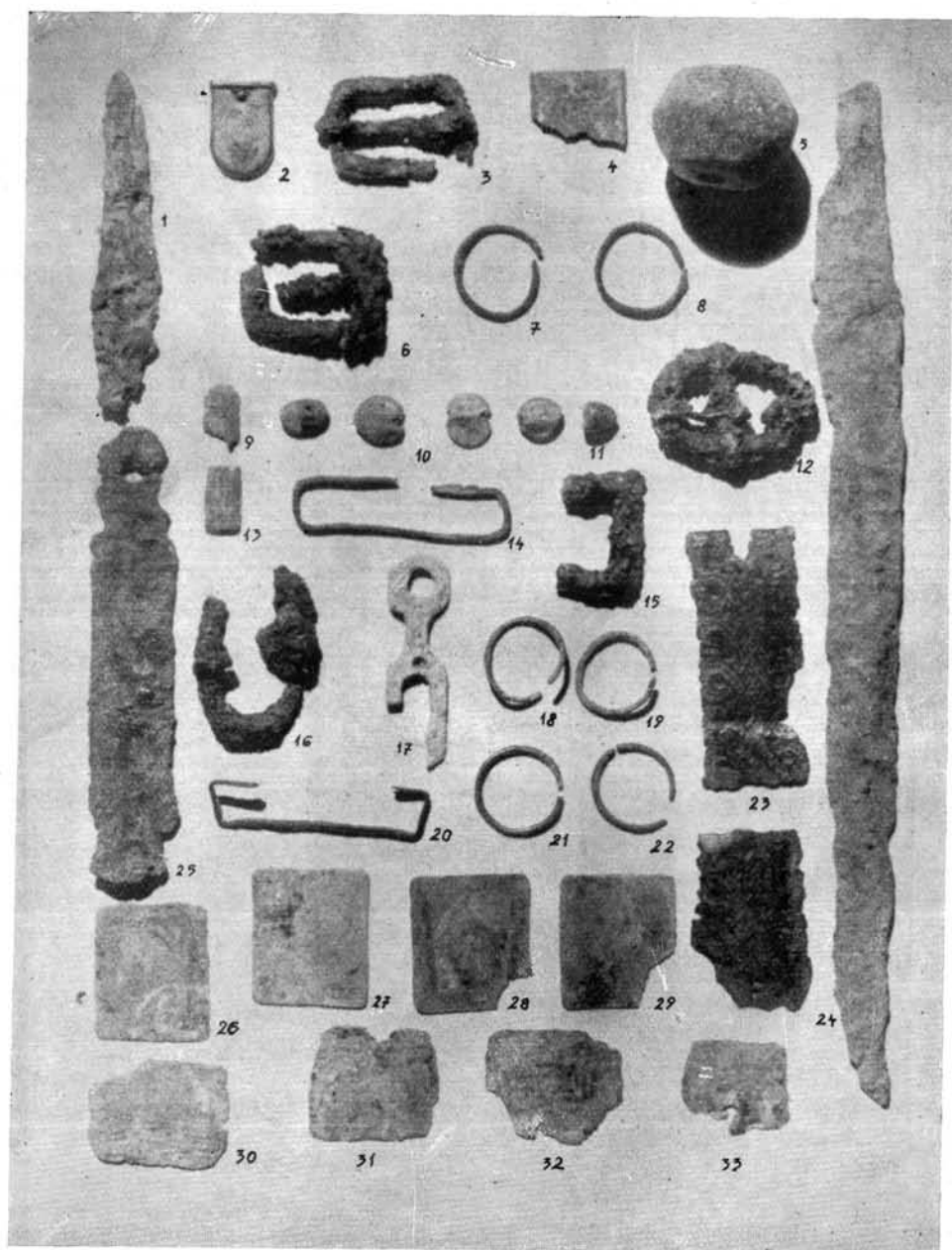
IV. TÁBLA

1-4: 19. sir, 5-12: 20. sir, 13-30: 21. sir

V. TÁBLA

1: 23. sír, 2-7: 22. sír, 8-18: 23. sír, 19-21, 23-28: 27. sír, 22: 25. sír, 29: 28. sír

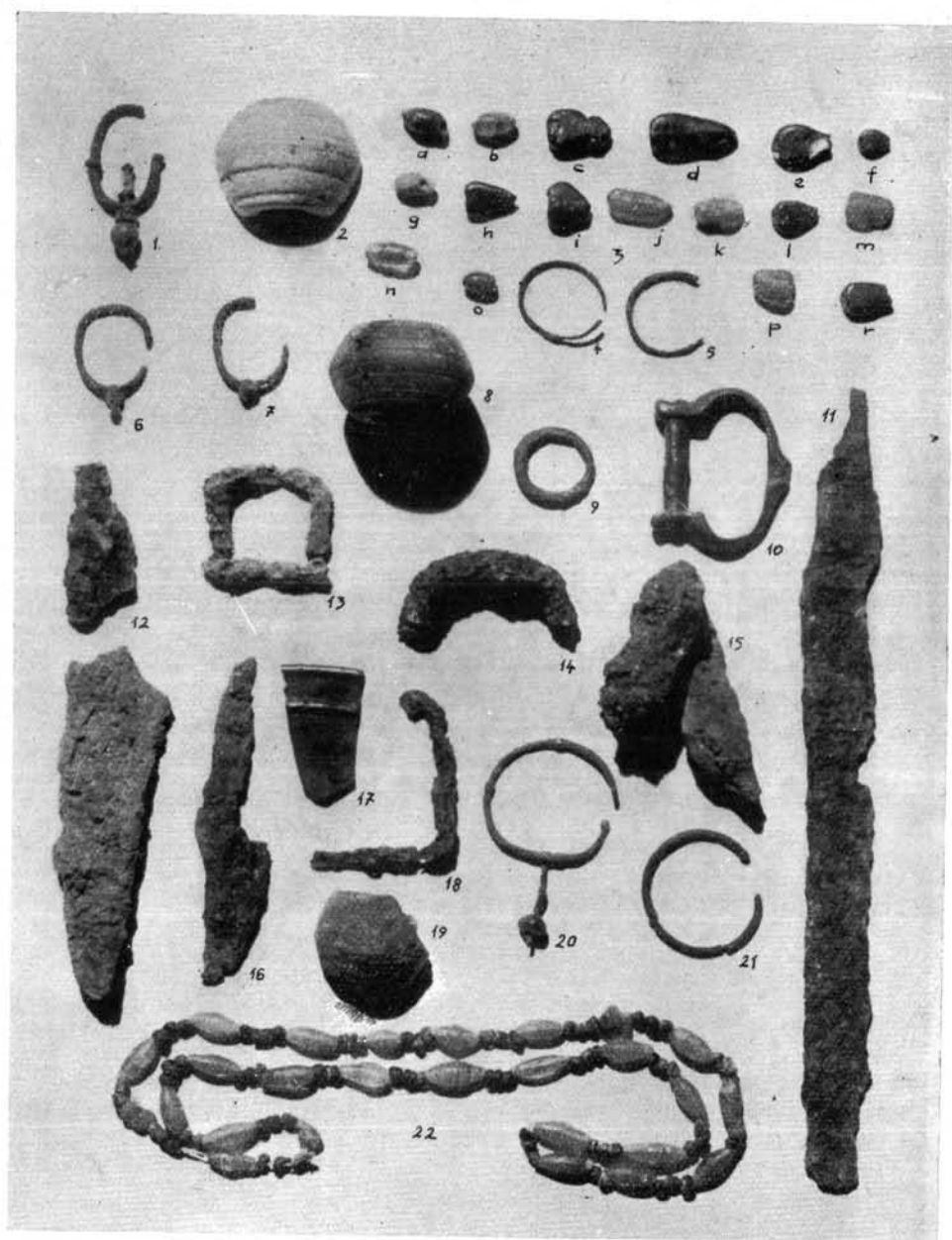
VI. TÁBLA

1-4: 29. sir, 5, 7-8, 10-12: 30. sir, 6, 9, 13-19, 23-25: 31. sir, 20-22, 26-33: 32. sir

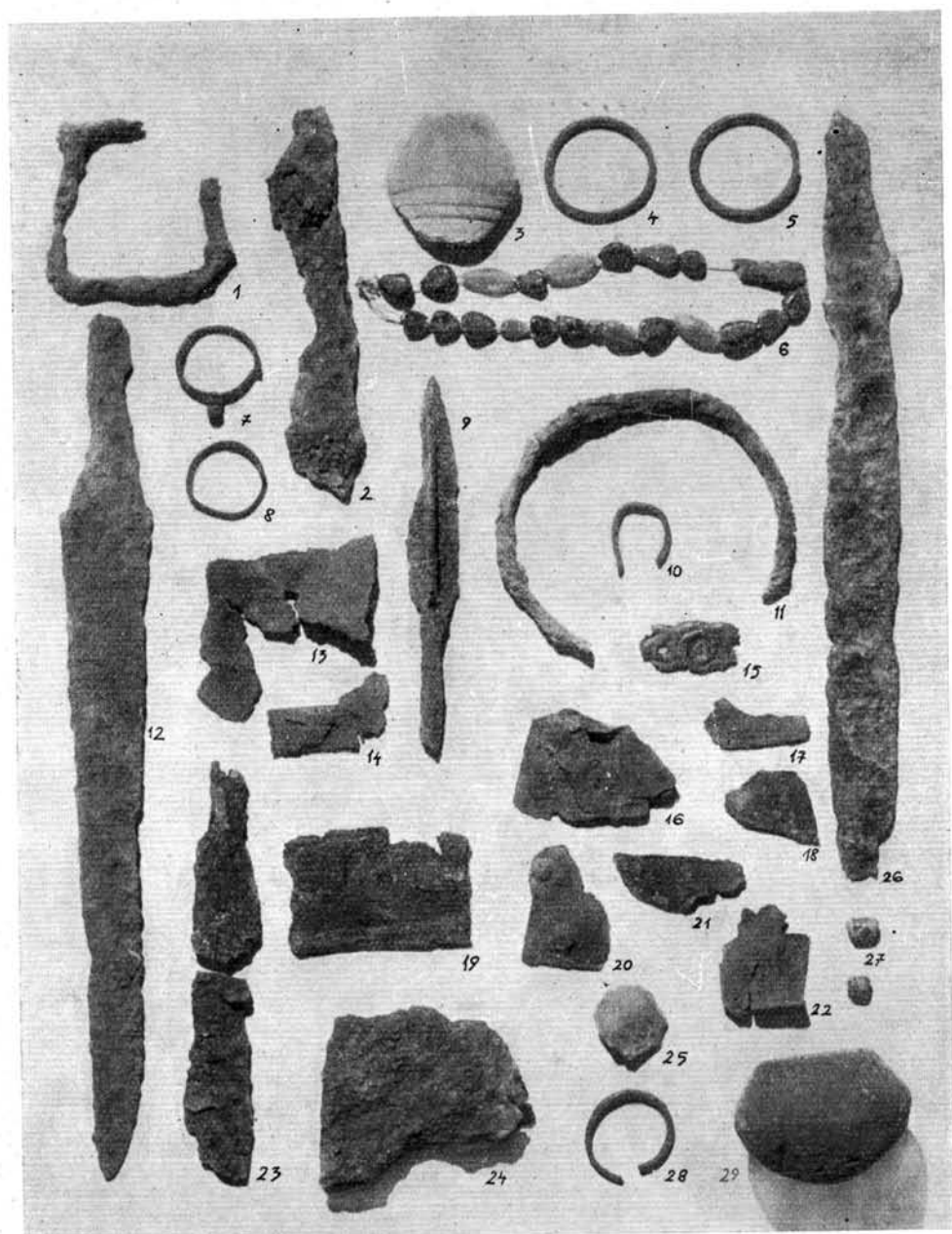
VII. TÁBLA

1–13: 32. sir, 14–27: 33. sir, 28: 35. sir, 29–34, 37: 37. sir, 35–36, 38: 38. sir

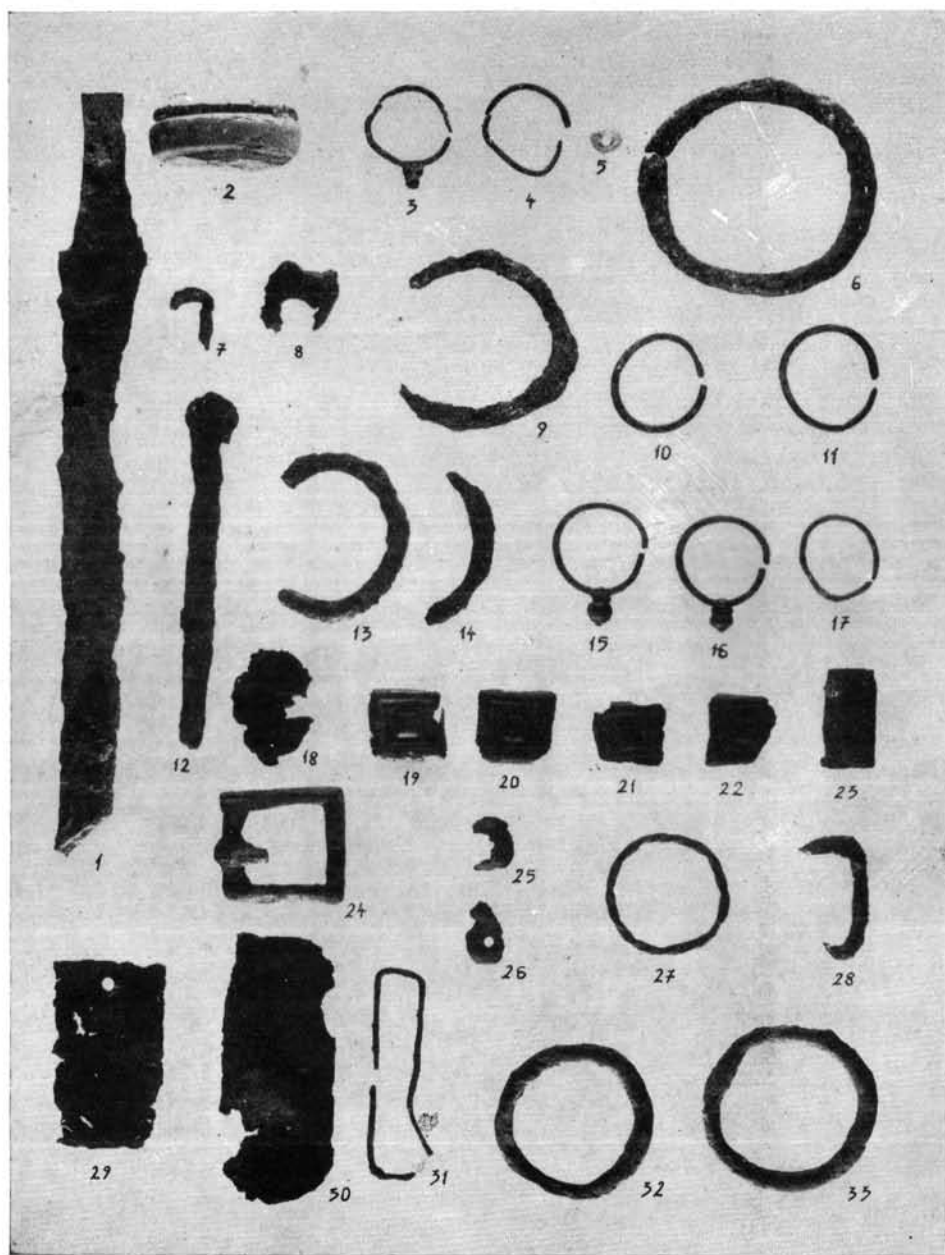
VIII. TÁBLA

1-3 b, g, j-k, m-n, p: 40. sir, 4-5: 41. sir, 3a, c-f, h-i, l, o, r: 42. sir, 6-8: 44. sir, 9: 46. sir, 10-11, 15: 48. sir, 12-14: 49. sir, 16-17: 51. sir 18: 50. sir 19-22: 52. sir

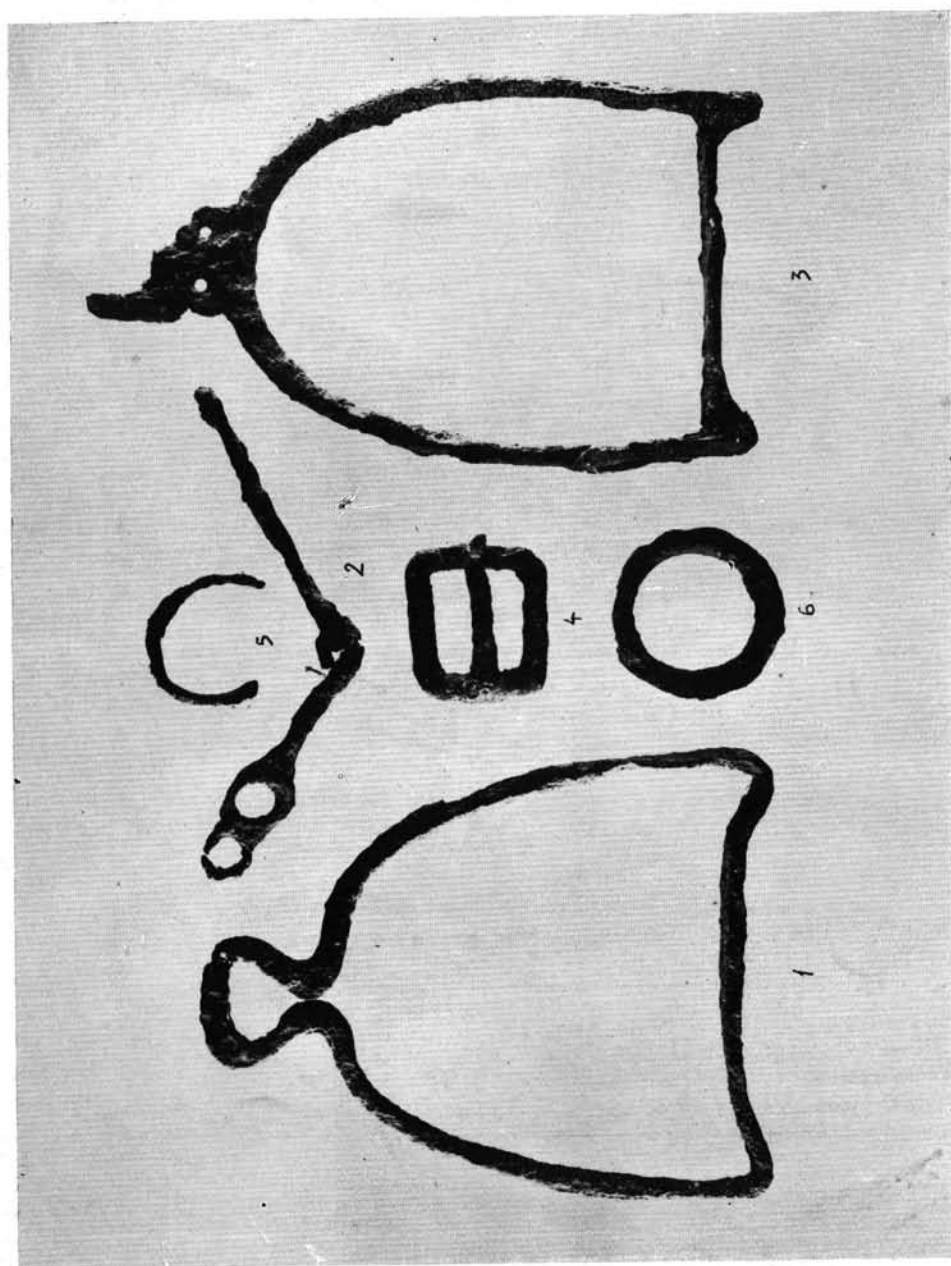
IX. TÁBLA

1: 53. sír 2: 54. sír, 3: 56. sír, 4-6: 57. sír, 7-8: 58. sír, 9-12: 59. sír, 13-26: 60. sír:
27-29: 61. sír

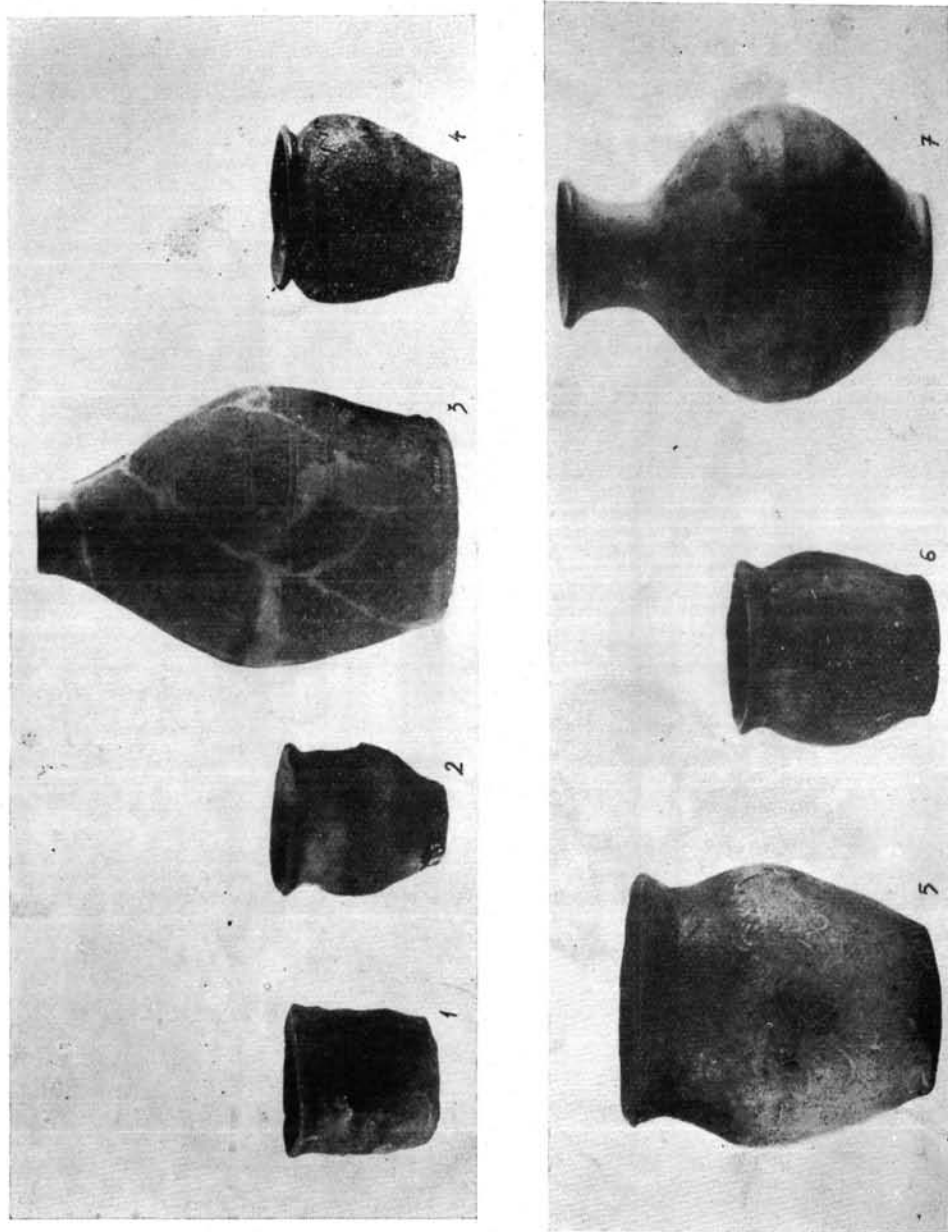

X. TÁBLA

1, 3-6: 64. sír, 2: 63. sír, 7-9: 65. sír, 10-14: 67. sír, 15-16, 19-24: 68. sír, 17-18, 25-27: szórvány, 28, 31-33: 31. sír, 29-30: 4. sír (?)

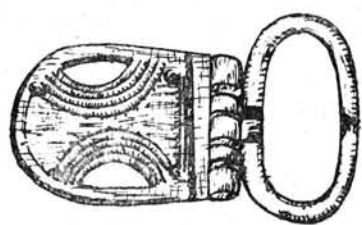

XI. TÁBLA
4. sír

XII. TÁBLA

1: 32. sír előtt, 2: 40. sír, 3: 32. sír, 4: Nyékládháza (?), 5, 7: 4. sír, 6: 24. sír mögött

1

2

3

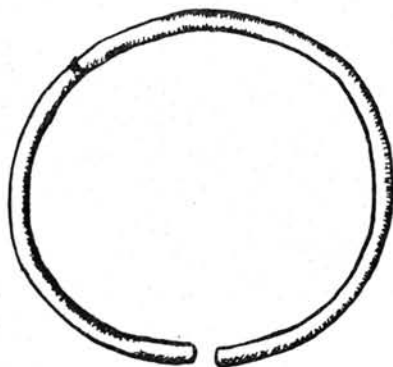
4

5

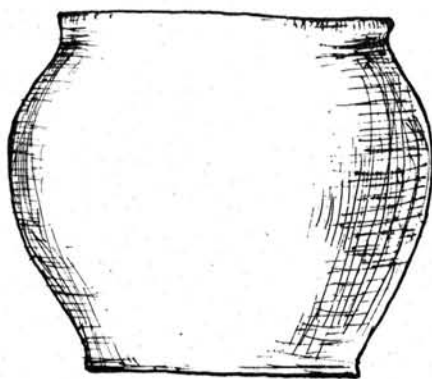
6

7

8

9

XIII. TÁBLA

1: 4. sir, 2-4: 8. sir, 5-6: 20. sir, 7: 5. sir, 8-9: 36. sir.

BESZÁMOLÓ A SÁROSPATAKI VÁR 1963—64. ÉVI ÁSATÁSÁRÓL

A Bodrog partján álló sárospataki vár egyike a nagyon jelentős, legépebben megmaradt és legismertebb várainknak. A történeti kutatás is régóta foglalkozik vele, hiszen Patak és a vár története összekapcsolódott Magyarország fontos történeti eseményeivel, s mint a legjelentősebb családok (Pálócziak, Perényiek, Dobók, Rákócziak) birtokának központja, ezeknek a családoknak a történetével is.

A várról, építési periódusairól — a múlt század óta — építéstörténeti, művészettörténeti tanulmányok egész sora egy eléggé lezárt képet alakított ki, mely véglegesnek látszott: s úgy tűnt, hogy legfeljebb egy-egy részletkérdést kell még alaposabban megvizsgálni. — Az elmúlt években az Országos Műemléki Felügyelőség, a vár helyreállítása során, nagyobb méretű ásatásokba kezdett, hogy vissza lehessen állítani a vár körül az eredeti terepszintet, s hogy előkerüljenek egyes, a föld alá temetődött építészeti részletek.

A régészeti kutatások eredménye azonban nemcsak annyi volt, hogy világosabbá tette az eredeti képet. Az új ásatások azt is megmutatták, hogy a vár építési periódusai, történeti képe egyelőre még nincsen kellőképpen tisztázva, az eddigi szakirodalom biztosnak hitt megállapításainak egy része vitatható.

Tulajdonképpen az elkövetkezendő évek levéltári és régészeti kutatása alapján újra kell majd értékelni a vár egész építéstörténetét, hogy azt igazán megismerhessük. — Mindezekhez természetesen az 1963/64 év ásatásai csak nagyon keveset tesznek hozzá. De ez is hozzásegít ahhoz, hogy a vár története — ha csak egy kis részletében is — világosabban álljon előttünk.

Az 1963/64. év ásatásai a vár legrégibb része, az ún. Vörös torony körül folytak. A vár bővítése során — valószínűleg a XVI. században, vagy a XV. század legvégén — a Vörös torony dél-keleti sarokbástyája lett a hozzá épített négy sarokbástyás várkastélynak. A vár falai bekapcsolódtak a belső város falába. Így maga a torony a város egészének is sarokvédőjévé vált. Ebből a nagyon fontos szerepéből adódott, hogy a várnak ezt a pontját különösen kellett védeni, s ezért a Vörös torony elé, mely maga is a vár bástyája volt, még egy külön hatalmas védőművet építettek: nagyjából egyforma oldalakkal bíró sokszögű olasz bástyát, melynek ez a megoldása egészen egyedülálló a magyar várak erősítésénél. Még legjobban a siklói vár olasz bástyája hasonlít hozzá, de sem méretben, sem jelentőségben nem mérhető a patakihoz.

A pataki olasz bástyának korai periódusa a Perényiek idején, a XVI. század közepe tájára tehető. Dél-keleti sarkát külön kiszögelléssel erősítették meg. A XVII. században I. Rákóczi György megerősíti ezt a bástyát: falai elé még egy falgyűrűt rakat, kb. 3 méterrel a régi falak elé, s a két fal között átboltoztatja. Nyilván a hadászat követelményeit figyelembe véve, a dél-keleti sarok helyett az észak-keleti saroknál építették az észak-keleti fal oldalazó védelmére szolgáló bástyakiszögellést. —

Ezt az óriási olasz bástyát a XVI–XVII. században Párkánynak nevezték. A párkány török szó, kastélyt jelent. A magyarok átvették a töröktől, de közben a szó jelentése megváltozott, a bástya közit nevezték annak,¹ mint Patakon is, csak itt egy bástya speciális nevévé is vált.

A Vörös torony körüli olasz bástya egész belseje a későbbi időkben feltöltődött, s ez a feltöltés eltakarta a torony teljes földszinti részét. — Az 1963/64 évi ásátások célja ennek a feltöltésnek az eltávolítása volt, hogy a bástya belsejében visszaállítódjék az eredeti talajszint, s hogy láthatóvá váljék így a Vörös torony földszinti része. S természetesen az ásátás feladata volt a feltöltés időpontjának meghatározása is, mert erre vonatkozóan eddig csak találgatásokról lehetett szó.

A feltöltés korának a megállapítása nagyon lényeges volt. *Divald Kornél*,² a vár első komoly monográfusa, a századfordulón azt állapította meg, hogy a torony körül a terepszintet a XVI. században töltötték fel, amikor az északi főbejárat reneszánsz kapuja és a déli kerti bejárat készült. Szerinte maga a torony több ágú lőréseivel XIII. századi. S bár hivatkozik rá, hogy hasonló lőrészeket a várépítéset külföldi szakirodalma³ csak a tűzfegyverek használatának korából ismer, *Divald* korainak tartja őket, mégpedig főként azért, mert szerinte addigra már feltöltik a torony alsó szintjét, mire Magyarországon elkezdik a tűzfegyverek használatát. — *Divald* megállapítását általában elfogadták. Legutoljára *Dercsényi Dezső* és *Gerő László*⁴ elevenítette fel. Az ő véleményük is az, hogy valószínűleg Perényi tölteti föl a torony körüli terepet, a föld mélyére süllyeszteti a sokágú lőrészeket, melyek ekkor már — a tűzfegyverek használatának idején — nem szolgálták a vár védelmét.

*Varjú Elemér*⁵ már a magyar várakról írt könyvében megállapította, hogy ezek a sokágú lőrészek kizárólagosan tűzfegyverek, szakállas puskák, számára alkalmasak, így nem keletkezhetek a XIII. században. *Varjú Elemér* megállapításai azonban visszhangtalanul maradtak, elfelejtődtek, bár nagyon sok kérdésben már megsejtette azt, amit az új ásátások és kutatások is bizonyítanak. — Utána a Vörös torony lőréseiről csak jóval később, 1959-ben, *Détszky Mihály*⁶ állapítja meg ugyanezt, s hozzáteszi azt is, hogy az alsó lőrésfolyosóhoz tartozó kerek szellőzők löporfüst elvezetésére szolgáltak.

Az ásátások világosan megmutatták, hogy a lőréses szint feltöltése nem a XVI. században, hanem csak jóval később történt meg, s nem azért, mert ezek akkor már alkalmatlanok voltak a haditechnika számára.

A torony körül — az olasz bástyában — az ásátás a feltöltésről azt állapította meg, hogy összesen három réteg különböztethető meg benne, s hogy ezek között egyik sem Árpád-kori. A legelső és legkorábbi a XVI. századra tehető, kerámiaanyaga és a belőle előkerült érmek alapján.⁷ Ez a réteg a torony alsó lőrései alatt kezdődik, s onnan a bástyafal felé lassan lejtősen emelkedik. A bástyafalnál a falalapozásnak megy neki, ez azt bizonyítja, hogy a Vörös torony körül a legkorábbi feltöltés a XVI. századi bástyafal sánca volt. A torony egy enyhe lejtésű „teknő” közepén állt.

Ez volt a szint a bástyában a XVI–XVII. században. Későbbi feltöltődésének az volt az oka, hogy 1701-ben Lipót császár rendeletet adott ki, hogy a magyarországi várakat — „cessante guippe causa, necessitate et ratione” megszünteti.⁸ Ennek a rendeletnek az alapján 1701/2-ben megkezdték a magyar végvárak lerontását, köztük a sárospataki várat is, s az olasz bástya feltöltésének jegejelentősebb, — több, mint 2 méteres rétegét — a bástyafal lerombolásából keletkezett törmelék és ennek elegyengetése adja.

A pataki vár robbantását az eddigi kutatók 1702-re tették.⁹ A Vörös torony körül folyó ásatások során bizonyosodott be, hogy a vár robbantása nem egyszerre történt. Valószínűleg megkezdték 1702-ben, de ekkor csak a Vörös torony dél-keleti sarkának a lerobbantása történhetett meg. A bástyafalat és a külső vár falait 1710 után pusztíthatták el. Ezt a két robbantási periódust a torony nyugati oldalánál mutatták a rétegek. Itt ugyanis, a Lórántffy-szárny mellett, közvetlenül a bástyafal lezuhant kövei alatt, egy körülbelül 3×3 méteres területen 20—30 cm vastagságban kályhacsempék és török falburkoló csempék kerültek elő, az ún. bokályos ház csempéi, határozott réteget alkotva. A kályhacsempék nem sok különbözőféle kályha töredékeiből állottak, hanem csak néhány kályhához tartoztak, s ezek segítségével nagyjából rekonstruálhatók: egy zöld mázas kályhára, egy reneszánsz mustájú kályhára és egy kék-fehér-sárga-zöld mázas habán jellegű kályhára következtethetünk belőlük. Mellettük csak anatóliai eredetű bokály-táblák¹⁰ töredékei kerültek elő. — Ezekről a török falburkoló csempékről egészen biztosan tudjuk, hogy a Vörös torony harmadik emeletének dél-keleti sarkában álló szobája volt velük díszítve, az ún. bokályos ház. A bokályos ház pontos helyét leírásokból is ismertük,¹¹ s a helyiség falán meg is maradtak a 25×25 cm-es bokály-táblák helyei, melyek pontosan megegyeznek a töredékek alapján rekonstruálható csempék méretével. — A bokályos ház a Vörös torony dél-keleti sarkának robbantásakor pusztult el. Ugyanekkor egészen biztosan tönkrement a környező helyiségek belső berendezése, összetörték csempékből rakott kályháik. Nagyon valószínűnek látszik, hogy a Vörös torony nyugati oldalánál — kis területen — talált kerámia-anyag, melyben az egész anyag belső berendezés töredékeiből állott, a torony délkeleti sarkának elpusztulásakor keletkezett törmelék-anyag volt, részben a lerobbantott helyiségből, részben a környező szobákból. Elégge bizonyítja ezt a sok bokálytöredék, melyek pontosan lokalizálhatók; s az, hogy néhány kályha nagy mennyiségű töredéke volt mellettük. A pusztulás után ugyanis — nyilván — a tornyot bizonyos mértékig helyre akarták állítani. Ezért a törmelék-anyagot kihordták az épületből. — A robbantáskor a torony tetőzete is megsemmisülhetett. Valószínűleg ezt is újra akarták cserepezni. Erre vall, hogy a torony nyugati oldala mellett nagy tömegben került elő gondosan egymás mellé és egymásra rakott kupás cserep, közvetlenül a bástyafal lerombolásából keletkezett köves réteg alatt. Erre a cserepezésre már nem került sor, a cserepek sorba rakva a torony mellett maradtak, a helyreállítás inkább csak szándék lehetett. — Hogy a pataki vár rombolása 1702-ben nem fejeződött be, és hogy egy időre abbamaradt, az csak a Rákóczi szabadságharcra függhet össze. Éppen ezért tartózkodhatott itt a szabadságharc alatt gyakran Rákóczi, ezért tarthatott itt 1708-ban országgyűlést, mert a várat akkor még nem tették egészen tönkre. — Az olasz bástya és a külső vár falainak lerombolása 1710 után történhetett. Pontos dátumát egyelőre nem ismerjük, de hogy nem 1702-ben pusztult el a bástyafal, azt az említett gazdag cserepes rétegen kívül az is mutatja, hogy a köves-törmelékes omladék alatt 1705-ből származó érem is előkerült.

A bástyafalak köves omladékát később sem hordták el a Vörös torony melől, hanem a rombolás nyomait úgy tüntették el, hogy feltöltötték a bástya belsejét. A feltöltésből előkerült éremanyag egy része XVII. századi, másik része XVIII. század elejéről származik, a legkésőbbi 1724-ből, a stájerországi VI. Károly 3 krajcárja; a kerámia-anyag pedig főként XVII. századi. Mindez arra vall, hogy a bástya belsejét a XVIII. század első felében rendezték. Ezek a munkák 1730 körülre már nagyjából befejeződhetnek.

A Vörös torony körül, ez a XVIII. század elején történő feltöltés volt a legjelentősebb. Ez szüntette meg a torony eredeti képét, tüntette el a sokágú lőrészeket. De még mindig nem jelentette a bástya teljes feltöltését. A teljes feltöltés — egészen az első hengertagos osztópárkányig — csak a XIX. század első felében történt meg, amikor még egy 60–80 cm-es réteg került a XVIII. század eleji robbantás miatt létrejött feltöltésre. Belőle 1763 és 1861 közötti érmek kerültek elő. Ez a feltöltési réteg összefügghet a vár XIX. századi átalakításaival. Azért lehetett rá szükség, hogy a Vörös torony és a Lórántffy szárny közötti épületrész lebontása után azonos szintbe hozzák a belső várudvart a most már hozzá kapcsolódó ún. toronykerttel, vagyis az olasz bástya belsejével.

Röviden ezekben lehetett összefoglalni az 1963/64. évben végzett ásatások eredményét a Vörös tornyot körülvevő hatalmas bástyában. Ez az egész munka csak kis részét jelenti a vár ásatásainak, s még nem is fejeződött be teljesen: egyelőre csak a torony nyugati oldalánál történt meg egészen az eredeti szint visszaállítása, a déli oldalon még éppen csak elkezdődött, s a keleti oldalon még semmiféle kutatás nem folyt. — A körülbelül 4 méteres törmelékes feltöltés eltávolítása után a Vörös torony már így is sokkal jobban mutatja eredeti képét. De az ásatások eredménye nem csak annyi volt, hogy visszaállítódott a bástya egy részében a régi szint, hanem lényeges eredmény, hogy ma már biztos adataink vannak a feltöltés koráról, mely eddig ismeretlen volt, s téves feltételezésekre adott alkalmat. Ezek pedig nemcsak a feltöltés korát nem határozták meg helyesen, hanem — összefüggésben a várral — a vár építéstörténetében is bizonyos téves megállapításokat eredményeztek, melyeket ma, a régészeti kutatás után, tisztábban látunk.

Ezek mellett nagyon jelentős az a régészeti anyag is, ami a bástya feltöltéséből került elő, különösen a XVIII. század elejének rétegéből. Nagyon szép pataki eredetű habán kályhacsempenyagot ismertünk meg belőle. A legérdekesebbek azonban a bokályos ház falburkoló csempéi voltak.

A bokályos ház a XVII. századi Erdély fejedelmi palotáinak legdíszesebb szobája volt, ahol az ünnepélyes fogadások, szertartások zajlottak le.¹² Eddig csak írásos adatokból tudtuk, hogy volt ilyen szobája a gyulafehérvári palotának,¹³ a gyalui várnak¹⁴ és a sárospataki várnak¹⁵ is. Az írott adatok mellett azonban egyelőre csak Patakról ismerjük a valóságos darabokat: 25 × 25 cm-es, 13 mm vastagságú négyyszögletes lapokat, melyek nem fehér alapján mélytűző színekkel felrakott piros gránátalmák és kék virágok ágaznak szét erősen hajló barna szárazon, zöld levelekkel. Egy egész motívumot négy csempe összerakása ad ki.

Az első bokályos házat Bethlen Gábor készítette Gyulafehérvárott. Csempéit Törökországból hozatta, 1623. június 15-én a következőket írta portai főkövetének, Tholdalagi Mihálynak; „Mentől szebb bokaly táblákat talál, mellyel házak falait szokták megrakni, vegyen 14 százat, de igen szépek legyenek. Aranyos is sok legyen közte, mestert is fogadjon kettőt, kik felrakni tudják, megalkuván vélek, mihelyt a két házat elvégzik, mindjárt haza kísértetjük. „S ugyancsak maga a fejedelem írja még, hogy „Adtunk Tholdalagi Mihály kezében ezerkétszáz arany forintokat és ezer ezüst tallért... Bokaly táblákat kell venni, legöregebb táblákat számlálván tizen-négy százat, egyet 32 oszporára számlálván. Tészen 220 aranyat.”¹⁶

A gyulafehérvári bokályos ház illetve házak mintájára I. Rákóczi György is készített ilyeneket. Leveleiben többször van szó bokály-táblák megrendeléséről. 1632. aug. 12-én Szalánczi István kapitánya Konstantinápolyból így írt Rákóczi Györgynek: „A mely mester az bokályos házat csinálta volt Kegmes uram neve nélkül, azt én

nem tudom, ki légyen, hanem mást találtam az féle mestert igen jót, most is elmenne Ákos urammal (Barcsai Ákossal), de nincs lova, az mivel elmeheessen, hanem azt kívánja, hogy Nagod egy paripát küldjen alája és előpénzt két vagy háromezer osporát, kit házanépének hagyhasson. Mivel pedig innét nem tudja, mit akar Nagod vele csináltatni, napszámra szegődik, az mikor dolgozik, minden napra 80 osporát kér, annál kevesebbet meg nem indul, étele, itala legyen. Ha Nagod ezt megígéri neki és lovat küld Nagod alája, valamikor Nagod parancsolja, meglévén az ló, az kin elmeheessen, mindjárt elmegyen.”¹⁷ — 1638-ban ismét bokály-táblák vásárlásáról tárgyal, október 22.-én Réthi István kapitáhi írja a fejedelemnek; „Bokályokat k u tanáltam egy helyen, sohol egyebütt, mostan nincsen készen, ötével egy reál talléron az öregbiket, annál küsebbeket asper 20 egyenként, ezek közé az mely aprószerűeket szoktak berakni, tizet egy talléron.”¹⁸ Ezeket a bokályokat azonban valószínűleg nem vásárolják meg, hanem csak egy mesternél megrendelnek ilyen falburkoló csempét, mely 1639. jan. 31-re már el is készül, mert ekkor a következőket írja Réthi István: „Kegyelmes uram, a bokályok készen vannak, de pénz nélkül ide nem adják, nagyságod kegyelmes jó tetszése, mit kellessék cselekedni, én örömet kezes lennék érte, de nem hiszem, meg az török császárnak az mely szerájt mostan csináltak, arra is 2000 vetek el benne; ez egy helyen találtuk, de egyebütt sohol nem; félő, ez is elkel”. Ennek a levélnek a hátlapjára Rákóczi György maga írta rá; „küldtünk ez levelünk vívő postántól gréczi tallér nro (üres hely), arany nro (üres hely), vegye meg 2000.”¹⁹ Ez a mennyiség talán nem volt elegendő, mert 1639. márc. 19.-én Réthi újabb rendelésről számol be: „az bokályokat is elkészítik húsvét napjára, az öregit ötével egy reál talléron, az apróbszerűt hatával.”²⁰ Ezek áprilisra valóban elkészülnek.²¹ — A következő évben, 1640. dec. 14.-én ismét bokályokkal kapcsolatban ír a fejedelemnek Maurer Mihály, portai főkövet, Konstantinápolyból való hazatértében: „Az bokályok felől való kegyelmes parancsolatját véghez vittem volna, ha ott benn értenek volna az nagyságod levelével; jórészt az zsidó jól tudja micsoda emberrel alkuttam volt és kitől vettem az öregit husz-husz oszporán, és az apráját tiz-tiz oszporán vettem volt, az formája most is annál az embernél vagyon mindjára csinálnak annyit az mennyi kell, csak kapikihaja uramnak parancsoljon nagyságod felőle, nem leszen abban fogyatkozás.”²² — 1642-ből pedig már arról van adatunk, hogy „Az Bokalj Czynalo Teoreok ala lovat és szekeret adott Fehérvárig”²³, vagyis olyan nagy volt az igény a bokály-táblák készítésére, hogy I. Rákóczi György készítőjüket behozatta Erdélybe, s talán itt is készültek már falburkoló csempelapok.

Bár Rákóczi György leveleiből, mint a bemutatott idézetek is szemléltetik, sokszor van szó bokály-táblák rendeléséről, azt ezek az iratok soha nem említik, hogy hol díszítenének vagy hol díszítenek velük egy-egy szobát. A levelekből arra következtethetünk csak, hogy itt, az évek során, több szoba díszítéséről van szó: az elsőre az 1632-es adat mutat; a másodikra az 1638/39-es adatok vonatkozhatnak; 1640-ben ismét új helyiség díszítéséről lehet szó; s az, hogy 1642-ben behozatja Erdélybe „Az Bokalj Czynalo Teoreok”-öt, bizonyosan több új bokályos házat jelent. A lokalizálható adatok viszont csak arra vonatkoznak, hogy a gyalui és a sárospataki várban készítettett a fejedelem bokályos falburkolást, de hogy ezek pontosan mikor készültek, egyelőre nem tudjuk. A patakiról először 1644. márc. 8-án hallunk I. Rákóczi György Lórántffy Zsuzsánnának írt leveléből²⁴; „... nekem annyi ürességünk nem volt, hogy csak az házakat is Patakon jól megláthassuk, az bokályos házban ugyan nem is voltunk, ...” Ebből az adatból csak arra következtethetünk, hogy 1644-ben már nem lehetett nagyon új a pataki bokályos ház, mert úgy elképzelhetetlen lenne, hogy

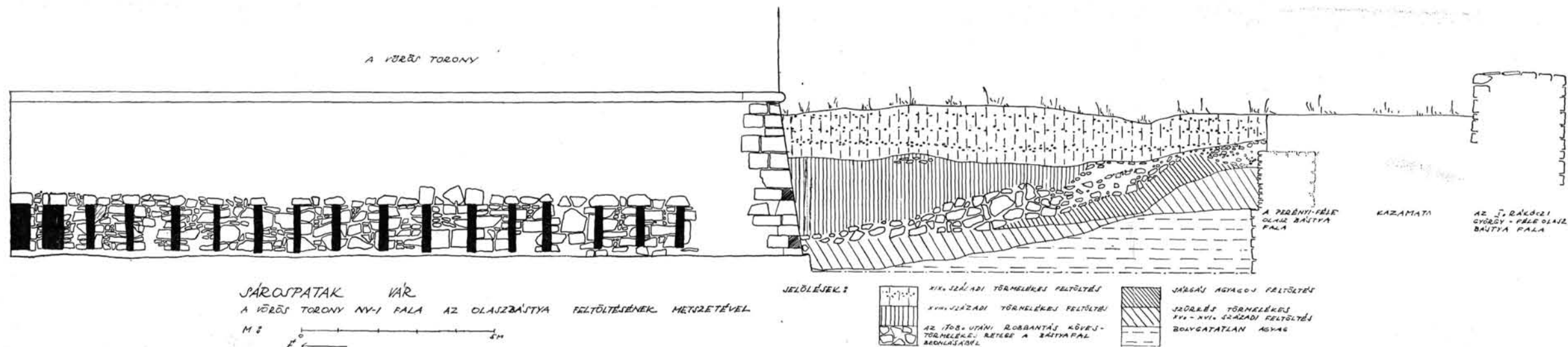
a nagy vagyonba kerülő, csodálatos pompával díszített szobát a fejedelem meg se nézze. Az előkerült darabok alapján, bár mintáik teljesen megegyeznek, arra lehet gondolni, hogy ezek a bokály-táblák nem egyszerre készültek: a darabok egyik részének a felülete a földben erősen oxidálódott, míg a másik részüknél semmiféle oxidáció nyoma nem mutatkozik. S vannak nagyobb bokály táblák, és ezeknél valamivel kisebbek, melyekből a boltozat alatt raktak ki egy sort, mintegy főpárkányként. Így ezek alapján a pataki vár bokályos házát kapcsolatba hozhatjuk az 1638/39-es adatokkal, amikor Réthi István újabb bokályokat is rendel még utólag, s az általa rendelt csempék között vannak kisebbek és nagyobbak. A kétféle méret között azonban nagyon nagy különbség nem lehet, mert árban sincsen közöttük nagy különbözet. A pataki előkerült bokály-tábláknál is ezt láthatjuk. — Természetesen ez egyelőre csak feltevés, melynek ugyan megvan a valószínűsége, de egészen pontos eldöntését csak későbbi vizsgálatok hozhatják, s az előkerülő újabb levéltári anyag.

Az olasz bástya feltöltéséből előkerült XVII. századi kályhacsempeanyag és a bokályos ház színpompás, keleties török csempéi nemcsak a pataki vár XVII. századi képét teszik előttünk teljesebbé, hanem jó képet adnak általában is az 1600-as évek főúri várainak belső berendezéséről. A pataki anyagnak az ad még különös jelentőséget, hogy ekkor a pataki vár a Rákócziak, az erdélyi fejedelmek vára, s a leletek az erdélyi fejedelemség gazdagságát, pompáját hozzák elénk.

Molnár Vera

JEGYZETEK

- ¹ Takáts Sándor: Rajzok a török világból, II., 58 – 59.
- ² Diváld Kornél: A sárospataki vár, Bp., 1902., 13 – 14.
- ³ Otto Piper: Burgenkunde, München und Leipzig, 1905., 320.
- ⁴ Dercsényi Dezső – Gerő László: A sárospataki Rákóczivár, Bp., 1963., 10., 23., 24., 93.
- ⁵ Varjú Elemér: Magyar várak, 138.
- ⁶ Détsky Mihály: Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról, Műemlékvédelem, III., 1959/2., 97.
- ⁷ A következő érmekeket ismerjük ebből a rétegből: I. Mátyás denár, V. László denár, I. Ferdinánd denár – hamis, 1578-as denár.
- ⁸ Takáts Sándor: Magyar küzdelmek, é. n., Kísérletek a magyar haderő felosztására 1671 – 1702 c. fejezet, 308.
- ⁹ Varjú Elemér, op. cit., 140.
Dercsényi – Gerő, op. cit. 70.
Détsky Mihály, op. cit., 65 – 66.
- ¹⁰ A falburkoló csempék meghatározását Voit Pálnak és Borsos Bélának köszönhetjük. Bokály = boccharai (Kardoss Margit: Bethlen Gábor udvara, 1613 – 1629., Bp., 1918., 50., 5. lábjegyzet).
- ¹¹ Détsky Mihály, op. cit., 63. – a vár 1701-ben készült leltára alapján.
- ¹² A bokályos ház rendeltetéséről:
Magyar Nyelvtörténeti Szótár, I., 265. 1365.
Ebédlőnek értelmezi, de ez helytelen.
Cséfkó Gyula: Bokályos ház, Magyar Nyelv, 1927., 197.
Herepei János: A bokályos ház. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára, Kolozsvár, 1957., 329.

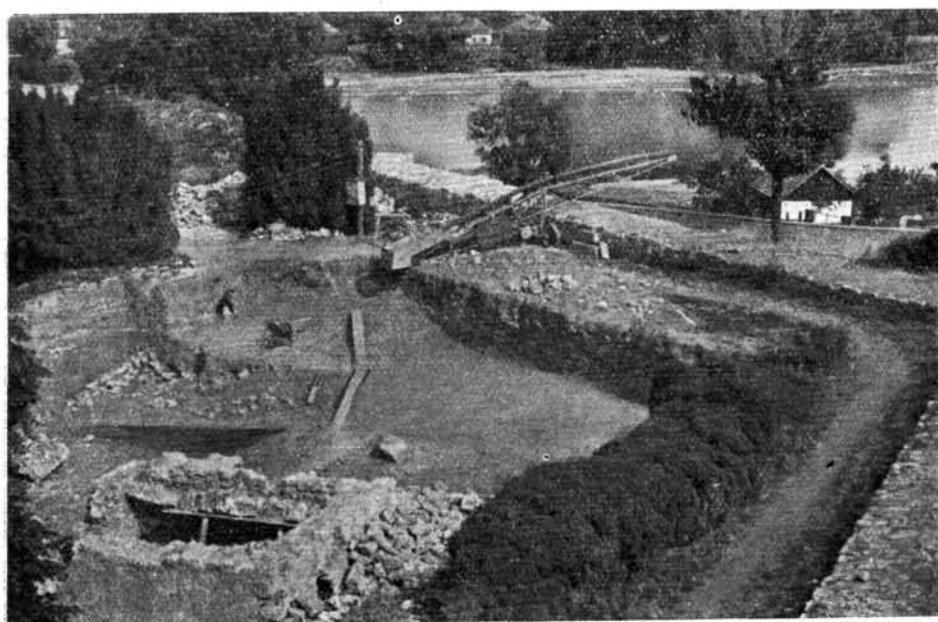

² Sáropatak – vár. A Vörös torony Ny-i fala az olasz bástya feltöltésének metszetével.

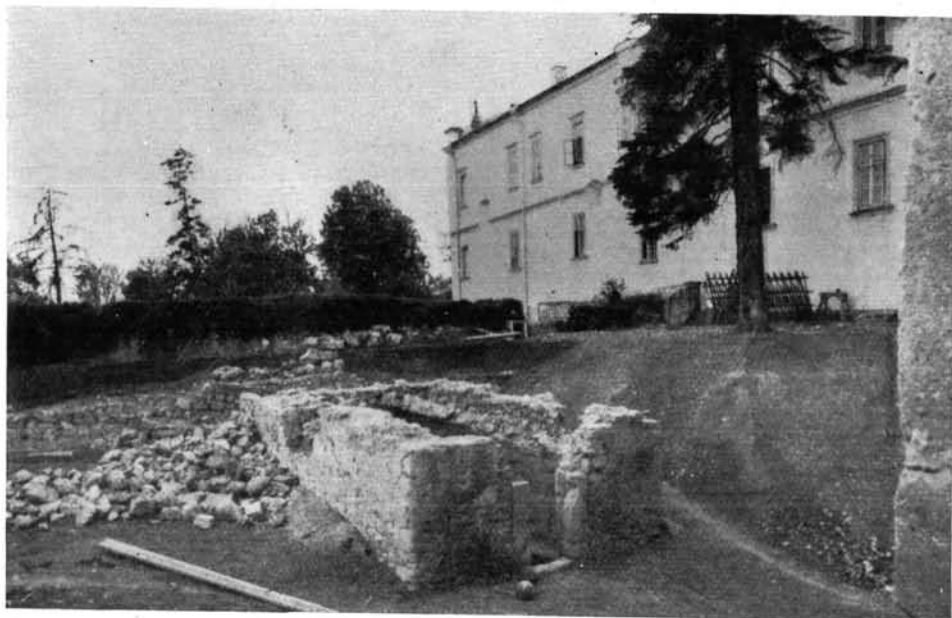

Sárospatak – vár. A bokályos ház csempéinek rekonstrukciós rajza.

- ¹³ Csefkó Gyula, op. cit., 199.
Kardoss Margit, op. cit., 50.
- ¹⁴ Herepei János, op. cit., 327–28.
Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány urbáriumai, Kolozsvár, 1944., 167.
- ¹⁵ Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, Bp., 1875., Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria, XXIV., 129. (1644. 3. 8.)
- ¹⁶ Csefkó Gyula, op. cit., 199.
- ¹⁷ Csefkó Gyula, op. cit., 199.
Szilágyi Sándor: Levelek és acták, Történelmi Tár, 1883., 455.
Szilágyi Sándor: Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez, Bp., 1893., 39.
- ¹⁸ Herepei János, op. cit., 329–330.
Szilágyi, Levelek és okiratok, 530.
- ¹⁹ Herepei János, op. cit., 330.
Beke Antai és Barabás Samu: I. Rákóczi György és a porta, Bp., 1888., 404.
- ²⁰ Herepei János, op. cit., 330.
Beke-Barabás, op. cit., 407.
- ²¹ Herepei János, op. cit., 330.
Beke-Barabás, op. cit., 412.
- ²² Herepei János, op. cit., 330.
Beke-Barabás, op., cit., 512.
- ²³ Herepei János, op. cit., 330.
Kolozsvári város lvt. Számadáskönyvek, sáfár-számadások az 1642. évből, 178.
- ²⁴ Szilágyi, A két Rákóczi György levelezése, 129.

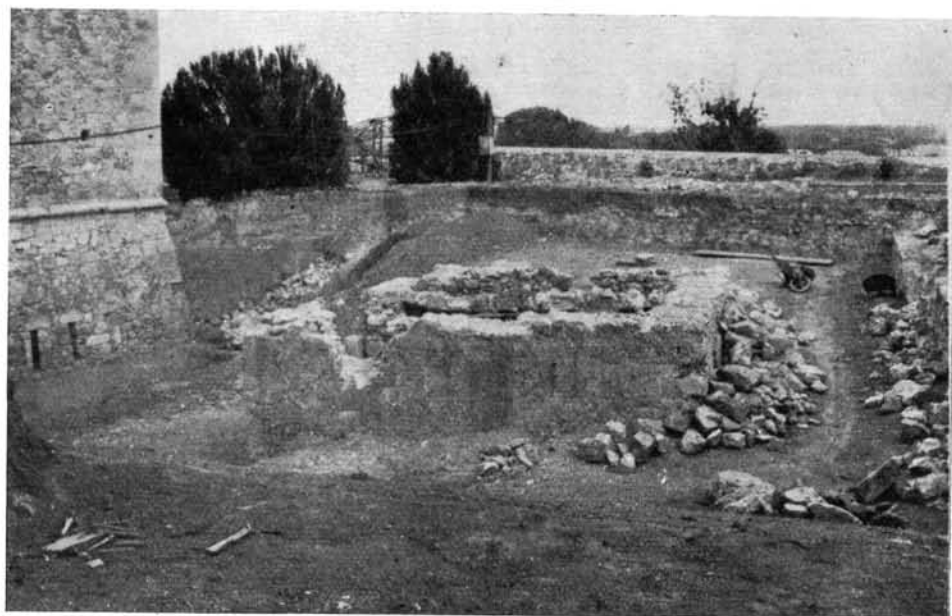

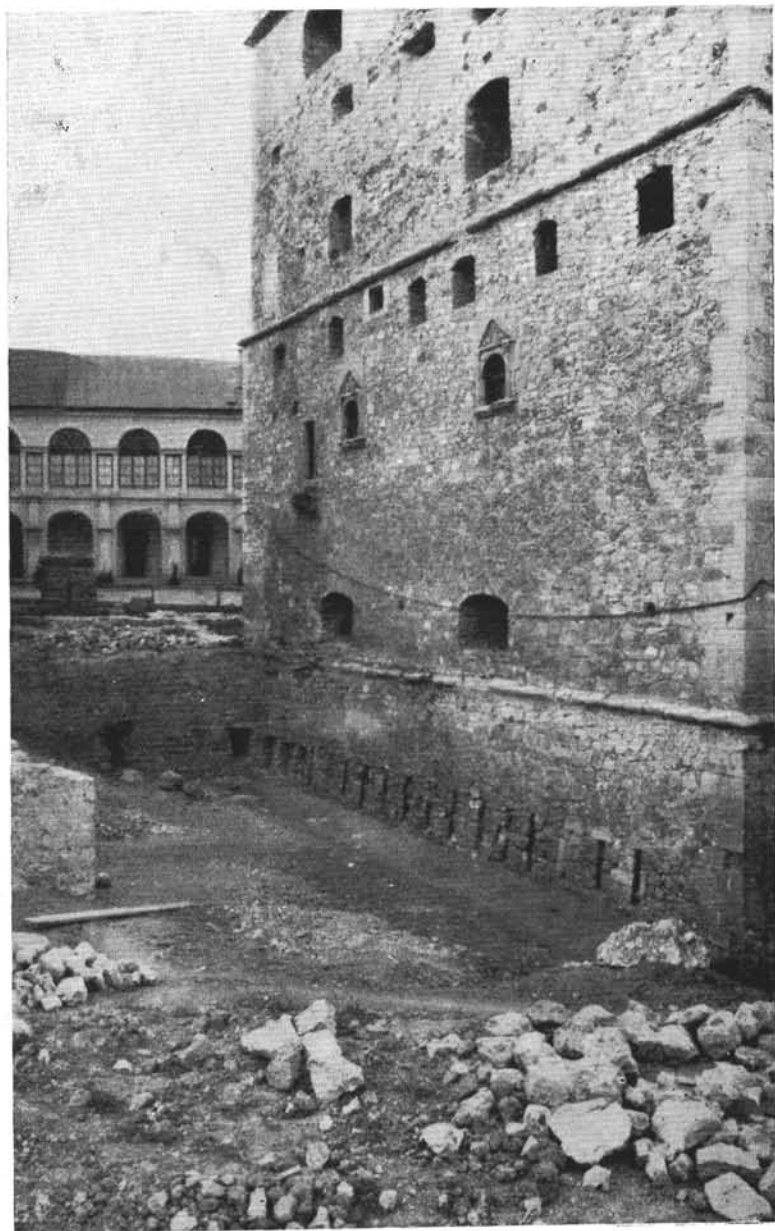
1. Sárospatak, vár. 1964. Az olasz bástya DNy-i sarka.

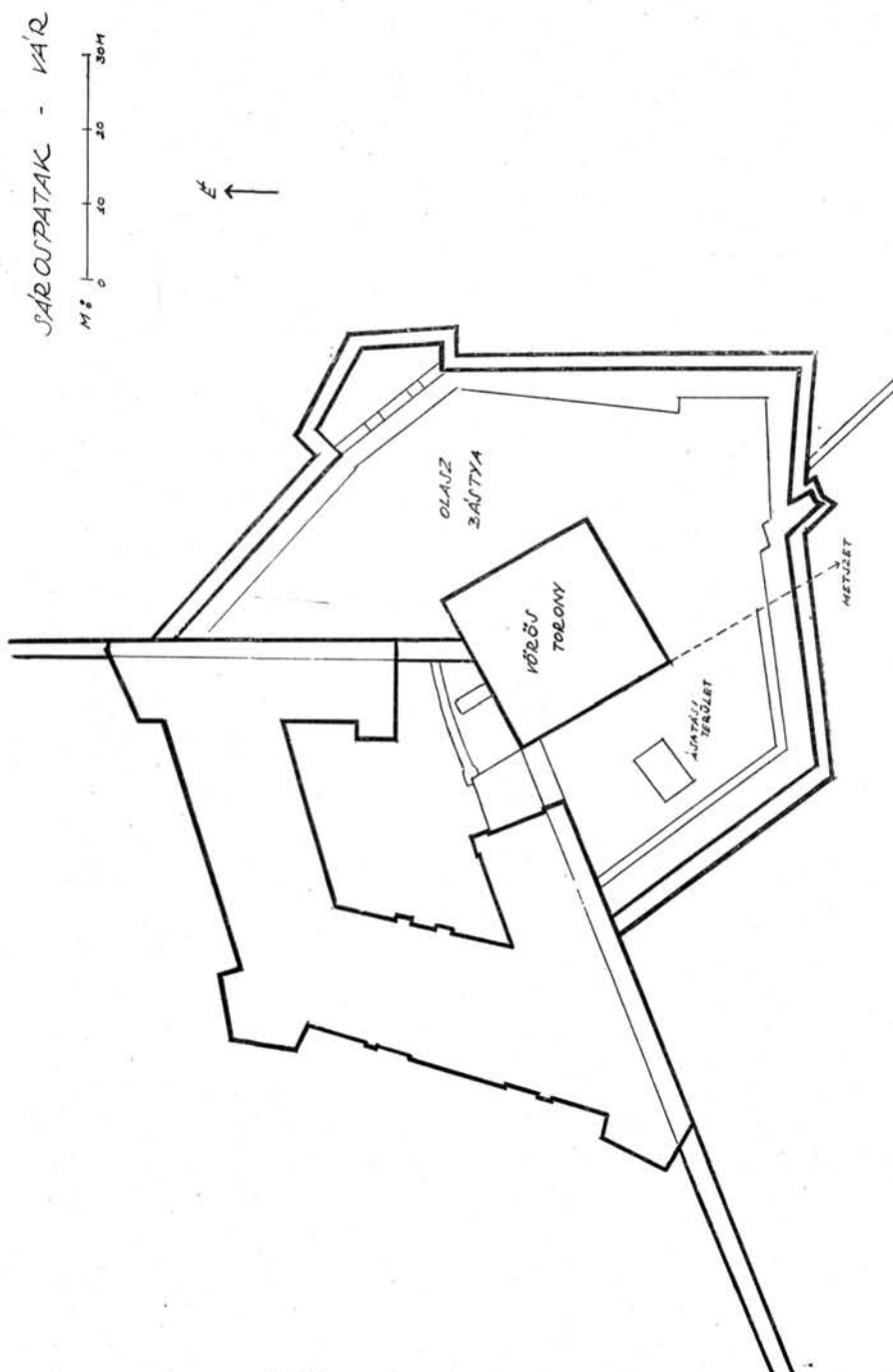
2. Sárospatak, vár. 1964. Kis épület az olasz bástya Ny-i részében.

3. Sárospatak, vár. 1964. Ásatás a Vörös torony Ny-i oldalánál az olasz bástyában.

4. Sárospatak, vár. 1964. A Vörös torony Ny-i oldala az ásítás után.

5. Sárospatak – vár alaprajza.

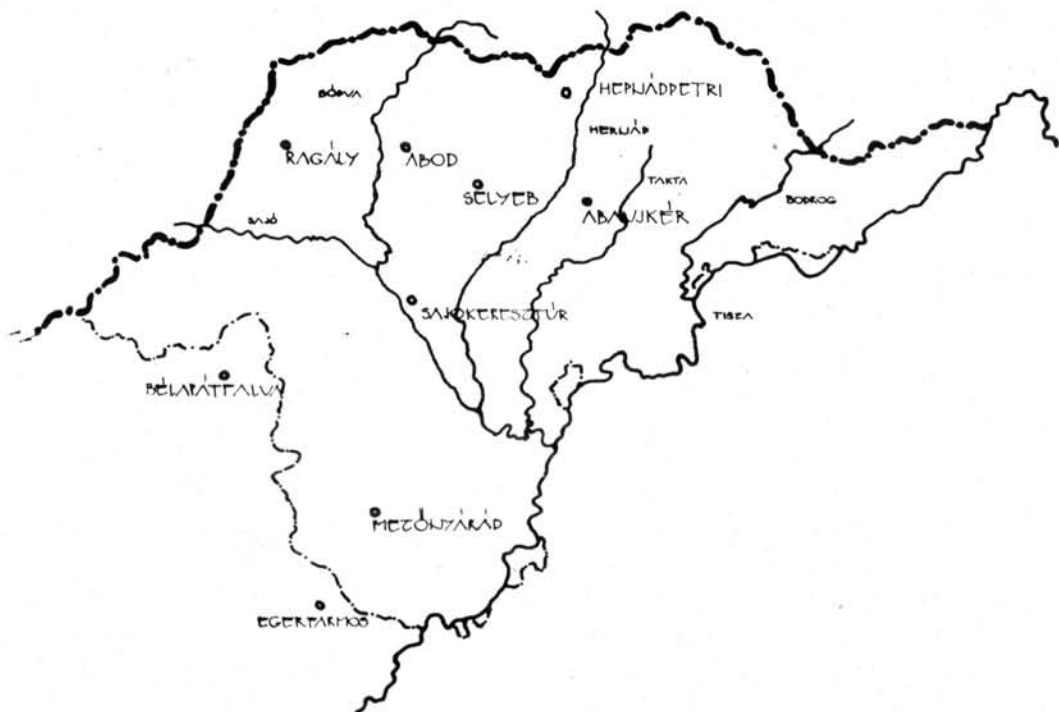
BORSOD MEGYE EGYENES SZENTÉLYZÁRÓDÁSÚ KÖZÉPKORI TEPLOMAI

A háború utáni évtizedek régészeti- és műemléki kutatásai sok újabb adatot szolgáltatott középkori építészetünk történetéhez. Eddigi ismereteink és ezen újabb adatok vizsgálata, egyeztetése, olyan új felismerésekhez vezetett, amelyek segítségével középkori épületeink közül többet jobban megismertünk és újabbak meghatározásával számuk is jelentős mértékben megnövekedett.

Árpád-kori templomaink alaprajzi elrendezésében a századok folyamán bizonyos változás következett be. E változás vizsgálata lehetőséget nyújt arra, hogy középkori templomaink építési idejének meghatározásánál és a különböző építési szakaszok szétválasztásánál az alaprajzi elrendezésből levonható következtetéseket is felhasználjuk. Legrégibb templomainkról, székesegyházainkról biztosan tudjuk, hogy szentélyeiket csaknem kivétel nélkül félköríves-, vagy patkó alakúra építették. Árpád-kori körtemplomaink szentélye is — egy kivétellel — hasonló formát mutat. A XIII. században jelenik meg egy „újabb” alaprajzi forma hazánkban, az egyenes szentélyzáródás. Ezt a formát egyaránt alkalmazták nagyobb, szerzetesi és kisebb falusi templomainknál. Az egyenes szentélyzáródású templomok hazánkban való elterjedését általában a ciszterci rend egyszerűbb, világosabban fogalmazott építészeti elveinek meghonosodásával hozzák kapcsolatba, amelynek legszebb és legépebben megmaradt példája az egykor Borsod megyéhez tartozó Bélapátfalván áll. A megye Árpád-kori templomairól irt legutóbbi feldolgozás csak két egyenes szentélyzáródású templomnak közli alaprajzát.¹ Ez a szám azóta jelentős mértékben megnövekedett, s így lehetővé vált a megye egyenes szentélyzáródású templomainak külön csoportba való sorolása. Jelen dolgozatban az e csoportba tartozó falusi templomokkal, első sorban az újabban megtaláltakkal kívánunk foglalkozni (1. kép).

Abaujkér, ref. templom. A község Abaujszántótól É-ra fekszik. Középkor levelekben nevét Quer (1215, ?), Ker (1252), Keer (1279, 1296), Keér (1327), Ker, Ger (1332—35) alakban írják. A Magyar Kér törzsbeliék földje, nemesi birtok. Egy 1252-ben és egy 1255-ben keltezett oklevél szerint „nagyút” vezet innen a Zemplén megyei Rátkára. 1315—16-ben Búd, Gibárt és Szántó határosaként említik, ahol szőlők is vannak. Papja 1332—35-ben 8, 12, 5 és 6 gs-t fizet pápai tized fejében.² Ez utóbbi adat azt bizonyítja, hogy a falunak ez időre már felépült a temploma. Ez az adat igen fontos számunkra, mert a templom építésének idejét a XV. századba tették.”³

A téglalap alaprajzú hajóhoz egy megközelítőleg négyzetes szentély csatlakozik (2. kép).⁴ A hajó D-i oldalán két gótikus ablak, a szentély D-i és K-i oldalán pedig egy-egy kisebb, keskeny gótikus ablak. A főhomlokzaton újabb ajtó, felette kis ablak, tetején bádoggal fedett torony (3. kép). A hajó famennyezetes, a szentélyt öntött, kő dongaboltozat fedi.⁵ A templom alaprajzi elrendezése, méretei, a hajó és a szentély arányai, a szentély dongaboltozata, keskeny, gótikus ablakai, valamint a

1. Borsod-A.-Z. megye térképvázlata.

templom külső megjelenése, tömege arra utal, hogy a templom építésének idejét nem a XV. században, hanem a XIII–XIV. század fordulójára tájázhatjuk. E feltevést erősítik az említett okleveles adatok is.

Abod. ref. templom. A község Szendrőtől K-re fekszik. Újabod néven említik 1300. előtt, amikor Thwkws fia Dénes eladta az Apc (Opuz) nembeli Dethmar fia Domonkosnak, aki a birtokot testvéreivel elhatárolta. A pápai tizedjegyzékben 1332–1337 között Abod, Opud, Obod és Obud néven nevezik, amikor papja 6–6 garast fizetett. A falut 1581-ben Sáros-Abodnak nevezik. (A középkorban egy másik – a nagyobbik – Abod is volt a megyében, Boldva mellett. Percsütő-Abod néven is említik. E falu helyét ma már csak egy pusztajelzi. Ennek egykori templomát Szent Miklós tiszteletére szentelték.)⁶

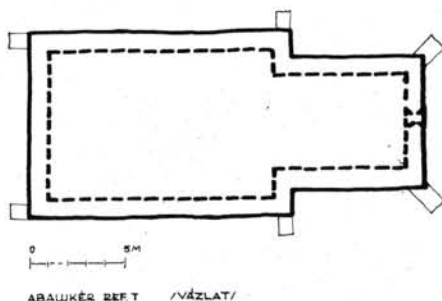
Az abodi ref. templom eredetileg csak egy téglalap alaprajzú, síkmennyezetes hajóból és egy „négyzetes” dongaboltozatos szentélyből állott (5. kép). A templom tömegéhez jól kapcsolódó dongaboltozatos előteret (szélfogót) a XV. században építhették a Ny-i homlokzat elé (6. kép). A kis templomnak építése idején sem lehetett sekrestyéje. D-i oldalán a szentélyen egy, a hajón pedig két félköríves, rézsüs ablak van. A szentély ablakai keskenyebbek, mint a hajó falában levők, amelyeket akkor bővíthettek ki, amikor a fal NY-felé eső felében egykor minden bizonnyal meglevő „harmadik” ablakot elfalazták.⁷

A templomot 1928-ban renoválták, amikor falfestmény részletei kerültek elő. A kisméretű, páncélos alakot és szentet ábrázoló festményrészletet lemeszelték. A templomról renoválás előtt – 1925 októberében – egy alaprajzi- és két homlokzati vázlat készült. A vázlatokat készítő Lácay–Fritz Oszkár a templom építési idejét a XIII. század elejére, a falfestményeket Leszih Andor, a miskolci múzeum akkori igazgatója, a XIV–XV. századra tette.⁸

Az abodi templom minden bizonnyal a tatárjárás utáni években épült, amikor a nagy pusztítás után újból benépesült Borsod megyének e területe. A templom kis méretei mellett erre utal az említett oklevélben szereplő Újabod elnevezés, a szentély ablakainak, valamint a diadalív mérete és formája is. Kis méretei és egyszerűsége ellenére, egyik legszebb példája a hazánkban ez időben épült egyenes szentélyzáródású templomoknak, egyben fontos dokumentum egy tatárjárás után települt falu szerény gazdasági erejének, kis lélekszámának.

Alsóvadász, ref. templom. A község Szikszótól É-ra fekszik. Nevét 1317-ben Vadaz, 1329-ben Wadaz al. nom. Michlosfalwa, 1332–35-ben Nic. sac. de Inferiori Vadas, Aluodaz alakban írták. (A másik ilyen nevű falu kb. 15 km-re É-ra található.) A község nevét az ott lakó királyi vadászokról nyerhette. Alvadász 1329-ben az Aba nembeli Makrancsi János és Imre fiainak birtoka, amelyet akkor határolnak el az É-ra szomszédos Jánostelkétől (Jánosd). A falu határa művelt és elhagyott szőlők között húzódik. Egyházának dézsmáját az egri püspök 1317., 1319-ben átengedte káptalanának. Papja 1332-ben 20gs-t, 1334-ben és 1335-ben 9–9gs-t fizet pápai tized fejében.⁹ Az utóbbi adatokból következik, hogy a XIV. század elején már állt a falu temploma.

E templom építésének idejét is – hasonlóan az abaujkérihez – a XV. századra határozták meg. 1699-ben, 1786-ban javították, újjáépítették, tornya 1811-ben épült.¹⁰ A téglalap alaprajzú hajóhoz egyenes záródású szentély csatlakozik, a kettő között

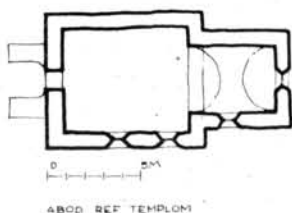
2. Abaujkér. ref. templom.
(Alaprajzi vázlat.)

3. Abaujkér. ref. templom. NY-i
homlokzat.

4. Abaujkér. ref. templom, ÉK-ről.

5. Abod, ref. templom alaprajza.

csúcsíves diadalív áll. A hajó NY-i végében íven álló karzat, a szentélyben fakarzat. A hajóban síkmennyezet van. Bár e templom esetében nem állnak rendelkezésünkre annyira biztos adatok, mint Abaujkéren, mégis úgy gondoljuk az alaprajz (7. kép), a méretek, a diadalív és a tömegalakítás alapján (8. kép), hogy ez a templom is a XIII–XIV. század fordulója táján épült egyenes szentélyzáródású templomok csoportjába tartozik.

Egerfarmos, r. k. templom. A község az Eger patak mellett fekszik, Füzesabonytól DK-re. A középkorban Heves megyéhez, de egy időben Borsod megyéhez tartozott. Első említésével 1334-ben találkozunk. Römer Flóris 1864-ben azt írja a templomról, hogy igen kicsiny, a hajó D-i falában három ablak és egy mellékhajó van, a főajtó a nyugati falban helyezkedik el. A templom építésének idejét Römer a XIII. század elejére teszi. A műemlékek lajstromában azt olvashatjuk, hogy a templomot egy XIII. századi temetőkápolnából bővítették ki a XVIII. században, s egykor kőfal vette körül. A templomról készült régi rajzok egykor a Kassai Múzeumban ovtak H. I. hagyatékában, de ma már nem találhatók. Foltin János 1872-ben írt

6. Abod, ref. templom D-ről.

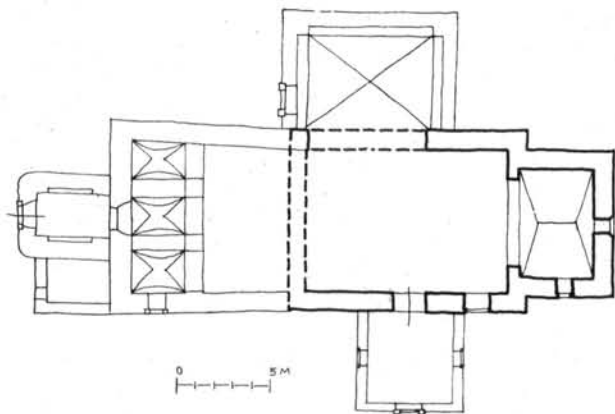

jelentésében a templomot igen rossz állapotban levőnek mondja, amelynek javítását és bővítését akkor tervezték. Szendrei János Borsod megye műemlékei között az egerfarmosi templomot is leírja. Ekkor már a bővítés megtörtént, a NY-i homlokzat felett torony áll. Szabó Ferenc idézett munkájában a fenti adatokat összegyűjtötte és a templom rövid leírása után megemlíti, hogy csak a sekrestye mutat „román stílusra emlékeztető formákat.”¹¹

A templomot 1960-ban tatarozták (9. kép), amikor mód nyílt a levett vakolat alól előtűnő falazat megvizsgálására.¹² A hosszú, téglalap alaprajzú, síkmennyezetes hajóhoz K-ről egy „négyzetes”, dongaboltozatos szentély csatlakozik. A szentély D-i fala mellett egy barokk oratórium, a hajó ÉK-i sarkánál pedig egy sekrestye áll (10. kép). A templom bejárata felett ANNÓ 1874 olvasható. A hajó D-i falában öt félköríves ablak van (11. kép). A kutatás idején a plébánián egy rajzot találtunk, amely Szilviczky K. (1916) képeről készült 1946-ban. A kép felirata szerint az egerfarmosi templomot ábrázolja 1874. előtt. (12. kép). A képen egy kis kápolna látható, a szentély D-i oldalán egy „oratóriummal”, a hajó D-i oldalán három félköríves ablakkal és egy elfalazott bejáratral, a NY-i falban pedig egy olyan barokk bejáratral, mint amilyen ma látható az egerfarmosi templom NY-i homlokfalában. Az oratórium, a három szimmetrikus elrendezésű, magasan levő félköríves ablak és a NY-i barokk bejáratánál mutatkozó egyezések kétségtelenné teszik, hogy a rajz valóban az egerfarmosi templomot ábrázolja, 1874. előtti állapotában. Alátámasztja ezt Römer Flórisnak az előbbieken idézett leírása, amely szerint a kis templom D-i falában három ablak és egy mellékhajó van. Valószínűnek tartjuk, hogy e rajz nem más, mint a Kassai Múzeumban említett rajzok egyikét az első világháború alatt — 1916-ban — lemásoló Szilviczky K. képe alapján készített munka, amint azt a képen olvashatjuk. Számunkra ez a kép nagyon fontos dokumentuma az egerfarmosi templomnak, amely az 1874. évi bővítés előtt még csaknem teljes eredetiségében — elsősorban tömegében és méreteiben, de részleteiben is (ablakok, D-i bejárat) — őrizte egy XIII. század közepe táján épített, magyar falusi templom formáját, tájban való megjelenését. A fent felsorolt érvek mellett a kutatás adatai is bizonyítják a közölt rajz hitelességét.

A vakolat leverése után a szentély K-i falában jól láthatóvá vált, a román-kori fallal együtt készült félköríves, kisméretű ablak, hasonló a hajó D-i falában egykor levőkhöz (13. kép). A szentély és a hajó falát szépen megmunkált, gondosan rakott kváderkövekből építették, amilyen a rajzon is látható. A bővítéskor lebontott NY-i fal kváderköveit oly gondosan építették be az újabb falba — az alsó sorokban —, hogy alig lehetett felismerni a két különböző fal közti határvonalat. A rajz segítségével azonban úgy a D-i, mint az É-i (14. kép) oldalon megtaláltuk az 1874. évben végre-hajtott, a hajót NY-felé meghosszabbító bővítmény határát jelző repedéseket, a fal-szövetben mutatkozó kisebb eltéréseket, amelyet a D-i oldalon a hajó DNY-i külső sarkától 8,50 m-től kezdődően egy csekély mértékű falkiugrás biztosan jelez. Itt volt egykor a román-kori templom DNY-i külső sarka. Így most a kis román-kori templomnak nemcsak egykori formáját, de méreteit is ismerjük, s össze tudjuk hasonlítani az azonos alaprajzi elrendezésű középkori templomokkal. Nagyobb mint az abodi ref. templom, hajója kicsit szélesebb és 2–3 méterrel hosszabb: szentélye csaknem azonos méretű, diadalíves félkörös záródású (15. kép). A kutatás adatai alapján a templom építéstörténete nagy vonalakban kirajzolódott előttünk.

A templom valószínűleg a tatarjárás után épült. Szépen megmunkált kváderköves falazata, a kövek pontos illesztése, egyszerűsége — disztelensége — és jó arányai (12. kép) a ciszterciek építészeti elveit tükrözik, s a velük való kapcsolatra utal-

ALSÓVADÁSZ, REF. TEMPLOM

7. Alsóvadász, ref. templom alaprajza.

8. Alsóvadász, ref. templom DK-ről.

nak. Biztos adatot erre vonatkozólag még nem ismerünk, de Egerfarmos nem esik túlságosan messze Egertől és Belpátfalvától, s így e kapcsolat feltételezhető. A pápai tizedjegyzékben Fornos néven említik a heves esperesség plébániái között.¹³ A templom további sorsáról nem tudunk.

A hajó É-i oldalán álló dongaboltozatos sekrestye a XVIII. század közepe táján már biztosan állt, a szentély D-i oldalán levő oratoriummal együtt. A hódoltság alatt bizonyára ez a templom is megromgálódott, mint a környék többi temploma. A XVII. század végén XVIII. sz. elején a Hejő és Tisza melléki „pusztán hagyott Hellységek” is benépesülnek¹⁴, az elhagyott, romos templomokat megjavítják, lefedik. Általában ez időben nem lehetett túlságosan nagy a falvak lélekszáma, sem gazdasági ereje, így legtöbb esetben elég nagynak találták a régi, középkori templomot. Így történhetett ez Egerfarmoson is. A templom D-i falához erősített sírkövek is utalnak erre (16. kép). A legrégebbi 1781-ből való. Ez időben már erőre kaphatott a falu. A középkori templom körül levő temető szépen faragott sírkövei arra mutatnak, hogy a templom régi, déli bejárata helyett, ez időben új, díszes kaput alakítottak ki a Ny-i falban, amelyet aztán az 1874. évi templombővítéskor újra felhasználtak. Ezután a templomon jelentősebb változás nem történt.

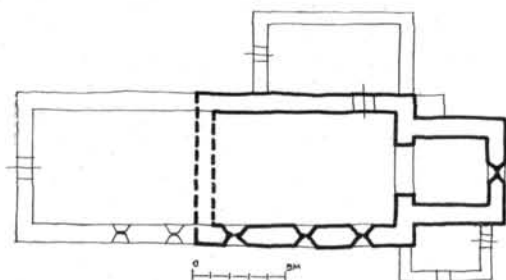
Hernádpetri, r. k. templom. A falu Göncről Ny-ra fekszik. 1234-ben Houll fia Péter a birtokosa, akitől minden bizonnyal nevét is kapta bár korábban Garadna néven említik. 1304-ben vármegyei gyűlést tartanak itt. 1406-ban Fel Garadna, vagy Petri néven hallunk a faluról.¹⁵

A község r. k. temploma ma nem mutat semmi olyan részletet, amely alapján azonosítani lehetne a fent említett középkori falu templomával, amelynek papja 1332–1335 között a pápai tizedjegyzékben is szerepel. Alaprajzi elrendezése (17. kép), tömege és azon tény alapján, hogy a környék Hernád menti községeiben egymásután ismernek fel a jelenleg álló templomokban középkori részleteket, úgy gondoljuk, e templomban is rejtőzhet egy XIII–XIV. század fordulója táján épült templomfal maradványa (18. kép). Természetesen e feltevést csak kutatás eredményei igazolhatják, mégis megemlítjük e helyen, hogy a figyelmet ráirányítsuk egy olyan templomra, ahol középkori részleteket remélünk találni. (Nagykinizsen talán ugyancsak középkori, egyenesszentélyzáródású templom rejtőzik.)

Hernádszentandrás., ref. templom. A Hernád-völgynek egy olyan temploma, amelyről okleveles adatot nem sokat ismerünk, de sikerült abban felismerni a középkori templomot, bár kutatás még nem folyt e helyen sem.¹⁶ Az igen érdekes alaprajzú templom (19. kép) K-i végéhez egy tornyot, Ny-i végéhez pedig egy nyolcszög három oldalával záruló bővítményt — itt van a bejárat — építettek a XVIII–XIX. században. Ez a bővítés lényegében hasonló az egerfarmosi templom hajójának Ny-i irányban történt bővítéséhez, csak itt nem egyenesen záródik a bővített rész. A bővítmény határát a belső falsíkokról jól leolvashatjuk, s így tudjuk a középkori templom alaprajzilag és méretben olyan volt, mint az egerfarmosi. Egyenesen záródó szentélyét dongaboltozat fedi, diadalíves félköríves. A hajó D-i oldalán kisméretű félköríves ablakok voltak — minden bizonnyal itt is három —, amelyek közül ma csak ket-

9. Egerfarmos, rk. templom NY-i homlokzata.

EGERFARMOS RK. TEMPLOM

10. Egerfarmos, rk. templom alaprajza.

11. Egerfarmos, rk. templom DK-ről.

tőt ismerünk, a harmadikat elfalazták (20. kép), de helyette a bővített részen alakítottak ki egy újabb harmadik ablakot. A szentély D-i oldalán levő ablak arra mutat, hogy ez az abodi és az egerfarmosi templomhoz hasonló elrendezésű és a K-i falban is lehet még egy elfalazott ablak. A K-i oldalon levőt a torony építéskor falazhatták el. A támpilléreket is később építették a templomhoz. Érdekes, hogy ennek a templomnak sincs sekrestyéje, amint a leírt középkori templomoknak sem volt eredetileg. E templomnál könnyen bemutatathatók lennének a középkori részletek, ha azokat tatarozás során feltárnák.

Mezőnyárád, r.k. „romtemplom”. A község a Budapest—Miskolc-i vasút vonal és műút között fekszik. A „romtemplom” a falu vasút felé eső szélén áll. Néhány hónappal ezelőtt még használható állapotban volt, búcsú alkalmával, Kisasszonykor még misét is mondtak ott. Ny-i homlokzata fölött torony (21. kép), a szentély D-i oldalán egy oratorium, É-i oldalán pedig egy sekrestye állt (22. kép). Innen vezetett egy lépcső a szőszékre (23. kép). A szentélyt csehsüveg boltozat fedte, amelyen egy Szentháromságot ábrázoló falkép volt (24. kép). A hajónak síkmenyezete, É-i és D-i oldalán pedig 3-3 magasan elhelyezett ablaka volt. A templom e formájában a XVIII. században épült, illetve mint később kiderült ez időben bővítették a

hajót Ny-i irányban. A község a műút irányában terjeszkedett, s a század elején e részen felépült az új templom is. A régi templomra mind kevesebb gondot fordítottak, míg ez évben olyan rossz állapotba került, hogy javítás helyett lebontása mellett döntöttek. A bontás már meg is kezdődött, amikor egy véletlen folytán felvetődött annak lehetősége, hogy a barokk templomban egy középkori templom maradványai találhatók.¹⁷ A „templomrom”-nál végzett vizsgálatok a fenti feltevéseket igazolták is. A hajó D-i és É-i falán egyaránt jól kivehetők a középkori templom sarkai, amelyhez a hajó Ny-i bővítményét kötés nélkül építették. A hajó D-i falában két elfalazott, félköríves, román kori ablakot a szentély K-i falában pedig egyet bontottunk ki (25. kép). Az ablakok felett világosan kivehető a barokk kori ráépítés vízszintesen futó vonala. A templom felmérése lehetővé tette a XVIII. században és a korábban épült részek pontos szétválasztását (26. kép). A korábban épült, egyenes szentélyzáródású templom méreteiben és arányaiban csaknem teljesen azonos a területileg sem távol álló, egerfarmosi templom román kori részével (10. kép). A hajó D-i falában itt is megtaláltuk az elfalazott bejáratot, mint Egerfarmoson, vagy máshol feltárt román kori templomoknál (27. kép).

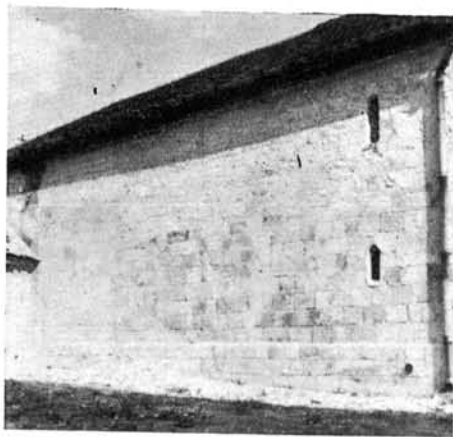
A barokk kori bővítés ténye, a templomnak a faluképben való megjelenése (28. kép), de elsősorban a környék román kori, egyenes szentélyzáródású templomaival mutatkozó egyezések (méretek, arányok), valamint az előkerült ablakok mérete, formája és helyzete egyaránt arra utal, hogy a korábbi templom a középkori Nyárad temploma volt, amelynek egy részét bessenyők lakták, később pedig — 1323-ban — az egri püspökség birtokai között említene.¹⁸ A templom minden

12. Egerfarmos, rk. templom 1874 előtt.

13. Egerfarmos, rk. templom szentélye DK-ről.

14. Egerfarmos, rk. templom ÉNY-ről.

15. Egerfarmos, rk. templom diadalív és szentélye.

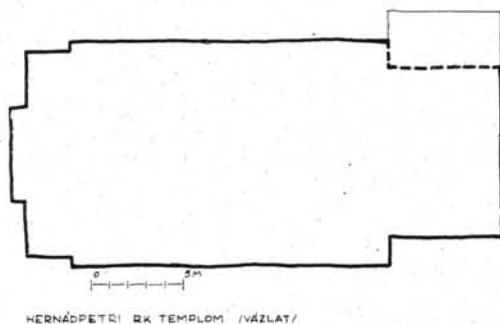

bizonyval csak a tatárjárás után épült fel egyenes szentélyzáródású formájában, amely aztán a középkor folyamán sem bővült újabb részletekkel, s így érte a török idők pusztítása. Ezután romosan állhatott, mint a környék többi temploma a hódoltság végén. A mezőcsátiref. templom ügyében 1738-ban felvett tanúvallomásokból tudjuk, hogy a szomszédos Kövesden (Mezőkövesd) is „pusztán hagyott” volt ez időben a templom.¹⁹ A templomot a hódoltság után kijavíthatták, majd a XVIII. század közepe táján az egerfarmosihoz hasonlóan Ny-i irányba bővítették. Ekkor falazták el a régi, kisebb ablakokat és a D-i bejáratot. A középkori templom alaprajzilag és méreteiben „pontosan” olyan, mint az egerfarmosi, de a falazatban igen nagy különbség mutatkozik. Ennek falát nem gondosan faragott kváderkövekből rakták. Ennek alapján arra gondolunk, hogy ez esetben egy helyi, vagy környékbeli mester munkájával állunk szemben, amelynek mintájául talán éppen a közeli egerfarmosi templom szolgált. Ennek a templomnak sem volt eredetileg sekrestyéje. A most lebontott sekrestye később épült (XVIII. sz.), téglából és fiókos dongaboltozat fedte. A mezőnyárádi „romtemplom” építésének idejét a fentiek figyelembevétele mellett a XIII. század II. felére tehetjük. Építésének idejére vonatkozó újabb adatokat csak a további kutatás, ásatás eredményeiből remélhetünk. Minthogy e terület műemlékekben nem mondható gazdagnak, egyszerűsége mellett is kívánatos lenne a mezőnyárádi „romtemplom” fenntartása, állagának védelme és mielőbb történő régészeti feltárása.

Ragály, ref. templom. A község a megye Ny-i szélén fekszik. A templom építésének idejét a XII. századra tették. Ezideig ismert legkorábbi említésével 1357-ben találkozunk, Ra-

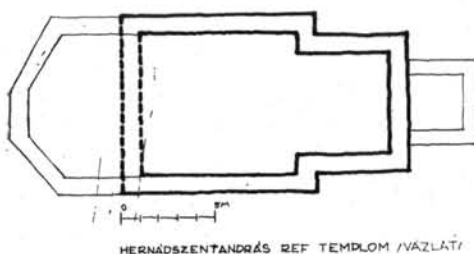
16. Egerfarmos, rk. templom D-i oldalába befalazott sarkkövek.

17. Hernádpetri, rk. templom. (Alaprajzi vázlat.)

18. Hernádpetri, rk. templom.

19. Hernádszentandrás, ref. templom.
(Alaprajzi vázlat.)

gal, Kyusragaal, Ragalfeulde alakban. 1427-ben egy hasonló nevű család élt a faluban.²⁰

A téglalap alaprajzú, síkmenyezetes hajó, az egyenesen záródó, megközelítőleg négyzetes, dongaboltozatos szentély alaprajzi elrendezésben, méreteiben és arányaiban (29. kép) az abodi ref. templomhoz hasonló (5. kép).²¹ A templom (30. kép) igen kicsi. Bejárata ennek is a D-i oldalon van. Felette — kissé Ny-ra — románkori, félkörívesen záródó ablak (31. kép), egy hasonló ablak a szentély D-i falában is van. Valószínűleg a szentély K-i falában és a hajó D-i falában is rejtőzik még egy-egy románkori ablak. A hajó D-i falában levő nagyobb ablak kialakítása idején pusztulhatott el a „harmadik” románkori ablak, amely a legutóbb végzett kutatások alapján általánosnak mondható románkori, falusi templomainknál. E templomnak sincs sekrestyéje, amint az eddig vizsgáltaknak sem volt eredetileg. A kisméretű templom alaprajzi elrendezése, arányai, románkori ablakai, D-i bejárata, a szentély dongaboltozata alapján a megye egyenes szentélyzáródású, középkori templomainak csoportjába sorolható és építésének ideje a XIII. század II. felére tehető. A későbbi korszakok emlékei közé tartozik egy 1480 körül készült kehely, több himzés — egy 1548-ból, egy pedig 1683-ból F, a XVIII. századi festett orgonakarzat, a padok és a Balassa-Ragályi címerrel díszített szószék a pelikános hangve-

tővel.²² A XVIII. századi átépítés idején készített berendezés értékes elemét képezi e kisméretű románkori emlékünknak.

Sajókeresztúr, ref. templom. A község Miskolctól ÉNy-ra fekszik, a templom a Sajó partjához nem messze emelkedő dombon áll, erős tömegével hangsúlyosan jelentkezik a faluképben (32. kép). A templomot alacsony kőfal veszi körül, bejárata a D-i oldalon van. A templom bejárata is erről az oldalról közelíthető meg, a hajó D-i oldalához később hozzáragasztott „szélfogón”, előcsarnokon keresztül.

Sajókeresztúr 1291-ben a Miskolc nembeli Ponyt birtoka, amelyet a család még a XIV. században is kezében tart. 1325-ben Ponyt fia Jakab a birtokos, akiről 1329-ben történik említés egy Keresztúr és Ecseg között levő vitás föld ügyében.

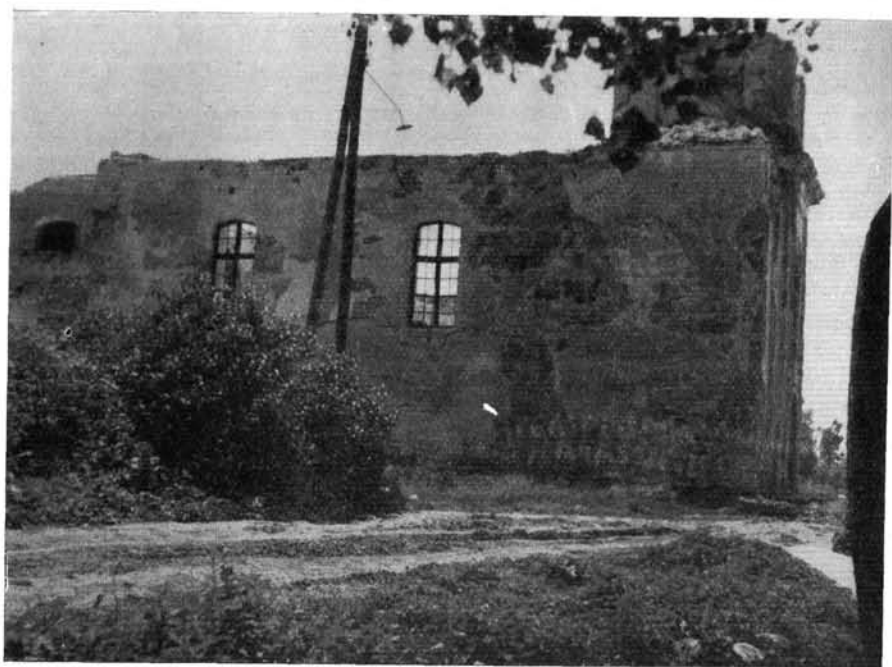
20. Hernádszentandrás, ref. templom D-ről.

Szt. Kereszt tiszteletére szentelt templomának papja 1332-ben 16, 1333-ban 12, 1335. I: 9 és 1335. II: 10 garas pápai tizedet fizetett.²³ A templom történetével, műemléki vizsgálatával legutóbb foglalkozó egy oklevelet említ, amelyben Zsigmond király Sajókeresztúrt „Meum oppidum” jelzővel illeti. A falu birtokosa ekkor Senyey (?) volt. Az említett munkában egy szájhagyományról is olvashatunk, amely szerint a „romos” templomot a XV. század első évtizedeiben a birtokos juhakolnak használta. A templom korára vonatkozó első írásos adatot az eklézsia Historia Domusa szolgáltatja, amely szerint a templom már a reformáció előtti időben állott. A sajóecsegi egyházi iskola jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy Sajókeresztúrnak 1598-ban filiái voltak. A Historia Domus adatai szerint a torony 1725-ben készült el. A torony felső része fából készült. Formáját megőrizte Háry Géza építész ceruzarajza (33. kép). Az 1893. évi tűzvész alkalmával a torony felső része is elpusztult. 1746-ban az ekléziát kibővítették. Valószínűleg ekkor épült a templom D-i bejárata előtti előcsarnok is. A körítőfalban levő „székelykapu” 1764-ben készült. Az 1893. évi tűzvész előtt a templom padozata nagyméretű kőlapokból állott. Ezt megbontva, a diadalív közelében kriptára leltek, ahonnan néhány lelet is előkerült. A templom és az É-ra fekvő iskola közti területen a templom falának megerősítése céljából földmunkát végeztek, amikor egy nagy „tömegsírra” bukkantak. A sírokat XV. századnak vélik.²⁴ A templomot a leégés után dr. Schulek János és Mészner Sándor felmérte (34. kép), az újjáépítéshez szükséges tervek Schulek készítette el.²⁵ A támpillérek a XIX. és a XX. században épültek. A hajóból a toronyba vezető bejáratot 1894 után változtatták

21. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, bontás előtt

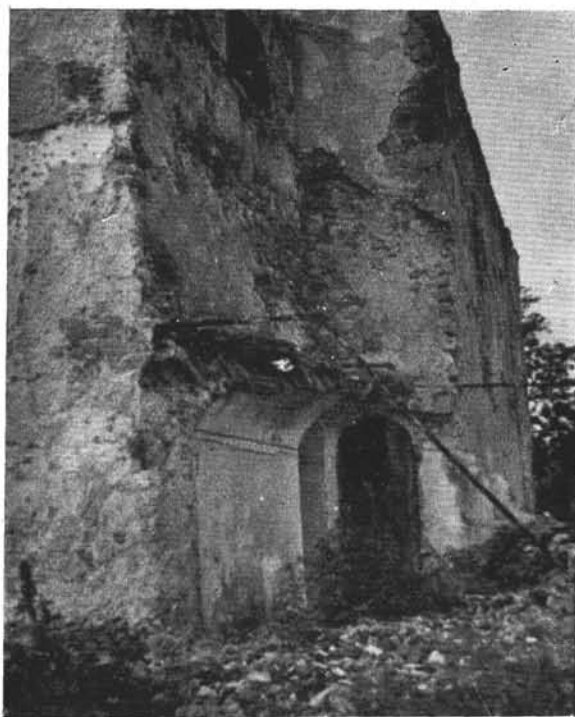
22. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, ÉNY-ről (1964).

meg. Az eredetileg kifelé bővülő kapu kökeretét befelé fordították, amikor formája erős torzulást szenvedett. A templom építésének idejét a XIII. századra, a későbbi, gyakori átépítések kezdetét a XV. század elejére teszik.²⁶

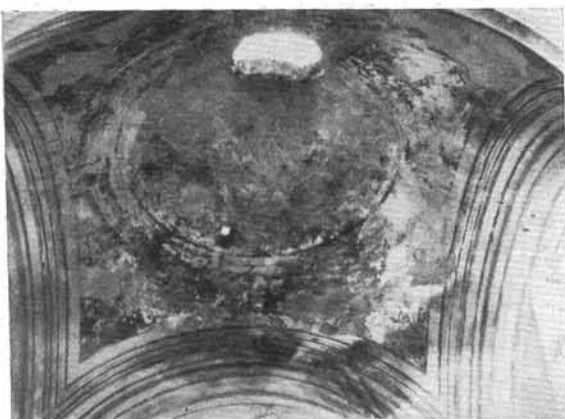
A megye egyenes szentélyzáródású középkori templomainak vizsgálata során fontos szerep jut a sajókeresztúri ref. templomnak. Ez a templom ugyanis méreteiben és arányaiban elűt az eddig vizsgált egyenes szentélyzáródású templomoktól, s az ott található részletek talán fontos adatokat szolgáltatnak majd e templomtípusnak a megyében való elterjedéséhez. A templom alaprajza eléggé egységesnek látszik. A hajó D-i homlokzatán azonban találunk olyan részleteket, amelyek felvetik annak lehetőségét, hogy az alaprajzilag egységesnek látszó templom talán nem is egy időben épült.

A hajó D-i oldalán, a torony felé eső saroktól 3,5 m-re van egy magasan elhelyezett, körülbelül 1,10–1,20 m magas, 0,60 m széles, középtől kifelé és befelé egyenletesen bővülő, félkörívesen záródó, keskeny résű ablak, amely formája, méretei, valamint helyzete miatt, kétségtelenül a templom legrégibb ablakának tartható (35. kép). Hogy az „első” templomon nem csak ez az egy ilyen ablak volt, az nem lehet kétséges. Általában három ilyen magasan elhelyezett, félkörívesen záródó, keskeny résű ablakot találunk Árpádkori, fa-

23. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, a lebontott sekrestye felől. (1964).

24. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, a szentély boltozatának Szt. Háromság freskója.

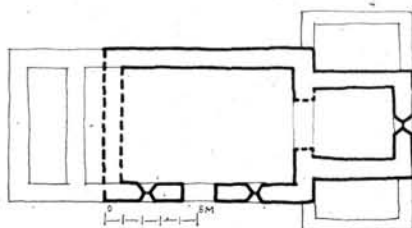

25. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, a D-i fal kibontott NY-i ablaka.

26. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, a hajó D-i falának feltárása. (1964).

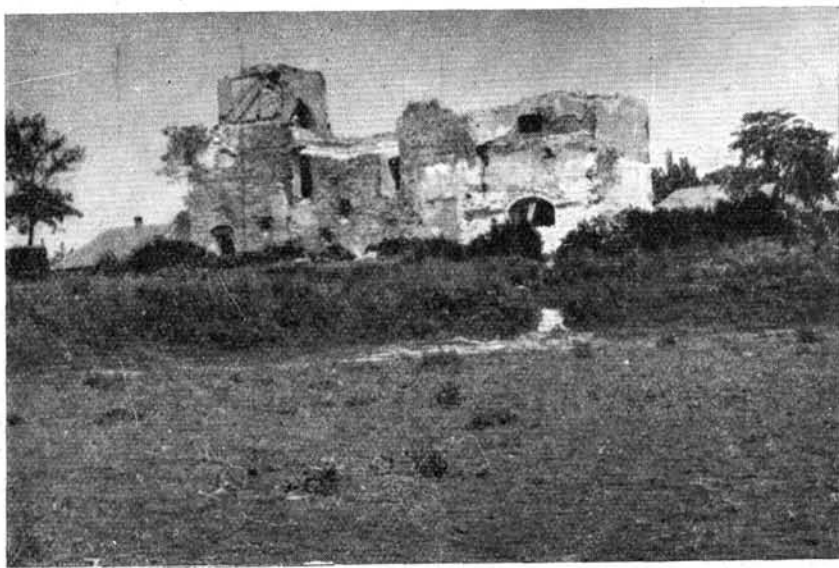

MEZŐNYÁRAD RK. TEMPLOM

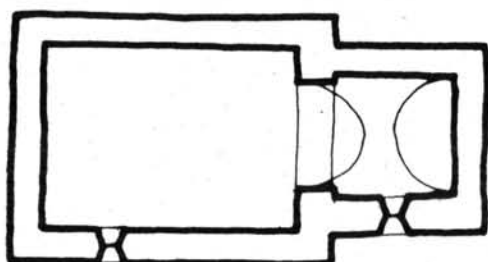
lusi templomaink D-i homlokzatán, „szimmetrikus” elrendezésben.²⁷ A sajókeresztúri templomon is találunk még egy „hasonló” románkori ablakot a D-i homlokzaton, az előbbitől K-re, az előcsarnok K-i fala fölött (36. kép). Ennek az ablaknak félköríves záródása egy magasságban van a másikkal, szélessége és formája is azonosnak mondható, csak hosszabb mint az előbbi. Ha figyelembe vesszük azt, hogy ez az ablak az előbbitől körülbelül 7 m távolságra van, amely kétszerese az első ablak saroktól mért távolságának, könnyen elképzelhető egy harmadik, hasonló elfalazott ablak is a kettő között. A „harmadik” ablakot a két románkori ablak közti, nagy gótikus ablak nyitása idején falazhatták el, vagy semmisíthették meg munka közben. A fentiek után nem kíván bővebb magyarázatot az a feltevés, hogy a „második” románkori ablakot később lefelé meghosszabbították, amely legegyszerűbb módja egy ablak egyszerű bővítésének. Az ablakok fenti értelmezés után az a feltevésünk, hogy az „első templom” D-i homlokzatán három „szimmetrikusan” elhelyezett félköríves ablak volt, amelyek közül a NY-i eredeti, a K-i lefelé bővített formában ma is látható, a középső, vagy annak maradványa a kettő között megtalálható. Ennek a feltételezett templomnak DK-i sarka a K-i románkori ablaktól ugyan csak 3,5 m-re lehetett, mint a DNY-i sarok az épségben levő románkori ablaktól. Ez a DK-i sarok a D-i homlokzat másik nagyméretű, mérnöves gótikus ablakának (36. kép) NY-i kávéja közelében kereshető. Ennek az „első templomnak” szentélye — a románkori ablakok formáját, méretét, a hajó méreteit és a későbbi bővítést figyelembe véve — félköríves lehetett, s a templom a tatárjárás előtt épülhetett. Sajókeresztúrnak Muhihoz való közelségéből következik, hogy az „első templom” a sajómenti csata idején elpusztult. Valószínű, hogy a nagy pusztítás utáni évtizedekben, de még a

27. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, a hajó D-i falának feltárása. (1964).

28. Mezőnyárad, rk. „romtemplom”, bontás közben, DK-ről.

0 ——— 5m

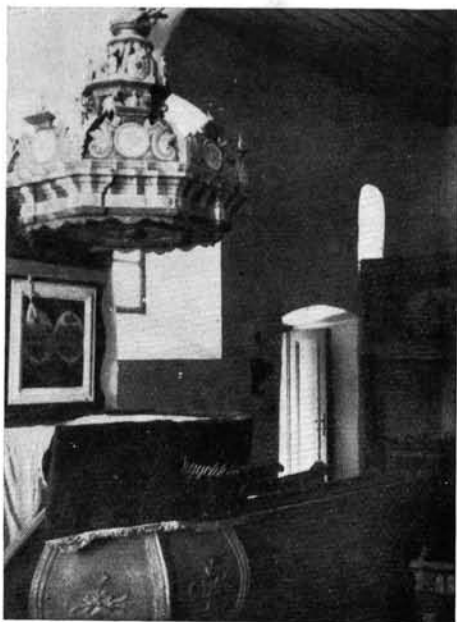
RAGÁLY REF. TEMPLOM /VÁZLAT/

29. Ragály, ref. templom. (Alaprajzi vázlat.)

30. Ragály, ref. templom. ÉNY-ről.

31. Ragály, ref. templom belső tere a szentély felől.

32. Sajókeresztur, ref. templom
DNY-ról.

XIII. század II. felében sor került a templom helyreállítására, jelentős bővítésére. Lehetséges, hogy a kettő nem egy időben történt. Az egyeneszáródású szentély kialakítására azonban véleményünk szerint még a XIII. században sor került.

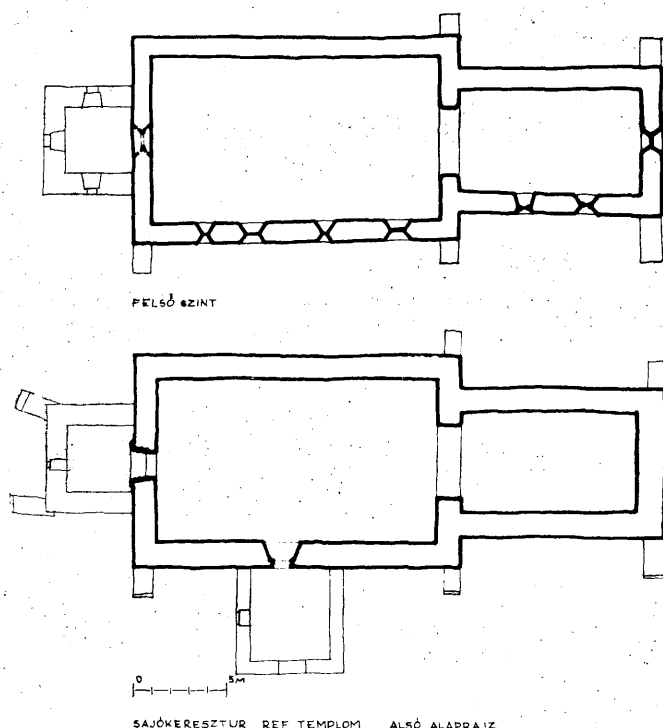
A szentély D-i falában két ablak van, közülük a K-felé eső románkori, félköríves záródású, kifelé és befelé rézsűs kávájú, csak nyílása jóval szélesebb, mint a hajó D-i falában levőké (37. kép). A másik ablak téglalap alakú, élszedékes, gótikus. Lehetséges, hogy korábban ennek helyén is egy félköríves záródású románkori ablak volt, mert a két ablak elhelyezése — az egymástól és a sarkoktól mért távolságot tekintve — „szimmetrikusnak” mondható. Ha így volt, akkor a későbbi átalakítások során nyerte mai formáját. A szentély K-i falának közepén egy hasonló szélességű és rézsűs kiképzésű ablak van (34. kép), mint a szentély D-i falában levő románkori ablak. Ennek és a jelenleg ismert, átalakítás nyomait magán viselő forma alapján (38. kép) feltételezhetjük, hogy e helyen is a D-i félköríves ablakhoz hasonló formájú és méretű ablak volt egykor, amelyet később átalakítottak, bővítettek, s talán ezzel az átalakítással egyidejűleg, felette egy „kerci típusú”, de annál jóval egyszerűbb, hatkarélyos körablakot alakítottak ki²⁸. A szentély K-i ablakának ilyen kialakítására valószínűleg a XIII. század vége, XIV. század eleje táján kerülhetett sor. Igen érde-

33. Sajókeresztúr, ref. templom DNY-ról, az 1893. évi tűzvész előtt.

kes, hogy ez a kerci cisztercita műhely hatására, elsősorban a Barcaságban elterjedt ablaktípus, amely ott Entz Géza kutatása szerint 1230–1270 között honosodott meg — eléggé ritka példányként —, megjelenik a Felvidék peremén. A Barcaságban ez az ablaktípus sokszögzáródású szentélyen található. Van azonban közelebb is egy cisztercita templom, amelynek északi oldalán, a keresztház falában találunk egy nagyobb méretű, de hasonló, sok karélyos körablakot, két félköríves záródású ablak felett (39. kép). Lehetséges, hogy a sajókeresztúri templom szentélyének K-i ablaka ezt a hármas ablak elrendezést követhette, amikor a feltételezett, egyszerűbb ablakot átalakították (39. kép)²⁹. Ez a hármas ablakelrendezés megtalálható a kerci műhely alkotásainál is (Kerc, Brassó), a szentély K-i falában. Van azonban még egy részlet, amely a kerci építőműhely felé irányítja figyelmünket.

A sajókeresztúri templom NY-i bejáratának eredeti formáját szerencsére ismerjük az 1893-as tűzvész után készített egyik felmérési rajzról (40. kép). A gazdagon tagolt, félköríves kapuzat felett háromszög formájú, a falsíkból kissé előreugró oromzat van, hasonló a kerci apátság templomának NY-i bejáratához, csak annak az oromzat alatti tagozata csúcsíves.³⁰ Ez a kapuforma a megyében igen ritkának mondható, s inkább nagyobb templomoknál találkozunk hasonló formájú, gazdag tagozatú kapukkal (Kerc, Ákos, Szepeshely, a Dunántúlom Ják, Felsőörs). Ritkábban kisebb templomoknál is előfordul ez a forma (Csaroda). Ezek általában jó képességű mesterek vagy nagyobb műhelyekből kivált kőfaragók alkotásai (Csemepeszkopács). A sajókeresztúri templom elpusztult kapuzata és gótikus diadalíve (42. kép) az „első” és a „bővített” templom méreteivel egybehangzóan azt bizonyítja, hogy ez a középkori település jelentősebb volt a XIII. században, mint azok, amelyeknek egyenes szen-

34. Sajókeresztúr, ref. templom DNY-ról a hajó alaprajzai.

télyzáródású templomait eddig vizsgáltuk. Ezt bizonyítják talán a pápai tizedként fizetett — többiekénél nagyobb — összegek is.³¹ Jelentősége később sem igen csökkenthetett, hisz Zsigmond „Meum oppidum”-ként említi, s a hajó D-i falában a XIV. és a XV. században készített két nagyobb, gótikus ablak, valamint a feltehetően ugyancsak a XIV–XV. század fordulója táján készített, csúcsíves, gótikus bejárat is.

A fentiekben megkíséreltük a sajókeresztúri templom részletesebb vizsgálatát, hogy építéstörténetét valamivel tisztábban lássuk, s az egyenes szentélyzáródású templomok csoportjába — ilyen formában történt bővítésének idejét a XIII. század II. felére téve — besorolhassuk. Természetesen, a fent elmondottakat végül is csak feltárás, kutatás igazolhatja, bővítheti és helyesbítheti is.

Selyeb, ref. templom. A megye most vizsgált templomainak csoportjában utolsóként e templomot említjük. Első ismert említése 1256-ból való, amelyből megtudjuk, hogy nemesi birtok, Monajkedd és Nyésta falvakkal határos (1256; p. nob-um de Seleb). 1332-ben egyházának papja 10 garas pápai tizedet fizetett (1332–5/Pp. Reg; Jo. sac. de Selebu).³² Ez utóbbi adat kétségtelenül bizonyítja, hogy a XIV. század elején már állt a falu temploma. Ez a templom nem lehetett más, mint a mai

35. Sajókeresztúr, ref. templom D-i falának NY-i része.

36. Sajókeresztúr, ref. templom a hajó D-i falának K-i része.

református templom, amelynek alaprajzi elrendezése, méretei és arányai megegyeznek az eddig vizsgált középkori templomokkal (42. kép).

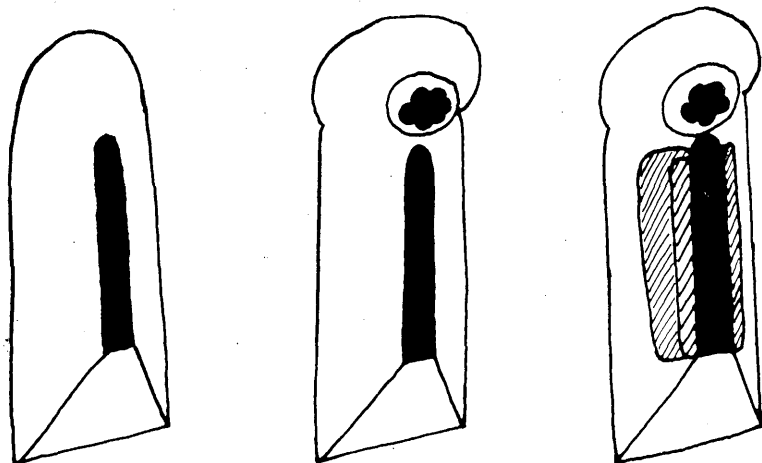
Téglalap alakú hajójához hasonló a sajókeresztúri templom szentélyéhez, az előbbi-ektől e téren kissé eltérő, téglalap alakú szentély csatlakozik. A kettő között, a szentély É-i és D-i falától kissé beljebb álló, félköríves diadalív van. A hajó D-i falában és a szentély D-i falában is, három „szimmetrikus” elrendezésű, később bővített ablak van. Az alaprajz tanulsága szerint azonban, a szentély K-i falában egy jóval keskenyebb, középtől kifelé és befelé egyformán bővülő, rézsüs ablak található. Ez arra utal, hogy a D-i homlokzat ablakai is egykor szűkebbek, kisebbek lehettek. Ennek a templomnak sincs sekrestyéje, amint eredetileg az eddig vizsgáltaknak sem volt. Bár e templom átépítései során csaknem teljesen elvesztette középkori jellegét³³ — a torony is újkori (44. kép) —, alaprajzi elrendezése, arányai, a diadalív, a szentély K-i ablaka és a sekrestye hiánya valószínűvé teszi, hogy e templom azonos a XIV. század elején említett középkori templommal³⁴, amely véleményünk szerint a környék hasonló alaprajzi elrendezésű és méretű templomaival egy időben, a tatárjárás utáni évtizedekben épült. A kérdést azonban véglegesen eldönti Miskovszky Viktor 1876-ban készített rajza, amely a templomot átépítés előtti állapotában ábrázolja (43. kép).³⁵ A hajó és a szentély harmonikusan egymáshoz kapcsolódó tömegei, a D-i homlokzat keskeny, hosszú,

37. Sajókeresztúr, ref. templom szentélyének D-i fala.

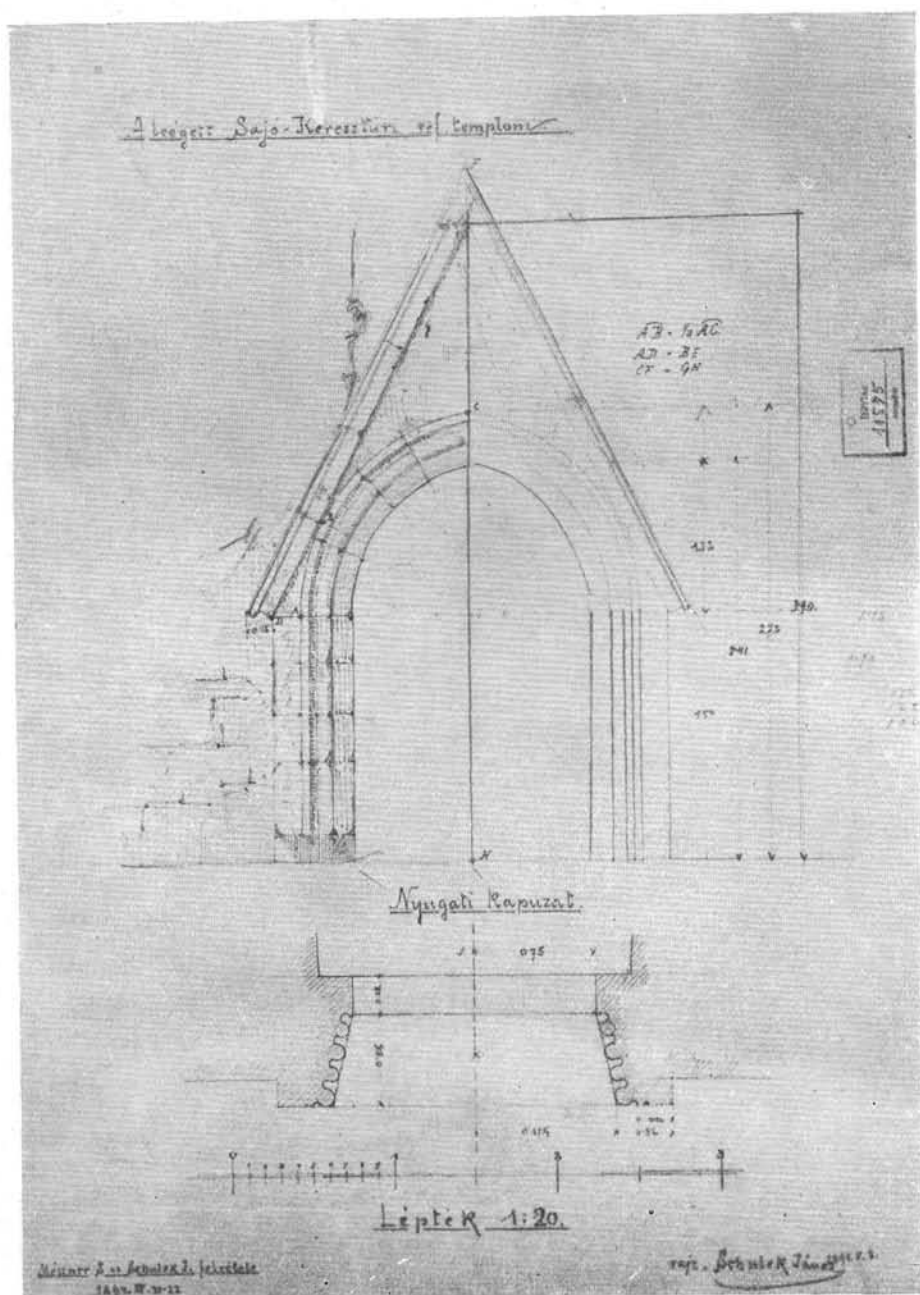
38. Sajókeresztúr, ref. templom szentélyének K-i fala.

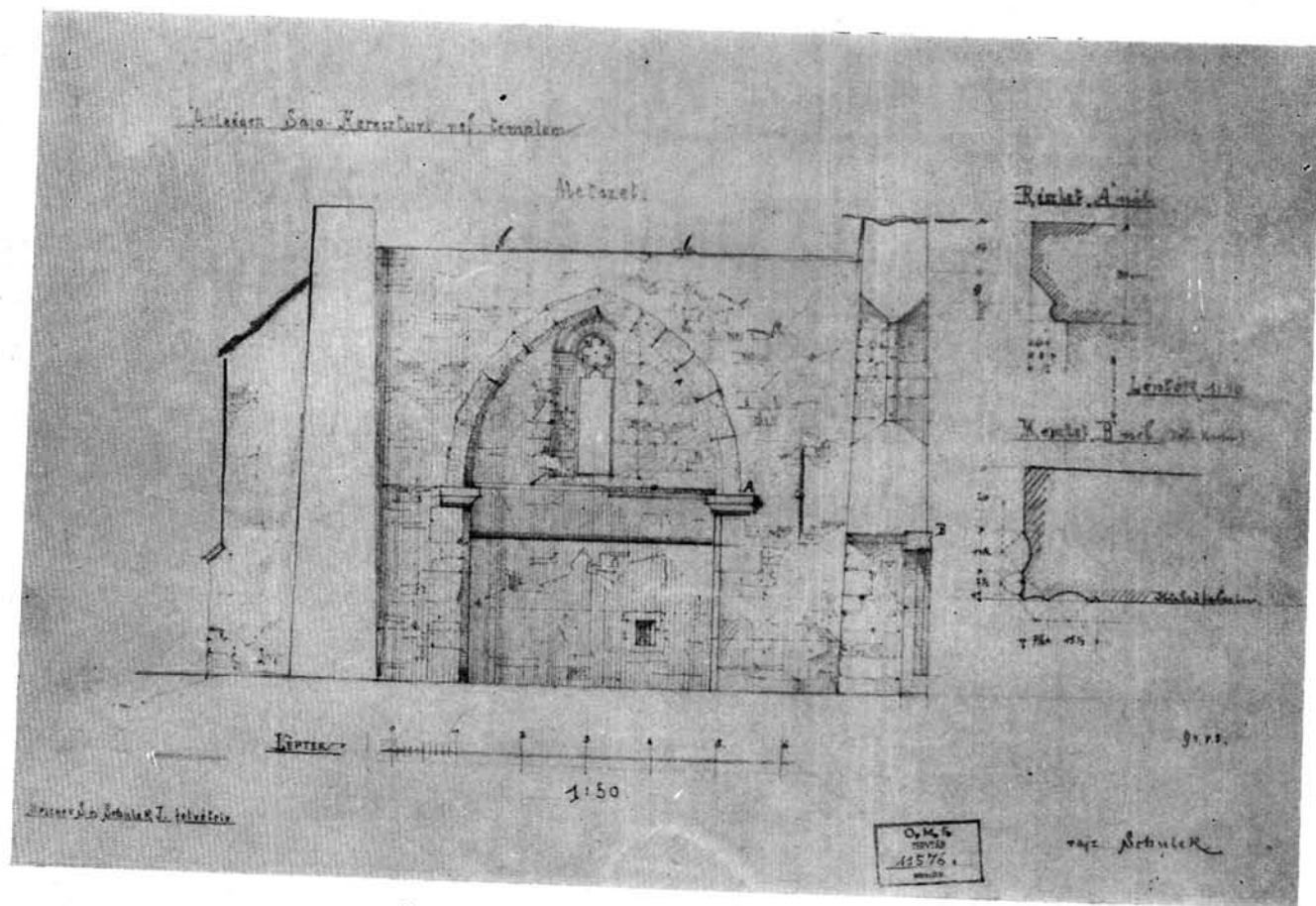
39. Sajókeresztúr, ref. templom szentélyének K-i ablaka (rekonstrukció).

félkörívesen záródó, rézsüs ablakai és a sarkok armirozása kis románkori templomaink legszebbjei közé sorolja a selyebi ref. templomot, amelynek értékét még magasabbra emelte a NY-i homlokzat előtt álló fa harangtorony.³⁶ E képet nézve érezhetjük, mily nagy veszteségek érték még az elmúlt száz év alatt is műemlékeinket.

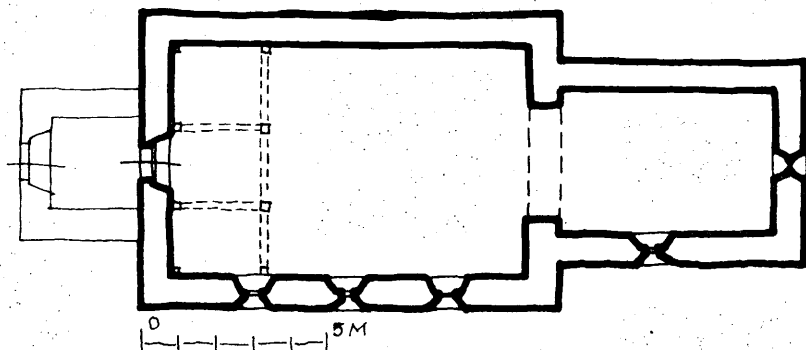
A megye egyenes szentélyzáródású templomainak vizsgálata során kirajzolódott előttünk falusi templomainknak olyan típusa, amely felváltotta a korábbi, félköríves szentélyű templomokat. Fő jellemzője az egyszerű, tiszta alaprajzi elrendezés, a téglalap alakú hajó és a félkörös vagy enyhén csücsíves diadalívvel, esetleg anélkül hozzákapcsolódó egyenes záródású szentély. A szentély formája gyakran négyzetes, de akad közöttük kissé nyújtott, néha a téglalap formához közelítő megoldás is (Sajókeresztúr, Selyeb). Megfigyeltük, hogy a hajó és a szentély hosszának aránya — Sajókeresztúr és Selyeb kivételével — megközelítő pontossággal 1:2. Ez az arány általában a dunántúli³⁷ és a Szabolcs-Szatmár³⁸ megyei egyenes szentélyzáródású falusi templomainknál is. Ez elsősorban kívülről, a tömegalakításnál érzékelhető. Valószínűnek tartjuk, hogy elsősorban a külső megjelenés miatt alakult ki ez a kedvező arány. A középkori ember életében — s a falusi embernek különösen — a templom a keresztény élet jelképe volt. Ez az arány természetesen a belső téralakításban is jelentkezik, de nem annyira érzékelhetően. Úgy tűnik, hogy ez az arány később kicsit változik, a szentély valamivel hosszabb lesz. Ez azonban egyelőre még csak feltevés, s a további kutatás feladatai közé tartozik annak megállapítása, hogy valóban későbbiek-e ezek a nyújtottabb szentélyű templomok.³⁹ A selyebi ref. templom hosszú, keskeny félköríves ablakai és a sajókeresztúri ref. templom feltételezett bővítése, hosszabbítása a szentély irányába, némileg a későbbi időpotban történő építés mellett szól, de még ez nem bizonyít. A selyebi ablakok esetében mintha lépés történné már a románkori „kötöttségek” feloldása felé, hisz a jelentős mértékben megnyújtott ablakok — bár még félköríves záródásúak — már igen közel állnak a koragótikus formákat mutató, keskeny, hosszú, csücsíves záródású ablakokhoz (Abaújkér,

40. Sajókeresztúr, ref. templom NY-i bejárata az 1893. évi tűzvész idején, Schulek J. rajza.

41. Sajókeresztúr, ref. templom diadalíve (1893–94.)

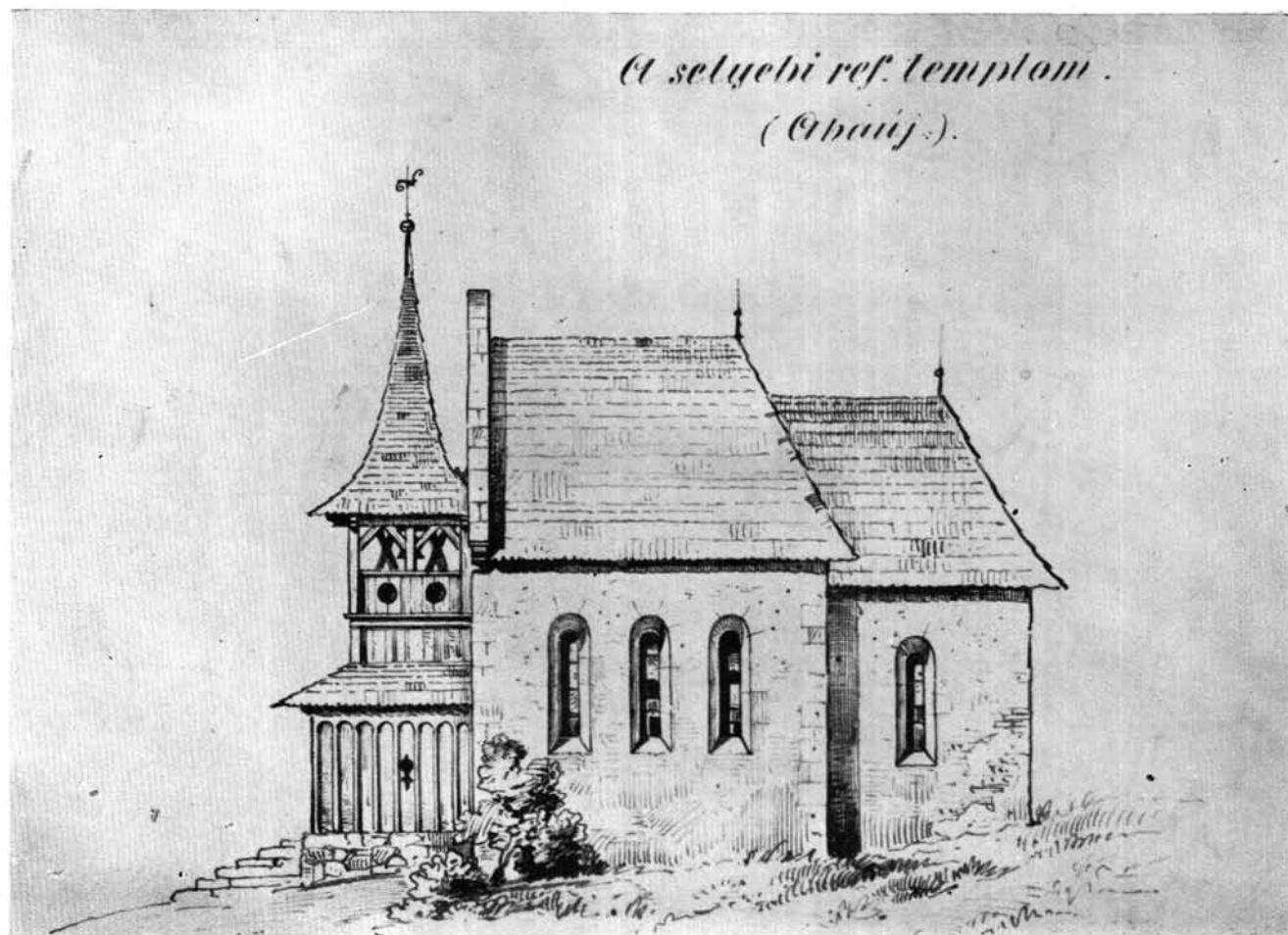

SELYEB REF. TEMPLOM

42. Selyeb, ref. templom alaprajza.

Zalaszentő, Árpás, Lovászpátona).⁴⁰ A szentély K-i és D-i falában általában 1–1 ablakot találunk, amint azt Koroknay Gyula is megfigyelte a Szabolcs-Szatmár megyei egyenes szentélyzáródású templomoknál, a szentélyek dongaboltozatainak gyakoriságával együtt. Az abaujkéri, az abodi, a hernádszentandrás (?) és az egerfarmosi templomoknál is megtaláljuk a dongaboltozatot a szentélyben, amelyet mi e templomtípus egyik fő jellegzetességének tartunk, a csekély mértékben „kiugró” diadalívvvel együtt. Úgy gondoljuk, hogy ezt az egyszerűbb boltozási módot váltja fel a szentély keresztboltozattal való fedése, amely természetesen nem jelenthet minden esetben időbeli sorrendet, hisz egy képzetesebb mester, vagy műhely (Csaroda, Csécs) készíthetett már akkor keresztboltozatot, amikor általában még dongaboltozattal, vagy fafödémrel fedték le a kisebb falusi templomok szentélyét. Megfigyeléseink azt mutatják, hogy ez időben még általában nem építettek sekrestyét a szentély É-i oldala mellé a falusi templomoknál.⁴¹ A megye most vizsgált tíz temploma közül csak háromnál találunk sekrestyét, amelyek közül kettő biztosan (Egerfarmos, Mezőnyárád), egy pedig valószínűleg jóval később épült, mint a templom. A diadalív általában még félköríves, de akad már köztük enyhén csúcsíves is. Ez is arra mutat, mint az ablakoknál felvetettek. E falusi templomtípus akkor terjed el a megyében — de feltehetően az egész országban is —, amikor az építészetben egy új stílus, a gótikus kezdi bontogatni szárnyait hazánkban, s megjelennek a nálunk legkorábbi gótikus elemek és szerkezetek (Pannonhalma, Bélápátfalva).⁴² Ez a korszak hazánkban a XIII. század első harmada. Úgy véljük, e gondolatból kell kiindulnunk, amikor az egyenes szentélyzáródású falusi templomok megjelenésének, elterjedésének és építési idejüknek vizsgálatát tűzzük célként magunk elé.

Koroknay Gyula e kérdéssel foglalkozva azt írja; „A kora-árpádkori primitív lakóházak építési módja találkozott a ciszterciták által bevezetett stílusrányzattal, és a kettőnek eredőjeként állott elő ez a bizonyos stílus.”⁴³ Véleményünk szerint ennek az „új” falusi templomtípusnak a kialakulását a régebbi, félköríves, vagy patkó alakú szentélynek a ciszterciták által kedvelt egyenes záródású szentéllyel való felcserélésével magyarázhatjuk. Az sem valószínű, hogy az olcsóbb, vagy könnyebb

43. Selyeb, ref. templom DNY-ról.

építési módnak köszönheti e templomtípus, aránylag rövid idő alatt történt széleskörű elterjedését, hisz a dongaboltozat és a keresztboltozat építése sem volt sokkal olcsóbb, vagy egyszerűbb. Méginkább vonatkozik ez a valamivel később megjelenő sokszögzáródású szentélyformára. Az egyenes szentélyzáródású templomok rövid idő alatt való széleskörű elterjedését azzal magyarázhatjuk, hogy ez a forma akkor kezdett ismertté válni hazánkban, amikor rövidesen egy olyan esemény következett be, amely lehetővé, sőt sok esetben szükségessé tette „új” templomok építését. Ez az esemény a tatárjárás volt, amikor a lakatlanná vált falvak felégetett fa-, patics-, vagy tető nélkül maradt kőtemplomai elpusztultak, feltehetően igen nagy számban romossá váltak. E megfontolásból kiindulva, úgy véljük, a megye és a szomszédos megyék egyenes szentélyzáródású falusi templomainak építési idejét általában a tatárjárás utáni időben kereshetjük. Elképzelhető, hogy egy-kettő közülük talán néhány évvel, esetleg egy évtizeddel előbb épült, de ezek száma elenyészően csekély lehetett, az ilyen elrendezésű templomok magas számát figyelembe véve.

Véleményünk szerint elképzelhetetlen az, hogy e falusi templomtípus nálunk a nagyobb, egyenes szentélyzáródású templomok (Pannonhalma, Bélapátfalva) felépítése előtt kialakult és elterjedt volna. Úgy gondoljuk, e nagyobb templomokról és azok szerzetesitől vehették a példát a XIII. század közepe táján mind gyakrabba váló falusi templomépítkezéseknél, amelyeknél több esetben feltételezhető, hogy a rend építőműhelyei, vagy azoknál tanult mesterek dolgoztak, vagy segítettek a terv elkészítésében, megvalósításában (Egerfarmos). A megye egyházai az egri püspökséghez tartoztak. Az Egerhez közel fekvő Bélapátfalva cisztercita kolostorát II. Kilit egri püspök alapította 1232-ben. A kolostor és templom első építési szakasza az eddigi kutatás szerint már a tatárjárás előtt befejeződött (45. kép).⁴⁴ Ezideig nem valószínű hogy másfelé is épített volna a rend műhelye templomot, de ott dolgozó, tanuló mesterek, esetleg onnét elmenve, vállalhatták kisebb falusi templomok felépítését. Az egerfarmosi templom esetében feltételezhető valamiféle összefüggés a bélapátfalvai cisztercita építőműhellyel. Az egerfarmosi és mezőnyárádi templomok közti feltűnő alaprajzi, méretbeli hasonlóság a kettő építése közti kapcsolatra utal, különösen akkor ha a két falu közelségét is figyelembe vesszük. Nem lehetetlen, hogy e falusi templomtípus a megyében való elterjedésének egyik vonala e falvakon át vezetett az északabbra fekvő területek felé. Meggyőződésünk, hogy az egyenes szentélyzáródású falusi templomok kialakulásában és elterjedésében jelentős szerepe van e területen Bélapátfalvának, csakúgy, mint a Dunántúlon Pannonhalmának.⁴⁵ Erre utal e falusi templomtípus másik jellegzetessége, a tornyok hiánya és talán a körablakok — ha néha csak igen egyszerű formában és kicsiny méretben — megjelenése is. E típust kialakulása közben más hatások is érhatték, de azok alapján nem változtatták meg — alaprajzi elrendezés, arányok, tömegalakítás —, esetleg színezték, változatosabbá tették. A sajókeresztúri ref. templom „befelé fordított”, eredeti jellegéből kivetkőztetett, háromszögbe futó oromzatú kapuja (40. kép) talán a csarodai, ugyancsak egyenes szentélyzáródású templom hasonló kiképzésű D-i és az ákosi templom háromszögű oromzatos kapuja közvetítésével épült fel a kerci templom NY-i bejáratának mintájára. E kérdések végleges tisztázásához még további kutatás szükséges. A kerci cisztercita apátság templomának már sokszög záródású a szentélye, amely hatással volt a barcasági templomok alaprajzi elrendezésének alakításában. Hatása minden bizonnyal a Barcaság határain is túlterjedt, s nagy szerepet játszott abban, hogy ez a szentélyforma országsszerte elterjedjen, s végül kiszorítsa az egyenes szentélyzáródású típust, amint az tette a félköríves szentélyű templomokkal. Minden bizonnyal voltak

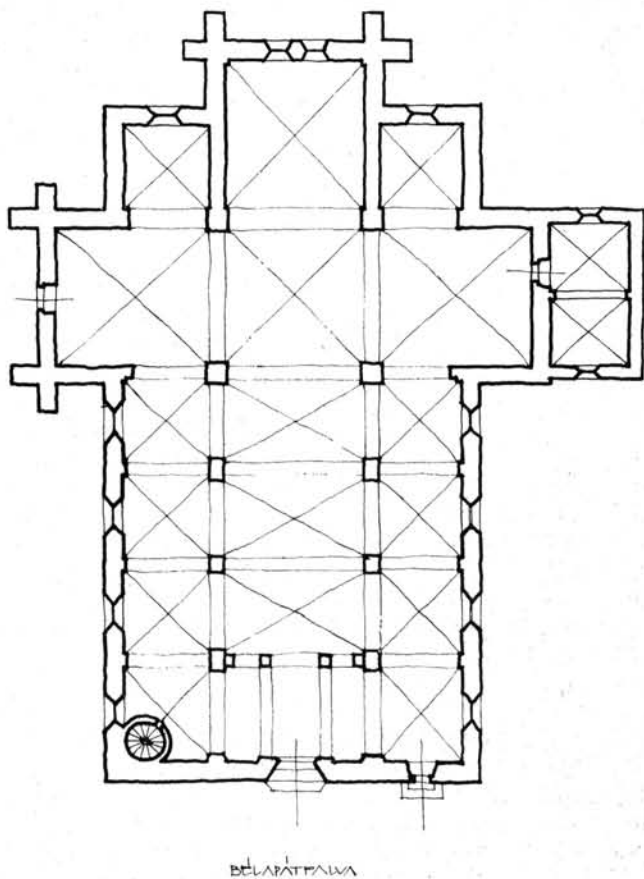

44. Selyeb, ref. templom
D-ről. (Miskovszky V.
rajza 1877-ből.)

más helyek, kolostorok, amelyek ezen újabb szentélyelrendezés közvetítőivé váltak. Az bizonyos, hogy a XIII. század végén már a Dunántúlon is ismert ez a forma (Cell-dömölk). Ez az időpont a XIII–XIV. század fordulója, véleményünk szerint zénahatár, amikor az egyenes szentélyzáródású falusi templomok építése már nem általános. Természetesen biztosan épül még egy-egy egyenes szentélyzáródású templom azután is, mint ahogy félköríves szentéllyel is építhettek még az egyenes szentélyű záródású templomokkal egyidőben, sőt talán még a sokszögzáródásúak korában is templomokat. Ezek azonban csak kis számú kivételnek számíthatnak az általánossá vált típusban.

Úgy gondoltuk, az egyenes szentélyzáródású templomok építési idejének meghatározása igen fontos középkori templomaink építéstörténetének kutatásánál. Tudjuk, hogy jelen kutatásunkkal nem zárhatjuk le a kérdést, mert a vizsgált templomok száma, a kutatás mértéke nem elegendő ahhoz. Mindenesetre, a kérdésben a Szabolcs-Szatmár megyei, a Veszprém megyei és most a Borsod-A. Z. megyei egyenes

45. Bélapátfalva, v. cisztercita kolostortemplom alaprajza.

szentélyzáródású templomok vizsgálatával jelentős lépések történtek, egyes megállapításokat helyesbíthettünk, ismereteinket bővítettük.

Az eddigi kutatás alapján jól kirajzolódott előttünk az egyenes szentélyzáródású falusi templom típusa, amely a XIII. század második negyedében alakulhatott ki, általános elterjedése pedig a tatárjárás utáni időkre tehető. Virágzásának kora a XIII. század II. fele. A XIV. század I. felében lassan kiszorítják e típust a sokszög-záródással épített templomok. Kialakításában döntő szerep jutott a ciszterciták „új”, egyszerűbb, világosabban megfogalmazott építészeti elveinek, amelyek eddigi ismereteink szerint elsősorban Pannonhalmán, Bélapátfalván — s feltehetően még korábban Zirc — építkezései során honosodtak meg és váltak ismertté hazánkban. E falusi templomtípus elterjedésében jelentős szerep jutott a Dunántúlon a bencés rendnek — birtokaikon gyakran találunk ilyen elrendezésű templomokat —, az ország más részein pedig a cisztercitáknak (Bélapátfalva).

Kozák Károly

MITTELALTERLICHE KIRCHEN MIT RECHTECKIGEM HEILIGTUM IM KOMITAT BORSOD

Die Altertums- und Kunstdenkmalforschung der Nachkriegsjahre lieferte viele neue Beiträge zur der Baugeschichte des ungarischen Mittelalters. Ein Vergleich unserer bisherigen Kenntnisse und der neueren Ermittlungen führte zu neuen Entdeckungen, so daß sich die Zahl unserer mittelalterlichen Kunstdenkmäler um ein beträchtliches vermehrte.

Im Laufe der Jahrhunderte hatte sich der Grundriß der árpádenzeitlichen Kirchen geändert. Eine eingehende Erforschung dieser Veränderungen und die sich daraus ergebenden Schlußfolgerungen ermöglichen eine genauere Datierung unserer mittelalterlichen Kirchen und ihre Sichtung den verschiedenen Baupochen gemäß. Von den ältesten ungarischen Kirchen und Kathedralen wissen wir mit Gewißheit, daß das Heiligtum fast ausnahmslos halbkreis- oder hufeisenförmig war. Im 13. Jahrhundert erschien in Ungarn ein „neuer“ Kirchengrundriß mit einem rechteckigen Heiligtum. Diese neuere Form begegnet sowohl bei den größeren Kloster- als auch bei den kleineren Dorfkirchen. Ihre Verbreitung schrieb man dem Einfluß der einfacheren, klareren Bauweise des Zisterzienserordens zu, die in Ungarn hemisch geworden war.

Die letztthin erschienene Studie über die árpádenzeitlichen Kirchen mit rechteckigem Heiligtum im Komitat Borsod, veröffentlichte nur zwei Grundrisse diese Art. Da sich die Zahl dieser Kirchen seitdem beträchtlich vermehrt hatte, ist ihre Zusammenfassung notwendig geworden. Bei der Erforschung der hier behandelten Kirchen erkannten wir einen Typ von Dorfkirchen, der an die Stelle des früheren Kirchentyps mit dem halbkreisförmigen Heiligtum getreten war. Kennzeichnend für alle diese Kirchen ist ein einfacher, klarer Grundriß, ein rechteckiges Kirchenschiff, das durch einen halbkreisförmigen oder mäßig spitzbogigen Triumphbogen von dem rechteckigen Heiligtum getrennt ist. (Zuweilen fehlt der Triumphbogen. Das Heiligtum ist häufig quadratisch, doch kommen mitunter auch etwas gestreckte Formen vor. Das Längenverhältnis zwischen Heiligtum und Kirchenschiff ist beiläufig 1 : 2 Diese Proportion konnten wir auch anderwärts (bei Dorfkirchen in Westungarn, auch in den Komitaten Nógrád und Szabolcs-Szatmár) beobachten. Es scheint, daß sich diese Proportion später etwas ändert. Im allgemeinen war das rechteckige Heiligtum mit einem Tonnengewölbe, bald schon mit einem Kreuzgewölbe) abgedeckt. Um diese Zeit gab es noch keine Sakristeien. Es ist denkbar, daß sich die Sakristei bei diesem Kirchentyp herausgebildet hatte, doch erfordert die Klärung dieser Frage weitere Forschungen.

Die rasche Verbreitung der Kirchen mit rechteckigem Heiligtum kann damit gedeutet werden, daß diese Form um jene Zeit erschien, als in Ungarn der Bau zahlreicher „neuer“ Kirchen dringend notwendig geworden war. Der Anlaß war der Mongolensturm, als in den verlassenen Dörfern die Holz- und Strohlehm-mauerkirchen

niederbrannten, die Steinkirchen mit dem abgebrannten Dachstuhl zu Ruinen wurden. Im Komitat Borsod waren nach der Schlacht an der Sajó zweifelsohne viele Kirchen vernichtet worden. Es ist anzunehmen, daß beim Bau der neuen Dorfkirchen die unmittelbar vor dem Mongolensturm erbauten größeren Klosterkirchen Pannonhalma (1224) und Bélapátfalva (1232) als Vorbild gedient hatten. Die Dorfgemeinschaften im Umkreis dieser Klosterkirchen, die Arbeitsgemeinschaften, die beim Bau der Kirchen beschäftigt waren, aber auch viele unbekannte Menschen, deren Namen wir niemals erfahren werden, möchten an der Herausbildung und raschen Verbreitung dieses ländlichen Kirchentyps mit dem rechteckigen Heiligtum mitgewirkt haben.

Beim gegenwärtigen Stand der Forschung sind wir der Ansicht, daß sich dieser Dorfkirchentyp im zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts entwickelte. Seine allgemeine Verbreitung ist auf die Zeit nach dem Mongolensturm (1242) zu setzen. Blütezeit dieser Form ist die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts. Gegen Ende des 13. und in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts wird das rechteckige Heiligtum von dem polygonen Typ verdrängt.

Károly Kozák

- ¹ Szabó Ferenc: Borsod megye Árpád-kori templomai. Budapest, 1936.
- ² Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1962. 110.
- ³ Genthon István: Magyarország műemlékei. II. Budapest, 1957.
- ⁴ Az alaprajzi vázlatot az Országos Műemléki Felügyelőségen (O. M. F. őrzött B. A. Z. Megyei Műemléki Topográfiaja. I. kötetében lévő alaprajzi vázlat felhasználásával készítettük).
- ⁵ A templomot legutóbb vizsgálók (O. M. F. Távlati Terv Borsod-A-Z. I. kötetében található leírást Détshy M. – Erdei F. – Keszegh I.-né készítette az 1959. máj. 23.-i vizsgálat során) a templom építésének idejét a XV. századra tették. A közölt fényképek az O. M. F. Fényképtárban találhatók.
- ⁶ Györffy Gy.: i. m. 711.
- ⁷ Középkori falusi templomaink hajójának D-i falában – az eddig ilyen szempontból vizsgáltakat figyelembe véve – általában három, magasan fekvő, félköríves ablak volt, „szimmetrikus” elrendezésben, minden bizonnyal szimbolikus jelentéssel (feltehetően trinitas). Ez az ablakelrendezés még a koragótikus formák megjelenése idején is megtalálható, csak már alacsonyabban helyezik el az ablakokat és nyílásuk szélesebb. (Kozák K.: A lovászpátonai ev. templom feltárása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem. II. Budapest, 1963.) A közölt alaprajz a B. A. Z.-i Top. I. és Szabó F. munkájában található felmérések felhasználásával készült. A közölt fénykép az O. M. F. fényképtárban található.
- ⁸ Szabó F.: i. m. 26. (A Szerző megemlíti, hogy a templom harangja 1619-ben készült.)
- ⁹ Györffy Gy.: i. m. 153–54.
- ¹⁰ Genthon I.: i. m. II. 15. – O. M. F. Távlati Terv Borsod-A.-Z. I. (Détshy M. – Sallay M. – Schönér I.-né. 1959. VII. 29.) kötetében található leírás a templom építésének idejét ugyancsak a XV. századra teszi. – O. M. F. Műemlékek jegyzéke. Budapest 1960. 155.
- ¹¹ Szabó F.: i. m.
- ¹² A munkálatokat Détshy Mihály építésmérnök kísérte figyelemmel. Ő figyelte fel a templom román kori szentélyére. Kérésére kapcsolódtam be a munkába, s a továbbiakban a kutatást együtt végeztük. E helyen köszönöm meg, hogy hozzájárult az újabb adatok e helyen való közléséhez. (Az alaprajz a szerző felmérése alapján készült.)
- ¹³ Szabó F.: i. m. – Csánki D.: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Budapest, 1890. 171. (Furnus.) 136: Kár. okt. I. 167. (Fornas) 1333: Egri káptalan llt. Num. 17. div. 4. fasc. 1. fr. 5., 1405: Dl. 9053; 1411: Dl. 9812.
- ¹⁴ 1738. VIII. Borsod megye tanuvallatásából (mezőcsáti ref. templom ügyében.). Orsz. Levéltár. Helyt. t. Acta Religionaria Lad. C. fasc. 57. (Ezen adatot Baranyai Bélánénak köszönöm.)
- ¹⁵ Genthon I.: i. m. II. 128. („... alapja régi, átépítve a XVIII. század végén.”) – Csánki D.: i. m. I. 178. és 215. (Peturi) 1352: ... Eghazaspethry pred.) 1954: ... (Pethry alakban találkozzunk említésével.) – Az alaprajzi vázlatot a B. A. Z.-i Top. II. kötete alapján készítettük.
- ¹⁶ Csánki D.: i. m. 218. (Sanctus Andreas.) 1332–7. Pápai tizedjegyzék. 1.). – Az alaprajz vázlat a B. A. Z.-i Top. III. kötetében található felmérés és a szerző felmérései alapján készült. – A templom szerepel Telekesy István egri püspök 1700. febr. 18-án írt levelében az alsóvadási és petri templomokkal együtt. (Lesko J.: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. IV. k. Eger, 1907.)
- ¹⁷ A templomot bontás közben megtekintette Détshy Mihály építésmérnök. Elfalazott ablakot és ajtót figyelte meg a templom D-i falában. Kérésére megtekintettem a templomot, s megfigyeléseit helytállónak találtam. Jelentésünk alapján az O. M. F. elrendelte a templomrom románkorinak vélt részének haladéktalan vizsgálatát. A vizsgálat, rövid kutatás, a templom felmérése igazolta a korábbi megállapításokat. A kutatásról szóló jelentés az O. M. F. irattárában található. (Kozák Károly: Jelentés a mezőnyárádi „templomrom” kutatásáról. Budapest, 1964. XI. 23.) A közölt alaprajz a szerző felmérése és annak Détshy Mihály felmérésével való egyeztetése alapján készült. A felmérés rendelkezésemre való bocsájtásáért a helyen mondom köszönetet.
- ¹⁸ Györffy Gy. i. m. 793–94. (1238.: Narrag, 1273: Nyarag, 1323: Baratinarag, 1317: Narad, 1319: Narag.)
- ¹⁹ O. L. Helyt. t. Acta Religionaria Lad. C. fa sc. 57.
- ²⁰ Csánki D.: i. m. I. 144. és 158.
- ²¹ A templomot nem állt módomban megtekinteni. Vizsgálatához az O. M. F. Távlati Terve keretében Dümmerling Ödön építésmérnök vázlatát, leírását és a Fényképtárban talál-

- ható, itt közölt két képet használtam fel. A rajz rendelkezésemre bocsájtásáért a helyen mondok köszönetet. A közölt alaprajz csak megközelítő méreteket tartalmaz, szükséges e kis románkori templom mielőbbi pontos felmérése. A templom leírását Dümmerling Ödön és Voit Pál művészettörténész készítette az 1961. VIII. 24-i lejárás idején, építésének korát a XII. századra tették.
- ²² Genthon I.: i. m. II. 238. — Csánki D.: i. m. I. 144 és 158. (Ragal, Kyusragal, Ragalfeulde) 1357 (Ragal) 1424–1427). A község Aggtelek közelében fekszik.
- ²³ Győrffy Gy.: i. m. 781.
- ²⁴ Verneczky L. — Vuray K.: A sajókereszturi templom műemléki vizsgálata. Borsodi Szemle. IV. évf. (1960) 5. sz. 443–450.
- ²⁵ A rajzokat az O. M. F. tervtárában őrzik. Ezeket használtuk fel a közölt alaprajz készítésénél.
- ²⁶ A fenti munkában olvashatjuk, hogy a torony támpillérei a XVIII–XIX. század fordulója táján, a D-i oldal két támpillére a XIX. században, a szentély oldalán álló támpillérek a XIX., a hátsók pedig a XX. században épültek. A tornyon lévő NY-i bejáratot elfalazták.
- ²⁷ L. 7. sz. jegyzet.
- ²⁸ Entz Géza: A kerci (cirtai) cisztercita építőműhely. Művészettörténeti Értesítő. 1963. 2–3. sz. 121–146.
- ²⁹ Gergelyffy András: Bélapátfalva. Budapest, 1960. 13.
- ³⁰ Entz G.: i. m. 125. o. 5. kép.
- ³¹ Az abaujkéri egyház négy év alatt 31, az abodi 24, az alsóvadási 38, a sajókereszturi pedig 47 garast fizetett pápai tized fejében.
- ³² Győrffy Gy.: i. m. 138. — Csánki D.: i. m. I. 217.
- ³³ O. M. F. Távlati Terv. Borsod megye XXVI. k. (Papp I. — R. Ratkai I. 1961. V. 11-i felvétele.)
- ³⁴ Gerecze Péter: Magyarország műemlékei. II. Budapest, 1905. 87. (Ev. ref. templom az átmeneti korból.). — A templomról megemlékezik Korompay György: Középkori eredetű református templomok és templomerődök c. munkájában, s alaprajzát is közli, melyet felhasználunk a dolgozatban közölt alaprajz készítésénél. (Különlenyomat a „Magyar református templomok” c. munkából. Budapest, 1942. 19.)
- ³⁵ O. M. F. Tervtár.
- ³⁶ E templom külső megjelenésében igen hasonlított az egerfarmosi templomhoz, mielőtt átalakították volna (12. kép). Az átalakítás előtt készített rajzon az előtt is egy fa harangtornyot látunk.
- ³⁷ Kozák K.: A szigligeti Avasi-templomrom feltárása. (Egyenes szentélyzáródású templomok.) Sajtó alatt. Kézirat leadva a Magyar Műemlékvédelem III. kötetéhez.)
- ³⁸ Koroknay Gyula: Egyenes szentélyzáródású templomok Szabolcs-Szatmár megyében. (A nyíregyházai Jósza András múzeum évkönyve. I.) 1958 (98–126.)
- ³⁹ Koroknay Gy.: i. m. — (A Szerző is későbbinek tartja e formájú templomokat, de bizonyító erejű adatot nem közöl.)
- ⁴⁰ L. 7. sz. jegyzet. — (Ilyenféle törekvéseket látunk a pannonthalmi templom É-i mellék-hajója feletti „folyosó” — ma kápolnák vannak ott — keskeny, csücsíves záródású „lőrésablakaiban”, a lovászpatonai ev. templom D-i falában lévő három „szimmetrikus” elrendezésű, keskeny nyílású, csücsíves záródású ablakban, a zalaszántói rk. templom D-i, koragótikus ablakában, valamint az árpási, egykori premontrei prépostság templomának É-i oldalán lévő, keskeny, hosszú, csücsíves záródású ablakában is.)
- ⁴¹ Koroknay Gyula szerint minden esetben kimutatható a szabolcsi templomok szentélyének É-i oldalán a sekrestye. Úgy gondoljuk, hogy általában azok is később épülhettek mint az egyenes szentélyzáródású templomok. Ez időben semmi esetre sem tarthatjuk általánosnak a kis falusi templomokkal egy időben épített sekrestyéket, ha esetleg akad is ilyen közöttük. Az e templomok mellé épített sekrestyéket a kisméretű templomok egyszerű bővítésének tartjuk, amelyek építésére a lakosság számának emelkedésével és a papság helyzetének, változásával, esetleg liturgikus szempontok szükségzerű következményeként került sor.
- ⁴² Levárdy Ferenc: Pannonthalma építéstörténete. Művészettörténeti Értesítő. 19... és 19...
⁴³ Koroknay Gy.: i. m. 123.
⁴⁴ Gergelyffy A.: i. m. 22 és 36.
⁴⁵ L. 37. sz. jegyzet. — (A rajzokat Kremnicsán Ilona, a fényképeket, nagytapasztatásokat, reprodukciókat Király György, Sz. Kovács Éva és Kozák Károly készítette, másik része az O. M. F. Lemeztárában őrzött felvételekről készült.)

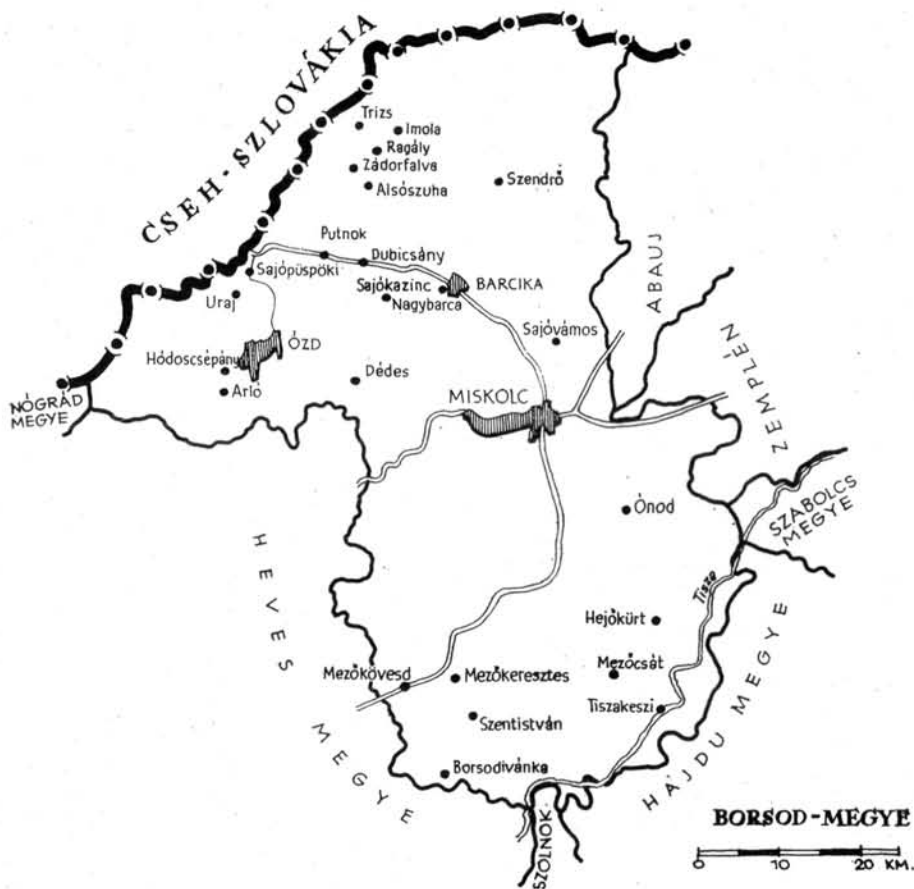
BORSODI NÉPI LAKÓHÁZAK JELLEMZŐI

Az itt tárgyalt népi (paraszi vagy kismemesi) építmények néprajzi szemléltető műemlékek, jellegzetesek a tájra, a népcsoportra, az építőanyagra, az építőkészségre és a díszítőművészetre; egy évszázadokon keresztül idegen szellemi behatásoktól elzárt közösségek kitűnő alkotásai, az anyagszerűség, a szerkezet és formák összhangjának kapcsolatából, hagyományos díszítőművészettel kialakított alkotások melyek a múlt század végéig épültek a térképen bemutatott területen fekvő községekben.

A feudalizmus fojtó elnyomásából kibontakozó parasztság polgárosodása az így született kispolgárok építőtevékenysége már eltér az etnikumok jellemzőitől s lakáskultúrában a polgári lakóház jelenthetett is némi emelkedést, de stílusbeli nagy hanyatlást mutató és elszomorító ún. nemesvakolatú tornyos, manzárdos vagy szecessziós alkotásokat hozott létre. Ma a hivatalos tervezőirodák tervei szerint épített vidéki lakóházak ha szerkezetben, kényelemben vagy akár stílusbelileg jelentenek is méltánylandó szintet, de közben elsikkadt a népi kultúra minden izessége, színpompája és gazdagsága. E tények lerögzítése után nem marad más feladatunk, mint-hogy meglevő népi műemlékeinkből mentsük ami még menthető, s ha gyérülésüket, pusztulásukat már nem is tudjuk megakadályozni, de vegyük számba a meglevőket, örökítsük meg azokat. E rövid ismertetésnek is ez a célja.

Ismertetésemnél nem követem Bátky Zsigmondnak „A Magyarság Néprajza”-ban lefektetett, bár irányt mutató tipizálását, mely a magyar házfajtákat tűzhelyük szerint foglalta ötféle csoportba.¹ Az eltelt időben a szabadkéményeket és füstölőket már felváltotta az „orosz-kémény”, a katlanos falazott tűzhelyeket, a kürtös- vagy síposkemencéket a „masina”, sőt már ezek helyébe is Ózd, Sajóbábony, Kazinbarcika, Tiszapalkonya ipartelepeit körülvevő községekben a nagyipari tűzhely, a csempézett „spór” lépett s ha netán az évszázados, falazott tűzhely megmaradt volna is valahol, muzeális érték maradt. Ismertetésem ezért is csak tájjellegű külsőségekre szorítkozik, de az itt közölt 1940–41. évi gyűjtőgyűjtésemnek csak töredékét jelentő példákön, jellegzetességükön keresztül szeretnék rámutatni népünk tehetségét szemléltető kimeríthetetlen változatosságú formagazdagságra, biztos arányérzék melletti játékos díszítőművészetre és a hagyományos szerkezetek mellett józan takarékoságra.

Legősibb és ugyanakkor alföldi típusú a földanyagú (patics, vályog, vertfal) az ágasfás, szelemengerendás, szarufás, tetőszékkal egybeépített födémgerendázatú, „boldog-anyá”-nak nevezett tartóoszloppal alátámasztott matyóföldi „üstökősház” (1. kép), mely a matyóföldi Mezőkövesd és Tard községekben volt megtalálható 1944-ig. Üstökös-háznak nevezik a zsúppal vagy náddal lefedött ház végfalainak félkúp alakú lefedését, amikor a félköröves ereszkiallást az ágasfából kinyúló, szelemmenthordó hónalj-fa támasztja alá. A ház egyszerű négyszögalaprajzú és három helyi-

séget tartalmaz; középpütt a pitvarba lépünk, ennek hátsó részét a szabadkéményes főzőfülke foglalja el s a pitarból jobbra-balra nyíltott egy-egy helyiség. Az üstökös-ház nem épült tornáccal². Volt eset, hogy elbontván az üstökös-ház üstökét, meghagyták a homlokzaton kívülálló „ágasfát”. Míg az üstökös-ház kivételes matyó-jelleg (2. kép), az ágasfás típushoz már találtunk példát Vas (Vashosszúfalu)³ és Sopron (Acsalag) megyében is⁴, ahol is azok 1938-ig voltak láthatók.

A házak végfalának oromzati fallal vagy vértelkekkel való kiképzése későbbi kialakításra utal. Az oromzatnak vértelkek elnevezését Matyóföldön ma is használják s szeretik onnan magyarázni⁵, hogy a vértelkek egy-egy vérségi kötelék hadrendi tartozását jelzi úgy, hogy a házak oromzati homlokzatát e köteléket jelző különböző fonással felismerhetően díszítették. De abból, hogy oly vidéken is vértelkek az oromzat, ahol a lakosság hadrendbe nem tömörült, arra következtethetünk, hogy a vértelkek származhat a szláv „ver” szóból alakuló „vércélet”-ből⁶ úgy, mint akár a tapasztott nádazásból kiképzett „veremény”-ből⁷, amint ezt helyenként nevezik is. A vértelkek

készült vesszőfonásból nyersen vagy tapasztva, készült tapasztott nádalással vagy vályogfalazással és a későbbi időben deszkázottan is, amint erre mind a Matyóföldön, mind Dunántúli megyékben is számos példát találunk. A deszkázott vértelék Dél-borsodban, a vakolt oromzat palócföldön bő forrása volt a díszítő készségnek s itt is gyakorta alkalmazott díszítés volt a „napsugaras” s feltehetően innen elszármazottan, az egész magyarság minden területén. Tárgyi alapot nélkülöző délibábos magyarázat az, mely a napsugaras díszítést még az ősmagyarok napimádatára vezeti vissza (3., 4., 5., 6. kép).

A zárt ősbíbb típusnak egy nyiltabb és fejlettebb formája a ház oldalán futó tornácot eresszel lefedetten és a tornácot fa oszlopokkal alátámasztottan kiképzett deszkázott vértelék.

A Sajó alsó szakaszán jókora terület tájjellegét adja a csonkán lekontyolt (kanfaros) tető alsó oromnégyyszögében kialakított sima deszkaborítású vértelék, de ezen belül keretezett folyamatos, ballusztér babáknak, bicskázott' díszítése, a szegély-deszkák kifaragásával is. E jelleg központja Onód (7. kép), de megjelenítését megtaláltam Tibolddaróctól Tiszalucig sok helyütt, mint ahogy fellelhető Somogy megyében (Szenna, Szilvásszentmárton), Vas megyében (Szalafő, Meszlen, Rönök), Zalában (Felsőbagod, Mikekarácsonfa, Gersekarát), Baranyában (Nagydobsza, Nemeske) elterjedten.⁸

A Sajóvamos-i lakóházakhoz (8. kép), ahol az utcai bütüfalra helyezett padlástfeljáró a padlás magasságában kiképzett könnyű rácsoszáttal nyer oromzati díszítést, ugyancsak messze kell mennünk kölcsönhatást keresni, mert csak az Ormánság (Darány, Potony)⁹ vagy a Muramellék (Martonhely)¹⁰ lakóházainál lelhetjük fel.

A tiszamenti községek fel egészen Szentistvánig (9., 10. kép) már árulkodnak a nagykun szellem jelenségről s így arról, hogy a nagykun jelleg átlépte a település határát, mely tulajdonképpen a Tisza vonala lenne¹¹. A közbeépített, de tágas, szelős tornácok fehérre meszelt, de akár festett faoszlopaikkal árasztják magukból a Nagykunság tiszta levegőjét és nyugodt derűjét.

Mezőcsát és vidéke előszeretettel formázza házáat csonkaereszkontyos tetőszékkal, ennek felső oromháromszögében a termények tárolásához jó szellőzést adó padlástéri nyitott résszel. Hejőkürti felvételünk (11. kép) a magyar tájra annyira jellemző akácfákkal körülvett, egyszerű gazdaságos szerkezetekkel készült, részleteiben kiegyensúlyozott, egészében harmonikus, tiszta, takaros és józan, fehérre meszelt és minden ízében valós s ezért úgy, mint a benne lakók is: talajban gyökerezettek.

Vagy lehet-e a magyar nép lelki habitusát, életmódját hívebben kifejezni, mint azt a mezőcsáti kismemesi lakóház elárulja; klasszicista építőstílusban fogant széles-tempósan elülő csonkán kontyolt nádfedelű kicsi ház, félköríves tornácos ambitusával kifejezi a táblabíró-világ karakterét, gyöngyszeme a tájjellegnek is, de ugyanakkor annyira egyetemesen magyar, hogy az ország bármely részén is tájbaillően felépíthető lenne (12. kép).

A délborsodi alaptípusok határvonala Miskolcig terjed. Miskolctól északra a Bódva, Sajó vagy Hangony völgyében már palóc vagy barkó vidékre érünk, melynek építésmódja elüt a délborsodi lakóházaktól. Alaprajzilag ugyanaz a kiindulási alap; közbülső pitar, ennek hátsó felében főzőfülke, majd jobb- és bal oldalán egy-egy helyiség. A tornácnélküli ház legegyszerűbb esetében még nem csillogtathatja a népi művészkedést, de tornáccal megtoldva, majd két traktusossá is fejlesztve, alaprajzilag is igen sok változatot hozott létre.

A délborsodi lakóházaktól először is abban tér el, hogy a tornácos alakzataiban a tornácok már sűrűbb oszlopállásúak, ezek is mellyéddel korlátoztak s így már akkor is zártabbak, ha nem is tartalmaznak falazott bejárókat előlépcsőkkel. A tornácoszlopok lehetnek faragottak, mint ez kedves volt a fában bővelkedőbb barkácsoló lakosoknak, vagy simák, ha ez a klasszicista kor kimértebb szelleméhez s így az épület stílusához éppen jobban illett, (13. kép, 14., 15.), de éppen azért, mert itt a tornácok már nélkülözik a délborsodi tornácok levegős derűsségét: komolyabbak vagy talán komorabbak is.

Elüt a délborsodi példáktól az Ózd környéki Hodoscsépány és Arló községeinek az a lakóháza, hol az oldalt végigfutó tornácot befordítják a ház utcai végfalára úgy, mint ezt a szomszédos nógrádi palócvidéken Hollóközségben is teszik.¹² A mellvéd deszkázata dúsan faragott volta érzékelteti azt is, hogy itt már erdők közelébe értünk (16. kép).

Főleg díszítésben jelentenek eltérőt vagy többet a palóc házak minden más vidékénél. Az itt előszeretettel alkalmazott játékosan kedves és díszítő képzeletet tanúsító stukkó dísz; megkapó jellegzetessége a Sajó- és Bódvavölgyének.¹³ Történeti stílusokból nyeri eredetét, de itt a görög akantuszlevél a nép ízlésén át népi megfogalmazásban rozmaringgá vagy akáclevélle formálódott, miközben teljesen magyarrá változott (17. kép), sőt a fában faragott délborsodi 'napsugaras' is palóc stukkó napsugarassá vedlett (18. kép). Tagadhatatlan, hogy vakolt népi díszítések fellelhetők még Győr—Sopron, Veszprém, Vas és Zala megyékben is, de — a palóc stukkók dicséretére legyen mondva — ott ez inkább a történelmi stílusok eklektikus vagy idegen hatások visszacsengése és nem vetekszik a palóc vidék stukkódíszének gyakoriságával, ezek bő vénájú játékos képzeletével s ugyanakkor ízes, magyaros s mintegy mesészerű megformálásával.

A falazott oromzatoknak 'szívesen' alkalmazott palóc motívuma a szív alakú padlásablak, mely 1—5 többszörös alkalmazásában is (19., 20. kép, 21. kép, 22. kép, 24. kép) előfordul.

Megtalálhatjuk azonban Északborsodban a történelmi stílusok behatását is. A reneszánsz építési emlékeivel még középületeknél, vagy kastélyoknál is csak gyéren találkozhatunk, lakóházaknál pedig annál kevésbé, mert hisz itt nem alkalmazhatták az évszázadokat átélő nemes építőanyagokat. A barokk stílus a feudalizmus s az ellenreformáció stílusa, épületei a nagyság, a hatalom kifejezői s így e stílus ritkán alacsonyodott le a paraszti vagy akár kisnemesi lakóházakig, s így kivételes jelenségnek tekinthetjük a barokkból fogant rokokó revelációjára a szendrői „festő-házat”, mely egy műhellyel kombinált háromszintes lakóépület s mint ilyen egyedüli s ugyanakkor ipari műemlék. (23. kép).

A felvilágosodás hajnalát, a nemzeti törekvések ébredését a klasszicizmus képviseli s így először ez jut el a vidéki kis kúriáig. Az aulikus főurak kastélyai rendre konzervatív barokk stílusban épültek, de a XIX. század elejétől a haladás szellemét, a kort kifejező klasszicizmus építőstílusát már a kisnemesek udvarházai is képviselik, melyre megyénkben is találhatunk számos példát.

A klasszicista építőstílus lakóházaknál is alkalmazta a dór- (24. kép), az ion- (35. kép, a toszkán (25. kép, 26. kép.) oszloprendeket vagy a rendbe nem sorolható oszlopokat s így még provinciálisabb megjelentetésben főleg tornácoknál (27. kép.). Alkalmazta sarkokon több helyütt az armirozást (28. kép), utcai homlokzatokon a lezénákat (29. kép), az ablak feletti lunettákat jelesebb- (30. kép) vagy provinciálisabb (21. kép) formákban, minthogy ezekre a nem is távoli gyöngyösi Orczy-kastély¹⁴

vagy Kasselik Ferenc balassagyarmati megyeháza¹⁵ vagy Hild József egri alkotásaiból élőképet kaphatott, melyeknek hatását aztán számtalan névtelen vidéki kismester hibátlan arányérzékkel készített, de itt be nem mutatott alkotásán regisztrálhatjuk. A klasszicista időkből, ha lakóháznakál még lelünk is egy-egy barokkizáló törtvonalas oromzatot, ez már azt is elárulja, hogy ez őt — hat évtizeddel későbbben épült, már kiesik a barokk kor szelleméből, már sugározza a táblabíróvilág szigorú, mértéktartó szellemét, a hajlatokat elhagyó, kiugrásokat ellaposító egyszerűségét s ezek helyébe a szerény, de pallérozott eszközökkel, finom arányokkal kiegyensúlyozott, nyugalmat biztosító architektúra lép, ahol az oromzat tört vonala inkább csak a díszítőkedv tradicionális örökségét mutatja.

Az ily stílusban fogant lakóház, „klasszikus” példája az alsószuhai (32. kép.) ahol is a törvonalú oromvégződés mellett fel kell hívnunk a figyelmet arra a szigorú, talán „protestáns” egyszerűségre, melyet e klasszikus elemekkel díszített homlokzat mutat. Az oromzatos utcai homlokzat földszinti részét felbontja három kis kiülési, egyszerű profilokkal ellátott fejezetű lizénákkal, az ablakok felett pedig a görög-dór oszloprendből származtatott mutulicseppes szemöldökpárkányt ad díszül. A felső timpanonban kis stukkó-koszorú díszítést kapunk, klasszikus szigorúság mellett, a díszítések könnyed játékával, művésziiesen.

Bemutatjuk egy palóc faluban az utca sorát, a lakóházak fegyelmezett ütemes rendjén át azok egyenletes ritmussát, azok klasszicista szigorú formázását s így nem rontja annak stílusegységét a közbeszúrt barokkos törtvonalú oromvégződés, mely nem zavaró élénkítést jelent. (33. és 34. kép.)

A múlt század termésének megynkben talán legszebb alkotása a zádorfalvai ref. lelkészlak. Összehasonlításként melléállíthatjuk azokat a nyírségi kúriákat, ugyanilyen tömb- és részletbeépítéssel, melyeket a Magyarság Néprajza¹⁵ vagy Győrffy István a Magyar falu — Magyar-ház¹⁶ c. könyvei közölnek. A nyírségi dór vagy toszkán oszloprendek helyett itt ion oszloprendet alkalmaz tervezője s így máris az oszloprendadta könnyedséget érte el, de ezenfelül a finomabban tagozott profilokkal, a kontyolt nyeregtetők helyett kontyolt manzárd tetőjével is emelte könnyedségét, fokozta nemes arányát. Hosszoldalán végigfutó tornác elé nyolc ion oszlopot helyezett, míg a végfalak díszítése előreugrasztott koronázó párkány alatti négy-négy ion fél-oszlopot. A domboldalra épített kis kúria az elébe táruló szép kilátással, nemes egyszerűséggel a tájba plántáltan kell, hogy jó rangsorolást nyerjen a megyei népi műemlékek között. (35. kép.)

Eddigi példáinknál rendre hivatkoztunk országunk más tájain fellelhető kölcsönhatásokra. A palóc házak szellemi kapcsolata érdekes, hogy a délborsodtól távolabbi vidékekre mutat s így az alsószuhai házunkkal egy szellemi töből fakad a távol erdélyi székely (Farcád, Udvarhely megye)¹⁷ vagy akár a közelebbfekvő bihari (Kisnyégerfalva)¹⁸, de akár a szatmári vagyis zempléni népi (kisnemesi) lakóház. E hasonlóság dombos terepokozta adottságokból is eredő, de ezen felül megdöbbenő a fajban-, származásban- és kultúrában talán különbségeket hordó nemzetségek lakóházainak izlésben, szerkezetekben és szellemiségben élénk állított rokonsága.

Összegezve az elmondottakat, azt állapíthatjuk meg, hogy míg a matyóföldi „üstökös-ház” mással össze nem hasonlítható ősi eredetiséget mutat, akkor a többi megyei népi lakóépületek kölcsönhatása távolabbi vidékekkel mutatható ki: Borsod egészében nem képez zárt etnikumot s a peremvidékek mutatják a különböző szomszédságok — a Nagykunság vagy a nógrádi palócvidék — szellemi befolyását. A közbeeső zöm is két egymástól eltérő jellegzetességet mutat, de ezen belül mindegyike ad

több oly kimagasló változatos példát, mellyel népünk tanújelét adta magasszintű építőkultúrájának, művészi rátermettségének, sajátos formagazdagsággal, leleményes diszitőkedvteli alkotóerejének, melyek aztán az egyetemes magyar népművészet jelentős értékei s méltók arra, hogy képeit az utókor részére meg is őrizzük, hátha még a jövő építészei tartalmat meríthetnek és tanulságot vonhatnak le belőlük, mint erre a zenében van példa.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Bátky – Györffy – Visky: Magyarság néprajza I. köt. Építkezés old. 147.
- ² Károlyi – Perényi – Tóth – Vargha: A magyar falu építészete. Építkezés. 28. oldal.
- ³ Dr. Tóth János: A magyar falu építőművészete. Szombathely 1945. 104. kép.
- ⁴ Miskolczy László: Anyag, szerkezet, forma a népi építészetben. Magyar Építőművészet 1954. 7–9. szám. 197. oldal.
- ⁵ Dala József – Erdélyi Tibor: Matyóföld. Bp. 1941. 20. oldal.
- ⁶ Malonyai Dezső: A magyar nép művészete. V. kötet. A palócok művészete Bp. Franklin 212. oldal.
- ⁷ Miskolczy László – Vargha László: A Nagykúnság vidék népének építészete. Bp. 1943.
- ⁸ Károlyi – Perényi – Tóth – Vargha: Id. mű. 146–158. old.
- ⁹ Dr. Kiss Tibor: A Szigetvidék és Ormánság népének építészete. Bp. 1943. 17–19. kép.
- ¹⁰ Dr. Tóth János: Adatok a Muramellék építészetéről. Magyar Építőművészet. 1957. 5–6. szám.
- ¹¹ Miskolczy – Vargha: Id. mű. Bevezetés.
- ¹² Károlyi – Perényi – Tóth – Vargha: Id. mű. 131. old.
- ¹³ Istvánffy Gyula: A Sajómenti népies építés diszitő formáiról. Bp. 1907. Jókai nyomda.
- ¹⁴ Zádor – Rados: A klasszicizmus építészete Magyarországon. Bp. 1943. 203. és 74. kép.
- ¹⁵ Bátky – Györffy – Visky: Id. mű. I. kötet. XXII. tábla.
- ¹⁶ Györffy István: Magyar falu – Magyar ház. Turul. Bp. 1943. XXIV. tábla. Megyery kúria. Kemece, Szabolcs m.
- ¹⁷ Bátky – Györffy – Visky: Id. mű. I. kötet. XX. tábla.
- ¹⁸ Bátky – Györffy – Visky: Id. mű. I. kötet. XXI. tábla.

* *Megjegyzés:* 1940–41. évben más munkám kapcsán alkalmam nyílt több borsodi község látogatására s a cikkben közölt 35 kép az akkori majd 200 felvételem válogatása. Akkori leköötöttségem nem engedte a felvételek tárgyainak felmérését vagy tüzetesebb vizsgálatát s éppen ezért még 1941-ben gyűjtögetésem javarészét átadtam a Magyar Ház Barátainak, és a miskolci Múzeumnak.

Nekem örömet jelentett fellelésük, de örömteli értékelésnek tartom azt a tényt is, hogy az eltelt időben – ha tudtom nélkül is – e gyűjteményekből a felvételek egyikét-másikat "fel-fedezték" és esetleg saját leletként közre is adták. Megemlíteni tartozom, hogy a közlőtekből 12 db úgymint az 1., 2., 3., 4., 7., 8., 17., 24., 29., 32., 33. és 34. sz. kép kivételesen hozzájárulással nyert első közlést A Magyar Falu Építészete c. mű 95–102. oldalán s még mindig fennmaradó 23 db itt nyeri első publikálását.

1. Mezőkövesd. Űstökös-ház

2. Mezőkövesd. Ágasfás-ház

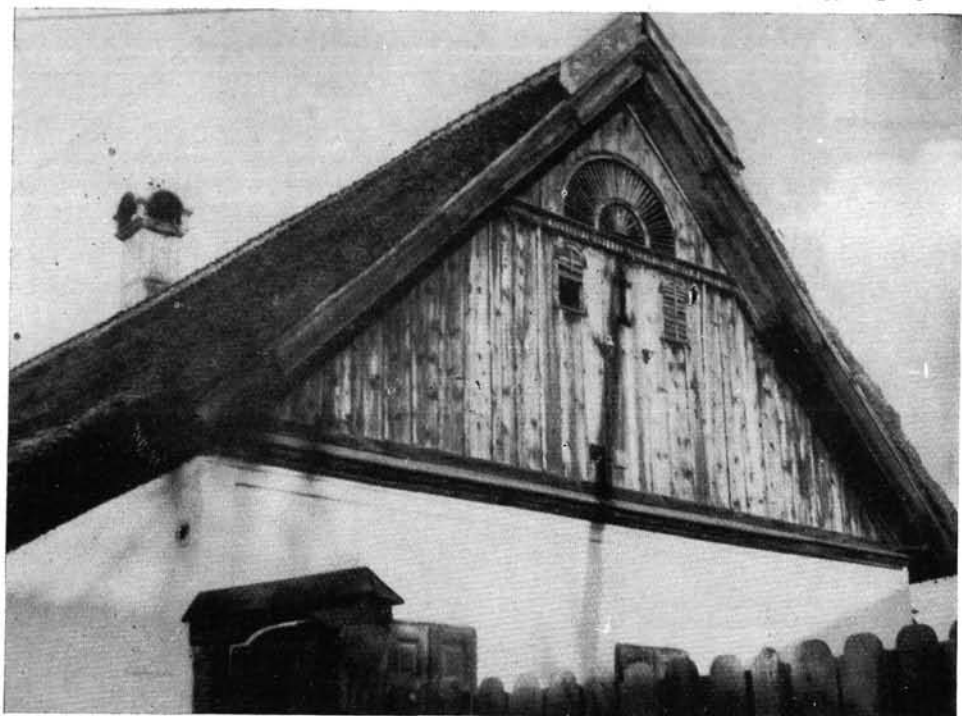
3. Borsodivánka. Deszka vértelék

4. Mezőkeresztes. Deszka vértelék, szabad kémény

5. Mezőkövesd.
Napsugaras vértelenek

6. Borsodivánka. Nagy napsugaras

7. Őnod
8. Sajóvamos

*9. Tiszakeszi**10. Szentistván*

11. Hejőkürt

12. Mezőcsát. Lévay András háza

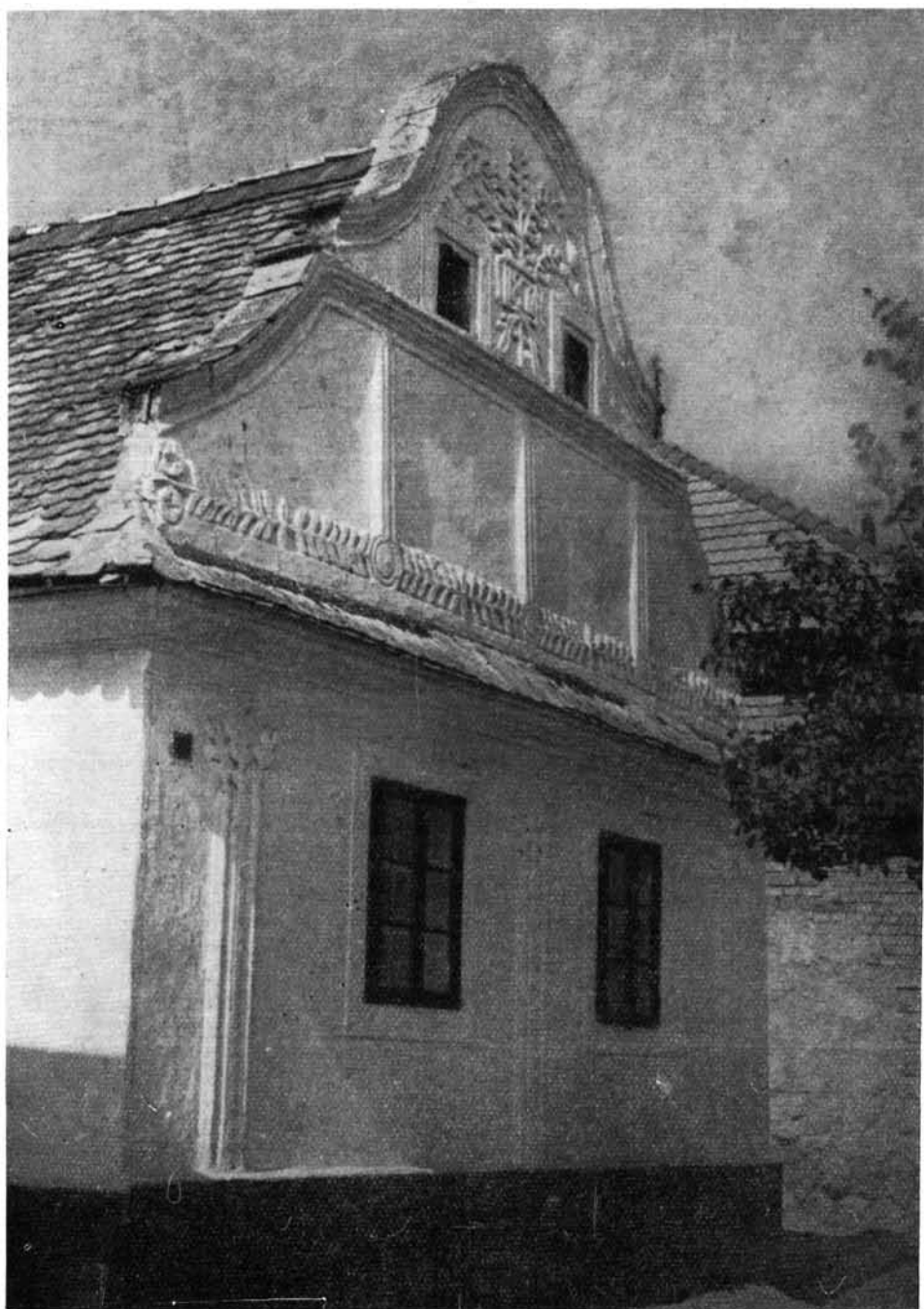

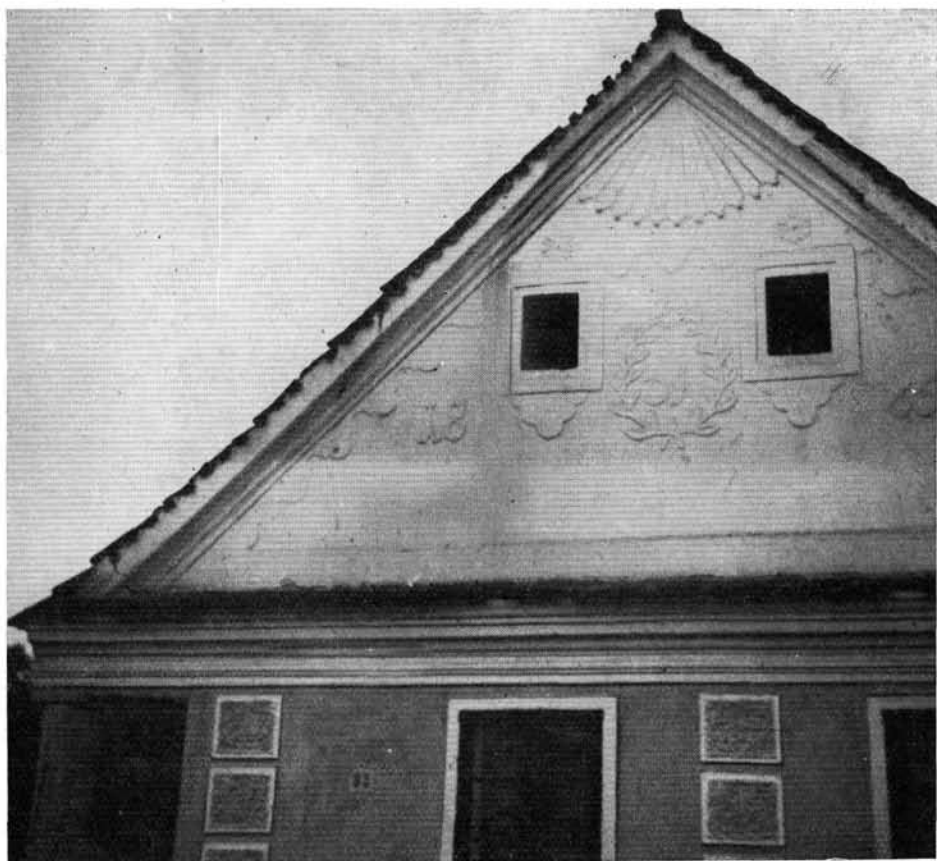
*13. Ragály**14. Zádorfalva*

15. Zádorfalva
16. Hodoscsépány

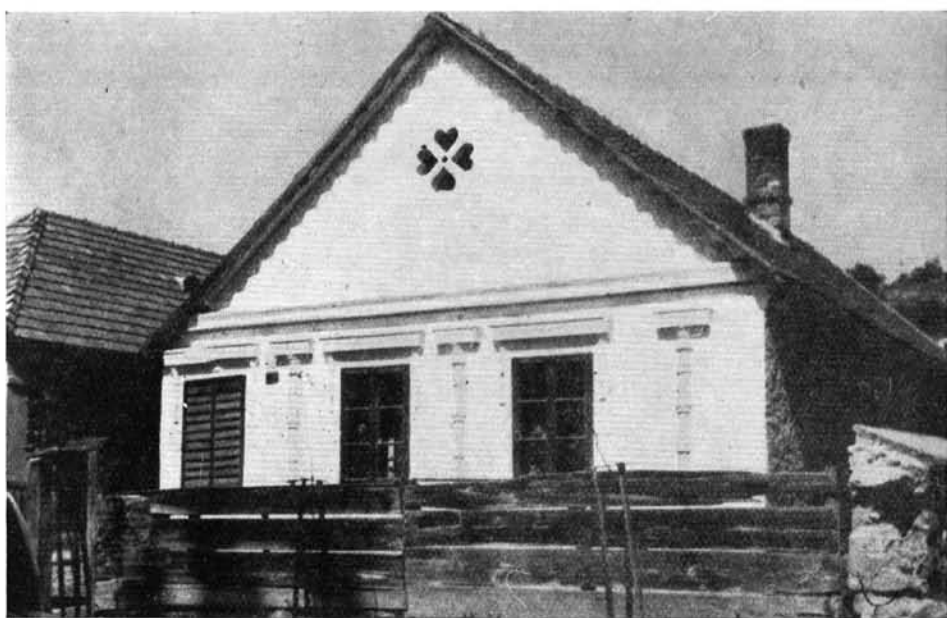
17. Sajópüspöki

18. *Trizs*

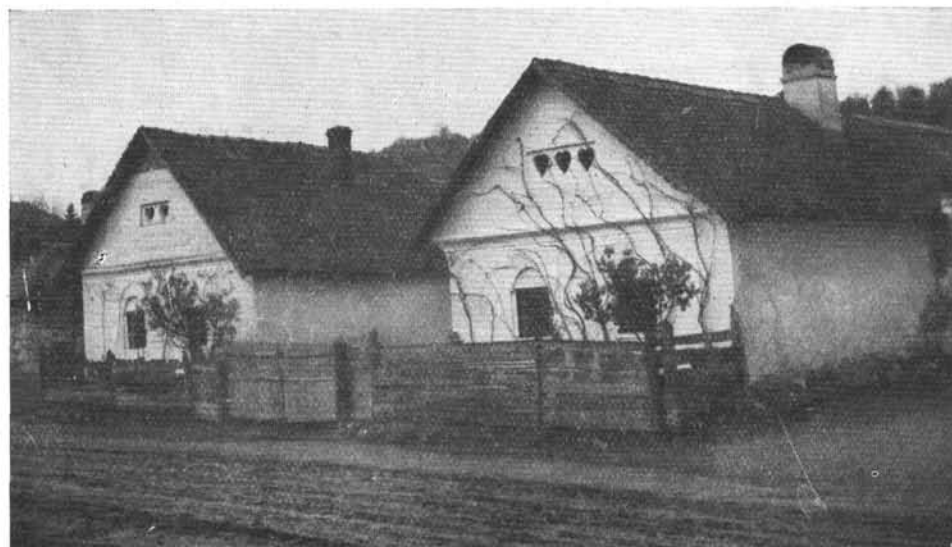
19., 20. Nagybarca

21. Dédes

22. Imola

23. Szendrő. Festőház

24. Sajópüspöki

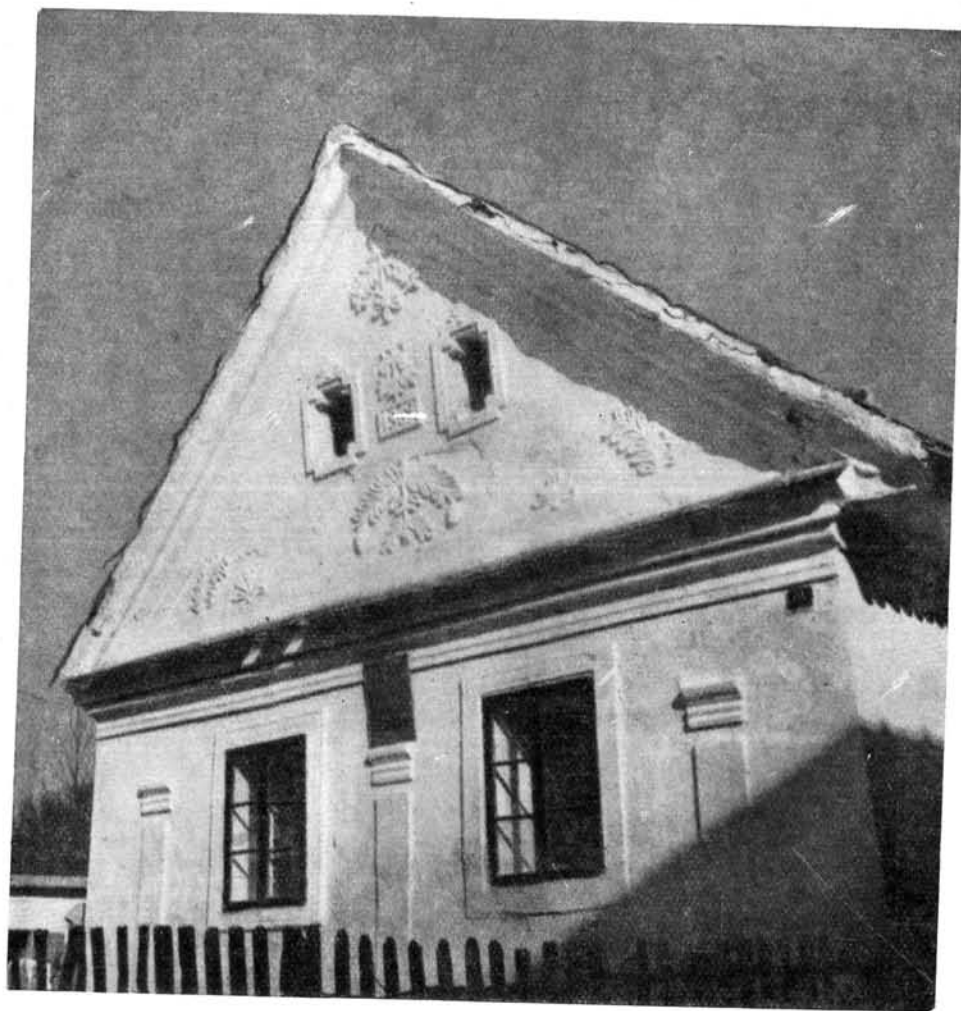
25. Imola

*26. Sajókazinc**27. Zádorfalva*

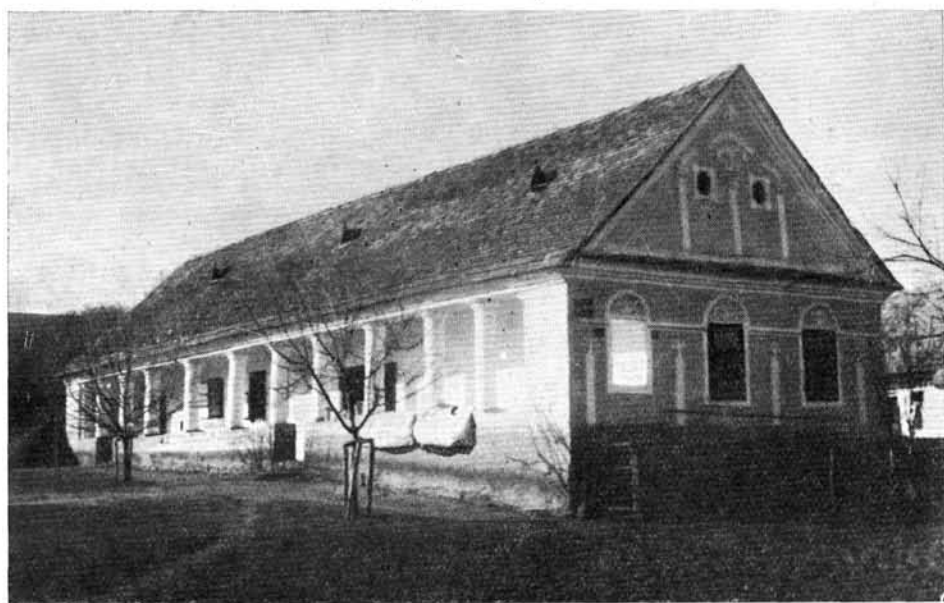
28. Trizs

29. Uraj

30. Dubicsány

31. Uraj. Rostás Lajos háza

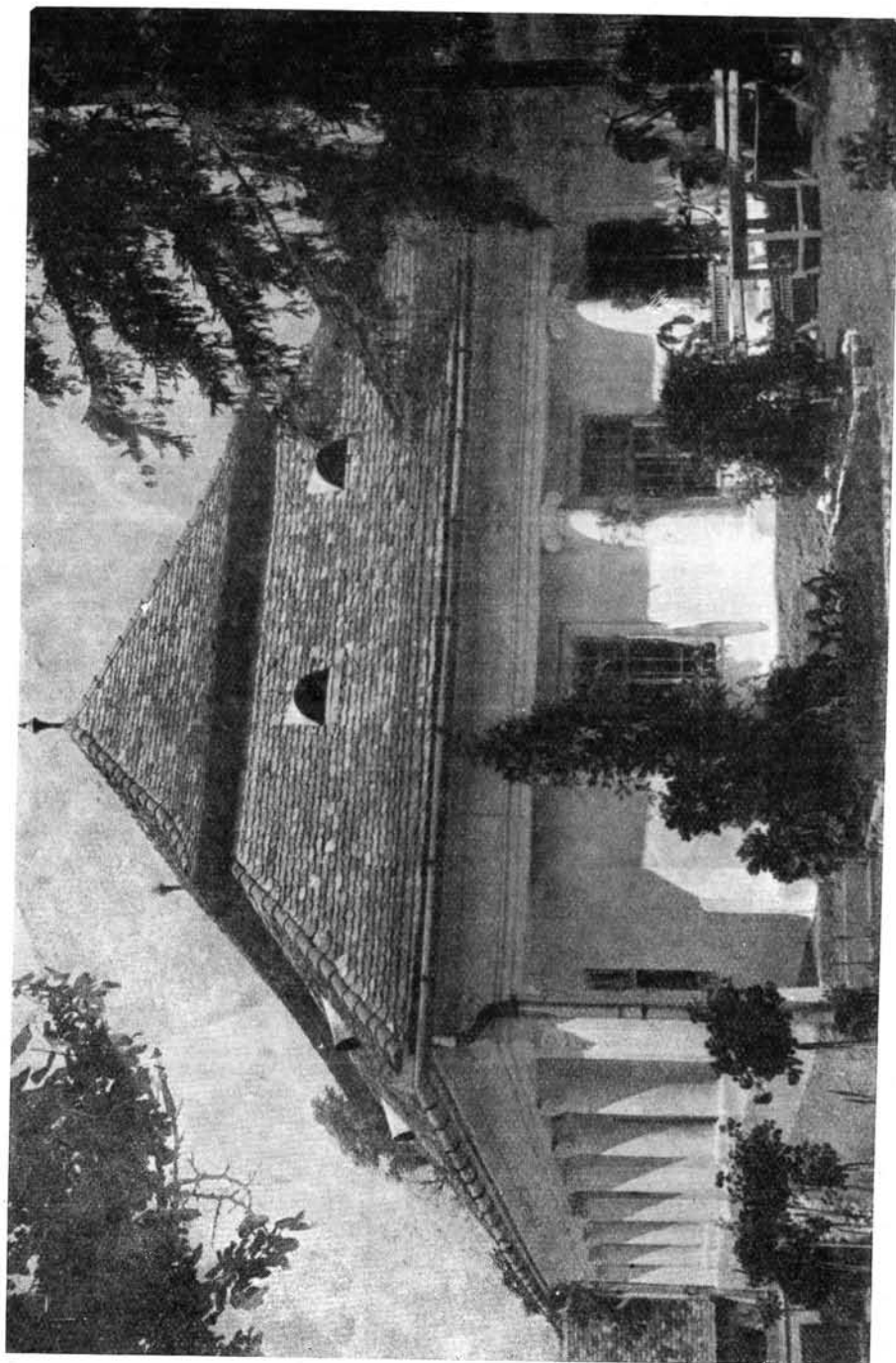

32. Alsószuha

33., 34. Sajópüspöki

35. Zádorfalva. Ref. lelkeszlak

ADATOK AZ ÉSZAKBORSODI PÁSZTOR- ÉS PARASZTDALOK KAPCSOLATAIHOZ

Ismert jelenség a népzeneben, hogy egy-egy népdaltípus változatai ritmikailag is eltérhetnek egymástól. Az ütembeli variálódás egyik módja; széles ütemzésű (parlando, rubato) dallamok átmennek feszes, pattogó ütemű változatokba, s ezzel egészen új zenei élményt nyújtanak. Emelkedettebb hangulatot teremtenek. E dallamváltozatokban az ifjúság szólal meg, — legtöbbször tánc közben. A jókedv, az életöröm nem tűri sokáig a lassú, széles ritmusú dallamokat, ahogy a nép mondja — a „hallgató” dalokat, hanem olykor-olykor legyorsítja, tüzesekké, fürgékké teszi őket.

A lassúból a gyorsba való átugrásra vannak szórványos példák, melyek élet-tani, lélektani okokkal könnyen magyarázhatók.

Vannak azonban olyan gyakori példák is, melyek egy-egy néprajzi területre s e területeken élő emberek társadalmi viszonyaira jellemzőknek foghatók fel. E tipikus példák olyan következetesen ismétlődő és analógiás jelenségek, melyek már néprajzi sajátosságok. Élettani-lélektani magyarázat kevés hozzájuk. E zenei jelenségeket az adott táj társadalmi képletébe helyezve kell vizsgálnunk.

Ilyen példákra figyelhetünk fel az északmagyarországi palóc dallamdialektushoz tartozó borsodi barkó népzeneben.

Borsod északnyugati részén, a Sajó felső szakaszán, annak környékén, a Bükk hegység peremfalvai körében, s még inkább a Bükk-től északnyugatra, a Hangony—Arló—Csokva völgyének tájain, az öregek, kevesebb számmal a középkorúak ajkán még élnek lassú, széles ütemű pásztordalok, melyeket a fiatalok ajkán hasonló dallamú, de gyors, feszes ütemű nóták váltottak fel.

A két dallamritmika egyelőre egymás mellett él még (az idősebbek és fiatalok korcsoportjainak megfelelően): az idő múlásával az idősödők úgy tűnnek, mintha visszatérnének a parlando-rubato változatokhoz, s a tempo giusto ütemű dallamok szerepét átadnák a következő, felnövő fiatalságnak, de az előbbi széles, lassú ütemű dallamok egyre inkább elmaradoznak, a régi pásztoreletet tükröző szöveges tartalmuk ma már a múlté. A feszes, gyorsütemű változatok szívósabb fennmaradásukat vidám, üde hangulatot teremtő erejüknek és többnyire általános érzést (barátság, szerelem) kifejező szövegezésüknek köszönhetik.

A barkóság körében végzett népzenei gyűjtéseim eredményeiből néhány pásztor-betyárdallamtípust ragadok ki, s ezek feszes ütemű változatait állítom párhuzamba. E párhuzamos példák részben régi, részben új szerkezetű dalok. A ritmusváltások e példákban következetesen jelentkeznek.

Az első (1., la) párhuzamos példák dallamanyaga a Bükk-Mátra környékén elterjedt nyolcas szótagszámú, jellegzetesen palóc dallam. Nagyon népszerű. Az öregek nagyon sokféle szöveggel szólaltatják meg ma is. Legismertebb szövegezésű a híres Bükk-Mátra-vidéki palóc betyárról, Vidrócki Marciról szóló „A Vidrócki híres

nyája...” kezdetű változat.¹ Saját gyűjtésemből más szöveggel és kis dallam-eltéréssel adom.

A 2., 2a számú nyolcszótagos párhuzamos példák dallama még a fentnél is elterjedtebb, nehezebben körülhatárolható, általában az északalföldre és a barkóságra jellemző. Rajzási területei; a Sajó—Hangony-völgy, a Bükk-hegység környéke, innen délkeletre a délborsodi Tisza-táj. Ez a dallam legerősebben cseng a Tiszántúl, a Hajdúságban. Általában az északalföldi változatok egységesebbek.²

Az északborsodiak második és negyedik hangsorukban a szokásos északalföldi dallamfrazeológiától eltérnek, s a negyedik hangsorban gyakran keverednek, átveszik az 1. sz. dallam negyedik hangsorát.

Már itt hangsúlyozom, hogy az alföldön a lassú ütemű példák a népszerűek. A pattogó, gyorsritmusú változatoktól, melyeket a borsodi palócok feltűnően szeretnek, a délborsodi Tisza-táj, s általában a hajdúság erősen tartózkodik. A pásztor dalokat meghagyják „hallgató” daloknak.

A harmadik dallamtípusra (3., 3a) kevesebb példát sikerült találni. A pásztor-betyár dalváltozatra csak töredékesen emlékeznek az öregek. E dalváltozat emlékeztét Nógrádig sikerült követnem, de ép példányát a borsodi Domaházán tudtam csak feljegyezni. Rokon dallamát északalföldön sokáig ismerték.³

A 4., 4a., 4b. sz. hármas példapárhuzam dallamtípusa kétségtelenül a palócságban csendül legerőteljesebben.⁴ Fő területe Északmagyarország; Hont—Nógrád, Északheves, Borsodmegye északi és szóványosan Borsod délkeleti részén a borsodi Tisza-táj.

Az ötödik dallampár (5., 5a.) dallamtípusát ugyancsak Északmagyarországon egészen összefüggő területeken könnyen leltem meg, Északborsodtól, Nógrádig, Pest megye északi tájaiig könnyen követni tudtam. Ez a dallamtípus a borsodi barkóságtól keletre is megcsendül a cserehátiai ajkán.⁵

A hatodik példapár dallamtípusa Északborsodban a Sajó, a Szuha völgyétől a Bükk hegység környező falvaiig és a Cserehátig (Bódva—Hernád köze) nagyon elterjedt.

Ha összehasonlítjuk az említett dallampárokat, könnyen megkapjuk az általános képet az eredetiség szempontjából; az első helyeken közölt dallampéldák, a szélés ütemezésűek, archaikusabbak, ezeket tartjuk eredetibbeknek. A feszes ütemű változatok amazok visszacsendülései.

Figyeljük meg az első példapárt!

A tempo giusto változatban az első, második és negyedik sor háromütemű nyolcszótagos keretbe foglalja a harmadik sor kétütemű nyolcasát. A metszeteknek ez az elrendezése bájosan mozgékonyá, játékosá teszi a dallamot. Ezzel az ütem felépítéssel igen sokféle szövegű népdal szólal meg a bemutatott dallamtípusra. — A hangkészletben a tempo giusto ütemű változat az archaikusabb parlando-rubato ütemű változattól az első sor kádenciájában és a negyedik sor utolsó előtti ütemében finom, de lényeges dallambeli eltérést mutat; az első sor *re-mi* kádenciájával szemben *mi-mi*, a negyedik sor végén (az utolsóelőtti és az utolsó ütem fordulóján) a *so-la* archaikus dallamfordulattal szemben a *re-la* dallamfordulathoz ragaszkodik. (Egyik-másik változatban *ti-la* fordulathoz). — Az eddig sikeresen gyűjtött, mintegy tucatnyi számú tempo giusto-ütemezésű változatok közt egy sincs, mely az említett két sorvégi dallamfordulatban megegyeznék a parlando-rubato változat *re-mi*, illetőleg *so-la* dallamfordulataival.

A második példapár, különösen az ütemfelépítésben, megint mutat újat.

1. *PARLANDO RUBATO* ELEK SZÓSZÓLÓ IGNÁC 61É.
DOMAHÁZA 1942

Amoda - já tányám mellett, Há - romjuhom hátot ellett,
Ván mánjuhom, ván bárányom, Szerethetsz mán kísán - gyálom.

1a. *TEMPO GIUSTO* MEDVE PÁL 23É.
KISSIKÁTOR 1953.

Sok jónapot éccá - kával, Eltöltöttem a bá - bāmval.
kit hiábá, kit há szonrá, kit a szívem fájcól - mārā.

Itt a táncdalváltozat első és harmadik sora kétütemű és a második, és negyedik sora háromütemű. Szép ütemelrendezés. Az előbbi példapárénál kevésbé játékos, de arányosabb, harmónikusabb. — A hangsorok megegyeznek, de itt megjegyezni kívánom, hogy a 2. sz. pásztordal negyedik sorát a dalközlő *so-so-la-ti-do-re-la-la* hangsorral is szokta dalolni, ami zömmel megfelel az 1. számúénak.

A fentieknél több jelenség ragadja meg figyelmünket a harmadik dallampárnál: (3, 3a)

2. *PARLANDO RUBATO* MAJOROS JÓZSEF 59 é.
SAJÓHERCSE 1960

Bort i - szik az uton járó, Akár szegény akár báróú

Én is uton járóú vágyok, Bort is iszok hája - károk.

2a. *TEMPO GIUSTO* KIS PIROSKA 20 é.
DOMAHÁZA 1936.

Domaházi hl-rés legény, Majd megvész a lányérszegény.

még sem meri azt mondani, még kellene háza - sodni.

Eredetiség dolgában kétségtelenül nagyobb a különbség, mint az első két dallampárnál. Először is feltűnő a — különben rabdalszövegű — táncdal (melyre nagyon szeretnek még ma is táncolni) szerkezetének másodlagos szerepe a 2. sz.-éhoz képest. A táncdallamváltozatnak észrevehetőleg sok a pásztor-betyárdallam hangkészlete. Nem bírta el amannak dallamterjedelmét. Ezért az első sor hangjait elhagyta, e helyett a második sor dallamát, illetőleg ennek kontúrjait kétszer csendítette meg, ilyenformán a két első sort megismételten szóltattatta meg. A továbbiakban hűségesebben igyekszik követni a rubato-ütemű dallamot, kevésbé színes hangsorral. Általában e táncdal hangsorai a rubatóéhoz képest kevésbé eredetiek, s helyenkint amannál bővültebbek. De az említett különbségek ellenére is felismerhető a dallampár közti rokonság. A táncdallamnak mind a négy sora négyes feszes ütemzésűvé vált, s ezzel biztosítja a tánc hangulati egységét, a táncbeli hangulat következetességét.

A kupolás szerkezetűek közt három olyan dallamtípus szerepel, melyben a tempo giusto ütemzésű változatok ütemfelépítései az összes dallamsorokban következetesek. Feltűnő az is, hogy a prototípusul szereplő pásztor-betyár dallamok ütemzésben közelebb állnak a tempo giusto ütemzésűekhez, mint az eddig bemutatott ereszkedő szerkezetű pásztor-betyárdalok. Itt jóformán a tempóban van különbség.

Az első dallamtípus, a 4., 4a., és 4b. jelzésű változatokban a poco rubato ütemű pásztordalnak két feszes ütemű változatát figyelhetjük meg; egy menetelő

katonadallamot és egy gyorsított, pontozatlan ritmusú táncdalt, mely utóbbit leányok szerettek kőrtáncaik közben dalolni. A katonadal szövege országosan elterjedt, a negyvennyolcas szabadságharc hangulatát tükrözi. Az benne különösen figyelemre-méltó, hogy e katonadal dallamát más tájakétól eltérőleg tipikusan palóc pásztor-dallamra szabta. A kőrtáncdallamban pedig az a feltűnő, hogy fiatal parasztlányok kedvelték meg a pásztorélet hangulatát sugárzó pásztordallamot.

3. *RUBATO* HOLLÓ LULÓ ARZÉN 78e
DOMAHÁZA 1941.

Vájdá - vári pusztán Sok lige - tők vannak,
 Amit oda visznek, mindent eltit - kolnak
 Nekem is van benne Harmincharom tinóú,
 Bálszár - vá - ra ír - va Mind prédára vá - lóú.

3a. *TEMPO GIUSTO* KANTA BÉLA 216.
HANGONY 1942.

A miskolci fegyház köből van ki - rákva
 De sok éldés anyá sírvá sé - tál rájta.
 Ne sírj éldés anyám, így kell an - nak lenni,
 Minden jóútsá - ládba' kell egy rosszának lenni.

4. *POCO RUBATO*KISS DEZSŐ 40 é.
BOLYOK 1958.

Be-hyár gyerek há be megy az er döübe,
 Azt se tud-já, hol lju-kád-ki be löü-le.
 Róú-zsa levél derek alja párnája,
 Gyöngyharmát a tá-ká - roúdzó dűnyhá já.

4a. *TEMPO GIUSTO*ÉRSEK IMRE 21 é.
BORSODSZENTGYÖRGY 1939.

Most nyí-lik a Szelíd ró-zsa bimbóujá,
 ki van tűzve Kossuth Lajos zászló - já.
 Sok szép legény feles - küszik alá - já,
 Ezt ki-vánja má a magyar há zá já.

4b. *TEMPO GIUSTO* C. GÓRZSUZI 18 é.
TARDONA 1940.

Ját-szik a szél, ját-szik a fa - levél - lel,
 Én is játszok egy szép barna legénnyel,
 Ját-szál babám úgy se soká játszol mán,
 Jön ok - tó - ber ka - to - ná - nak mē - nek mán.

5. *POCO RUBATO* VARGA JÁNOS 80 é.
URAJ 1956.

Szé - pen le - gel a kis - ásszony guljâ - já,
 A kis - ásszony maga sé - tál u - tá - ná,
 Mán messzi - ről ki - ált - já a guljâs - nak,
 Szi vem guljâs teridd le já sű - bâ - dat.

5a. *TEMPO GIUSTO*BELLÉR MATILD 23 é.
SZENTSIMON 1947

Fáj a lá-bom, mer fel-tör-te já csizma
Mer ott jártam á-hol nem kél - lett volna
Úgy kell annak á betyárnak, hágy fájjon,
Sén-ki megúnt bá-bá-já-hoz né járjon.

5b. *TEMPO GIUSTO*CSATÓ JULIA 19 é.
SAJÓMERCSE 1954

Mán rég óta hál-lom azt á sze-let,
Hogy en-gém á bí-ró fiá sze-ret.
De én á-zér nem mē-nék hoz - zája,
So-há-sem volt Sár-kán-tyus csiz - má já.

6. *POCO RUBATO*

NAGY FERENC 71. é.
UPPONY 1954

Mi - kor még én tizen - nyolc é - vés vol - tãm,

Mãn én akkor lovãt lopni tanul - tãm.

El - loptam a komisszãrus pejlovãt,

A - zãr keres az e - gész Mã - gyãr or - szãg.

6a. *TEMPO GIUSTO*

KOCSIS ERNŐ 22 é.
NYOMÁR 1956

Pin - ce pin - ce ti - zën - haó - rom sor pin - ce,

Benne mu - lãt ti - zën - haó - rom mënycske.

De sze - ret - nek vé - lek hãl - ni egy aógybã,

Fãó - rad - saó - gom hogy nè mënjën hi - aó - bã!

7. *PARLANDO-RUBATO* ELEK EMBER BÁLINT 45é.
DOMAHÁZA 1940.

le jé gett á szentpé - teri ho - dály,
Be - le égett ki - lenc ju - hász buj - tár.

7a. *TEMPO GIUSTO* BALOGI ISTVÁN 27é.
DEDES 1956.

Le - jé - gëtt á Szent péteri hodály,
Be - lé - veszett ki - lenc ju - hász buj - tár.

A katonadal hangsorai pontosan megegyeznek a pásztordal hangsoraival, a két szélső sor kádenciáiban a katonadal is ragaszkodik az archaikus *so-la* pentaton zárlathoz. A pontozatlan, gyorsütemű leánykörtánc-dal ettől azonban feltűnően tartózkodik, minthacsak jelezni akarná, hogy a szelíd, nyugalmas *so-la* pentaton zárlathoz a staccato-szerű ütem túlgyors. A leánydal hangsoraiban egyébként is van némi eltérés; az öt fokkal megemelt belső sorokban is háttérbe szorul az archaikus kádencia (*re-mi* helyett *fi-mi*).

A következő, kupolás szerkezetű példapárhuzamban a fentihez hasonlóan két feszes ütemű változatra figyelhetünk fel (5a. és 5b.). Itt az egyik (5a.), amelyik a hangsorokat pontosan követi, a szótagszámokat is átveszi, a másik, melynek hangsorai valamivel halványabbak, 10-es szótagszámú változat. Ugyancsak beszédes példák arra, milyen kedveltek voltak a pásztordalok, mennyire méltóknak találta őket a falusi fiatalság, hogy dallamaikra táncoljon.

Az utolsó, eltérő szövegű példapárhuzam hangsorai teljesen fedik egymást. Hangsorban is újtípusú, erősen diatonizáló dallamok.

Az eddigi példákban a dallampárhuzamok szövegeltérésekkel jelentkeznek. Egyedül a 3a. sz. rabdalszövegű táncdal sejteti erősen, hogy eredetibb, széles, lassú ütemű dallamrokona azonos szöveggel is megvolt, illetőleg lappang még a palóc területen. A rabdalok ugyanis a pásztordalokhoz hasonlóan széles, lassú ütemezésűek voltak.

Hogy azonos szöveggel legyorsult pásztor-betyárdalok is vannak, erre találtam konkrét példát:

Ezt a féldallamot, melyet Észak-Bordodban kétsoronkint szoktak ismételtetni, tánc közben is meg szokták szólaltatni tempo giusto ütemezéssel.

Mulatságok vége felé, ha már nagyon emelkedett a hangulat, ma is rázendítenek erre az eléggé egyhangúvá kopott féldallamra.

Magábanvéve nagyon sovány példa. Azonban rejt magában néhány tanulást:

a felfokozott hangulatban gyakran már nem számít a szöveg, csak a dallam és a ritmus legyen meg; a jelen példa különösképen nem ad a szövegre, gondoljunk csak arra, hogy ez a dal lényegében a sokfelé jólismert egyik szomorú pásztorballada; további szövegrészei:

... Kilenc bujtár kilenc pár csizmája.
Számadónak cifra szűrbundája.

Számadónak nem oly nagy a kára,
Megveszi a miskolci vásárba'.
Hanem az a kilenc juhászlegény,
Ő maga is beleégett szegény.

Barna kislány kerüli a hodályt,
Keresi a szegény juhászbujtárt.
Barna kislány, hiába keresed,
Beleégett, ki téged szeretett.

Mutassátok meg annak a sírját,
Hagy ültetek rája tearózsát.
Rózsát teremjen az, ne töviset,
Mert ő engem igazán szeretett.

Erre a dalra táncolni — szinte kómikusan naiv dolog. De a pásztorballada táncdallá válása fontos adat, mely csak megerősít abban a meggyőződésünkben, hogy a pásztor-betyárdalok az eredetibbek, és a tempo giusto ütemű változatok mint dallamok, másodlagos jelenségek. S most tegyük hozzá; a parasztságnál igen népszerűvé vált tempo giusto ütemű pásztor-betyárdallamokat a palócságnál találhatjuk meg legkönnyebben.

A bemutatott borsodi barkó példák olyan összefüggő jelenségeknek foghatók fel, melyek más néprajzi csoportok körében nehezen találhatók meg.

A megszólaltatott, tipikusan palócos dallamváltozatoktól Borsod másik reprezentatív néprajzi csoportja, a matyóság határozottan tartózkodik. Amikor matyó adatközlőkhöz fordultam, s a bemutatott dallamokat előttük megszólaltatva, analógiát kerestem, idegenkedésüket közvetlenül, szóban is kifejezték. „... Ismerünk pásztordalokat szavakkal, de más kótára. De ezek sohase voltak talpalávalók. Hanem ott a csillagos ég alatt, ott danolták őket a pásztorok! ... Hogy mire táncoltunk? Ivásra, evésre, táncra, a világon mindenre volt nótánk külön. De pásztor dalokra? még betyárnótákra se táncoltunk soha...” „... Én hallottam, egyszer Erdélyben voltam, ott a románok táncoltak pásztordalokra...” „... Én meg a Fel-

vidéken voltam, ott hallottam . . .” „ . . . Nem, nem tугyuk ezeket, hiába is tetszik kérdezni . . .”

Hasonlóképpen utasítottak el a Bodroghözben is. Még a Csereháton, Szárazvölgyön, Edelény széles körzetében sikerült kevés nyomra találnom, a már említett 6., 6a. dallampárhuzamot a Csereháton és a Szárazvölgyben, tehát a barkóságtól közvetlen keletre eső területen ismerik, a többi csak homályosan, töredékesen él az itteniek emlékezetében.

A barkó területen maradvá, ahol az említett dallamok ma is még erősen hangzanak, a bemutatott dallampárhuzamok erőteljes jelentkezését a barkó területen belül két népréteg, a pásztorság és a parasztság kapcsolataira való utalással kíséreljük megmagyarázni.

A társas dalolás leggyakoribb alkalmai a lakodalmak, bálok, farsangi mulatások, az ún. *iók* (ivók), a csárdák, később kocsmák vendégeinek együttmulatozásai. Iyenkor pásztorok, főleg juhászbemberek és parasztok gyakran kerültek össze és olykor-olykor együtt is daloltak. Mégsem származtathatjuk kizárólag ezekből az alkalmi együttdalolásokból az említett dallamtípusoknak a pásztorok és a parasztok körében kialakult szoros kapcsolatát. Bár sok pástordalt idős parasztszemberek is tudnak, a pástordalok a szöveges tartalom szempontjából távolállnak a parasztdaloktól. Más a szemléletük, tele vannak a pásztorélet sok-sok vonatkozásával, sőt, egyikükből-másikukból társadalmi ellentét is kicsendül a parasztsággal szemben éreztetett fölény hangján. („Szegény paraszt, mindég kint vagy a tanyán, Az a csuda, meg nem öl a meleg nyár. Télen hideg, nyáron nagyon meleg van, Az a csuda, hogy a lélek benned van . . .” „Nem eszek én hamubasült bodakot,⁶ Nem szeretek tarkanyakú parasztot.”

Egyébként olyan szellemi örökséget jelentenek, melyekhez a múlt századokban a pástornépnek és a parasztságnak egyformán köze volt.

Miben kell keresnünk annak okát, hogy az ismertett néhány dallam oly szorosan kapcsolódott mind a pásztorok, mind a parasztok életéhez?

E kérdés megközelítéséhez pillantsunk bele az erdős tájakon kialakult régi barkó települések belső szerkezetébe.

A palócságba tartozó barkóság egyike azoknak a néprajzi csoportoknak, melyek a település belső szerkezetét legjobban és legtovább megőrizték, a történelem folyamán a peremvidékek viszonylagos védettségnél fogva. A falvak rokonsági egységei, a *hadak* közt évszázadok óta kifejlődött jogrend uralkodott. Ez a jogrend kiterjedett többek közt a munkamegosztásra. A munkamegosztásba tartozott a jószág-tartás is. A *gazdák*, a hadak fejei, családonként úgy osztották szét a munkát (földművelést, erdőművelést, jószág-tartást, szállítást stb.), hogy a jószágok őrzését a hadhoz tartozó valamelyik család vállalta. A barkó pástorkodás, melyben egy ősi termelési mód, az állattenyésztés folytatódott, az öregek emlékezete szerint a hadakhoz tartozott, s a faluhoz volt kötve. A juhok őrző épületei például, a hodályok egész közel voltak a falvakhoz. Ez a közelség akkor is megmaradt, amikor a jószágok gyarapodásával és a hadak osztódásával a pástorkodók kiváltak. A pástortanyák is közel voltak a falvakhoz, egy-két dülő választotta el csak őket. Még akkor is, amikor a juhászok, kondások, csordások más tájakról érkezett elemekkel bővültek, közelben maradtak, vagy a falvak végén költöztek be.

A hajdani együttlakás, később egymás közelében lakás folyamán a régi közös szellemi javak, így az ismertett dallamok is megőrződtek mind a pásztorok, mind a parasztok tudatában. A régen zárt hadakban élt palócságnak, így a barkóságnak is ősi gyökerekből kinövő és frazeológiában elpalócosodott dallamkészletéből széles

ütemű, parlando-rubato dalokat elsősorban a régibb termelési módot, a jószágtartást megőrző pásztorok teremtettek. Ezeket éppen a szoros együttélés, majd egymás közlésében élés folyamán a parasztság is ismerte, de nem annyira ezekbe élte bele magát, mint inkább ezek tempo giusto ütemű változataiba.

A pásztor-betyárdalok tehát szövegben idegenek voltak ugyan a parasztságtól, *de dallamban nem*.

Könnyen feltételezhetjük, hogy a tempo giusto ütemű változatok megteremtésében zömmel a parasztfiatalságnak volt szerepe. E változatokat a falusi fiatalság dalolta és dalolja ma is tömegesen, mint olyanokat, melyek szövege túlnyomó többségben nem a pásztor-betyáréletre vonatkozik, hanem általános érzelmet, legtöbbször a szerelmet fejezi ki, s jelesül tánc közben szólal meg. A pásztortáncok jellegzetes, országosan elterjedt kolomejka dallamainak barkó területen is terjedtek el változatai, melyeket a barkó pásztorok igen jól ismertek, s öregjeik ma is emlékeznek rájuk. Ezek tempo giusto ütemű változataira a pásztorok szoktak táncolni. Megalkotásukban a pásztoroknak volt szerepük. E dallamok más kategóriába tartoznak.⁷

De utaljunk még az itteni tempo giusto ütemezésű példák közt a 4a. számmal jelzett katonadalra is, mely szövegben messzeáll a pásztordaloktól. Ezt a dalt is a parasztdalok közé kell sorolnunk. Szerepe, mely a múlt században, a szabadságharcok idején még nagy volt, a történelmi, társadalmi viszonyok változásával elhomályosult.

De a táncdalok fennmaradtak. Ma is kedvelik őket, s mialatt eltűnik a régi pásztorelet, tipikus pásztor-betyárdalaival, a barkó parasztság fiatalja még napjainkban, az új termelési módok korában is szívósan őrzi e táncdalokat.

Szemünk előtt alakulnak ki a mai paraszt fiatalság modern szórakozásai, mulatozásai, az iparosodás magával hozza a gépzene és az esztrádzene divatját. De a mulatságok, bálók, lagzik *vége felé* az ismertett táncdallamok fel-felcsendülnek.

A fiatalság hangulata akkor csap magasra, ha a feszes ütemű, hagyományos dallamú dalokra táncolnak.

S míg a *táncban* továbbélteti a fiatalság a hagyományos dalolási módot, vagy legalábbis vissza-visszatér rá, e táncdalok még sokáig élni fognak, még akkor is, amikor a pásztorszövegű, széles ütemű rokondalok végleg letűnnek, s az ősi pásztoreletnek még az emlékezete is el fog homályosulni.

Lajos Árpád

VERKNÜPFUNGEN ZWISCHEN DEN HIRTEN- UND BAUERNLIEDERN IM NÖRDLICHEN TEIL DES KOMITATES BORSOD

Eine — keinesfalls seltene Art der Volksliedvariationen ist das Überwechseln des Liedes aus dem *parlando-rubato* Tempo in ein *Tempo giusto*.

Im allgemeinen sind die Beispiele jeweils für eine bestimmte ethnographische Landschaft bezeichnend. Diese typischen, sich mit einer bestimmten Folgerichtigkeit und Analogie wiederholenden Beispiele können nur im Rahmen der ethnischen Landschaft, in der sie entstanden sind, erforscht werden.

Derartige Beispiele begegnen in der Musik der Barkó-Volksgruppe, die dem nordungarischen Palóc-Dialekt angehört. Die langsamen Variationen im *parlando-rubato* Tempo sind Hirtenlieder, während die gleichen Melodien im *Tempo giusto* Bauernlieder sind. Die Verwandtschaft der beiden, einander entgegengestellten Hirten- und Bauernlieder tritt konsequent hervor. Ihre Verkettung wurzelt in dem lange Zeit andauernden engen Nebeneinanderleben der beiden sozialen Schichten der Barkó-Hirten und Barkó-Bauern. Weil aber das alte Hirtenleben fast schon der Vergangenheit angehört, erklingen die Hirtenlieder immer seltener, die *Tempo-giusto*-Variationen aber leben als bäuerliche Tanzlieder weiter fort. Sie sind bei der Jugend der Barkó-Volksgruppe auch heute noch beliebt und es wird bei Hochzeiten und bei Volksbelustigungen abschließend nach diesen alten Weisen getanzt.

Diese Tanzweisen werden die fast archaisch klingenden Hirtenlieder überdauern und werden auch dann noch leben, wenn die alten Hirtenlieder schon längst verklungen und auch die Erinnerung an das einstige althergebrachte Hirtenleben verblaßt ist.

Árpád Lajos

J E G Y Z E T E K

- ¹ KODÁLY Zoltán — VARGYAS Lajos: *A magyar népzene*. Bp. 1960. Példatár 129. sz.
- ² KODÁLY Zoltán — VARGYAS Lajos: *A magyar népzene*. Példatár 123. sz., továbbá: ECSEDI — BODNÁR: *Hortobágyi pásztor- és betyárnóták*. Debrecen 1927. (Dalváltozatok: "Debrecennek van egy vize . . .", „Esteledik, alkonyodik . . .” „Nem loptam én életembe'” stb. . . .)
- ³ ECSEDI — BODNÁR: *Hortobágyi pásztor- és betyárnóták*. „Lóra csikós, lóra . . .”
- ⁴ Szakirodalmunkban legismertebb példánya: KODÁLY Zoltán — VARGYAS Lajos: *A magyar népzene* Bp. 1960. 29. o.
- ⁵ BÉRES János: *Csereháti népdalok* — Herman Ottó Múzeum Adattára Miskolc, 532/63. sz.
- ⁶ *Bodak*: ropogós, lángosformára sült kenyértészta.
- ⁷ LAJOS Árpád: *Egy archaikus dallamsajátság Észak-Borsodban*. Etnographia 1960. 589. o. 14., 15.

A MISKOLCI KOVÁCS-KERÉKGYÁRTÓ CÉH

Szendrei Jánosnak félévszázaddal ezelőtt írt városmonográfiája óta aránylag kevés tanulmány foglalkozott a város ipartörténetével s a miskolci céhek jelentős részéről még kisebb tanulmány sem született.

Miskolcon egyes céhek már a XVI. században megalakultak, a XVII–XIX. században pedig tovább bővül a céhek száma. Az első céhek a város lakosságának mindennapi szükségletét kielégítő legfontosabb mesterségekből szerveződnek (mészárosok, vargák, csizmadiák), majd az egyes mesterségek differenciálódásával, a város vagyoni helyzetének változásával a fazekasok, kőművesek, kőfaragók, stb.¹

A falvakban, mezővárosokban egyik legnélkülözhetetlenebb iparos a kovács, aki a földműveléshez szükséges eszközöket készíti, javítja, karbantartja, de nagyrészt ő készíti a különféle mesteremberek szerszámat is. Legrégibb adataink a miskolci kovácsokra a XVI. századi adólajstromokból vannak. Az itt előforduló családnevek (melyek ebben az időben még a foglalkozást is jelölik) mutatják a kovácsok számát. Az 1548-as adólajstromban a következő kovácsok szerepelnek; Stephanus Kowath, Joannes Kowachi, Anthonius Kowach, Stephanus Kowach, Matheus Kowach és Benedictus Kowach.² Az 1576-os gabonatized lajstromban már 12 kovács szerepel.³ 1698-ban 9 kovácsot találunk a városban.⁴ 1734-ben 7 kovács fizet adót.⁵ 1770-ben nyolc kovács dolgozik; Spisák György, Kajsler Vencel, Kovács Pál, Szolnoki István, (Mindszent), Tóth János, Nagy Mihály, Tarnóci György, Kaisler Antal.⁶ Kerékgyártó 1698-ban három, 1730-ban kettő, 1734-ben három és 1758–59-ben már kilenc van.⁷

A kovácsok, kerékgyártók munkájára a XVI–XVII. századból alig vannak adataink, a későbbi évszázadokból azonban fennmaradtak különféle feljegyzések. Adataink azt mutatják, hogy a kovácsok létszáma hosszú ideig lényegesen nem változott s bár a többi mesterséghez képest számuk kevés, munkájuk nem jelentéktelen. Munkájuk fontosságát mutatja az is, hogy a különféle terhes szolgálat alól is felmentést kapnak.⁸

A miskolci kovács céh keletkezésére pontos adataink nincsenek. Miskolc város évkönyvében 1698-ból a következő bejegyzést találjuk; „ugyanezen esztendőbe (alkalmas időtől fogva meg bomolván az Nagyob harang) igazították meg az Czéhbeli Kovács mester emberek.”⁹ 1702-ben a céhenkívüli és a céhben levő mesterekről a következőket olvashatjuk; „Lévén valamely contraversia és visszavonása az becsületes Kovács Czéh és Nagy István Kovács között, végre azon dolog került a B. Birák eleibe, ki előírás említett Pártok egymásközött szépen meg adnak kéz bé adással obligálták magukat, hogy ennek utána egymást szépen meg becsülik s nem becsütelénik sem maguk, sem cselédjeik.”¹⁰

Szendrei 1722-ből említi először a kovácscéhet,¹¹ egy céhpecsétünk pedig 1719-ből van. A vasból készült nyolcszögletű pecsét körirata; NEMES MISKOLTZI KOVÁTS CHÉ PETSÉTYE. A pecsétnyomó közepén egy kar patkolókalapácsot

1. A miskolci kovácscéh pecsétje 1719.

tart, mellette lópatkó, alatta évszám; 1719. Az üres részeket levél és virágdísz tölti ki. Ez a céhpecsét formailag megegyezik a győri kovácscéh 1610-es pecsétjével.¹² (1. kép)

A miskolci kovácscéh tehát már a XVII. század végén létezett, privilégiuma, jegyzőkönyvei, céhládája azonban nem maradt. Hogy a céh hogyan alakult, milyen privilégiumokkal élt, nem tudjuk. Ezidőtájt a céhek a szomszédos nagyobb városok céheinek artikulusait kérik el, vagy a helyi hatóságok hagyják jóvá az általuk összeállított szabályokat. A XVIII. század közepétől több miskolci céh alakul: a fazekas céh 1767-ben, a szabó céh 1768-ban, a fésűsök 1793-ban, az asztalosok 1799-ben kapnak artikulusokat.

A miskolci asztalosok a diósgyőri úriszékhez 1792. április 22-én terjesztették be 51 pontba foglalt céhszabályaikat s ezeknek a helytartótanácsához való felterjesztését kérték. Kérvényükben említik, hogy 45-en vannak és mégsem alkottak eddig céhet, ami pedig rájuk nézve nagy hátramaradással jár, mert sem inasokat nem szegődtethetnek, sem legényeket nem kapnak. 1799-ben azután a kassai asztalosok szabályait kapják meg.¹³ A miskolci lakatosok ugyancsak Kassától kérnek s kapnak 1714-ben céhszabályt.¹⁴ Feltételezésük szerint a miskolci kovácsok a helyi hatóságokkal jóváhagyott szabályokkal élhettek, maguknak inast és legényt tartottak.

A céh, a feudális ipar szervezeti formája, ebben az időben már tele van ellentmondásokkal. A legtöbb céhben már mereven elzárkóznak az új tagok felvételétől, s a felvételt a mestertaksa, a költséges remek készítésével, stb. próbálják megnehezíteni.

Miskolcon a XVIII. század elején körülbelül 4000-en laknak, 1786-ban pedig 14 000 a lakosok száma, a helybeli kovácsoknak is akadt tehát munkájuk, de mellettük a cigánykovácsok, vagy az idegenből, főleg a Szepességből beköltözött mesterek is dolgoznak. A kovácsok megélhetését a miskolci és a vásárokon megforduló parasztoknak, kézműveseknek végzett munkák, a város szükségére tett kovácsmunkák és különböző egyéb dolgok biztosították. A legtöbb munka nyáron akadt, de előfordult az is, hogy az inasok, legények a föld megmunkálásával, a szőlő megművelésével is foglalkoztak. A század eleje óta Miskolcon a szőlőművelés nagyjelentőségűvé

A TISZTELETREMÉLTÓ KOCSIGYÁRTÓ, KERÉKGYÁRTÓ ÉS BOGNÁR MESTERSÉG CÉHSZABÁLYAI

Mi Prahary János, Friedmanszky Mátyás, Haasz András, Bogdány András, Berschowen Lajos a Felső-Magyarországi császári és királyi szabad város Lőcse bírái és tanácsstagjai ezennel bizonyítjuk és mindenki előtt elismerjük, hogy előttünk a teljes tanácsülés előtt megjelentek a tiszteletreméltó és nagytekintetű Pollág János, Hausser János, Fialka György és Slafkofszy Mátyás mint céhük mesterei és legöregebbjei a dicséretreméltó Kocsigyártó, Kerékgyártó és Bognár mesterség más tiszteletreméltó mestereivel együtt alázatosan előadták nekünk: miszerint a tiszteletreméltó és nagytekintetű Frim Ádám és Tinschmidt János Miskolcra a fenti mesterségek mesterei nemrég megjelentek előttünk és illendően bejelentették, miszerint a mindenütt elhatalmasodó kontárkodás folytán mesterségükben és élelmezésükben sok kárt és hiányt kellett szenvedniük, mivel pedig ezen romlásnak megelőzésére nem rendelkeznek más alkalmas eszközzel, minthogy az említett kontárkodást időnként megadóztassák, ezért a fentnevezett miskolci mesterek illendő módon kérik, mindazon jelenleg fennálló legmagasabb rendelkezésekkel egyértelműen, amelyek értelmében adót szednek a tiszteletbentartását és további fenntartását a megfelelő privilégiumokkal ellátott céheknek és céhbelieknek, hogy azok minden szabálytalanság felett éberesen őrködhessenek és a törvényességet mindenkre nézve kötelezővé tegyék, előttünk, az összegyűlt teljes Tanács előtt megjelentek és tőlünk bátorkodnak kérni és minket ezért megkövetni egy közös és hiteles másolatát ugyanazon dicséretes mesterség a mi cs. és k. szabad városunkban Lőcsén fennálló tiszteletreméltó Kerékgyártó és Bognár céh mindenkor szokásos és használatban levő közös céhszabályainak, melyeket 1625 okt. 1-én a k. szabad város Lőcse magisztrátusa ratifikált és megerősített, és amelyet levéltárunkban eredeti példányban őriz; éppen úgy mint Önök annakidején bennünket felkerestek és tiszteletreméltó ügybuzgósággal ugyanerre kértek.

Miután az Önök kérését jogosnak találtuk és beleegyezőnk annak teljesítésébe, így nem késlekedünk Önöknek a kívánt céhszabályok hiteles másolatát elkészíttetni és rendelkezésükre bocsájtani azzal, amely szabályok szösz szerint a következőképpen hangzanak:

1. Ha egy tisztességes mesterlegény mester akar lenni, az a keresztlevelét és tanulólevelét tartozik a tiszteletreméltó céhnek bemutatni és mindenki előtt kötelezettséget vállal.
2. Így rendelkezik legmagasabb Öfelsége, hogy etekintetben is a céh-iskolák céljukat elérjék, hogy senkinek a mesterjog előbb ne adassék, míg az előírt bizonyítványt fel nem mutatja, hogy ő mint legény legalább négy éven át a céhrajz iskolát látogatta, vagy másként privát oktatásban a céh-rajz mesterséget kitanulta, ami annál könnyebben történhet, mivel minden legény, ha mester akar lenni előzőleg vándorútra kell mennie, amely vándorlevél alatt nagy városokba is eljut, ahol rajziskolák is vannak és azokat látogathatja.
3. Mikor a céhbe beáll és felvétetik, akkor egy cremnitzi dukátot és két pint bort kell adni és mivel a céhbe felvételt nyert, hamarosan hozzá kell fogni a mesterműhöz és azt el kell készítenie. Ehhez a legjobb anyagot egyik vagy másik mestertől megkaphatja és nem tagadhatják meg tőle csekély fizetség ellenében. A mesterremekhez való fa árát annak a mesternek kell kifizetnie akitől kapta, a mesterremek azonban a céhnek illetve a mesternek tulajdonába megy át. A mesterművet készítheti annál a mesternél, akinél tetszik és az ilyen műnek négy héten belül el kell készülni, hogy a tiszteletreméltó mesterek megtekintessék és valahányszor egy hiányosságot, vagy hibát észrevesznek, minden hiányosságért és hibaért 6 krajcárt kell büntetesként fizetnie, egy főbenjáró hibát pedig egy aranyra kell megbüntetni.
4. Mesterremekként egy egész új kocsit és egy díszes német ekét kell elkészíteni.
5. Ha a mesterművel helytáll, akkor egy tisztességes vacsorát kell adni a mesterek száma szerint, a mesterjogot pedig 15 Rfl-al kell elnyerni a vacsorán kívül, ami azonban nem rúghat többre mint 6 frt, vagy pénzzel megváltható.
6. Ő cs. és k. apostoli felsége legmagasabb rendelkezésének megfelelően szigorúan tilos a tanuló és vándor évet, valamint a remekkészítést pénzzel megváltani,

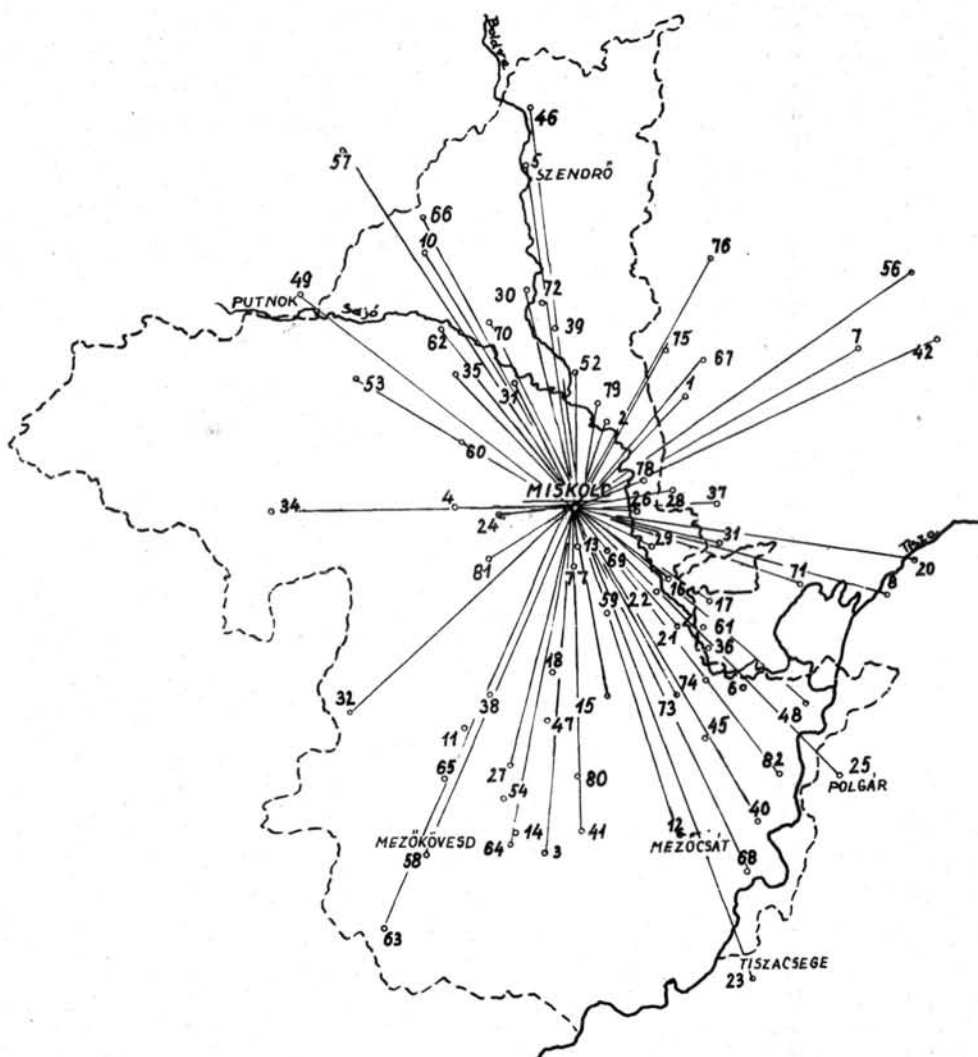
vagy elengedni, hanem mindenki köteles legyen az más, legény, vagy újabb mester, tartozását a mesterség szabályainak megfelelően teljesíteni és senkinek sem szabad bármit is elnézni és ezen túlmenően a magukat testületbe felvenni akaró mesterek számát semmi úton módon nem szabad törölni vagy csökkenteni.

7. Ha pedig az illető elnyerte a mesterjogot, akkor a céhet és az összes többi mestereket kérnie kell, hogy vele a tanácshoz elmenjenek és az ő nevében a tiszt és nagytekintetű Tanácstól a polgárjogot kérjék és elnyerjék.
8. Nem szabad egy vonást sem tennie amíg előzetesen a polgárjogot el nem nyerte.
9. Ha pedig egy mester fia mester akar lenni, abban az esetben az az előnye van, hogy csak egy fél kocsit kell mesterdarabként készítenie.
10. Hasonló módon, aki egy mester hátrahagyott özvegyét, vagy lányát veszi feleségül, az is bírjon azon előnnyel, hogy csak egy fél kocsit kell mesterremekként elkészíteni, illetve kiviteleznie.
11. Senkinek nincs megengedve, aki nem mester, hogy más embereknek pénzért dolgozzék, vagy más parasztnak szerszámját kijavítsa, a sajátját megcsinálhatja, vagy helyrehozhatja ahogy tudja.
12. Mesternek nem szabad házalni, sem a korcsmában, sem az országuton munkát kérni egy arany büntetés terhe mellett.
13. Nem szabad egyik mesternek a másik ügyfelét elcsalni egy arany büntetés terhe alatt.
14. Amely mester vagy legény az Isten szent nevével átkozódik vagy azt káromolja vagy az isteni szentbeszéd szavaihoz magát nem tartaná és nem járulna a méltóságos szentséghez az az egész céh tudtával megbüntettessék.
15. Ha valamely mester a céhtől engedély nélkül távozna és egy év és egy napon túl távolmaradna, annak újra be kell lépni a céhbe, mint egy másik mesternek.
16. Senkinek sem szabad kereket vagy egészen új kocsit vasalás nélkül eladni vagy piacra vinni, ha pedig ilyen megtörtént volna, akkor az illetén munkát el kell kobozni és annak két része a dicséretes bíróságnak, a harmadik része pedig a tiszteletreméltó céhnek jut osztályrészül.
17. Minden negyedévben a mesterek és özvegyek bejárást tartsanak és ilyenkor egy mester negyedévenként 4 garast, egy özvegy 2 garast tartozik letenni és ilyenkor becsületes kikérdezést tartsanak a mesterség szokása szerint.
18. Ha egy mester fia szabadul, akkor a tiszteletreméltó céhnek 4 osztrák értékű forintot kell letenni.
19. Aki egy inast fel akar venni, annak ezt az atyamesternél be kell jelenteni, majd 14 nap próbaidőre kell felvenni. Ha tetszik az inasnak és a mesternek is, akkor elhozzák a keresztlevelét és három évre elszerződttetik tanulónak. 10 o. é. forinttal kezkeskedni kell érte, hogyha megszökne kellő ok nélkül, akkor a kezeseznek vissza kell hozni, vagy a 10 aranyat a mesternek helyébe adni. Az elszerződés-kor is 5 aranyat és 20 krt kell letenni, és ha kitanult, köteles 5 frtot és 20 krt a céhnek leróni.

3. A miskolci kovács-céh pecsétje a XIX. század elejéről.

MISKOLCI KOVÁCS-KERÉKGYÁRTÓ CÉH LANDMAISZTEREI 1818-1844

4. A miskolci kovács-kerékgyártó céh landmaiszterei
1818-1844

1-Szikszó, 2-Vámos, 3-Nagymihály, 4-DGyőri Hámor, 5-Szendrő, 6-Sajószöged, 7-Monok, 8-Dada, 9-Selyeb, 10-F. Nyárad, 11-Daróc, 12-Csát, 13-Csaba, 14-Keresztes, 15-Emőd, 16-S. Lád, 17-Berzék, 18-Harsány, 19-Újváros (Miskolc), 20-Lök, 21-Onod, 22-S. Petri, 23-Csege, 24-D. Győr, 25-Polgár, 26-F. Zsolca, 27-Ábrány, 28-Onga, 29-Alsó-Zsolca, 30-Edelény, 31-Hernádnémeti, 32-Noszvaj, 33-Csanád, 34-Szilvás, 35-Berente, 36-S. Köröm, 37-Gesztely, 38-Sály, 39-Szirák, 40-T. Tarján, 41-Gelej, 42-Szerencs, 43-8, Dada, 44-Monaj, 45-Bába, 46-Szalonna, 47-Vatta, 48-Szederkény, 49-Putnok, 50-Ábrahám, 51-Szentpéter, 52-Boldva, 53-Bánfala, 54-Nyárad, 55-Nádudvar, 56-Tálya, 57-Jolsva, 58-Mezőkövesd, 59-Mályi, 60-Parasznya, 61-W. Hidvég, 62-N. Barcza, 63-Szemere, 64-Keresztespüspöki, 65-Tard, 66-Kelecsény, 67-Aszaló, 68-Tiszakeszi, 69-Szirma, 70-Mucsony, 71-Tiszaluc, 72-Finke, 73-Szakáld, 74-Nagycséc, 75-Alsóvadász, 76-Forró, 77-Görömböly, 78-A rnót, 79-Senye, 80-Csincse puszt, 81-Újhuta, 82-Tiszaeszlár

20. Egy fiatal mesternek sem szabad mernie inast felvenni, mielőtt legalább egy fél évig a céhnek tagja nem volt.
21. Ha egy segéd vándorútján odaérkezik, a legényszálláson (Herberg) kell megszállnia és a mesterség szokásai szerint a szállásatyának (Herbergvater) üdvözlöt hozni. A szállás- atya köteles neki szállást adni és őt étellel és itallal ellátni a lehetőségek szerint.
22. Ha az idegenből jött legény dolgozni kíván, a legidősebb legény köteles neki munkát keríteni olyan mestereknél, akik legényt nem tartanak, -vagy más mestereknél. Ha pedig egy mesternél 14 napig dolgozott és nem tetszik ott neki, akkor másik mesternél nézhet munka után és azután illeti meg a segéd ajánléka: ahol pedig nincs legény, ott a legfiatalabb mester végzi a legény dolgát, és ha 14 napon túl dolgozott, köteles a mesterének azt bejelenteni, ha tovább akar vándorolni. Hasonlóképpen a mester is köteles bejelenteni a legénynek felmondását 8 nappal előbb. A nagy ünnepeken pedig nem köteles a mester semmi újat sem kezdeni vele.
23. Ha egy legény itt dolgozik és nem jár szorgalmasan szentbeszédet hallgatni, azt nem támogatják a munkában.
24. Nem szabad egy legénynek sem tisztességtelen nőnek szabadkézből ajándékozni egy heti bér büntetés terhe mellett.
25. Nem szabad a legénynek a mester házából kimaradnia, vagy kint aludni egy heti bér büntetés terhe alatt.
26. Egy segéd, aki egész héten dolgozik, hetibére 12 krajcár.
27. Ami küllőbeütést, kiélezést, tengelyszögelést, tengelyélezést, beeresztést, régi kerék kivágást csinálnak, a borra való egyedül a mesterlegényt illeti.
28. Abban az esetben ha valaki közülünk meghalna, akkor a mesterek és legények együtt kísérik a holttestet, ha pedig valaki szándékosan csak koholt ürüggyel távolmaradna, azt a mestere büntetéssel sújtja.
29. Végül ha valami kimaradt volna e szabályok közül, ami az erkölcsök tökéletesbítésére és a jó rend bevezetésére jó szolgálatot tenne, úgy magától értetődik, hogy az összes és mindenegyes a tisztességes mesterséget érintő ügyben, bármilyen természetű is legyen az, vagy a dícséretes Magisztrátus, mint fő céhmester, vagy az erre felhívott magisztrátus bizottság a legmagasabb királyi rendelkezések értelmében a többi mesterek hozzájárulásával intézkedik, kivizsgál és döntést hoz.

Ezen bizonyítványt a nagyobb hitelesség kedvéért az előttünk fekvő fontosabbakat, amelyek részben a fentemlített leírásban az itteni előjáróság az itteni tiszteletreméltó Kocsigyártó, Kerékgyártó és Bognár céh számára még 1625 évben kiadott céhszabályok kifejezetten magukban foglalják; részben pedig az időközben a szükségszerűségből eredő legmagasabb normál parancsokkal új kiegészítésekkel ki lettek bővítve és az itteni előjáróság védelme alatt a folytonos jogszokás által a fent nevezett céhnél bevezettek és amelyeket figyelembe kellett venni akkoriban, amelyeknek a tiszteletreméltó Miskolci Kocsigyártótól, Kerékgyártó és Bognár céh összes mester urainak abból a célból, hogy a jó rendet maguk között is bevezessék, alantfüggő nagy várospecsétünkkel, amelyhez az itteni tiszteletreméltó Kocsi, Kerékgyártó és Bognár Céh pecsétje is csatlakozik megerősítve végezetül kiadtuk. Mindez történt 1799 január 26-án Lőcse császári és királyi szabad városban.

A fent nevezettek:

1799 február 19-én

Keckés Pál Lőcse szabad kir. város

Miskolc város tanácsának

első nótáriusa

bemutatták és átvette: Csene István

5. Marczák Sándor miskolci kovácslegény
vándorkönyve 1850.

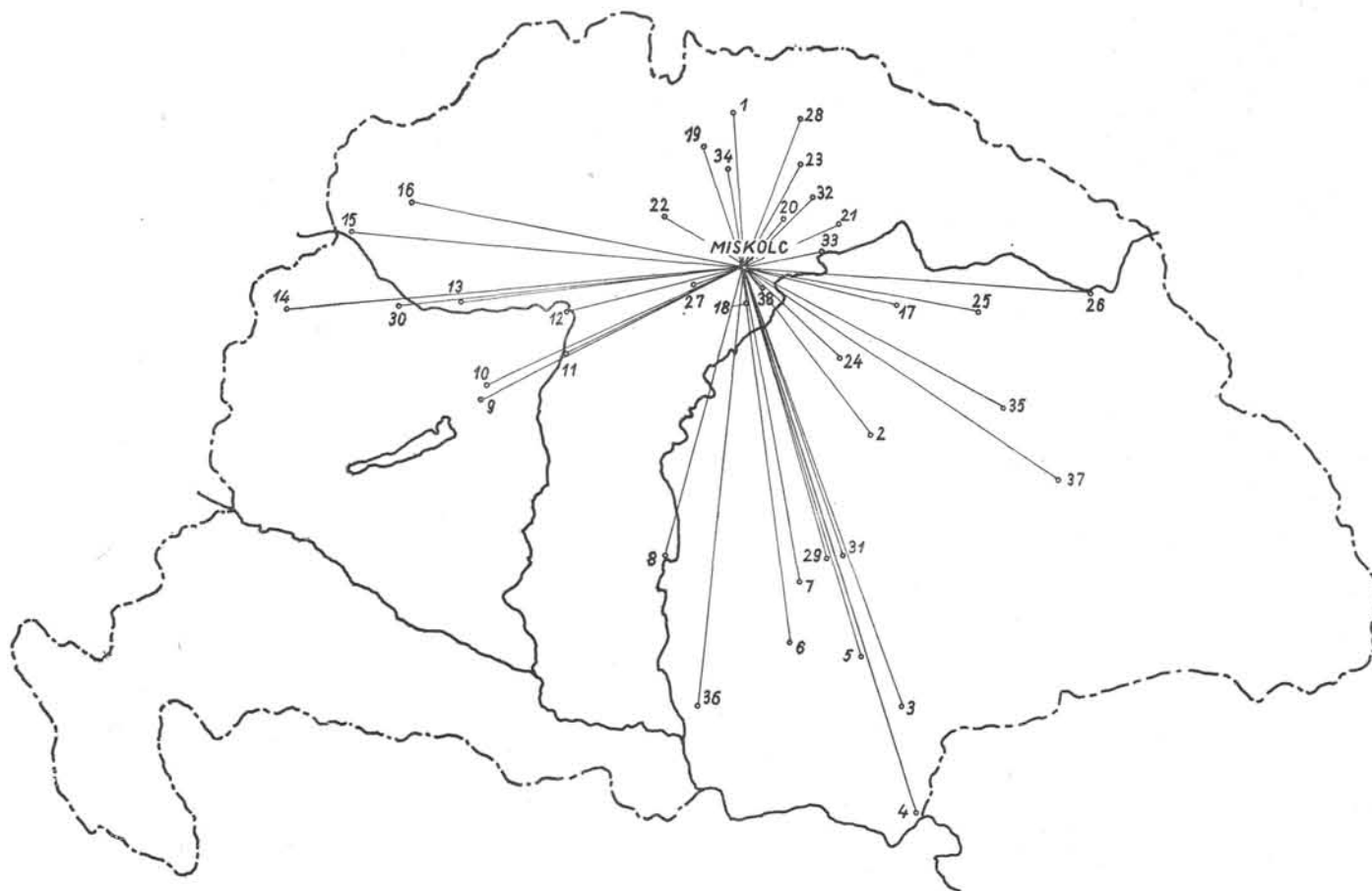
terek céhbe állásával, a landmaiszterek ügyeivel, stb. A gyűlésre későnjövőket megbírságolják. A gyűlést ha a céhnek külön céhháza nincs, a főcéhmester házában tartják meg. Ha a főcéhmester tisztéről leköszön a céhláda kulcsát átadja az új céhmesternek, akit többnyire a legidősebb, legtekintélyesebb mesterek közül választanak. Ilyenkor szokásban volt az artikulások felolvasása is. Választottak ilyenkor *kis céhmestert*, *mielőtt mestert*, *táblamestert* vagy *bejárómestert*, *jegyzőt* vagy *nótáriust* is. A választás után a céhládát rendszerint ünnepélyesen átvitették az új főcéhmester házához, ahol egy kis ünnepséget is tartottak. A mestereket a céhgyűlés összehívásáról a *behívótáblával* értesítették. Ez rendszerint pajzsalakú, rézlemezről készített tábla volt, amely hátlapján kinyitható kis ajtóval volt ellátva. Ide tették be egy kis papírdarabkát, amin feltüntették a céhgyűlés időpontját. Céhgyűléseket az éveleji gyűlésen kívül rendszerint negyedévenként tartottak, sürgős esetben azonban a céh tagjait bármikor összehívhatták, de akkor az összehívónak kellett fizetni a felmerülő költségeket. A vidéki mesterek csak az éveleji gyűléseken voltak kötelesek megjelenni, az előírt összeget a céhbe befizetni.

A mesterség tanulására három évet kellett az inasnak fordítani s mikor valamelyik mester az egész céh színe előtt beszegődtette, kötelességeit felolvasták:²²

A céhszabályokat a későbbiekben többször változtatták, a helytartótanácsból leküldött rendeletek alapján az artikulusokat toldják földjük s a céhéletet a helyi szokások színezik. A céh tagjai arra törekednek, hogy a vidéken dolgozó mesterembereket is bevonják a céh kötelékébe s ezekkel a XIX. század elején jelentősen megduzzad a céhtagok száma. 1818-ban a két céh külön is vált, ekkor a helyi mestereken kívül még 41 kovács „landmaiszter” tartozott a céhbe, s 35 kerékgyártó „landmaiszter” is volt. A kovács-kerékgyártó céh belső életére a század elején készített céhszabályok, a két céh jegyzőkönyvei és iratai adnak értékes adatokat.²¹ (3., 4. kép)

Azon a napon, amikor a céh privilégiumait kapta, vagy január első hetében a céh tagjai gyűlésre jönnek össze. Elnököl a hatóság által kijelölt *céhbiztos*. A *főcéhmester* elszámol a bevételekről, kiadásokról, felsorolja hány mester- és tanulólevél van a ládában. Ugyanekkor foglalkoznak a korábbi határozatok végrehajtásával, a szegődtetéssel, a szabadítással, a mes-

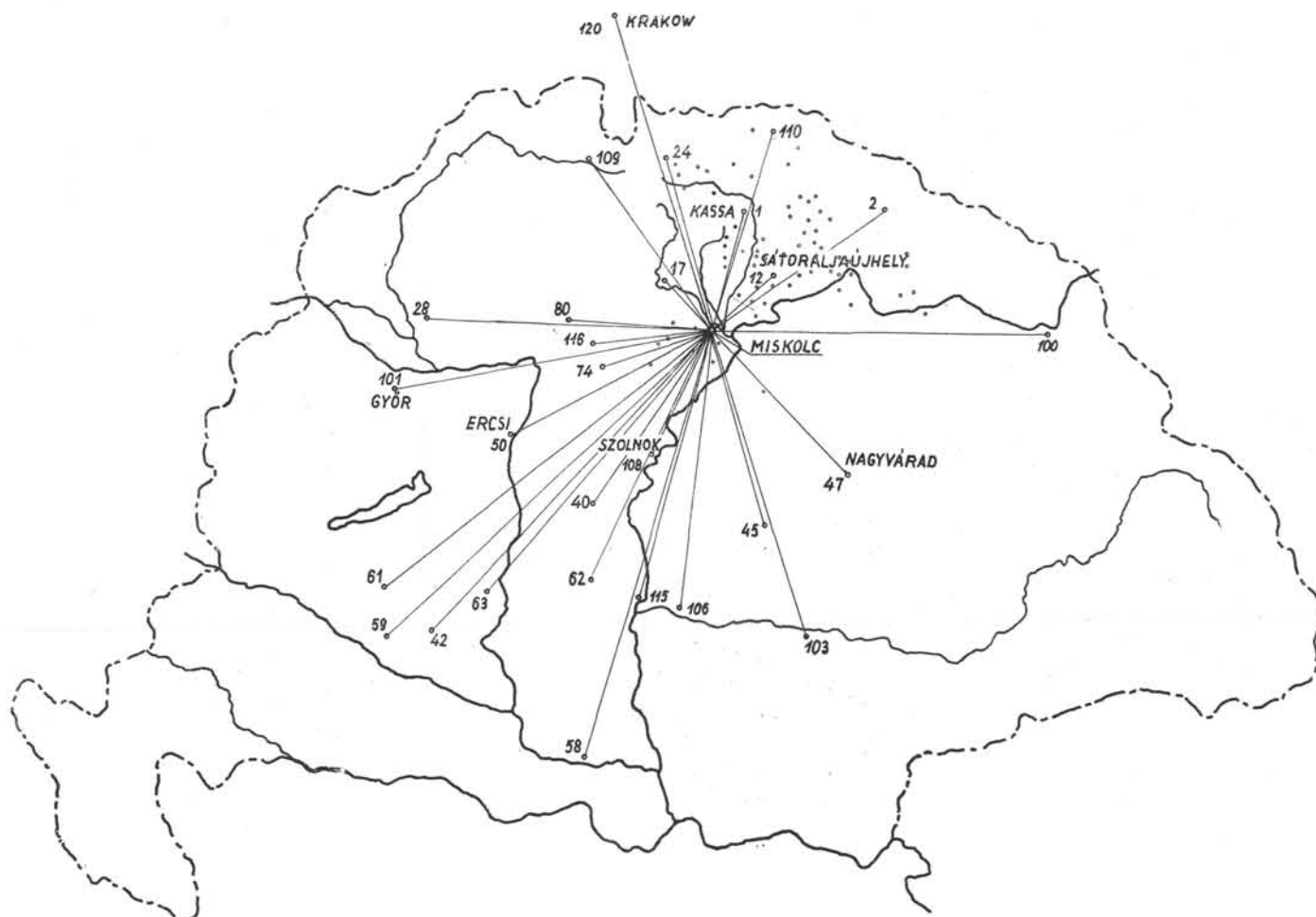
MISKOLCI IPAROSLEGÉNYEK
VÁNDORLÁSA A XIX. SZÁZADBAN

6. kép Miskolci mesterlegények vándorlása a XIX. században

1-Lőcse, 2-Nagyvárad, 3-Karánsebes, 4-Orsova, 5-Lugos, 6-Temesvár, 7-Arad, 8-Szeged, 9-Székesfehérvár, 10-Lovasberény, 11-Pest, 12-Vác, 13-Komárom, 14-Sopron, 15-Dévény, 16-Nagyszombat, 17-Nyíregyháza, 18-Mezőcsát, 19-Dobsina, 20-Sziksó, 21-Sátoraljaújhely, 22-Rimaszombat, 23-Kassa, 24-Debrecen, 25-Szatmárnémeti, 26-Máramarossziget, 27-Eger, 28-Eperjes, 29-Pankota, 30-Győr, 31-Kisjenő, 32-Abaújszántó, 33-Tokaj, 34-Rozsnyó, 35-Zilah, 36-N. Becskere, 37-Kolozsvár, 38-Ónod

KOVÁCS-KERÉKGYÁRTÓ-LEGÉNYEK VÁNDORLÁSA
MISKOLCRA 1831-1859 KÖZÖTT

7. kép Kovács-kerékgyártó legények vándorlása Miskolcra 1831-1859 között

1-Kassa (Abaúj m.), 2-Pálóc (Ung m.), 3-Abaújvár (Abaúj m.), 4-Kisazar (Zemplén), 5-Gálszécs (Zemplén), 7-Hosszuláz (Zemplén), 8-Abaújszántó (Abaúj), 9-Zétény (Zemplén), 10-Ungvár (Ung), 11-Beregszász (Bereg), 12-Sátoraljaújhely (Zemplén), 13-Hódmezővásárhely (Csongrád), 14-Tiszatarján (Borsod), 15-Monok (Zemplén), 16-Velejte (Zemplén), 17-Putnok (Gömör), 18-Munkács (Bereg), 19-Baskó (Abaúj), 20-Nagyimihály (Zemplén), 21-Debrecen (Hajdú), 22-Tiszaújtelek (Ugocsa), 23-Tállya (Zemplén), 24-Késmárk (Szepes), 25-Butka (Zemplén), 26-Terpes (Heves), 27-Járokszallás (Szolnok), 28-Nyegyed (Nyitra), 29-Homonna (Zemplén), 30-5, Gálszécs (Zemplén), 31-Nyírbátor (Szabolcs), 32-Szepesujlak (Szepes), 33-Kisvárd (Szabolcs), 34-Szepesujlak (Szepes), 35-Bodrogolaszi (Zemplén), 36-Eperjes (Sáros), 37-Jászkesér (Szolnok), 38-Mezőkövesd (Borsod), 39-Sárospatak (Zemplén), 40-Kécskemét (Pest), 41-Mád (Zemplén), 42-Pécs (Baranya), 43-Rákóc (Zemplén), 44-Vatta (Borsod), 45-Békés (Békés), 46-Földes (Szabolcs), 47-Nagyvárad (Bihar), 48-Jolsva (Gömör), 49-Nagykövesd (Zemplén), 50-Ercsi (Fejér), 51-Surány (Nyitra), 52-Nagyrácsa (Zemplén), 53-Balmazújváros (Hajdú), 54-Eger (Heves), 55-Butyka (Abaúj), 56-Lasztóc (Zemplén), 57-Szropkó (Zemplén), 58-Temerin (Bács), 59-Szigetvár (Somogy), 60-Balassagyarmat (Nógrád), 61-Kaposvár (Somogy), 62-Kiskunhalas (Pest), 63-Szekeşárd (Tolna), 64-Nagysáros (Sáros), 65-Nagykörös (Pest), 66-Nagyzerénd (Arad), 67-Nagyida (Abaúj), 68-Sajóórös (Borsod), 69-Jászó (Abaúj), 70-Rimaszécs (Gömör), 71-Tiszakarád (Zemplén), 72-Perbenyik (Zemplén), 73-Köröm (Zemplén), 74-Gyöngyös (Heves), 75-Hernádnémeti (Abaúj), 76-Bártfa (Sáros), 77-Tokaj (Zemplén), 78-Gönc (Abaúj), 79-Abára (Zemplén), 80-Szepesalmás (Szepes), 81-Bodrogszerdahely (Zemplén), 82-Karos (Zemplén), 83-Zétény (Zemplén), 84-Tolcsa (Zemplén), 85-Erdőbénye (Zemplén), 86-Krompach (Szepes), 87-Tiszadob (Szabolcs), 88-Bodrogszadány (Zemplén), 89-Jászapáti (Szolnok), 90-Mándok (Szabolcs), 91-Nyíri (Abaúj), 92-Zemplénagárd (Zemplén), 93-Tarna (Ung), 94-Füged (Abaúj), 95-Pálháza (Abaúj), 96-Magyarizsép (Zemplén), 97-Rimaszombat (Gömör), 98-Vámosujfalu (Zemplén), 99-Szepesváralja (Szepes), 100-Máramarossziget (Máramaros), 101-Győr (Győr), 102-Igló (Szepes), 103-Lippa (Temes), 104-Petrikóc (Zemplén), 105-Várpálánka (Bereg), 106-Makó (Csanád), 107-Lőcse (Szepes), 108-Szolnok (Szolnok), 109-Csorba (Liptó), 110-Rabóc (Sáros), 111-Varannó (Zemplén), 112-Palkusovec (Zemplén), 113-Hajdúböszörmény (Hajdú), 114-Rúszka (Zemplén), 115-Szeged (Csongrád), 116-Pásztó (Heves), 117-Vizsoly (Abaúj), 118-Berlefalva (Zemplén), 119-Liptó m. 120-Kraków (Lengyelország)

INAS SZEGŐDTETÉSÉRŐL FEL OLVASANDÓ SZABÁLYOK

^{1^{ször}} Az inasnak a legfőbb kötelessége az engedelmesség a mester iránti törhetetlen hűség, úgy képzelje vagy nézze tehát magát az inas *mint a háznál utolsó személyt*. Kinek mindent amit neki parancsolnak ha ugyan az törvény és illendőséggel meg egyezik teljesíteni köteles, ha valahova küldik a reá bízott dologban a legnagyobb hűséggel és gyorsasággal tartozik eljárni. – Az *inasnak a munka szünetre nincs határ idő* ha éjszaka álmából költik is fel Mestere vagy Mesternéje parancsát teljesíteni kell.

^{2^{ször}} früstök közben kötelessége a műhelyt ki tisztítani, vizet hőzni és ha valami házi dolog van véghez vinni, engedetlenül makacsan a parancsolatra vissza felelni ne merészellen mert ha azt a Nemes Czéh megtudja, Kórbáccsal fogja megfenyíteni ha bár Mesterétől már meg büntettetett is.

Este a munka megszűnése

után az inasnak kötelessége a műhelyt ki tisztítani, a szerszámokat helyrerakni, hogy ha valamelyik szükséges röktön elő adhassa, de ez alatt ne azt ércse, hogy ő a munkát 7 órakor hagyja el az *inasnak nincsen 7 órakor szünet ideje* mivel ha a Mester kíványa, tartozik időn túl is dolgozni.

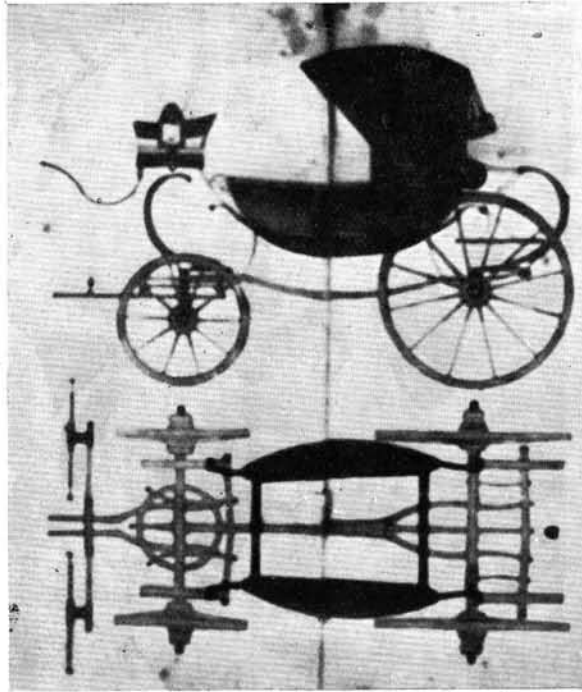
^{3^{ször}} Reggel a meg határozott 4 órára fel kell kelni és ha Legény van fel kell költeni, úgy szintén Vasárnapokon a szerszámokat ki kel köszörülni, így szintén naponként a Mester (és a Mesterné) csizmáját (vagy topányát) köteles ki tisztítani, a fűvót le porozni, a szerszámokba a nyelet be csinálni tartozik.

^{4^{ször}} Ha valami idegen dolgoztatni akaró ember olyankor menne a Műhelybe, midőn a Mester oda haza nintsen s azt a Legény szívesen nem fogadná, akkor az inas szálljon vele és fogadja el illedelmesen rangjához képest s nyájas szavakkal Kérdezze mit akar dolgoztatni, s ha a Mester jelenléte elkerülhetetlen, ha lehet haza hívni, vagy ha dolgoztatni akarót várakozásra kérni.

^{5^{ször}} Ha valamely munka olyankor készülne el midőn nincs hon a Mester, és az árat kifizetnék, legyen gondja az inasnak azon pénzre, mert lehet olyan legény, ki a felvett pénzt vagy át nem adná vagy elkölt belőle, az illetet jelencse be az inas az illető Károsultnak.

^{6^{ször}} Találkozhatnak olyan legények, kik Mesteröket meg nem becsülik s jelen nem létében, vagy talán még dolgoztatók előtt is illetlen szavakkal kissebbitik, ha ezeket az inas halja, s a nemes Czéh megtudja hogy a megsértettnek meg nem mondja, és a legényel egyet ért Keményen fog büntetődni, de azért igaztalanul bevádolni legényt szinte tilos.

^{7^{ször}} Ha már elkészített munka áráért küldetik azt illedelmesen és úgy kérje mint Mestere neki magyarázta, gorombán követelnie nem szabad, s ha a már kifizetett pénzből követelnie nem szabad, azon ürügy alatt, hogy az Árjegyzékben kitett összegből le vontat maga részére elvenne s ha ezt a Nemes Czéh megtudná szigorú büntetés érendő.

8. Nyakas Márton kerékgyártó legény 1827-ben készített remekének tervrajza

^{8^{szor}} Az Inasnak pipázni különösen kemény büntetés alatt tilalmas. — A Templomban járás parancsoltatik, mikor csak ideje van, de azért engedelem nélkül sehova menni nem szabad, s ha még engedelem van is arra, de nem ott jár ahova kéredezett hanem oly helyeken hol a Mesterének becsületére nem válik, és ez kitudatik Keményen fog büntettetni, ellenben ha jól viseli magát inaskodása idején, s az elsorolt szabályok szerint cselekszik, annak idején dicséretet nyerend.

^{9^{szor}} Végre az inasnak Mestersége megtanulására egész erejéből kell törekednie, mert ha a szabadulandó kívánt Remeket el készíteni nem képes, szabadulása egy negyedével, vagy ha szükség kívánja többel is továbbra halasztatik.

A mesterek rendszerint fiaikat is kovácsnak tanították s így évszázadokon keresztül nemcsak a mesterség, hanem a mesterségbeli tudás, a szerszámkészlet, műhely is a családban öröklődött. A XIX. század eleje óta azonban helybeli és környékbeli parasztok is nem ritkán kovácsnak tanítatják gyermekeiket. A kovácsok egyszerre legfeljebb két inast tartanak s egy vagy két legényt.²³ Általában a mesterséget a szokott három év alatt jól megtanulják s csak ritkán fordul elő, hogy az inas tanulodejét meghosszabbítják. „1857 év június 11-dikén tartott Gyűlésben Tót Sándor tanuló ki is Kocsisnéál inaskodását le töltötte ugyan, de a mesterségen igen kevés tudománnyal bír, újra még egy évig inaskodni kíván, oly móddal, hogy akinél egy évet inaskodik, az a Majster tartozik neki venni általában mint inasnak is lábbelit adni és egy év múlva egy öltözet *Szabaduló ruhát*, úgy a Czéhben, valamint a *kis társasághoz* Költségeket is fizetni a mester köteles.”²⁴ Szabaduláskor az inas remeket tartozik készíteni — ez legtöbbször lópatkó volt — majd a sikeres remek után a céhláda előtt felolvasták az artikulusokat s az inast legényyé avatták.²⁵

„Ezen nemes Czéh a te kívánságod ezennel teljesíteni fogja hanem hogy azután is becsületes ember légy, s disze azon társulatnak melybe majd állandasz, ezen szabályokat mellyeket a Nemes Czéh elődbe ad, s mellyeket most fel fogunk olvasni ércsd meg jól, igyekezzél emlékezetedben tartani s amagadat azok szerint viselni.

^{1^{szor}} Mátol fogva már legény vagy de azért soha el ne bízd magad hogy már szabad vagy, s tehetsz amit akarsz, sótt még fedhetetlenebbül kell élned mint ez előtt, mert ha talán inaskorodban meg vertek is, nem volt oly szegyenedre mint ezután a szidalom. Viseltessél mindenki iránt illő tisztelettel, Mesteredhez bárhol is dolgoznál légy igazán hűséges hogy ha idővel te is azzá leendesz ugyan azt nyerheted, a segítségére rendelt inassal ne éreztesd felsőségedet, csupán azért, mivel veled is úgy bántak inaskorodban, hanem gondólsz reá mily rosszul esett az neked.

^{2^{szor}} Mindég náladnál különb emberekkel igyekezzél társalogni Kiknek szokásai nem vesztegetik meg a jó erkölcsöt, oly helyekre ne menny mellyek szegényt hoznának rád és társaidra. A Mester Tudtán kívül éjszakázni, *nyáron esteli 10 órákor téiben 9 órán túl ki maradni* s úgy haza menetelkor a ház lakóit zörejrel felzavarni, vagy hogy a gazda Csavargásodat észre ne vegye kerítésen mászni be s ezáltal a tolvajnak a bejáróra mint egy utat mutatni a leg szigorúban tiltva.

^{3^{szor}} Mint eddig úgy ezután is, ha valamely Mesternél munkába lésszesz, ha ott inas nem volna, vagy *utolsó legény* lennél tartozol a *Műhelyt tisztán tartani* vagy ha nem is a *szerszámoknak gondját viselni*.

^{4^{szor}} Mestered hón nem létében a dolgoztatókat illetően elfogadván velők nyájasan beszélni tarcsd kötelességednek nem pedig durva és elidegenítő szavakkal illetni, az elkészített munka árát elkölteni vagy abból valamit magad részére megtartani büntetés terhe alatt tilos, hanem Mesternédnek vagy Mestered haza jöttének annak tüstént lelkiismeretesen át adni.

^{5^{szor}} A már felszabadult s magát becsületesen viselt ifiú tanító Mesterénél *Két* úgy nevezett *búcsú hetett* rősz viselet esetében *többet* tartozik tölteni s ez alatt *ingyen dolgozni*. Végre hogy jövőendőben is az emberi társaságnak becsületes tagja, hasznos és munkás polgárja lehessen belőled, tarcsd szemed előtt a felolvasott szabályokat, cselekedjél azok szerint.

Most pedig köszönd meg ezen Nemes Czéhnek fejenként kéz csókolással irántad atyáskodását és majd később fogj kezét legény társaiddal kiknek száma veled ma növekedett.”

A legény szabadulása után megkapta a vándorkönyvét, majd beiratkozott a *kis társaságba* s a legénytársainak áldomást fizetett. Hogy a legény mesterségét jól elsajátítsa kezdetben három évig, a XIX. század közepén már hat évig vándorolni volt köteles. A mesterlegények jogait, kötelességeit ugyancsak az artikulások szabályozták.²⁶ Az 1818-ban keltezett artikulások 24 pontba foglalják a kötelességeket s ezekből a legfontosabbak a következők:²⁷

- 1^{szor} „... ahol Normális Óskola vagyon, minden vasárnap és Ünnepnapi napokon a Szükséges Rajzolás megtanulása végett megjelenni kötelesek.”
- 6^{szor} „Ha valamely bets: Legény szánt szándékkal Bort vagy sert el habsolna, vagy Rókát Lőnne, egy heti bérig megbüntetessék.”
- 10^{szor} „Tiltatik minden betsületes Legénytől, hogy ne bátorkodjon *Inassal játékban ereszkedni*, vagy pediglen Körtsmában együtt barátkozni.”
- 14^{szor} „Tartozó kötelességek a betsületes Legényeknek minden *Négy Hétre auflagot tartsanak* Köpönyeg nélkül tisztességesen megjelenni tartoznak.”
- 16^{szor} „Hogy ha valamely legény meg betegedne ... és ha betegségében meg nem fordul olyatén Legény a Herbergre vitessék ...” ha rokonai volnának azok tartsák el, ha nem volna, „ha ruhái volnának s azoknak eladásából eleget tétethessenek Magokk.”
- 22^{szor} „Ha valamely legény Maiszter Háza vagy Müheje előtt megyen azonban vagy Maiszterét vagy Maiszternéjét az Utcán elol tanalna, és illendőséggel nem köszönné Dupla Legényi Büntetésbe esik.”
- 24^{szor} „Utoljára Hogy ha valamely legény valamely Reperálás vagy Patkolás véget el meggyen, az el végzett munka után nem hazafelé megyen hanem vagy Körtsmában, vagy pedig más hejen az időt el töltené, azomban Ittasan Haza menne olyatén Legény fel heti bérbe büntetessék meg, a mely Legény pedig az úgy nevezett *Blaumontagot tartana* vagy pediglen az Napot heveréssel Szánt Szándékkal el tölteni, az olyan Legény egy egész Hetibérbe büntetessen meg.”

A *korhelyhétfőt* (Blauer Montag) ugyan háromszor is eltiltja a királyi rendelet a mesterekre 6 tallér, a segédekre pedig egy heti bérnek megfelelő büntetést szabván, azonban ez a szokás élt a céhélet utolsó éveiben, sőt még azután is.²⁸

Munkakezdés reggel 4 órakor, befejezés pedig este 7 órakor volt, a napi munkaidő tehát 15 óra. A század közepén a régi patriarchális kapcsolatok már megszűntek, 1854-ben a legények a munkaidő megrövidítéséért, a rövidebb felmondási időért harcolnak.²⁹

Bár a munkaidő csökkentés nem sikerült, azonban a felmondási időt az eddigi félév helyett két hétre sikerült csökkenteni, ami már jelentős eredménynek számított. A legények azonban később sem nyugodtak meg s 1855-ben a céh levelet intéz Kassára, Egerbe és Debrecenbe, hogy az ottani viszonyokról tájékozódjanak.

„Kassa Városában létező Kovács Czéhbeli Urakat azon levelünkkel kerestük fel, hogy ők az Ifiuktól mi csoda remeket kívánnak, hintót a vagy szekeret és kívánnak e tőlük Orvosi diplomát, egyszersmind az legényeknek a Munkára való reggeli állást úgy este a munka elhagyását velünk tudatni szíveskedjenek ... A Kassai Kovács Czéh levelünkre tett nyilatkozata a következő; a Remeklőnek a *Bécsi vagy a Pesti académiából diplomajanak kell lenni akkor truk féderes hintót kell neki vasalni.*”³⁰

„Fel kerestük az Eger Városi Kovács Czéhet is, s szinte ezen módon nyilatkoztak küldött levelünkre hogy náluk is *truk féderes hintót vasal remekbe és Barom Orvosi Diplomával, Rajz Oskolai Bizonyítvánnyal Birnia köll.*

A Legények munkai állása úgy az elhagyása régi mód szerint reggeli fel kelés 4 órakor, a munka meg szűnése 7 órakor történik.”³¹

„Debreczen Városába létező kovács Czéh hozánk küldött levelében tudatja hogy Czéhökbe egy kiképződött *6 éveket vándorlásban eltöltött ifiu* csak úgy juthat ha a

Bécsi vagy a Pesti Barom Orvosi tudományról Diplomával bir, vagy annak tanulásáról engedélyt a Felsőbb helyről Magos Minisztériumból nyerendett és egy kelendő csinos hintó vasalását remekbe a vastengelyeket is kezeivel készíteni el, más különben Czehbeli nem lehet. A legénységekről pedig tudattya a reggeli 4 órától esti 7 óráig kötelesek munkálkodniuk."³²

1857-ben a kerékgyártó legények harcolnak a munkaidő rövidítéséért s a reggeli 4 óra helyett csak 5 órákor akarnak felkelni, s ez a mesterek heves ellenállásába ütközik. Ugyancsak ebben az évben panaszkodnak a mesterek, hogy a legények *nyughétfoket* tartanak s ezt az ügyet kéri politikai útra terelni.³³

A céhbejutás első feltétele a vándorlás és a remek készítése. A vándorlás a legények látókörét erősen kitágította ismereteiket elmélyítette. Nem egy céhben előre megszabták a vándorlás irányát. A miskolci kovács-kerékgyártó legények legszívesebben a felvidéki városokat keresték fel, de megfordultak az ország valamennyi jelentősebb városában is. Múzeumunkban csupán Marczák Sándor miskolci születésű helybeli kovácslegény 1850-ben kiadott vándorkönyve található. Ő 1850–1855 között az ország valamennyi jelentősebb városában megfordult; Aradon, Pankotán, Nagyváradon, Komáromban, Fehérváron, Lovasberényben, Sopronban, Pozsonyban, Vácott, Szegeden, Temesvárott, Lugoson, Orsován, Új-Aradon stb. (5. kép)

Természetesen az idegen mesterlegények Miskolcot is útbaejtették s a miskolci kovácscéhben csupán 1831–1859 között 120 helyről 405 kovács, illetve kerékgyártó legény dolgozott rövidebb-hosszabb ideig Miskolcon. Ha figyelembe vesszük, hogy Miskolcon ebben az időben 8–10 kovács s 6–8 kerékgyártó mester dolgozott, ez azt is jelenti, hogy az itteni mestereknek ugyancsak jó hírük volt s itt sokat lehetett tanulni, másrészt pedig azt, hogy a legények száma olyan hatalmas mértékben megnövekedett, hogy azoknak csak egészen kis töredéke válhatott céhes mesterré, nagyrésztük azonban folytonos vándorlásra kényszerült. (6. 7. kép)

A XIX. század eleje óta a kovácsok, kerékgyártók munkái is sokat változtak. Bár továbbra is készítettek parasztszekereket, javították a gazdasági felszereléseket, nagyobb városokban, így Miskolcon is már az igényesebb tudást követelő hintókat is készítik. Az ilyesfajta munkák készítése jó rajztudást, műszaki ismereteket követelt s ezért szorgalmazták a rendeletek, de a céh elöljárósága és a céhszabályok is a rajziskolákba való járást. A miskolci kerékgyártó legények egynéhány remekének igen gondos kidolgozású rajza is megmaradt gyűjteményünkben. (8. kép)

A céhek a legények számára legényszállást (Herberg) rendeztek be, a vándorlegények itt szálltak meg, itt jelentkeztek munkáért. 1857-ben a kovácslegényeknek Stoleda Antal Bárányka nevű fogadóházában volt a herbergjük, ahová a mesterség címerét is kitették. A herbergeket belső életéről a céhjegyzőkönyvek nyújtanak felvilágosítást.³⁴

Mikor a legény hat, vagy több esztendőket vándorolt, kérhette a céhbe való felvételét. Ebbeli szándékát tartozott bejelenteni a céhmesternek, aki az artikulusok előírásainak megfelelően remeket jelölhetett ki számára. A céhek már 1799-ben azért kéri artikulusukat Lőcsétől, hogy a kontárkodást megakadályozzák s a céhbejutást megnehezítsék, a későbbiekben a költséges remek, a baromorvoslási iskola megkövetelésével mégjobban nehezítik a céhbeállást. A miskolci kovács céh 1839–1841 között perlekedik Sarkady Jánossal s mindent elkövetnek, hogy a céhbeállását megakadályozzák. 1841-ben azután a helytartótanács nevében Eötvös Ignác írja, hogy Sarkadit a céhbe fel kell venni s ebbe azután a mesterek kénytelenek belenyugodni.³⁵

1854-ben van Miskolcon 8 kovácsmester, 1 kontár, 16 legény és 10 inas, valamint 11 kerékgyártó mester, 1 kontár, 8 legény és 8 inas s a további mesterek felvételétől mereven elzárkóznak.³⁶ 1855-ben a kovács céh a főszolgabíróhoz folyamodik, s kéri, hogy Madár Ferenctől, ki eddig sem az állatorvosi diplomát nem szerezte meg és nem is remekelt, bár a . . .” Múlt évben Czirják Károly nevű ifjú ki remek készítése ideje alatt meghalálozott, s félig kész remeke özvegyére maradt”, melyet Madár Ferenc bevégezésre megkapott, de még nem készített el és segédek is tart, a mester-ség gyakorlásától tiltassék el.³⁷ A hatóság visszairja, hogy Madár Ferenc és Konrád György kontárok a kovácscéh által feladott remeküket záros határidőre készítsék el.³⁸

Ugyanebben az évben Hodik Jakab csehországi származású kovács egy mester özvegyét házastársul elvette s kérte a céhbe való felvételét. „A Biztos Úr Jelen létévell minden ok levelei meg vizsgáltatott, mint több évek óta mint *Diplomatikus Kovács, a Cs. K. Ezredeknél Szadron kovácsa* volt most örökös Szabadcságot nyert városunkban meg telepedett, Szokott Eskü tételével be vettük az Majszterek név sorai közé iktatott minden rekuláris nélkül.”³⁹

1857 január 10-én Tamaskovits Mihály remekel. A kijelölt mivlások szerint „új federekkel el készült, úgy nevezendő Trupp féderes fedeles hintó a fent írt ifjú ügyességét, mesterségbeni maga ki képzettségét eléggé ki mutatta, a meg elégedésig véleményeztek. A ló patkó készítés, úgy az patkók fel verésében is magát ki tüntette, helyes vasalást tett, így a remek elfogadása ki mondatott.”⁴⁰

A kovácsok-kerékgyártók egyrészt a város gazdálkodóinak, kereskedőinek kézműveseinek, másrészt a város elöljáróságának dolgoztak. Ők készítették a város majorjában levő szekereket, javították a város malmát s munkájukról negyedévenként számlát adtak be. Dolgoztak a jómódú görög kereskedők számára is, munkájuk méreteit azonban a rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján nem tudjuk felmérni. Az 1860-as években a céhmesterek közül egyesek kiemelkedtek, mások kontárokká váltak. 1861–62-ben a kerékgyártó céh panaszkodik a városi tanácsnak, hogy Kolonits Lajos kovácsmester magának kerékgyártó segédet tart s így olyan munkát is felvállal, amihez nem ért s ezzel kárt okoz a nemes céhnek. A hosszantartó s elmergesedő vitában mindkét fél bizonyítja a maga igazát s Kolonits Lajos vállalkozik arra, hogy a kerékgyártó céhbe is beáll, csak hagyják dolgozni. Ebben az időben a kovács-kerékgyártó mesterek a hagyományos munkán kívül hintók készítésével is foglalkoznak s Kolonits Lajos is azért hajlandó a kerékgyártó céhbe is beállni, hogy így magának legalisan is kerékgyártó legényeket tarthasson s kisebb manufaktúrát hozzon létre, ahol a hintókat a kerékgyártó mesterektől függetlenül maga állítaná elő.⁴¹

A céhélet utolsó esztendeiben a céhszervezet is bomásznak indul. „Kolonics Lajos Mint Mester társunk úgy látszik Czéhünket megvetvén . . . értekezletünkön résztvenni nem kíván . . . még segédjeit maga személyein vissza tartja, és magát többször segédi bizonyítványba úgy atta be mint *Kocsi Gyáros nem mint Kovács Mester*.”

Úgy szintén Hodik Jakab Mester társunk 1868 január 9-től a Czéh házáánál semmi féle értekezletre, bármi fel szólításra nem jelent meg: sőt még segédjeit temetkezési tisztességtételle is vissza tartotta, úgy az auflagi rendeletet nem tartják.”⁴²

Még két év és a céh története 1872-vel befejeződik; „Új rendelet érkezvén, melyben az ipartörvény alapszabályainak elfogadása és annak rendes kidolgozása adatott által nagyméltóságú M. Királyi ipar és Kereskedelmi minisztériumtól, ezen gyűlés újra nagy botrányt okozott köztünk, mivel *mindnyájan a Czéh tagok a régi mellett akarván megmaradni a mit letett eskünk törvényesen követel*, de engedve a parancsolatnak köztünk nagy nehézséggel Hegyi József urat választottuk az iparszabályok

kidolgozására . . . ezen iparszabályok elkészítése sikeresen ment végbe és 3 példányba le is tisztázódott, fel küldés végett a nagy méltóságú M. K. ipar és kereskedelmi Minisztérium eleibe meg erősítés és jóváhagyás véget, ez meg is történt oly móddal, hogy *Czéhünk csatlakozik a Kerékgyártó Czéhvel*, mely kerékgyártó czéhnek tudtán adatván azt elfogadta.”⁴³

Még néhány hónap és másfélszázados múlttal rendelkező kovács, ill. kerékgyártó céh az 1872 VIII. tcz. értelmében megszűnik. Érdemes itt szószerint idézni a jegyzőkönyv idevonatkozó részét;

„1872-ik évi június 9-én Tamaskovits Mihály czéh mester elnöklete alatt Miskolczon a kovács czéh részéről tartott közgyűlés

Jegyző könyvének felvétele

Egyik tag társunk említésbe hozván hogy az ország gyűlésileg alkotott 1872 VIII. t. czik utasításához képest a czéh e túlrá eddigi szervezet mellett felnem állhat indítványozza, hogy a Czéh ipartársulattá alakuljon át. Ezen indítvány egyhangúlag elfogadtatott. Határoztatott: A miskolci kovács Czéh eddigi működését ezennel megszüntetnek kijelentvén magát mint ilyet feloszlatta s mint hogy a Czéhnek vagyona nincsen, hogy törvény kívánta kiadásokat legyen miből fedeznie a Borsod-megye területén létező összes Kovács és Kerékgyártó czéhvel egy ipartársulattá fog átalakulni, mely társulat alapszabályainak kidolgozására Hegyi József mint Elnök és if. Nagy Gábor mint új jegyző bizattak meg, jelentésük az alakuló közgyűlésre elvárattván egyszersmind utasításul adatott hogy magokat Kerékgyártó czéhvel érintkezésbe tevén az alapszabály tervezetet egyértelműleg állapítsa meg.

A feloszlott czéh meg szűntének emlékére ezen határozatunk szóról szóra jegyző könyvileg be vezettetni s meg erősíteni rendeltetett.”⁴⁴

A céh jogutódja, az ipartársulat még egyideig őrzi a céhiratokat, céhtárgyakat, majd ezeket a miskolci múzeumnak ajándékozzák. A miskolci kovács-kerékgyártó céh a városban a legkisebb létszámú céhnek számított, munkájuk azonban évszázadokon keresztül nem volt jelentéktelen. A céhszervezet, a céhszokások, artikulusok sok esetben megegyeznek más céhekével, nem egyszer azonban a helyi vonásokat tükrözik. A céhszervezet hosszú időn keresztül gátja volt az ipar kapitalista fejlődésének s a különféle ellentmondások a rendelkezésünkre álló forrásanyag bemutatásával megfigyelhetők. A téma vázolásával ipartörténetünkhöz kívántunk új adatokat nyújtani

Bodgál Ferenc

DIE SCHMIEDE- UND WAGNERINNUNG-ZUNFT VON MISKOLC

In Miskolc gab es bereits im 16. Jahrhundert Handwerkerinnungen, doch vermehrte sich im 18–19. Jahrhundert ihre Zahl beträchtlich. Eines der ältesten Handwerke der Stadt war das Schmiedehandwerk, dessen Bestehen seit dem 16. Jahrhundert urkundlich belegt ist. Wann aber die Schmiedeinnung gegründet wurde, war uns bis jetzt nicht bekannt. Die verschiedenen archivalischen Denkmäler aber und ein Stempel aus dem Jahr 1719 belegen, daß die Schmiede der Stadt Miskolc bereits damals der Zunft angehörten. Um der Pfuscherei wirksam begegnen zu können, bitten im Jahre 1799 die Schmiede und Wagner von Miskolc die Zunftstatuten dieser beiden Innungen von Lőcse und leben und arbeiten nach diesen Vorschriften bis zu ihrer Trennung im Jahre 1818. Im 18. Jahrhundert kommen mehrere Schmiede und Wagner aus der Zips zugewandert und lassen sich in Miskolc nieder. Deshalb sind auch die Zunftsatzen deutschsprachig. Später wurden auch die Verordnungen des Statthaltereirates, die zünftigen Modifikationen den Zunftstatuten beigefügt. Der Autor der vorliegenden Studie beschränkt sich auf die Untersuchung des ortsüblichen Zunftwesens.

Anhand der Zunftdokumente der beiden Zünfte und der Archivalien können auch die im Zunftwesen entstandenen Gegensätze gut ermittelt werden, beispielsweise, daß die Zunftmeister alles erdenkliche versuchten, um die Aufnahme neuer Mitglieder zu hintertreiben. Im Jahre 1854 sahen sich die Schmiedegesellen gezwungen, wegen der langen Arbeitszeit zu streiken und es gelang ihnen auch sich kleinere Zugeständnisse zu erzwingen. Um die Mitte des 19. Jahrhunderts beginnen die Schmiede und Wagner von Miskolc neben den bis dahin üblichen Arbeiten auch die Herstellung der viel anspruchsvolleren und ein viel höheres handwerkliches Können beanspruchenden Kutschen, so daß die Gesellen der umliegenden Städte und Dörfer mit Vorliebe nach Miskolc wandern, um ihre Kenntnisse zu bereichern. Die Handwerksgehallen von Miskolc suchten gleichfalls in ihrer Wanderzeit die Handwerkerinnungen der bedeutenden Städte des Landes auf, vornehmlich aber die Städte des Landes auf, vornehmlich aber die Städte Oberungarns (Kassa, Eperjes, Lőcse usw.). Seit Anfang des 19. Jahrhunderts gehören auch die im Umkreis von Miskolc arbeitenden sog. „Landmeister“ den Handwerkerinnungen von Miskolc an. Doch nehmen sie am Zunftleben nicht teil. Obwohl die Zahl der zünftigen Schmiede- und Wagnermeister im Vergleich zu den anderen Handwerkerinnungen von Miskolc nicht bedeutend ist, ist ihre Tätigkeit hinsichtlich der landwirtschaftlich tätigen Stadtbevölkerung überaus wichtig, aber auch für die gesamte Handwerkerschaft, die städtischen Kaufleute und für alle jene, die die hier abgehaltenen, landweit berühmten Jahrmärkte aufsuchten. Seit Beginn des 18. Jahrhunderts fertigen die hiesigen Meister jene Spezialkarren an, sie sog. „Miskolcer Karren“, mit denen der Wein befördert wird.

Als 1872 das Zunftwesen aufgelassen wurde, taten sich die Innungen der Schmiede und Wagner zu einer Gewerbegehallenschaft zusammen.

F. Bodgál

- ¹ Mészárosok 1508–1536. Csizmadiák 1521 és a mindszentiekkel együtt 1754. Tót és magyar vargák 1613, 1690, 1730. Pékek 1749-ben kapják Löcsétől az 1593-ikit. Fazekasok mindszentiekkel együtt 1767. Kőművesek, kőfaragók 1773. Szádeczky: Iparfejlődés és a czehek története Magyarországon. Bp. 1913. II. 282.; valamint Szendrei János: Miskolc város története I–V. Miskolc, 1898–1911.
- ² Országos Levéltár: Borsodi dec. fasc. 150. Marjalaki Kiss Lajos gyűjtése és Szendrei: i.m. III. 195.
- ³ Országos Levéltár: Bortized lajstrom, gabonatized lajstrom 1576. B. 980(65). M. Kiss L. gyűjtése.
- ⁴ Miskolc város számadásai, 1698. Miskolci Állami Levéltár. M. Kiss L. gyűjtése. 1690-ből már kovácsműhely építésre vonatkozóan is van adatunk: „1690. Die mensis Martii. Talala megh bennunket ugian itt varasunkban Lako Mihály kovács, hogy maga zalogos haza előtt, varosunk közönséges földén adnank egi Kovács Műhelynek való helyet, holott építhetne maganak műhelyt, az holott mestersegét (kivel eletet, cseledet, taplalhatna) üzhetne. megh tekintvén méltó kívánságát, engedünk az megh irt helyen, az Szinyva menteben, negi ölni földet az eleinkivül szelessegere három ölnit, mely jo akaratunkat nem akarván hijjában adni az jó be vett rend es szokas szerint az egj köből bort tülle megh is adta. Mely fundusnak és azon epitendő műhelynek bekesseges birodalmaban mind mi mostani Tisztek s mind bekövetkezendő böcsüll/e/tes varasunk előljárói, Tisztei tartozzanak megh oltalmazni.” Miskolc város levéltára: Miskolc város jegyzőkönyve I. 457. M. Kiss L. gyűjtése.
- ⁵ Miskolc város levéltára: Miskolc város számadásai, 1734. M. Kiss L. gyűjtése.
- ⁶ Miskolc város levéltára: Mesterség Porció Lajstrom A-0. 1770. M. Kiss L. gyűjtése. 1758–59-ben a városban a következő helyen voltak kovácsműhelyek: a Szirmai funduson, a Máriási funduson, a Bükk, a Muraközi és Aszalai család telken, valamint a Mindszenten. Spisák György, Tóth Mihály, Dienes János és Tóth István kovácsok műhelyeinek helyét nem tudjuk. Miskolc város levéltára: Imposita Militari 1758–59.
- ⁷ Miskolc város levéltára: Miskolc 1730. évi portionális lajstroma, valamint: M. Kiss Lajos: Miskolc ipara. Klny. a Borsodi Földrajzi Évkönyv 1958. számából.
- ⁸ „Mihály kovács is fizetett két hordó bort, ezzel megváltotta magát a kincstartóságtól.” Miskolc város levéltára: Annales I. 556. 1698. év. 1716 október: „Cseh Mihály nevű Kerékgyártó mint hoga egy Lovas új kocsit csinált Város közönséges sükségére, arranéze az Város Kapitánysága alól magát azon szolgáltyával fel szabadította.” Miskolc város levéltára: Annales I. 699.
- ⁹ Miskolc város levéltára: Annales I. 551.
- ¹⁰ 1702. Die 4. január. u. o. 573.
- ¹¹ Szendrei: i. m. II. 559. Annales II. 825–826.
- ¹² Dr. Nagybákay Péter: Magyarországi vas- és fémműves céhpecsétek. Kohászati Lapok 97. évf. (1964) 5 sz. 246.
- ¹³ Brósz Károly: A miskolci czehek és a diósgyőri koronauradalom közti viszony 1756–1848. Miskolci Napló 1912. jún. 9.
- ¹⁴ A miskolci lakatosok a Kassán 1675 február 25-én tartott generális gyűlés alkalmával jóváhagyott céhszabályokat kapják meg. A miskolci lakatos céhben 14-en vannak a következő mesterségekből: lakatgyártók, óragyártó, puskagyártó és fejműves. Miskolc város levéltára: Spec. XXVI. 1714. Nrő. 11.
- ¹⁵ Bodgál Ferenc: A miskolci talyiga. Ethnographia LXX (1960), 524–536.
- ¹⁶ Bányai Kovács Mihály öt személynek a felmerülő költségekkel együtt 55 forint 62 dénár-al tartozott. Ingatlana nem volt, a műhelyben levő szerszámok, valamint kisebb ingó] ságaiból a hitelezőket éppen hogy ki tudták elégíteni. Miskolc város levéltára: Jegyzőkönyv 1756. III. 32–34., Bodgál Ferenc: Miskolci kovácsok a XVIII. században. Borsodi Szemle V. (1961), 222.
- ¹⁷ A következő ingatlana van: a Fábán utcában a Pece szélén egy kis fundus, foszladozott házzal, a Bádonyi bérceen egy pince, egy föld a Búza fundus és a Palóczi fundus után, valamint egy magányos rét. Az ingatlanok értéke néhány százzal együtt 95 forint 57 dénár, maradt ezenkívül 9 magyar forint és 69 dénár, valamint egyéb apróbb ingóságok, ez utóbbit egyenlően osztották el. Miskolc város levéltára: Jegyzőkönyv 1757. 138–141.
- ¹⁸ Spisák Máttyás panasolja, hogy 4 esztendeje mióta édesapja meghalt, s a testvérbátyja tartotta el. „Az Édes Atyám kovács mester Ember volt, és én az Atyám mellett holtáig szenyvedtem az Mesterség mellett, és nekem sem házasságomra sem azolta Édes Anyám

semit sem adott, a kovács mesterséghez való szerszámot is, akiből egy-két garast portiómra és egyéb szükségemre kapnék el adni akarja, „holott az utcabeliek és mások bizonyíthatják, hogy gyermekségétől fogva anyja és apja mellett szenvedett.” Anyja erre a következőt feleli: „Gyermeiségétől fogvaást mindég mellettünk lett volna nem való dolog; mert még 18 esztendő korában meg házasodván azonnal lovat s kocsit szerezvén magának falukról falukra járkált volt Feleségestül együtt *vásznakat nyomtatnia*, sőt midőn a Kovács mesterséget dolgozni és segíteni hita volna az Uram, még aztat felelte volt az felesége: hogy *nem adná ő az vászony nyomtatást az Kovács mesterségért*. Melyre való nézve ha akarom nem tezett, már mostanában ne háborgasson érette.” Miskolc város levéltára: Spec IX. 1787. Nró. 470.; valamint Spec. XIII. Nró. 289.

1786–87-ben Hantz Mátyás és Tremel Ventzel miskolci kovácsmesterek kéri a város előljáróságát, hogy a város részére megkívántató kovácsmunkák ne csak egy mesterrel végeztessenek – mint eddig szokásban volt –, hanem esztendőről esztendőre sorba dolgoztassanak. A tanács kérésüket figyelembe veszi és a későbbiekben velük is dolgoztat. Bodgál Ferenc: A város kovácsa Miskolcon a XVIII. században. Borsodi Szemle VII. (1963), 4. sz. 107.

¹⁹ Trim Ádám azt állítja, hogy engedelmes időben mérte a borát s két hajdúval a fiscalis mégis megverette „En Kertem Fiscalis Uratt hogy: Ne veressen meg, inkább adok a Dominium Cassájába 400 frtkat, Sőt még Házamatt is; . . .” ennek dacára is megverték, pedig 19 esztendeje a városban illő becsülettel él, gyermeke, háza, jószág, mestersége és 3 darab szőlője is van s adóját is mindenkor tisztességesen megfizette s már ötven esztendő is. Kéri a vármegyét, hogy panaszát vizsgálják ki. Herman Ottó Múzeum: Kerékgyártó céh iratai.

²⁰ A német nyelven készített artikulus két példányban készült, nagyalakú, kézzel írott. Az első példányban még a céhszabályok egy rövidített formája is megtalálható, a bevezető szöveg nélkül s ez utóbbi inkább a kovácsmesterek számára szól. Így például a kovács-remek a következőből áll: egy fél újonnan fedett hintó megvasalása, továbbá egy ló megpatkolása mind a négy lábán. A lovat a remekelő bárhol kiválaszthatja, ezt elővezetik a műhelybe, ahol szemmérték szerint kell a patkót elkészíteni. Egy mester megjelöli, hogy hol kell a patkószögeknek kijönni és ha elvétí minden hibánál 6 krajcárt fizet. Az artikulust dr. Orosz Zoltánné fordította.

A löcsei kovácsceh legényekre vonatkozó 1589-ben kelt szabályzatát közli Hajnóczy: A céhek életéből. Iparosok Olvasótára XVII. (1911), 10. sz. 46.

²¹ „1818 Esztendőben Böjt elő havának 5-ik napján tartott tanácsülésen felolvastatott a f. esztendő Boldog Asszony Havának 24-ik napján tartott gyűlésen a kovács és kerékgyártó céh különvált.” A kerékgyártó céh azt a kérést adta elő, hogy a régi és általuk a kovácsokkal együtt Löcseről hozott artikulusokat megkaphassák, ami még is történt, s a hiteles párban lévő pedig a kovácsoknál hagyták. Elhatározták, hogy „ha valamelyik Czéhbeli Tagnak Halottja lészen, a Temetésben minthogy egy Czéhet Formálnának, a Czéhek törvénye büntetése alatt meg fognak jelenni és hírül adván azt, mind a két rendbeli Czéhek Czéh mesterének Táblát fognak juttatni.” Herman Ottó Múzeum: Kovács céh jegyzőkönyve. A kovács és kerékgyártó céh szervezete a későbbiekben is egyforma volt, ezért együtt is tárgyaljuk. Megkapják az 1813-ban Budán kiadott céhszabályokat, számunkra azonban a sajátmaguk által összeállított és szokásban volt szabályok mutatják a helyi hagyományokat.

²² Bodgál Ferenc: Miskolci kovácsinasok és legények kötelességei a XIX. században. Észak-magyarország 1961. júl. 16.

²³ 1856 decemberében a következő miskolci mesterek tartottak kovácsinast: *Törő Ferenc*nél Bodolai József hernádszentandrászi születésű 15 éves, 1 éves tanuló. *Záhorszky Mihálynál* Szabó Ferenc miskolci születésű 15 éves, fél éves tanuló. *Nagy Gábornál* Plank Károly sajóvámosi 16 éves, 2 éves tanuló, Pataki Bertalan miskolci, 16 éves 2 éves tanuló és fia, Nagy Gábor 15 éves 1 fertályos tanuló. *Prujman Jánosnál* Bartha Lajos 18 éves, 2 éves tanuló, Nagy Zsigmond kesznyéteni 16 éves 10 hónapos tanuló, Oláh János miskolci 16 éves, 8 hónapos tanuló. *Hodik Jakabnál* Demeter János 16 éves sajóvámosi, 1 éves tanuló, Szarka György miskolci, 17 éves, 1 éves tanuló. *Özvegy Kotsis Józsefnél* a jelenleg Kolonits Lajosnál remekelő Tatt Sándor sajókereszturi 17 éves, 2 és fél éves tanuló. *Pihari Istvánnál* Veresgyházi András miskolci, Nagy Mihály és Kondráth György szárnya alatt 2 és fél évet inaskodott, most vízkeresztkor szabadult. Herman Ottó Múzeum: Kovács céh jegyzőkönyve.

²⁴ u. o.

- ²⁵ Bodgál Ferenc: i. m.
- ²⁶ Lásd az 1799-es artikulusok idevonatkozó pontjait.
- ²⁷ Az betsüllettes Kovács mester Legényeknek és Társaságának Artikulussai ezen Privilegiált Miskolczt Várossában. 1818. okt. 1. Az okmány magyar és német nyelvű két azonos részből áll. Herman Ottó Múzeum: Kovács céh iratai.
- ²⁸ Kassics Ignác: A Magyar Országai Mester-Embereket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait, Nem különben a Mester Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai. Bécsben 1835. 21.
- ²⁹ Bodgál Ferenc: A miskolci kovácslegények sztrájkja 1854-ben. Borsodi Szemle V. (1961), 550–554.
- ³⁰ u. o.
- ³¹ u. o.
- ³² u. o.
- ³³ Az 1857. évi június 28-i gyűlésben a kerékgyártó mesterek az alábbiakat tárgyalták: „Bejáró Mester Urak elő terjesztésére miszerént találtatnak Legények kik a reggeli felkelési 4 órát oly átlítás nyomán nem teljesítik és azt 5 órára módosítani akarják, hogy úgy Nagy Sámuel, valamint Brezniai József Uraknál a Legények szinte csak 5 órakor kelnek fel – mire nézve határozottatott: – Brezniai Josef Ur határozottan ki mondá hogy Legényei pontosan meg tartják a reggeli 4 órai fel kelést mind azonálal határozottan ki mondatott hogy minden Betsületes Mesternek jogaiba lévén a reggeli 4 órai fel kelést követelni, és arra Legényeit még pedig oly feltétel alatt szorítani, – hogy ha Legényei azt nem teljesítienék, mestere minden reggeli egy óráért annyiszor amennyiszor ezen rendet át hágya 6 azaz hat pengő xrokat a Legén heti béréből mint törvényessen meghatározott öszletet ki fogni s ezen rendet a Legények előtt fel olvastatni vagy velök tudatni rendeltetett. Határozottatott továbbá, figyelembe vevén mi szerént a Kenyér ára jelenleg olyan alant fokon áll, hogy a Segédeknek járó früstök, vagy kenyér pénz részökre 24 parokkal eléggé levén fedezve s ezen öszlet ki adása oly móddal alapítottat meg hogy a mely betsületes Mester további rendeletig többet ad, egy pengő forintnyi bírsággal mely a Céh pénztárát illeti büntettetik. Ezen rendet szinte Segédeinkkel tudatni rendeltetett.” Herman Ottó Múzeum: A miskolci nemes kerékgyártó czéh jegyzőkönyve.
- ³⁴ Herman Ottó Múzeum: Kovács céh jegyzőkönyve, 1854 március 5-i, 1859 május 30-i és 1859 június 7-i gyűlés.
- ³⁵ A baromorvoslás tanulását az 1799. sz. Mihály hava 25-ik napján, majd 1801-ben újabban kiadott helytartótanácsi rendelet írja elő. Ld. Kassics: i. m. 26 – 26. 62 – 63. Sarkady János és a kovácscéh között folyó per több oldalnyi terjedelmű. A céh többször hivatkozik az 1799-es rendeletre, valamint arra, hogy az idősebb mesterek valamennyien rendelkeznek baromorvosi diplomával. Sarkady erre a következőket válaszolja: „Hogy mester-ségemet a kovácsságot jól tudom, arról Miskolcz Város 30. ezer lakosainak nagy része köz tudomásra bizonytságot tehetne; s bátor vagyok kérdés nélkül is . . . kimondani azt, hogy épen azért vettem üldözés s ily sokszoros nyugtalanítás alá: mert mesterségemet jobban tudom, s szerencsésb sikerrel gyakorlom, mint sem hogy ez nekik tetszhetne! – Miskolcz Városban Kolonics Pállal társaságba állván, s hosszabb ideig együtt dolgozván, én csupán egyedül kovács valék s vagyok mai napig, a barom orvoslásra soha sem adtam magamat, s erre mint kovácsnak ki tsupán kotsik, szekerek, s egyéb ily vasmunkák készítésével foglalkozik, – s szükségem sem vala!” Borsod vármegye levéltára, 1841. Nró. 2917. 10 darab.
- ³⁶ Bodgál Ferenc: Miskolc város állapota 1854-ben. Kézirat. HOM Adattára: 436. ltsz.
- ³⁷ Herman Ottó Múzeum: Kovács céh iratai 177. sz.
- ³⁸ Miskolc város levéltára: Közigazgatási Íratok 1855. Nró. 1867.
- ³⁹ Herman Ottó Múzeum: Kovács céh jegyzőkönyve, 1855 szept.
- ⁴⁰ u. o.
- ⁴¹ Herman Ottó Múzeum: Kerékgyártó céh jkv 1861 – 62.
- ⁴² Herman Ottó Múzeum: Kovács céh jegyzőkönyve.
- ⁴³ u. o. 1872. február 26.
- ⁴⁴ u. o.

A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI-VÁR ISMERETLEN XVII. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSA AZ IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM HABÁN GYÖMBÉRTARTÓJÁN

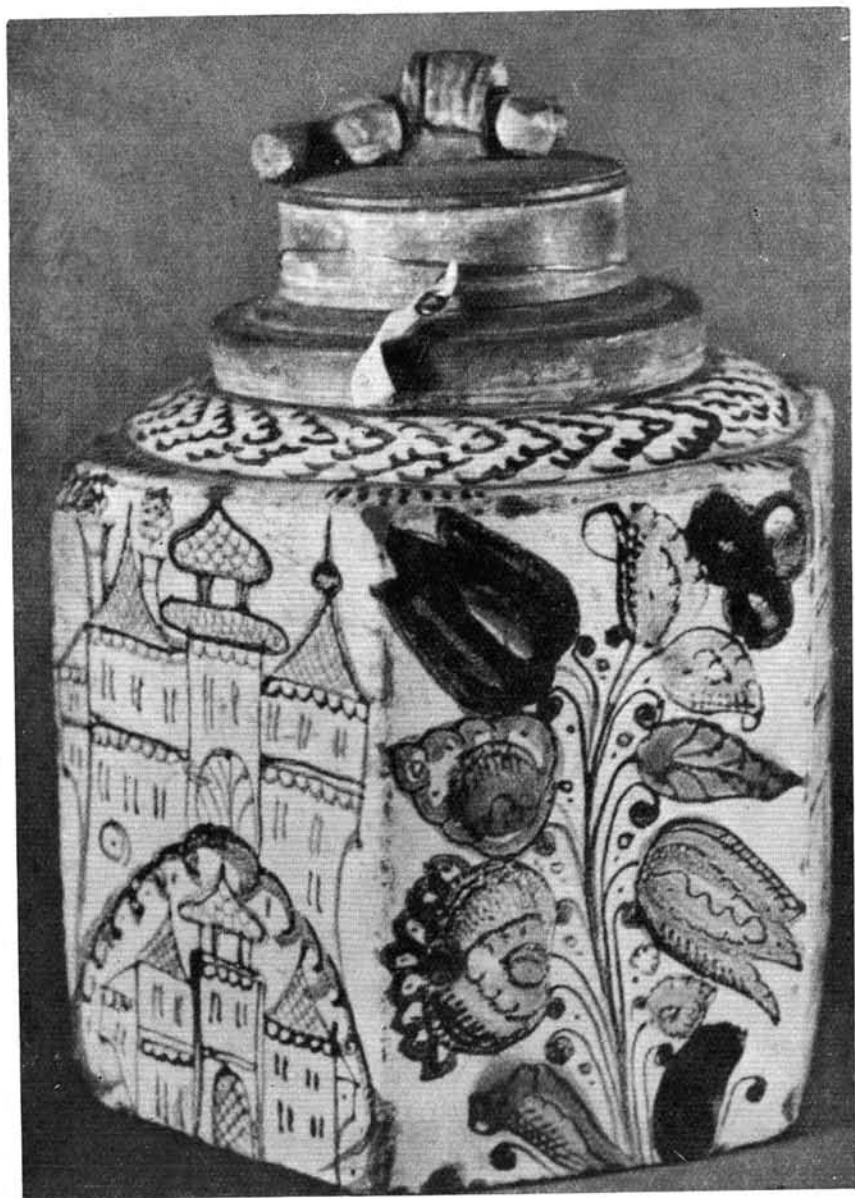
Az Iparművészeti Múzeum kerámia osztálya őriz egy hat oldalas habán gyömbértartót. A viszonylag kis méretű, 16.5 cm magas edény oldalain különböző kék, sárga, zöld és lila stilizált virág-motívumok és tornyos épületek rajzai találhatók. Az épületek közép részén hagyma-sisak van, míg a szélső rizalitokon egyszerű gúla-sisak. Első pillanatra különböző, egymástól független épületek ábrázolását sejtetik. Csak az edény oldalainak egymásmellettségéből következtethetünk arra, hogy nem különálló, hanem összefüggő épületek ábrázolásai.

Már a leltározáskor, 1909-ben feltűnt¹, hogy az oldalakon a színes virág-csokrok között váltakozó „tornyos épületek” nem idealisztikus, hanem egykori épületek rajzai. A háromtornyos, kapuval ellátott bástyát 1909-ben Pozsony címerének tartották, nem annyira a hasonlóság alapján, mint inkább abból kiindulva, hogy az edényt Schwartz Sándor pozsonyi régiségkereskedőtől vásárolták, valamint, hogy Pozsony² és Prága³ múzeumaiban is van egy-egy hasonló gyömbértartó. Míg azonban az Iparművészeti Múzeum gyömbértartóján az ábrázoláson kívül egyetlen provenienciára utaló jelzés sem található, a pozsonyi és prágai edényen IVHANN LACDULCI-név és 1674-es évszám is olvasható. Tehát a szóbanforgó gyömbértartó állítólagos pozsonyi eredetének bizonyításánál az analógiák feliratainak ugyanúgy szerepe lehet, mint az edény rajzainak. Az a feltevés, mely szerint a várrajzok egyikén Pozsony címere van, eleve kizárt, mert a XVII. század második felében, a gyömbértartó készítésekor, Pozsonynak már kialakult és megállapodott városcímere van, mely az edény ábrázolásától alapjaiban különbözik. A rajz Pozsony egykori várára sem emlékeztet, mert a négyszögű pozsonyi vár nem a vigyázótornyos, hanem a szabályos alaprajzú várak típusába sorolható.⁴ A közel azonos méretű és díszítésű pozsonyi gyömbértartó ábrázolása azonban nem hasonlít gyömbértartónk várrajzaihoz. Míg ezen kétségtelenül egy, majdnem egymásra merőleges várkomplexus képe található, a pozsonyi gyömbértartón egy szerény külsejű tornácos vidéki udvarház van, amilyennek pl. Rákóczi Ferenc munkácsi „fehér házat” a XIX. században ábrázolták. Kelet-magyarországi provinciára utal az edény IVHANN LACDULCI felirata is, hiszen nyilvánvaló, hogy a Lacdulci-név a Zemplén megyei Lasztóczy-név⁵ elnémetesített változata. Az edényen a mangán és kobalt színek dominálnak és csak alig-alig szerepel a sárga és a zöld szín, noha ezek voltak a felvidéki habán edények legkedveltebb és leggyakoribb színei, míg a kelet-magyarországi habán edényeken inkább a mangán és a kobalt színek az uralkodóak. Az ábrázolások elemzése is kelet-magyarországi készítés-helyről tanúskodik. Az egyik edényfalon levő ábrázoláson vigyázótornyos épületcsoportot találhatunk. Ilyen jellegű lakótornyos várszerkezet több is volt Magyarországon a XVI–XVII. században. Ennek ellenére a lakótorny formájából, az oldal-épületek megfelelő csoportosításából a sárospataki Rákóczi-vár egykori formájára következtethetünk. Nemcsak a vigyázótornyos lakótorny utal erre, hanem

az oldalépületek formája és csoportosítása is. Bár a rajzon levő erősen tagolt, gúla- és hagymasisakos tetőszerkezet eltér a mai tagolatlan, nyergével a homlokzatra merőleges tetőmegoldástól, a lakótorony is alacsonyabb a mainál, mégis szembeszökő az a hasonlóság, mely az egykori rajz és a mai várkomplexum között található. A sárospataki Rákóczi-vár 1955-ben megindult helyreállításakor számos olyan épületrészlet került elő, mely a vár építéstörténetének eddig ismeretlen mozzanataira vet fényt. Ma már pontosan tudjuk, hogy a hatalmas, vigyázótornyos öregtorony, illetve „Vöröstorony”, eredetileg mintegy 15–16 méterrel alacsonyabb volt a mainál. Magasítására csak a XVII. század legvégén, illetve a XVIII. század elején került sor. 1685-ben — bár a vigyázótoronyok már fennálltak — a mai torony-terasz helyét hatalmas gúlasisak foglalta el. A várnak ez az ábrázolása kétségtelenül későbbi az edény ábrázolásánál, illetve az azon látható vár-konstrukciónál. Noha az 1685-ös ábrázoláson már számos maihoz hasonló megoldással találkozhatunk. Így különösen a Perényi-szárny kapott időközben egységes tetőszerkezetet, a Lórántffy-szárny viszont teljes egészében eltérő a XVIII–XIX. századi, illetve a mai alakjától. Az épületen annak ellenére, hogy a tetőszerkezet egységesítése időközben megtörtént, még mindig érezhetők az eredeti kialakítás nyomai. Mindenekelőtt ilyen, az eredeti kialakításra visszavezethető, a középrészen elhelyezkedő torony is, mely az épület jellegét szinte meghatározza. Már restaurálásakor, a helyreállítást vezető Détsky Mihálynak is feltűnt, hogy a Perényi-szárny udvari részén levő ún. könyvtárszoba szimmetrikus reneszánsz hármaskamra ablaka másodlagos elhelyezése.⁶ Lehet, hogy a szárnyépület Bodrog-parti homlokzatáról került át az udvari oldalra, a Koch-féle, 1830 körüli átalakításkor. Sajnos, a Perényi-szárny egykori formájára, az 1955-ös feltáráskor sem sikerült újabb megbízható adatokat kapni, mert a Koch-féle restauráláskor a főhomlokzat kialakítását hordozó XVI. századi főfalat is lebontották és új keskenyebb homlokzat-fallal pótolták.⁷ A mindmáig meglevő, ún. Vízikapu a Perényi-szárny Bodrogra néző főhomlokzatának kapunyílásával állt összeköttetésben. A mai homlokzat-kialakításon a kapunyílásnak már a nyomait sem sikerült a helyreállítóknak megtalálniuk.

A sárospataki Rákóczi-vár mai formája még a gondos és tudományos igényű helyreállítás után sem hasonlít a vár XVIII. századi formájához. Nemcsak a Perényi-szárnyat alakították át a XVIII–XIX. században, hanem a Lórántffy-szárnyat is. A fennmaradt ábrázolások is csak részben tájékoztatnak megnyugtatóan a vár XVII. század közepe előtti formájáról, egykori épületeiről. Ha például a várról fennmaradt legkorábbi, 1560 körüli⁸ ábrázolást vesszük alapul és megkíséreljük összehasonlítani a vár jelenlegi képével, — a közbülső ábrázolások hiányában — szinte áthidalhatatlan nehézségekbe ütközünk.

Kétségtelen, hogy az 1560 körüli ábrázolás a vár Bodrog-parti oldaláról készült. Ezen még világosan kivehető a később egységesített, azonban ekkor még erősen tagolt tetőszerkezet struktúrája. A képen az ábrázolás síkszerűsége ellenére is jól láthatók és kivehetők az északi bástya sarok részei, az ún. Sub Rosa-erkély, és a mögötte levő, ma a Bretzenheim-szárnyhoz kapcsolódó bástyatömb. A Perényi-szárny mai egységes épülete helyett különböző sisakmegoldású, egymáshoz kapcsolódó épülettömbök találhatók. A szárny közep részén kiemelkedő kapunyílásos épület helyezkedik el, közte és a mai Vöröstorony akkor még korántsem ennyire hangsúlyos tömege között egy másik, különös tetőformájú épület található. Mindebből kétségtelen bizonyossággal következik, hogy a Perényi-szárny a XVI. század 60-as, 70-es éveiben még korántsem volt egységes tömeghatású, hanem különböző szintű és rendeltetésű épületeket foglalt magában.

1. Az Iparművészeti Múzeum habán gyömbértartója. XVII. század közepe.

2. A gyömbértartón lévő vár-
ábrázolás részlete. Lórántffy-
szárny.

A rajz egyik legszembetűnőbb sajátossága, hogy a mai Vöröstorony ekkor még korántsem különbözött annyira a Bodrog partra néző többi épületrésztől, hogy a rajzoló kiemelte volna. Így a rajzon ez belemosódik az épület tömegébe. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az épület-komplexum lehangsúlyosabb eleme a vízi-kapun átvezető út kapunyílása volt, míg az épületek legalacsonyabb és legjelentéktelenebb része a ma kétségtelenül a vár képét és jellegét meghatározó hatalmas tömegű vigyázótornys Vöröstorony. Úgy látszik, a Perényi-szárny 1560 és 1685⁹ között többször változott, alakult. 1685-ben már alig ismerünk egykori formájára. A Lórántffy-szárny — melynek építését 1643-ben fejezték be — szintén lényeges átalakításokon ment keresztül 1685-re, bár ekkor még nem veszítette el teljesen egykori formáját. Tetőszerkezete 1685-ben már korántsem annyira darabos, mint elkészültének első évtizedeiben. Pusztán a kiugró közép-rizalit toronyszerkezete emlékeztet még egykori formájára. A szélső rizalitok gúlisakját már lebontották, s a két részre egységes tetőszerkezetet emeltek.

A gyömbértartó ábrázolásain számos olyan megoldás van, mely a Rákóczi-vár egykori formájára utal. A Vöröstorony vigyázótornys szerkezete ugyanúgy rajta

3. *Reneszánsz virágdísz a gyömbértartó egyik oldalán.*

van, mint a várhoz tartozó Perényi- és Lórántffy-szárny. A Perényi-szárny vizikapuhoz vezető egykori kapunyílása — mely a későbbi helyreállításakor nyomtalanul eltűnt, — az edényen levő rajzon még változatlanul megtalálható, ugyanúgy, mint a reneszánsz hármaskövekkel ellátott gúlisakos szélső részek. A Lórántffy-szárny is szinte eredeti formájában látható a gyömbértartón. Ha pedig az egyes épületrészeket összehasonlítjuk a vigyázótornyos szerkezetű várkomplexum épületrészeivel, mindjobban bebizonyosodik, hogy a gyömbértartón a sárospataki Rákóczi-vár XVII. század közepéről való ábrázolására bukkantunk.

Kérdés: hogyan kerülhetett a sárospataki vár ábrázolása egy XVII. század közepi habán gyömbértartóra, ki lehetett alkotója? Vannak-e reális támpontok, melyek alapján megkísérélhető a tárgy egykori készítőinek kiléte, hovatartozása s a tárgy létrejötté körülményeinek rekonstruálása. Vizsgálódásainkat a tárgyra vonatkozó legfontosabb technológiai sajátosságok elemzésével kezdjük, majd azokat a körülményeket ismertetjük, melyben a sárospataki újkeresztény gerencserek más, magyarországi anabaptista telepkekhez viszonyítva éltek és alkottak.

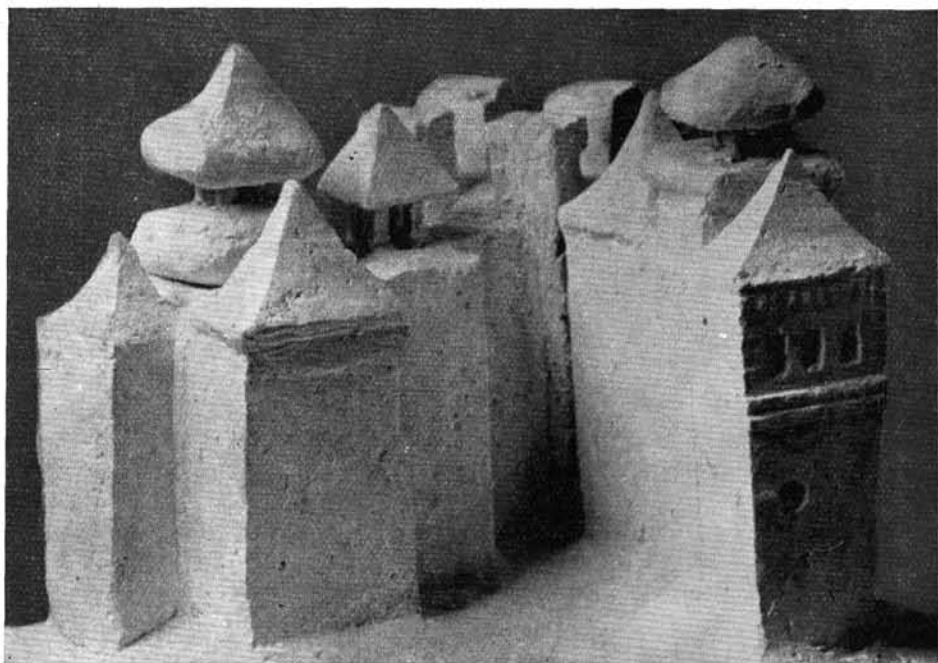

4. Perényi és a Lőrántffy-szárnyak a Vöröstoronnyal. Részlet a habán gyömbértartóról.

Az ólomház elterjedése új fejezetet nyit az európai kerámia történetében. Az ún. „fehér edény” az európai uralkodók és főnemesek egyik legkeresettebb díszedénye. Különösen a XVIII. században volt népszerű és keresett, nemcsak Nyugaton, hanem Közép-Európában, Ausztriában, Csehországban és Magyarországon is. A tejfehér színű, kék, zöld, sárga és mangán lila színekben pompázó edények nem hiányozhattak fő- és köznemesi otthonaiból. Értéküket, népszerűségüket nemcsak anyaguk finomságának, hanem technikai tökélyüknek és művészi kidolgozottságuknak is köszönhették.

Múzeumainkban, magángyűjteményekben még mindig sok újkeresztény kerámiát találhatunk. Ez is mutatja, hogy alkotóik lendületét és törekvését az ellenük irányuló szakadatlan üldöztetés sem akadályozta, ellenkezőleg; vándorlásuk során szerzett tapasztalataik csak gazdagították művességük forma- és motívum kultúráját.¹⁰

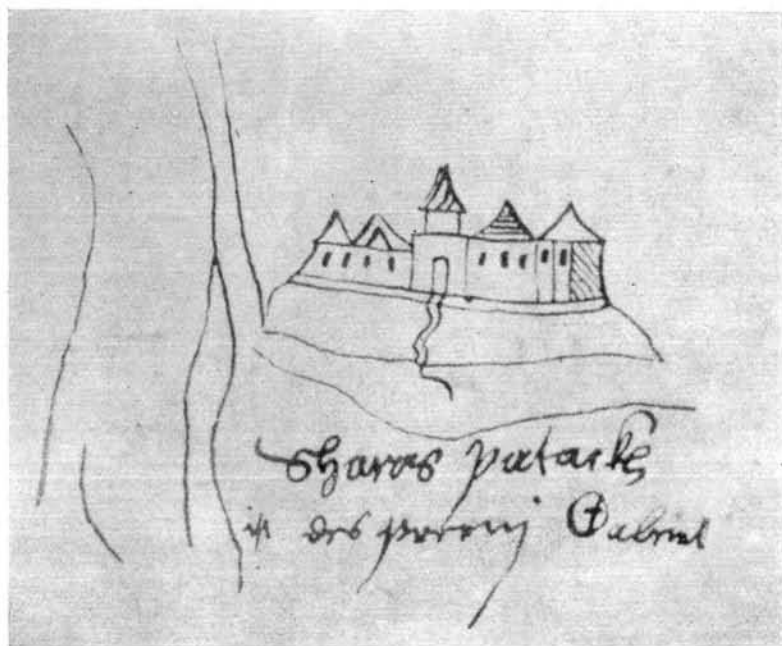
Magyarországon már a XVI. század 30-as, 40-es éveiben találkozhatunk anabaptistákkal a Nádasdyak nyugatmagyarországi birtokain. A XVI. század utolsó évtizedeiben, ill. a XVII. század elején a Zrínyiek, az Erdődyek, illetve a Batthyányak

5. Vöröstorony és a szárnyépületek találkozása az udvar felől. A gyömbértartón lévő ábrázolás alapján.

birtokain találnak újra otthonra.¹¹ Ismeretes, hogy Batthyány Ferenc Bethlen Gábo, párthíve volt, s ügylátszik, annak nemcsak politikai koncepcióját tette magáévár hanem gazdaságpolitikai elképzeléseit is. Ezért támogatta Bethlenhez hasonlóan az anabaptisták nyugat-magyarországi letelepedését. Az 1622-ben a morvaországi Maszkowitzről és Alexowitzről érkező anabaptista csoport betelepítése együttes akciójuk következménye, mert a csoport egyik része Bethlen erdélyi birtokain, Alvincen és Nagyváradon telepedett le,¹² míg a csoport másik fele a Batthyányak németújvári uradalmában talált évtizedekig otthonra. Ettől kezdve gyakran érkeznek anabaptisták Batthyány Ferenc, illetve Batthyány Ádám birtokaira.¹³

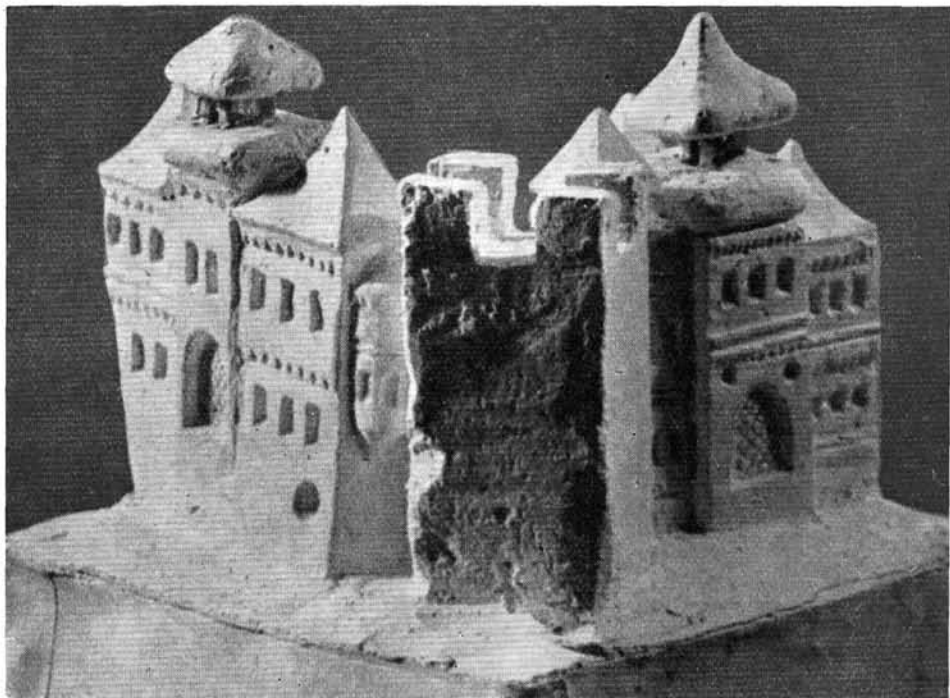
A Dunántúlon és Erdélyen kívül a Felvidéken Sárospatak is olyan anabaptista telephely volt, ahol számos művessel együtt fazekas anabaptisták is voltak. Míg azonban az alvinci és a nyugat-magyarországi anabaptisták letelepítésére a XVII. század első évtizedeiben került sor, a sárospataki anabaptistákat már az ellenreformáció évtizedeiben, 1645-ben telepítette le I. Rákóczi György. Földesuraink katolizálása nem egyszerre, hanem csak lassan, néhány évtized alatt ment végbe, mégis legtöbb főúr már a XVII. század 40-es, 50-es éveiben ismét katolikus. A földesurak katolizálásához hasonlóan a jobbágyok áttérése szintén csak lassan, fokozatosan ment végbe. A nyugat-magyarországi és az erdélyi habán telepeket csak évtizedek békés alkotómunkája után érte utól az ellenreformáció kibontakozása. Ennek tulajdonítható, hogy telepeik évtizedekig virágoztak. Nyugat-Magyarországon például csak

6. Sárospatak 1560-ban. A rajzon jól látható az északi sarokbástya mögött lévő épület sisakja és a Bodrogszparti épületrész a kiemelkedő középízzal.

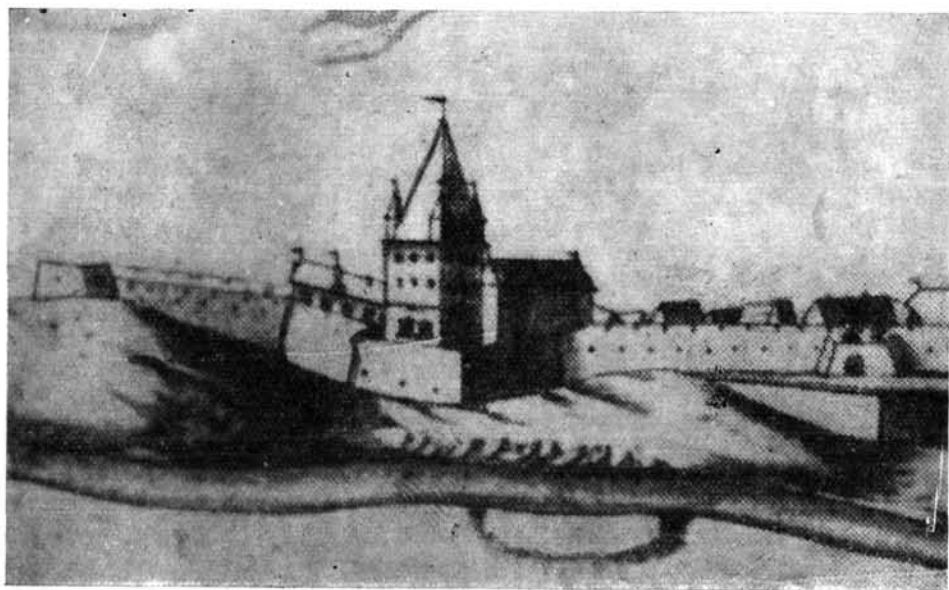
Batthyány Ádám katolizálása után kezdődik meg az anabaptisták zaklatása. A válást változtató földesúr első lépései közé tartozott azoknak a szankcióknak a bevezetése, melyek az anabaptisták megtérítését sietteték. Tekintettel azonban arra, hogy a nyugat-magyarországi anabaptisták még Batthyány Ferenc idejében a VII. század első részében telepedtek le és az ő bizalmát élvezték¹⁴, az első, ellenük irányuló intézkedés hatására még módjuk és idejük volt arra, hogy gondviselőjük tanácsára búcsut mondjanak a Bathányaknak.¹⁵ Tehát még Nyugat-Magyarországon, az ellenreformáció előtti időszakra esik az anabaptisták letelepítése, Sárospatakon már a földesúr áttérése és az ellenreformáció megindulása után kerül sor letelepítésükre. Ebben az időben folyik az ellenreformációt tűzzel-vassal terjesztő jezsuiták és más szerzetesek behívása, letelepítése és ellenreformációs tevékenységük kibontakozása. Ezek a külső, objektív tényezők már letelepedésük feltételeit is szabályozták, meghatározták. A Nyugat-Magyarországon letelepedő anabaptistákat kivétel nélkül a földesúr alkalmazta, s a szerződésben biztosított feltételek mellett munkájukra teljes egészében igényt tartott. Később, az 50-es, 60-as években, amikor már a Batthyány-birtokokon is megindul az ellenreformáció gépezete, és megkezdődik az újkeresztények zaklatása, éppen az a lakosság ellenük irányuló leghatásosabb gyanúsítása, hogy kizárólag a földesúrnak járó termelvényeikből idegenek is részesülnek.

Sárospatakon már a letelepítés körülményei is különböztek a nyugat-magyarországitól. Míg a nyugat-magyarországi anabaptisták nem dolgoztak a közvetlen földesúri szükségleteken túlmenően, a sárospataki újkeresztényeket azért részesített-

7. A vár táblati képe a gyömbértartó ábrázolásai alapján. A maketten jól látható a Perényi- és a Lórántffy-szárnyak egykori kialakítása.

ték különleges gazdasági és részben vallási előjogokban, mert velük a földesúr a helyi kézművesség függetlenülési törekvéseit igyekezett hátráltatni. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Rákóczi György a habánoktól feleáron vett készítményeket jelentős részben nem a maga szükségeteire tartotta vissza, hanem a piaci kereslet-kínálat viszonyaitól függően jelentős részben továbbadta.¹⁶ Ha a Batthyányak nyugat-magyarországi várairól készült XVII. század eleji inventáriumokat Rákóczi Györgynek a XVII. század közepe táján készült várainak leltáraival hasonlítjuk össze, első pillanatra szembetűnik, az a különbség, mely a habán telepítések különféleségei között megtalálható. A Batthyány-várak berendezései között igen jelentős helyet foglalnak el az uradalmakban élő és dolgozó habánok készítményei. Ezzel szemben a Rákóczi uradalmak váraiban is megtalálhatók a habán portékák, azonban számuk itt korántsem olyan magas, mint a Batthyány-várak leltáraiban. E foglalkoztatásbeli különbségnek tulajdonítható, hogy a Sárospatakon letelepedett újkeresztények készítményei évszázadok során szinte teljesen elpusztultak. Csak a vár és a Bába-gödör ásatásaikor előkerült leletek tekinthetők a sárospataki habán fazekasok hiteles készítményeinek, azonban mindezekig egyetlen olyan díszedényről sem tudunk, mely a sárospataki újkeresztény gerencserek művének lenne betudható. Ez kölcsönöz különös jelentőséget az Iparművészeti Múzeum gyömbértartójának.

8. Sárospatak vára 1685-ben. (Részlet) A metszeten még megfigyelhető a Lórántffy-szárny középrizalitján lévő toronyszerkezet.

Az edényen levő várábrázolás sematikussága és rajzi gyengesége ellenére is a vár viszonylag pontos és megbízható ismeretéről tanúskodik. Ismeretes, hogy a közösségekbe tömörült anabaptisták névtelenül dolgoztak, készítményeikre sohasem jegyezték fel nevüket, vagy nevük kezdőbetűit. Ez az egyént, a személyiséget, az egyéni teljesítményt a közösségben feloldódó altruista szemléletükből és magatartásukból következett. Ez a körülmény nehezíti készítményeik lokalizálását, mestereik felfedését. A legtöbb újkeresztény díszedényen mégis vannak olyan sajátosságok, melyek segítségével a készítés helye megjelölése megkísérélhető. Ilyen jelek; a készítés közvetlen, vagy közvetett évszáma és a megrendelőre utaló stilizált címer, vagy ha az illető címernélküli polgárember volt, nevének kezdőbetűi. Az Iparművészeti Múzeum szóbanforgó gyömbértartóján sem címet, sem monogramot, de még évszámot sem találhatunk, ami látszólag igen megnehezíti a tárgy helyhezkötését. Van ugyan egy szám, a vigyázótornyos épületet ábrázoló rész felett, közvetlenül a nyakrész fordulánál, ez azonban nem függ össze a készítés időpontjával, mert nem négy, hanem öt számjegyből áll. Tehát, mint ilyen, nem jelölhet évszámot. Az elmosódott és a finom karcok következtében nehezen olvasható szám utolsó két számjegye a 42, viszonylag jól kivehető, azonban ehhez még három számjegy társul. Az edény alsórészén található különböző egykori leltári számok tanulmányozásából azonban kiderült, hogy ez az ötjegyű szám megegyezik a 16042-vel, a tárgy egyik régebb (1909-es) leltári számával. Bár az ötjegyű szám egyik közbülső számjegye, a nulla, a különböző kopások miatt kivehetetlen, az említett szám első két számjegye azonban, a 16, viszonylag könnyen azonosítható a leltári szám első két számjegyével, mintahogyan az utolsó két számjegy is. Ha csak az edényen levő számjegyet tekintenénk, könnyen tévútra

juthatnánk, mert az egykori tinta az egyenletes barnulás, színeződés következtében első pillanatra ugyanolyan mangánlilának tűnik, mint az edényen levő vár vonalrajza, és emiatt első pillanatra az ábrázolással egykorúnak vélhető. A beírás azonban nem máz alatti festéssel készült, mint a gyömbértartó vonalrajza, mert a beírással kezelt finom, karcszerű bemélyedés mindmáig kitapintható. Ez a szám tehát nem vezet közelebb az edény készítési idejének megfektetéséhez, ezért a kérdés vizsgálatánál az ábrázolás sajátosságaiból kell kiindulnunk.

A tárgyalt edényen kívül ismerünk más, olyan újkeresztény diszedényt is, melyen ismerős várábrázolás van. Ilyen többek közt az az 1641-es évszámot viselő magángyűjteményben levő, de már többször publikált kupa is, melyen az Esterházy-család fraknoi várának ábrázolása látható. Pontosan nem tudjuk, hogy mi készítette az ismeretlen újkeresztényeket arra, hogy a már ismert és alkalmazott nemesi címer, illetve monogram helyett a megrendelő várát rajzolják készítményeikre, annyi azonban bizonyos, hogy ez is a megrendelő öntudatának ugyanolyan megnyilvánulása, mint a címer, illetve a monogram. Ez is mutatja, hogy az ábrázolás és a megrendelő között egyenes összefüggés áll fenn, ugyanúgy, mint a címerek és a monogramok esetében. Az 1641-es kupát akkor készítették az újkeresztény fazekasok az Esterházyaknak, amikor ellenük támadást indítottak. Valószínűleg ezzel akarták az Esterházyak támogatását elnyerni a jezsuiták újabb támadásaival szemben.

A sárospataki gyömbértartó készítésének idejét nem ismerjük, erre csak a vár ábrázolási sajátosságaiból következtethetünk. Mint említettük, a rajzon még az 1643-ban elkészült Lórántffy-szárny az 1685-ös átalakítás előtti állapotban látható, sőt a Perényi-szárny épülettömege sem viseli magán még itt a későbbi átalakítások jegyeit. A Vöröstorony vigyázótornyos tetőterasa is szabadon áll még, nem került rá az a gúlasisak, mely 1685-ben már részét képezi. Ezzel tulajdonképpen az edény készítésének határát sikerült megvonni, vagyis az ábrázolás mindenképpen a Lórántffy-szárny felépítése után és a század hetvenes, nyolcvanas éveiben végbement átalakítások előtt, vagyis a két dátum között időszakban — 1643 és 1685 között — készülhetett. Nem valószínű, hogy az 1643-ban elkészült Lórántffy-szárny átalakítására csakhamar sor kerülhetett, hiszen I. Rákóczi György felesége, Lórántffy Zsuzsanna 1650-től kezdődően itt rendezi be otthonát. Igaz ugyan, hogy 1648-ban I. Rákóczi György, Lórántffy Zsuzsanna férje meghal, ezzel azonban nem következik be változás a kastély tulajdonosát illetően, mert Lórántffy Zsuzsanna fiával, Zsigmonddal együtt tovább folytatja a vár és a birtok irányítását. Csak 1660-ban, Lórántffy Zsuzsanna halála után veszít Sárospatak korábbi jelentőségéből, s valószínű, hogy ekkortájt kezdődik el a pataki vár egyes szárnyainak kisebb-nagyobb arányú átalakítása. A megkezdődő átalakítások pontos évszáma nem ismeretes, de a munkák méreteiből és jellegéből következik, hogy az átépítés nem redukálható egy-két évre, hanem évtizedekig is eltarthatott és szinte a kastély egész jellegére kihatott. Ezért az átalakítás indítékaiban a század második felének megváltozott politikai koncepcióinak és a társadalmi, politikai életben bekövetkezett változásainak is döntő szerepük van. A Vöröstorony nyitott tetőteraszát gúlasisak foglalja el, a várszerű jelleget a kastély-jelleg váltja fel. Mindebből arra következtethetünk, hogy a gyömbértartó, a rajta levő ábrázolás alapján, alig Lórántffy Zsuzsanna halála után, az 1660-as években készülhetett, amikor a humánus és vallásilag lojális földesúr örökebe lépő új birtokos alatt ismét fellángol a sárospataki újkeresztények üldöztetése.

Eddigi adataink szerint a közvetlen, vagy közvetett megrendelés alapján készülő habán diszedényeken a megrendelőre határozottabban utaló attribútumok

találhatók. Ilyen, elsősorban a tulajdonos neve, vagy nevének kezdőbetűi, címere és a készítés évszáma. Ezek lehetnek külön-külön, vagy együttesen is a habán kerámiákon. Ritkább esetben azonban találhatók olyan jellegű, a megrendelőre utaló ábrázolások is, melyek az ábrázolás egyéniesítése és sajátossága miatt csak halványabb és kevésbé közérthető módon utalnak a megrendelőre, illetőleg arra, akinek készült. Az említett 1641-es Esterházy-féle kupára is¹⁷ ugyanúgy a tulajdonos várát rajzolták, mint a gyömbértartóra. Az évszám, az 1641, a soproni jezsuiták újkeresztények elleni fellépésével esik egybe, amiből arra következtethetünk, hogy az Esterházy-birtokokon élő és a támadások ellen a földesúr segítségét, illetve támogatását igénylő anabaptisták ajándékozási célból küldték Fraknó örökös grófjának, Esterházy Miklós nádornak. Feltételezhetően a szóbanforgó edény esetében sem a közvetlen megrendelés ténye forog fenn, hanem talán hasonló indítékú ajándékozása, mint a fraknói kupa esetében. Annyi bizonyos, hogy az 1660-as évek után válságos időszak következik a sárospataki újkeresztény kollektíva életében is. Az itt letelepedett jezsuiták ugyanúgy az eretneknek számító anabaptisták ellen intézik legfőképpen támadásaikat, mint a győri és a soproni jezsuiták.

A palack technológiai vizsgálata megerősíti ezt a feltételezést, hiszen a rajta erőteljesen érvényesülő, sajátos oxid-színek még semmiféle technológiai fogyatékoságra nem utalnak. Ugyanis tudott, hogy az újkeresztény kollektívák felbomlása után a habán fajansz készítményében is többrendbeli változás következik be. A földesúri kötelékben élő és dolgozó újkeresztények edénykészítéshez szükséges nyersanyagait, elsősorban a festéshez nélkülözhetetlen oxidokat, a földesúr szerezte be kiterjedt kapcsolatai révén. A kollektívák felbomlása után ez a lehetőség megszűnik, az oxidokat egyénileg kellett beszerezniük. Ismeretes, hogy a réz, antimón, kobalt és mangánoxid közül nem mindegyik fordul elő Magyarország különböző részein. Erdélyben és egyáltalán a történeti Magyarország keleti és délkeleti részein a kobalt az egyik legkönnyebben beszerezhető oxid-féleség, míg Nyugat-Magyarországon a Kőszeg-Rohonci hegység kobalt tartalma annyira elenyésző, hogy az itt dolgozó újkeresztény fazekasoknak mindig gondot okozott a beszerzés. Az ország északi megyéiben — a bányavárosok környékén — különösen az antimon, de főleg a réz az egyik leggyakrabban előforduló fémféleség. Ezért míg az ország északi részeiben tevékenykedő — nyersanyagaikat egyénileg beszerző — újkeresztényeknek ez a legkézenfekvőbb, addig az ország nyugati és keleti részein a mangán, illetve a kobalt a leggyakoribb alapanyaguk. Ez gyakorlatilag és az edénykészítés vonatkozásában azt jelenti, hogy míg északon a habán edények színezésében az antimón és a rézoxid színei, a sárga és a zöld a leggyakoribbak, Nyugat-Magyarországon a mangán, Kelet-Magyarországon pedig a kékre színező kobalt. Az elmondottak különösen az újkeresztények XIII. századi edénykészítési gyakorlatában válnak egyre inkább jellemzővé, a XVII. század második felében — a kollektívák működésének idejében — e sajátosságok még nem bontakoznak ki kellőképpen. Az Iparművészeti Múzeum szóbanforgó sárospataki palackján e későbbi, lokális sajátosságok még nincsenek jelen. A palack színeit a XVII. századi újkeresztény fajanszok színeinek harmóniája jellemzi, sőt, még az elnépiesedésre leginkább és legtöbbször utaló mázelszíneződési nyomokkal sem találkozhatunk. Ugyanis az újkeresztény közösségek szétszóródásakor változás következik be készítményeik piaci lehetőségeinek tekintetében is. Ettől kezdődően már nem a földesúr készítményeik megrendelője, hanem a piaci viszonyok alakulásának komponensei alakítják művészüket. Az egyéni termelés helyett a tömeg, illetve a széria-termelés válik jellemzővé tevékenységükre. Az elmondottak, de különösen az oxid lehetőségek kedvezőtlen be-

szerzési körülményei következtében a korábbi négy oxidra épített máztechnológiai eljárásuk, egy-két oxid beszerezhetetlensége miatt, hagyományos technológiai eljárásuk különösen az oxidok különböző olvadáspontjainak betartása miatt változik. Ezért néhány oxid hagyományos színe a mellőzött továbbégetés miatt a korábbiakhoz képest változik. Így pl. a rézoxidból nyert zöld szín, a négy oxid különböző olvadáspontjának figyelmen kívül hagyása miatt nem nedvzöld, hanem türkizkék színt ad, s csak a valamennyi oxid olvadási hőfokának elérésével alakul át nedvzölddé. Ez a színben kifejeződő technológiai sajátosság a habán fajanszok elnépiesedésének legkorábbi és egyben leginkább konstatálható ismérve. A tárgyalt gyömbértartón ilyen színbeli eltorzulás nincsen, holott már az 1660-as, 70-es években készült évszamos habán edényeken számos esetben kimutatható ez a szabad szemmel is megállapítható sajátosság. Ez a körülmény világosan és egyértelműen bizonyítja, hogy az edény olyan újkeresztény kollektíva készítménye, melynek egységét még nem bomlasztotta szét az ellenreformáció támadása. Nyugat-Magyarországon — noha a sárospatakiakkal egyidejűleg ment végbe — az ott maradt kis számú újkeresztények megtérítése, már egy 1678-as tál tanúsága szerint kimutatható az égetési körülmények miatt bekövetkező mázelszíneződés. Viszont a sárospataki palack az ilyen jellegű elváltozás hiánya miatt 1678-nál korábbi készítésűnek tekinthető, az említett folyamat időbeli azonossága miatt. Ezzel technológiailag is sikerül — ha nem is évszámnyi pontossággal — tárgyunk készítési idejének felső határait megvonni. Mivel az így nyert időszak teljesen egybeesik az ábrázolási sajátosságokból megállapítható időszakokkal, az edény készítési idejét az 1660 és az 1680-as évek közé eső időszakra datálhatjuk. Ebben az időben — a XVII. század közepén — már kevés helyen élnek zaklatásmentesen az újkeresztények. Noha Sárospatakon is megindultak ellenük az ellenreformáció első támadásai, történetük ismeretében azonban tudjuk, hogy katolizálásukat nem annyira a brutális erőszak, mint inkább anyagi juttatásokkal és folyamatos alkalmaztatásukkal sürgették. Talán részint ennek tudható be, hogy Sárospatakon még a XVII. század 60-as, 80-as éveit között készült tárgyakon sincs semmi olyan eltérő sajátosság, mely a hagyományos technológiájuk alkalmazásától való eltérésre utalna vissza.¹⁸

A sárospataki habán kerámia sajátosságainak tanulmányozását egy tárgy önmagában aligha teszi lehetővé teljességre törekvő módon. Vizsgálatával azonban mégis sikerült néhány olyan megállapításhoz, következtetéshez eljutnunk, melyek túlmutatnak a sárospataki habán palack ábrázolásának magyarázatán, és lokalizálási kísérletén. A megye-szerte kibontakozó gyűjtőmunka során még kerülhetnek elő olyan, az egykori sárospataki anabaptista közösségre visszavezethető fajanszok, melyek elemzése, vizsgálata az így nyert képet teljesebbé teheti.

Katona Imre

EINE UNBEKANNTE DARSTELLUNG DER RÁKÓCZI-BURG VON SÁROSPATAK AUS DEM 17. JAHRHUNDERT AUF EINEM HABANISCHEN INGWERBEHÄLTER IM KUNSTGEWERBEMUSEUM

Der behandelte habanische Fayence-Ingwerbehälter gelangte 1909 von dem Pozsonyer Antiquitätenhändler Sándor Schwartz in das Kunstgewerbemuseum. Zwischen den bunten Blumensträußen, die das karaffenförmige Gefäß schmücken, Abbildungen von „Bauwerken mit Türmen“. Das eine dieser Bilder — eine dreitürmige Bastei mit einem Toreingang hielt man 1909 für das Wappen von Pozsony, obwohl die Zeichnung dem Wappen der Stadt Pozsony aus dem 17. Jahrhundert nicht einmal ähnlich ist. Es sind aus mehrere Analogien der Ingwerkaraffe bekannt, aber die Inschriften der Ingwerbehälter von Prag und von Pozsony lassen eher an eine Provenienz aus dem Komitat Zemplén denken, nicht aber an Pozsony. Diese Beobachtung ließ eine anabaptistische Keramikwerkstätte in einem der östlichen Komitate Ungarns als Herkunftsort des besprochenen Ingwerbehälters vermuten. Wir können nach der Zeichnung auf der Karaffe die Rákóczi-Burg von Sárospatak im 17. Jahrhundert erkennen. Um die Identität der Zeichnung beweisen zu können, verglichen wir die Abbildungen der Rákóczi-Burg aus den Jahren 1560 und 1685, weil doch der Ingwerbehälter im Zeitraum zwischen diesen beiden Daten hergestellt worden war. Daß die Entstehung des Ingwerbehälters auf die Zeit um 1670 datiert werden kann, bestätigten auch die bereits allgemein bekannten und bereits öfter publizierten Angaben und Daten der Baugeschichte der Burg. Auch die technologischen Untersuchungen, die am Ingwerbehälter vorgenommen wurden, und die fachliterarischen und archivalischen Belege der habanischen Töpferei von Sárospatak bestätigten diese Annahme.

Imre Katona

J E G Y Z E T E K

- ¹ Iparművészeti Múzeum V. napló, 13223 – 16389-ig terjedő kötetben 16.042 sz. alatt, 341.1. 16042 Vétetett: Schwartz S. régiségkereskedőtől Pozsony. 727 Vételár 96. – Gyömbértartó, mázas cserép, hatoldalú, fehér önmázás alapon váltakozva színes virágcsokor és tornyos épületek. Fent csavaros önkupak csonka füllel, rajta háromtornyos bástya kapuval. Pozsony város címere.
Magyar, Pozsony, XVII. sz.
Mag: 16.5 cm
- ² Dr. Henszlmann Imre – Bubics Zsigmond: A magyarországi árvízkárosultak javára Bp-en rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma. Bp. 1876. 34. 1. Leírása: Fayance tejkorsó IVHANN 1674 LACDULCI Pozsonyi múzeum.
- ³ Alena Kudelková – Konigová: Moravszká a Slovenská habánská keramika. Listopad 1955 – Leden 1956. 141. tétel (p. 23) – Karl Sourek: Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. (999 – 1004).
- ⁴ Dobroslava Menclova: Középeurópai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták. Művészettört. Ért. 1958. 96, 100. 1.
- ⁵ Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai L-O köt. 36/37. old. – A család a Zemplén megyei Lasztóczy nevű helység birtokosa volt. A család már 1339-től szerepel lasztóczy birtokosként. Lasztóczy Simon 1466-ban Zemplén megye alispánja volt, míg Lasztóczy Boldizsárt 1525-ben mint tokaji vár várnagyát említi. Szirmay Notitiaja szerint a család Lasztóczy Ferencel 1707-ben kihalt, de ugyanő még a XVIII. század végén az ugyancsak Zemplén megyei Szedlicskén is ismer egy Lasztóczy nevű családot.
- ⁶ Détsy Mihály: Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról. Műemlékvédelem, 1959. 2. sz. 92. 1.
- ⁷ Uo. 90. 1.
- ⁸ Közli Balassa Iván: Vezető a sárospataki várban. Sárospatak, 1960. 6. 1.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Katona Imre: A habán kerámia néhány kérdése. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyve, 1964. 73 – 90. 1.
Katona Imre: Habán emlékek Vas megyében.
Katona I: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez. (A győri jezsuiták harca ellenük 1769-ben). Arrab. Győr, 1964. 99 – 107. 1.
- ¹¹ Iványi Béla: Az anabaptisták vagy újkeresztények Nyugat-Magyarországon. Református Egyház, 1954. 14 – 17. 1.
- ¹² Katona I: Habán emlékek Vas megyében. Kézirat. Lásd 31, 32 és 33-as lapalji jegyzetet.
- ¹³ Katona I: A két habán kerámia. Megjelenés előtt az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei 1965-ös kötetében. Román János: A habánok Sárospatakon. A sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. Sárospatak, 1959. 7 – 8. 1.
- ¹⁴ Ez kitűnik az anabaptistáknak abból a Batthyány Ádámmal írt beadványából, melyet az OL. Batthyány cs. lt. Tisztartókkal való levelezés 1 – 201-ig terjedő csomó 192-es darabja tartalmaz.
- ¹⁵ Lásd: Katona I: Habán emlékek c. kézirat 48-as jegyzetét.
- ¹⁶ Boeckh, I: Deutsche Literatur Zeitung. 81. Jg. 1960. p. 247 – 251.
- ¹⁷ Krisztinkovich Béla: Habán emlékek Sopronban és környékén. 3. sz. 221 – 232. 1. – Katona I: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez. 101 – 102. 1.
- ¹⁸ A habán kerámia elnépiesedésének problémáival részletesen foglalkoztam. Egy habán tál Veszprém megyei vonatkozásai. L: Sajtó alatt lévő tanulmányomban és a Jósza András Múzeum késő habán edényeiről írt katalogus bevezetőjében.

A SÁROSPATAKI KÖEDÉNYGYÁRTÁS

Az agyagipar történetében Sárospatak neve elsősorban a fazekasmesterség révén vált ismeretessé. A kerámiának ez az ága Sárospatakon már a XVI. században virágzott, 1572-ben céhbe tömörültek a pataki fazekasok, sőt egykorú adatok szerint a mesterek ebben az időben kályhagyártással is foglalkoztak.¹

Köedénygyártásról azonban mindeddig nem találtunk hitelesnek mondható forrásokat, sem pedig olyan tárgyat, melynek alapján eldönthető lenne a XIX. századi pataki köedénygyártás kérdése. Ez azért vitás, mert Majláth Béla az Archaeológiai Közleményekben a magyarországi kerámiaműhelyek jegyei ismertetése során a sárospataki köedénygyár jegyét is közölte. Majláth a pataki köedénygyár működésére vonatkozó adatát egyetlen tárgyra alapozta, melynek jegye összefont S. P. betűkből áll.² Nyilván erre a közlésre hivatkozik Wartha Vince az Iparművészet Könyve II. kötetében, ahol a különböző kerámiaműhelyek közé Sárospatakot is besorolja, ezzel a megjegyzéssel; „Tudjuk, hogy hasonló gyár (mint t. i. Bakonybél, Apátfalva, Rozsnyó, Murány, Hollóháza, Telkibánya) Sárospatakon is létezett, de termékeiből eddig mitsem ismerek”.³ A pataki köedénygyárra vonatkozólag még egy adatot találunk, mely a Harsányi István által írt Sárospataki Kalaúzbán szerepel, azonban ő is Majláthot idézi, bár megjegyzi, hogy a pataki gyár termékeiből br. Nyáry Albert gyűjteményében látható egy-két darab.⁴

Véleményünk szerint Majláth egyetlen adata, melyet többen felhasználtak, de kibővíteni nem tudtak, nagyon kevés bizonyíték arra, hogy Sárospatakon a XIX. század folyamán vagy még előbb, kerámiagyár működött volna. Ezt a véleményünket az a tény is megerősíti, hogy a sárospataki kaolinbányák feltárása csak az 1900-as évek elején indult meg fokozottabb erővel. Bár a régi pataki fazekasok a készítményeik festéséhez szükséges kaolint, az ún. „fehér földet” a környező hegyekből bányászták, azonban a termelés csekély volta, az inkább csak gödröknek nevezhető bányák akkori hozama oly minimális volt, hogy ezekre köedénygyárat létesíteni nem lehetett.

Feltételezhető, ha a pataki kaolintermelés a XIX. század folyamán olyan nagyméretű lett volna, akkor az 1825-ben alapított első magyar porcelángyár tulajdonosa, a Sárospatakon lakó herceg Bretzenheim Ferdinánd okvetlenül felhasználta volna, ha csak részben is annak anyagát a híres regéci porcelán készítéséhez.

Amint említettük, a pataki kaolinbányák iránti érdeklődés, mondhatnánk „kaolinláz”, az 1900-as évek elején indult meg. Hamarosan részvénytársaságok, magánosok kerültek a bányák birtokába, melyek között ott találjuk a pécsi Zsolnai gyárat is. Pécsen kívül az ország más részeire vagonvételben szállították a pataki kaolint. Budapest, Zirc, Hódmezővásárhely, Nyíregyháza, Városlőd keménycserép- és porcelángyárjai az itteni kaolint használták. Patak közönsége némi rosszallással vette tudomásul a nyersanyag elszállítását és minden lokálpatriótizmus nélkül

sürgették egy helyi kerámiagyár felállítását. A „Sárospatak” c. hetilap egyik cikk-írója hivatkozva a város híres fazekasiparára felteszi a kérdést; miért nincs Patakon kőedény vagy porcelángyár, ahol a régi stíluselemeket felelevenítve, új formákat alkotva, porcelánedényt lehetne előállítani, ennek bizonyára nagy lenne a kelendő-sége. „Iparművészetre gondolunk, mely nemcsak a köznapi szükségleteket elégítené ki, hanem a művelt közönség szépérzékét is gyönyörködtetné. Minálunk oly kevés az érzék az iránt ami szép és nemzeti, hogy már nevelési szempontból is szükségesnek mutatkozik az iparművészet ez itt emlegetett ágának megteremtésére és istápolására törekedni, aminek céljaira Sárospatak igen jó hely”.⁵ A cikk 1913-ban jelent meg, azonban még 13 évnek kellett eltelni, amíg a sokak által annyira óhajtott kemény-cserépgyár megkezdte működését Sárospatakon.

A magyar porcelángyártás világhírű műhelyéből, Herendről származott az az Ullrich család, mely kézbe vette a pataki kerámia ügyét. Id. Ullrich Károly a szülői házból hozta magával a kerámia iránti érdeklődését (apja Ullrich Jakab a herendi gyár főkorongosa volt), már 11 éves korában a herendi keménycserépgyár-ban, dolgozott mint inas. Az inasévek eltelte után németországi porcelánműhelyek-ben a külföldi gyártási technikát tanulmányozta, majd innen hazatérve újra a herendi gyár alkalmazottja lett. Rövid időt töltött a gyárban, mindig többet és többet akart tanulni, ezért Németországba ment. 1901-ben azonban már Hódmező-vásárhelyen találjuk, az itt felállított agyagipari iskola vezetőjeként, de ez a munka-kör úgy látszik nem felelt meg egyéniségének, mert 1907-ben saját erejéből meg-nyitja első önálló műhelyét Orosházán. Üzemében, családjá közreműködésével hasz-nálati tárgyakat, főleg — beregszászi és poltári agyagból készült — tűzálló edényeket készített, karcolt és festett díszítéssel. Az első világháború után a kis üzem megszűnt. Ullrich Károly leszerelte a gyárát és a Zirc melletti Tündérmajorban alakult kerámiai vállalatnál próbálkozott keménycserépgyártással. Ideszállíttatja gépeit, azonban a vállalkozás az anyag rossz minősége miatt nem sikerült.

A sok kudarc ellenére Ullrich Károly nem vesztette el kerámia iránti szeretetét. Zircről Budapestre költözött családjával, ahol a Fischer Emil-féle Kerámia-gyár Rt.-hoz állt be művezetőnek. Ekkor már az ifjabb Ullrich Károly is tevékeny részt vett apja mellett az üzleti vállalkozásokban. A sárospataki kaolinnal az Ullrich család minden bizonnyal előbb Hódmezővásárhelyen, majd Zircen ismerkedett meg, annak jó és rossz tulajdonságaival együtt. Említettük, hogy a két előbbi helyre Patakról is szállítottak nyersanyagot. Különféle égetési próbák, kísérletezések után a család úgy döntött, hogy a Tündérmajorból időközben Budapestre szállított üzemet Sárospatakra helyezik át.⁶

Közrejátzott ebben az is, hogy a sárospataki Kaolinbánya Rt. Ullrich Károlyt meghívta szakelőadónak. Közreműködéséért ötven darab részvényt kapott. Ekkor érlelődött meg benne az a terv, hogy a pataki közönség által régóta óhajtott keménycserépgyárat felállítja Sárospatakon. A Várszéli-féle Kaolinbánya Rt.-gal folytatott tárgyalás után létrehozta 1925. december 22-én a 22 tagból álló betéti társaságot, 50.000 korona betéti összeggel. A társaság tagjai pataki hivatalnokok, tanárok, birtokosok és magánosok voltak. A társaság elnöke dr. Kun Zoltán, a református Kollégium orvosa lett. Az új ipari vállalat sokat ígérő neve ez volt; *Ullrich Károly és Társai Kerámiai Különlegességek Gyára Sárospatak*.

A Sárospataki Hírlap nagy örömmel tudatta olvasóival, hogy végre a hön óhajtott kerámiagyár létrejött városunkban; „Ullrich Károly eddigi fényes pozícióját feladva, visszautasítva sok fényes ajánlatot, önállósítja magát. A gyár műszaki

vezetője az ország leghíresebb kerámiai gyáraiban szerezte meg tapasztalatát”.⁷ A cikk azt is közli, hogy a gyár egy 400 öl területű, magasított épületből, a legújabb kifogástalan gépekből, kemencékből, melléképületekből, négyszobás tiszti lakásból fog állani. A gyár 1926. július 1-én üzemben lesz.

Valóban, az építkezés a vasúti állomás mellett ez év február 15-én megindult. Azonban már ekkor előrevetette árnyékát a pénz-zavar, mely a gyár rövid működését végigkísérte és csődjét okozta. A betéti társaság nem fizette a jegyzett összeget, a falak egy méter magasságban állottak, amikor Ullrich Károly kölcsönt volt kénytelen felvenni az építkezések továbbfolytatásához. Mindezek ellenére, ha a jelzett időre nem is, de a hónap végére, vagyis július 31-re megnyílt a Kerámiai Különlegességek Gyára. A „Sárospatak” c. hetilap vezércikkben hosszú ismertetést közöl az üzem megnyitásáról. „Kitűnő helyen, az állomás közelében, az országúti átjáróhoz is közel, a kaolin leszállítás céljából is könnyen hozzáférhető helyen épült a földszintes, tetszetős gyári helyiség. Ennek több része van; raktárhelyiségek, gépház, munkatermek, kemence, iroda, sőt a vezető részére lakás is. Minden része a gyakorlati, higiénikus és tűzrendészeti szempontok figyelembevételével készült, — talán a magasság lehetett volna nagyobb, — a levegő miatt. Világítása megfelelő. A gépházban külön gépész vezetése és ellenőrzése mellett egy 14 lóerős nyersolaj motor van, mely nemcsak a motorikus erőt szolgáltatja, hanem a helyiségek világításához szükséges villanyáramot is fejleszti. E célból három és fél lóerős dinamo van beállítva, saját akkumulátorral, hogy az éjjel-nappal világítás biztosítható legyen. Az üzemhez szükséges vízmennyiséget egy 32 méter mélységű kút szolgáltatja, mely szívó-nyomó készülékeivel és csőhálózattal együtt 20 millió körüli összegbe került. A gépház melletti helyiségben vannak azok a készülékek, amelyek villanyerőtől hajtva, végzik a feldolgozáshoz szükséges anyag előkészítését. Itt a keverésnél, arányok összeállításánál, kémiai anyagok hozzáadásánál van a gyártási titok, mely a művezető Ullrich és családja tulajdonát alkotja. Ugyancsak egy másik szomszédos helyiségben van egy olyan zúzó-örló készülék, amely praktikus voltánál fogva ma Csonkamagyarországon egyetlen”.⁸ (1. ábra)

A gyár műszaki berendezése ifj. Ullrich Károly elbeszélése szerint 2 örlődobból, 1 hengerzúzóból, 1 szalagpréssből, 1 ütőpréssből, 1 samottzúzóból és 6—8 korongból állott.

A feldolgozásra kerülő anyag legnagyobb része a pataki bányákból termelt különböző minőségű kaolin volt. Azonban ennek összetétele nem felelt meg mindenben a követelményeknek, ezért a gyár Csehországból, a Karlsbad melletti Wildsteinből zsíros anyagot hozatott.

A gyár munkásai túlnyomórészt Sárospatakról kerültek ki. Az üzem megindulásakor a munkások száma 15 volt, ez a szám a későbbi évek folyamán a termelés növekedésével emelkedett. A munkások heti keresete 120—150 ezer korona között mozgott. Idős Ullrich Károly visszaemlékezéseiben azt olvastuk, hogy a munkásokat ő maga tanította be, illetve néhány budapesti tanítványának beállításával indult meg a gyár működése. Az új üzem dolgozói számára nem volt ismeretlen a munkakör, mert többnyire a sárospataki fazekasgeneráció leszármazottjai voltak. Az üzem műszaki vezetője és lelke idős Ullrich Károly volt, aki feleségével, fiával és menyével elsősorban a festés területén működött. Mellettük dolgozott a festés technikájában is jártas Bálint József, a református Kollégium rajztanára.

A kezdeti nehézségek leküzdése után szépen megindult a gyár termelése. A Sárospataki Hírlap újra cikket közöl a gyárról, melynek „termékei megelégték a

közönséget. A gyár gyors üzembehelyezése után megindult lendületes termelés és a kikerült különféle szép tárgyak mindjobban felkeltették a szakértők és a nagyközönség érdeklődését. A nagy érdeklődés, mely a gyártmányok iránt napról-napra megújul, a gyár vezetőségét és a szorgos munkában levő személyzetet állandóan hátráltatja munkájában. Hogy az ezer tucatszámra menő bel- és külföldi megrendelések teljesítése emiatt késedelmet ne szenvedjen és hogy az érdeklődő nagyközönség a szép díszes tárgyakhoz könnyebben hozzáférhessen, a gyár igazgatósága elhatározta a városban egy lerakat létesítését”.⁹

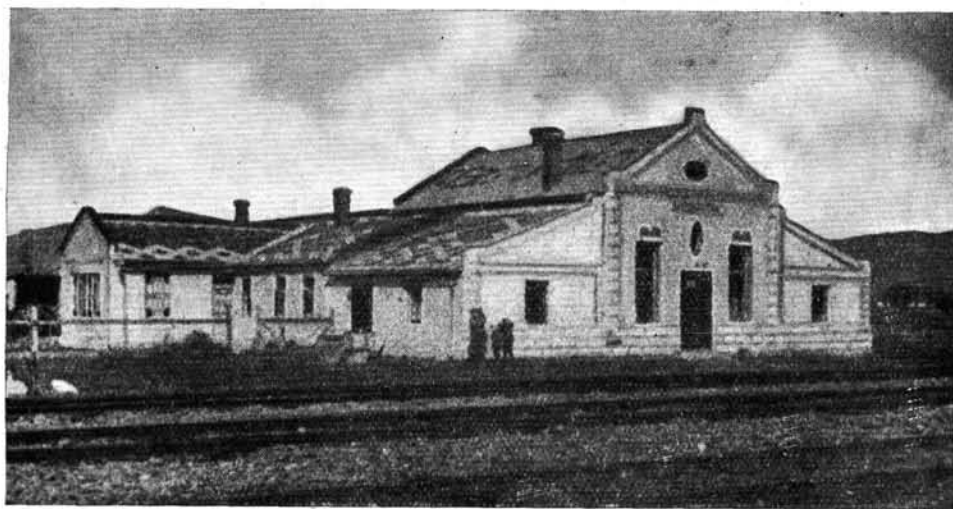
Kétségtelen, hogy a kerámia gyár az első hónapokban újdonság számba ment, a lakosság igyekezett a város újabb nevezetességét megismerni, amivel együtt járt a vásárlás is. A vidéki piac létesítésének feladatával Gesler Nándor utazóügynök volt megbízva, aki igyekezett a gyár hírnevét mintakollekciók bemutatásával Budapesten és a kisebb-nagyobb városokban megalapozni. Nem tudjuk, vajon az ő munkásságának köszönhető-e, hogy a gyár hamarosan Hamburgba, Bécsbe és Londonba is szállított. Bár valószínűbb, ez annak az eredménye volt, hogy az üzem készítményei az 1926-os lipcei mintavásáron nagy sikert arattak.

A vásárlók és a kereskedők érdeklődésének felkeltését szolgálta a Sárospataki Hírlapban közzétett hirdetés, mely felhívta a közönség figyelmét az üzem termékeire; (2. ábra)

Az év végére a gyár üzlethelyisége valóban megnyílt, amit az előbbi hírlap azonnal közölt olvasóival: (3. ábra)

A gyár működése 1926-ban zavartalan volt, sőt 1927-ben alaptőke emelést hajtottak végre, mely az üzem kibővítése miatt vált szükségessé. Egy 16 méteres szárnyépületet építettek a már meglevő helyiségek mellé, ahol a második égetőkemenctét is felállították, tekintettel arra, hogy a gyár nem győzte a bel- és külföldi megrendelések lebonyolítását. Ugyanabban az évben a betéti társaság elnöke, dr. Kun Zoltán mezőtúri rokonsága és összeköttetései révén igyekezett a híres Badár családot megnyerni a gyár számára. Ez a terv azonban nem sikerült. Hasonlóképpen sikertelenek maradtak azok a tárgyalások is, melyek a hollóházi gyár és a pataki kerámia üzem egyesítését célozták.¹⁰

A siker korszakát nem sokkal később a hanyatlás váltotta fel. A gyár fizetési nehézségekkel küzdött, a belföldi kereskedőknek nyújtott, illetve rövidlejáratú kölcsönre átadott áruk ellenértéke lassan folyt be s ennek következtében az üzem sem tudott saját fizetési kötelezettségeinek eleget tenni. A betéti társaság tagjai számára viszont a nyereségrészesedés kifizetése, vagy elmaradása szintén nem volt mellékes. Ifj. Ullrich Károly elbeszélése szerint már a működés első felének végén a tagok osztalékot követeltek, holott még a gyár építésére felvett kölcsön sem volt visszafizetve. Személyi ellentétek is sokban hozzájárultak a gyár csődjéhez. Idős Ullrich Károly, mint a betéti társaság egyetlen belfagya, 1927 március elsején kénytelen volt kényszeregyességet kérni. Dr. Kun Zoltán ekkor már a részvények nagyrészt megvásárolta, amelyektől a pénzüket féltő kisebb részvényesek igyekeztek megszabadulni. Miután Kun Zoltán a majoritást megszerezte, a hitelezőkkel megegyezve, Ullrich Károly ellen árverést kért. Az árverést zártkörűleg bonyolították le, aminek eredményeképpen az egész üzem a berendezéssel és gépekkel együtt az egyetlen vevő, dr. Kun Zoltán tulajdona lett. Ettől kezdve az a különös helyzet állott fenn, hogy Ullrich Károly a fiával együtt bérelte azt a gyárat, amit tulajdonképpen ők hoztak létre. A következő évek így teltek el egészen 1930-ig. A gyár közben működött és mintegy

1. A gyár képe 1927-ből.

hattyúdalként a Sárospataki Hírlap rövid közleményt szentelt a kerámiagyárnak, amikor a lap 1930 februári száma méltatta az üzem óriási vázáját, mely a gyár üzetének kirakatában bámulatba ejtette Sárospatak közönségét. A cikkíró azon büszkeségének adott kifejezést, hogy az általa is csodálatosnak tartott váza városunkban, pataki kaolinból készült.¹¹

1930 elején a gyár működése teljesen megszűnt. Az Ullrich család Bodrogheresztúrra költözött, ahol töretlen erővel hozzákezdett egy új kerámiai műhely létrehozásához. Először csak a szűkebb családi kör tagjai egy-két korongon, újonnan vásárolt és készített gépeken dolgoztak. Idős Ullrich Károly 1931-ben visszatért Herendre. Ottani munkásságával, a gyártási technika tökéletesítésével jelentős eredményeket ért el.

A pataki kerámiagyárban a megszűnés után egymást váltották a bérlők és a lakók. A gépeket és a felszerelést 1942 májusában Krupinszky nevű keramikus vásárolta meg és szállította el Budapestre. A háború után, 1946-ban Vida László sárospataki kályhás bérelte a gyárat, kályhát és fazekasedényt gyártott benne. Az államosítás óta az egész üzemben kályhagyár működik.

Ez a sárospataki keménycserépgyár története. Mindezekon túl azonban szükségesnek tartjuk, hogy a gyár termékeiről is szóljunk és a fennmaradt, Sárospatakon elszórtan levő tárgyak alapján képet alkossunk a gyártmányok minőségéről, azok festéséről, ismertetve a gyári jegyeket is.

Ha elfogadjuk Györki József vegyészmérnök megállapítását, akkor azt kell mondanunk, hogy a sárospataki keménycserépgyár Európa egyik legjobb kaolin anyagával dolgozott. Petrik Lajos 1905-ben a sárospataki kaolint másodosztályúnak minősítette. Györki József 1920–23 között újra megvizsgálta a pataki kaolint. Véleménye szerint a sárospataki bányákból termelt kaolinból helyesen végzett iszapolással kb. 40–50%-os nemes kaolin nyerhető ki, amely 98–99%-ban megközelíti a zettlitzi „standard” minőségű, 100%-os kaolin összetételét. Ennélfogva nem tekinthető

Viszontelárusítók ne mulasszák el megtekinteni

ULLRICH KÁROLY ÉS TÁRSAI

KERÁMIAI KÜLÖNLEGESSÉGEK GYÁRÁT SÁROSPATAKON,

hol főzőedényeket, konyhafelszerelési tárgyakat, virágserepeket,
különbféle dísz tárgyakat és gyermekjátékokat a legjutányosabb áron
szerezhetik be.

Minták után tömeges megrendeléseket méltányos áron készítünk.

Saját érdekében kérje árjegyzékünket és mintaküldeményünket.

2. A gyár reklámja.

Karácsonyi gyermekjátékokat

és **dísz tárgyakat** meglepő
olcsón vásárolhat az

Ullrich Károly és Társai

:: kerámiai gyárának lerakatában ::

Sárospatak, Rákóczi-utca

(Goldblatt-ház, volt Neumann-féle üzlethelyiség.)

Vételkötelezettség nélkül
tekintse meg raktárunkat!

3. A gyár reklámja.

másodrangúnak, mert az egyenértékű a karlsbadi, illetve zettlitz-i 100%-os tisztaságú kaolinnal.¹²

Mindezen jó tulajdonságok ellenére minőség tekintetében a sárospataki köedénygyár termékeinek sok hibája volt. Első helyen kell említenünk az edények rendkívüli törékenységet. Jóllehet a gyártmányok feltűnően könnyűek, ha összehasonlítjuk a hollóházi edényekkel, azonnal szembetűnik a súlybeli különbség, azonban ezt az előnyt messze túlhaladja az a hátrány, amit a szilárdság hiánya jelent. A törésfelület szinte kréta-szerű volta mutatja ezt a hibát. Nyilván a keverési arány helytelen megállapításában, vagy az égetés elégtelenségében kell keresnünk a törékenység okát.

A másik lényeges hiba, amit a gyártás folyamán a törékenységgel együtt Ullrich Károly nem tudott kiküszöbölni; a máz repedezettsége és a vízáteresztés. Különös módon az üzem vezetője, aki több külföldi műhelyben szerezte meg gyakorlatát és tudását, a pataki edényeknél nem tudta megtalálni a máz és az anyag zsugorodási együtthatóját. Ifj. Ullrich Károly szerint ez a hiba oly nagymérvű volt, hogy sok esetben hűlés közben az edény darabokra pattant szét. Jobbik eset volt, ha egyben maradt és csak a máz repedezett meg rajta. Már pedig ez alaposan megrepedezett. Témánkkal való foglalkozás közben igyekeztünk mennél több tárgyat összegyűjteni vagy legalább megtekinteni, azonban egyet sem találtunk, melyen a máz egységes lett volna. A vízáteresztés mindig az edény vastagságától függ. A vékonyabb falú virágvázába nem volt tanácsos vizet önteni, mert az menthetetlenül szétfolyt az asztalon vagy azon a bútoron, amire helyezték. A főzőedények magukba szívták a nedvességet, vastagságuknál fogva nem engedték át, viszont ugyanígy magukba szívták a zsírt is, ami az idők folyamán megavasodva szintén használhatatlanná tette az edényt.

Ha az előbbieken azt mondtuk, hogy a tőke hiánya okozta a pataki keménycserépgyár csődjét, akkor ehhez a termékek rossz minősége legalább annyira hozzájárult, mint a pénzügyi zavar. Bármilyen rövid ideig is működött a gyár, a vásárlóközönségnek elég volt egy év, hogy rájöjjön a gyártmányok hibájára és ne vegye azokat.

Nézzük most már azt, hogy mik voltak a gyár termékei? Az üzem, amint a neve is mutatja „kerámiai különlegességeket” gyártott. Ezalatt elsősorban gyermekjátékokat kell értenünk. A vezetőség ezekben az apró tárgyakban látott üzleti lehetőséget, nyilván arra gondolva, hogy a környék keménycserépgyárai, Hollóháza, Apátfalva és a Csehországból importált kerámia a kereskedelemnek ezt az ágát nem képviselte, egyéb gyártmányaival pedig túlságosan is ellátta a vásárlóközönséget, ezért az általuk készített különlegességeknek sikere lesz. Az üzem megindulásakor 52 modellt gyártottak, aminek nagyrésze gyermekjátékokból állt. Ma már sajnos a gyártmányok törékenysége miatt mindössze egy lovat, egy elefántot, egy kiscsirkét és néhány apró vázát, kulacsot tudtunk összeszedni ebből a csoportból.

A gyártmányok második csoportját a díszedények és tárgyak alkották; virágvázák, virágcserepek, kulacsok, korsók, hamutartók, bonbonierek és fonottszélű kosárcák.

Amikor a fentti tárgyakból megcsappant a kereslet, az üzem fokozottabb erővel tért át a közszükséleti cikkek gyártására. Készítményeik között találunk konyhafelszereléseket; főzőedényeket, fazék, lábas, tál, fűszertartó, 6–12 személyes fonottszélű süteményeskészletet és több más használati tárgyat. A felsoroltak közül igyekeztünk mindegyikből sok utánjárással egy-egy darabot fényképezés céljára felkutatni. Ezt a munkát annál is inkább el kellett végeznünk, mert már ma is, de egy évtized múlva különösen, ritkaságyszámba mennek a pataki köedénygyár termékei.

Az Ullrich-féle kerámia díszítésének stílusa egészen sajátos, más hasonló üzemek gyártmányaitól könnyen megkülönböztethetők. Vonatkozik ez elsősorban arra, hogy a pataki edények festésénél sehol sem látjuk az élénk, vagy rikító színeket. Inkább a halvány, elmosódó színek dominálnak, a keménycserépnél szokásos, piros-kék-zöld-barna-sárga színek variációjában. A gyár az edények díszítésénél a magyar ornamentika elemeit használta és ennek népszerűsítését tűzte ki feladatul, mellyel a kor általános divatjához alkalmazkodott. Ebben az igyekezetében a népi díszítőművészet Sárospatakhoz legközelebb eső egyik jelentős ágát, a mezőkövesdi stílust utánozta. A tárgyak egy része azzal a sajátos ornamentikával van festve, melyet a matyó népviselet textiliáin láthatunk.

Mindezek mellett a gyártmányok festésében kétségtelenül felismerhetők a hollóházi és telkibányai edényeken alkalmazott virágmotívumok is, csak sokkal halványabb színárnyalatban.

A díszítőelemek közül a matyó minta legjellemzőbb virágját, az őszirózsát találjuk egyes tárgyakon, abban a tipikus elrendezésben, ahogy az edény egész felületét sűrűn behálózza. A tulipán csak ritkán fordul elő. A többi virág; rózsza, szekfű, búzavirág rendszerint koszorúban, füzérben jelenik meg az edény peremén, illetve a külső oldalán (pl. tálaknál), vagy pedig csokor formájában az edény alján. Ezt az utóbbi mintát látjuk a pataki kőedénygyár jellegzetes készítményein, a fonottszélű tányérokra és kosárcákra. (Itt jegyezzük meg, hogy a bodrogkeresztúri kerámia műhely, melynek ma is ifj. Ullrich Károly a műszaki vezetője, ebből a modellből gyárt a legtöbbet, szinte nem tudja az üzem a tömeges megrendelést kielégíteni.)

A tárgyak festése Meissenből hozatott anyaggal, kizárólag mázalatti festéssel történt. Túlnyomórészt szabadkézzel dolgoztak, egy tálalattalunk, melyen sablonnal készült búzavirág díszítés van.

A sárospataki fazekasmesterek díszítőművészetéből semmi nem került át a keménycserép tárgyakra, viszont külön csoportot képviselnek azok az edények, melyeket Bálint József gimnáziumi rajztanár festett. Munkáit a figurális rajzok teszik érdekessé. Az enyhén szecessziós stílusban festett kulacsokon megjelennek a paraszti életből vett témák, az aratás, a malacvásár, az alföldi táj. Az egyik általa festett vázán idős parasztasszonyt látunk, kacsával az ölében. Figurális ábrázolással ifj. Ullrich Károlyné is próbálkozott, egyik kulacsra virágos ág alatt álló biedermeier ruhás női alakot festett.

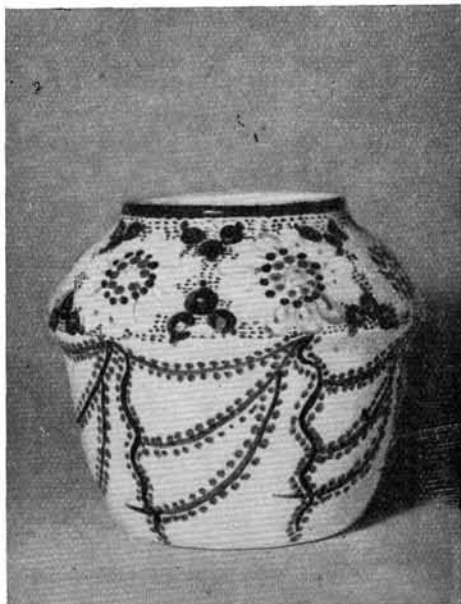
Az edények formájában semmi különlegességet nem fedezhetünk fel. A székel-bokály mintájú füles és fületlen vázák mellett találunk urna, henger és amfora alakúakat, a többi edény a mindenkori konyhafelszerelések mintáját követi. Érdekessége miatt megemlítjük azt a kis zöldpaprika alakú sötartót, amely egyszer égetett, mázatlan alakjában maradt meg. A tálak annyiban követik a Hollóházán és Telkibányán készült tálak, vagy méginkább a pataki parasztedények egyik sajátosságát, hogy a külső fenékperem át van fúrva, hogy az edény felakasztható legyen.

Végül ismertetjük a pataki kőedénygyár jegyeit. Annak ellenére, hogy az üzem rövid ideig működött, a gyári jegy tekintetében meglepő bőséget tapasztalunk. Négy év alatt összesen hatféle jegyet használtak. Ezek alapján nem lehet pontosan meghatározni az egyes tárgyak készítése idejét, mert a jegyeket felváltva használták, egy évben hatféle jegyű edény is kerülhetett ki az üzemből. A gyári jegyek a következők;

1. SÁROSPATAK, a város neve, melyet folyóírással vagy nyomtatott nagybetűkkel írtak bele a még puha agyagba. Ezt a jelzést festett formában is megtaláltuk.

4. Váza. Sárospataki Rákóczi Múzeum.
Ltsz. 62. 22. 2. Átm: 9. 11. cm. m: 29 cm.

5. Váza. Sárospataki Rákóczi Múzeum.
Ltsz. 63. 2. 1. Átm: 9. 5, m: 14 cm.

6. Váza. Sárospataki Rákóczi Múzeum.
Ltsz. 62. 22. 4. Átm: 7. 5⁵ 8 cm. m: 25 cm.

7. Váza. Magántulajdon. Sárospatak.

2. Ullrich é. T. SÁROSPATAK. Bevésett formában egy vázán.
3. Beütött jegy, amely köralakú keretben, középen egymásra írt U T betűkből és félköríves elrendezésű SÁROSPATAK feliratból áll.
4. Címer alakú gumibélyegzős jegy. Középen egymásbafont U K T betűk (Ullrich Károly Társai) – SÁROSPATAK felirattal.
5. Gumibélyegzős köralakú jegy U. & T. S. felirattal, (Ullrich és Társai Sárospatak).
6. A cég teljes neve és címe magyar és német nyelven. Ezt a jelzést az expontra készült tárgyaknál használták;

ULLRICH KÁROLY ÉS TÁRSAI Kerámiai Különlegességek Gyára.

CARL ULLRICH & CO. Fabrik Keramischer Spezialitäten Sárospatak.

Egyes disztárgyakon „Made in Hungary. Hand painted”, köralakú gumibélyegzős jelzés is szerepel.

A magyar kerámiaműhelyek között egészen szerény helyet elfoglaló sárospataki kőedénygyár ismertetésével az a célunk, hogy történetét és termékeit átmentessük az utókor számára. Kiemeljük abból a viszonylagos ismeretlenségből, amiben eddig volt. Mert ha írtak is róla (Sárospataki Kalauz, Hegedüs Gyuláné), működését röviden tárgyalták, Csányi Károly nem is tudott létezéséről, a magyar kerámiáról és porcelánról szóló munkájába éppen ezért fel se vette. Természetesen mi sem akarunk a gyárnak nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint amit valóban megérdemel, azonban adatainkkal, a gyári jegyek közlésével szeretnénk hozzájárulni egy majdan megírandó teljes magyar kerámiatörténet anyagához.

Takács Béla

J E G Y Z E T E K

- ¹ Román János: Sárospataki kerámia. Bp. – Harsányi István: Sárospataki Kalauz. Sárospatak, 1928. 150.
- ² Majláth Béla: Agyagiparunk történetéből. Archaeológiai Közlemények. 1879. XIII. köt. 52. (A 157. sz. jegycsoportban adja a pataki kőedénygyár állítólagos jegyét).
- ³ Wartha Vince: Az agyagművesség. Iparművészet Könyve. Szerk. Ráth György. II. köt. Bp. 1905. 610.
- ⁴ Harsányi István: Sárospataki Kalauz. 93.
- ⁵ Kaolin. Sárospatak. 1913. 14. szám.
- ⁶ Hegedüs Gyuláné: Egy herendi művezető emlékezései. Folia Archaeologica. 1954. 182.
- ⁷ Sárospataki Hírlap. 1926. jan. 17. 3. szám.
- ⁸ A pataki kerámiagyár. Sárospatak. 1926. aug. 8. 32. szám.
- ⁹ Sárospataki Hírlap. 1926. dec. 5. 49. szám.
- ¹⁰ Kun Dezső szíves közlése.
- ¹¹ A kerámiagyár óriási vázája. Sárospataki Hírlap. 1930. febr. 9.
- ¹² Györki József: A magyarországi kaolinelőfordulások. Bp. 1932. 11. U. ö.: A sárospataki kaolin értékelése technológiai szempontból. Bp. 1930. 21.

8. Váza. Magántulajdon. Sárospatak.

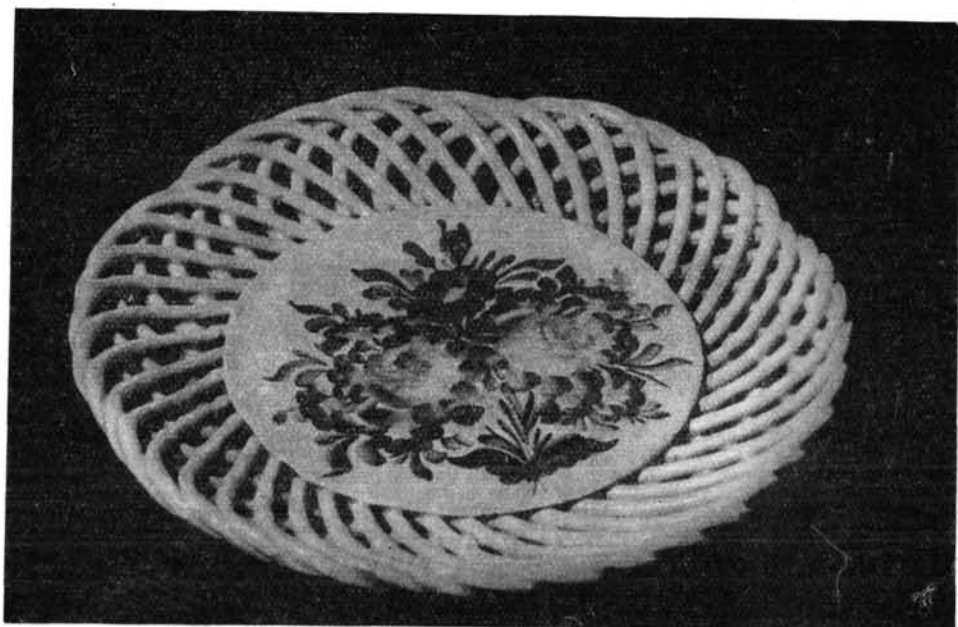
9. Kulacs. Sárospataki Rákóczi Múzeum.
Ltsz. 62. 22. 6. Átm.: 18. cm, m: 25 cm.

10. Kulacs.
Egyházkerületi Múzeum Sárospatak.
Ltsz. G. 1947. 196. m: 20 cm, átm: 15 cm.

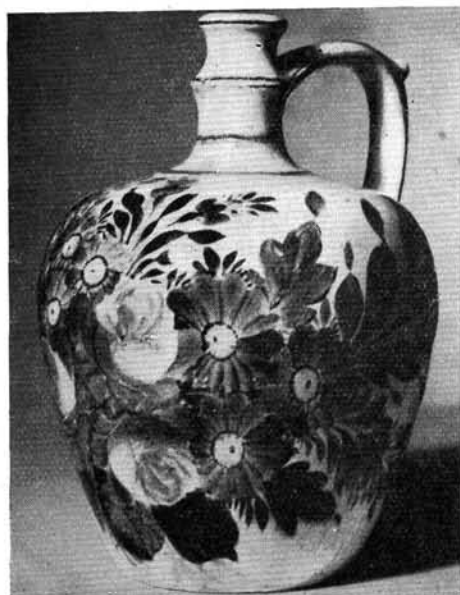
11. Kulacs. Sárospataki Rákóczi Múzeum.
Ltsz. 62. 22. 5. Átm: 18 cm. m: 25 cm.

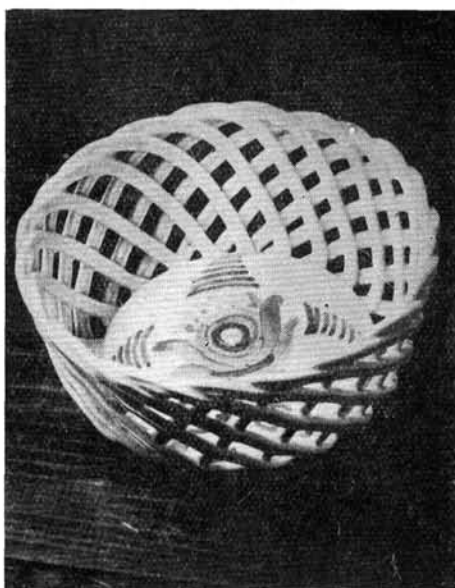
12. Tányér. Sárospataki Rákóczi Múzeum. Ltsz. 59. 14. 20. Átm: 17 cm.

13. Kosárka.
Egyházkerületi Múzeum Sárospatak. Ltsz. G. 1947. 198. átm: 12 cm, m: 5 cm.

14. Virágtartó.
Sárospataki Rákóczi Múzeum.
Ltsz. 62. 25. 1. átm. 20 m: 15 cm.

15. Korsó.
Egyházkerületi Múzeum Sárospatak.
Ltsz. F. 1959. 38. m: 30 cm, átm: 12.5 cm.

SÁROSPATAK

Sárospatak

Ulrich
é. i.

SÁROSPATAK

A SÁROSPATAKI FAZEKASSÁG MŰSZÓKINCSE ÉS SZERSZÁMKÉSZLETE

Bevezetés

Ezzel a munkával régi tartozást kívánunk törleszteni. Tartozunk vele a kegyeletnek is, mert egy kedvelt, annak idején jelentős, s hosszas haldoklás után immár évekkel ezelőtt meghalt sárospataki mesterségre emlékezünk és emlékeztetünk. De tartozunk a néprajztudománynak is, mert a sárospataki fazekasság monográfiáját nem készítettük el annak idején egyszerre, hanem háromfelé aprózva. Ez a munkácska a teljes monográfiának éppen a harmadik, befejező része kívánna lenni. Az első rész adja a mesterség technikájának ismertetését (A sárospataki fazekasság vázlatos ismertetése. Ethnographia, LXII. Bp. 1951. 294—350. l.), a második rész főként az edényformák és ornamentika fejlődésének kérdéseivel, stílustörténettel foglalkozott (Sárospataki Kerámia. Képzőművészeti Alap Kiad. Bp. 1955). Most pedig a mindkét korábbi munkából kimaradt, de azokat is és egymást is kiegészítő műszókinccset és a szerszámkészlet felmérését kívánjuk közreadni.

A műszótár csaknem nyolcszáz címszót tartalmaz. Összeállításánál természetesen igénybe vettük az élő nyelvet is, elsősorban a néhai özvegy Szkircsák Bertalanné műhelyében az 1949—1955. években dolgozókat, azok között is kiemelkedőleg néhai Szabó András öreg fazekas segédét, valamint a mesterség kutatása közben használt helyi eredetű írott forrásokat is, így több-kevesebb teljességgel együtt van mind a népnyelvi, mind a történeti szóanyag. A néprajztudomány érdekei mellett a filológiai érdekeket is szolgálni kívántuk lehetőség szerint, de be kell vallanunk, hogy a filológiai pontosságra törekvés kevesebb szakmai tájékozottsággal párosult, mint az előbbi törekvés.

A műszótár természetesen abc rendet követ. Félkövér szedéssel emeltük ki a szövegből a címszavakat, melyek legtöbbször a szó irodalmi alakjával azonosak. A címszó mellett található kurzív nyomással a szó népnyelvi alakja, vagy helyette az irodalmi alakkal azonos alakra utaló jel. Történeti eredetű szónál minden esetben ez a jel áll a második helyen. Azután következik a megfelelő rövidítéssel jelölve a szófaj megjelölése, majd a műszó jelentésének rövid magyarázata, végül illusztratív jelentőségű népnyelvi, vagy történeti szövegrész kurzív nyomással, utóbbi a forrásra való utalással.

A szemléltető képanyag szintén abc rendet követve csatlakozik a szótárhoz, s a megfelelő címszavaknál a képek sorszáma való utalás biztosítja a kétségtelen összefüggést és azonosíthatóságot. A mesterség szerszámkészletét ábrázoló képszövegekben ezen felül a pontos felmérés adatai is feltalálhatók.

Ezt a néprajzkutatói pályafutása szempontjából szinte posztumuszak mondható munkát szívesen ajánljuk a néprajzkutatóknak, és ha használhatják, a nyelvészeknek is.

Román János

A

Abronces ~ fn. 1. Festékes hordó fa abroncsa (54. kép). 2. Fa mozsár vas abroncsa (5/b. kép)

Adósság (obligatio) ~ fn. A tagok kölcsön tartozása a céhnél, illetve a törvényes kötelezettségekből fennmaradt hátralék. Céh számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.; *adósságba fizetett* — *obligatiojára fizetett*.

Agyag (föld) ~ fn. Az edény készítésre használt föld a lelőhelytől a korongolásig és a földfestékek a lelőhelytől az előkészítésig. Br. lt. 1827. május 31-iki tanuvall. jkv.; az *Agyag ásásért agyag ásonak nevezetett* — *Lazártsik István kapálván egy kevés agyagot — melly föld vagy agyag ásásért megfizette a . . . Taxát — oda jártak földért . . . ásták mesterségekhez szolgálható földjüket — vágták az apróbb edényeknek, mint Kályháknak használható földet.*

Agyagdiszítés *agyakdiszítés* fn. Felszikkadt edényre fakéssel húzott zsinórozás, szöggel karcolt felírás, nyers edényre kézzel rakott domború dísz, vagy formaprésszel nyomott domború díszítmény. *A régiek igen szép agyakdiszítéseket tettek csinálni, de igen babrás, nem fizetődik ki.*

Agyagödör (gödör) ~ fn. Az agyag lelőhelyén ásott gödör, melyből az agyagot kitermelik. *Egy agyagödörből körülbelül egy szekér agyag kerül ki, ha többet akarjunk hozni, másikat ássunk.*

Agyagház *agyakház* fn. Vályogfalú, nyárikonyhaszerű építmény az agyagkészlet raktározására. *Igen útba van mán itt ez a sok edény, horgyuk be ideiglenesen az agyakházba.* (1. kép)

Agyagiszap L. Srékely

Agyagkocka (kocka) *agyakkocka* fn. Az áttaposott agyagból szelődróttal levágott agyagdarab, mely azután gyúrássá kerül. *Az agyakkockákat letakarjuk, nedvesen tartjuk, hogy a gyúrássá ki ne száraggyanak.*

Agyagszelő L. Szelőkés

Agyagtömb (tömb) *agyaktömb* fn. Ásáskor a gödör partján, vagy az agyagházban tárolás végett letaposott és szögletesre nyesett nagy agyag kocka. *Jól takarjátok le az agyaktömböt, ha kiszárad, lessz bajunk vele.* — A XIX. sz. közepétől használt szó. (1/f. kép)

Agyagverem (verem) ~ fn. Pár szekér agyag téli tárolására használható, szögletes, fedetlen gödör a műhely közelében. *Mennyi fér még a verembe, vagy két szekérrel még befér?* (1/i. kép)

Agyagverő-bunkó L. Bunkó

Agyagverő-kótis L. Bunkó

Ajda ~ fn. Vászomból készült szögletes háti ruha a háti kosárba rakott edény piacra szállítására. *A tányérfélét ajdába kötjük fel.*

Akasztó-fül *akasztófül* fn. Tál és tányérfélék ún. fenekszögébe nyers állapotban lyukasztóval fúrt fül, melybe a felakasztásra való madzag fűzhető. *Akasztófület nem csináltál még ezeknek a tányéroknek, pedig ha igen megszikkad, nem lessz jó.*

Alapszín ~ fn. Az edény egyszínű festése, melyre azután a színes virágokat festik. *Először befestjük az edényt, megaggyuk az alapszínét, mikor egy kicsit beszívódik, akkor tarkázzuk csak.*

Al-céh-mester ~ fn. Rangban a fő céh mester után következő tisztviselő, annak állandó helyettese. — Egy helyen találunk feljegyzést róla: Jegyzékes könyv, 1863–65. Sp. Lt. irreg.

Apró ~ mn. Kisebbfajta. *Ilyen apró edényeket érdemes csinálni, sok megy a katlanba.*

Aprólékos-esztendő (inasi-esztendő) ~ fn. Tanulóév. Artikulusok, Sp. Nk. Kt. 3377.: *Ha az inas az aprólékos esztendőket . . . kitölti.* Az 1838-as céhkantán; . . . *Inasi Esztendeit B: kitöltötte.*

Artikulus (rendszabály — szabály — törvény) ~ fn. Céh szabályzat, illetve annak egyes cikkelye. Sp. Nk. Kt. 3377.

Artikulus-olvasás ~ fn. A céh szabályzatnak havonkénti felolvasása és megmagyarázása a legények számára. Sp. Nk. Kt. 3377.

Asszony (-a, -om) ~ fn. A mester felesége a legények, vagy inasok számára, megszólításképpen is. Sp. Nk. Kt. 3377.; . . . *nem úgy, hogy Mestere vagy Asszonya költsé fel.*

Atya-mester ~ fn. A legények társaságának feje, a gyűlések vezetője, az ifjú társaság pénzügyeinek irányítója, munkanélküli és beteg legények gondviselője. Sp. Nk. Kt. 3377.

Auflág (feltétel — feltételpénz) ~ fn. Évi költségkivetés, illetve kivetési összeg. Szamadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.; *auflágbul bejött — feltételből bejött.*

Á.

Áll ál 1. tn. i. Felállított helyzetben marad. *Tarkázás után addig ál a pócon, még meg nem szárad tejjesen, hogy égetni lehessen.* 2. tn. i. Ugyanabban az állapotban marad. *A hordóba ál, még el nem fogy, hígiccsuk egy kicsit, ha használni akarjuk.* 3. ts. i. Megáll rajta, rajta-marad. *Ha túlságosan kiszárad, nem ájja a festéket, mind ledoblik, leveti magáról.*

Álatka *álatka* fn. Agyagból szabadkézzel formált, egyszer égetett gyerek-játék: ló, tehén, ökör, kecske, malac, kutya, kakas stb. *Ezeket az álatkákat az öreg csinálgattya így karácsony előtt.*

Állingat *álingat* ts. i. A nyers edényt szárításhoz felrakja. *Ha jó napos idő van, csak az udvarra álingattyuk, mikor egy kicsit szikkad, ide a lécekre.*

Állvány *álvány* fn. A festék őrlő malom lábazatja. *Ez itten, amin a padkő fekszik, az álvány, ezen ál az egész szerkezet (32/a. kép)*

Állvány-léc L. Járom

Árkolás ~ fn. A festék őrlő malom kövének alsó lapján levő sugaras rovátkák. *Ha elkopik a kő, újra megvágjuk az árkolását a kővágó kalapáccsal. (32/j. kép)*

Árul *árul* ts. i. Piacon, vagy vásáron áruba bocsát. *Valamikor tizenheten is árúltunk a piacon, megesett, hogy nem árúltunk semmit egész nap.*

Ás (vág) ~ ts. i. A lelőhelyről agyagot, vagy festéket szed. *Egész nap ástuk az agyagot, csupa lucsok lett az ember, átfázott mindene.*

Ásó ~ fn. Közönséges kerti ásó agyagszedéshez, vagy agyagtömb nyeléshez. *Jó hosszúnnyelű ásó kell ide, hogy elérje vele az ember az agyaktömböt. (2/a. kép).*

Átereszt ~ ts. i. Likacsain átszivároztatja. *A vászon edény könnyen átereszt a vizet, néha még a mázas is, ha nem jó a máz.*

Átgyúr L. Gyúr

Áttapos ~ ts. i. Minden részét végigtapossa egyszer. *Annyit szejjünk le eccerre, ami elég egy karikára, aszt jól meglocsojjuk, azután áttapossuk.*

Ázik ~ tn. i. Vízben áll és azt magába veszi. *Nem árt, ha mennél tovább ázik az agyag, úgy jó a taposása.*

Áztató-deszka (taposó deszka) *ásztatódeszka* fn. Négyzetméteres, vastag fenyődeszka-lap a leszelt agyag áztatására, illetve taposására. *A leszelt agyagot az ásztatódeszkára rakjuk, jól meglocsojjuk, hogy jól vegye magába a vizet.* (52. kép)

B.

Babrás ~ mn. Sok aprólékos munkával járó. *Csináltuk mink is valamikor, de igen babrás, nem fizetik meg.*

Barna-agyag L. Agyag

Bácsika ~ fn. A mester az inasok számára, megszólításképpen is.

Bárány bárán fn. A katlan tüzelő szájának belső oldalánál az edény közvetlen tüztől való megóvása céljából elhelyezett, végére állított nagyobb méretű téglá. *A bárán mellett kétódalt dugdossuk be a tüzelőt, a bárántúl nem éri a tűz az edényt.*

Beadogat ~ ts.i. Az egyik pakol, a másik meg sorba beadogattya neki az edényt.

Beáztat beásztat ts.i. Vizzel meglocsolja, hogy az beleszívódjék. *Láttya már az ember, hogy mennyi víz kell a beásztatásához, két—három csuporral szoktunk rálocsolni.*

Befeketedik ~ tn.i. Hibás égetés következtében eredeti színe feketére ég. *Ha nincs jól kiszáradva, könnyen befeketedik, különösen a veress.*

Befér ~ tn.i. A katlanban megfelelően elhelyezhető. *Nem fog ez mind beférni, majd a következőnél berakjuk.*

Befog ~ ts. i. A nyers festék, vagy égetés közben a füst jól rátapad az edényre. *Csak fűlszikkatt állapotba szabad festeni, ha száraz, nem fogja be jól.*

Beíratás—béíratás ~ fn. A legények társaságába való felvétel, illetve annak költsége. Sp. Nk. Kt. 3377.

Bejárás L. Pakoló száj

Bejáró—bejáró mester ~ fn. A céh évenként választott tisztviselője, aki a tagokat a táblával egybehívta, az idegen legényeknek munkát keresett, stb. . . . *Bejáró Mester Lazarsik István . . .* Sp. Nk. Kt. 3377.

Bejövétel (pertzeptzio) ~ fn. Bevétel, illetve a céh számadás bevételi rovata. Sp. Nk. Kt. 2090.

Bekapar ~ ts.i. Az agyaggödör leszedett füves tetejét ásás után visszakaparja. *Agyagásás után bekapariuk a gödröt, hogy füveseggyék be újra.*

Beköszönő—beköszönő fizetés ~ fn. Ujjonnan céhbe álló, vagy idegenből jött mester, vagy önállósuló mester-fi által a céh kasszába egyszersmindenkorra fizetett összeg. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090: *beköszönő fizetésbe* — Céh jkv. 1869.: *csak a beköszönővel 2 pftal . . . fogja a Czéhet ki elégtíteni.*

Bemondó-jelvény L. Tábla

Berak ~ ts.i. A katlanszájat téglával berakjuk égetés előtt.

Beráz L. ráz

Beszeg ~ ts.i. Diszítő elemeket pl. pontozással. (40/b. kép)

Beszívódik ~ tn.i. Addig hagyjuk ázni az agyagot, még a víz jól beszívódik.

Bevégez ~ ts.i. Az edény diszítését a zsinórozással befejezi. *Nincs már tarkázva, eszt a pár darabot még bevégezzük.*

Békasó (kova—kovakő) ~ fn. Kvarc kavics a máz készítéséhez. *Valamikor szekerekkel mentünk békasót szedni, egy szekérre valót szettünk egy-egy vasárnap. A kovakovakő elnevezés a XIX. sz. derekáig volt használatban. L. Wartha: Az agyagipar, Bp. 1892. 214—219. 1.*

Békasó-dara ~ fn. Tűzben szétmállasztott és mozsárban kvare megtört kavics. *Nagy fa mozsárba törtük a békasó darát, annyira, hogy a malomba lehessen önteni.*

Békasótörő-mozsár (mozsár) ~ fn. Keményfa derékből kivágott, abroncos mozsár a kvarekavics megtörésére. *Mikor a katlanból kivettük (t.i. a békasót), beöntöttük a békasótörő mozsárba, a bunkójával jó apróra törtük.* (5. kép)

Bér (héti bér) ~ fn. A legények fizetése, mint a homonimája mutatja: hetenkénti fizetés. Sp. Nk. Kt. 3377.: ... tartozik egy héti bérrel ... — ... egy héti bérre büntetessék ...

Bili ~ fn. A gyári formával azonos, mázas éjjeli-edény. *A bili fület egy kicsit lejjebb ragasszuk, ide a széli alá.* (3. kép)

Bokály ~ fn. Általános. *Bokályunk most nincsen, csak ez a pár fakó.*

Bordás-minta *bordásminta* ~ fn. Tálfélek nyers falába sugarasan húzott rovátkás agyagdisztítés. *A régiek igen szerették csinálni a bordásmintát.*

Bordáz ~ ts.i. Bordás mintát készít.

Bordázott ~ mn. Bordás mintával ellátott.

Borító ~ fn. A katlanba való berakásnál a legfelső sorba került edény, többnyire cserepalj. *Borítónak többnyire cserepajjat rakjunk a tetejére, a leszoríttya jól a lángot.*

Borostyán L. Fekete festék

Bors-száraz *borszáraz* mn. Teljesen kiszáradt. *Csak a borszáraz edényt égettyük, nedvesen fotós marad.*

Bödön ~ fn. Kisebb alakú fa abroncos hordócska máz és festék raktározására. *Mindenkinek vót töffele bödönnye, minden festék más bödönbe ált.* (1/b. kép)

Bruscsin és változatai L. Fekete festék

Buksza ~ fn. Pénzgyűjtögetésre szolgáló gömbölyű, vagy állat, gyümölcs alakot utánzó gyerekjáték. *A bukszákat a gyerekek igen szerették, de ami díszesebb vót, inkább csak a komóton ált.*

Buktat ~ ts. i. Csuporfélék száját fehér festékbe mártja. *A szélkékeket csak így buktattuk, így van lekkevesebb munka vele.*

Buktatott ~ mn. Fehér festékbe mártott szélű. *Sokan szeretik az ilyen buktatottat.*

Bunkó (agyagverő bunkó — agyagverő kótis — fabunkó) ~ fn. Az agyagtömb bunkózására szolgáló, pörölyalakú keményfa bunkó. (4. kép)

Bunkó ~ fn. A békasó törő mozsár vas fejű, fa nyelű törője. *Ez a bunkó ehhez a mozsárhoz való, de hasznájuk a vas mozsárhoz is.* (5/a. kép)

Bunkóz ~ ts. i. Bunkóval ver. *Sokáig bunkózzuk az agyagot, hogy a levegőt jól kiszorítsuk belőle.*

Butykos ~ fn. L. gömbölyű butykos, kerek butykos, könyvalakú butykos. 13/c. és 44/d. kép)

Butykos-fül L. Fül

Butykos-száj L. Gombszáj

Búzakalász ~ fn. Naturalisztikus virágelem. (56/f. kép)

Büntetés (straf) ~ fn. Pénzbírság a céh szabályok áthágásáért. Jegyzékes könyv, 1863—65. Sp. Lt. irr.

C.

Céh *cé* fn. Írásban is előfordul kiejtés szerint (Jegyzékes könyv, 1863—65. Sp. Lt. irr.), továbbá *Ceh*, *Céh* (Sp. Nk. Kt. 3377.), valamint *Czéh* (Sp. város jkve 1815. máj. 24.).

Céh-általadás ~ fn. A céh vezetőségének elszámoltatása és az új vezetőség hivataloskodásának megkezdése. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: ... *10 dik Februárius napján* (1867.) *Volt az Ns Czehnek által adása* ...

Céhbe-állás ~ fn. Legények, vagy másünnen jött mesterek belépése, illetve felvétele. Sp. város jkve 1820. 111.: ... *egy Fazekas Legény a Czehbe állván* ... Sp. közbirt. jkv 1836. 591.: *Czehbe való béállásra köteleztetni rendeltetett*.

Céhbe-állás-summája ~ fn. Az új mester által a felvételkor fizetett összeg. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Céh-biztos L. Komiszáros

Céh-dolga ~ fn. Bármiféle céhes eljárás igénybevétele, vagy a céh megbízása alapján való forgolódás. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: ... *Czeh dol-gába jártunk, kötöttünk 40 kr.*

Céh-gyűlés ~ fn. A céh mester által, annak házához egybehívott gyűlés, úgy mondhatnánk: rendkívüli közgyűlés, mivel az évenként egyszer tartani szokott rendes gyűlést törvényes gyűlésnek nevezték. Sp. város jkve, 1820. 219.: ... *adattasson hírül a Czeh Gyűlés tartása.*

Céh-határozat ~ fn. A céh gyűlésen szavazattöbbséggel hozott és jegyző-könyvbe foglalt határozat. Jegyzékes könyv, 1863–65. Sp. Lt. irr.: ... *az Céh hatá-rozatát által hágtá* ...

Céh-jegyző L. Nótáros

Céh-kanta L. Kanta

Céh-kassza ~ fn. A céh pénztára: a számadáskönyv és a pénzkészlet, melyek a céh ládájában álltak. Sp. város jkve, 1820. 111.: ... *a Czeh Cassájából Fizettesse-nek ki* ...

Céh-korsó L. Kanta

Céh-közönsége ~ fn. A céh tagok összessége, a céh gyűlésen, vagy pedig a vezetőség által képviseltetve. Jegyzékes könyv, 1863–65. Sp. Lt. irr.: ... *a Czeh közönségét meg kisebbítette* ...

Céh-láda ~ fn. Diszes keményfa láda a céh hivatalos iratai, pénztára és hiva-tali eszközei számára, egyben a céhmester hatalmának és a törvényességnek jelképe. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Céh ládának reparatziójára 6 kr.*

Céh-levél ~ fn. A céh működési engedélye. Általánosan használt.

Céh-mester L. Fő-céh-mester

Céh-mester-tétel ~ fn. Az új céh mester megválasztása és beiktatása lakoma kíséretében. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Czeh Mester tétel alkalmával költöttünk* ...

Céh-pecsét ~ fn. A céh hivatalos viasz-pecsétnyomója, illetve annak lenyo-mata. Artikulusok, 1812. Sp. Nk. Kt. 3377.: *Cehünk Petsetivel meg erősítettem* ...

Céh-szolga ~ fn. Ifjabb mesterek közül évenként választott tisztviselő, ki az alantasabb szolgálatokat ellátta. Említi a céh számadáskönyve: Sp. Nk. Kt. 2090.

Céh-szolgálat ~ fn. A céh megbízásából végzett, minden tagra kötelező hiva-talos teendők: kontárok, vásárok ellenőrzése, gyűjtés stb. Megszabott összegért egy évre, idősebbek pedig örökösön is felmenthették magukat, így értendő: *Czeh szolgál-ter négy forint*. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Citromsárga ~ fn. Antimon tartalmú, por alakban készen kapott tarkázó festék.

Col ~ fn. Tálfélék átmérőjének mértékegysége.

Commissarius L. Komiszáros

Cövek (lábtámasz) ~ fn. A korongtalp mellé földbe vert karó, melyen rugás után a láb pihen. Második neve egészen újkeletű. *A rög szorítása közbe ide teszi az ember a lábát a cövekre.*

Cs.

Csecs ~ fn. Vizeskorsó fülén levő gombalaku szívóka. *A gyerekjáték korsónak is csináltunk ilyen kis csecsit, a gyerekek szerettek az ilyennel jáccani.*

Cserep ~ fn. 1. Az edényfal anyaga a kiégetés után. 2. Virágcserep. *Ha jól kiszárad, szép pirosra ég a cserepje.*

Csengés ~ fn. Ép, jól kiégett edény ujjal való kopogtatásra adott hangja. *Olyan csengése van ennek, mint a harang.*

Cserepalávaló—**cserepalj cserepajj** fn. Virágcserep alá, a víz felfogására való kis tálka. *Cserepalávalót szoktunk mázasan is, meg mázatlan is csinálni.*

Csimbók ~ fn. 1. Az örölt festékben higitáskor található rögszerű csomó. *Ha hígiccsuk, vigyázni kell, hogy a csimbók jól széjjelverőggyék.* 2. Szelődrót rongyból készült fogója. (47. kép)

Csinál ~ ts.i. Edényt készíteni. A korongolástól kezdve az egész munkafolyamatra, de az egyes munkarészletekre is használatos. *Abba az időbe nem győztünk annyit csinálni (készíteni), hogy el ne kelt volna. — Ebből a laposfenekűből csináj (korongolj) még egy párat.*

Csipkés-szél csipkésszél fn. Tálfélék dróttal csipkésre szeldelt széle, megkülönböztetésül más szélfarmáktól. (49/a. kép)

Csipkés-szélű-lapos-tál csipkésszélű-lapostál fn. Állandó nagyságban készített, fehér festésű, diszesebb tálféle. (49/a. kép)

Csipkéz ~ ts.i. Vékony dróttal a nyers tál szélét csipkésre szeldeli.

Csipkézés ~ fn. Csipkés szél készítése. *A csipkézést a korongon csinájuk, mingyán a korongolás után.*

Csíkoz ~ fn. 1. Csikozott minta készítése. 2. A munkarészlet eredménye: csikozott minta.

Csikozott-minta csikozott minta fn. Fehér festésen függőleges, páros gurgulya csíkok, zölddel és feketével váltakozva. *A csikozottmintát többnyire a csuportfélékre tegyük.*

Csirkeitató L. Kacsaitató

Csorba ~ mn. Elgörbültszélű, száradáskor, vagy égetéskor deformálódott szélű edény.

Csorgat ~ ts.i. Különböző nyers festék rácsorgatásával díszít.

Csónak ~ fn. Közönséges deszkacsonak az agyag vizen való áthordására, némely esetben készáru szállításra. L. Sp. város jkve, 1803. jan. 20.

Csörgő ~ fn. Égetett agyaggolyócska vizes korsókban. *Csörgővel csináltuk mindég a korsót, még a gyerekkorsókat is.*

Csőhuzás—**csőbehuzás** ~ fn. Korongolás közben a rögből az edény falának függőleges cső alakban való felhuzása. *A csőbehuzással kezgyük az edény alakját megadni.*

Csupor L. Tejescsupor

Csűr (magazin) ~ fn. Deszka építmény a kész áru raktározására. *Valamikor minden mesternek vót csüri, magazinnya, ott tartották az edényt, nyárba ott aluttak az inasok is.*

D.

Darabszám—darabszámra ~ h. Az edény eladásának, illetve az agyag rög szállítás elszámolásának egyik módja, szemben a százs számra, vagy katlanszámra való eladással, illetve szekérszámra való szállítással.

Darás-tál *daráztál* fn. Bordázott mintájú, többnyire fakó festésű tálféle, melyben csütörtöki napon a fazekasok a darát tálalták.

Deszka L. Dolgozó deszka

Dékány-legény L. Nagydékány

Díszedény *diszedén* fn. Nem mindennapi használatra készített edény.

Divisio *divizijó* fn. Céhes összefogvetelek alkalmával közösen elfogyasztott étel-ital, illetve annak költsége. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Divizijóra kiment* . . .

Dolgozik *dógozik* tn.i. Szakértelemmel munkálkodik. *Nem dógozott az, csak babrálgatta, minden erromlott a kezébe.*

Dolgozó-deszka (deszka—lázsafa) *dógozódeszka* fn. Átlag másfél méteres fenyődeszka darab a kikorongolt edény elhelyezésére, illetve szárítására. (46/c. kép)

Dugó ~ fn. Pelyvás sárból égetett hengeralakú dugó a katlan u.n. szopólyukainak égetés után való bedugására. *Veccsakki a dugót, nézzem, megerette mán.*

E.

Ecset L. Penzel

Edény ~ fn. A fazekas készítmények összefoglaló neve, a korongolástól az értékesítésig. Br. lt. 1827. máj. 31-iki tanuvall. jkv.: *szedték . . . az apróbb edényeknek való agyagot.*

Edényszelő L. Szelődrót

Egy-emberre-való-tálka L. Negyedik-tál

Egyszer-töltve *eccertőtve* h. Bizonyos fajta kész edények szemes terményért való cserélésének egyik módja. *A kisebb tányérokat, tálféléket eccertőtve attuk, terményér.*

Ekhó ~ fn. Szekérernyő szövött gyékény ponyvából, edénnyel vásároló szekerekre. *Mikor megraktuk a szekeret (edénnyel), ekhót tettünk rá, ekhó alatt mentünk fekete festékér is.*

Elesattan ~ tn.i. Égetés közben meghasad, széthasad.

Elesattogzik ~ tn.i. Széthasadozik. *Lassan tüzejjünk először, lassan huzógyék fel a meleg, mert a hirtelen lángtúl mind széjjelmegy, elcsattogzik.*

Eldől *eldül* tn.i. Hibás elhelyezés következtében katlanbeli helyét megváltoztatja, lebillen, vagy félrebillen. *Hijába vigyáz az ember, csak eldül egykettő minden égetéskor.*

Elfuttat ~ ts.i. Az egymásra rázott (spricelt) különböző színű nyers festéket az edényen márványosan egymásbafuttatja.

Elfuttatott—elfuttatott minta ~ fn. Különböző színű nyers festékek egymásbafuttatásával készített minta. *Az elfuttatottat könnyű csinálni, de csak tejescsuporra szoktuk.*

Elgörbül ~ tn.i. Alakját veszti. *Bizon, ha nem vigyáz az ember, könnyen elgörbül szikkadáskor is, de még a katlanba is, gyengén kell vele bánni.*

Elkél ~ tn.i. Vevője akad. *Elkélne, ha tízannyit csinálnánk is.*

Előkészítő-taposás ~ fn. Az agyag taposással való előkészítése a korongolásra.

Elromlik ~ tn.i. Munka közben valamiféle hibája támad az edénynek: korongolás, szárítás, festés, vagy égetés közben. *Ami elromlik, kihajjincsuk, csinájjunk másikat.*

Első-égetés L. Zsengélés

Első-tál *elsőtál* fn. Legnagyobb alaku paraszt tál, átmérője 41 cm.

Elszegődik ~ tn.i. Megállapodás szerinti feltételek mellett szolgálatba áll.

Én ruhát is kaptam, hát négy évre szegőttem el.

Emelődeszka ~ fn. Erős fenyődeszka lap az áttaposott agyagkarika felemelésére. (7. kép)

Emésztő ~ fn. A festékörlő malom kövének nyílása, melyen az őrlendő anyagot beöntik. (32/c. kép)

Eredetlen ~ mn. A máz nincs rajta egyenletesen szétolvadva. *Akárhogy vigyáztunk, a teteji eredetlen maradt.*

Eresztgetés *ereszgetés* fn. Fehér tejescsuprok fekete és zöld sávokkal való végigöntése.

Eresztgetett *ereszgetett* mn. Eresztgetéssel díszített. *Én szeretem az ereszgetett csuprokat, a pijacon is aszt keresi egyikmások.*

Erogatio L. Kimenet

Erős erőss mn. 1. Tartós. 2. Tömörszínű, vagy élénkszínű. *Eszt az erőss ződet nem szeretem.*

Erős-égetés *erősségetés* L. Máz-égetés

Eszterga-kés *esztergakés* fn. Véső alaku vas eszköz diszesebb edények korongolási hibáinak igazgatására. *A szélit mégeccer jól lesimíttjuk az esztergakéssel.* (8 kép)

E.

Éget L. Kieget

Égetett-réz *égetettréz* L. Zöld festék

Ék ~ fn. A festékörlő malom szabályozójának ékalaku fa alátétje. (32/i. kép)

Élesmosó L. Rázó

Élez L. Megvág

F.

Fa (tüzelő) ~ fn. Edény égetéshez használt füzifa. *A fát félméteres formára vágjuk, vékonyra hasogattyuk.*

Fabunkó L. Bunkó

Fakés ~ fn. Háromszög alaku, szilvafából készült, élezett deszka lap a korongoláshoz. *Belől kézzel, kívül fakéssel simíttjuk az edényt.* (9 kép)

Fakés-húzás *fakéshúzás* fn. A nyers edény falának alakítása kívülről a fakéssel korongolás közben. *Három fakéshúzással aggyuk meg az edény formáját.*

Fakó-festék (fakó) ~ fn. Fehér és veres festék keveréséből nyert testszín árnyalatú földfesték tarkázáshoz.

Fal ~ fn. Az edény fala, cserép anyaga, melynek van vastagsága, sűrűsége, keménysége.

Faluzás ~ fn. Kész edénnyel faluról falura való szekerezés értékesítés céljából. *Igen nagy strapa a faluzás, nem eszik, nem alszik az ember rendesen.*

Fazekas—*fazikas* ~ fn. Edénykészítő mesterember. Sp. város jkve, 1820. 284.: . . . (olyanokat) a pataki Fazekasok elkészíteni nem tudnak . . . Sp. közbirt. jkv.

1836. 591.: ... *kontár fazikasokat a Czehbe való béállásra köteleztetni* ...

Fazekas-céh ~ fn. 1. Sp. város jkve, 1815. máj. 24.: ... *a Fazekas Czeh rajta huzavonákat követ* ... 2. Sp. város jkve, 1820. 111.: ... *Ns Fazekas Czeh* ... 3. Fő céh mester jelentése, 1827.: ... *Az mi B. Ns. Királyi Fazekas Czehünknek* ...

Fazekasság ~ fn. 1. Fazekas társadalom. 2. Fazekas mesterség. 3. Minden, ami az agyagcserép edény készíttel kapcsolatos.

Fazekas-sor—Fazikas-sor ~ fn. A város fazekasok által lakott uccája. Tanuvall. jkv. 1827. máj. 31.: ... *A Fazekas ugy nevezett soron nevelkedvén* ... Számadáskönyv, 1844—78.: *A fazikas Sorosi Zsidonak fizettem* ...

Fazék—fazeke—fazik ~ fn. Bretzenheim lt. tanuvall. jkv. 1827. máj. 31.: ... *apróbb fazekeknek való földet* ...

Febroválás ~ fn. Munkaidő letelte utáni pihenő, rendszeren más műhelyek látogatásával, társas együttléttel egybekötve. (Februarius — szokó nap, vagy tisztuló ünnep).

Fedő ~ fn. Füles edények szélének ráájába illő, kissé kupalaku, gombbal ellátott cserép lap kétféle nagyságban: kisedő, nagyfedő. *Külön árúttuk mindég a fedőt, szásszámra is külön számoltuk.*

Fedőgomb ~ fn. A fedő gombalaku fogója.

Fedőgomb-szedő (gombszedő) *Fedőgombszedő, gombszedő* fn. U-alakura hajlított vesszőcske, rugalmas végei közé szorított vékony drót a gömbalaku nyers fedőgomb tetejének laposra vágására. *A gombszedőt magunk készíttjük, nem nagy mesterség.*

Fedő-helyett-való-tálka—fedő-helyetti-tálka ~ fn. Fedőnyagyságú lapos, sima alju és oldalu tálka, mely a fedőt a katlanba való berakásnál, értékesítésnél és a használatban is helyettesíti. *Némely vidéken jobban szerették a fedő-helyett-való-tálkát, aszt kérte a kereskedő is.*

Fehér-edény *fehiredén* fn. Fehérre festett, azaz fehér alapszínű edény, tekintet nélkül a díszítésre. *A régijek többet csináltak fehiredént, mert jobban keresték a vevők.*

Fehér-festék—fehér-agyag—fehér-föld (kaolin) ~ fn. „keresték a fejer és veres mázra szolgálhatót” t. i. földet. Bretzenheim lt. 1827. máj. 31. tanuvall. jkv.

Fej ~ fn. Bunkóé, kalapácsé. (4—5, és 19. kép)

Fekete-edény *feketeedén* fn. Feketere festett, azaz fekete alapszínű edény, tekintet nélkül a díszítésre. *A mi időnkbe harapódzott el a feketeedén jobban, főkép a szélkéknél.*

Fekete-festék (borostyán—bruscsin—brasten—nagybányi) ~ fn. Mangán-superoxidos föld, mely agyag hozzáadásával adja az umbra árnyalatu fekete színt.

Fektol (das Fechten) ~ tn. i. A segéd a megszabott napi mennyiségen felül dolgozik és ezért külön, darabonkénti bért kap.

Felhúz ~ st. i. Az edény falát az agyagrögéből kellő magasságúra alakítja. *A kifűrés után felhúzzuk a rögből az edén falát.*

Felhúzódik ~ tn. i. *Lassú tűz mellett felhúzódik a meleg a katlanba.*

Felírás ~ fn. Az edény külsejére szöggel karcolt, vagy festékekkel írott szöveg. *A régijek tréfás felírásokat csináltak a kulacsfélékre.*

Felrak ferrak ts. i. A nyers edényt a szárítóállványra helyezi. *Korongolás után ferrakjuk az edént a zállvánra szikkadni.*

Felszabadítás L. Szabadulás

Feltétel—feltételpénz L. Auflág

Felvág ~ ts. i. Az agyaggödörben agyagszedéskor az agyagot. *Eggy sort felvágunk, meglocsoljuk, kihánnjuk.*

Fenek ~ fn. 1., Katlannak az alja, belső padlózatja. 2., Edény feneke. 3., Fa mozsár beillesztett fenek-lapja (5/b.kép)

Fenek-minta *fenekminta* fn. Tányérfélék fenekére festett magányos díszítmény. *Utójjára hagyjuk a tányér fenekmintáját, mikor a többi készen van.*

Fenekszög ~ fn. Az edény feneke és oldala érintkezésénél kiképzett perem. (10/a, b.) kép) *A fenekszögről mindég megismertük, melyik kinek a műhelyéből való.*

Fenekszög-meghagyás *fenekszögmeghagyás* fn. A fenekszög végső formájának kialakítása a fakéssel.

Ferslóg ~ fn. Festék tárolásra, edény szállításra használt deszka láda. *A festéket ferslógokba' tartottuk, egész évre valót.*

Fest ~ ts.i. A félszikkadt edényt hig földfestékkel kívül körülönti, teljesen bevonja. *Félszikkadt állapotba' festjük, mikor beszívódik, megtarkázzuk.*

Festett ~ mn. Egyszínű festéssel (fehér, fekete, veres stb.) ellátott edény.

Festék ~ fn. 1., Földfestékek a lelőhelytől a felhasználásig. 2., Különféle vegyi anyagok, fém-oxidok. . . . *a Bánya oldalba ástak fejr festéknek valót . . . a Forró Kutnál veres festéknek valót . . . keresték a fejr és veres mázra szolgálhatót . . . Bretzenheim lt. 1827. máj. 31-iki tanuvall. jkv.*

Festék-ásás *festékásás* fn. A fehér, veres és fekete földfestékek közös munkával való kitermelése a lelőhelyen.

Festékes-gödör ~ fn. A fehér és veres festék kitermelésekor a hegyoldalban ásott kerek, vagy szögletes, mély gödör. . . . *a festékes Gödör bekaparásakor fizettem 1.40 . . . Céh számadáskönyv, 1844–78. S. pataki Nagykönyvtár, Kt. 2090.*

Festékes-hordó *festékeshordó* fn. Porfestékek, vagy leőrölt földfestékek tárolására használt, hengeralaku kis fa hordó. (1/b. kép és 54/b. kép).

Festékkal-leönt L. Fest

Festés L. Alapszín

Festés-alá-szikkajt L. Szikkajt

Félmesszelyes — **félmesszelyes csupor** ~ fn. 1/4 literes tejescsupor, vagy szélke.

Félszikkadt *félszikkadt* mn. A kikorongolt nyers edény olyan állapota, mikor a felület nedves csillogása eltűnt s a kézbevételnél nem deformálódik. *A félszikkadt edént leöntjük festékekkel, azután egy kicsit állni hagyjuk.*

Fínom ~ mn. Sima, egyenletes, szemcse-mentes, jól kidolgozott. 1., Agyag. 2. Festék.

Flusszol ~ ts.i. A nyers agyagot simává, egyenletessé, hajlékonyá gyúrja. (Fluss = folyás, ömlés) *Legvégin flusszojjuk a rögeket, azután lehet korongolni.*

Foes, foccs L. Srékely

Foccestartó L. Macska

Fogó ~ fn. Forró edénynek a katlanból való kiszedésére szolgáló vas szerző. (11/a kép). *Ha forró még az edén, fogóval szeggyük ki a katlanból.*

Fordítás ~ fn. Az ecset vezetése az edényen tarkázás közben. *Minden kéz után más az ecset fordítása, meg lehet ismerni.*

Fordított — **befordított-tüzelés** ~ fn. A katlan tüzelő szájának belső oldalán történő tüzelés. *A pakoló száj áttüzesszése után kezdjük a fordított tüzelést, befordítottuk a tüzet.*

Forgó (malomkö) ~ fn. A festék és máz örlő malom felső köve. (32/c. és 32/j kép)

Forma ~ fn. A kész edény alakja. *A harmadik húzással aggyuk meg az edén végső formáját.*

Forma-prés *formaprés* ~ fn. Domboru agyagminta nyomására szolgáló gipsz-negativ (12. kép). *Nekünk is van két formaprésünk, még apa csinálta.*

Formáz ~ tn. és ts. i. Nyers edényre domboru agyagdíszeket nyom. *Fél-szikkatt állapotba' formázzuk, akkor lehet jól ráragasztani.*

Formázott ~ mn. Domboru agyagdíszekkel ellátott. *Nehéz formázottat csinálni, ha egyenlőtlen az agyag, könnyen erromlik.*

Forró ~ mn. *Ha második katlannal akarjunk étetni, addig szeggyük ki, még forró a katlan.*

Föld L. Agyag

Fő-céh-mester (céh-mester) ~ fn. A céh legfőbb elöljárója, akit február elején, mester tétel alkalmával választottak egy évre. Helyettese a XIX. sz. elején az öreg maiszter, később az alcéh-mester. 1812-ben így találjuk; . . . *Fő Céh Mester öreg Smit György* . . . S. pataki Nagykönyvtár, Kt. 3377.

Fuvaros (szekeres) ~ fn. Saját lófogattal rendelkező egyén, aki a fazekasok falukra, vásárookra fuvarozását vállalta, az agyagot haza szállította. *Attúl függött, hogy alkuttnk a fuvarossal, eccer darabszámrá, eccer szekérszámrá.*

Fül ~ fn. Hasas edények szélére, illetve hasára ragasztott fogója. (13. kép)

Fülez (megfülez) ~ ts.i. Füllel ellátja az edényt. *Legelősször fülezeni tanítottuk*

Fülezés ~ fn. Az edény füllel való ellátása.

Fül-lyukasztó *füllyukasztó* ~ fn. Tányérfélék akasztó fülének lyukasztására használt vékony, hegyes pálcika, vagy vas szög.

Fülhúzágalás ~ fn. Az edény fülén gurgulyával készített különféle vonalo-zás (16/e. kép)

Füst ~ fn. Az edény égetésekor keletkező melléktermék. *Égetéskor a füst fel-húzódik a szopólyukakon.*

Füst-nyílás *füsnyillás* ~ fn. A katlanház tetején a katlan fölött levő szögletes, lefedhető nyílás. *A katlanházból a füsnyilláson megyen ki a füst.*

Fütyülő-(kakas) ~ fn. Többnyire kakas alakú, cserépből formált gyerek-játék. *A gyerekjátékok közül a fíjugyerekeknek kapós vót a fütyülő.*

G. †

Gerenda ~ fn. A padlás tartógerendája, melyhez a szárítóállvány léceit függesztik. (46/a. kép)

Glét—gelét (Glätte) L. Máz

Glétmérték ~ fn. Békasó (kvarcliszt) és ólomgelét adagolásához használt réz kanál.

Gombszáj (butykos-száj) *gomszáj* fn. *Csak a butykosoknak, kulacsoknak csináltunk ilyenfajta gomszáját.* (44/d. kép)

Gombszedő *gomszedő* L. Fedőgomb-szedő

Gödör L. Agyaggödör

Gödör—*teteji gödörteteji* fn. Az agyaggödör ásásának megkezdésekor felülről leszedett alkalmatlan réteg. *Legelősször leszeggyük, férrerakjuk a gödörteteit.*

Gödröt-nyit *gödrötnyit* ts.i. Az agyagásás megkezdésekor a felső réteget le-szedi. *Sokszor két-három gödröt nyitottunk, még megfelelő agyagot találtunk.*

Gömbölyű-buksza *gömbölyűbucsza* fn. Pénzgyűjtésre szolgáló gyermekjáték. (14. kép)

Gömbölyű-butykos gömbölyűbutykos fn. Vizeskorsóhoz hasonló, de gömbszáju boros edény. *Ezen a vidéken jobban szerették a gömbölyűbutykos helyett a korsófélét.* (13/c. kép)

Gőz ~ fn. Az edény száradása, vagy égetése közben keletkezett vízpára. *Égetéskor könnyen széjjelveti az edént a gőz, ha nem egyenletes vastagságu.*

Gurgulya (iróka) ~ fn. Ludtoll szárral ellátott cserépedény a fazekas munkák díszítésére. (15. kép). *Régebben erősebben használták a gurgulyát az edén tarkázására.*

Gurgulya-húzgálás gurgulyahúzgálás fn. Gurgulyával készített különféle vonalas díszítmény. (16. kép)

Gurgulyaszár L. Penna

Gurgulyázás ~ fn. Gurgulyával való díszítés. *A gurgulyázást sokkal nehezebb megtanulni, mint az ecsettel való festést.*

Gurgulyázott ~ mn. Gurgulyával díszített.

Gy.

Gyári ~ mn. Főnevesítve a gyári kerámiára vonatkoztatva, a fazekas készítményekkel ellentétben. *A nép rákapott a gyárira, a miénk nem kellett senkinek.*

Gyenge-égetés L. Zsengélés

Gyerek-bili—gyereknekvaló-bili ~ fn. Kisebb alakú bili gyerekek számára. *Csupor helyett néha gyerek-bilit attunk a szádba.*

Gyerekjáték—gyerekjáték-edény ~ fn. Nagy edények formájára készült gyerekjáték. *Gyerekjátéknak csináltunk kis csuprot, kis szélkét, kis lábast, kis tányért.*

Gyékény gyikén fn. Szögletes, szövött gyékény ponyva, melyre az edényt rakták szárításkor, a szabadban levő katlanokat ezzel takarták le esős időben, vásározó szekereken ez volt az ekhó, erre rakták az eladni való edényt. *Valamikor minden fazikasnak vót gyikénye, gyiként tettünk az edén alá, ha szárítottunk.*

Gyöngyvirág gyönyvirág fn. Naturalisztikus virágdíszítmény. *Tenkácsné csinálta leginkább a gyönyvirágot.*

Gyúr (átgyúr) ~ ts.i. Az agyag korongolásra való előkészítésének második módja, történik a lókán, pusztá kézzel. *Taposás után jól ágygyúrjuk a lókán tőpször is.*

H.

Haboz ~ ts.i. Habozott mintát készít. *A vászon edént többnyire csak habozni szoktuk, legfejjebb más színt is húzzunk bele.*

Habozott—habozott-minta ~ fn. Habozóval készített hullámvonalas minta vászon edények nyakán. *A habozottat előbb ecsettel körülhúzzuk, azután nyomjuk rá a habozót.*

Habozó (üveg) ~ fn. Régebben fogazott törésű üveg darab, újabban fogazottra nyírt kemény papír lap, melyre a régebbi elnevezést is alkalmazzák. (17. kép)

Hajtogatás ~ fn. Korongolás után a nyers edény széleinek díszítése.

Hajtogatott-szél ~ fn. Hajtogatással díszített edény szél. (49/c. kép)

Hamerslág (Hammerschlag) L. Sárga-festék

Hamu ~ fn. Kövér agyag soványítására használt, szitált fahamu. *Ha kövér az agyag, hamut, vagy homokot keverjünk hozzá soványítónak.*

Hamutartó ~ fn. Gyári készítmények mintájára készült újfajta díszedény.

Harmadik-tál harmadiktál fn. Kb. 4 l űrtartalmu paraszttál.

Has ~ fn. Fazék és csupor félek közepén levő domborulat. *A csuprok fülét a hasára ragasztjuk*

Hasas-edény *hasasedén* fn. Edény, melynek hasa van, vagyis a esupor, szilke, laposfenekű gyűjtőneve. *A hasasedén pakolása sokkal nehezebb, nagyobb helyet is foglal el.*

Has-húzás *hashúzás* fn. A has formájának kialakítása a fakéssel korongolás közben. *Utójjára következik a hashúzás, amivel a hasat kialakítottuk.*

Hátulja a katlannak *hátrújja a katlannak* fn. A katlan (égető kemence) pakoló szájával átelleni, belső oldala. *A hátrújján van a harmadik szopólyuk, a hátrúlsó szopólyuk.*

Hátúlsó-szopólyuk *hátrúlsószopólyuk*. L. *Hátulja a katlannak.*

Háztól-való eladás *háztúlvaló-eladás* fn. Az értékesítésnek az a módja, amikor a vevő a fazekas házához megy vásárolni. *Régebben jobban ment a háztúlvaló-eladás, darabonkint is, szásszámra is.*

Héti-bér L. Bér

Héti-fillér ~ *Minden legény egy héti fillérrel tartozik.* Fazekas Ifju Társaság artikulusai, S. pataki Nagykönyvtár, Kt. 3377. Fél esztendőre fizetve ez 30 kr.

Hét-számra ~ h. *A mesterével akár hét számra, akár fél esztendőre megegyezik.* Fazekas Ifju Társaság artikulusai, S. pataki Nagykönyvtár, Kt. 3377.

Hiccel (hitzen) ~ tn.i. A katlanban levő edény égetéskor a szopólyukakon keresztül figyelve fehéren izzik. *Akkor elég forró a katlan, mikor hiccel az edén a tetején is.*

Híg ~ mn. Több vízzel elkevert, festékre és mázra alkalmazva, néha túlhígított, néha használatra alkalmas értelemben. *A festést híg festékkel csinájjuk. — Híg festék nem ál meg rendszeren.*

Hígít ~ ts.i. Több vízzel elegyít. *Őrlés után addig hígítottuk, még megfelelő lessz az öntésre.*

Hívatalér ~ fn. A céh által a tagok részére végzett eljárások ellenében fizetett összeg címe a számadásokban. Céh számadáskönyv, S. pataki Nagykönyvtár, Kt. 2090.

Homok L. Hamu

Hord ~ ts.i. Szekérrel többszöri alkalommal szállít — agyagra vonatkoztatva. *A kész rögeket fuverossal horgyuk haza. az inast.*

Hozat ~ ts.i. Megrendel, szállíttat — festékre, mázra vonatkoztatva. *Egri fődből mindég hozattunk egy-egy szekérrel.*

Hótt-gödör *hótgödör* fn. Régebbi agyagszedés helye az agyagszedő területen. *A Kákástó végi tele van hótgödörökkel.*

I.

Iccés-esupor *iccéscsupor* fn. Egy icce ürtartalmu esupor.

Idegen-edént-vizsgál ~ ts.i. *Pataki vásárkor ki voltunk négyen idegen-edént-vizsgálni költötünk 34 kr.* Számadás könyv, 1844—78. S. pataki Nagykönyvtár, Kt. 2090.

Ifju-bejáró L. Kis-bejáró.

Inas (tanuló) ~ fn. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090. állandó tétele: *Inas szegődtetés.*

Inasi-esztendő L. Aprólékos-esztendő.

Inaskodik ~ tn.i. Az inasi esztendőket tölti. Bretzenheim lt. 1827. máj. 31. tanuvall. jkv.: ... *ugyancsak Attyánál Inaskodván* ...

Inastartásért inastartásért fn. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090. állandó tétele, jelenti a fenti címen a céhnek fizetett 30 krajcárt.

Íróka L. Gurgulya

Írtó L. Ortóka

J.

Járom—**járomfa** (állványléc) *Járom*—*járonfa*—*álvánléc* fn. A műhely meny-nyezet-gerendáihoz szögezett, függőleges, szárító állványt tartó léc. (46/e. kép)

Jegyzékes-könyv ~ fn. A jegyző által ideiglenesen, emlékeztetőül feljegyzett céh-határozatok. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Céhes prot. Irreg.

Jóltevő ~ fn. Hivatalos személy, aki a céhnek szivességet tett. Számadáskönyv, 1844–48. Sp. Nk. Kt. 2090.-ben így szerepel: *Egy jóltevőnek*. Lényegében megfizetett protektort jelent.

Jövevény-legény ~ fn. Fazekas Ifj. Társ. Artikulusai. Sp. Nk. Kt. 3377.: *Ha a jövevény Legény magát az Atyamesternél megjelenti* ...

K.

Kacsaitató (csirkeitató) ~ fn. Edényfajta baromfi itatására. (6. kép)

Kacasütő ~ fn. Háztartási edény, melyben a kacsát sütik, kemencében, vagy tűzhely sütőjében. (18. kép)

Kakas L. Fügyülő

Kalapács ~ fn. Szerszám a műhely-felszerelés, korongok igazgatásához, festék durvább megtördeléséhez. (19.kép)

Kalácsütő—**kalácsütő-tepsi** ~ fn. Konyhaedény kalács sütéshez. *A vajdiak horták a kalácsütőt legsűrűbben*. (20. kép)

Kamara ~ fn. Piac közelében bérelt kis raktár-helyiség két piacnap közt az edény raktározására. *Ammi megmaratt, a kamarába tettük más napra*.

Kancsó (vizeskancsó) ~ fn. Gyári formák után készült díszes használati edény.

Kandalló ~ fn. Sp. mezőváros jkve 1820. 348. Sp. Tud. Gyűjt. Lt.: *a Notarialis Házba való kandalló alku szerint 8 Rftokért tétetett*.

Kanta (céh-kanta—céh-korsó) fn. Sp. Tud. Gyűjt. Muz. 1839. évi fazekas céhkorsó felírása: *A' B, Fazekas Ifju, Társaság Tsináltatta Ezt a kantát a maga kötségén* ...

Kaolin L. Fehér-festék.

Kapa ~ fn. Bretzenheim lt. 1827. máj. 31. tanuvall. jkv.: ... *agyag ásásban kapáiknak elszedésekkel meg akadályoztattak*.

Kapál ~ ts.i. Kapával az agyagot felszedi.

Karcolás ~ fn. Nyers edény falába szöggel, hegyezett fadarabbal karcolt díszítmény.

Karika ~ fn. A taposódeszkán egy alkalommal áttaposott agyagcsomó. *A karikát behozzuk ágygúrni*.

Katlan—**eleje katlaneleji** fn. A fazekas égető kemence elülső oldala, ahol az edény berakása történik, de jelenti az oda berakott edényt is. *Pakolás után a katlanelejit berakjuk*. (21/a. kép.)

Katlan-hátulja *katlanhátrújja* L. Hátulja a katlannak.

Katlanház ~ fn. Félszer szerű toldalék épület, ahol a katlan van. *A kiszedett edént először a katlanházba rakjuk széjjel.*

Katlanszám—katlanszámra ~ h. Nagyban, egy egész katlannal eladott edény mennyiségi meghatározása. *Vót úgy, hogy katlanszámra alkuttunk meg a kereskedőkkel.*

Katlan-teteje *katlanteteji* fn. A fazekas égető kemence felső felülete: vagy a berakásnál legfelülre került edénysor. *Eccsak olyan füstös katlanteteji.*

Kád ~ fn. Festék őrlő malom alsó köve. (32/d. kép)

Kályha ~ fn. Sp. mezőváros jkve. 1815. márc. 29. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: ... *Kályháknak készítésére ajánlván magát* ...

Kályha-csempé—kályha-cserép *kályhadzsempe — kályhacserép* fn. A kályhadzsempét sokszor vízen szállítottuk csónakba.

Kályha-csinálás ~ fn. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090: ... *egy szobában való kájhának a meg csinállásáért.*

Kályhás ~ fn. Kályhakészítő mesterember. *A régiek közt vót egy pár kályhás, aki a fazekasságot vékkép abbahatta.*

Kályhásság ~ fn. Kályhakészítő mesterség. *Mink mán nem értettünk a kályhássághoz.*

Kántor—mise ~ fn. Számadáskönyv 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Kiutaltunk a papnak Kántor Misijir és orgonyistának 3 forint 36 kr.*

Kántoros—garas ~ fn. Kántoros gyűlés, vagy misés-gyűlés alkalmával a céhtagok által fizetett összeg.

Kántoros—gyűlés L. Misés-gyűlés.

Kántor—taksa ~ fn. Sp. Fazekas Ifj. Társ. Articulusai, Sp. Nk. Kt. 3377.: *A Legények a 4 Cantoros taksát befizessék 6 kr-ban.*

Kemence ~ fn. Sp. mezőváros jkve, 1799. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: *Sessionális szobában csinált zöld bőltos Kementzérül.*

Kemény kemén mn. Szilárd, tartós. *Jó keménre kiég, nem törik könnyen, nem hasadozik.*

Kerek-száj *kerekszaj* fn. Edényszáj, amely köralakú. (44/a.kép)

Kereskedő ~ fn. Fazekas edényeket nagy tételben vásároló viszonteladó.

Keresztvas *keresztvas* fn. Vas, amely a malomkövet a perpencevason tartja. (32/k. kép.)

Kék—festék *kékfesték* fn. Festék (kóbalt), amely kaolinhoz keverve az edényen máz alatt kékszínűre ég. *Kék festékekkel nem mindegyik dógozott, nállunk mindegyik megvót ez a festék.*

Kétszer-töltve kéccertőve h. Szemes terményért történő cserénél maga az edény szolgált ürmérték gyanánt. *Buzájért, árpájért kéccertőve attuk.*

Kiad ~ ts.i. Katlan a meleget, edény a megfelelő szint. *Többet kell bele tenni, mert így nem aggya ki rendesen.*

Kiadogat ~ ts.i. Edényt a katlanból. *Az egyik beál, kiadogatya.*

Kiadós kijadós mn. Sokat lehet belőle csinálni: főként festékre, mázra vonatkoztatva. *A zöd jó kijadós festék fehérrel keverve.*

Kibolhászás ~ fn. Az agyag megtisztítása szennyező anyagoktól gyúrás közben. *Meggyúrjuk takarosán, közbe megy a kibolhászás is.*

Kibont ~ ts.i. Égetés után a katlan szájáról a téglát elszedi. *Mikor kihül, az elejít kibontyuk.*

Kicsorgat ~ ts.i. Edény belsejének mázolásánál a nyers mázat. *A belsejéből jól kicsorgattjuk a nyers mázt.*

Kiéget (éget) ~ ts.i. Sp. mezőváros jkve. 1820. 284. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: ... azon kályhát ki nem égethette.

Kifűrés ~ fn. A korongolás második mozzanata, a középre szorított rög közepén üreg képzése. *A középreszorítás után győn a kifűrés.*

Kihajt ~ ts.i. Jól kikorongol. *Olyan sűrű, alig bírja az ember rendesen kihajtani.*

Kihajtott-szél *kihajtottszél* fn. Edény-szél, mely körben kifelé hajlik. *Ezt a fajtát csináltuk kihajtottszéllel is.* (3. kép)

Kihány ~ ts.i. A gödörből az agyagot kirakja. *Egy szekérre valót kihánytunk eccerre.*

Kikorongol 1. Korongol

Kimarad ~ tn.i. Égetésnél a katlanba nem fér bele. *Ami kimarad, bepakojjuk a következő égetésnél.*

Kipakolás ~ fn. Égetés után az edény kiszedése a katlanból. *A kipakolásnál vigyázni kell, hirtelen hideg ne érje.*

Kipróbál ~ ts.i. Az agyag korongolásra alkalmas voltát megvizsgálja. *A régiek mindég kipróbálták előbb az agyagot.*

Kirakodik ~ tn.i. Az edényt árulásra kirakja. *Aki elsőnek kirakodik, annak van szerencséje.*

Kis-arasz *kisarasz* fn. Mérték a tányérok átmérőjének meghatározására. *A kistányér egy kisarasz.*

Kis-bejáró (ifju-bejáró) ~ fn. A bejáró mester segitőtársa az idegen legények számára való munkakeresésben. Sp. Fazekas Ifju Társ. Articulusai. Sp. Nk. Kt. 3377.

Kis-céhmester ~ fn. Céh számadáskönyv vezetője és pénztáros. Sp. Nk. Kt. 3377.

Kisdékány ~ fn. A legények társaságában a nagydékány helyettese és segitőtársa.

Kisebb-szélke *kissebbszélke* fn. Hagyományos edénynagyság.

Kisecset L. Ecset.

Kis-fedő *kisfedő* fn. Hagyományos méret, általában tejescsuprokra.

Kis-gurgulya *kisgurgulya* L. Tarkázó-gurgulya.

Kis-kancsó *kiskancsó* fn. Vizeskancsó forma, gyerekjáték méretben.

Kis-korsó *kiskorsó* fn. Vizeskorsó forma, gyerekjáték méretben.

Kismunkás-segéd *kismunkássegéd* fn. Fazekas segéd, aki kisebb, egyszerűbb munkákat tud csak elvégezni. *A kismunkássegéd nagytálat nem csinált, a béri is kevesebb vót.*

Kispenzel L. Ecset.

Kis-szék *kisszék* fn. Kisméretű szék, melyen a tarkázó asszony ül. (54/c. kép.)

Kistányér ~ fn. Hagyományos méretű paraszt tányér, átmérője egy kis-arasz.

Kivert-agyag *kivertagyag* fn. Jól áttaposott, áttisztított agyag. *A kivert-agyagból rögöket csináljunk.*

Kívül-belül *kivülbelül* h. *A kívülbelül mázas mindég drágább vót.*

Kocka L. Agyagkocka.

Kolláció ~ fn. Vendégeskedés céhes összejövetel alkalmával. Számadás-könyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090. *Boros József Szabadulása alkalmával költöttünk egy kis kollatzióra.*

Komaszélke ~ fn. Hagyományos edényforma, betegágyas asszonynak levest visznek benne. 13/e. kép)

Komaszélke-fül *komaszélkefül* fn. Fazekas készítményeken ritkábban előforduló, vízszintesen ragasztott fülforma. (13/e. kép.)

Komiszárus (komiszárius, commissarius, céh-biztos) ~ fn. Városi tanács által kinevezett tanácsstag, aki a céh gyűléseken jelen volt, a jegyzőkönyveket és számadás-könyveket aláírta, vitás ügyekben segített dönten. Sp. mezőváros jkve. 1821. 58. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: ... *a Fazekas Céh Commissariusi hivataláról lemondott* ...

Kontár ~ fn. Céhmester 1827. évi jelentéséből; ... *a Kik ... Erőszakosan tartózkodnak az mi Ns. K. Czéhünknel és Erő hatalommal Dolgoznak, Kontárkodnak* ...

Kontárság ~ fn. Kontárként való működés. Jegyzékes könyv, 1863–65. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: ... *kontárságér megbüntetődött* ...

Kontrektus ~ fn. Contractus, mester és segéd közötti írásbeli szerződés.

Kontyoló ~ fn. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Kontyolókorkiment 2 forint.*

Korbács ~ fn. Sp. Fazekas Ifj. Társ. Articulusai, Sp. Nk. Kt. 3377.: *harmadszor 12 korbács büntetése leszen.*

Korong ~ fn. Néha jelenti az egész korongoló felszerelést, néha csak a forgó részét, néha csak a korong tányért. (22. és 36/a. kép.)

Korongnagyobbító L. Vendégtányér.

Korong-nyak (nyakvas) ~ fn. A korongot a korongoló padhoz rögzítő, kétágu vas. (22/f. kép.)

Korongol (kikorongol) ~ ts.i. Korongon edényt készít, az edényt elkészíti. *Egy nap hetvenet bírjunk kikorongolni.*

Korongoló-pad L. Lóka

Korong-talp *korongtalp* fn. Korongoló felszerelés alsó, nagyobb lapja, melyet korongolás közben „rúgnak”. (22/c. kép.)

Korong-tányér *korongtányér* fn. A korongoló felszerelés felső kisebb lapja, a tulajdonképpeni korong, melyen az edény formálása történik. (22/a. kép.)

Korsó (vizeskorsó) ~ fn. Hagyományos edényforma, azonos az u.n. csceses-korsóval.

Korsó-száj *korsószáj* fn. Korsókra alkalmazott különleges szájforma. (44/c. kép.)

Koszorú *koszoró* fn. Jelenti tányérfélék fenek és szél közötti törését (23. kép), vagy a tányérfélék belső szélén körbefutó virág díszítést, vagy a száradó, illetve égetéshez berakott edény felállítási módját.

Koszorú-minta *koszoróminta* fn. Tányérféléken körbefutó virágminta, rövidebben koszoró.

Kova—**kovakő** L. Békasó

Könnýű ~ mn. Agyag, amelyet könnyű megmunkálni, edény, amely égetés után nem súlyos, munka, amely az átlagosnál könnyebb. *Könnýű munka vót vele, mert könnýű vót az agyag, gyorsan korongoltuk.*

Könyv ~ fn. A legények vándorlókönyve. L. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Könyvalakú-butykos *könyvalakúbutykos* fn. Butykos, amelyet lapokból állítottak össze, könyv-alakra. *Könyvalakúbutykos* csak *megrendelésre csináltunk, vagy ajándékba.*

Könyv-kiadás ~ fn. Legények által a vándorlókönyvért fizetett összeg, 40 kr. Számadáskönyv 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Köpülő ~ fn. A fa köpülővel azonos formájú és szerkezetű háztartási edény. *A köpülő csinálás igen babrás vót, nem érte meg.*

Köszönő-pohár ~ fn. Újonnan belépő céhtagok által fizetett áldomás.

Kötél kötel fn. Festék ásásnál a gödörből a kosarak felhuzgálásához, ill. vásározásnál a megrakott szekér lekötéséhez.

Kövér-agyag L. Zsíros-agyag.

Középreszorítás ~ fn. A korongolandó agyag-rögnek a forgókorong közepére szorítása. *Korongolásnál első a középreszorítás.*

Közép-szélke közepszélke fn. Szélke, amely közepes nagyságú.

Kövágó-kalapács L. Malomkövágó.

Kuglófsütő ~ fn. Háztartási edény kuglófsütéshez. *Kuglófsütőt csak megrendelésre csináltunk mindég.*

Kukaes ~ fn. Rögecske, szemét, kavics, melyet a nyers agyagból gyúrás közben kiszednek. *Gyúráskor minden kukaesot kiszeggyünk, kibolhásszunk.*

Kulacs (laposkulacs) ~ fn. Fa kulacsok formájára készült edényfajta.

Kulacs-fül kulacsfül fn. Kulacsra tartószíj számára felragasztott fül.

Kulacs-láb kulacsláb fn. Kulacs aljára ragasztott négy lábacska, melyeken a kulacs megáll. *A kulacsfület, kulacslábat nem lehet másra bízni, korongolás után ragasztuk fel.*

Külseje kilseje fn. Az edény külső felülete. *A vászon edény kilsejét nem mázozjuk.*

Kvareliszt ~ fn. Lisztte őrölt, égetett kvarc-kavics. *A kvarclisztet összeöröjjük a miniummal.*

L.

Lapát ~ fn. Közönséges lapát agyagásáshoz. (2/b. kép.)

Laposfenekű ~ fn. Hagyományos konyhaedény forma. *A laposfenekűt lekváros edénynek használták leginkább.* (24. kép.)

Laposfenekű-tányér laposfenekűtányér fn. Tányér, amelynek a feneke a paraszttányértól eltérőleg, széles, lapos. *A laposfenekűtányér meg a paraszttányér egy árba ment.*

Lapos ~ mn. A mély ellentétéként, ami a parasztedény jellemzője, főként gyári formájú edényfajtákra vonatkoztatva, a következő összetételekben: lapos-kistányér, lapos-kulacs, lapos-nagytányér, lapos-szélke, lapos-tál (10/c. kép).

Láb L. Szélvédő.

Lábas ~ fn. Gyári öntöttvas edény formáját utánzó konyhaedény fajta. (25. kép.)

Lábas-fül L. Fül.

Lábcsupor ~ fn. Tejescsupor, melyet vegyes edény égetéskor a katlan aljába raknak, s a többi edényt tartja.

Lábtámasz L. Cövek.

Láng ~ fn. A katlan tüze, mely az edények között jár égetéskor.

Lángol ~ ts.i. Meglángol, lánggal hevít értelemben. *Először csak gyengén lángojjuk az edént.*

Lángoló ~ fn. Száraz, vékonyra hasogatott tűzifa, mely jó lángot ad. *Az emberek elkészítik előző nap a lángolót.*

Lázsa L. Szárítóállvány.

Lázsa L. Dolgozó-deszka.

Lecezés ~ fn. Korongtalp alsó lapjára szegezett összetartó lecek. (22/h. kép.)

Ledob L. Levet.

Ledoblik ~ tn.i. Festék, vagy máz leválik és lehull az edényről. *Ha szárazon festjük, hamar ledoblik.*

Legény (segéd) ~ fn. Fazekas mester bér munkát végző szakmunkása. Sp. mezőváros jkve, 1820. 217. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: . . . a *Legénye*, más *Legény társával* . . . öszve veszvén.

Legénytartásért ~ fn. Mesterek által a céheknek fizetett 30 kr. összeg. Számadaskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Lemarasztódik L. Megbűntetődik.

Lenyal ~ ts.i. Erős tűz a mázat leégeti. *Egyenletesen kell engedni, mert könnyen lenyajja az erőss láng.*

Leönt (önt) ts.i. Festékekkel, vagy mázzal az edényt. *Szikkajtás után leöntjük az alapszínnel.*

Leőr L. Öröl.

Lepattogzik ~ tn.i. Mázas edényről a máz leválik és lehull. *Ha nem jó a máz, könnyen lepattogzik.*

Lesimít ~ ts.i. Nyers edény szélét a nedves simítóborrel a korongon körül lesimitja. *Utójára az edény szélit lesimíttjuk.*

Leszel L. Szeldes.

Levág ~ ts.i. A kikorongolt edényt a korongról szelődróttal leveszi. *A kész edényt levágjuk, odategyük szikkajtani.*

Leválik levállik tn.i. Csuporfélék füle a ragasztás helyén, vagy a hasas edények feneke. *Ha vastagra hagyjuk a fenekét, könnyebben levállik az égetésnél.*

Levegő ~ fn. Nyers agyag között maradt légbuborék. *Az a fontos, hogy a levegőt mind kiszorítsuk belőle.*

Levél ~ fn. Állandó díszítőelem a virágmintákon. (26. kép)

Lever ~ ts.i. Agyagverő bunkóval alaposan bunkózza a nyers agyagot. *Kevesenkint jól leverjük, hogy levegő ne maraggyon benne.*

Leveses-tál *levesestál* fn. Hagyományos parasztedény formáktól elütő, gyári edény formájára készült háztartási edény.

Leveses-tányér *levesestányér* fn. Gyári edény formájára készült háztartási edény.

Levesz ~ ts.i. Edényt a korongról, díszítményt más edényről. *Mama akár-melyik mintáját levette egykettőre.*

Lévet (ledob) ~ ts.i. Edény a festéket, mázat. *Ha túl szárazon festjük, égetéskor ledobja magáról.*

Léc ~ fn. Lecek, vagy lecezés helyett, jelenti a szárítóállványzat egész tartóléc szerkezetét. *Száradni ferraikjuk a lécre, amit csak lehet.* (46/b. kép)

Libaszélke ~ fn. Kisebb méretű, s nyulánkabb formájú szélke. *A libaszélke egy árba ment a puftival.*

Libertáció ~ fn. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *1866dik Évi libertátzioba fizettünk egy forint nyolcvanótt.*

Locus ~ fn. Sp. Nk. Kt. 3377.: Minden legénynek 6 kr.

Locsol ~ ts.i. Agyagásáskor a kihányt és tömbbe taposott agyagot. *Taposás közbe egy locsojja, ahogy az agyag kívánnya.*

Locsoló-csupor locsolócsupor fn. Tejescsupor, mellyel taposás alkalmával az agyagot locsolják. (27/a. kép.)

Lóka (korongoló-pad) ~ fn. Téglalábakra fektetett vastag fenyődeszka, melyhez a korongot erősítik. (28. és 36/a. kép.)

Lóka-láb ~ fn. Téglából rakott, vagy földbe vert keményfa láb a lóka (korongoló pad) két vége alatt. (28/b. kép.)

Lóka-teteji ~ fn. Tulajdonképpen maga a lóka, vagy korongoló pad, a lóka-lábalával szembeállítva. (28/a. kép.)

Lóka-vakaró lókavakaró fn. Vashól készült vakaró a lókának agyaggyúrás után az agyagtól való letisztításához. (29. kép.)

Lókavakaró-éli ~ fn. A lókavakaró késszerű, éles széle, mellyel a lóka levakarása történik. (29. kép.)

Ly.

Lyuk ~ fn. Fakés lapján (9. kép), vagy lókavakarón (29. kép).

Lyukas-tál L. Szűrőtál.

Lyukasztás ~ fn. Virágcserepek fenekének, lyukas tálaknak, vizes korsó szűrőjének stb. lyukasztása.

Lyukasztó ~ fn. Hegyezett fa pálcika nyers edények lyukasztásához. (30. kép.)

M.

Macska (srékelytartó—focstartó) ~ fn. Lókán keresztbehelyezett deszka, melyen a korongolás kézi eszközei állanak. (31. kép.)

Madár—madárka ~ fn. Gyerekjátékként, agyagból mintázva, vagy tálak festett fenekmintájaként. *Én is szoktam régebben madárkát fenekminta helyett.*

Magazin L. Csűr.

Magábavesz ~ ts.i. Nyers agyag a rálocsol vizet, vagy hibás mázú edény a nedvességet, szagot. *Ha eccer magábaveszi, nem lehet többet kitakarítani belülle.*

Malom—malmoeska ~ fn. Festék és máz őrlő kézi malom. (32. kép.)

Malomkő L. Forgó.

Malomkővágó (kővágó-kalapács) ~ fn. Kétélű, keményre edzett kalapács a malomkő megvágásához. (33. kép.)

Malompálca malompáca fn. Festék és máz őrlő kézimalom pálcája a kő forgatásához. (32/b. kép.)

Másfélszertöltve másfélszertöltve h. Szemes terményért történő cserénél másfélszer telemérve az eladandó edény.

Második-égetés L. Máz-égetés.

Második-tál másodiktál fn. Paraszttál, mely nagyságra második, az első tábla éppen beleillik.

Máz (ólommáz, glét, gelét, zománc) ~ fn. Jelenti a feldolgozatlan ólom-oxidot is, a kvarcliszttel összeőrölt nyers mázat is, valamint az edényen levő ólom-mázat (ólomüveg) is.

Mázás-edény *mázasedény* fn. Edény, amelyen máz van, ellentétben a máz nélküli „vászon” edénnyel.

Máz-égetés (erős-égetés, második-égetés, másodszeri-égetés) ~ fn. A nyers mázzal leöntött edény másodszeri, erősebb hővel való égetése.

Mázol (mázzal-leönt) ~ fn. Az edény felületét nyers mázzal leönti, bevonja.

Mázoló-tál *mázolótál* fn. Saját készítésű, nagy, mázas cseréptál, melyben a nyers máz áll, s amely fölött a mázzal való leöntés történik. (34. kép.)

Mázzal-leönt L. Mázol.

Megbüntetődik (lemarasztódik) ~ ts.i. A céhgyűlés hibásnak találja és pénzbírságra ítéli. Jegyzékeskönyv, 1863–65. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.

Megered ~ tn.i. Égetés közben a máz az edényen megolvad, folyékonnyá válik. *Szépen, egyenletesen megerett a máz.*

Megfordít ~ ts.i. A katlanban a tüzet a tüzelőszáj belső oldalára helyezi. *Ha jól átforrósodott, megfordícsuk a tüzet.*

Megforgat ~ ts.i. Az edényt, mázzal való leöntéskor, vagy napon való szárításkor. *A tál felett megforgattyuk, úgy öncsük le.*

Megfülez L. Fülez.

Meghagy ~ ts.i. Edénynek, vagy edény részének végleges formáját megadja. *Nem jól hatta meg soha a tálnak a szélit.*

Megkapat *mekkapat* ts.i. Nyers edényt hirtelen, rövid ideig, erős napon szikkajtja. *Egy kicsit mekkapassuk, azután lehet tarkázni.*

Megnyes ~ ts.i. Az agyagtömböt ásóval szép simára, egyenletesre igazgatja. *A végén megnyessük takarosán az agyagtömböt.*

Megöregedik ~ tn.i. A nyers festék besűrűsödik, beszárad. *Ha megöregedik a festék, felhigícsuk.*

Megráz L. Ráz.

Megrendelés ~ fn. Kereskedő részéről nagyobb tételben, magányosok részéről különlegesebb edényfajtára nézve.

Megszed ~ ts.i. Földfestéket a lelőhelyről szed és hazaszállít. *Kaolinból megszettünk egy esztendőre valót.*

Megtör ~ ts.i. Mázat, festéket a mozsárban. *Jó apróra megtörjük, azután leörjük.*

Megvág (élez) ~ ts.i. A malomkövet kalapáccsal élesíti. *Ha mekkopik, megvágjuk a kalapáccsal.*

Megzsinóroz L. Zsinóroz.

Meleg ~ fn. A katlan hője általában. *Úgy jó, ha lassan húzódik fel a meleg, máskülömben szétveti az edént.*

Mester-majster ~ fn. Általában önállóan működő fazekas, vagy: inas, legény mestere. Sp. Nk. Kt. 3377.: *az Többi Mesterek mind közönségesen . . . : nem úgy, hogy Mestere költse fel . . .*

Mesterasszony ~ fn. Az inas, vagy legény mesterének felesége.

Mester-próba L. Remeklés.

Mesterség ~ fn. Fazekas edény készítéssel kapcsolatos minden eszköz, művellet, szakértelem stb. *Az öreg nem tanulta ki rendesen a mesterséget soha.*

Messzelyes-csupor *messzelyescsupor* fn. Csupor, amelynek az úrtartalma egy meszely.

Mély-tálka *mélytálka* fn. Hagyományos edényfajta, formája keresztmetszetben a gyári pléh tálakéhoz hasonló.

Minta ~ fn. Általában: a nem hagyományos, "virágozott" díszítmény, rendszeren jelzős összetételben, pl. bordásminta.

Misés-gyűlés (kántoros-gyűlés) ~ fn. Szt. Flórián napján május 4-én tartott céh-gyűlés. Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Mivelő-nap ~ fn. Sp. Nk. Kt. 3377.: *mivelő nap egymáshoz látogatásbeli járások*...

Mozsár ~ fn. Fa mozsár, békasó törő mozsár (5/b. kép) és vas mozsár (35. kép.)

Munka ~ fn. Munkamenet, edénykészítő eljárás, s annak eredménye, a készítmény. *Igen hitván munkát adott ki a keze alól.*

Műhely—**méhely**—**míhely** ~ fn. Szűkebb értelemben a korongoló felszerelés, tágabb értelemben a korongoló helyiség az összes felszereléssel, legtágabb értelemben az edénykészítés egy portán levő összes eszköze.

N.

Nagy-arasz nagyaraszt fn. Mérték a tányérfélék átmérőjének meghatározására. *A nagytányér széli éppen egy nagyaraszt.*

Nagybányi L. Fekete-festék.

Nagydekány (dekány-legény) ~ fn. Az atyamester után a legények társaságának feje, aki a legények minden ügyesbajos dolgát intézte. Sp. Nk. Kt. 3377.

Nagyecset L. Ecset.

Nagyedény ~ fn. Nagyobb méretű, vagy nehezebben korongolható edényfajta, melyet csak az idősebb legények, vagy nagymunkás segédek tudtak készíteni. *A nagyedént a mester csinálta, meg ha vót nagymunkássegéd.*

Nagy-fedő nagyfedő fn. Hagományos méret, általában nagyobb szélkékre, laposfenekű fazekakra.

Nagygurgulya L. Zsinórozó-gurgulya.

Nagy-munka nagymunka fn. Nagyobb méretű, vagy nehezebben korongolható u.n. nagyedény készítése.

Nagymunkás-segéd (öreglegény) ~ fn. Nagy gyakorlattal rendelkező idősebb legény, ill. segéd, aki az u.n. nagymunkát is elvégezte, vagy ugyanazon edényfajtából többet korongolt egy nap.

Nagypenzel L. Ecset.

Nagyság naccság fn. Az edény mérete. *Csak érzés szerint csinájja az ember egyforma naccságúra.*

Nagyszélke ~ fn. Hagományos edényméret, ellentéte nem a kisszélke, hanem a libaszélke, vagy pufti.

Nagytányér ~ fn. Hagományos méretű és formájú u.n. parasztányér, átmérője egy nagyaraszt.

Napszámos ~ fn. Kisegítő munkaerő agyagásánál, festékörlésnél stb.

Negyedik-tál (egy-emberre-való-tálka) ~ fn. Hagományos parasztedény méret és forma, átmenet a tál- és tányérfélék között.

Nehéz ~ mn. A következő jelzős összetételekben. Nehéz-agyag, amely sűrű és korongolása nehéz: nehéz-edény, mely kiégés után súlyos: nehéz-munka, mely nagy erő kifejtést igényel, vagy szakmai szempontból komoly feladatot jelent.

Nénike ~ fn. Inas, vagy tanuló megszólítása a mester feleségével szemben,
Nótárius—**nótárus** (céh-jegyző) ~ fn. A céh minden írásbeli munkáját végezte.
 amiért csekély tiszteletdíjat is kapott. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Ny.

Nyak ~ fn. Hasas edények has és szél közötti része. *Némelyik úgy szerette, ha a nyakára ragasztottuk a fülét.* (13/b. kép.)

Nyakvas L. Korong-nyak.

Nyel ~ fn. Szerszámok (ásó, lapát, bunkó, kalapács, szelőkés stb.) nyele.

Nyers-cserep *nyerscserep* fn. Száritás közben elromlott, összetört edény, melyet fekete festékekkel örölnek össze.

Nyers-edény *nyersedény* fn. Még ki sem száradt, vagy kiégetetlen edény.
A nyersedény hamar elromlik, ha nem jól állingattyuk fel.

Nyers-festék *nyersfesték* fn. Még a festékes tálkákban levő, vagy kiégetetlen edényen levő festék. *A nyersfestéket nem fogdossuk össze lehetőleg.*

Nyers-máz *nyersmáz* fn. Leörölt, vagy a mázolótaalban, vagy a másodszor égetett edényen levő máz, kiégetetlen máz. *A nyersmáz a geléttől szürkés, a miniumtól piross.*

Nyomkodott-szél *nyomkodottszél* fn. Dísztalakon a recés-szél egyik fajtája, melyet ujj nyomkodással készítenek. (49/b. 2. kép.)

O—Ó.

Obligatio L. Adósság.

Odacsap ~ ts.i. Agyagróget a korong közepére.

Olajozás ~ fn. Olaj csepegtetése a korong u.n. perselyébe. *A rendes olajozás a fontos, akkor forog a korong könnyen.*

Ódal *ódal* fn. Katlan, vagy hasas edény falának külső felülete. *A katlan ódalát betapasszuk.*

Órsóvas (stanga) ~ fn. A korong és korongtalp közös vas-tengelye, melyen a korong forog. (22/b. kép.)

Órtó-kapa—**órtó** (írtó) ~ fn. Bretzenheim lt. 1827. máj. 31. tanuvall. jkv.: *Zálogba el vevén egy ortaló kapát.*

Ólomház L. Máz.

Óramaradás ~ fn. Céhgyűlésből való elkésés, mely pénzbüntetéssel járt. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Ö—Ő.

Ökörhúgy ~ fn. Gurgulyával készített hullámvonalas díszítmény.

Önt L. Leönt.

Öntőkanál ~ fn. Festék, és máz öntésre szolgáló, közönséges levesszedő kanál. (37. kép.)

Öreglegény L. Nagymunkás-segéd.

Öreg-maiszter ~ fn. A fazekas legények társaságánál az atyamester tanácsadója. Sp. Nk. Kt. 3377.

Örökösen-felmentődik ~ tn.i. A céh szolgálatok alól, korára tekintettel, meg szabott összegért egyszersmindenkorra mentesül. Számadáskönyv, 1844–78 Sp. Nk. Kt. 2090.

Összekever ~ ts.i. Festékeket, hogy újabb színt nyerjen. *Ha a vereset meg a fehéret összekeverem, fakó lesz.*

Összeőröl ~ ts.i. Ólomoxidot és kvarclisztet együttesen megőröli. *Harmac-corra a kettőt összeőröjjük.*

Összeragad ~ tn.i. Egymással érintkező edény a katlanban a máz révén. *Ha hibásan rakjuk be, mind összeragad, csúnya lessz a széli mindenütt.*

Özvegyasszony ~ fn. Fazekas mester özvegye, aki a műhelyt tovább is fenn-tartja. Sp. Nk. Kt. 3377.: *Ha az özvegyasszonynak Legény kívántatik, legjobb legény adattassék.*

Őröl (megör, leör) ~ ts.i. Festéket, mázat a kézi malmon. *Ha nem győztük magunk, napszámost hittunk mázat örölni.*

P.

Padkő ~ fn. Malom alsó köve, illetőleg az ugynevezett kádnak az a része, amelyen a felső kő forog. (32/d. kép)

Padlan—padmaly ~ fn. Az agyaggödör négy oldalának aláasott része, ahonnan körben szintén kiszedik az agyagot. *A padlannal van az agyaggödör befejezve.*

Pajtás ~ fn. Legénytárs. Sp. Nk. Kt. 3377.; *Ha a Legény a maga Pajtásához ... megyen ...*

Pakol (rakodik) ~ tn.i. A nyers edényt égetésre a katlanba berakja, ill. a vásárra viendő edényt a szekérre felrakja. *Ha jól pakol az ember, egy darab se törik el.*

Pakoló-száj (bejárása a katlannak) ~ fn. A katlan elején levő nagyobb négyszegletes nyílás, melyen keresztül az edény ki-berakása történik. (21/a. kép.)

Paraszt-edény *parasztedén* fn. A parasztság számára nagy tömegben készített, hagyományos formájú és díszítésű edényfajta. Gyakori ilyen összetételekben is: paraszt-tál (10/a. kép), paraszt-tányér, paraszt-szélke.

Pálca ~ fn. T. k. pálca ütés, a céh fegyvelmező eszköze inasokkal és legényekkel szemben. Sp. mezőváros jkve, 1820. 217. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: ... *a Czéh által 15 pálczákkal megbüntettetvén ...*

Penna (gurgulyaszár, szár, toll) ~ fn. A gurgulya (tarkázóeszköz) lúdtollból készült festékvezető szára. (15. kép.)

Penzel—pemzli (ecset) ~ fn. Lúdtoll szárába cérna rácsavarásával beszorított gyerekhajból készült tarkázó eszköz, mely nagyságától függően: kispenzel, vagy nagy-penzel. (53/b. kép.)

Pertzeptio L. Bejövétel.

Pertzeptum—pentzeptum—pertpektum L. Számadás.

Pereckulaes ~ fn. Szokványos formájú és nagyságu díszedény fajta. *Pereckulacsot nem mindenki tudott csinálni, nem is csináltak, csak megrendelésre.*

Perpence—vas perpencevas fn. Függőleges vas pálca a malom köve alatt, mely a kő és padkő közötti távolságot szabályozza (32/f. kép.)

Persely ~ fn. Keményfa tőkébe vert nagyfejű acél szeg, amelynek mélyedésében a korong orsóvasa forog. (22/g. kép.)

Petty ~ fn. Ecsettel készített egyszerű díszítőelem. (38. kép.)

Piac *pijac* fn. Jelenti az edény értékesítésének helyét, illetve alkalmát is, jelenti az edény kelendőségét is. *Néha igen rossz pijac vót, tizenheten is kint ültünk, nem árultunk semmit.*

Piacozás *pijaczás* fn. Piacon történő rendszeres edényértékesítés. *A pijaczással rendszeresen elmegy az egész délelőtt, délután tuggyunk csak tarkázni.*

Pintok ~ fn. Talpbőrből, újabban kemény gumiból készült simító a nyers edény belső falának lesimitására. (39. kép.)

Pintyőke-száj *pintyőkeszáj* fn. Kiöntőcsucos edény-száj. (44/b. kép.)

Pontozás ~ fn. Gurgulyával készített egyszerű díszítőelem. (40. kép.)

Portéka ~ fn. Mindenféle értékesítésre kerülő fazekas készítmény, áru. *Egyik jobban kínálhatta a portékáját, mint a másik.*

Póe (szárító-deszka) ~ fn. Néha a szárítóállvány egész berendezésére, gyakrabban a rárakott deszkákra vonatkoztatva. *Télbe csak a pócon ál, nem lehet kirakni.* (46/c. kép.)

Póré ~ fn. Fülénél fogva kötéllal egybefűzött és piacra szállítás céljából vállra vett csuporfélék csoportja. *Egy póré elől-hátról, úgy vigyük a pijacra a tejes-csuprot.*

Pótlás L. Ráadás.

Próba-hét ~ fn. Sp. Nk. Kt. 3377.:... *a Legény a próba hetet eltöltvén...*

Próbaidő ~ fn. A fazekas tanuló szegődése utáni négy hét, mely idő után, ha nem felelt meg, a mester elbocsáthatta.

Pufti ~ fn. A legkisebb méretű parasztszélke egyik hagyományos formája, melynek hasa a szokványostól domborúbb.

R.

Ragad ~ tn.i. Az agyag a kézre, deszkára. *Ha mán nem ragad, akkor van jól kidőgozva.*

Ragaszt — **ráragaszt** ~ ts.i. Fület, vagy más, nem korongolható edényrészt a nyers edényre, korongnagyobbítót a korongra. *Ha nem ragasszuk idejébe, égetés után könnyen levállik.*

Rakodik L. Pakol.

Ráadás *rádás* (pótlás) fn. Égetéskor a katlan legtetejére rakott cserépalj, melyet katlanszámra való eladáskor ráadásként adnak a kereskedőnek.

Rák ~ fn. A korong alsó lapjára szegezett négyágú vas, közepén anyacsavarral, melybe az orsóvas csavarmenetes vége illeszkedik. (22/e. kép.)

Rámás-szél *rámásszél* fn. A kihajtott-széllal ellentétben ráában, elvastagodó peremben végződő edényszél. (16/d. 24. és 55. kép)

Ráz — **beráz** — **megráz** ~ ts.i. A rózóval a nyers festéket az edényre rázza, ami egyszerű, spriccelt díszítményt eredményez. *Két-három színnel rázzuk a tejes-csuprot, némelyik az olyat szereti.*

Rázott — **rázottminta** ~ fn. Rázással, spriccelt mintával díszített edény.

Rázó ~ fn. Rázott-minta készítésére szolgáló élesmosó köteg. (41. kép.)

Recés-szél *recésszél* fn. Dísztalak különféle formájú széldíszítése. (49/b. kép.)

Recézés ~ fn. Recés-szél készítése. *Szép recézést nem mindegyik csinál.*

Remeklés — **remek-mutatás** (mesterpróba) ~ Számadáskönyv, 1844–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Remekléskor 6.55* (t.i. a költség): Céh jkv. 1869.; Sp. Nk. Kt. 2091.: *a megtett Mesterpróba után.*

Rendetlenkedés ~ fn. Mindenféle céhrendszabályokkal ellentétes magatartás a céhvel, vagy egymással szemben. Számadáskönyv, 1874–78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Filep Gergely és Szőke György rendetlenkedések Mijatt.* (Itt vizsálykodás.)

Rendszabályok L. Artikulusok.

Réguláris—multság ~ fn. A fazekas legények társaságának szokásos táncmultsága. 1818. jul. 9.-én a *Ns Város Házánál* tartották.

Rézmérték ~ fn. Réz- és vaspor adagolásához használt 1/8 fontos, nyeles ürmérték.

Rézpor L. Zöld-festék.

Ritka ~ mn. Agyag, festék, máz, „híg” értelemben. *A ritka festék könnyen megszalad az edényen.*

Ritka-szita L. Szita.

Rózsa ~ fn. Díszítő motívum. (26/a. és 40/a. kép.)

Rög ~ fn. Szállításához előkészített agyaggömbök, vagy korongoláshoz előkészített agyagcsomócskák. *A rögeket a fuvaros görja le, behorgyuk az agyakházba.*

Rögel—rögez—rögbe-göngyölget ~ ts.i. A kiásott agyagot rögekké formálja.

Rögező-deszka rögeződeszka fn. (42. kép.)

Rüg ~ ts.i. A korongtalpat korongolás közben.

S.

Salló L. Szelőkés

Sárga-agyag L. Agyag.

Sárga-drót L. Szelődrót.

Sárga-fesék (hamerslág—vaspor—sziporka) ~ fn. Régebben általánosan, használt oxid-festék.

Segedelem—segedelem-adás—segedelem-pénz ~ fn. Rászoruló céh-tagnak vagy családjának a tagoktól gyűjtött segélypénz.

Segéd L. Legény.

Sima ~ mn. Festék, vagy máz, amely egyenletes hígítású, szemcse nélküli. *Csak jó sima festékekkel lehet szépen tarkázni, jól kell leörni a festéket.*

Sima-zsinór simazsinór fn. Gurgulyával huzott, körbefutó, egyenes vonaldiszitmény.

Simít ~ ts.i. Festéket kevergetéssel, hogy simább legyen; nyers edény szélét a simítóbbőrrel.

Simítóbbőr ~ fn. Puha szattyán darab az edények szélének lesimitására. (43. kép.)

Sinór L. Zsinór.

Siska ~ fn. A köpülő teteje, felső része. *A siskáját nehezebb összehozni, ragasztani, lyukasztani kell.*

Smolka ~ fn. Eredete: smaltum, die Schmalte, a parasztkerámia korszakában a kék festéknek használt kóbalt elnevezése.

Sor ~ fn. Egy-egy réteg edény a katlanban. *Egy sort rakjunk a lábcsuporból legelőször.*

Sovány ~ mn. Agyag, festék, a kövér ellentétéként.

Soványító ~ fn. Finomra szitált homok, vagy hamu a túlságosan kövér agyag sovánabbá tételére. *Ha könnyen törik az agyag, soványítót tegyünk bele.*

Srékely (foccs—agyagiszap) ~ fn. Korongolás közben a kézről leszedett és a macskán összegyűjtött finomabb híg agyag, mely keményebb agyaggal összegyúrva fülelésre szolgál.

Srékelytartó L. Macska.

Stanga L. Orsóvas.

Stájergelét ~ fn. Kereskedőtől rendszeresen vásárolt finomabb ólom-oxid hagyományos elnevezése.

Straf L. Büntetés.

Süket ~ mn. Katlan, amely nem ad elegendő hőt az égetéskor. *Süket katlanba hujába tüzel az ember akármennyit, nem aggya ki a meleget.*

Sűrű ~ mn. Agyag, festék, máz, a ritka, illetőleg híg ellentétéként.

Sz.

Szabadulás (felszabadítás) ~ fn. Inasi esztendők letöltése, inasi állapot megszűnése. 1838-as céhkanta felirata: *János Fijamnak a Felszabadítása idején . . .*

Szabaduló-taksa ~ fn. Inas szabaduláskor a céhnek fizetett összeg. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Szabaduló taksa két forint.*

Szabályok L. Artikulusok.

Szabályozó ~ fn. Deszka lap, mellyel a malom perponce vasa emelhető. (32/g. kép.)

Szabályozó-léc szabályozóléc fn. Léc, amely a malom szabályozóját tartja. (32/h. kép.)

Szabás ~ fn. A korongolandó edény nagyságának megfelelő méretű agyag-
rögek szakgatása az u.n. vurgliból. *Szabásnál az ember szemmérték szerint veszi a rögeket, gyakorlat kell hozzá.*

Szakáll szakál fn. A malom pléh kifolyó csatornája, melyen a leörölt festék lefolyik. (32/e. kép.)

Szapura ~ mn. Festék, máz, "kiados" jelentéssel. *Jó szapura festék a zöd, kevés kell belőle.*

Száj ~ fn. Edény-száj jelentéssel. (44. kép.)

Száj L. Tüzelőszáj.

Számadás (pertzeptum, pentzeptum, pertzektom) ~ fn. Jelenti a céh számadáskönyvét, vagy az évi bevétel-kiadás részletes kimutatását, vagy az évvégi zár-számadást. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *1868 Évi Janu. 11-én cegyülés tartatván a Számadások megvizsgáltatván . . .*

Szár ~ L. 1. Penna: 2. a zurboló szára. (57. kép.)

Száradt száratt mn. Nyers-edény, amely nedvesség-tartalmát a szárítás következtében túlnyomólag elvesztette.

Szárítás ~ fn. Nyers edény napra, vagy szárítóállványra helyezése nedvesség-tartalmának eltávolítása céljából. *Nyárba könnyebb a szárítás, a napon megfor-gattyák, hamar megvan.*

Szárító-állvány (póc—lázsa) ~ fn. A műhely mennyezetgerendáihoz függesztett léckeret, rajta az edény szárítását szolgáló szárító deszkákkal és lecekkel. (36/b. és 46. kép.)

Szárító-deszka L. Póc.

Szárító-léc szárítóléc fn. A szárítóállványra páronként helyezett tetőléc darabok, melyeken az edény feneke is akadálytalanabban szárad. (46/d. kép.)

Szárnny ~ fn. Az u.n. zurboló alkotórésze, mellyel a festék egyenletes keverése történik. (57. kép.)

Száz-számra—százára—százával ~ h. Edény nagy tételben való értékesítésének egyik módja. *Szásszámra úgy attuk, hogy pontosan meg vót szabva, miből mennyit lehet.*

Szed L. Ás.

Szegődés—szegődtetés ~ fn. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Inas szegődtetés.*

Szegődség ~ fn. Inas szegődtetésekor fizetett összeg. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Szekeres L. Fuvaros.

Szekérszám—szekérszámra ~ h. Agyag hazaszállítási költség elszámolás, vagy edény nagy tételben való eladásának egyik módja. *Az agyakszállítást legtöbbször szekérszám fizettük.*

Szekfű ~ fn. Díszítő motívum. (56. kép f. csoportban.)

Szeldes (leszel) ~ ts.i. Az agyagházban levő agyagtömbből az agyagot a szelőkéssel. *Szeldessünk egy taposásra valót, beasztassuk a taposódeszkán.*

Szelel ~ tn.i. A gurgulyaszár, mert nincs eldugulva. *Gurgulyázás előtt megnézzük, hogy szelel-e a szára.*

Szelődrót (agyagszelő) ~ fn. Acéldrót darab az agyag különféle szabdalásához. *A rögeket szelődróttal kettévagdajjuk, úgy csabdossuk a tömb tetejére.* (47. kép.)

Szelődrót (edényszelő, sárga-drót) ~ Vékony rézdrót a kikorongolt edénynek a korongról való levágásához.

Szelőkés (agyagszelő—salló) ~ fn. Kasza darabból készült félkör alakú két-nyelű kés, az agyagtömbből való szeldeséshez. (48. kép.)

Szemmérték-szerint ~ h. Így történik a korongolandó edény nagyságának megfelelő agyag-rögek szabása.

Szerszám ~ fn. A fazekas mesterség különféle munkafolyamatainál használt eszközök összefoglaló neve. *Munka után szerteséjjel hatta a szerszámot, olyan gondatlan vót.*

Szerszámtisztító—szerszámkaparó ~ fn. Anyagásánál használt szerszámok agyagtól való megtisztítására szolgáló fa eszköz. (27/b. kép.)

Szél ~ fn. Edény széle különféle jelzős összetételekben.; csipkészlél, recés-szél, hajtogatottszél stb. (49. kép.)

Szélhúzgálás ~ fn. Tányér- és tálfélék szélére alkalmazott egyszerű gurgulyahúzgálás. (16/d. kép.)

Szélire-ragasztott-fül L. Fül. (13/a. kép.)

Szélke—szilke ~ fn. Hagyományos parasztedény fajta, egy füllel, rendszeren fekete festéssel és a has domborulatán koszorúmintával.

Szélkiszorítás ~ fn. Az esetleges levegő kiszorítása a korongra csapott agyagrögből.

Szél-meghagyás ~ fn. Az edény szélének kialakítása korongolás közben. *A szélmeghagyás a korongolás befejezése.*

Szélvédő (láb) ~ fn. A katlan két oldalán, a tüzelőszájak előtt levő, téglából rakott falacskák. (21/d. kép.)

Szétver ~ ts.i. A festék hígításakor az összezsomósodott darabokat szétosztatja. *Jól szét kell verni a csimbókokat, hogy jó sima legyen az egéssz.*

Szétvet (szétvisz) ~ ts.i. Égetésnél a gőz az edényt, ha nem száradt ki jól.

Borsszárazra kell szárítani, mert a gőz mind szétveti a katlanba.

Szétvirít ~ tn.i. Békasó (kvarc kavics), ha hevítés után hideg vízbe öntik, apró darabokra hasadozik. *Tűzbe tettük egy fazékba, azután hideg vízbe öntöttük, attól szétvirított.*

Szikkadt szikkatt mn. Nyers edény, melynek felületi nedvessége eltűnt és kézbevételekor nem veszti alakját.

Szikkajt—szikkaszt (tarkázás-alá-szikkajt) ~ ts.i. A nyers edényt szikkadni kirakja, vagy állványra rakja és ott hagyja.

Sziláncs ~ fn. Egészen vékonyra hasgatott tűzifa a katlanban való lángoló tüzeléshez. *Az öreg szokta a sziláncsot hasogatni.*

Sziporka L. Sárga-festék.

Szita (ritka-szita) ~ fn. Szita, mellyel a mozsárban megtört békasót őrlés előtt átszitálják.

Szolga (inas) ~ fn. Lécből készült talpas állvány, melyre a frissen kikorongolt edénytartó deszkát helyezik. (50. kép.)

Szopólyuk ~ fn. Katlan két oldalán és hátulján levő felső nyílások a huzat érdekében. (21/b. kép.)

Szorító ~ fn. A malomkövet (forgó) körülfogó vas pánt. (32/j. kép.)

Szorító-karika szorítókarika fn. Szelőkés nyelét körülfogó vas pánt. (48. kép)

Szög ~ fn. Agyagház falába vert vas kampó felakasztható szerszámok, szelődrotok elhelyezésére. *A szelődrotok a szögön álnak az agyakházba.* (1/g. képen.)

Szőlőpótlás summája ~ fn. A céh tulajdonát képező kaolin-szedő szőlő parlag részesedésének megváltási összege. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Szürke-agyag L. Agyag.

Szürke—szürke-festék ~ fn. Fehér és fekete keveréséből nyert földfesték. *A szürkét nem szeretem, olyan piszkosszínű.*

Szűrő ~ fn. Vizeskorsó nyakába ragasztott, lyukasztott betét. *A szűrőjét akkor lehet beragasztani, ha a nyaka egy kicsit szikkatt, mert elgörbül.*

Szűrőtál (lyukastál) ~ fn. Tészta szűrésére szolgáló, hagyományos formájú, lyuggatott cseréptál. (51. kép.)

T.

Talp ~ fn. Főként díszedényekre ragasztott, külön korongolt alsó rész. (10/c,d kép.)

Tanuló L. Inas.

Tanuló-levél ~ fn. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *Tanuló level 1 forint.*

Tapos L. Áttapos.

Taposó-deszka L. Áztató-deszka.

Tarkázás ~ fn. Az edény mindenfajta festékes, felületi díszítése. *A tarkázást csak mostanában csinálják az asszonyok, régen a férfiak is értettek hozzá.*

Tarkázás alá szikkajt L. Szikkajt.

Tarkázó-asszony *tarkázóasszon* fn. Napszámrá fogadott női munkaerő, aki a tarkázást végzi. *A tarkázóasszon sorba járta a műhelyeket, ahol munka vót, leült segíteni.*

Tarkázó-cserrep *tarkázócserrep* fn. Mázas cseréptálca, melyben a tarkázáshoz való festék áll. (53/a. kép.)

Tarkázó-deszka *tarkázódeszka* fn. Lécszegéllyel ellátott négyszegletes deszka lap, melyen a tarkázó felszerelés áll. (1/c és 54/a. képek.)

Tarkázó-festék *tarkázófesték* fn. Festék, amely tarkázáshoz van elkészítve, ellentétben a még előkészítetlen, vagy festésre szolgáló festékekkel, amelynek hígítása is más. *A tarkázófesték hamar beszárad a tarkázócserebbe, hígítani kell mindennap.*

Tarkázó-gurgulya *tarkázógurgulya* (kisgurgulya) fn. Ellentétben a zsinórozó, vagy nagygurgulyával. Az előbbi kisebb méretű, szára keresztmetszete is kisebb, a tarkázó-asszony használja gurgulyahúzások és pontozás készítéséhez.

Taxa ~ fn. Sp. mezőváros jkve, 1820. 111.: *Vándorlásért való Taxa. Vándorlás Taxája* ... Bretzenheim lt. 1827. máj. 31. tanuvall. jkv.: ... *a Földes Uraságnak (agyagásásért) meg fizetvén a rendes egy forint Taxát.*

Tábla (bemondó-jelvény) ~ fn. A céhmester megbízásából felmutatott, a tagokat egybehívó jelvény.

Tábla-járás ~ fn. Céh gyűlés előtt a tábla hordozása a bejáró mester által. Jegyzékeskönyv, 1863—65. Sp. Tud. Gyűjt. Lt. Irreg.: *A tábla 1 új forintba jár.*

Tál ~ fn. Nagyarasznál nagyobb átmérőjű edényfajta különböző formákban és méretekben, a név rendesen jelzős összetételekben; paraszt-tál, dísz-tál, második-tál stb. (10/a. és 10/c. képek)

Tálka ~ fn. Kis tál, melynek formája a hagyományos paraszt-edény formától elüt, u.n. koszorója hiányzik.

Tányér ~ fn. Nagyarasz átmérőjű, vagy annál kisebb, többféle formájú és kivitelű edényfajta, rendesen jelzős szóösszetételben; tányérozás a céh javára: Sp. Nk. Kt. 3377.1818.: *a Tányéra ajándékba adott.* Harmadik jelentése: Korong-tányér.

Tányérra-csap *tányérracsap* ts.i. A korongolandó agyagröget, a korongolás első mozzanatáknént, a forgó korongtányér közepére csapja, hogy jól odaragadjon. *Jól megrúgjuk, azután a röget jól a tányérra csapjuk.*

Társaság ~ fn. Némelykor a céh helyett, némelykor az Ifju Társaság helyett. Sp. Nk. Kt. 3377.: *a Társaságba magát bejelentvén.*

Társaságbeli-járás ~ fn. Céh-gyűlés. Sp. Nk. Kt. 3377.: *a társaságbeli Járás következik.*

Társaság-kulesa ~ fn. A céhláda kulcsa, mintegy a kollektív hatalom jelvénye. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.

Társapoharazás ~ fn. A legények társaságába lépés áldomása, illetve a költség befizetése. Sp. Nk. Kt. 3377.: *a Társapoharazásért 1 For. 30 kr. fizet.*

Tejescsupor (csupor) ~ fn. (55. kép.)

Tejeslábas L. Lábas.

Tégli L. Virágcserep.

Tiszta ~ mn. Agyag, festék, máz, melyben szennyező-anyag, rög, csimbók nincsen.

Toll L. Penna.

Tormás-csésze *tormáscsésze* fn. Mély tálka domborúan kihajlott és hajtogatott széllel. *Paraszttányér helyett sokan a tormáscsészét keresték.*

Tömb L. Agyagtömb.

Tömbbe-tapos tömbetapos ts.i. Agyagszedéskor a gödör mellett, hazaszállítás után az agyagházban kocka alakú csomóba tapossa az agyagot. *A tömbetaposással is jól áddógozódik az agyag.*

Törvény L. Articulus.

Törvényes-gyűlés ~ fn. A céh szabályai szerint, hivatalos ügyek intézésére egybehívott gyűlés.

Tőcike ~ fn. Kapu előtti fa-derék, vagy lóca, melyre munkaidőn kívül a mesterek összeültek beszélgetni. *Minden ház előtt vót tőcike, ahol megbeszélték a szakmabeli dógokat.*

Tőke ~ fn. 1. Földbe vert keményfa karó, melyben a korong perselye fekszik (22/g. kép.): 2. edény égetésnél a tüzelő alá tett keményfa darab a légjárat biztosítása céljából.

Trakta ~ fn. Céh-összejövetelek alkalmával rendezett vendégeskedés.

Tulipán ~ fn. Naturalisztikus díszítőelem. (56/f. kép.)

Tüzel ~ tn.i. Égetéskor a katlan tüztét ápolja. *Ha nem tud valaki tüzelni, eronthattya az egész katlan edént.*

Tüzelő L. Fa.

Tüzelőszáj (szája a katlannak) ~ fn. A katlant két oldalán levő félköralakú nyílás, melyen keresztül a tüzelés történik. (21/c. kép.)

Tüzet-tesz ~ ts.i. Égetéshez tüzet gyujt. *Este bepakojjunk, reggel tüzet tegyünk.*

Tűz ~ fn. A katlan tüze, hője, némely esetben a láng helyett, némely esetben tüzelés helyett. *Befordítás után a tűz (láng) felhúzódik a katlan tetejire.*

Tűzhely ~ fn. Téglából rakott konyhai tűzhely az agyagházban, télen az agyagtömb, festékek melegítéséhez. (1/a. kép.)

Tűzkaparó ~ fn. (11/b. kép.)

Ü.

Üveg L. Habozó.

V.

Vaspor L. Sárga-festék.

Vastag mn. Az edény fala; festék, sűrű helyett, a sűrűbb festék ugyanis valóban vastagabban fog, vastagabb réteget képez. *Túl vastag festékekkel nem szabad tarkázni, hamarabb ledobja.*

Vándorlás ~ fn. Sp. mezőváros jkve, 1820. 111.: *a 3 Esztendei ki szabott Vándorlásért.*

Vág L. Ás.

Vásár—vásározás ~ fn. Edények országos vásáron való értékesítése. *Régen ejjártunk vásárra az egész környékre, az asszon meg a tanuló vásározott leginkább a mi időnkbe.*

Váson-csupor *vásoncsupor* fn. Tejescsupor, melynek külseje mázolatlan. *Aluttejnek némelyik a vásoncsuprot szereti.*

Váson-edény *vászonedén* fn. Kívül mázolatlan hasas edény.

Váza ~ fn. Gyári díszedény utánczata két füllel és talppal. (10/d. kép)

Vegyes-edény *vegyesedén* fn. Egy katlanra való, különféle edény-fajtákból álló, hagyományos rendben katlanba rakott edény, edény-tömeg.

Vegyít ~ ts.i. Két különböző színű földfestéket egymással kever. *A vereset vegyiccsük a fehérrel, abból lesz a fakó.*

Vendégtányér (korongnagyobbító) ~ fn. A korongtányérra agyaggal ragasztott nagyobb korong, nagyobb edények korongolására. *Szélesebb fenekű edényeket csak vendégtányérral lehet csinálni, anyaggal ragasszuk fel a korongra.*

Verem L. Agyagverem.

Veres-festék — **veres-agyag** — **veres-föld** ~ fn. Vasoxidos föld a veres föld-festék készítéséhez.

Vevő ~ fn. Háznál, piacon, vásáron edényt vásárló kereskedő, vagy házi-asszony. *Egész sor ült kint, egyik a másik vevőjét igyekezett elcsalogatni.*

Végfizetés ~ fn. A céhvel szemben fennálló összes tartozás kiegyenlítése. Számadáskönyv, 1844—78. Sp. Nk. Kt. 2090.: *fizetett a szőlő pótlásba s egyszersmind végfizetést is tett.*

Virág ~ fn. Leegyszerűsített formájú, vagy naturalisztikus díszítőelem. (56. kép.) A fazekas legények articulussai szerint viszont a társaság egyik állandó bevételi forrása: *virágért*. Sp. Nk. Kt. 3377.

Virágcserep (cserep—tégli) ~ fn. A *kertészek is minden éven kértek pár ezer cserepet.*

Virágozás ~ fn. Általánosabb jelentése a tarkázással azonos, különöbben jelenti a díszítmény virágelemeinek felrakását.

Virágozott ~ mn. T.i. edény, tulajdonképpen díszített edény a díszítetlennel, virágozatlanul szemben. *A virágozott jobban megy, mint a virágozatlan.*

Vizeskancsó L. Kancsó.

Vizeskorsó L. Korsó.

Vízedény vízedén fn. Másfél literes körüli mázas virágcserep, korongoláskor a kéz és szerszámok nedvesítésére. (31. kép.)

Voks ~ fn. Hiányzásért, vagy elkésésért való büntetés a legények társaságában. Sp. Nk. Kt. 3377.: *az 1-ső voks 1 garas, a 2-dik 2 garas, a 3-dik 4 garas.*

Vurgli ~ fn. Az agyag előkészítő gyúrása közben nyújtott vastag agyaghenger. *Vurglit csinájunk, abból szabjuk a rögöket.*

Z—Zs.

Zománc L. Máz.

Zöld-festék **zödfesték** (égetett-réz—rézpor) fn. Konyhasó hozzáadásával, katlanban, vörösrézből égetett rézoxid. *A zödfestéket magunk égessük rézből, nem sok kell belőle.*

Zurboló ~ fn. Festék hígításához, keveréséhez használt eszköz. (57. kép.)

Zsengélés (gyenge-égetés—első-égetés) ~ fn. Máz nélküli, terrakotta égetés, gyengébb tűz mellett. *Először zsengélésre megy, azután mázozzuk, másodszor égessük.*

Zsinór—sinór ~ fn. Az edény virágos díszítményeit közrefogó sima, vagy hullámvonalas („ökörhugy”), nagygyurgulyával készített vonal-díszítmény.

Zsinóroz — **megzsinóroz** ~ ts.i. A virágozott edényre a korongon gyurgulyával zsinórokat huz.

Zsinórozó-gurgulya — **zsinóreresztő-gurgulya** (nagygyurgulya) ~ fn. Nagyobb úrtartalmú és vastagabb szárú gurgulya, mellyel a virágozott edényt zsinórozzák.

Zsinórozás — **sinórozás** ~ fn. Jelenti a zsinórozó műveletét is és annak eredményét is. *Utójjára marad a zsinórozás, avval fejezzük be az edény tarkázását.*

Zsíros-agyag (kövér-agyag) ~ fn. Tiszta agyag, melyben finom homokszemcse sincs, ezért edénykészítésre alkalmatlan, soványító kell bele. *Az igen zsíros agyag nem jó, siványító kell bele, hogy ne repedezzen.*

DER KUNSTWORTSCHATZ UND DIE GERÄTE DER TÖPFER VON SÁROSPATAK

Sárospatak ist vom historischen und kunsthistorischen Gesichtspunkt aus betrachtet die bedeutendste Stadt Nordostungarns. Im Hegyaljagebiet spielte sie schon seit dem Mittelalter eine bedeutende wirtschaftliche Rolle. Neben dem Weinbau blühten hier auch einige für die Stadt charakteristische Gewerbebezüge auf, unter denen die Tonindustrie, d. h. die Töpferei die langlebigste und wegen ihres künstlerischen Wertes die bedeutsamste war.

Über die Technik der Töpfer von Sárospatak berichtet J. Román in seiner kurzgefaßten Studie „Die Töpferei von Sárospatak“ (Etnographia LXII, Bp. 1951). Über stilgeschichtliche Fragen unterrichtet seine, später auch in deutscher und englischer Sprache erschienene Arbeit „Keramik von Sárospatak“ (Képzőművészeti Verlag, Bp. 1955).

In der vorliegenden Arbeit, die eigentlich der dritte und gewissermaßen ergänzende Teil der Monographie ist, macht uns der Autor mit dem Kunstwortschatz des Handwerks und mit dem gebräuchlichen Gerät der Töpferei bekannt. Das ungefähr achthundert Stichwörter zählende Wörterbuch umfaßt das volkssprachliche und historische Wortmaterial. Die im Volksmund gebräuchlichen Ausdrücke sammelte J. Román in den Jahren 1949–1955, unter den Arbeitern der letzten, noch bestehenden Töpferwerkstatt. Das historische Wortmaterial hatte er während der Erforschung der Geschichte des Handwerks aus den archivalischen Quellen aufgezeichnet.

Das Wörterverzeichnis ist naturgemäß alphabetisch. Die literarische Form des Stichwortes erscheint immer in Blockschrift, daneben steht die volkstümliche Wortform in Kursive oder das Zeichen, das auf die analoge Aussprache verweist. Dem folgt die Angabe der Wortgattung, die Definition des Kunstwortes, schließlich wieder in Kursiveschrift der erläuternde Text, bei den historischen Wörtern auch ein Hinweis auf die Quelle.

Die veranschaulichende Bildbeigabe schließt sich — gleichfalls nach der Buchstabenfolge geordnet — dem Wörterbuch an. Bei den bildlich dargestellten Stichwörtern ist immer auf die entsprechende Abbildung verwiesen. Die Beschriftung der Bilder unterrichtet über alles, was im Zusammenhang mit dem Gerät der Töpfer Werkzeug wissenschaftlich ist.

Im Wörterbuch kommen folgende Zeichen und Abkürzungen vor: — = Bindestrich trennt die einzelnen Wörter der Wortzusammensetzungen

--- = Synonymen

/ / die Einklammerung der Wörter bedeutet, daß die Spielarten auch an der entsprechenden Stelle der alphabetischen Reihe vorkommen.

~ = bedeutet, daß die literarischen und volkssprachlichen Formen übereinstimmen
Es kommen folgende Abkürzungen vor;

fn. = főnév = Hauptwort

mn. = melléknév = Beiwort

ts. i. = tárgyas ige = transitives Zeitwort

tn. i. = tárgyatlan ige = subjektive Konjugation

h. = határozó = Umstandswort, (Adverb)

L. = lásd = Siehe . . .

lt. = levéltár = Archiv

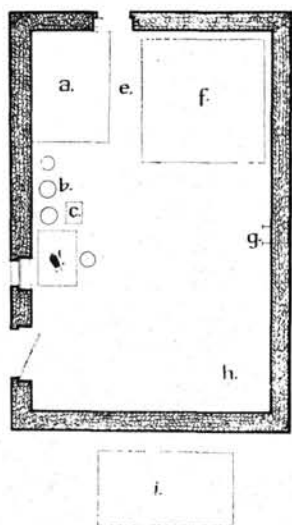
Irreg. = irregistriert

Unter den Hinweisen auf Quellen erscheinen;

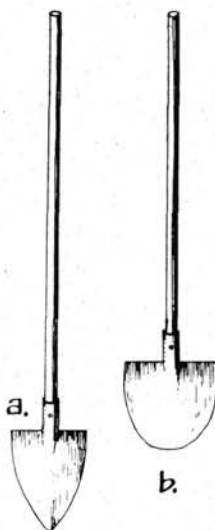
Sp. Nk. Kt. = Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára, Kézirat-
tár = Großbibliothek, Handschriftenarchiv der Wissenschaftlichen
Sammlungen von Sárospatak

Sp. Tud. Gyűjt.Lt. = Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Levéltára = Archiv
der Wissenschaftlichen Sammlungen von Sárospatak

J. Román

1. Agyagház és agyagverem

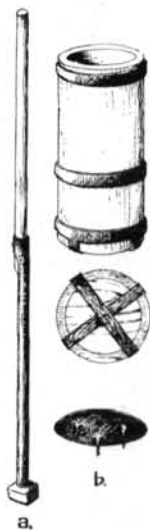
2. Ásó (a) és lapát (b)

Az agyagház alacsony, 6×4 m-es, vályogfalú, cseréptetős épület. Benne: a) tűzhely, b) festékes hordók, v. bödönök, c) tarkázó deszka, d) malom, e) agyagásó szerszámok helye, f) agyagtömb, g) szögek a szelőkések, szelődrótok számára, h) kész edények raktározási helye, i) agyagverem, nagysága $5 \times 2,3$ m.

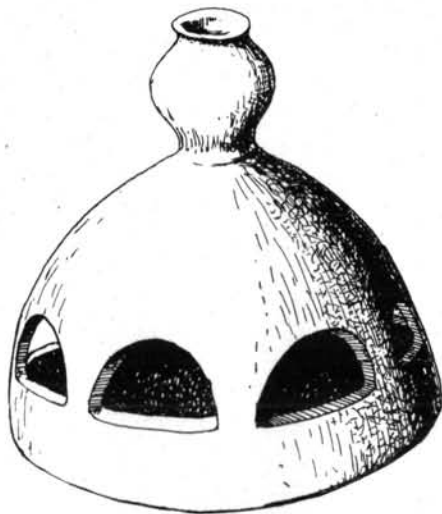
3. Bili

4. Bunkó, v. agyagverő bunkó Feje $8 \times 10 \times 13$ cm nagyságú tölgyfa, nyele 75 cm hosszú akácfa, házilag készül.

5. Bunkó (a) és mozsár (b)

A bunkó teljes hossza 110 cm, nyele keményfa, feje kovácsolt vas. A mozsár magassága 41 cm, cigányok készítették bükkfa törzsből, feneke külön beillesztve, ennek belső oldalára vas lap erősítve, kívül kovácsolt vas abroncsokkal.

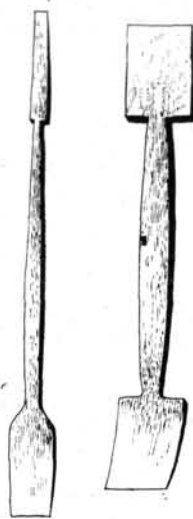

6. Csirkeitató

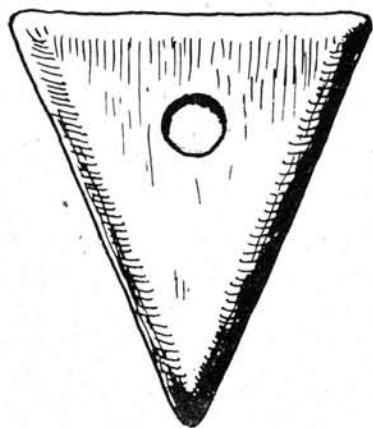
7. Emelő-deszka

120 × 25 × 2,5 cm-es fenyő deszka, házilag készül.

8. Eszterga-kések

A rövidebb 17,5 cm, a hosszabb 19 cm, kovács készíti acélból.

9. Fakés

16 × 16 × 12 cm-es, 0,5 cm vastag szilvafa lap lyukkal. Asztalos készíti.

a.

b.

c.

d.

10. Fenékszög és talp

a) paraszti-tál, b) tejescsupor fenékszöge, c) lapos disztál, d) váza talpa.

a.

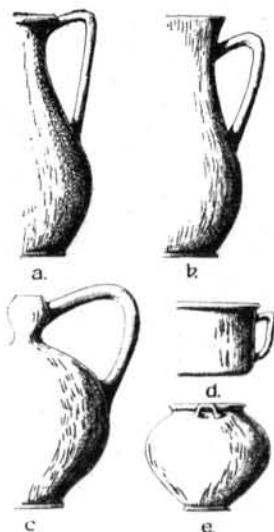
b.

11. Fogó (a) és tűzkaparó (b)
A fogó hossza 100 cm, a tűzkaparóé
123 cm, mindkettőt kovács készíti.

12. Formaprés

Átmérője 34 cm, gipsz-negativ,
házilag készül.

13. Fül-formák

a) Rámásszélű tejescsupor szélire ragasztott füle, b) kihajtottszélű tejescsupor nyakra ragasztott füle, c) butykos-fül, d) lábasfül, e) komaszilke.

14. Gömbölyű-buksza

15. Gurgulya, vagy íróka

Mázás anyagcserépből, lúdtoll szárral, házilag készül.

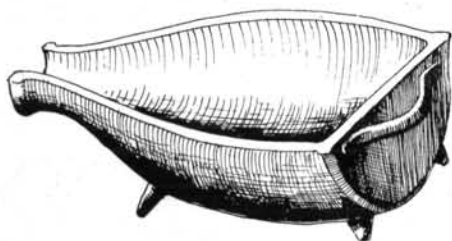
16. Habozó

7,5 × 3,5 cm nagyságú, fogazotttra nyírt keménypapír lap.

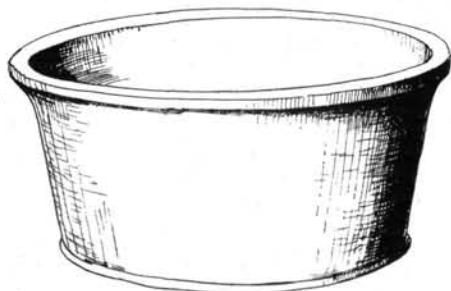

17. Gurgulyahúzások

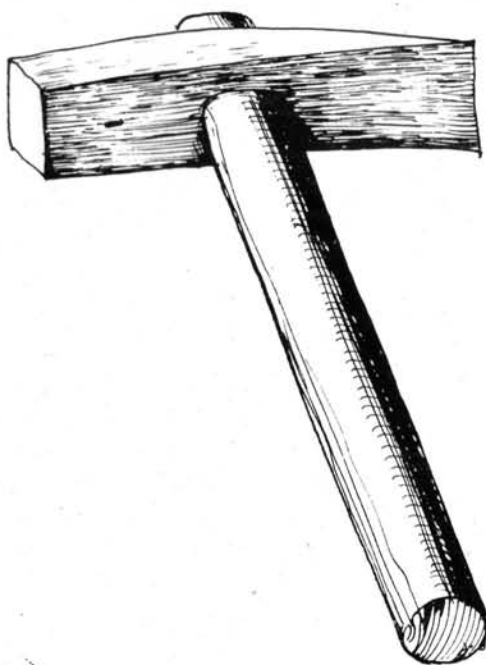
- a) virágelemek kiegészítésére, b) beszegésére, c) elválasztására és önálló díszítőelemekként, d) szelűzgalásként kihajtottszélű tányéron és rájásszélű tálon, e) fülhúzgalásként.

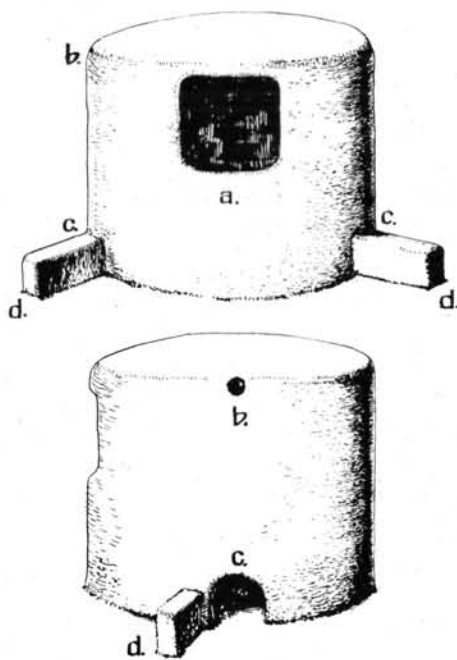
18. Kacsasütő

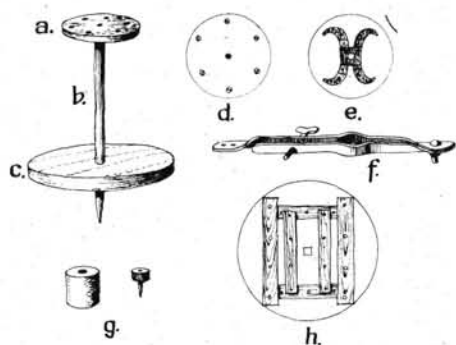
20. Kalács sütő

19. Kalapács
Feje 12 cm hosszú acél, nyele 17 cm hosszú vas.

21. Katlan (előlnézetben és oldalnézetben)
Magassága 2 m, átmérője 2 m. a) pakolószáj, b) szópólyukak, c) tüzelőszájak, d) lábak vagy szélvédők. Házilag készül.

22. Korong és részei

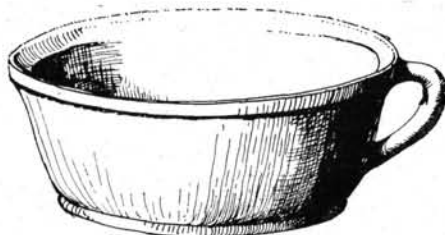
a) korong-tányér, 6 cm vastag, 35 cm átmérőjű tölgyfa lap, b) stanga, 70 cm hosszú, 2×2 cm vastag kovácsolt vas rúd, c) korong talp, 10 cm vastag, 55 cm átmérőjű tölgyfa lap, d) acéllemez a tányér felső lapjára, e) a rák, a tányér alsó lapján, csavarmenettel, f) korongnyak, g) tőke és persely, h) a korongtalp aljának lecezése.

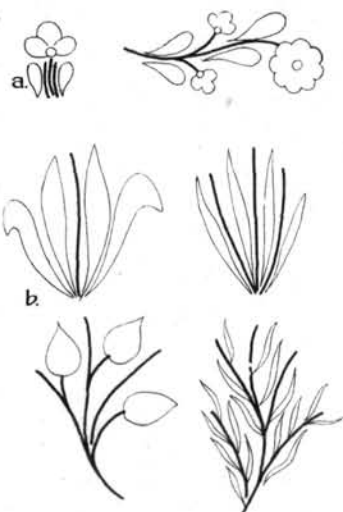
24. Laposfenekű

23. Koszorú paraszt tányérok és tálakon

25. Lábas

26. Levelek
Paraszt motívumokon és naturalisztikus
díszítményeken

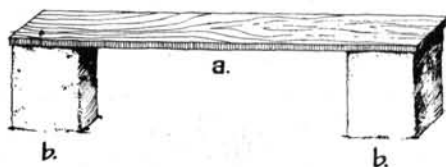

a.

b.

27. Locsoló csupor (a) és szerszámtisztító (b)
Előbbi 3 literes tejescsupor alakú edény, utóbbi
20 cm hosszú, faragott fenyődeszka darab, mind-
kettő házilag készül.

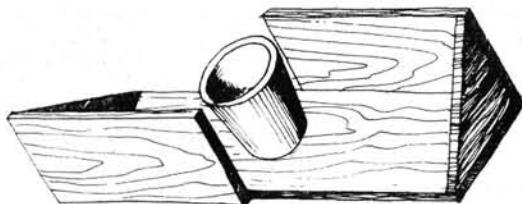
28. Lóka
a) teteje $220 \times 34 \times 3.5$ cm-es fenyődeszka,
b) a lábak $50 \times 34 \times 60$ cm nagyságúak, tég-
lából, sárral tapasztva és meszelve. Házilag
készül.

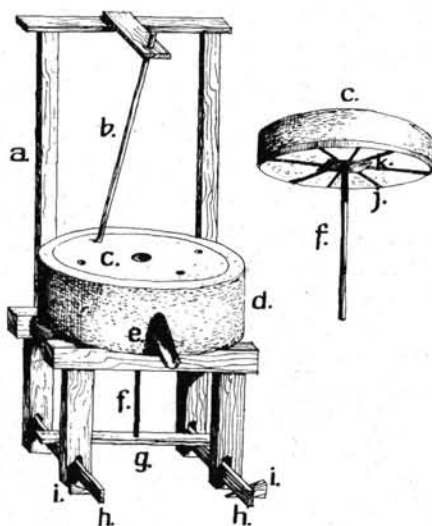
29. Lókavakaró
 16.5×3.5 cm-es kovácsoltvas lap, felső
széle lehajtva, alsó szélén van az éli, fel-
akasztáshozvaló lyuk van rajta, kovács ké-
szíti.

30. Lyukasztó
15 cm hosszú, egyik végén
meghegyezett keményfa
pálcika.

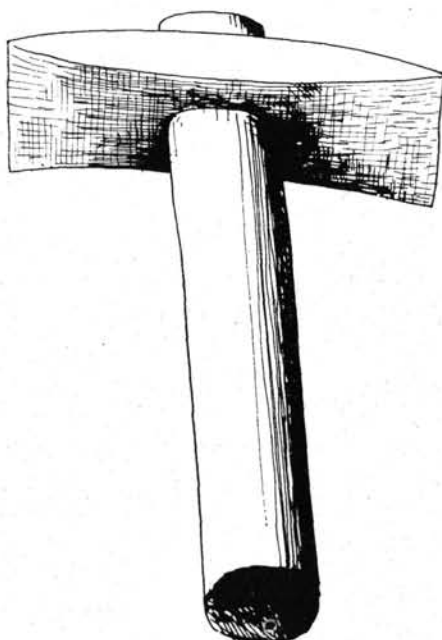

31. Macska
85 × 16 × 13 cm nagyságú gyalulatlan fenyő-
deszka alkotmány, rajta a vízedény mázas
anyagcserépből, mindkettő házilag készül.

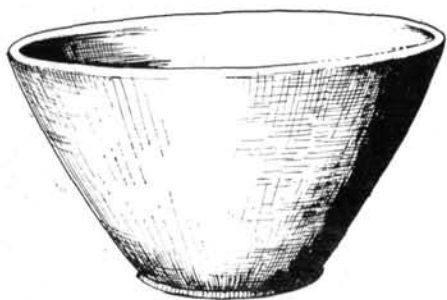
32. Malom

a) állvány, b) malompálca, c) forgó (malomkő)
közepén az emésztővel, d) kád, e) szakáll, f) per-
pence-vas, g) szabályozó, h) szabályozó-lecek,
i) ékek, j) forgó alulnézetben, k) keresztvas.

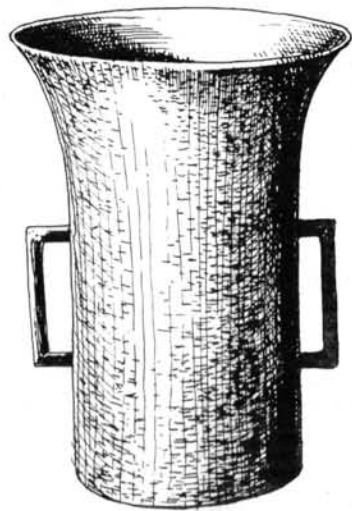
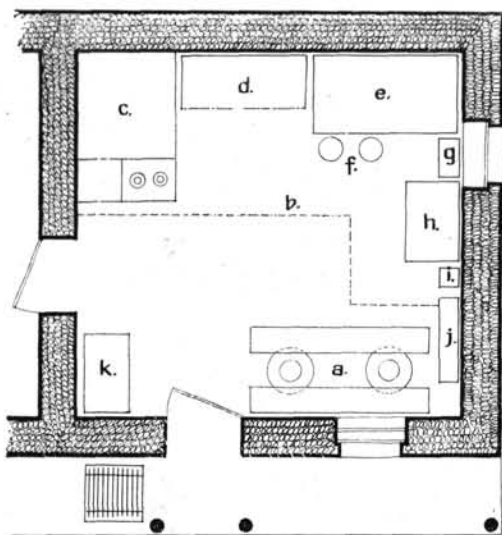

33. Malomkővágó v. kővágó-kalapács

Feje 13,5 cm, acél, nyele 23,5 cm, keményfa.

34. Mázolótál

35. Mozsár
32 cm magasságú, vasból.

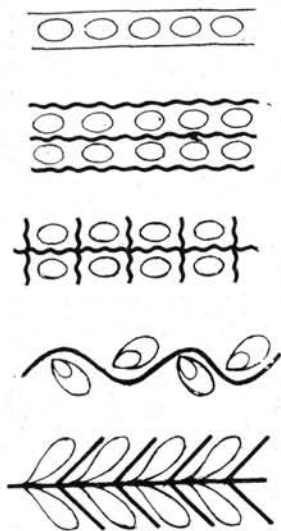
36. Műhely.

a) lókák a korongokkal, b) szárítóállványzat kiterjedése, alatta a konyhaberendezés, nevezetesen:
c) rakott tűzhely, d) díkó, e) ágy, f) karszékek,
g) kis láda, h) asztal, i) hokedli, j) stélázsní,
k) komót.

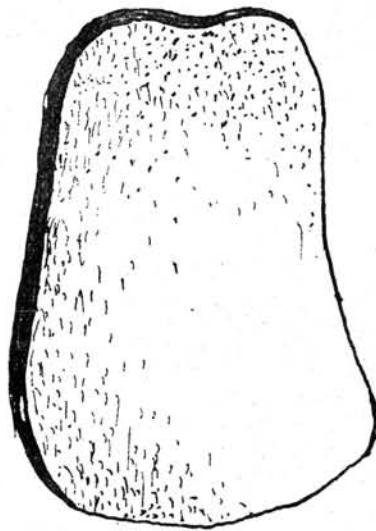

37. Öntőkanál

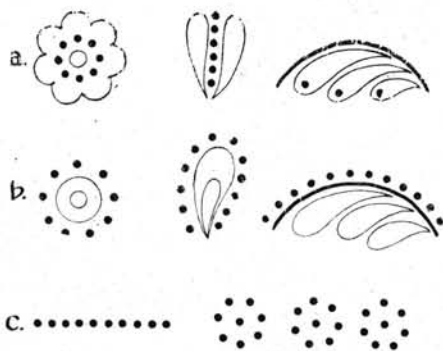
Közönséges zománcos levesszedő kanál.

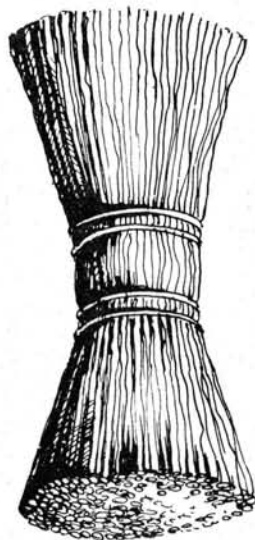
38. Pettyek
Elszórni, szíromlevélszerű pettyektől
a szerves virágmintákig.

39. Pintok
5 x 8 cm nagyságú, téglán, vagy vason kisímitott
kemény bőr, újabban gumi darab az edény beleső
falának lesimítására.

40. Pontozás
a) virágok kiegészítésére, b) beszegésére és, c)
önálló díszítőelemekként.

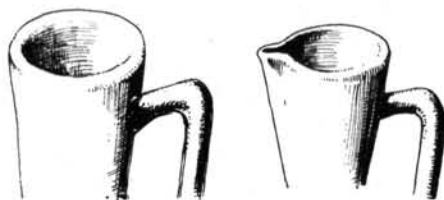
41. Rázó
13 cm hosszú élesmosó köteg, bolti áru.

42. Rögező-deszka
150 × 24 × 2 cm nagyságú fenyődeszka, házilag készült.

43. Simítóbőr
5 × 12 cm nagyságú, puha szattyán darab az edények szélének lesimítására.

a.

b.

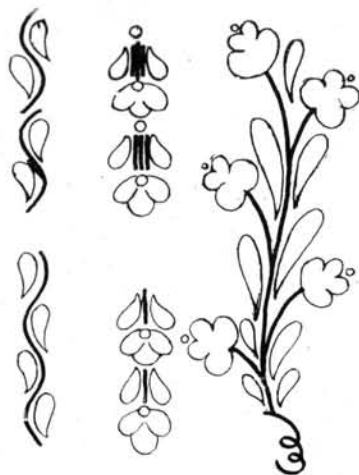

c.

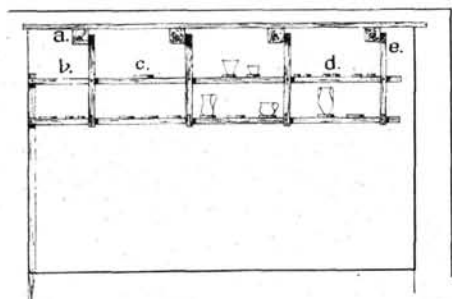

d.

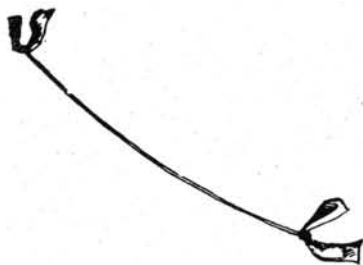
44. Száj-formák
a) kerek-szaj, b) pentyöke-szaj, c) korsó-szaj, d) butykos-szaj.

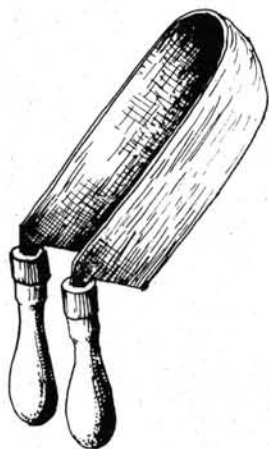
45. Szár
Körbefutó indáktól a naturalisztikus virágszálakig.

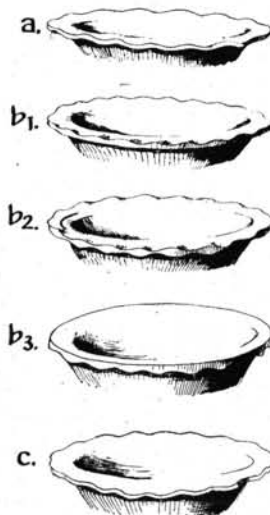
46. Szárító-állvány
a) gerendák, b) állvány-lecek, c) szárító-deszka, d) szárító-lecek.

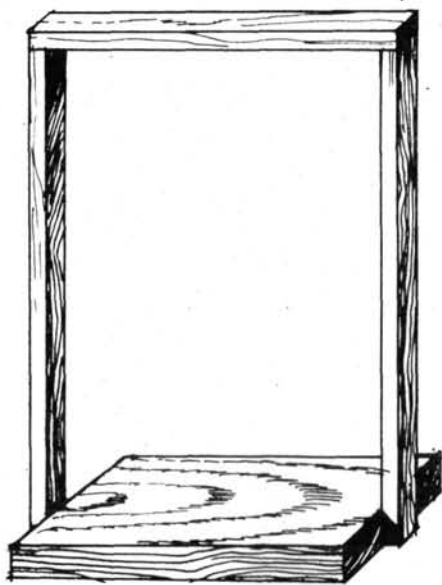
47. Szelődrót vagy agyagszelő
50 cm hosszú acéldrót, két végén rongyból készült fogókkal.

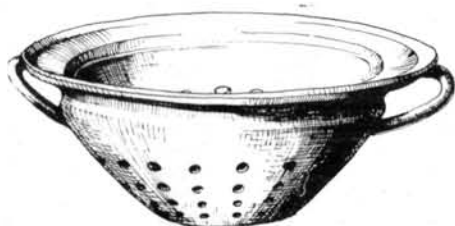
48. Szelőkés
Az éle teljes hossza 45 cm, szélessége 7 cm, a nyelek hossza 12 cm. Az élét kovács hajlítja és edzi kasza darabból, s erősíti fel szorítókarikákkal a házálag készült nyelet.

49. Szel-formák
a) csipkés-szél, b) különféle recés-szélek, c) hajtogatott szél.

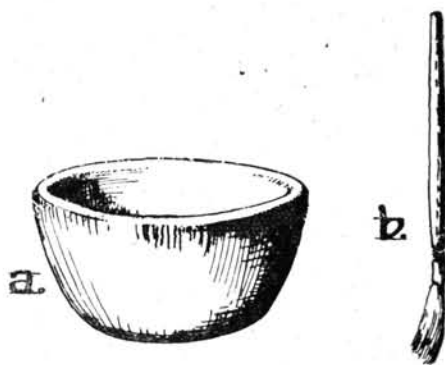
50. Szolga, vagy inas
Magassága 65 cm, szélessége 42 cm, alja
keményfa, kerete fenyőléc, házilag készül.

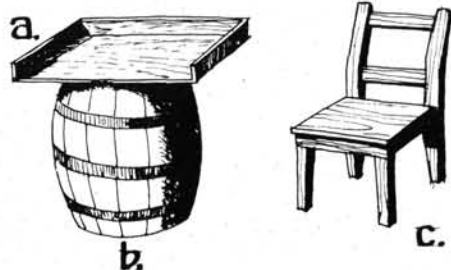
51. Szűrőtál

52. Taposódeszka, v. áztatódeszka.
100×100 cm-es, vastag fenyődeszka lap,
pántokkal összefogva, házilag készül.

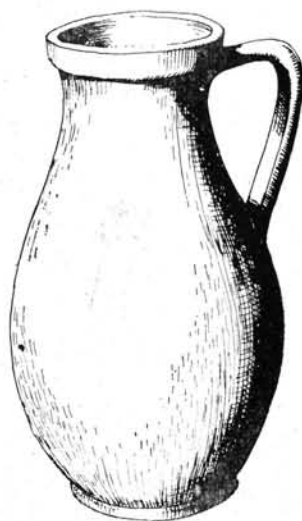

53. Tarkázócserep (a) és ecset (b)
Az előbbi 12 cm száj átmérőjű mázas agyag-
cserep, az utóbbi lúdtollba erősített gyerekhaj,
hossza 15 cm.

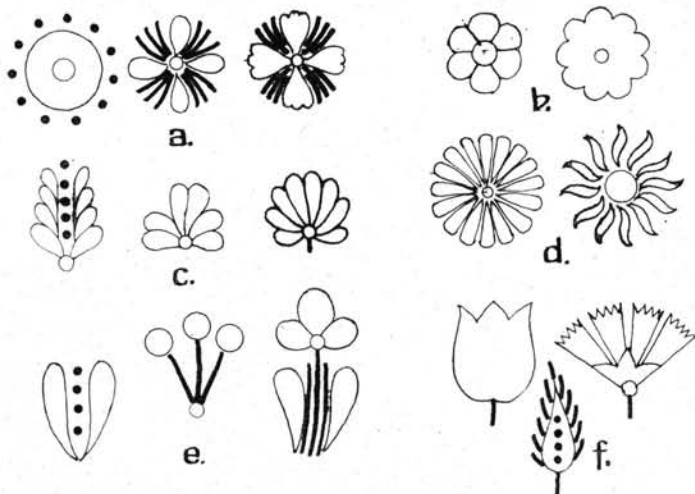

54. Tarkázó-deszka (a), festékes hordó (b), és kis-szék (c)

Az első 40×35 cm-es, vékony fenyődeszka, házilag készül, a hordó 55 cm magas, fa abroncsos festékes edény, a kis-szék ülőlapjának magassága 30 cm, asztalos készíti.

55. Tejescsupor
Széle alá ragasztott füllel.

56. Virágok

a) felülnézetes, c) félig oldalnézetes, e) oldalnézetes parasztedény motívumok és b), d) felülnézetes, f) oldalnézetes naturalisztikus díszítmények.

57. Zurboló

Teljes hossza a szárral és szárnyakkal együtt 35 cm.

A MISKOLCI SAJTÓ A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN*

A közölt részletben a szerző arról tájékoztat: milyen elvek szerint szerkesztették a Tanácsköztársaság idején az akkor megjelenő három miskolci újság két napilap orgánumát, a Miskolci Naplót és A Reggelt.

A MISKOLCI NAPLÓ¹

A lap jellegét és irányvonalát nem fogalmazhatjuk meg találóbban, mint Sassy Csaba tette, aki a „28-as Újság” című szatirikus riportlapjában, jólsikerült újságíró bál után így nyilatkozott:

„Nagyon illedelmes, decenshangú újság. Soha a pikantériának még csak a legtávolibb nyomait sem lehet benne felfedezni. Mosakodik, s fürdik a jó létben”.²

Polgári lap, élvezi a bankárok és nagykereskedők anyagi és erkölcsi támogatását. Alapításától megszakítás nélkül mindvégig a polgárság lapja volt. Annak ellenére, hogy a bankárok és kereskedők támogatták e lapot, a lapban a kispolgárok érdekei erőteljesebben kifejezésre juthattak. Mint független politikai napilap nem tartozott egyik párthoz sem és ezért is dicsekedhetett állandó rentabilitással. Ugyanis vidéken a pártlapok politikai érdekekhez fűződtek és az előfizető, is a párttagságból kerültek ki. A párttagság létszáma sohasem volt annyi, amelynek legszolgálatkészebb támogatása mellett — egy lap hosszabb ideig fenn tudott volna maradni. A Miskolci Napló azt az elvet vallotta: nem párthívekre, hanem *közönségre* van szüksége, nem politikai csatározásokban kell szétforgácsolni az újságíró erőket, hanem a közönségnek érdekes és szenzációs hírekkel kell szolgálni. Ezért mindig tartózkodott a szélsőségektől. Az 1918-as év végén és a 19-es esztendő elején e lapra is hatással volt a szociáldemokraták népszerűsége. (Ami a munkásságra nézve szimpatikus hangú cikkekben, vezércikkekben nyilvánult meg.) De a Miskolci Napló a politikai harcok helyett továbbra is a *tájékoztatást* tartotta elsőrendű feladatának.

1919 újévén vezércikkírója keserű szavakkal kutatja a jövőt:

„Vajúdik az idők méhe, új év van születőben. Végetért végre ez az év is, amely a legtöbb szenvedést hozta ránk. Még nem tudjuk, mit hoz a jövő, de a jelennél nem lehet rosszabb.”

A politikus és polemizáló hangot továbbra is *csak vezércikkeiben* fedezhetjük fel. Laptársai között a *középuton* halad és egész március 21-ig nem lép a forradalom útjára. Hangja mindig udvarias, politikai kérdésekben szemérmes és bátortalan. Feltétlen érdeme a *pontosság* és *frissesség*. Híreit és tudósításait a tényeknek megfelelően tárja olvasói elé. A hírek és tudósítások igaz tolmácsolásában nem ismer tréfát: ilyenkor ha kell, szembeszáll a nagypolgárság érdekeivel is.

*Részlet Párkány László publikálatlan dolgozatából.

Miskolc város történetirői bizonyára hálásak lesznek a Miskolci Napló szerkesztőinek, riportereinek és tudósítóinak, mert a történelmi eseményeket mindenkor *hűen* igyekeznek visszaadni. Így vált a Miskolci Napló a helyi lapok között krónikássá.

Szerkesztőségi gárdája az őszirózsás forradalom után kettéoszlott. A lap felelős szerkesztője, *Fehér Ödön*, a lap tulajdonosa, *Fazekas Sámuel* és *Ludvig Dénes* munkatárs a polgárság haladó rétegének eszméi hordozójává váltak. A Miskolci Napló e maroknyi újságíró gárdája készségesen csatlakozott a Tanácsköztársasághoz; a megváltozott viszonyok nem érték őket váratlanul.

A lap március 22-i vezércikkében így köszöntött boldog olvasóira:

„A piros kalapács a magyar munkásság kezében volt és a meggyötört, kiszákmányolt, megkínzott, jogaitól megfosztott munkásság egyszer, egyetlen egyszer sújtott le, amely meghozta a tisztesség és a munka megdönthetetlen uralmát”.

Itt kínálkozik az alkalom arra, hogy vitába szálljunk Sassy Csaba 1929-ben, Miskolc város monográfiájában megjelent, szűkszavú sajtótörténeti dolgozatával, amelyben mentegetni próbálja a Miskolci Napló egyes újságíróinak forradalmi szerepét. Az igaz, hogy sajtó-népbiztosság vette át a lapok irányítását, az is tagadhatatlan, hogy budapesti újságírók ültek be a szerkesztőségbe, hogy a politikailag felvértezett becsületes, jószándékú újságírók segítségére legyenek. Az említett dolgozat figyelmen kívül hagyja, hogy Székely János és elvtársai csak június első napjaiban érkeztek Miskolcra. Érkezésükről a Miskolci Munkásság alakult Miskolci Napló hírovtatóban számol be; „A forradalmi kormányzótanács megbízásából Miskolcra érkezett Székely János, a Népszava munkatársa, Gyomai Imre, a Vörös Újságtól, Szakasits Antal, a Fáklya munkatársa és Sipos Iván, a kormányzótanács sajtóosztályának előadója.” E hírből kiindulva a Tanácsköztársaság első napjaiban egészen a csehek bevonulásáig (május 2.) a vezércikkeket és lelkeshangú propaganda cikkeket a *lap munkatársai írták*. Nem nagy avatottság kell ahhoz, hogy a kitűnő tollú Fehér Ödön írását ismerjük fel a március 28-i vezércikkben:

„Magyarország szövetkezése az oroszokkal egész Európát fenyegeti — így írnak sóhajtozva az antant lapjai... Csak mosolyogni tudunk a sóhajainkon. Magyarország szövetkezése az oroszokkal egész Európát fenyegeti... Hát ki kényszerített bennünket e szövetkezésre, saját akarattunk akarása, ha nem ők, a győzők, akik megnyerték a háborút, de mohóságukban elvesztették a békét.”

Vérbeli publicisztikai hang, avatott újságíró tollából!

A Miskolci Napló sárguló lapjairól azokat a lelkeshangú tudósításokat sem lehet letagadni, amelyeket Ludvig Dénes református gimnáziumi tanárból lett újságíró jegyzett fel egy diákgyűlésen. E tudósításban felteszi a kérdést; Mi érdekli a diákokat? Válasza egybehangzó a szocializmus eszméivel barátkozó ifjúságéval.

„A régi tanítási rend nem engedett bepillantást a szocializmus tudományába, nem nyújtott természettudományi ismereteket. Pedig az ifjúságot az emberi test szervezete, betegségek, föld, égbolt, csillagok, baktériumok, vegyészet, a technika vívmányai, repülőgépek, robbanómotorok, tengeralattjárók, gőzgépek érdeklik.”

Új hangok pendülnek meg a lap egyik nagyon tehetséges külső munkatársának, Rákos Arnold hegedőművésznek húrjain. A fiatal művész csodálatos merész-séggel és éleslátással cikkezik a Miskolci Napló hasábjain, s mitsem törődik sárcipős, esernyős, fejcsóválgató kollégáival. *Művészet a proletárok szolgálatában* című cikkében lelkesen kiált fel:

„És ma, amikor a művészet a proletárok szolgálatában szegődik, akkor ez nem egy kényszerítő terror hatása alatt történik, de igenis, magából a művészet lényegéből következik, mert hiszen ez most lehet csak igazán mindenkié és most kívánhatja meg az ő legszentebb jogát, hogy mindenki hozzá fel is emelkedjék.”

Fehér Ödön április 12-én a Vörös Katonánapra meleghangú prológót írt, amelyet Palágyi Lajos, a színház igazgatója olvasott fel. Ezekből a példák-ból kiderül, hogy a Miskolci Napló egy-két munkatársát megérintette a proletárforradalom szele. Hogy nem tudtak igaz, harcos íródeákjai lenni e korszaknak, az három szóval magyarázható: vidéki, polgári újságírók voltak. Ezek a haladó újságírók két malomkő között őrlődtek, a nagypolgárság a csehek érkezését áhította, a proletárság május 1-re készülődött.

Ludvig Dénes már május 2-a előtt megtorpant. Március utolsó napjaiban még gorkiji humanizmussal fedezi fel az ember nagyságát;

„Az ember. Mi drága szó. Csókkal dédelgetni való. Ember. Mondjátok csak félhalkul utánam. Muzsikál. Mint a messzi tengerek titokzatos titkú kagylója. Ember.”

Áprilisban már elszomorodik a fürge, éleslátású riporter, hátat fordít a város sorsdöntő eseményeinek és egyetlen egy érzést dédelget: mindenkitől féltett bánatát és szomorúságát. Ez a hang a polgárember meghasonlott hangja, de egyben csendes, bágyadt hadüzenet a munkásság szent ügyével szemben.

A cseh megszállás lehetőségeit nem igen latolgatták a város dolgozói, mert soha nem látott impozáns május 1-re készülődtek. A lapok hasábjain öles betűk hirdették: Vörös májusra készülődjünk! A Miskolci Napló viharelőtti utolsó meleghangú tudósítása még őszinte szándékot, a munkásosztály nagyságát elismerő szándékot hirdetett:

„Káprázatos szép lesz ez a vörös május elseje, emlékeiben maradandó, benyomásaiban feledhetetlen. Ezen a napon az öröm ver tanyát országszerte minden városban, a proletár milliók, akiknek eddig erőszakolt robot volt az életük, amiben sohasem derengett vigasztaló fény. S akik most a vörös május hajnalára virradtak, amelyben minden öröm, minden szórakozási alkalom a vér, az érzés piros színében tündököl és nyílik meg azok előtt, akiktől eddig minden ilyen lehetőség el volt zárva”.

A cseh megszállás előtt ez volt a Miskolci Napló utolsó proletárérmű cikke, amelyet belső munkatárs írt. Ez a lelkeshangú újságcikk hűen kifejezte azt a színpompás készülődést, amellyel a vörös város jelzővel büszkélkedő megyeszékhely május 1-e színpompás megünnepléséhez hívta egy táborba a munkásságot, a parasztságot, a haladó értelmiséget és a szent ügyért lelkesedő ifjúságot.

A vasgyártól a Király-hídig, a Király-hídtól Füzesabonyig minden proletár várta a vörös május első napját, amikor szabadon kiállhat a térre, énekelhet szíve szerint és jelszavait büntetlenül szerte repítheti.

S míg Miskolc népe seregszemlére készülődött, megfélemedezett a csehek közeledéséről. A munkásvezérek, akik elégedetten szemlélték a lelkesedés felszökkenő lángját, maguk is megfélemedeztek a forradalom eisőszámú parancsáról: az eredmények megvédelmezéséről.

A várakozó álláspontot elősegítette még Hodzsa Milán, a Csehszlovák Köztársaság budapesti követe is, aki március 18-án kijelentette:

„Miskolc kivülesik azon a demarkációs vonalon, amely vonalig csapatainknak az entente megbízásából joguk van előnyomulni. Miskolcot ennél fogva csapataink nem szállják meg, illetve megszállják akkor, ha Miskolc a rend és nyugalom érdekében maga hívna”.

A proletárdiktatúra megvalósításán fáradozó Miskolc nem „igényelte” a cseh imperializmus „rendfenntartó” osztagait. Még a polgárság józanabbul gondolkodó köreiben is átmenetileg ildomosabbnak látszott a Tanácsköztársaság fennállása, mint egy esetleges cseh megszállás. Ami pedig a „rendfenntartást” illeti, arról még a munkásság legelszántabb ellenségei is kénytelenek voltak dicsérőleg nyilatkozni. A vasgyári munkásokból alakult polgárőrség példás rendben örködött a város nyugalma felett és így zavartalan légkörben munkálkodhattak a város hívatott vezetői a proletárhatalom megszilárdításán.

A május 2-i események nyersen tárták a város lakói elé a helyzetet; a megyei direktórium megfélemedezett a védelem megszervezéséről és a munkásság felfegyverzéséről. A cseh katonai vezetőség úgy látszik „időzített” támadást készített elő, hogy megzavarja a város proletár népének első szabad májusi ünnepét. A „váratlan vendégeknek” sajnos sikerült is elrontani a sok gonddal és szívvvel megszervezett pirosbetűs ünnep programját. Egyedül a Vasgyár ünnepelt. Míg a városháza előtt május 1-én indulásra kész kürtösökkel, fáklyás hajdukkal és hívatott tisztviselőkkel terhelt batárok sorakoztak, a Vasgyárban a munkás étteremben több ezer ünneplőbe öltözött kérgeskezü munkás tisztelgett a májusi vörös zászló előtt. Délután mozielőadást tartottak a gyermekeknek és ingyen zsemlet osztogattak. S mindert lelki nyugalommal tették, mert a csehek bevonulásához semmi közülük nem volt. A vasgyári munkásság Miskolc átadásába nem egyezett bele.

A Sajószentpéter felé kocsikázó kürtösök és tisztviselők között sajnos, olyan kipróbált harcosok is vállalkoztak a parlamenti tisztségre, mint Groszman Zsigmond.

A Miskolci Napló egyoldalú kimerítő tudósításban számol be az átadás körülményeiről. Krónikási precizitással tér ki minden apró mozzanatra és felsorakoztatja az átadás-átvétel magyar és cseh szereplőit. Véleményt nem fűz az átadáshoz, csak egy-két nappal a bevonulás után szólal meg fájdalmasan Ludvig Dénes;

„Elnémult a telefon szerkesztőségünk asztalán. Úgy belémfáj ez a némaság, s ezt a fájást úgy hívják, hogy megszakadt az összeköttetés. Könyöklőre ejtem a fejem, úgy elgondolkodom: minden szónál beszédesebb ez a némaság. Futnak papíromon a sorok, mivégre, merre, hová?”

E szomorú sorokból kiderül: elnémult a Miskolci Napló éltető telefon hangja, kiapadt a hír forrása, de a sorokban benne reszket afelett érzett fájdalma is, hogy egy idegen nemzet katonái vették át a miskolci lapok irányítását, cenzurázási jogát.

A hírforrások elapadása a friss, eleven jólszerkesztett Miskolci Naplót szinte megbénította. Csekély számú híreit Bécsen, Prágán, Kassán keresztül *harmadkézből* kapta, amelyek többségükben megbízhatatlanok voltak. A prágai hírügynökség nem egyszer továbbított Miskolcra olyan híreket is, amelyek a Tanácsköztársaság összeomlását jelentették. Becsületére váljon: a Miskolci Napló egyszer sem mulasztotta el figyelmeztetni olvasóit arra, hogy *a híreket fenntartással* fogadják.

A lap munkatársai hallgattak. Fehér Ödön elesendesült; a proletáriátusba vetett hite megrendült. Ehhez hozzájárult az is, hogy május 9-én, amikor megnyitotta újból kapuit a Nemzeti Kaszinó, a Reggel munkatársai és néhány jobboldali újságíró gúnyos megjegyzésekkel illették forradalmi magatartásáért. Hasonló élcelődés jutott osztályrészül Fazekas Sámuelnek is, a lap tulajdonosának, ennek az örökké vitatkozó, haladó gondolkodású újságírónak, akinek az újabb fordulat nagyon lehangolta kedvét. A Nemzeti Kaszinó törzstagjainak éledezése közben lelki szemei előtt már lejátszódottnak népszerű lapjának bukása, s a jobboldali konkurenslapok győzelme.

Ludvig Dénes ritkán járt el a szakszervezettől visszaszerzett kaszinóba. Hetenként többször is beült a színház újságírói páholyába és ilyenkor a másnapi hasábokon soraiban ott rezonált a saját maga és minden szerkesztőségi kollégájának megtorpanása, kiúttalansága. A Hejehuja báró bemutatásakor kritika helyett így sóhajtott fel Ludvig Dénes;

„Gondoltam, felsétálok a színpadra, s megkérem a kedves művésznőket, hogy hagyjanak abba éneket és táncot, míg én kimesélem szomorúságomat. S megkérném a kedves közönséget, hogy hallgasson reám. Ne gyilkoltassa magát hazug hejehujákkal, hanem keresse meg szívében azt a kisebb-nagyobb szomorúságot, amely mindnyájunknak a legdrágább és legőrizetebb kincse.”

A cseh megszállás második hetében egyik-másik napilap szerkesztőségében megkezdődik a *szerecsenmosdatás*. A Miskolci Napló nem adja fel elveit; ha egy fél lépéssel tovább is jutott egy polgári lap illendőségi határain, nem tartja szükségesnek a mosakodást. Laptársainak gyakorlatától eltérően nem gyalázza a Tanácsköztársaságot. Május 11-i vezércikkében ezt írja;

„Lehet a rövidéletű kommün uralmának akármilyen rossz emléke, de a hálának nem szabad a polgári érzésekből hiányoznia, ha az akkori vezetésre és a munkásság tevékenységére gondolunk”.

Május 15-i vezércikkében figyelmezteti azokat a polgárokat, akik a cseh bevonulás után mindjárt a másik végletbe estek, akik elbocsátották a bizalmi funkciót betöltő, a szocializálásban résztvevő dolgozókat.

A cseh megszállás idején a Miskolci Napló korábbi rezonőr szerepe megszűnt. A helyi hírlapok között bágyadtan és nagyon határozatlanul tengődött egyik napról a másikra. Az a sorsdöntő esemény, amelynek részesei a Vörös Hadsereg harcosai voltak — igen szegényesen jelenik meg a lap hasábjain. Emőd és Hejőcsaba felől sikeresen előnyomuló Magyar Vörös Hadsereg harcairól és a város visszafoglalásáról

csak május 28-án számol be egy emelkedett hangú belső vezércikkben, amelyet minden valószínűség szerint Schwarcz Árpád, az 1912-ben létesített Miskolci Munkás Újság egykori kiadója írhatott. A cikk nemcsak újságírói tehetségről tanúskodik, hanem alapos marxista felkészültségről is;

„Az imperializmus felkészült hadserege vívta itt nagy csatáját a proletársereggel és a győzelem itt volt, ahol lelkesedés adja forrását a harcos akaratsnak. Ebben az új világrendben, amely a kapitalizmus romjaiból épül ki, ez a harc útmutató arra, hogy mindenkinek mindig ott kell lennie, ahová a munka, a kötelesség parancsolja . . .”

A cikk így folytatódik;

„A második³ miskolci győzelmes csata örök emléke marad a proletár hadsereg dicsőségének. Örök biztató az utódoknak, akik e nagy idő nagy emlékeit fogják olvasni, hogy ezért az új világrendért milyen hősök lettek a munkások, s milyen elszántság és bátorság költözött a szívekbe, mert tudták, hogy miért kell harcolniuk, tudták, megértették, hogy ők egy új világ előharcosai, akikre történelmi feladat hárult.”

A város örömhanga, a munkások harci dicsősége megrettentette a jobboldali sajtó zsurnalisztáit. A Miskolci Napló egy-két munkásérelméi riportere és tudósítója újból teljesértékű munkalendülettel szállta meg az elhagyott posztokat, a várost, vármegyét, törvényszéket, tanügyet. Ezekről a reszortokról megbízható, friss és saját állásfoglalással telített lelkesedéssel megírt híreket, tudósításokat olvashattak a munkások és polgárok egyaránt. Propagandacikk belső munkatárs tollából nem jelenik meg. Fehér Ödön, a lap felelős szerkesztője szabadságolását kéri, Fazekas Sámuel Bécsbe utazik. A lap eszmei irányítását ekkor Szakasits Antal veszi át, aki a budapesti Fáklyától érkezett Miskolcra. Szakasits hosszú ideig szedőként dolgozott egy budapesti nyomdában. Még fiatal korában belépett az Ifjúmunkás Egyletbe és Szabó Ervin rajongó tanítványaként megismerkedett a szocializmus eszméivel. Újságírói zsenijére, publicisztikai módszereire még visszatérünk.

Álljon most itt néhány sor a június 4-én megjelent vezércikkből néhány mesteri mondat, amelyet Szakasits írt;

„CSODÁK

járnak most itt, a könnytől, vértől áztatott bús magyar földön, Bibliai mesék elevenednek meg, legendák kapnak élő életet, álmok szöknek megvalósulásba.

. . . A világ figyelme itt van a magyar mezőknél. A magyar proletáriátus párbját figyelik, mely diadalmasan szállt szembe az imperializmus zsákmányra éhes hadseregével. A győzelem a miénk. És mind a miénk lesz az öröm, az élet, a remény és minden szép ígélet, amiért érdemes a munkásembernek dolgozni és élni”.

A kormányzótanács rendelete alapján június 23-án minden lapot átvett a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja. A Miskolci Napló június 22-én jelent meg utoljára és Miskolci Munkás néven mint pártlap folytatta működését.

A kormányzótanácsnak ez a lépése meghökkentette a Miskolci Napló hírlapíró gárdáját, mert ők hosszú éveken keresztül a polgári társadalom sajtószabadságán és ennek törvényei szerint nevelkedtek. A tanácskormány rendeletét, a rendelet átmeneti jellegét, szükségszerűségét nem értették, nem is érthették. Természetesen jogaik megnyírbálását látták ebben a határozatban és úton, útfélen a lapok „uniformizálásáról” beszéltek. Ha a szó valódi jelentését elemezzük, valóban uniformizálásról, de helyesebben a sokat nélkülözött *pártsajtó* megteremtéséről volt szó. Miskolcnak mérhetetlenül nagy szüksége volt pártsajtóra. Miskolc az 1918-as, 19-es sorsdöntő eseményeket pártsajtó nélkül vészelte át. A Tanácsköztársaság megalakulásakor a két kitűnő munkásvezér, Pelyhe János és Grosszman Zsigmond meglepedeztek a pártsajtó megszervezéséről. Pedig Miskolcon az 1910-es esztendő után a szociáldemokrata pártnak volt már egy igen népszerű hetilapja, amely Miskolci Munkás Újság néven volt ismert. 1919 februárjában már majdnem minden vidéki városban küzdőterre lépett a szociáldemokrata párt lapja, csak éppen Miskolcon nem került sor egy munkáslap megindítására. Ez a körülmény feltétlenül figyelmet érdemel. Okait nem felesleges kutatnunk. Mint már említettük, a miskolci szociáldemokrata párt tekintélye a polgári demokratikus forradalom győzelme után megnövekedett. A sikerek elérésében nagy szerepe volt annak a sajtóhadjáratnak, amelyet a polgári sajtó szélsőjobboldali lapjai egymás ellen vívtak. A *Reggeli Hírlap* — annak ellenére, hogy politikai napilap volt — a szociáldemokraták harcait segítette és bátran felvette a harcot az ellenforradalmi tendenciájú *A Reggel* című lappal. Úgy tűnik, a miskolci szociáldemokrata párt megfelelőnek tartotta a *Reggeli Hírlap* támogatását és ezért nem érezte szükségét egy külön pártlap megindításának. Fenntartás nélkül állíthatjuk, a lapindításnak bizonyára anyagi okai is voltak. A kutató számára az első nagy meglepetést az okozta, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása után a helyi direktórium a három napilap közül egyiket sem alakította át pártlappá. A pártlap bizonyára *érzékenyebben* reagált volna minden olyan politikai eseményre, amelyek a munkásság széthúzását célozták. A csehek három hétig tartó megszállását is elkerülhette volna a város, ha egy jó pártlap kollektív agitátor, propagandista és szervezőként lép fel.

Miskolc délutáni lapjának, a Miskolci Munkásnak hasábjain június 24-e után új szín, elevenesség, lüktetés és igazi proletárhegemónia harsogott. A fejlécre felkerült az eddig hiányolt impresszum; a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának délutáni lapja. E naptól kezdve minden példány a cím felett Marx örökérvényű ígét is hirdette; Világ proletárjai, egyesüljetek!

Június 25-én a Szocialista-Kommunista Párt végrehajtó bizottságának kebelén belül megalakult a miskolci pártsajtó szerkesztőbizottsága, ahova beválasztották Kállai Gézát, Reisinger Ferencet, Schwarcz Árpádot. (A felsorolt szociáldemokrata munkásvezérek írták, szerkesztették az 1912-ben megjelenő Miskolci Munkás Újságot.) Határozat született az elméleti cikkek megírásával kapcsolatban is; „Az elméleti íránycikkeket Miskolcon a *helyi sajtó* kiválókatott emberei és a kormányzótanács által Miskolcra delegált újságírók végzik, Szakasits Antal és Sipos Iván vezetésével.”⁴

Fehér Ödön június 27-én szabadságra ment, a lap szerkesztését hivatalosan is átvette Szakasits Antal. Vezetésével új, kitűnően megírt, jólszerkesztett lap köszöntött nap mint nap az olvasókra. Választékosságára jellemző, hogy a helyi reszortok — megye, város, törvényszék, tanügy — színes feldolgozásán kívül új rovatok kezdtek meg hódító útjukat, olyan rovatok, amelyek már a pártsajtó jegyeit viselték magukon. Ilyen állandó rovat volt a Szocialista Kultúra és Szocialista Iskola. Mindkét

rovat hasábjain értékes elméleti cikkek láttak napvilágot. Például; Mit olvassanak a proletárok? Szocialista színházat! A parasztság felszabadítása, Kereskedelem a kommunista társadalomban, A nők felszabadítása, Kommunista gazdaság, stb.

A három miskolci napilap közül egyedül a Miskolci Munkásnak sikerült az igazságnak megfelelően, történeti hűséggel feldolgoznia a diósgyőr-vasgyári munkásság cseh megszállás előtti és utáni magatartását. A lap — A diósgyőr-vasgyári munkásság szabadságharca cseh uralom alatt címmel — folytatásokban számolt be a munkásság példamutató magatartásáról. Ez a cikksorozat történelmet rögzít, ezért az igazsághoz hű krónikát nem érdektelen lejegyezni:

„Amikor március 21-én a proletárforradalom kitört, a vasgyári munkásság a legnagyobb lelkesedéssel és a legnagyobb természetességgel állott a proletárdiktatúra zászlaja alá. Az országban itt alakították meg először a munkászázlójukat. Amikor a Vörös Hadsereg helyzete Mikole körül bizonytalanná vált, a vasgyári munkásság volt az, amelynek nagyon sokat — talán mindent — köszönhetünk. Garadnán a cseheket 90 vasgyári munkás hetekig tartotta föl sikerrel. Amikor a Vörös Hadsereg Sajószentpéternél megkezdte visszavonulását, ismét a vasgyári munkásság karhatalmi zászlójára hárult a feladat, hogy Miskolcon és a Vasgyárban a közbiztonságot megőrizze.

A város megszállása után néhány nappal megérkezett Krisko Bohus, csehszlovák kormánybiztos, miközben a diósgyőri műúton két század cseh katona felfejlődött és megszállta a gyárat.

Krisko kijelentette, hogy a gyár a csehszlovák állam tulajdonába megy át. A munkásság vezetői tiltakoztak ez ellen, s kijelentették, hogy magukat továbbra is a *Tanácsköztársaság* tagjainak érzik és vallják.

Krisko azonban ragaszkodott előbbi kijelentéséhez és hozzátette, hogy a gyár hivatalos nyelve ezentúl a szlovák lesz és mindenkinek meg kell tanulni szlovákul.

Ennek hatása alatt a Vasgyárból százas csoportokban szöktek át a munkások Emődre, ahol jelentkeztek a Vörös Hadseregbe való felvételre. Mintegy 7 ezer ember hagyta el a gyárat és átszökött a Vörös Hadsereghez.

Hiába osztogatott Zincone olasz tábornok, olasz narancsot a munkások között, a munkások nem álltak munkába a cseh uralom alatt.

A Vörös Hadsereg május 21-én megkezdte támadását. Diadalmámmal fogadták a győzelmes vörösöket. Virággal és étellel kedveskedtek mindenütt a győzőknek. Sok helyen a fáradt vörös katonák helyett mentek ki biztosító osztagul a hegyekbe. A Vasgyár is segítette a vörösöket, ahogyan az tőle tellett: olajjal, élelmiszerekkel, ágyuk, fegyverek, páncélvonatok, autók javításával. Beláthatatlan horderejű volt a gyári munkásság akciója, mind erkölcsi, mind anyagi téren.”⁵

A Miskolci Munkás a Tanácsköztársaság bukásáig igyekezett betölteni a pártajtó szerepét. A napi híryanagon, tudósításokon és riportokon kívül rendszeresen közölt elméleti cikkeket, amelyek oly nagyon hiányoztak a cseh megszállás előtti időszakban. Ezek az elméleti cikkek foglalkoztak a nkmuássággal, parasztsággal, értelmiségek szocializmusban elfoglalt helyével és egymáshoz való viszonyával. A lap utolsó száma augusztus 3-án került utoljára az olvasók asztalára, amely mindössze két oldalon adta hírül a tanácskormány lemondását.

A Miskolci Napló június 22-én abbamaradt sorszámaival szeptember 25-én jelent meg újra. A lap megjelenése alkalmából a proletáriátus ügyétől messze sodródott felelős szerkesztő Fehér Ödön a következő vezércikkkel indítja útjára a lapot:

„Fenn lobog újra a haladó gondolkodású polgárság zászlaja, amelyet csak a vad terror dühe tudott sarokba állítani, fennen lobog újra.”

E sorok írója úgy véli, sikerült megmutatni a Miskolci Napló szerepét a Tanácsköztársaság napilapjai között. A Miskolci Napló haladó gondolkodású maroknyi újságíró gárdája — ahogy ez a későbbiek során kiderül — megmarad polgárnak. A lap október 1-én egyik szerkesztőségi cikkében azzal dicsekszik, hogy munkásait nem tudták „kommunizálni.” Bátran állíthatjuk, hogy a Tanácsköztársaság idején senkinek sem volt szándékában a polgári újságírókat „kommunizálni”. S ha valakinek eszébe jutott volna ilyesmi, utólag csalódottan állapította volna meg, azokat az embereket, akik hosszú évtizedeken keresztül a polgári társadalomból éltek, a burzsoázia ideológiáját szolgálták, azok a legnagyobb szimpátia föltételezése mellett sem tudtak volna 133 nap alatt a munkásosztály odaadó harcosaivá válni.

Az elmondottakhoz hozzá kell még fűzni, hogy mindezek ellenére a Miskolci Napló a Tanácsköztársaság ideje alatt *pozitív* szerepet töltött be. Pontos hírszolgálat, jónevű tudósító gárdája időben és mindenkor a tényeknek megfelelően tájékoztatta a várost és a megyét a tanácskormány rendeleteiről és intézkedéseiről. Laptársai között egyedül a Miskolci Napló volt az, amelyet a Tanácsköztársaság idején a leglelkiesmeretesebben korrigáltak és így a legkevesebb sajtóhibával jelent meg. Tördelési és szerkesztési elveit egyedül csak a Reggeli Hírlap múlta felül. Stílusa és nyelve mindig érthető és világos volt. A proletárok számára írt propagandacikkek és riportok érthetően és világosan szólottak az olvasókhoz. Gazdag hírovata mindenkor példamutató lehet még fővárosi lapok számára is. Kezdő újságírók e jólszerkesztett hírovatból megtanulhatják, miképpen lehet nagyon sok mindent elmondani mindössze egy-két hasábon. A Miskolci Naplónak az is nagy érdeme, hogy hasábjairól történelmet lehet írni.

A Miskolci Napló bármennyire is polgári lap volt a Tanácsköztársaság előtt, a Tanácsköztársaság alatt figyelemre méltó missziót töltött be a város és megye közéletében.

A REGGEL⁶

Sassy Csaba Miskolc város monográfiájában megjelent sajtótörténetében a lappal kapcsolatban a következőket mondja;

„A világháború alatt az „A Reggel” közkedvelt, eleven sajtóorgánium volt. Népszerűsége — mégis 1919 tavaszán volt a legnagyobb.”

Ebből a megállapításból nem derül ki pontosan, hogy Sassy Csaba a Tanácsköztársaság alatti „Virradattá” alakult A Reggelre gondolt, vagy arra a sorsdöntő eseményre, amelynek nyomán országszerte ismert lappá vált a miskolci „A Reggel”.

A polgári demokratikus forradalom után e lap irányvonala egyre világosabbá vált a város és megye lakói előtt. Szerkesztőségi gárdája — egy-két kivétellel — még a polgári demokrácia eszméivel sem voltak hajlandók megbarátkozni. Így különösen az őszirózsás forradalom győzelme után vált nevetségessé a lécs alatti megjelölés: az „A Reggel” független politikai napilap. Objektivitásban egyáltalán nem követte példamutató laptársát, a Miskolci Naplót. Mindössze csak az első oldalon hozott idegen és saját tudósítói hírandagot. A belső oldalakon dült a csatározás, a polemia, amely legtöbbször a szociáldemokratákra és a kommunistákra irányult.

„A Reggel” támadásokban odáig merészkedett, hogy a miskolci és diósgyőrvasgyári munkásoknak együttesen kellett fellépni és demonstrálni az ellenforradalmi lap ellen. Ez a demonstráció napjainkig is egyik legérdekesebb történelmi mozzanata a miskolci munkásmozgalomnak. A történet visszanyúlik az 1919-es esztendő elejére. Január és február végén komoly sajtópárharc indult „A Reggel” és a Reggeli Hírlap hasábjain. A Reggeli Hírlap ellenforradalminak bélyegezte laptársa magatartását, amely mindenkor kész volt támogatni a polgárság érdekvédelmi szervezetét, a Polgári Egyletet. A vitában résztvettek a miskolci és a diósgyőri szociáldemokrata párt vezetői is. Duszik Lajos „A Reggel” egyik cikkírója „A miskolci szociáldemokrata párt vezetőségéhez” című cikkében ekképp fogadja védelmébe a nagypolgárságot;

„Nem lehet igazság, hogy az adózó és a háború szenvedéseit szenvedett polgárságot leszoríttassák a közélet arzenáljáról.”

Majd látni fogjuk, hogy erre a nyílt ellenforradalmi színvállásra miként reagált a munkásság és mit határozott a szociáldemokrata pártvezetőség. Előljáróban álljon itt a nyomda személyzetének megjegyzése, amelyet a Duszik-cikkhez fűztek;

„E cikket, amely kifejezetten a szervezett munkásság és a forradalom vívmányai ellen íródott, kiszedtük, igazolásul annak, hogy a lap szedőszemélyzete senkit sajtószabadságában gátolni nem akar.”

A miskolci és diósgyőrvasgyári szociáldemokrata párt február 12-én népgyűlést hívott össze, ahol képviseltették magukat a megye kisüzemi és paraszti dolgozói is. Mintegy 35–40 ezer ember gyűlt össze a városháza előtt, hogy meghallgassák a munkásvezérek szónoklatait és még egységesebbé kovácsolják a szervezkedő ellenforradalmárokkal szemben a munkásság sorait.

Az ellenforradalmárok felbéreltek egy katonatisztet, a ki riasztó lövéseket adott le, mire a tömeg fejvesztetten menekült a Szinva medrébe, hogy ott oltalmat találjon magának. E menekülés közben nagyon sokan megsebesültek.

Ez az esemény sokáig foglalkoztatta a helyi sajtó munkatársait. „A Reggel” szerkesztősége látva a szervezett munkásság hatalmas erejét, taktikát változtatott. Cikkezések kezdődtek arról, hogy „A Reggel” újságíró gárdája a sajtószabadság elvét vallja és nem érzi magukat ellenforradalmároknak. Ugyanakkor egy-két hízelgő megjegyzéssel megnyugtatták a szociáldemokrata vezetők lelkiismeretét. Reisinger Ferencnek például imponált az a taktika, amely szerint „A Reggel” újságíró gárdája a kommunistákat kiáltotta ki ellenforradalmároknak.

A lapot dr. Hoványi Kornél szerkesztette. Képességeit tekintve a vidék legjobb újságírói közé tartozott. Újságíróskodott Aradon, Szegeden, Budapesten. A Budapesti Naplóban 1911–12-ben élesen támadta a fővárosi rezsimit, amiért Budapest törvényhatóságának utasítására a székesfőváros tanácsa sajtópert indított ellene. Ez a per Hoványi felmentésével végződött. Ezután Pestről Miskolcra jött, ahol átvette „A Reggel” felelős szerkesztői pozícióját. Miskolcon is a városi közigazgatást támadó cikkeivel tűnt fel. Miután megerősítette pozícióját; a város többi tiszttség betöltésére meghívta — megszűnt a városháza kritikusának lenni. Hoványi Kornélnek, a munkásság szervezett összefogása nyomán félre kellett állnia. 1919. február 18-án a lapot átveszi a miskolci Radikális Párt. A pártvezetőség Koller Ferenc haladó szellemű zeneiskolai igazgatót kéri fel a felelős szerkesztői tisztség betöltésére. Koller Ferenc éppen hogy csak hozzáfogott a lap átszervezéséhez, amikor kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

A sajtónépbiztosság a rosszemlékű lapot megszünteti. Március 23-án Miskolci Vörösújság címen jelenik meg a lap Kóródy Béla és Szini Imre szerkesztésében. A lap a helyi szociáldemokrata párt lapjaként kezdi meg működését. Már az első számon olvashatjuk a fejléc felett: Világ proletárai egyesüljete! Szerkesztési elvei hasonlóak a budapesti Vörös Újsághoz. A miskolci Vörös Újság március 26-ig állt fenn, március 28-án a következő direktóriumi indoklással alakult át Virradattá;

„Miután a miskolci szociáldemokrata pártnak hivatalos lapja nincs, a miskolci Vörös Újság nevét megváltoztatni volt köteles.”

A Virradat kötelékében „A Reggel” munkatársai folytatták újságíró tevékenységüket, természetesen Hoványi Kornél nélkül. Ennek a lapnak hasábjain vette kezdetét egy olyan példátlan szemforgatás, képmutatás és hazudozás, amely külön tanulmányozást érdemelne. Jármay Emil, a kis gentri, lovaglopálcás újságíró fióka „Csak őszintén” című cikkét eképpen kezdi;

„Te voltál, vagy és lesz az úr, Te győztes elvtársam, mert a régi úri állatoknál Te ezerszerre tökéletesebb és igazabb vagy!”

Az olvasók előtt úgy tűnt, hogy még Jármynál is nagyobb hipokrita dr. Láng Lajos „jogászlelkű” újságíró. Már itt nyomban le kell rögzíteni: Láng Lajostól távol állt minden hipokritizmus. Ő a proletár újság hasábjain is nyílt ellenforradalmat szervezett. Módszereit érdemes szemügyre venni;

„Öntudatos proletár

Öntudatos és dolgozó embernek ma egy kötelessége van, hogy proletárnak érezze magát”. (!?) — írja egyik belső cikkében a március 30-i számban Láng Lajos. Nem szükséges oknyomozói készséggel rendelkezni ahhoz, hogy e sorokból megállapíthassuk: a cikkíró szótárában a „proletár” szó egyet jelent a „polgár” szóval.

A miskolci sajtó nemesebb érzésű újságírói, a helyi sajtónépbiztosság nem figyelt fel Jármay, Láng és Kóródy Béla kétesértékű, ellenforradalmi célokat szolgáló cikkezéseire. Pedig mind a hangnem, mind a témaválasztás roppant figyelemkeltő. Láng Lajos például „A szocialista tartalékos tiszt” című belső vezércikkében a következőket írja:

„Ne nézzetek kávéházi ablakokból tétlenül, rideg közömbösséggel a pályaudvarra menetelő vörös menetszázadok után. Ne engedjétek v e z e t ő k é z nélkül munkástestvéreiteket (!) az ellenség tüze elé.

... Letűnt korszak ifjú zászlósai, hamvasarcú volt hadnagyai nem remeg lelketekben egy fájdalmas húr, a közös ősanya, a Vörös Magyarország hív benneteket!”

A kutató érzése nem csal, mert lám; 1919. szeptember 25-én az ősanya, a Vörös Magyarország Láng tolla alatt ezeréves Magyarországgá alakul át.

Jármay, Láng, Kóródy és dr. Kovács József a Tanácsköztársaság első heteiben megjelent cikkei nyomán gondolunk szomorúan arra: mily nagy kár, hogy nem vette át ezt a lapot a párt és nem szervezett egy olyan újságíró gárdát, amely hű a proletariátus ügyéhez.

„Fuge! Tace! Quiesce!” — e jelszót irták zászlajukra a Tanács köztársaság alatt az ellenforradalmi újságírók. Római katonák, — keresztényüldözés, — Arseneus egyházatya. — Régi bevált módszer a forradalmak idején e jelszóhoz menekülni. A tanácskormány 133 napos uralma alatt sajnos nem volt ideje a proletariátusnak latin könyvet forgatni. Pedig, ha valaki felfigyel a veszélyes jelszóra, akkor az ellenforradalmi taktika: fuss, hallgass, pihenj! jelszavaira bizonyára proletáröklök válszoltak volna.

A Virradat ellenforradalmi újságírói között egyedül hadakozott Szini Imre, az egyetlen kommunista újságíró. Szini és Kóródy szerkesztésében indult a Tanácsköztársaság első napjaiban a „Miskolci Vörös Újság”. Már említettük, hogy az újság néhány példányából kitűnik: a szerkesztés és az elvi irányvonal tekintetében példamutató lapírásnak, a budapesti Vörös Újságnak nyomdokain akar haladni.

Szini nem volt képes megbirkózni az ügyvédek, papok és papjelöltek hadával. Amikor a csehek bevonultak Miskolcra, a felujjongó „Virradat”-beli újságíró gárda nyomban lehántja magáról a vörös leplet és ellentámadásba megy át. Szini Imre néhány nap múlva kilép a „Virradat” kötelékéből.

Május 2-án, a cseh megszállás napján a „Virradatból” két rendkívüli kiadás lát napvilágot. Természetes, hogy már az első rendkívüli kiadás fejlécéről számúzték a proletárok jelmondatát. Láng Lajos május első hetében — Zinecone Attilio olasz tábornok jóindulatára és a cseh katonák fegyvereire támaszkodva — cikkeiben megkísérli kettészakítani a város munkástáborát.

Május 7-én ezt írja;

„A miskolci munkásság már az úgynevezett Tanácsköztársaság mézeshetében látta, hogy itt a szociáldemokrácia egy morganatikus házaságot köt, amelynél nemcsak a párt erkölcsi hozománya mehet veszendőbe, amely meg is áthatja az ország sirját.”

Ez a gyűlölködő jogász-cikkíró az izléstelenségekben sem ismert határt. Nem rendítette meg az a tudat, hogy a nemzet ezer sebből vérzik; Miskolcon a csehek, Tiszántúlon a románok, délvidéken a szerbek szívják a nemzet apadó vérért. Ő szitkozódott és személyeskedett. Egykori jogásztársát Jászi Oszkárt (Kún Béla tanácsadó-ját) Stréber Jakobovicsnak, a többi proletárvezért Új hitvalló Ivornak, Jingli Gáspárnak, Proletár Ilonkának csúfolta.

Dr. Kovács József? május 11-én megjelent cikke: Egy pár szó a sajtóról — felmérhetetlen károkat okozott. A Nemzeti Kaszinó törzsgárdája perfidiával vádolta a miskolci hírlapíró társadalom egyik-másik tagját. Emellett Kovács József említett cikkében a polgári lelkiismeret itt-ott szunnyadozó paraszát szítja fel;

„Amióta a sajtó mesterséggé lett nálunk, azóta a hivatásos újságíró fogalmát is feltalálták. Pedig az újságírásnál nem is a hivatásszerűség fontos, hanem a hivatottság. A hivatottság nemcsak a képességet, hanem a gerincet, a jellemet, a megbízhatóságot, a meggyőződést jelenti. S jelenti azt, hogy a hitehagyás, az elvek elárulása — a meggyőződésnek árubabocsátása a közéletben — éppen olyan súlyos bűn, mintha a felvilágosítás, a szellemi irányítás fáklyavívői akár terror hatása alatt, akár gyávaságból, akár bizonyos érdekből mást hirdetnek, mint ami a lelkükből sugárzik, mint ami ember-társaik boldogulását jelenti.

... A megtévesztettek pedig ismerjék fel végre, kik hát az igazi szellemi vezérek és lássanak tisztán, kiknek a szavai után indulhatnak."

A cikk célba talált. Dr. Dévényi Miklós, Fehér Ödön, Fazekas Sámuel, Ludvig Dénes kedvükzegetten térnek meg lassú bűnbocsánatra. Sajnos e cikk olyan mértékben tántorította el a szimpatizáló polgári újságírókat a proletariátus ügyétől, hogy a Vörös Hadsereg győzelmes visszatérése után már csak egy-két fiatal miskolci polgári újságíró lép újból küzdőterre.

E kérdés vizsgálódása közben megint alkalom kínálkozik arra, hogy vitába szálljunk Sassy Csaba sajtótörténeti dolgozatával, aki azt a megállapítást teszi, hogy a Miskolcra érkező budapesti újságíróknak nem sikerült a helyi lapokat „forradalmasítani”. Már említettük, hogy a budapesti újságírók csak június elején — a miskolci pártlapok megszervezésének idején — vették át a helyi lapok irányítását. A helyi újságírók haladó csoportját nem a budapesti újságírók „forradalmasították”, hanem a történelmi események és a forradalom útjára lépő diósgyőr-vasgyári és miskolci munkásság. Tétélezzük fel, hogy Sassy Csabának igaza van. Felmerül a kérdés, akkor miért volt szükség Kovács József két és félhasábos belső vezércikkére. Kissé csodálkozunk az egykor bátorhangú Sassy Csaba állásfoglalásán, aki 1919 februárjában maga is sziporkázó versben köszöntötte az orosz proletárok győzelmét és nagyszerű haditetteit. Úgy gondoljuk, a miskolci újságírók Tanácsköztársaság alatti szereplésére reflektorszerűen világít rá Láng Lajos 1919, szeptember 30-án megjelent vezércikke:

„A szovjet alatt megjelent helyi lapok politikájának felülbírálása akár a nemzeti érzés, akár az ethika szempontjából semmi esetre sem egy röpirat⁸ feladata, ez egy épp olyan fontos, mint kényes kérdés, s ennek már úgy a sajtó, mint annak munkásai érdekében, nem egyoldalú röpiratok útján, hanem a megfelelő módon kell megtörténnie.”

A cikk így folytatódik;

„Valamennyi lapnak és lapvállalatnak a felülvizsgálását kérjük.”

Nem festenénk világos képet a miskolci sajtó történetéről, ha elmulasztanánk kijelenteni: a miskolci újságírók egyrésze polgári volta ellenére május 2-ig szívvel-lélekkel támogatta a Tanácsköztársaság helyi szerveit és egyetértett a proletariátus uralmi rendszerével. E megállapítás rögzítése után ismételtelen nem szabad megfedkezni arról, hogy az említett hírlapírók egy gyárváros tövében és egy 80 ezer lakosú munkás-kisiparos városban kezdték meg és folytatták újságírói tevékenységüket. A diósgyőr-vasgyári és miskolci munkásosztály presszionáló hatása elől nem térhettek ki sem a baloldali, sem pedig a jobboldali lapok.

Feltétlenül hasznosnak látszik, ha megvizsgáljuk: miért kérte az „A Reggel” újságíró gárdája valamennyi miskolci lap felülvizsgálását. Ennek csak kizárólag politikai okai lennének? Távolról sem. A Reggeli Hírlap történetének elmondása során látni fogjuk, hogy a lap konkurrenciát jelentett a kevesebb példányszámban megjelenő „A Reggel” számára. A lap szerkesztői úgy vélték, hogy szükségszerűnek látszik állandóan felemlegetni a Miskolci Napló Tanácsköztársaság alatti szereplését és a Reggeli Hírlap balratolódását. Az említett politikai szituációt olyképpen szerették volna megnyergelni „A Reggel” szerkesztői, hogy — a megváltozott viszonyoknak megfelelően — a két anyagilag rentábilisabb laptársat leszorítsák a küzdőtérrel.

A „Virradat” cseh megszállás alatti karrierje egyre magasabbra tör. Május harmadik hetében már a rosszemlékű „A Reggel” megindítását határozták el. A lap

meg is jelent május 20-án; szerencsére csak az említett napon jelent meg, egyetlen egyszer, mert május 21-én az előrenyomuló Vörös Hadsereg katonái elől a főkolompos Láng Lajos kíséretében a csehekkel együtt Kassára menekült. A „Virradat” és a május 20-án megjelent „A Reggel” ezzel befejezte pályafutását és csak a Tanácsköztársaság bukása után, szeptember 25-én indult meg újra. Ezen a napon a megtévesztett szociáldemokraták is olvashatták az „A Reggel” burzsoá-demokratikus forradalom alatti szerepét;

„A Reggel” már a forduló év első hónapjában ott állott a törvényes rend, tehát a nyílt ellenforradalom szolgálatában, s ettől a missziótól sem a tavaszi nagy vasárnapi tüntetés, sem a bojkott és indexre tétel el nem tántorította.”

Igen, e megállapítással mi sem szállunk perbe. Csak még annyit fűzünk a lap működéséhez: e lap sem került el a szélsőjobboldali lapoknak kijáró népszerűtlenséget és az anyagi támogatás hiányát. „A Reggel” olvasótáborát párthívei tették ki, ez a tábor a nagypolgárság, a földbirtokosok és a papság rétegeiből tevődött össze. Ez a lap soha nem örvendett népszerűségnek, mert híryanaga meglehetősen szegényes volt, vérbeli tudósítói nem voltak. Sassy Csabának azt a megjegyzését, ami a lap 1919. évi népszerűségére vonatkozik — azt kénytelenek vagyunk pejorative értelmezni.

Párkány László

J E G Y Z E T E K

¹ A lap 1901. szeptember 1-én indult. Első felelős szerkesztője dr. Kovács József. További felelős szerkesztők: dr. Herbony József, 1906, Fehér Ödön, felelős szerkesztő. Főszerkesztő: Hubert János, 1918-ben Fehér Ödön vette át a lap vezetését.

² „28-as Ujság” 1919, 6-os szám

³ Az első a vörössipkások vívták Miskolc kapuinál 1849 nyarán.

⁴ Miskolc Városi Levéltár direktóriumai rendelete.

⁵ Miskolci Munkás júl. 12 – 26 sz.

⁶ A lap 1909 áprilisában indult. Az első két évben Fehér Ödön szerkeszti. 1919 januárjában Hoban Hoványi Kornél veszi át a lap szerkesztését. A Reggel-t 1919 március 18-án megvásárolja a Miskolci Radikális Párt. Felelős szerkesztője Koller Ferenc lett.

⁷ A Miskolci Napló megalapítója

⁸ Soltész Imre a Reggeli Hírlap fiatal újságírója a Tanácsköztársaság alatt egy-két jól-sikerült tudósításával exponálta magát. Ennek ellensúlyozására szeptember 28-án kiadott egy antibolsevista brossurát „Miskolc a bolsevizmus alatt” címmel.

Мишкольцкая печать во время

Венгерской Советской Республики*

В отрывке выбранном автор информирует: по каким причинам Мишкольци Напло, одна из трёх газет Издаваемых во время Советской Ресииублики была редакцирована.

До 21 марта Дишкольци Напло является буржуазной газетой, которая пользуется материальной и моральной поддержкой банкиров и крупных торговцев. Будучи независимой политической газетой, она не входит в никакую политическую партию, а именно из этого и есть, что у неё постоянная рентабельность. В провинции же партийные газеты связывались с политическими интересами, как и подписчики вербовались из рядов партийного состава. Принципы у Мишкольци Напло были: нужные не сторонники, а нужна публика; не надо разбрасывать силы публикации, но надо служить публике интересными и сенсационными информацией.

Историки города Мишкольц вероятно будут благодарными редакторам, репортёрам и корреспондентам газеты Мишкольци Напло за то, что они всегда старались верно отражать исторические события. Так и стала Мишкольци Напло самым верным бытописателем среди местных ежедневных органов печати.

В первые дни Советской Республики газета Мишкольци Напло выдаётся под заглавием Мишкольци Мункаш (т. е. Мишкольцкий Рабочий). Гвардия редакции большей частью та же, которая редактировала и писала газету до провозглашения Советской Республики. Она и является боевым пропагандистом дела пролетарской революции до входа в город чешских войск. После изгнания чехов революционные работники газеты останавливаются немного. Но к счастью после 24-го июня (жаль, что немного опаздывая) на заставку напечатываются — до тех пор отсутствующие — выходные сведения: послеполуденная газета Партии Социалистических-Коммунистических Рабочих в Венгрии. 25-го июня создаётся в Мишкольце редакционная коллегия партийной печати. С этого времени всё решительнее осуществляется коммунистический принцип редактирования газеты.

Газета Мишкольци Напло до развала Советской Республики и стремится выполнять функции партийной печати. Кроме повседневных информационных материалов и репортажа она систематически публикует и теоретические статьи, в которых так сильно нуждалось в период до чешской оккупации. Эти теоретические статьи охватывали и позиции рабочего класса, крестьянства и интеллигенции в социализме, как и отношение их между собой. Последний номер газеты 3-го августа положился на столы читателей, и она передала отставку правительства советов всего на двух страницах.

Ласло Паркань

* (Отрывок из пока неопубликуемой дипломной работы Ласло Парканья)

TOKAJHEGYALJA SZŐLŐKULTURÁJÁNAK REKONSTRUKCIÓJA

A felszabadulás 20. évében hazánk külföld előtt is egyik legismertebb borvidéke, Tokajhegyalja, újabb felvirágzás előtt áll. Az MSZMP Borsod Megyei Bizottsága és a Borsod Megyei Tanács közösen kidolgozta azokat az irányelveket, telepítési programot és ütemezést, amelynek alapján a tokajhegyaljai zárt borvidék szőlőrekonstrukcióját 1975-ig befejezhetik.

Tokajhegyalja rekonstrukcióját a mezőgazdaság fejlesztéséről hozott 1018/1953-as kormányhatározat írta elő, mely intézkedett a többi történelmi borvidék felújításáról is. Az ehhez kiadott, 1954-ben megjelent végrehajtási utasítás szabta meg azokat a tennivalókat, amelyet a rekonstrukció első ütemében el kellett végezni.

Ám, mielőtt ennek taglalását és a végrehajtás során elért eredményeket, a mutatkozó akadályok leküzdésére tett erőfeszítéseket ismertetnénk, vessünk egy pillantást a történelmi múltú borvidék kialakulására és fejlődésére. Szükségesnek tartjuk ezt már azért is, mert bár a magyar történelmi borvidékek között nem a legrégibb múltra tekint vissza Tokajhegyalja,¹ szerepe és jelentősége, különösen a XVI. századtól, mindinkább növekedett, és ezt a jelentőségét napjainkban sem veszítette el. A történelmi múlt — hacsak vázlatos — ismertetése nemcsak Hegyalja népének erőfeszítését, küzdelmét tárja elénk, hanem indoklását adja a nem kevés pénzbe kerülő rekonstrukció szükségességének és gazdasági megalapozottságának is.

I.

KERESKEDELMI-ÁRUTERMELESI VISZONYOK.

Tokajhegyalja egekig magasztalt nektárának dicséretéből adódó romantika és a történelmi kútfőkben az igazságot kereső szakszerűség kel birokra egymással, mikor e vidék szőlőtermelési módjának kezdeteit keressük. A Millenium éveinek délibábos történetírása, Tokajhegyalja szeretetében elragadtatott szerzők „naív” nyelvészkedése, a rómaiak korától származtatja Hegyalja szőlőkultúráját.

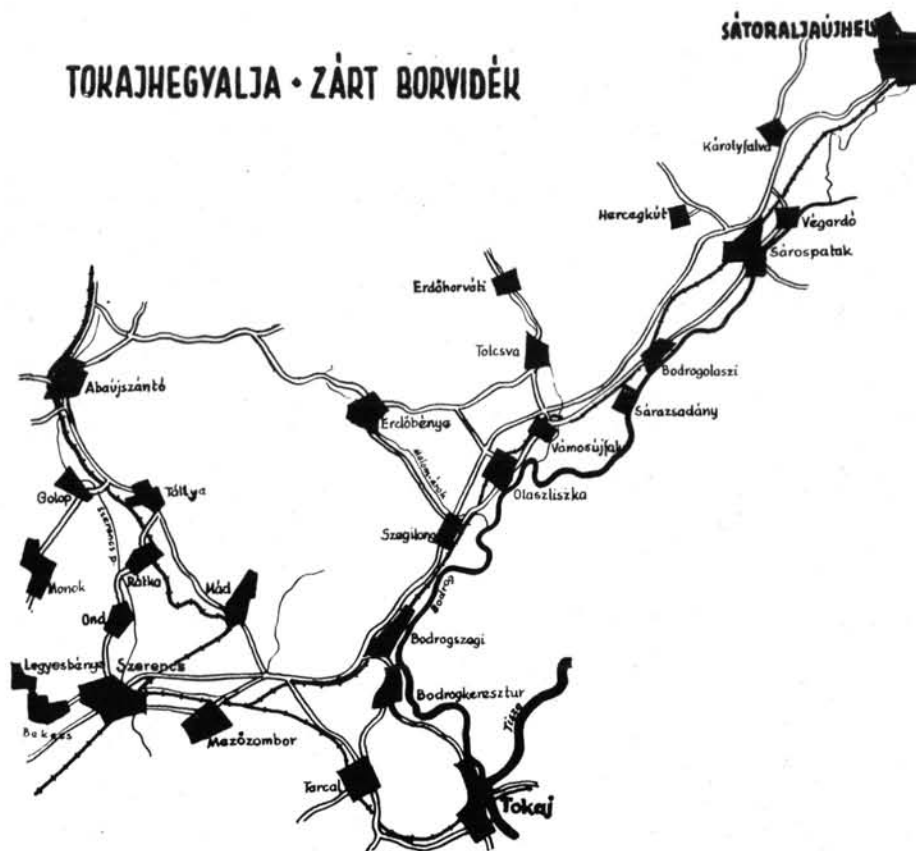
Bebizonyítást nyert, hogy a római légiók ezen a vidéken soha nem jártak, a régészeti feltárások során előkerült csekélyszámú lelet kereskedelem útján került az ezen a vidéken megtelepedett népekhez. Legtöbb szerző Anonymusra hivatkozva honfoglalás előtti telepítéseknek hiszi a tokaji szőlőt, mondván „nagy áldomást ívának” a Turzul vezér által ide vezetett és megtelepedett csapatok, s „naponként meg-részegszenek”.²

Noha Béla király jegyzőjének ez az idézete nem perdöntő a tokaji bor termesztésének kezdetére, annyi bizonyos, hogy a keletről és nyugatról a Kárpátok

vonulatával védett, s csak dél felé nyitott, tengerek helyén kialakult borvidék egyik legbecsesebb emléke az Erdőbénye határában talált őskori szőlő, — a *Vitis Tokayensis*³ őshonos volt e területen. Bizonyos az is, hogy a honfoglaló magyarság etelközi hazáját elhagyva a földművelés és gyümölcs-szőlőtermesztés ismereteivel rendelkezett, amit a török (volgai bolgár) jövevényszavaink igazolnak. Ezek közé tartozott a szőlő (bogyó, de a magyar nyelvben bizonytalan, hogy eredeti értelmében került-e be) bor, seprő, (must alja).

Szőlőművelésünkről azonban az arab és perzsa kútfők nem tesznek említést, noha arról megemlékeznek, hogy az állattartó, pásztorkodó magyarság téli szállásai közelében bizonyos fokú földműveléssel (kölestermesztéssel?) foglalkozott.⁴

A Bodrog és Tisza összefolyásánál keletkezett Tokaj nevének magyarázatánál⁵ szláv telepések szőlőművelését is figyelembe vették, bizonyossággul híván ismé-

Anonymust, ki Tarcal vezér Hymusuduor-ját mint a tokaji vár első megjelenési formáját, következésként kiterjedt település középpontját említi. Ezt a kifejezést (Himesudvar) „festett lakóház”-ként értelmezték.

Annak megállapítása mellett, hogy ezen a vidéken az újabbkori ásatások sem mutatták ki összefüggő, nagyobb szláv telepek nyomát (Karcán nyomokban fellelhető szláv települést tártak fel). Mészöly Gedeon⁶ szomagyarázata a vár nevét a him szóból származtatja, ami himelést, átszúrással átfonást jelent. Vagyis az egymáson átbújtatott vesszőfonadék technikáját, amelyet a halászok is használnak varsa készítésre. A himes jelző tehát vesszőfonást jelent, a Himesudvar pedig vesszőfonással elkerített helyet, ami csak később, már a honfoglalást követő letelepülés időszakában alakulhatott ki. Erre utal az a megállapítás is⁷, hogy az e vidéken megtelepedett kabarok azon nemzetsége, mely a Hernád völgyét honfoglaláskor megszállotta, Encs, Gibárt, Kér vonaláig telepedett csak meg, s majd csak a későbbi évtizedekben vonult északabbra.

A kabar (kazár) népcsoportoknak, Aba, Bors, Örösür nemzetségének tulajdoníthatjuk Északmagyarország – a Mátra, a Bükk és Tokajhegyalja – szőlőtermő kultúrájának eredetét is, amit néprajzi, nyelvészeti kutatások valószínűsítene.⁸ A tokajhegyaljai borvidéken – és a vele szomszédos Mátra, délbükki bortermező területen – kialakult szőlőkultúra teljes mértékben elűt a pannóniai szőlőművelés antik hagyományaitól, amelyek római kontinuitás emlékeit őrzik. Így tehát megalapozottnak vélhetjük azt az álláspontot, hogy az itteni szőlőkultúra magyar eredetű. Ahogy Vincze István⁹ megállapítja, „Összevetve Dunántúl római eredetűnek vélt szőlőkultúráját az északkelet-magyarorszáigival, nyilvánvalóvá válik, hogy a két táj szőlészeti és borászati megmutatkozó különbségek olyan alapvetőek, hogy semmiképpen sem lehet azokat a későbbi fejlődésből, a fejlődésbeli szintkülönbségből megmagyarázni, nem jöhetek létre sem az eltérő gazdasági, társadalmi fejlődésből, sem az etnikai, kulturális hatásokból. A különállás magyarázatát csak az eredet, a kialakulás gyökerei magyarázhatják.”

A betelepített szőlő nem hozta meg hamar a világhírt Tokajhegyaljának. A X–XI. századból, de még a XII–XIII. századból sem maradtak ránk gazdaságtörténeti vonatkozású források, így történeti események kapcsán kísérhetjük csak figyelemmel vidékünk fejlődését.

Első írásos adat 1074-ben említi Tokajt, mikor Salamon király, Gézával vívott veszített csata után, a tokaji várba menekült. Néhány évtizeddel később 1100-ban Könyves Kálmán király Tarcalra zsinatot hív össze – ahol állítólag borpincéje is volt. – Ez a zsinat azonban nem a bortermesztéssel foglalkozó kérdésekről vált nevezetessé, hanem arról, hogy a felvilágosult király itt mondotta ki „De strigis, quia non sunt. . .” (Boszorkányok pedig nincsenek) Még az 1216-os oklevél, mely arról tudósít, hogy Honorius pápa az egri káptalant a szerencsi tized birtokába iktatta, sem tesz említést a borról, noha értékénél fogva – mint azt más oklevelekből tudjuk – ez a termék oly fontos szerepet töltött be, hogy külön is megemlítik.

A szőlőről első bizonyosságunk a turóci prépostság 1252-ben, IV. Béla által kibocsátott, alapító levelében található. Itt történik említés hogy Liszka környékén szőlőt adományozott a szerzeteseknek. Ám egy 1248-ban székesi prépostság által kiállított adománylevél olaszí földokről tesz említést, melyen szőlő is van, valamint Patakon egy kuriáról, amelyet IV. Béla örökölt Könyves Kálmántól. E tények arra is fényt vetnek, hogy a tatárjárást követően IV. Béla olasz telepeseket (Velence környékéről?) telepített erre a környékre, akik bizonyos, hogy befolyást gyakoroltak a szőlőművelésre is.

E vidék a nemzetségi birtokszervezetből királyi birtok lett, mert, mint ahogy Anonymus írja: András király Sátoraljaújhelytől, a Ketel patakától a Tolcsva vizéig az Aba nemzetségtől megszerezte a birtokot cserével, mert jó vadászterület volt, s mert felesége, a kievi fejedelem leánya, ezen a környéken szeretett lakni. Királyi birtokként alakult ki második gócnak Sárospatak, melynek vendégnépei (hospesek) részére már 1201-ben Imre király oklevélbe foglalja kiváltságokat. A Patakhhoz tartozó Bodrogolaszi vendégnépei a Szent Miklósról nevezett templom mellett laktak; Miklós pedig a távolsági kereskedők patrónusa volt. A pataki vár minden bizonnyal királynői vár lehetett. Építése még a XIII. század második felében is tartott, mert István ifjabb király 1262-ben kelt adománylevelében hívének, Kállai Mihálynak adományozza az épülő északi tornyot.

E csaknem három évszázad rendelkezésünkre álló történeti eseményei már szólnak a szőlőművelésről, de nem tesznek említést a borról. Feltételezhető, hogy a termés csekély mennyiségű volt, s azt a korabeli gazdálkodás szerint a vár, vagy erdőispánságokba költöző királyi udvar helyben elfogyasztotta.

Első értékelhető adatunk 1386-ból maradt fenn, mikoris az egri püspökség szőlődézmája fejében 10 ezer aranyat kapott. E meghatározás sem szabatos, mert az egri püspökség tizedszedési joga nemcsak a tokajhegyaljai vidékre terjedt, hanem más, zempléni, abaúji, borsodi bortermő helyekre is, s ebből bizonyossággal nem következtethetünk az itt termelt bornak sem mennyiségére, sem minőségére. Hogy ezt a hatalmas jövedelmet nem kizárólag csak Tokajhegyalján termelt borok szolgáltatták, arra egy 17 évvel későbbi rendtartás utal. A sajószentpéteriek ez évben ugyanis végzést hoztak, melyszerint idegen bort tilos volt bevenni a községbe. Ez alól csak a szerémi és somogyi borok képeztek kivételt, mondván: „Ezek mindenütt kedvesek, mi sem akarjuk megaláztatni”. Az akkori közlekedési viszonyokat figyelembe véve nem valószínű, hogy a tokaji bor korcsmáltatását eltiltották volna az alig 100 kilométerre fekvő termővidéktől, ha azok híre már ismert lett volna.¹⁰

Az eddig felsoroltak a történeti tények alapján arra világítanak rá, hogy ez az előkészület időszaka volt Tokajhegyalján, amikor is részint a szőlők telepítése, a parlagok felfogása, a külföldi telepések és Nagy Lajos idejétől kezdődően e vidékre betelepedett pálos szerzetesek munkálkodásának eredményeként megerősödött és fejlődött a szőlőkultúra. Mert a sajószentpéteriek határozata után kerek ötven évvel 1494-ben Istvánffy Miklós már a tokaji bor jószágáról tesz említést. A termelt mennyiség sem lehetett már kevés, mert mikor Albert lengyel herceg seregével ostrom alá vette Tokaj várát, 1491-ben ott mintegy 2.000 hordó bort zsákmányolt.^{10/a} Ebből az időből, 1502-ből származik a mind mai napig híres „Mézes-mál” hegyen lévő „Hétszőlő” elnevezés is.

Az Albert által zsákmányolt mintegy 3.000 hektóliternyi bor az akkori szőlőművelés kezdetlegességét és ebből eredő alacsony terméshozamát feltételezve, már kiterjedt szőlőskertekre mutat. Úgy véljük, nem tévedünk, ha ebben az időszakban mintegy 2000–2500 kataszteri holdra becsüljük Tokajhegyalja szőlőtermő területét. Oláh Miklós esztergomi érsek Magyarországról írott munkájában¹¹ Tokajhegyalján Liszkaolasziról már úgy emlékezik meg, mint jó bortermő helyről. S bár a többi helyiségeket névszerint nem említi ugyan, de a XVI. század végéről fennmaradt bortized-jegyzék bizonyítja, hogy Tarcal, Bodrogkeresztúr, Tokaj térségében igen fejlett szőlőművelés alakult ki.

Bortizedjegyzék Tokajhegyaljáról

27*

Évszám	T A R C A L					B O D R O G K E R E S Z T U R					T O K A J				
	mennyiség					mennyiség					mennyiség				
	antal	gönci hordó	hekto liter	becsült össztermés	becsült terület kh.	antal	gönci hordó	hekto liter	becsült össztermés hl	becsült terület	antal	gönci hordó	hektoliter	becsült össztermés	becsült terület kh.
1591	137	76 – 80	105 – 110	1100	100 – 120	63	35 – 36	48 – 50	500	58 – 62	49	27 – 30	38 – 40	390	26 – 30
1592	94	53 – 55	72 – 75	750	„	89	49 – 52	68 – 80	750	„	28,5	16 – 18	21 – 24	230	„
1593	82,5	45 – 47	63 – 65	650	„	53	29 – 31	40 – 43	420	„	12	6 – 8	9 – 10	90	„
1594	248	138 – 140	188 – 193	1900	„	112,5	63 – 64	86 – 88	880	„	66	28 – 30	39 – 41	405	„
1595	69	38 – 40	52 – 130	540	„	42	23 – 25	30 – 33	320	„	19	10 – 11	14 – 16	160	„
1596	132	73 – 74	99 – 101	1000	„	87	48 – 50	66 – 69	680	„	52	27 – 30	38 – 42	410	„

Egy „antal” 76 liternek felel meg. A területnagyságot minden évben azonosnak vettük, hiszen viszonylag rövid idő alatt az esetleges, sőt valószínű új telepítések sem fordultak olyan mértékben termőre, hogy a tizedben számottevő eltolódást okoztak volna. A tizedingadozások a termés mennyiségéből – azonos területen adódik.

A tokaji bor már jóval az aszú készítés előtti időkben világhírnévre, úgyszólván mondhatjuk nemzetközi elismerésre tett szert. A feljegyzések szerint 1562-ben a tridenti zsinat alkalmával, IV. Pius pápa dicsérte a tállyai bort.^{11/a} Aszút pedig a tudósítások szerint csak később, az 1650 körüli években készített először Sepsi Laczkó Máté, Lórántffy Zsuzsanna udvari papja, a fejedelem újhelyi Orémus szőlőjének terméséből.

A aszú fogalma ekkor már nem volt ismeretlen, mert Fabricius Balázs 1560-ban kiadott latin-magyar szójegyzékében már használja az „aszűszőlő” kifejezést. Más források is szólnak arról,¹² hogy Neszmély és Sopron környékén már a XIV. században készítették aszúbort, amit elsősorban külföldön (Bécs, Ausztria) adtak el.

II.

TOKAJHEGYALJA TERMÉSZETI VISZONYAI ÉS SZŐLŐTERMESZTÉSE.

A mohácsi vész után a török hódítás előrehaladtával az ország gazdasági viszonyai gyökeresen megváltoztak. A három részre szakadt országban a nagyforgalmú Duna-menti kereskedelmi utak török fennhatóság alá kerültek. Ez a borkereskedelemben annyiban is éreztette hatását, hogy a törökök — részint vallási megfontolásokból — erőteljesen tiltották a bor forgalmazását. Így a legfőbb borpiacra, Budára már nem jutott el a Szerémség és Sopron környékének bora, kipusztultak a híres budai szőlők is, az ország egykori fővárosa elvesztette borkereskedelmi jelentőségét. A kereskedelmi útvonalak eltolódtak a királyi Magyarországon Bécs felé. Északkelet-Magyarországon pedig a töröktől nem háborgatott területen, az erdélyi részekén át Tokaj, Kassa és Lengyelország felé. A tokaji bor, a kereskedelmi útvonalak megváltozásával, így került a nemzetközi borkereskedelem áramába és talált piacot Lengyelországban, Oroszországban és a német államokban.¹³

Másik jelentős tényező: a belföldi borfogyasztás növekedése. A tokaji királyválasztás után Zápolya János és Ferdinánd között a meg-megújuló csatározások hadak útjává változtatták Tokajhegyalját. A várak és a hozzátartozó uradalmak birtoklásáért folyó harc külföldi zsoldosai csakúgy, mint az ellenük küzdő magyar csapatok tetemes fogyasztói voltak a vidék borának. A kiméretlen kegyetlenséggel folyó harcot a vidék népe is megsínylette, s Babócsai Izsáknak, Tarcál város főbírájának, feljegyzései szerint a vidék a hadak járása nyomán a siralom völgyévé változott.¹⁴ Bizvást elmondhatjuk, hogy e vidéken dúló harcok nemcsak a kereskedelmi utak és Erdély birtoklásáért, hanem a tokaji borvidék megszerzéséért is folytak, mert a tokaji bort akkor már csengő arrannyal fizették meg külföldön. Tokajhegyalján ekkor már a XVII. században-tizenegy mezőváros volt, mely közül legnépesebb Sárospatak, Tállya, Mád, Tarcál és Tokaj. Bár az ide-oda vonuló hadseregek, a betörő török csapatok nemcsak a bort itták meg, és a szőlőt pusztították, de a lakosságot is elhajtották, a század elejéhez viszonyítva 1640–1648 közötti évekig a tokajhegyaljai mezővárosok lakossága lélekszámban egyre gyarapodott. Bár 1604-ben, az egyik legkegyetlenebb császári zsoldosvezér, Básta Tokajt porig égette, a fenti időben a város lakóinak száma 1165-re emelkedett, Sárospatak pedig ugyanebben az időben 2.335 főt számlált. Csak Abaújszántó, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Szerencs és Tolcsa lakossága maradt 800 fő alatt, Mád, Tarcál, Tállya, Tokaj, Sátoraljaújhely és Sárospataké meghaladta az ezer főt.¹⁵

A háborús pusztítások nem tudtak erőt venni a szőlőtermelők szívós kitar-tásán sem. A kezező kereskedelmi adottságok, árutermelési lehetőségek újabb és újabb erőfeszítésre ösztönözték az itt élő népességet. Az elnéptelenedett hegyaljai községek maguk is elősegítették a jobbágyság betelepődését, amint azt Szántai János tokaji nótárius a Básta-féle pusztítás után a város égésekor elpusztult kiváltságlevele pótlására a Tisza — Tokajváros törvénykönyvében a legöregebb emberek emlé-kezete alapján összeírta.

„Ha a jobbágy Tokaj városába jön, s magát a város jobbágyságára adja és a város pénztárába befizet 12 pénzt, így mentesül a földesúr dolgától. A bíró a várossal egyetemben tartozik őt minden tisztességes dolgában oltalmazni.”

Ugy véljük, nem tévedünk, ha ennek a passzusnak alapján ítéljük meg, hogy részint a török hódoltság alól szabadulni akaró, részint a földesurak elnyomásá-tól menekedő jobbágyok miatt keresték fel és telepedtek meg szívesen ezekben a mezővárosokban. A tokaji artikulusokat ugyanis más mezővárosok — Tarcál, Mád, Bodrogheresztúr is átvették és alkalmazták.

El nem hanyagolható tényezőként jelentkezik az a körülmény is, hogy a hegyaljai községekben megtelepült jobbágyok szabadon felfoghattak művelésre parlagon hagyott területet, s ezekre mentesültek a dézsmaadás kötelezettsége alól. A kor viszonyai között éppen a szőlőtermesztés egyre jelentősebbé váló árutermelési jellegéből kifolyóan sajátos viszony alakult ki. A jobbágy az általa felfogott és bete-lepített területtel, mint szőlőbirtokkal, szabadon rendelkezett, az a jobbágytelektől független birtoktestet képezett és nem tartozott a földesúr joghatósága alá, a dézsma kötelezettségen kívül. Mint oklevelek tanúsítják, gyakori jelenség volt, hogy a jobbágy földesurától zálogbavett szőlőterülete ez esetben szintén mentesült visszaváltásig a dézsmaadási kötelezettség alól. Ha dézsmaköteles szőlőt nemes (nobilis) vett át használatba a földesúrnak ugyanúgy köteles volt dézsmát fizetni, mint a jobbágy.

A tokaji bor mint egyre jelentősebb kereskedelmi érték csábította a neme-seket, a felvidéki városokat és azok polgárait is szőlő szerzésére. Ez a magyarázata, hogy a XVI. század végén egyre kevesebb jobbágy és egyre több nemes és nem hegy-aljai illetőségű szőlőbirtokost találunk.¹⁶

Újabb fejezetet jelent Tokajhegyalja szőlőművelésének történetében a Rákóczi-család birtoklása. II. Rákóczi Ferenc idejében Hegyalja szőlőtermő terüle-tének jelentős része már a család birtokába került. II. Rákóczi Ferenc külön rendel-kezéssel szabályozta a szőlőművelést és szabta meg a munkálatok után fizetendő bért is. Ez időben az exemptus (nem hegyaljai honos) szőlőbirtokosok száma olyannyira megnőtt, a bér munkára kényszerült zsellérek száma pedig annyira emel-kedett, hogy a szőlőművelés után járó díjakat szabályozni kellett.

A Rákóczi-szabadságharc elbuktaival a család tulajdonában volt szőlőkre a fiskus tette rá a kezét. Noha a hűségre tért nemesek visszakapták korábban csá-szárhű személyeknek adományozott birtokaikat, még mindig bőséges szőlőterület került olyan családok birtokába, kiknek korábban nem volt részük a promontóri-umokon. Egy 1776-ból fennmaradt kimutatás szerint Tisza-Tokaj városában 346 szőlőbirtokost írtak össze. Ugyanezen időben 151 szabad és 585 dézsmás szőlőt jegyeztek föl, melyeknek évi termése közepes esztendőben 1204,5 hordó bor volt.¹⁷

A XVIII. századra esik a tokaji borkereskedelem hanyatlása. Mária Terézia védvamos kereskedelmi politikája, amely az osztrák örökös tartományok gazdasági érdekeit szolgálta, Lengyelország felosztásával egyetemben szinte kiheverhetetlen csapást mért a tokaji bortermelésre. Egykorú feljegyzések szerint¹⁸ Magyarország

és Ausztria közötti mintegy 27 mérföldnyi határon több száz vámhivatal működött, s ezek a silány osztrák borok védelmére elsősorban a magyar borok kivitelét akadályozták meg. A hegyaljai szőlő árutermelő jelentősége fokozatosan csökkent. A tulajdonosok a rossz értékesítési viszonyok miatt nemcsak új telepítésektől tartózkodtak, de meglévő szőlőiket sem művelték megfelelőképpen. Először a nagy munkabérrel fenntartható, legmagasabban fekvő teraszírozott szőlők mentek tönkre, és a korábban a magasabban fekvő domboldalakat borító szőlőskertek teljesen kipusztultak. Feljegyzések számat adnak arról, hogy az 1860-as években még mintegy 13 ezer holdnyi szőlő található az akkor Tokajhegyaljához tartozó 21 községben de hogy ebből mennyi állott művelés alatt, azt már nem tüntetik fel.

Ilyen viszonyok között érte Tokajhegyalja lakosságát 1885-ben a filoxéra vész, mely történelme folyamán a legsúlyosabb csapást mérte a világhírű szőlővidékre. Szó szerint csaknem az egész telepítés elpusztult, és éveken keresztül nem szüreteltek ezen a tájon.

Az újratelepítés munkája¹⁹ — amit bizvást nevezhetünk első rekonstrukciónak is — 1894-ben kezdődött. A hegyaljai szőlőtermelők amilyen könnyedén vették és nem hittek a filoxéra kártételében, ugyanolyan bizalmatlanul fogtak az újratelepítés nehéz és fáradságos munkájához is. Hogy a parlagon maradt területeken ismét szőlőkultúra virágozhatott föl, abban elvülhetetlen érdemei vannak Kasinczky Viktornak, a tarcali vincellériskola akkori igazgatójának, aki nemcsak személyes példájával, de fáradhatatlan tudományos munkásságával is segítette a filoxérának ellenálló amerikai vadalanynra történő oltást és ezzel Tokajhegyalja újbóli betelepítését. A bizalmatlanságot azonban csak később, az első szüretet után sikerült legyőzni, amikor a termelők megbizonyosodtak róla, hogy a vadraoltott furmint, hárslevelű és elenyészően csekély mértékben szemzett muskat lunel ugyanolyan jó minőségű bort ad. E rekonstrukció folytán maradtak ki a hegyaljai szőlőkből a hagyományosan ültetett fajták, s váltak uralkodóvá a jól asszusodó, magas terméshozamú, ma is ismert szőlőfélések. 1912-ben 8.524 katasztrális hold rendszerbe telepített,²⁰ gondozott szőlője volt már Hegyaljának. A báró Waldbott féle Kincsem-szőlő Tolcsván, a mádi Disznókő és Királyok, a mádi Bomboly-szőlő, a királyi udvartartás birtokában lévő tarcali Szarvas és Terézia is ekkor került korszerű módszerekkel betelepítésre.

A 8.524 holdas területből 8.219 hold volt a szabad birtok, 174 hold a kötött, míg 131 hold jutott állami községi egyleti és egyéb tulajdonba. Birtokmegoszlás szerint

0—1	kh =	4.117 birtokos összesen:	2.254 hold.
1—20	kh =	1.120 birtokos összesen:	4.950 hold.
20—	kh =	—33 birtokos összesen:	—1.320 hold.
		5.270 birtokos összesen:	8.524 hold.

A két világháború között Tokajhegyalja bortermelése stagnált. Mosolygó József Tokaj és vidéke címen a Magyar Városok Monográfiája sorozatában megjelent művében 1930-ba következőket írja:

„Szemérmetlenül, majdnem nyíltan megy a hamisítás és a fogyasztó közönség elég együgyű ahhoz, hogy némelykor az egészségét veszélyeztető, pancsborokért súlyos pénzeket fizessen.

Amerikában ma 28 dollárba kerül egy liter hamisított asszú, míg a tokaj-hegyaljai termelő valódi, finom asszuját nem képes 5 pengőért literenként eladni. Ez a mi tragikumunk, amelyen segíteni nem lehet.”

Milyen ellentétben van ez a keserű kifakadás azzal a megállapítással, amit Spech Lajos 1823-ban tesz: „Boldogok a magyarok, kiknek Tokaj adatott!”

Az első világháborút követő években a tokaji bortermés minimumra csökkent. Az ezzel párosuló értékesítési nehézségek, a tokaji asszu nevével Európaszerte történt visszaélés, a nemzetközi borpiacon lejáratották a tokaji borok tekintélyét. A kormányzat, gyengesége folytán, nem is akart, de nem is tudott semmi sem tenni ez áldatlan állapot megváltoztatására.

Súlyosan érintette a termelőket a rendkívül magas művelési költség. A teraszírozott szőlőkön csak kézi munkaerővel tudtak dolgozni, s a rossz időjárás miatt 1927 és 1930 között szinte semmit sem szüreteltek a hegyaljai promontóriumokon. A gazdasági helyzet nemcsak a kistermelőket, hanem a tőkeerősebb birtokosokat is erőteljesen súlytotta. Az 1930-as években a tokaji asztali- és pecsenye borokat — melyek csak minőségben, de nem művelési költségben különböztek a nemes boroktól — nem lehetett magasabb áron értékesíteni, mint a homoki szőlők termését.²¹

A második világháború már ilyen legyengült termőállapotban lévő, kiszárolt talajú, elöregedett tőkéjű szőlőskerteket talált és hagyott örökségül a felszabadult országnak.

A felszabadulás után Tokajhegyalja is a nagy történelmi átalakulás sodrásába került. Szőlőművelési vonatkozásban legjelentősebb megnyilvánulása a földosztó bizottságok megalakulása volt. Mint mondtuk, a hegyaljai szőlők zömét 6.270 holdat, összesen 1.153-an birtokoltak, míg 4117 birtokosnak átlagosan 800 négyszögölnyi szőlőterület jutott.

A földosztó bizottságok megalakulásával sor került a nagy szőlőbirtokok szétparcellázására is. Új tulajdonosok ezrei vették birtokukba a szőlőt, köztük igen nagy számmal olyanok, kik a szőlő szakszerű műveléséhez, gondozásához, a borászat alapvető ismereteihez sem értettek. A legkülönbözőbb foglalkozási ágból kerültek ki azok, akik most már saját tulajdonként birtokolták a világhírű tokajhegyaljai szőlőket. Nem is hosszú idő múltán azonban már sajnálatos tényként jelentkezett, hogy a történelmi átalakulással együttjáró helyes és szükséges politikai megfontolások nem vettek figyelembe bizonyos gazdasági szükségszerűségeket. Az egy tagbanlévő a kor művelési színvonalán álló, egy üzemet képező 10 holdnál nagyobb szőlő birtokokat is kétszáz-négyszáz négyszögöles parcellákra osztották fel. A kis terület párosulva a gyakorta jelentkező hozzá nem értéssel — ami mind a szőlők művelésében, mind pedig a borok kezelésében megmutatkozott — csak tovább rontotta az amúgy is leromlott hegyaljai szőlők állapotát. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az új tulajdonsok zöme, elsősorban a mind nagyobb termés miatt szálvesszőzte, zsarolta a tőkét, másfelől a szőlőműveléshez szükséges védekező szerek, karó kötözőszer hiánya még azoknak sem tette lehetővé az okszerű művelést, kik erre hajlandóságot mutattak, nem nehéz megérteni, hogy a felszabadulást követő néhány esztendőben egymásután jelentkeztek a káros következmények.

A felszabadulás után az állami tulajdonban maradt szőlőbirtokok nagysága összesen 250 holdat tett csak ki.²²

A tokajhegyaljai szőlők elaprózódására — ezzel együtt művelési nehézségeire — tájékoztatást ad a birtokmegoszlás alábbi kimutatása:²³

1— 400 négyszögölig terület (ill. termelő)	3 565
401— 600 négyszögölig terület (ill. termelő)	2 546
601— 800 négyszögölig terület (ill. termelő)	2050

801—1000	négyszögölig	terület (ill. termelő)	1 072
1001—	1 kh-ig	terület (ill. termelő)	1 251
1—	2 kh-ig	terület (ill. termelő)	738
2 kh.	fölött	terület (ill. termelő)	200

Összesen: 11 422/parcella.

Nyilvánvaló, hogy ilyen kisparcellás gazdálkodás mellett sem mennyiségi, sem minőségi bortermelésről nem beszélhetünk. A házi szükségletet megtermő szőlőterület nagytömegű egységes minőségű bor előállítását — amit a piac, a vásárlók kerestek — nem tette lehetővé. Különösen veszélybe került a nemes borok, szamorodni és aszú, termelése, mert ezekhez a kistermelőknek sem megfelelő felszerelésük nem volt, sem a különleges pinceérlelési technológiát, amit a nemesborok megkívánnak, nem ismerték.

Ezen az állapoton elsődlegesen a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése segített.

1949-ben alakultak meg az első állami gazdaságok Tokajhegyalján. A tarcali, a tályai, az abaújszántói, a sárospataki állami gazdasághoz tartozott a nagyüzemi kezelésbe vett szőlőterület, amely azonban csak töredékét tette ki a hegyvidéknek. A megalakult termelőszövetkezetek nem rendelkeztek számottevő szőlőterülettel, de még az állami tartalékföldekből nekik juttatott szőlőket sem művelték a jó gazda gondosságával. Az is előfordult, hogy a tőkék előregedett állapotára hivatkozva nagyobb területeken kiszántották a szőlőt, de újratelepítésükről már nem gondoskodtak.

A hegyaljai szőlőkultúra továbbvitele ebben az időszakban kizárólag az állami gazdaságok vállára nehezedett. Bár a rendelkezésükre álló eszközök — beruházási hitel, oltvány, karó, munkaerő — közel sem állt megfelelő mértékben rendelkezésükre, három esztendő alatt 65 hold új telepítéssel kezdtek hozzá a világhírű borvidék felújításához. A szakszerű gazdálkodás eredményeként a kezelésükbe vett szőlőtelepeken 26 mázsás átlagtermést értek el.²⁴

Tokajhegyaljai szőlők fejlődésének nem kedvezett az 1950-es évek gazdaságpolitikája sem. A beszolgáltatási és felvásárlási rendszer, a nehéz munkával és sok költséggel előállított bor alacsony átvételi ára mind gátlólag hatott a szőlőművelésre. Ez nemcsak a szőlők elhanyagolt állapotában mutatkozott meg, hanem abban is, hogy egyre többen kerestek foglalkozást, élethivatást az ipar különböző ágazataiban, így a szakszerű szőlőművelésre még kevesebb idő és energia jutott. Bár egymás után jelentek meg a rendelkezések a zsaroló metszés megszüntetésére, a talajerőutánpótlás kötelezővé tételére, a lejtős területeken a vízelvezető árkok rendbehozására, foganatja ezeknek alig volt. A szőlőtulajdonosok csak a „mának” termeltek, a következő és az azt követő évek termésével a termőtalaj és a tőke jó termőerőben tartásával már nem törődtek. A beszolgáltatási rendszer következményeként lépett fel az eléggé el nem ítélt borhamisítás, must-cukrozás, ami a borok minőségében okozott nem csekély károsodást. Az egyéni szőlőtermelők nemcsak hogy parlagterületek újratelepítésével nem foglalkoztak, de a már előregedett szőlők felújítására sem fordítottak gondot. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy a jelentős területet képező állami tartalékföldeket bérletként hasznosították, s a rendszerint nem élethivatásszerűen szőlőműveléssel foglalkozó bérlok a mind nagyobb haszon elve alapján nem hogy befektetéseket nem eszközöltek, de egyenesen kizsartolták a szőlőt.²⁵

III.

TOKAJHEGYALJA REKONSTRUKCIÓJA

A tokaji bor elterjedését a XV. század elejétől számíthatjuk. Az addig szerényen, szinte az ismeretlenség homályában meghúzódó szőlővidék egyszerre nemcsak a hazai, de a nemzetközi érdeklődés előterébe került. Sikerét több tényezőre vezethetjük vissza.

a) *Természeti adottságok*

Tokajhegyalja földrajzi fogalom, mely Magyarország északkeleti részén az északi szélesség 48 fok 7 perctől a 48 fok 25 percig, s a Greenwich-től számított keleti hosszúság 38 fok 50 perctől 39 fok 22 perc közötti területet foglalja el. A tokajhegyaljai zárt borvidék fogalma alá tartozó községek száma változott. Volt, amikor csak 11 mezővárost számítottak ide, később 14-ben állapították meg a borvidékhez tartozó helyiségeket, a századfordulón már 31-re emelkedett a borvidék községeinek száma, jelenleg pedig 28 község határára terjed ki. Az Eperjes-tokaji hegyláncra települt szőlők a tokaji Nagy Kopasz hegy és a szántói és kistoronyi, csúcsalakban végződő hegyek zárják közre. Innen származik Szirmai Antal definíciója²⁶. „Incipit de Sátor desinit in Sátor”. Talaja vulkáni és üledékes kőzetekre oszlik. Az üledékes kőzetek között legnagyobb szerepe a tufának van, bár más kőzetfajták is találhatók. Mindezeknél nevezetesebb a nyirok, mely nagy területeken takarót formál. A lösz a magaslatok alsó szegélyét képezi, vagy alacsonyabb fennsíkakat alkot. Bár Hegyalja talaja első tekintetre sokféleképpen látszik, de geológiai származása szerint néhány fő alakra lehet visszavezetni. A három fő talaj a már említett lösz, aztán a nyirok, amely vulkáni kőzet és kémiai elváltozás által jött létre. A kőpor is vulkáni kőzet és porlás eredménye. Legkiválóbb talajnem a nyirok, mely a tömött, kemény kőzet lassú mállásával keletkezett, törmelékmentes, képlékeny anyag. Ez főleg a déli és délkeleti hegyoldalak lejtőit üli meg, és ezen a talajon termett szőlő adja a legzamatosabb, leg-erősebb, legtartósabb bort.

A meteorológiai viszonyokat tekintve; a tél változékony, hideg, nedves, egy-két Celsius fok középhőmérséklettel. A tavasz még változékonyabb, s a márciusi tavaszi meleget gyakran követik kései fagyok. A forró nyár után meleg és hosszantartó ősz következik, és a vénasszonyok nyara érleli meg az aszút. Az évszakok közötti átmenet rossz. Az évi napsütés több évtizedes átlagban 1.480 órára tehető és júliusban, augusztusban jelentkezik legerősebben. A széljárással lehet összefüggésbe hozni a szőlősgazdák rémeit, a májusi fagyokat, melyet a folyton áramló meleg alföldi levegő sem tud ellensúlyozni. Igen kedvező a légnedvesség, melyet ugyan a harmat és a dér befolyásol, de az utóbbi igen fontos az aszúsodáshoz.

Hegyalja klímájára jellemzők: a kiadós esők, tartós meleg nyár, hosszú, szép ősz, mikor a föld még napszállta után is megtartja melegét. Az ősz meleg, rövid esőkel, deres hajnalokkal okozza az aszúsodást.

A tokaji szőlőtermelők már korán különbséget tettek a területek fekvése szerint. Szirmai²⁷ szerint a Keletre és Nyugatra néző lejtők középszerű bort teremnek. Legjobbat termi a déli oldal. Kevésbé jó az a bor, melyeket az Észak felé néző szőlőkben szűrnék. Ő sorolja fel a legismertebb tokaji szőlőhegyeket is, amelyeket osztályokba sorol. Tokajban nyolc elsőosztályú szőlőt említ meg, köztük a Szarvast,

Hétszőlőt, Mézes-mált — melyek ma is a legjobb bort termik. A délkeleti oldalon másod-, az északi oldalon pedig a harmadosztályú szőlők foglalnak helyet. Tarcalon a hét elsőosztályú szőlőt nevez meg, köztük a Teréz hegyet, míg a nyolc másodosztályú szőlők közé sorolja a Kis és Nagy Mandulást. Harmadosztályú szőlőnek tizenkettőt sorol. Mádon hét elsőosztályú szőlőt említ, köztük Királyhegyet és Szent Tamást, míg a másod- és harmadosztályú szőlők számát tizenkettőre teszi. Tállyán húsz jeles szőlőről tesz említést, mint többek között a Dorgó, Remetehegy és a Tökös-mál. Elsőosztályú szőlőtermő helyekként említi Ond, Rátka, Mád, Zombor, Tarcál, Tokaj, Bodrogkeresztúr, Kisfalud, Szegi, Liszka, Erdőbénye, Tolcsva, Zsadány, Bodrog-halász, Patak, Vámosujfalu, Sátoraljaújhely, Olaszi határát, míg másodosztályúnak Monok, Szerencs, Bekecs szőlőit.

b) Szőlőfajták

A Tokajhegyalján termesztésbe vett szőlők első megnevezését és felsorolását Szirmaitól²⁸ ismerjük. Legterjettebbnek a furmintot mondja, mint olyat, amely „a nap hevét jól felfogó, a hegyaljai talajt nagyon kedvelő, tartós, tőkéken édes, leves, zamatos szemeket hoz. Madárkás, a furmint egyik faja, de kisebb, édes, sűrűlevű, a madarokról kapta nevét, mert a seregélyek nagyon kedvelik és megszállják, s az előbbi, hogy ettől megkülönböztessék, hólyagos furmintnak is nevezik.

Góhér, igen édes szőlő, hamar válik ugyan a mazsolával vetekedő nemes aszúvá, de mivel hamar érik, édessége miatt a méhek, darazsak, lódarazsak hamar kikezdi, s így alig használható egyébre, minthogy a szőlősgazdák már július hónapban nyalakodjanak rajta. E szőlőnek pedig két faja van: a török góhér és a budai góhér...

Muszkatal, ázsiai szőlőfaj, illata mint a muskátlióé, különös édességű, fája nem igen tartós és ezért nem nagyon szaporítják.

Hárslevelű, kissé a bodzavirághoz hasonlító, kitűnő zamatú, tartós, leves, a hegyaljai talajt kedvelő, mintha sűrű mézzel volna telítve és ezért a nap hevétől a furminttal együtt a legszebben magasalódik.

Ehhez legközelebb áll

a balafánt, töve tartós, szeme gömbölyű, leve édes, sűrű, mézes, aszúszelei nagyok.

Leányszőlő,

fehérszőlő, egymástól nem nagyon különböző fajok, csak hogy amaz a naptól aransárga színt kap, emez pedig kései szüretkor is halványzöld marad: mind a kettő hasmenést okoz, nagyon leves és ezért a szorulásban szenvedőknek a legjobb orvosság.

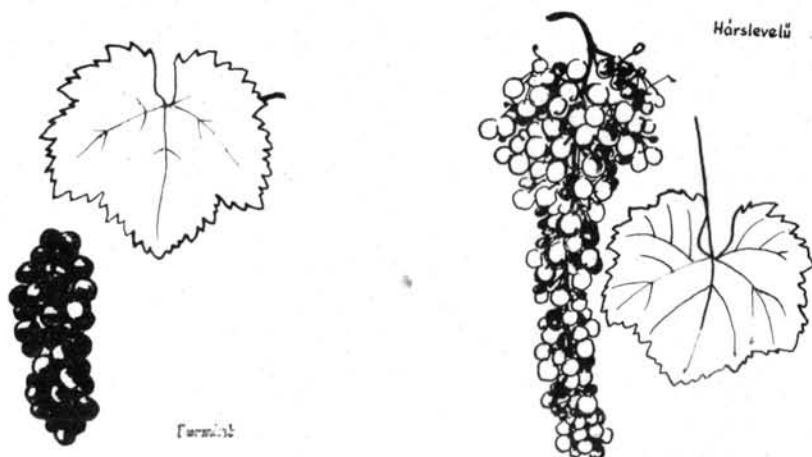
Polyhos, húsos szőlő, az aljasszőlőben tenyésztik a szegényebb szőlősgazdák, mert nagyszermű és bő termést hoz, de mivel nyálkás, fanyar levet ad, a nemesebb szőlőkben nem tűrik meg.

Rózsás: rózsaszínű, de leve fehér, leves, tartós, de nem oly édes, hanem a bora közönséges használatra igen alkalmas.

Gersét, kékes, levére, tulajdonságára az előbbihez hasonló.

Purcsin, sötétkék, nagy, sűrű szemű, tartós, leve pirosas és ezért kivált ha mustját egy időre a hajára öntik, veres bort ad.

Kecskecsésű, a kecske tőgyéhez hasonlít, haja fényes, szemei hosszúkásak, húsosak, haja vastag...

Rumonya, vagyis romana, az előbbihez hasonlít, szemei hosszabbak és görbék.

Bogárszőlő, némelyek szerint bolgárszőlő, tulajdonságára nézve az előbbiekhöz hasonló, csak hol piros, hol kék színe különbözteti meg.

Egyébként a rózsás, gerset, puresin, kecskececsű, rumonya és bogárszőlő, minthogy húsosabbak és keményebb hajúak, felette ritkán adnak aszút és ha adnak is, a szőlősgazdák nem szedik ki, nehogy az aszúbor szép, arany színének ártsanak.

Vannak még a következő fajok;

királyédes, ötszögletű, cafrangos levelekkel, ritkaszemű, felette édes, de ritkán terem, mert elsőnek fakad, s így a tavaszi fagyok többnyire elpusztítják:

fejérboros, sűrű fejér szemű, leve édes:

zöldszőlő, némelyek szerint lelt szőlő, sűrű, zöldszemű, leve édes, bőséges:

görbeszőlő, szeme hosszas, görbe, keményebb:

bátai,

gacsai,

bakator tojásdad, húsoszemű, tartós. E három fajt tiszántúli vidékről hozták át, s ezért alföldi szőlőnek is nevezik. A lapos és gyengén lejtős talajt szereti, a mustot bőven adja, de ritkán, szinte sohasem aszík meg.

E felsorolt szőlőfajok közül már csak a furmintot, a hárslevelűt és a muskat lunelt telepítik a filoxéra vész óta. A Szirmainál említett vörös szőlőnek nyomát pedig már sehol sem találjuk.²⁹

c) Művelési módok

A telepítés és a fajtagyválasztásnál nem kisebb jelentőségű volt a tokaji bor mennyiségének fokozására, minőségének javítására a művelési mód sem. Noha a szőlőtermesztés kezdeti korszakából erre vonatkozó adataink nincsenek, a művelési módok korszerűsítésével a XV. századra tehetjük az egyik leglényegesebb szőlőmunkának, a kapálásnak oly

módon való elterjedését, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően már háromszor kapálták a tőkét. A talajfellazítás, a domboldalakon a csapadékvíz tőkéhezvezetése, így az aszúsodáshoz szükséges páradús levegő biztosítása jelentette azt a minőségi változást, amely a szemek betöppedését elősegítette, s már az első aszúbor készítése előtt a megaszalódott szemekkel együtt szűrt mustból mai fogalmaink szerint édes szamorodni bor készítését tette lehetővé.

Bár, mint mondtuk, a szőlőművelés nem rokon a Dunántúlon elterjedt művelési formákkal, egyes analógiák³⁰ módot nyújtanak arra, hogy következtetéseket vonjunk le Tokajhegyalja XV–XVI. századi szőlőműveléséről.

Ezek szerint télen süllyesztéssel (a szőlő trágyázásával, amit gödrözésnek is neveztek) kezdték a munkát. Rendszerint háti alkalmatosságban hordták fel a szerves trágyát, amit a szőlőtőke körül kikapart tányérba (süllyesztésbe) tettek, majd azt földdel befedték. A téli munkákhoz tartozott a torkolás, vagy földelés, mikoris, különösen a széljárta vidéken, vagy a téli hidegeknek legjobban kitett helyen a tőkére földet húztak, s ezzel védték meg a téli fagyoktól. Nem kisebb jelentőségű volt a kőgát rakás sem. A XVI–XVII. században a szőlők zöme a tokajhegyaljai dombokon a tenger színe felett „400 bécsi öl” magasságban kezdődött és egészen „1200 bécsi öl” terjedt.³¹ A lejtős domboldalak csak teraszírozás mellett váltak alkalmassá szőlőművelésre. A gátrakáshoz szükséges köveket részint a forgatásból, részint pedig a hegy lábánál erre a célra vájt pincékből nyerték.

Tavasszal a munkák a nyitással kezdődtek. A tőkére hordott földet eltávolították és a tőke termőerejének megőrzésére az oldalgyökereket „elszakították”. A nyitást a márciusi fagyokra való tekintettel rendszerint április, májusban kezdték csak. Ezt követte a metszés. Hegyaljai gyakorlat szerint tavasszal csak a kövérebb tőkéket metszték, a sovány szőlőtőkéket pedig ősszel. Csak igen nehezen terjedt el a metszések termésfokozó formája.

Szőlőszaporításra és a vén tőkék megújítására a homlitást alkalmazták. Fakadás előtt a tőkét az anyagyöker sérelme nélkül a melléte ásott gödörbe buktatják, földdel fedik be, a rajta levő vesszőket pedig megfelelő távolságra levert karók mellett a földből kibújtatják és így gyökereztetik.

d) Borkezelés

Tokajhegyalján a következő borféleségeket ismerték:

1. Ordinárium
2. Máslás
3. Fordítás
4. Szamorodni
5. Aszú.

1. Ordináriumnak nevezték azt a bort, mely az északi hegyoldalakon, gyenge minőségű szőlőből termett. De ordináriumról beszéltek akkor is, mikor a kedvezőtlen időjárás folytán a szemek nem töppedtek be, és az aszúsodó szőlőfajták is gyenge minőséget adtak. Ez a bor nem vett részt a kereskedelemben.

2. Máslás. Amikor az aszú borokat seprőjéről lehúzták a hordó alján maradt seprőt gyenge minőségű hegyaljai borral felöntötték, azon hagyták állni. Tokaji ízű és jellegű bor volt, noha mint neve is mutatja, „második feltöltés”-ből nyerték. Inkább csak házi fogyasztásra használták.

3. A fordítást úgy nyerték, hogy az aszúbor készítésére használt aszútésztát, a törkölyt a zsákokból kitaposás után „kádba fordították”, arra mustot öntöttek, jól összekavarva 4–5 órát áztatták, majd hordókba fejtették. A másolás már mint árú szerepelt, s ha jó minőségben készítették, izre, zamatra, alkoholfokra meghaladta a gyengébb évjáratok egy-két puttonyos aszúborát is.

4. Szamorodni. Neve lengyel eredetű, jelentése „ahogy termett”. Főként a lengyel kereskedők vásárolták. Ha az érett szőlőfürtből a betöppedt, megaszúsodott szemeket nem szedték külön, hanem a többivel együtt préselték ki, nyerték az édes szamorodnit. Ha az aszúszemeket külön válogatták és így alacsonyabb cukorfokú mustot erjesztettek, akkor száraz szamorodni jellegű bort kaptak.

5. Aszú bor. A királyok borának, borok királyának nevezték, s csak az számított régi fogalmak szerint jó szüretnek Hegyalján, ha minél több aszúbort tudtak készíteni. Ezért vártak a szüret idejével is, Simon-Juda napjáig, (október 28.), hogy a kedvező őszi időjárást a szemek betöppedésére minél jobban kihasználhassák. Bár, ha jó „szamorodni év” volt, de kevés aszú termett, a hegyaljai gazdák azt az évet nem tekintették jó szüretű esztendőnek.

Az aszúszemeket a fürtök tőkéről történő leszedésekor már külön válogatták, majd oldalfalakkal ellátott táblákra öntötték, ahol még egyszer átvizsgálták. Csak a teljesen ép, szinte lémentes, penész nélküli szemeket használták fel aszú készítésre. Az aszúszemeket kádban gyűjtötték össze, melynek fenekére lyukakat fűrtak, s az önsúlyától kicsepegő, sűrű, cukros levet nevezték eszenciának. A szinte mazsolaszerű szemeket zsákba rakták és kádban mezitláb kitaposták. Az aszútésztára jóminőségű mustot öntöttek és meleg időben 12, nagyobb hidegben 48 órát áztatták, majd nyomózsákokba leszűrték. Az aszúkészítés mértékegysége a puttony és a gönci hordó volt. Aszerint, hogy egy gönci hordó borhoz hány puttony aszúszemet tettek, készítettek 5–, 4–, 3–2, sőt 1 puttonyos aszúbort is.

A leszűrt borokat pincében érlelték.

IV.

TOKAJHEGYALJA REKONSTRUKCIÓJA

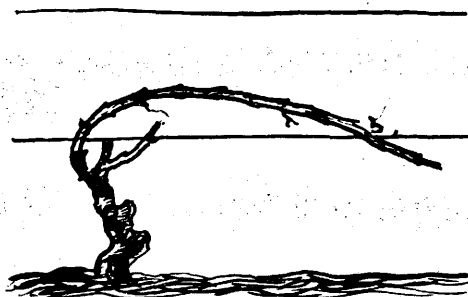
A helytelen gazdaságpolitika II. fejezetben vázolt kihatását volt hivatva megszüntetni, a népgazdaság fejlesztésében kialakult aránytalanságokat volt hivatva korrigálni az 1018/1953 (XII. 23 sz.) párt- és kormányhatározat, mely szabályozta a mezőgazdasági termelés, ezenbelül a szőlőtermesztés fejlesztésének kérdéseit. Ennek hatálybalépésével vette kezdetét az a nagyszabású munka, melynek összefoglaló neve mindmáig a tokajhegyaljai történelmi borvidék rekonstrukciója.

A rekonstrukciós feladatok elvégzésére Sátoraljaiújhely székhellyel rekonstrukciós kormánybiztosságot hoztak létre.

A rekonstrukciós kormánybiztosság első feladata volt a tokajhegyaljai szőlők felmérése. A második világháború eseményei során számos telekkönyv, birtokiv, térkép semmisült meg, a tervezőmunka megindításához elsősorban ezeket kellett pótolni. A felmérés volt hivatva egyben megállapítani a meglevő szőlőterületeket, s azt az állapotnak megfelelően első-, másod-, illetve harmadosztályba sorolni és feltárni az új telepítésre alkalmas területeket.³²

A kormánybiztosság által nyújtott lehetőségeket elsősorban az állami gazdaságok használták ki. Telekrendezéssel, állami tartalékterületeknek a gazdaság kialakított tábláihoz csatolásával igyekeztek megteremteni a nagyüzemi szőlőtermelés feltételeit. A Kertészeti és Szőlészeti Kutatóintézet 1951-ben Tarcalon megalakult és az egykori királyi uradalom szőleit magában foglaló kísérleti telepe is azonnal bekapcsolódott a rekonstrukció nagyjelentőségű munkájába.³³

Kezdeti időben a rekonstrukció igen sok nehézséggel küzdött. Nem volt megfelelő mennyiségű oltvány.

Guyot művelési mód

A korábbi években Tolcsva, Tállya, Mád, Bodrogkisfalva, Bodrogolaszi lakosai foglalkoztak oltványkészítéssel, amely azonban az 1950-es években szinte teljesen megszűnt. Így nemcsak hogy a kistermelők, de termelőszövetkezetek, sőt a megalakuló hegyközségek sem tudtak a Hegyalján szokásos furmint, hárslevelű még kevésbé muskat lunel oltványhoz jutni. Az állami gazdaságok a már korábban Tarcalon és Tállyán meglévő anyatelepekről elegendő alany vesszőt szedtek ugyan, de az oltáshoz és gyökereztetéshez a megfelelő berendezés hiányzott, munkaerő sem volt elegendő, s így a tervezett telepítésekhez szükséges gyökeres oltványt nem tudta előállítani. Ami oltvány ebben az időben elültetésre került, az sem felelt meg minden esetben a hegyaljai követelményeknek.

Nehezítette a telepítést a szinte krónikusnak mondható karóhiány is. A rekonstrukció kezdetén Tokajhegyalja nagyüzemeiben nem alakult még ki a ma már egyre elterjedtebb, huzalos tamberendezés, hiszen ehhez a megfelelő művelési eljárások sem voltak kikísérletezve. A szőlőtermesztés a hagyományos tőkés, bak-hátas műveléssel folyt, ennek pedig holdanként mintegy 4 ezer darab a karószükséglete. A telepítési terv és az anyagellátás közötti disszonancia károsan befolyásolta a kormánybiztosság erőfeszítéseit is.

A tokajhegyaljai rekonstrukció gyakorlatban tulajdonképpen csak 1955-ben indult meg az új telepítésekkel. Különösen az egyéni szőlőtermelők telepítési kedve nőtt meg. A korábbi évek bizonytalansága után 1955-ben már 34, 1956-ban pedig több mint 150 hold kistulajdonos kezében lévő parlag került betelepítésre. Az állami gazdaságok két év alatt csaknem 70 holdnyi új szőlővel növelték területüket. Bár az ütem lassú és különösen a felújításokat, a kiöregedett tőkék újrapótlását tekintve nem kielégítő, a munka megindult, és sikerült a szőlővel történő felelőtlen gazdálkodást is megakadályozni. Már a kormánybiztosság idejében történt, hogy

több termelőszövetkezet, mint például a bodrogkereszturi Dózsa, amely korábban 262 hold szőlőn gazdálkodott, vagy a tokaji Kossuth, mely 45 hold szőlővel rendelkezett, részben a rossz időjárás okozta termés kiesés miatt, 1956-ra szőlőjének jelentős részét leadta.³⁴

Jelentős eredményt hozott a krónikus oltványhiány pótlására az 1955–1956 évben mintegy 3 millió forintos beruházással, a Tarcali Állami Gazdaságnál megépült oltvány előhajtató. Ebben, a már korszerű nagyüzemben évente 2,5–3 millió oltványt tudnak beoltani, s iskoláztatás után 700–800 ezer jóminőségű telepítésre alkalmas gyökeres oltványt nyernek. Ez pedig már nemcsak a Tarcali Állami Gazdaság saját, hanem a többi tokajhegyaljai szőlőtermelő nagyüzem szükségletét is fedezi. A megfelelő szaporítóanyag előállítására ugyancsak a Tarcali Állami Gazdaság 140 holdasra egészítette ki anyatelepét. Tállyán három szakcsoport alakult oltványkészítésre.

A tokajhegyaljai kormánybiztosság sok nehézséggel küzdve de az adott körülmények között eredményesen fejezte be munkáját, melyet a Minisztertanács határozata alapján 1957. február 1-vel a Megyei Tanács VB. mezőgazdasági osztálya vett át.³⁵ A feladatok ellátására a Földművelésügyi Minisztérium rendelete alapján szőlészeti felügyelőséget állítottak fel és 35 taggal megalakították a Tokajhegyaljai Szaktanácsot, melyben a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet, az Állami gazdaságok, a szakcsoportok és a legkiválóbb egyéni szőlőtermelők kaptak helyet.

A rekonstrukciós munka törés nélkül, két síkon indult meg. Egyik az állami gazdaságok fejlesztésével, másik pedig a Borsod megyei tanács Mezőgazdasági Osztályának felügyelete alá tartozó tsz, hegyközségi és egyéni termelők vonalán.

Ezeknek munkáját volt hivatva segíteni a nagyüzemi szőlőgazdálkodás módszereit, a legjobb termesztési módokat és borkezelési eljárásokat kikísérletezni majd pedig gyakorlatban átadni a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet.

a) Állami gazdaság

A tokajhegyaljai szőlőterületen működő állami gazdaságok több átszervezés után két igazgatóság, a tarcali és a tolcsvai alá kerültek, tevékenységüket a továbbiakban ebben a csoportosításban tárgyaljuk.

A Tarcali Állami Gazdaság az egykori vincellér iskola helyén és annak szőlő területét átvéve alakult meg. Igazi nagyüzemi gazdálkodást 1954–55-től folytat. A gazdaság 1950-től folyamatosan telepít új szőlőket. 14 év alatt területe 1118 holdra növekedett, amelyből 580 hold a termőszőlő. A szakszerűen végrehajtott telepítés eredménye, hogy termőszőlőinek 90 százaléka 10 évnél fiatalabb telepítésű, tehát az elkövetkezendő években kerülnek legjobb termőerőbe. Dicséret illeti a gazdaság vezetőit Leskó István igazgatót és Bakonyi József Kossuth-díjas főkertészt, hogy az új telepítések kijelölésénél a gazdaságos nagyüzemi táblák kialakítására törekedve az előregedett szőlők kiszántásától sem idegenkedtek.

A gazdaság a Hegyalján hagyományos szőlőfajtákat telepíti, és a változó ízlelést figyelembe véve, új ültetvényeiben növeli a muskat lunel arányát. Az elmúlt esztendőben 120, 1964-ben 200, 1965-ben pedig ugyancsak 120 hold területen létesített új szőlőt.

A gazdaság oltványszükségletét saját anyatelepén termeli meg, és nagyüzemi hajtatóházában gyökerezteti. 1963-ban 3,5 millió darab gyökeres oltványt

készített, amit 1964-ben 45 holdas öntözött területen iskolázott. Csaknem másfél-millió gyökéres oltványt nyert így az 1965 évi telepítésekhez, amelyből 400 ezer darabot saját maga használ fel, a többit pedig a társ gazdaságoknak adja át.

Az oltványok megeredési százalékanak növelésére új eljárásokat honosítottak meg. Ezek közül egyik a parafinos módszer, a másik pedig a Kertészeti és Szőlészeti Főiskolával közösen kikísérletezett eljárás, amellyel a korábbi 30–35 százalékos megeredési arányt 45, sőt 50 százalékra tudják növelni.

A Tarcali Állami Gazdaság rendezte be az első szőlő öntöző telepet is. A Disznókőn telepített több mint 300 holdas táblájához a Dorgó patak vizenyős, zsombékos, más célra nem használható völgykatlanát zárták el mintegy 200 méteres gáttal, mialtál a patak és hat forrás vizét fogják fel. A mintegy 100 holdas mesterséges tóban 100 ezer köbméter vizet tartalékolnak. Ezzel 650 hold szőlő permetezővíz és 350 holdnyi szőlő öntözővíz szükségletét biztosítják. A szőlőtáblákat mintegy 15 kilométer hosszú gravitációs csővezetékkel öntözik.

A 7 millió forintos beruházással készült öntözőműből mintegy 40 miliméternyi esőnek megfelelő csapadékkal tudják ellátni a területet, elsősorban augusztusban, amikor a több évtizedes megfigyelések szerint a legkevesebb csapadék hullik, a bogyóképződéshez viszont szükséges a víz. A szeptemberi öntözéssel a levegő páratartalmát tudják növelni, ami a tapasztalat és a tudományos vizsgálódás szerint elősegíti az aszúsodást. Az öntözéssel szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy 20 miliméternek megfelelő csapadékmennyiség 1–3 fokkal emeli a must cukortartalmát, s mintegy 20 százalékkal az aszúszemek arányát. A viszonylag nagy beruházás gazdaságosságára jellemző, hogy az hat esztendő alatt térül meg.³⁶

A Tolcsvai Állami Gazdaság, a tokajhegyaljai szőlőtermelés másik központja, 1146 hold szőlőterületen gazdálkodik, amelyből 780 hold a termőszőlő. Olyan kiváló szőlők tartoznak területéhez, mint a tolcsvai Kincsem, a tolcsvai Gyopáros, a sátoraljaújhelyi Orémus és több más. Szőlői kiváló fekvésének eredménye, hogy évről-évre nagymennyiségű aszúószemet szüretelnek. Ezt mutatja, hogy a minőségi borainak csaknem 15 százaléka aszú, 30 százaléka édes szamorodni és 55 százaléka száraz szamorodni.

A gazdaság számos kísérletet folytatott, elsősorban a szőlőtelepítések gazdaságossá tételére. : Ilyen — többek között — a lugasos művelési módszer. Ennek egyik előnye, hogy nem kell kötözni és a sorközi kapálást csörlős vontatású ekékkel tudják helyettesíteni. A gazdaság területének jelentős része meredek hegyoldalakon van. Itt a szélessoros, nagy tőtávolságú művelési módokat részesítik előnyben, mert azzal számolnak, hogy később kis traktorokkal oldhatják meg a sorközök művelését.

Az új telepítéseket Zala Gézának, a Tolcsvai Állami Gazdaság központi kertészének igen ötletes újításával szinte forradalmasították. A telepítéshez, amely az egyik legnehezebb munka és amelltt költséges is, az újító által konstruált hidrofúrót alkalmazzák. A három-tíz atmoszféra nyomással üzemeltetett fúrót a kezelő a megjelölt helyen a földbe nyomja. A fúrófejben lévő szelep megemelkedik és a kiáramló víz elkészíti az ültető lyukat. Egy ültetőlyuk elkészítése a talaj kötöttségétől függően 3–6 percet vesz igénybe. A szőlőtelepítés holdanként 38.6 munkanapot igényel kézi erővel, amit hidrofúróval 12.6 munkanapra csökkentettek. Emelltt, a szőlőtelepítésnél a munkaerőszükséglet is egyharmadára csökkent. Ez az önköltséget is jelentősen befolyásolja.³⁷

b) Tanácsi szektor

A Minisztertanács Tokajhegyalja zárt körzet szőlőinek megóvására és területi fejlesztésére 1955-ben kiadott hathatós rendelkezései szerint a tanácsi szektorra — tsz, szakcsoport, hegyközség és egyéniek — 1670 hold szőlő telepítését irányozta elő 1960-ig, amely csaknem teljes egészében betelepítésre is került.

A tanácsi szektorban ez időszakban döntő jelentőségűekké emelkedtek a szakcsoportok és hegyközségek, amelyek számottevő állami kedvezményekben is részesültek.

1960-ban Tokajhegyalján 17 szőlőtermelő, illetve szőlőtelepítési szakcsoport működött 650 taggal, 708 kh. területen, valamint 16 hegyközség 4172 taggal, 3.515 kh. területen. A szakcsoportok, főleg a telepítéseknél s a közös tárolás megvalósításánál végeztek eredményes munkát, két év alatt 80 hold új szőlőt telepítettek. Éltek azzal a lehetőséggel is, hogy 4 kh.-nál nagyobb egybefüggő telepítéseket végeztek, amihez a szaporító anyagot díjtalanul kapták. A telepítésekhez szükséges oltványok előállítását maguk is elősegítették azáltal, hogy PVC-vel másfélmillió zöldoltványt készítettek. A közösségi szellem erősödését mutatja, hogy 1960-ban már 11 földművelésszövetkezeti, 6 szakcsoporti, és 12 hegyközségi szőlőfeldolgozó üzem létesült. A Tokajhegyalján működő szőlőtermelő szakcsoportok összvagyon 1957. december 31-én még nem érte el az 50 ezer forintot, 1960-ra pedig már 2.5 millió forintra emelkedett.³⁸

Az egyéni szőlőtermelők szakcsoportba történő összefogásának eredményei más vonatkozásban is megmutatkoztak. Helyrehoztak mintegy 30 kilométernyi utat, öt új hidat építettek és 12-öt megjavítottak. Tizenöt kilométer hosszú vízelvezető árok létesítésével korlátozták a tavaszi és őszi záporok okozta talajlemosódást.

A hegyközségi szervezet a mezőgazdaság szocialista átszervezése során 1960 után átalakult. A nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek megfelelően Tokajhegyalja zárt borvidék 28 községében 11 hegyközség alakult. A társulásoknak 400 hold közösen telepített, a nagyüzemi gazdálkodás követelményeinek megfelelő szőlőjük van. Összvagyonuk eléri a 15 millió forintot. Közös szőlőfeldolgozó és tároló pincék, saját permeretők, szállító és művelőgépek, valamint prés és bogyózógépek szolgálják a tagság érdekeit. A tállyai, tolcsvai és olaszliszkai szakcsoport oltványtermesztéssel is foglalkozik és évente mintegy 2 millió gyökeres oltványt készít a további telepítésekhez.³⁹

A termelőszövetkezetek csak az utóbbi években kezdtek intenzíven foglalkozni a szőlőtelepítéssel. Ezt részint a mezőgazdasági művelés alatt álló bázisuk gazdasági megerősödésének, részint a munkaerő problémájának a következménye. Jelentősebb szőlőterülettel rendelkezik a rátkai, a tarcali, a sárospataki, és a hercegkúti tsz. Bár kisebb szőlőterületek más hegyaljai községekben is a tsz gazdaságához tartoznak, nagyobb részüket azonban háztájként kezelik.⁴⁰

Szőlészeti Kutató Intézet

A tokajhegyaljai rekonstrukció céljait szolgáló szerteágazó kísérleti munka elvégzésére alakult meg 1950-ben Tokajhegyalján ez az intézmény. Azóta két szőlőtelepen, Tarcalon a Szarvas szőlő és Tolcsván a volt Adriányi-féle szőlő területén gazdálkodik. Mindkét szőlőültetvényen folytat kísérleteket.

A gazdaság törzsszőlője a Szarvas szőlőben alakult ki. Tevékenysége igen sokirányú. Kiterjed a talajvédelemre, a talajerő utánpótlásra, a különböző sor és tőtávolságú telepítési módok kikísérletezésére, a különféle metszések meghatározására, a kártevők elleni védekezés módjaira, új támbereendezések kipróbálására, a szőlőművelő gépek különféle fajainak alkalmazására, a szürettel kapcsolatos kérdések tanulmányozására, valamint a borgazdálkodás új módszereinek kidolgozására.

Tizennégy éves fennállása alatt a Kutató Intézet több mint 140 tudományos témával foglalkozott, mely felölelte az előbb említett ágazatok mindegyikét. Számos, többször ellenőrzött kísérleteit, melyek a gyakorlatban is beváltak, már alkalmazzák is a tokajhegyaljai nagyüzemekben.

A Kutató Intézet tarcali telepe Lengyel Béla vezető kutató irányítása mellett elsősorban metszési módok, a borérelés és az érlelési idő csökkentése, a talajerő utánpótlás különféle módozatainak kidolgozásában ért el jelentős sikert. Ezek a sikerek annál is figyelemre méltóbbak, mert az utóbbi évek szőlő- és borgazdálkodásánál irányadóként szerepelnek, s különösen jelentősek az 1975-ig tervezett befejező szakaszban.⁴¹

V.

A JELENLEGI HELYZET TOKAJHEGYALJÁN

Tíz esztendeje, (1955—1965) hogy Tokajhegyalja rekonstrukciója megkezdődött. Bár a kitűzött célokat különösen a járulékos beruházásoknál nem mindenben érte el, az előrehaladás már 1957-től számottevően meggyorsult, s különösen szembeszökő lett 1960 óta. Tokajhegyalja szőlőterülete 8.159 hold volt, amelyből az állami gazdaságok 2.364, a tsz-ek a háztájival együtt 1.522, a szakcsoportok 878, az egyéniek pedig 3.395 holdon gazdálkodtak. 1965-re az új telepítésekkel a terület 10.500 kh-ra nőtt. Az előrehaladást azonban nemcsak a számszerűség terén lehet lemérni. A hagyományostól jelentősen különbözik a szőlőművelés és borkezelés módja is. A következőkben az itt elért eredményeket vesszük számba.

Talajforgatás.

1960-tól a telepítésnek ezt az előkészületi munkáját szinte kizárólag géppel végzik. A lánc talpas traktorok most már megfelelő számban állnak rendelkezésre, hogy megforgassák a kötött hegyaljai talajt. Azt is sikerült elérni, hogy az évenként szükséges mintegy ezer holdnyi terület ősszel kerüljön aláforgatásra, így a téli csapadék hatására elmálik, porhanyós lesz, megkönnyíti a tavaszi telepítéseket.

Oltvány.

Amíg a rekonstrukció kezdetén a megfelelő fajtájú és minőségű gyökeres oltvány hiánya hátráltatta a gyorsabb ütemű előrehaladást, ez a gátló körülmény most már nem áll fenn. Jóllehet korszerű nagyüzemi oltványkészítő teleppel csak a tarcali gazdaság rendelkezik, de a szakcsoportok és a Tolcsvai Állami Gazdaság, valamint a SZŐLFA Mádon létesített 80 holdas anyatelepe már fedezi a telepítés jelenlegi ütemében is a szükséges szaporító anyagot.

A szaporító anyagok termesztésénél megszűnt a néhány éve még tapasztalható fajta bizonytalanság. Nem egy esetben a Mátra vidékéről is hoztak gyökeres oltványt, s majd csak évek múltán derült ki, hogy a hegyaljai viszonyoknak nem megfelelő fajtát telepítettek. Jelenleg már csak szelektált furmint kerül telepítésre. Több éves megfigyelés alapján kiválasztott tőkékről szedik az oltócsapokat, s az új telepítésekben ennek eredményeként már sikerült kiküszöbölni a kis termést hozó, bizonytalan beérésű, úgynevezett madárkás furmintot.⁴²

A termésmennyiség a tőkék hozamától függ, s a tömegszelekció föltétlenül termésfokozó hatású lesz. Am Hegyalján a szőlők művelési költsége szükségessé teszi, hogy még nagyobb terméshozamú, ugyanakkor jó minőségű szőlőt szüreteljenek. A Szőlészeti Kutató Intézetben 1947-ben kezdték meg az egyedi, úgynevezett Kloon-szelekcióval azoknak a bőtermő furmintfajtáknak a kiszűrését, amelyek erre a célra legjobban megfelelnek. Jelenleg 23 törzs, mintegy 1500 tőkéje áll már rendelkezésre. Előnye a nagy termőképesség, (tőkénként 1–2 kilogrammal többet ad) az átörökítő képesség (kiváló tulajdonságai az utódokban is fellelhetők) és hogy jó minőségű mustot ad, (a fűrtőkről szűrt must cukorfoka a jelenleginél nem alacsonyabb. Az elkövetkezendő feladat ezeknek a kiváló egyedeknek elszaporítása. A meglévő tőkékből akarják kialakítani a törzsszőlőt, ahol majd a vad beoltásához szükséges oltócsapokat termelik. Megvalósulás esetén 3 éves várakozás után évente mintegy 70.000 oltócsapot tudnak adni oltványkészítéshez.⁴³

Művelési mód, metszés.

Hegyalja több mint 8 ezer holdnyi szőlőterületéből még ma is 6 ezer holdra tehető a hagyományos bakhátas műveléssel gondozott szőlők területe. Az új, korszerűbb módokra történő átállás már csak azért is problematikus, mert ezeknek jelentős része jó termőerőben lévő ültetvény. A bakhátas művelés elsősorban karóigényes, ami a telepítési és fenntartási költséget növeli. Mivel ezzel a művelési móddal hosszú időn keresztül még számolni kell, a termés fokozásával igyekeznek az önköltséget egyensúlyba hozni.

A Hegyalján szokásos metszési módokkal ellentétben a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet dolgozta ki azokat a formációkat, amelyek a tőke kizsarolása nélkül, a különböző időjárási viszonyok mellett jól alkalmazhatók. Általánossá vált, a 2–4 szemre történő metszés és egyre ritkább a szálvesszőzés, az úgynevezett zsaroló metszés. Korábban a Tokajhegyaljai Szaktanács, most pedig a Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Osztálya a Tarcali Kutató Intézettel közösen évről-évre rendszeresen megrendezi a metszési bemutatókat, aholis a tőkék megeredésétől függően az állami gazdaságok, tsz-ek, szakcsoportok és egyéni termelők népes gyülekezete előtt ismertetik a legalkalmasabbnak vélt metszési eljárást. Ennek jelentősége annál is nagyobb, mert a szőlőtermés nem utolsó sorban függ az időjárás ingadozásától, a tél enyhébb, vagy hidegebb voltától, s a jó termés biztosítására e szélsőségek figyelembevételével kell elvégezni a tőkék metszését. Az 1962, 1963 és 1964 év szélsőséges természeti viszonyai igen jó példát mutattak arra, hogy kedvezőtlen időjárási körülmények között is viszonylag jó termést lehet elérni az adottságokhoz mért szakszerű metszéssel.

Kisebb területen terjedtek el, az ugyancsak a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet által kikísérletezett, és kifejlesztett új betelepítési módok. Ezeket csak az új ültetvényeknél alkalmazzák, ott viszont egyre nagyobb mértékben. A Megyei Tanács szőlő és gyümölcsstermesztésről kiadott rendelete is előírja ezeknek alkalmazását. Tokajhegyalja vidékére a Guyot, alacsony kordon, vagy más egysíkú művelést ír

elő, lehetőleg huzalos támasz mellett, 150–160 centiméterszer 80–120 centiméter sor és tőtávolságban. A másik terjedő telepítési rendszer a szárnyas művelés.

Szárnyasművelés metszés előtt

Szorosan e kérdéshez tartozik a tápanyag utánpótlás is. Tokajhegyalja szőlőterületére évente mintegy 10 ezer vagon szerves, istállótrágyára van szükség. Ezt a jelenlegi adottságok mellett sem az állami gazdaságok, sem a tsz-ek, de a szakcsoportok és egyéni szőlőtermelők sem tudják biztosítani. Az eddig végzett kísérletek azt bizonyítják, hogy a szőlővenyige összezuzásával és műtrágyával történő keverésével jó eredményeket lehet elérni, de ez a módszer egyáltalán nem terjedt még el. Biztató eredményeket adott a lápi földdel történő trágyázás is, ám ennek kitermelési lehetősége és különösen a magasabban fekvő szőlőkbe szállítása igencsak korlátozott. A szőlők zöldtrágyázásával folytatnak most kísérletet, amelyek jó eredménnyel biztatnak, de elterjedése még hosszú évek kérdése, s feltételezi az azonos sortávolságban ültetett szőlő gépi művelését, hogy a zöldtrágya alászáncsható legyen.

Bár az utóbbi években nemcsak a nagyüzemek, hanem az egyéni gazdaságok műtrágyaellátása is javult, még mindig nem kielégítő, s így azt kell megállapítani, hogy Tokajhegyalja szőlő területein a talajerő utánpótlás nem megoldott.

Ugyancsak nem megoldott a hegyaljai szőlők művelésének gépesítése sem. Az elmúlt 10 esztendő távlatában csak igen szerény eredményekről adhatunk számot, hozzátéve, hogy még ezek a rendelkezésre álló eszközök sem terjedtek el általánosan.

Az első Tokajhegyalján alkalmazott gép a HSZD-400/150 jelű 400 méteres hordozható szőlészeti drótkötélpálya, amelyet 1958-ban a Tarcali Állami Gazdaság disznókői telepítésénél próbáltak ki és azóta több helyen használnak. Elsősorban a hegyoldalakra telepített szőlők művelése során adódó szállítási munkákat van hivatva

megoldani. Tokajhegyalján igen sok olyan tábla van, amelyet fogattal még most sem lehet közvetlenül, csak nagy kerülők árán megközelíteni. Ugyanakkor pedig az új telepítéseknel, támfalépítésnél, a teraszok földdel történő meghordásánál, vízelvezető csatornák és utak építésénél holdanként mintegy 30–40 tonna anyagot kell megmozgatni. E szállítási problémák megkönnyítésére szolgál a Szőlészeti Kutató Intézet szőlőművelés gépesítési csoportja által kidolgozott függeszthető drótkötél-pálya. A teher szállító tartókötelet állítható magasságú acél csőlábakra függesztik fel, amelyen 150 kilogramm hasznos teherbírási csille közlekedik, ami a pálya végén önműködően üriti ki terhét. Egyképpen használható forgatásból kikerült kövek eltávolítására csak úgy, mint szüretnél a leszedett fürtök szállítására.⁴⁴

A szőlőművelés gépesítésére a Gépkísérleti és Mezőgépfeljesztési Intézet új magyar csörlőtípust konstruált, amelyet 1964-ben a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet szarvasi telepén próbáltak ki, tavasszal sorközi kapálásra, ősszel pedig szőlőfedésre. A kísérleti csörlő mind vonóerő tekintetében, mind pedig munkateljesítményben különösen a kétáguzást felváltó sorkapálásban — feltételezve az azonos sortávolságot — igen jól bevált. Hasznosnak bizonyult a tőkék őszi fedésénél végzett kísérletek során is, itt azonban a megfelelő munkaeszközök hiányában nem nyújtott kellő teljesítményt. Bár a szakemberek véleménye megegyezett abban, hogy a tokajhegyaljai szőlőművelés hasznos munkaeszközt nyerne ezzel a géppel, sem a csörlő gyártásáról nem történt intézkedés, sem pedig a hozzá szükséges munkaeszközök kialakításáról. Figyelembe véve, hogy Tokajhegyalján egyre kevesebb a munkaerő készlet, mihamarább szükségessé válna, hogy a gépesítésben amúgy is elhanyagolt Tokaj-hegyalja részére gyártása rövid időn belül megkezdődjék.

A gépesítés hiánya a sor és tőtávolság kialakításánál teljes anarchiára vezetett, amire jellemző, hogy Tokajhegyalján 11 fajta kötéstávolságot találni. A 120, 140, 150, 180 és 200 centiméteres sortáv egyaránt megtalálható. Feltétlenül indokolt tehát, hogy a Tokajhegyalja domborzati viszonyainak megfelelő géptípust a leg-sürgősebben kialakítsák a sortávolság igényének végleges rögzítése mellett, mert ellenkező esetben a rekonstrukció során végrehajtott új telepítésű szőlők nagyrésze nem lesz megfelelően gépesíthető.

A hagyományos nyári munkák kötözésből és permetezésből állottak. Mindkét munkafolyamat ma is szükségszerűség Tokajhegyalján, bár a kötözés éppen az új művelési módok elterjedése révén egyre veszít jelentőségéből. Új elemként jelentkezik azonban — bár még csak kísérleti szinten — a sorközök kémiai úton történő gyomtalanítása. Végleges eredmények a viszonylag kis — 26 holdas — parcellán három éven át végzett Simazinozásból még nem vonhatók le, a kezdeti eredmények alapján jogosnak látszik az a következtetés, hogy jó eredménnyel és hatásokkal lesz alkalmazható a nagyüzemi táblákon is.

Ugyancsak új elem a szőlők öntözése is. Mint már szólottunk róla, a Tarcali és Tolcsvai Állami Gazdaságokban kialakultak az öntözéses szőlőtáblák. Ez szinte forradalmi újítás számba megy a hegyaljai szőlőművelés történetében, de a már hat esztendő óta nagyüzemszerűen végzett öntözés minden kétséget kizáróan bebizonyította termésfokozó és aszúszem-képző hatását. A távlati tervekben a Takta-csatorna kiépítésével újabb szőlőterületek öntözhetővé tétele is szerepel. Az új csatornahálózattal elsősorban a hegylábaknál — az úgynevezett szoknya területeken — telepítésre kerülő szőlők lesznek majd öntözhetőek.

A szőlőn kívül a Tarcali Állami Gazdaság és a tolcsvai szakcsoport öntözött területen neveli a gyökeres oltványokat is.

Kevésbé változott a szüret menete is Tokajhegyalján. A szedés hagyományos módon kézzel történik, s a leszedett fürtöket puttonyba rakva a táblák végén felállított hordókba gyűjtik, majd onnan a feldolgozó helyre szállítják. A rossz viszonyok és a nagy anyagmozgatás lassúvá és drágává teszi a szüretet. Káros hatása különösen akkor érvényesül, mikor esős időben kell a fürtöket leszedni.

Brezovcsik László, a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet munkatársa célszerű megoldással gyorsította meg a feldolgozást. Újítása szerint a szedés kézzel történik, de a puttonyba gyűjtött fürtöket a gépkocsi lapos platójára szerelt billenthető csillékbe gyűjtik össze. Egy-egy gépkocsin 3–3 csille van, s ha ezek megteltek, közvetlenül a feldolgozóba szállítják őket. Ezt a módszert már az állami gazdaságok is átvették.

Sokkal jobb a helyzet a szőlőfeldolgozás gépesítésében. A régi hagyományos kézi prések már csak a kistermelőknél „divatosak”. A szaksoportok 11 közös feldolgozó üzemet létesítettek, ahol korszerű felszereléssel dolgozzák fel a szőlőt. Így nemcsak a must nyerési százalék növekszik, de javul a minőség is. A Tarcali Állami Gazdaság a Disznókő melletti Dorgói völgyben épített korszerű, napi 100 mázsa szőlő feldolgozására alkalmas, Williams féle hidraulikus présekkel felszerelt présházat. Innen a bor közvetlenül a tároló pincékbe kerül. Ugyancsak korszerűnek mondható a Tolcsvai Állami Gazdaság és a Tokajhegyaljai Pincegazdaság Tolcsván, Tállyán, Mádon, Bodrogolaszi- Bodrogkeresztúron levő feldolgozó telepe is.

A hagyományoktól talán legjobban eltér a bor kezelése. A Tolcsvai Állami Gazdaság és a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet végzett ebben az irányban úttörő kísérleteket.

A tokaji bor utolérhetetlen bukéját, ízét, zamatát, tükröződő színét nem utolsó sorban a pincékben nyeri el. A tokajhegyaljai pincék jellemzője, az állandó – 10–12 fokos – hőmérséklet, mely a legkeményebb hidegben és a legforróbb nyárban sem változik, a magas, 84–88 százalékos relatív páratartalom és a *Racodium cellare* nemes pincegomba, mely szimbiozisan élve a tokajhegyaljai borral, azokban a pinceágakban fejlődik csak ki, ahol huzamosabb időn át bort tárolnak. E három feltétele van a tokaji bor érlelésének.

Tokajhegyalján, a kistermelők pincéit nem számítva, 39 nagy, nemes borok érlelésére és tárolására alkalmas, pincetér van. Ezekben a pincékben, számításba véve a tokajhegyaljai borok 3–5 éves érlelési idejét is, mintegy 150–200 ezer hektoliter bort lehet tárolni. Hegyalja legnagyobb borpincéje a Tarcali Állami Gazdaság mádi pincészeté. A riolittufába vájt pincében igen kedvező feltételeket talál a bor. A mádi pincészetet nyolc régi pincéből alakították ki. A pincelabirintusnak kereken száz ágában állnak a szerednyei és a gönci hordók ezrei, amelyekben mintegy 22 ezer hektoliter nemes bort tudnak érlelni. A nemes borokat a nagyüzemi pincészetekben jellegüknek megfelelően külön ágakban tárolják és érlelik. Nevezetes borpincéi még Tokajhegyaljának a Tokajhegyaljai Állami Pincegazdaság tállyai és a sátoraljaújhelyi Ungár pincéje, a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézet tarcali, egykori Rákóczi pincéje, és a Tolcsvai Állami Gazdaság tolcsvai megközelítően 700 esztendőss pincéje, amelyet szintén bortárolásra használnak.

A tokaji borokat négy kategóriába sorolhatjuk. A közönséges tokaji bort az úgynevezett ordináriumot tokaji pecsenye néven hozzák forgalomba. Ezek a legkedvezőtlenebb északi fekvésekben, vagy rossz évjáratokban teremnek. (Az elnevezés a XVII. századtól mitsem változott.) Jellemzőjük a 12 térfogat százalék körüli alkohol, – nagyobb sav – és a többi tokaji borokhoz mérten kisebb extrakttartalom

Régen a tokaji borokra jellemző hagyományos módszerekkel kezelték és csak többévi ászokolás (érlelés) után hozták forgalomba. Egyetlen értékük a tokaji jelleg volt.

A tokaji Furmint, vagy hárslevelű fajtajelöléssel forgalomba hozott borok már az előbbinél magasabb minőségi kategóriát képviselnek, bár készítésük azonos a tokaji pecsenyéével. Ezeket jobb fekvésű szőlőkből és a jobb évjáratokból szűrik. Alkoholtartalmuk 13–13,5 térfogat százalék, savai harmonikusabbak, testesebbek és illat, zamatanyagban gazdagabbak.

A száraz szamorodni a legklaszikusabb száraz bor. Kiváló tulajdonságai a hosszabb ideig – 3–4 évig – tartó iskolázás során alakulnak ki. A száraz szamorodninál nem beszélhetünk ó és új borról, mert ez a borfajta nemcsak készítmódot, hanem az érlelési folyamat csúcspontját is jelenti. Színe a hosszabb érlelés következtében sárgásbarna. Lényegét klaszikus illata jelenti, mely kimondottan az ászokolás során keletkezik. A tökéletes száraz szamorodnira mondják, hogy illata „bródig”, vagyis a sült kenyér héjára emlékeztető. A száraz bor jelleget az alkoholnak, a savnak, és a testességnek egymást kielégítő hatása adja. A magas alkohol, a határozottabb savak teszik tüzessé és kölcsönhatásként az alkohol és a test simítja el a savak életét.

Édes szamorodni készítésére akkor van lehetőség, amikor a szőlőfürtben a nagyobb számban található aszúszemek annyira megédesítik a mustot, hogy az 25 cukorfokot ér el.

A tokaji aszú az egész világnak elismerten legjobb természetes csemegebor. Kiválóságát nem lehet csak egy tényezőre visszavezetni. A talaj, a makro-, és mikroklíma, a fajta és a készítmód komplex hatásaként jön létre. A Botrytis cinerea megvékonyítja a bogyó héját és lehetővé teszi a víztartalom egy részének elpárolgását, így a 20–24 százalékos cukortartalom 50–70 százalékra koncentrálódik. Az aszúszemet a nemes penész anyagcsere termékeként keletkező illat és zamatanyagok különböztetik meg a mazsola és egyéb mesterségesen aszalt szőlőktől.

A tokaji borok minőségi minimuma⁴⁵

Minőség (borfajta)	1 liter eredeti borban			
	Alkohol térf. %	extrakt g	cuk. ment e. g	invert cuk g
Szamorodni	Legalább 13,0	—	22	—
2 puttonyos asszu	legfeljebb 18,5	55	25	30
3 puttonyos asszu	térf. %	90	30	60
4 puttonyos asszu	%-ig	125	35	90
5 puttonyos asszu	emelkedő	160	40	120
6 puttonyos asszu		195	45	150
Eszencia		250	50	200

E nemesborok magas minőségi követelményeit rendkívül gondos, sokoldalú, a must szűrésétől, az első fejtésétől, derítésétől és érlelésétől függő kezeléssel tudják csak elérni. Az utóbbi években végzett kísérletek a bor kezelésében hoztak lényeges változást. A derítésre használt anyagoknál egyre jelentősebb szerepet kap a bentonit.

A legújabb próbálkozások arra irányulnak, hogy a hegyaljai borok érési időtartamát megrövidítsék. A három-ötéves periódus nemcsak jelentős pinceteret foglal el, de költségessé is teszi a borok előállítását. Az érlelési idő megrövidítése szükségessé vált a megváltozott borízlés miatt is. Amíg korábban — még a második világháborút megelőző években is — a tokaji boroktól úgynevezett ó-ízt, és egészen sötét, már barnásba hajló színt követeltek, addig a borpiac ízlése és kíváncsága az utóbbi években zöldesszínű, friss szőlőízű, szénsavas borok felé tolódott el. Tokajhegyalja borászai előtt tehát most az a nem kisebb feladat áll, hogy a nemzetközi borpiac fogyasztási igényeinek megfelelően ezeket a követelményeket kielégítse, anélkül azonban, hogy a legcsekélyebb engedményt is tenné a tokaji bor hagyományos bukéja tekintetében. Az új pincekezelési módszerek e kettős cél kielégítését célozzák. Megvalósításukkal nemcsak tovább lehet öregbíteni a tokaji bor hírnevét, de biztosítani lehet még szélesebb körű értékesítését is.

Az állami gazdaságok kiterjedt szőlőterületei, valamint a Tokajhegyaljai Állami Pincegazdaság által történt felvásárlás lehetőséget nyújt a piac igényeinek megfelelő nagytömegű és azonos minőségű nemes borok előállítására. A Tokajhegyaljai Állami Pincegazdaság tíz év átlagában évente 80–85 ezer hektoliter bort vásárol fel szerződéses és szabad értékesítés során. Ez a mennyiség elmarad az optimális termesztési lehetőségektől, aminek legfőbb oka a nagyfokú tőkehiány és az öreg szőlők mintegy 40 százalékos aránya. E két tényezőt a meglévő termőterületre vetítve évente mintegy 2.500–2.600 kh. szőlőnek megfelelő termés kiesésével számolhatunk, ami a közepesnél gyengébb termést alapul véve is, mintegy 33 ezer hektoliter bornak felel meg.⁴⁶

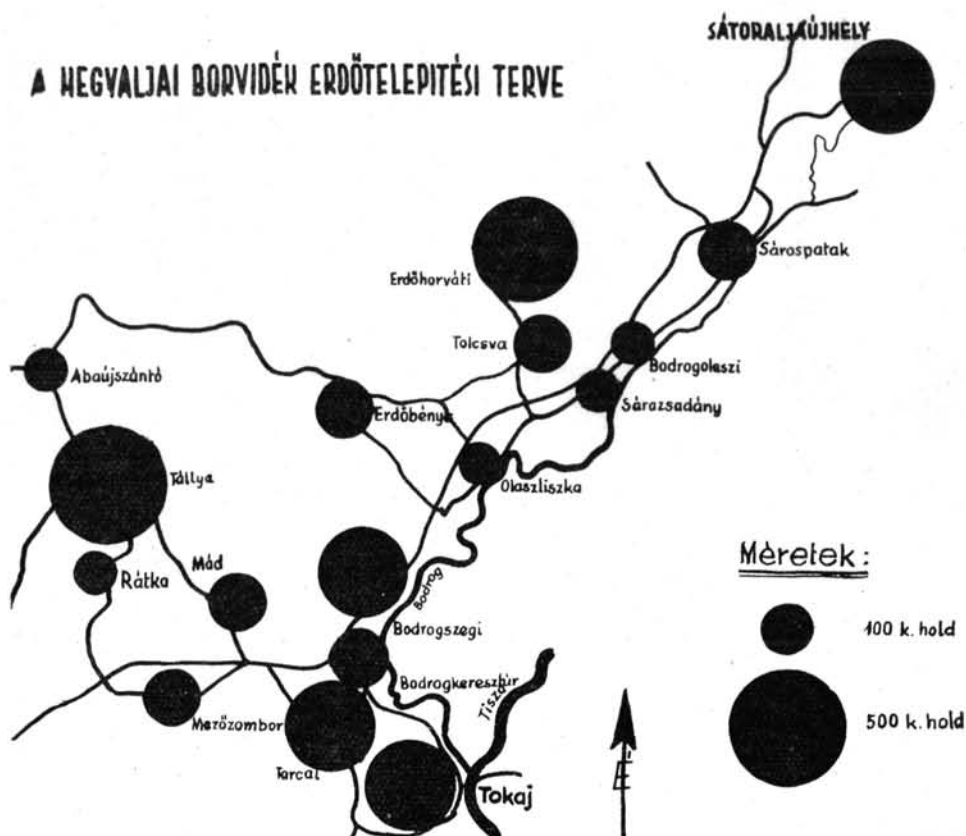
A tokaji borok minőségének eldöntésére 1952-től rendszeresen borversenyt tartanak. Ezeken bírálják el a kiértett borokat. Amíg az első borversenyre alig több mint húsz különböző fajta és évjáratú bor érkezett, addig a bírálatban résztvevő borok száma már meghaladja a 150-et. A házi borversenyek eredménye alapján vesznek részt a legkitűnőbb fajták és évjáratok, a Budapesten megrendezésre kerülő országos, és nemzetközi versenyeken. 1958-ban az Országos Ampelológiai Intézet, illetve a jogutódjaként működő Szőlészeti Kutató Intézet fenállásának 60. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi borversenyen 187 fajta tokajhegyaljai bor vett részt.

Ez volt az első alkalom, amikor a rekonstrukció során telepített és már termőre fordult szőlőkből érlelt nemes borok a nemzetközi bíráló bizottságnak „bemutatkoztak”, s amint a díjazások mutatták, a legteljesebb elismerést aratták.⁴⁷

A rekonstrukció nemcsak a szőlőtelepítésekben, hanem az erdő telepítésekkel is megváltoztatta a táj arculatát. A XVII–XVIII. században a hegycsúcsokat még összefüggő erdőségek borították, amit később kiirtottak. Azt már a legújabbkori kutatások bizonyították be, hogy aszúsodást előidéző Botrytis cinerea nevű penészgomba működését csak meghatározott tenyésztési feltételek mellett tudja kifejteni. Ennek — több más időjárási tényezőtől kívül — a levegő megfelelő páratartalma is fontos feltétele. A több évtizedes meteorológiai megfigyelések azt bizonyítják, hogy az erdőségek kipusztulásával és a Bodrog és Tisza folyók nagyki-terjedésű árterületeinek lecsapolásával ez a tényező megváltozott. Éppen ezért írta elő a tokajhegyaljai rekonstrukciót elrendelő minisztertanácsi határozat az erdőtelepítéseket is, mert megállapítást nyert, hogy a szőlőművelés alá nem vonható területek visszaerdősítésével a levegő páratartalmát jelentősen fokozni lehet, s ezzel az aszúsodásra kedvezőbb klimatikus viszonyokat teremthetnek.

Tokajhegyalja fásítási terve — a szőlőművelésre nem alkalmas területeken — mintegy 4 ezer katasztrális holdat tesz ki. Az erdősítést megfelelő tudományos kutatások után 1958-ban kezdték meg, s bár a rendezetlen birtokviszonyok miatt, s nem utolsósorban mert a községi tanácsok az erdősítésre szükséges területeket nem jelölték ki, eddig fásított terület mintegy 800 holdra tehető.

A teljes erdősítéshez, valamint a pótlásokhoz mintegy 30 millió csemete szükséges, felerészben fenyőfélékből, felerészben lombfélésegekből. A tudományos kutatások alapján a leginkább kopárosodott talajra molyhos tölgyet és fekete fenyőt, vízmosásokba akácot, közepes minőségű talajokra erdei fenyőt, kocsánytalan tölgyet és hársat, az északi oldalakra pedig luc- és vörösfenyőt telepítenek megfelelő arányban. Az erdőtelepítés a klimatikus viszonyok megjavításán túl a szőlővidék fával történő ellátását is szolgálja, így elsősorban hordókészítéshez szükséges dongával, szőlőkaróval és póznákkal.⁴⁸

VI.

TOKAJHEGYALJA TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK TÁVLATA

1960. évben a Tokajhegyalján dolgozó szakemberek közreműködésével alakult bizottság 7 ezer hold újonnan telepíthető és 6 ezer hold felújítandó területet állapított meg Tokajhegyalján, és 1980 végére a borvidék szőlőterülete 15 592 holdra növekedett volna. A felújítás ütemének gyorsítását azonban a szocialista szektor megerősödése, valamint az oltványtermelés kedvező alakulása lehetővé tette. Ezáltal elérhetővé vált a tervezett program 1975 végére történő befejezése.⁴⁹

A feladat végrehajtásának előfeltétele a jelenlegi birtokviszonyok, illetve tulajdonviszonyok rendezése, amelyek akadályozzák a nagyüzemi telepítésre alkalmas területek kialakítását. Ezek az akadályozó tényezők már az 1964. évi tavaszi telepítések előkészítésénél is megmutatkoztak és az FM-kertészeti főosztálya, az MSZMP megyei bizottsága, a Megyei Tanács VB., az Állami Gazdaságok Borsod—Heves megyei igazgatósága és az Ültetvénytervező Vállalat 1963. július 2-án tartott megbeszélésén úgy döntött, hogy a telepítéseket a birtokviszonyok rendezéséig a hegy lábához csatlakozó enyhébb lejtésű, úgynevezett „szoknya”-területeken kell folytatni. A telepítések alsó határát a szerencs—sátoralajújhelyi útban jelölte meg.

E döntés alapján újból felmérésre került a Tokajhegyalján betelepítésre alkalmas terület. (l. a táblázatot 444. oldalon)

A felújítás befejezésével az állami gazdaságok, tsz-ek és hegyközségek közös művelési területei összefüggő, nagyüzemi, részben géppel művelhető táblákra alakulnak, míg az egyéni és háztáji szőlők nagyüzemi művelés kialakítására és gépesítésre alkalmatlan területekre kerülnek.

A nagyüzemi szőlőtáblák kialakításának több, bonyolult formáját kell megkeresni és alkalmazni a területrendezés során. Ennek során az állami gazdaságok nagyüzemi tábláinak kialakításánál a főhangsúlyt az önkéntes földcserére kell helyezni, és részükre biztosítani kell a kártalanítás lehetőségét is. A Tokajhegyalja zárt borvidéken működő tsz-ek közül kiválasztásra kerülnek azok, amelyeknek termelési főiránya a szőlőtermesztés lesz. A tsz nagyüzemi tábláinak kialakításához maximális segítséget nyújtanak. Az elkövetkezendő évek rekonstrukciós terveinek végrehajtásánál felhasználják a hegyközségek és szakcsoportok anyagi eszközeit is.

Az 1975-ig tervezett új telepítések végrehajtása komoly erőfeszítéseket kíván.

A talaj tápanyag ellátására, a rekonstrukció befejeztével, Hegyalja istállótrágya igénye mintegy 12 ezer vagon lesz, még akkor is, ha csak minden hatodik évben szerves trágyáznak. Éppen ezért jelentősen fokozni kell a műtrágya ellátást, amiből csaknem évi 20 ezer tonna szükséges.

A telepítések során a szőlő mintegy 13 százaléka 15—25 fokos lejtőre kerül, ahol 180 centiméteres sortávolság mellett speciális szőlőművelő erőgépek és lőfogatok végzik a munkát. Az új szőlők mintegy 25 százaléka meredek lejtőkre települ, ahol kizárólag csak kézi művelés alkalmazható.

E telepítési rendszerek határozzák meg az eszköz és anyagszükségletet, melynek során mintegy 25 millió karó, 2,3 millió betonoszlop, 8 668 tonna vashuzal, 65 millió gyökeres oltvány szükséges, a mintegy 60 millió forintot kitevő erő- és a hozzátartozó munkagépeken kívül.

A zárt barvidékhez tartozó községek művelési ágak szerinti megoszlása. 1964.

Sor- szám	KÖZSÉG NEVE	Művelési ágak szerinti megoszlás							Össz. terület kh.
		Szántó	Rét- legelő	Erdő	Fanett	Belte- lek	Gyü- mölcs	Szőlő	
1.	Abaújszántó	3453	772	2629	569	516	28	228	8195
2.	Bekecs	3152	754	71	218	224	—	30	4449
3.	Bodrogszegi	531	1947	695	524	121	—	308	4126
4.	Bodrogkeresztúr	830	2357	592	470	210	528	208	5195
5.	Golop	955	148	201	70	136	79	31	1620
6.	Erdőbénye	1436	564	4366	592	337	114	546	7955
7.	Legyesbénye	2041	650	476	276	89	3	29	3564
8.	Mád	1345	534	2240	212	341	151	702	5525
9.	Monok	4149	1132	1274	220	356	59	95	7285
10.	Ond	1177	301	—	118	66	6	59	1727
11.	Rátka	806	309	432	102	165	7	192	2013
12.	Szegilong	320	456	85	118	143	3	73	1198
13.	Szerencs	2368	704	—	412	963	26	152	4625
14.	Tarcal	4764	396	1618	282	1501	396	756	9713
15.	Tállya	796	622	2379	280	910	62	1088	6137
16.	Tokaj	1310	1763	177	882	166	—	578	4876
17.	Sátoraljaújhely	1852	877	3059	1122	211	—	565	7686
18.	Olaszliszka	2169	2441	694	764	238	49	490	6845
19.	Tolcsva	1452	70	—	226	284	134	732	2898
20.	Sárazsadány	1280	750	12	321	61	—	182	2606
21.	Bodrogolaszi	1547	726	305	417	51	79	197	3322
22.	Sárospatak	1088	3078	4189	2725	1103	399	675	13257
23.	Végardó	832	739	17	234	6	—4	6	1838
24.	Hercegkút	1206	987	—	29	4	—	155	2381
25.	Vámosújfalú	592	860	80	208	74	—	82	1896
26.	Károlyfalva	247	150	98	36	1	—	—	532
Szerencsi j. 1—16-ig		29433	13409	17235	5345	6244	1462	5075	78203
Sátoraljaújhelyi j. 17—26-ig		12265	10678	8454	6082	2033	665	3084	43261
Tokajhegyalja összesen		41698	24087	25689	11427	8277	2127	8159	121464

Figyelembe véve a rekonstrukció ütemezését és az évenként mutakozó oltványszükségletet, megállapítható, hogy a jelenlegi szocialista szektor kezelésében levő tarcali, tolcsvai és tállyai anyatelepek — ha komolyabb elemi kár nem lép fel — a szükséges alanyvesszőt biztosítja. A szaporítóanyag tehát biztosított, de az előhajtató helyiségek kapacitása kevés. Éppen ezért két korszerű előhajtató üzem létesítése szükséges.

Az elkövetkező években is a tervezés szerint a furmint, a hárslevelű és a muskat lunel fajták kerülnek telepítésre, azzal a szerkezeti változással, hogy a muskat lunel arányát a jelenlegi 3—5 százalékról 15—20 százalékra növelik és így lehetővé válik a már világhírt szerzett muskotályos aszú nagyobb mérvű készítése. Szükséges kinemesíteni olyan hegyaljai jelleget megőrző fajtákat is, melyek jól bírják a magas-művelést, bőven és jó minőséget teremnek. Ez a feladat a Tarcali Szőlészeti Kutató Intézetre hárul.

A jelenlegi szőlőterület terméshozamának feldolgozása a meglevő üzemekben biztosított. Ám 1975-re az újabb szőlő termésének feldolgozásáról is gondoskodni kell. A jövőre vonatkozó elgondolások szerint: tekintettel arra, hogy nagy területtel rendelkező szocialista gazdaságok létesülnek és a hegyközségek, valamint a termelőszövetkezetek szőlőfeldolgozásának központosítása is kívánatos, egy-egy feldolgozó üzem kapacitása legalább ezer kh. szőlő termését kell, hogy elbírja szüret idején. Ezért 12 korszerűen megépített préház szükséges.

A rendelkezésre álló és nagyüzemileg is hasznosítható pincetér a jelenlegi szőlőterülethez elegendő. A rekonstrukció befejeztével Tokajhegyalja évi bortermése mintegy 380—400 ezer hektoliterre növekszik. Mivel Tokajhegyalja zárt terület, borait érettségi állapotig Hegyalján kell tárolni. Ezért szükséges, minden egyes új préház mellé egyenként legalább 60 ezer hektoliteres pincetér megépítése. A feldolgozó és tárolóhelyeket Tokajhegyalja speciális igényeinek figyelembe vételével kell gépesíteni.

A felfutással egyidejűleg jelentős járulékos beruházások megvalósítását is tervbe vették. A szőlők közötti gazdaságos anyagszállításra mintegy 100 kilométernyi portalanított út megépítése szükséges. Hegyalja szőlőterületei a lakott helyektől messze esnek és az itt foglalkoztatott dolgozók egy része nem is hegyaljai illetőségű. Ezért több helyen, összesen 2 ezer főt befogadó munkásszállás megépítése is szükségessé vált. De szükség van javítóműhely, garage, műtrágyarakar, növényvédőszer raktár és szociális létesítmények felépítésére is.

Mindezeket az 1975-ig tervezett telepítéseket, borkezelési kombinátokat a hozzátartozó gépesítési és járulékos beruházásokat figyelembe véve, a rekonstrukció beruházási költsége 3,72 milliárd forint.

A tokajhegyaljai borvidéken működő tolcsvai és tarcali állami gazdaságok utóbbi öt esztendő átlageredményeit figyelembe véve az új ültetvények és azok járulékos beruházásainak megtérülési idejét, holdanként 20 hektoliter bor átlagterméssel számolva, 15 évre tehetjük, figyelmen kívül hagyva a tokajhegyaljai borok nyújtotta devizaszerzési lehetőségeket, ami ezt az időt csökkenti.

A fejlesztési tervzet számol a munkaerő és szakember szükséglettel is. Figyelembe véve a felfutás nagyságát, valamint a tervezett gépesítés fokát, mintegy 7 500—8 000 fő munkaerő szükséglettel kalkulálnak, melynek egy részét más területekről foglalkoztatva válik szükségessé a munkásszállások megépítése. A szakmunkás ellátottság megoldásához az is elengedhetetlen, hogy a foglalkoztatott létszám mintegy 50—60 százaléka szakmunkás képzéssel rendelkezék.

Miután Tokajhegyalján a rekonstrukció befejezése után is mintegy 6000 holdnyi területen dominál majd az egyéni művelésű szőlő, 8–10 ezer hold ellátására szükséges magas képzettségű szakember, éspedig 48 fő egyetemet-, és 150 fő felsőfokú technikumot végzett szőlész.

Tokajhegyalja rekonstrukciójának 1975-ig tervezett felújítása megváltoztatja a táj képét és gazdasági szerkezetét.

A szoknyaterületek betelepítése a mezőgazdasági termelésnél szőlőműveléssel sokkal gazdaságosabban hasznosítható területeken növeli a jövedelmezőséget. A mással nem hasznosítható kopárok erdősítése ugyancsak értéknövekedést jelent. A hegyaljai szőlőterületekről évente szüretelésre és feldolgozásra kerülő mintegy 400 ezer hektoliternyi must pedig borrá erjedve nemcsak a hazai piacokon, de külföldi valutaszerezési vonatkozásban is jelentős többletbevételt biztosít a népgazdaságnak. A munkaigényes szőlőművelés újabb kereseti lehetőséget és megfelelő jövedelmet biztosít a vele foglalkozóknak.

Az első írott emlékektől a rekonstrukció befejezéséig alig több, mint hét évszázad telt el. Bízást elmondhatjuk, hogy Tokajhegyalja több mint 7 évszázados történetének legjelentősebb szakasza lesz az elkövetkezendő évtized, mikoris a világhírű borvidék történelmének legnagyobb kiterjedését éri el, s megszerzett világhírét a szakszerű, a kor világszínvonalán álló művelésével és a borfogyasztók népes táborának ízlését figyelembe vevő italával tovább öregbíti nemzetközi hírnevét.

Jelentős beruházás, komoly munka és nem csekély erőfeszítés szükséges a fentebb vázolt feladatok elvégzésére. A kormány helyes gazdaságpolitikája, és Hegyalja dolgozó népének szorgalma és szőlőszeregete biztos alapot nyújt e célkitűzések megvalósításához.

Körmöczy László

J E G Y Z E T E K

¹ A szerémi, soproni és budai borvidékek régebbiek és ismertebbek is voltak a XV. század előtt.

² Magyar Anonymus, Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította: jegyzetekkel és térképpel ellátta: Pais Dezső, Budapest, 1926. Kiadja: A Magyar Irodalmi Társaság.

³ Katona József – Dömötör József: Magyar borok, borvidékek. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1963. 154. p.

⁴ Magyarország története I. kötet. Szerkesztették: Molnár Erik, főszerkesztő, Pamlényi Ervin és Székely György, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1964. 34. p.

⁵ Zemplén vármegye és Sátoraljaujhely r.t. város „Magyarország megyéinek és városainak monográfiája” sorozat, Budapest, 1906.

⁶ Mészöly Gédeon: Szótörténet – munkatörténet (Etnographia LXV. évf. 1–2 sz. Budapest 1954 67–75 pp.

⁷ Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. „A magyar nyelvtudomány kézikönyve” I. kötet, II. füzet. Budapest, 1923.

Dr. Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története. Debrecen. A Debreceni T. I. Tudományos Társaság Honismereti Bizottság kiadványai. II. kötet. I. füzet. 1925–26.

⁸ Vincze István: Szőlőművelés és bortermelés a borsodi Hegyközben. (A magyar szőlő- és borkultúra néprajzi rendszerezésének kérdései) Kandidátusi értekezés tézisei. A Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya, 1960. MTA Könyvtára.

A szőlőterület jelenlegi és jövőbeni megoszlása Tokajhegyalján

SOR-SZÁM	KÖZSÉG NEVE	TOKAJHEGYALJA SZŐLŐ- TERÜLETÉNEK MEGOSZLÁSA/kh.					Új telepítésre alkalmas területek					Régi és új telepítés együttesen		
		Állami gazda- ság	Tsz. és háztáji	Szak- csoport	Egyéni	Összes	Állami gazda- ság	Tsz. és háztáji	Szak- csoport	Egyéni	Össze- sen	Régi telepítés	Új telepítés	Össze- sen
1.	Abaujszántó	117	29	—	82	228	120	50	—	46	216	228	216	444
2.	Bekecs	—	10	—	20	30	—	100	—	10	110	30	110	140
3.	Bodrogszegi	84	42	182	—	308	132	—	102	64	298	308	298	606
4.	Bodrogkeresztúr	89	—	20	99	208	120	—	40	230	390	208	390	598
5.	Golop	—	31	—	—	31	—	59	—	30	89	31	89	120
6.	Erdőbénye	108	—	52	386	546	121	—	52	386	559	546	559	1105
7.	Legyesbénye	—	22	—	7	29	—	155	—	105	260	29	260	289
8.	Mád	162	11	47	482	702	797	—	366	45	1208	702	1208	1910
9.	Monok	—	95	—	—	95	—	241	—	96	337	95	337	432
10.	Ond	—	59	—	—	59	—	153	—	—	153	59	153	212
11.	Rátka	—	176	—	16	192	—	100	—	126	226	192	226	418
12.	Szegilong	10	—	63	—	73	31	—	70	28	129	73	129	202
13.	Szerencs	—	2	—	150	152	—	120	—	30	150	152	150	302
14.	Tarcal	394	199	—	163	756	160	300	65	90	615	756	615	1371
15.	Tállya	127	—	72	889	1088	263	—	1000	537	1800	1088	1800	2888
16.	Tokaj	159	16	375	28	578	18	—	122	60	200	578	200	778
17.	Sátoraljaújhely	339	33	—	193	565	29	7	67	—	103	565	103	668
18.	Olaszliszka	122	13	35	320	490	120	320	—	280	720	490	720	1210
19.	Tolcsva	222	89	32	389	732	275	200	—	100	575	732	575	1307
20.	Sárazsádány	42	42	—	98	182	150	100	—	75	325	182	325	507
21.	Bodrogolaszi	187	10	—	—	197	208	92	—	—	300	197	300	497
22.	Sárospatak	202	425	—	48	675	580	160	—	180	920	675	920	1595
23.	Végaradó	—	6	—	—	6	—	100	—	—	100	6	100	106
24.	Herceghút	—	155	—	—	155	—	300	—	—	300	155	300	455
25.	Vámosújfalú	—	57	—	25	82	35	35	—	60	130	82	130	212
26.	Károlyfalva	—	—	—	—	—	—	64	—	—	64	—	64	64
Szerencsi járás 1 – 16-ig összesen		1250	692	811	2322	5075	1762	1278	1817	1883	6740	5075	6740	11815
Sátoraljaújhelyi járás 17 – 26-ig összesen		1114	830	67	1073	3084	1397	1378	67	695	3537	3084	3537	6621
Tokajhegyalja összesen		2364	1522	878	3395	8159	3159	2656	1884	2578	10277	8159	10277	18436

- ⁹ Lásd. 8. sz. jegyzetet.
- ¹⁰ Katona József – Dömötör József: Magyar borok – borvidékek. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1963. 156 p.
- ^{10a} Spech Lajos: Tokaj várának rövid története. Tudományos gyűjtemény. Budapest, 1823. IV. kötet.
- ¹¹ Szirmai Antal: Zemplén vármegye helyrajzi és politikai ösmertetése, Közölve: Dongó Gy. Géza szerkesztésében, megjelent Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaujhely, 1896.
- ^{11a} Lásd a 11. sz. jegyzetet.
- ¹² Lásd a 10. sz. jegyzetet.
- ¹³ Entz Ferenc: Szőlő és bortörténetéhez, Borászati Lapok. Budapest, 1877. év. IV. szám.
- ¹⁴ Babótsay Izsák: Fata Tarzalliensia. 1670–1700. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. (Szerk. Dongó Gy. Géza) 1900, VI. évf.
- ¹⁵ dr. Szabó József – Török István Tokaj Hegyaljai Album. Pest. 1867.
- ¹⁶ Agrártörténeti tanulmányok. Szerkesztette: Szabó István, Tankönyvkiadó. Budapest, 1960. Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században – különös tekintettel a szőlőbirtok hatására.
- ¹⁷ Dongó Gy. Géza: Adatok Tokaj bortermelő hegyeinek birtoktörténetéhez. Sátoraljaujhely, Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. XI. évfolyam.
- ¹⁸ dr. Szabó – Török 15 pont alatt idézett munkája.
- ¹⁹ Lásd. 5. sz. jegyzetet. 190 pp.
- ²⁰ A Tokajhegyalja szőlőgazdaságának monográfiája. Bölcsészdoktori értekezés. Írta: Spatkovszky Irén, Budapest, 1914. Pátria szerző kiadása. Szerző által gépelt másolaton 10. p.
- ²¹ Mosolygó József: Tokaj és vidéke. Magyar Városok Monográfiája sorozat. Budapest. 1930. 53. p.
- ²² Magyar Statisztikai Zsebkönyv XIV. évfolyam. 1947. Budapest. 278 p.
- ²³ Jelentés Tokajhegyalja rekonstrukciójának felülvizsgálata tárgyában. Miskolc, 1959. Kézirat. Borsod megyei Tanács. Mezőgazdasági Osztály irattára.
- ²⁴ Állami gazdaságok Borsod-Heves megyei Igazgatóságának közlése.
- ²⁵ Szakcsoportok és hegyközségek vezetőinek értekezletén elhangzott beszámoló. Tokaj, 1960. Kézirat. Szerző tulajdonában.
- ²⁶ Lásd: Szirmai idézett munkája.
- ²⁷ Lásd: Szirmai idézett munkája.
- ²⁸ Lásd: Szirmai idézett munkája.
- ²⁹ Csepregi – Zilahi: Szőlőfajták. Ampelográfia. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1955. 129, 135, 133 pp.
- ³⁰ dr. Bakos József: Újabb adatok a Tokajhegyaljai régi szőlőművelés szókincséhez történetéhez és irodalmához. Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve VI. Eger, 1960.
- ³¹ dr. Szabó – Török: 15. pont alatt idézett munkája.
- ³² Tokajhegyalja kormánybiztosának nyilatkozata. Sátoraljaujhely. 1956. Kézirat a szerző tulajdonában.
- ³³ Munkás évek. A Szőlészeti Kutató Intézet kísérleti gazdaságainak 11 éve. Kísérleti telepe Tokajhegyalján. Kiadja a Szőlészeti Kutató Intézet. Budapest, Különlönyomat.
- ³⁴ Jegyzőkönyv a Borsod megyei Tanács VB. Mezőgazdasági Igazgatóságon a tokajhegyaljai rekonstrukció újabb feladatainak megtárgyalására tartott értekezletről. Miskolc, 1956. Kézirat. Megyei Tanács Mezőgazd. Oszt. Irattár.
- ³⁵ A Borsod-Abauj-Zemplén megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályának jelentése. Miskolc, 1957. Kézirat. Megyei Tanács irattára.
- ³⁶ A Tarcali Állami Gazdaság Igazgatóságánál és az Állami Gazdaságok Borsod-Heves megyei Igazgatóságánál a szerző által gyűjtött adatok.
- ³⁷ A Tolcsvai Állami Gazdaság Igazgatóságánál és az Állami Gazdaságok Borsod-Heves megyei Igazgatóságánál a szerző által gyűjtött adatok.
- ³⁸ A 25. sz. jegyzetben hivatkozott jegyzőkönyv adatai.
- ³⁹ A Borsod Megyei Szövetkezeti Központ adatai.
- ⁴⁰ A Borsod-Abauj-Zemplén megyei Népi Ellenőrzési Bizottság összefoglaló jelentése Tokaj-hegyalja rekonstrukciója tárgyában Miskolc, 1961. Kézirat NEB irattár.
- ⁴¹ Lásd a 33. sz. alatti hivatkozást.
- ⁴² A Borsod-Abauj-Zemplén megyei Népi Ellenőrzési Bizottság összefoglaló jelentése. Miskolc, 1961. Kézirat. NEB irattár.

- ⁴³ A Szőlészeti Kutató Intézet Tarcali Kísérleti Gazdaságának közlése.
- ⁴⁴ A Szőlészeti Kutató Intézet tájékoztatója, Budapest, 1958. Kézirat.
- ⁴⁵ Katona József–Dömötör József: Magyar borok – borvidékek. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1963. 171 p.
- ⁴⁶ A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság összefoglaló jelentése, Miskolc. 1961. Kézirat. NEB irattár.
- ⁴⁷ Nemzetközi borverseny. 1958. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1960.
- ⁴⁸ Borsodi Műszaki Élet. MTESZ Borsod megyei I. B. kiadványa. Miskolc. 1958.
- ⁴⁹ A továbbiakban felhasznált adatok: Tokajhegyalja fejlesztésének kidolgozására alakult bizottság jelentéséből, Miskolc, 1964. Kézirat.
Valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács VB-hez benyújtott: Jelentés a tokaj-hegyaljai borvidék felújításáról, Miskolc, 1964. Kézirat. VB ülések anyaga, MT. Irattára.

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM LELETMENTÉSEI ÉS ÁSATÁSAI 1964-BEN

Ároktő—Pelypuszta (mezőcsáti j.).

Ároktőtől két km-re Tiszadorogma felé a gát belső oldalán hosszan elnyúló emelkedés. Az emelkedés gát felőli végét a gát építéskor átvágták. Az átvágás oldalaiban, s alján újkori cserepeket, sok kagylóhéjat találtunk. Az emelkedés felszínén szórványosan jellegtelen őskori, és szarmata cserepeket gyűjtöttünk össze. 1932-ben Megay Géza koravaskori és avar sírokat tárt fel Pelypusztán.

Ároktő—Teremtőháta.

Ároktő és Tiszadorogma között a Tisza partjához közel egy kis emelkedésen számos újkőkori cserép, kagylóhéj.

Bogács (mezőkövesdi j.).

A Rákoczi út 21. számú ház kertjében ásás közben, kb. egy méter mélységből koravaskori cserepek kerültek elő.

Boldogkővár-alja (abaujszántói j.).

Boldogkő vára 1963. évi ásatásának folytatásaként elsőnek a vár északi sarkán emelkedő háromszög alakú torony feltárása történt meg. Itt egy kör alakú építmény került elő a torony északi felébe építve. Közepén egy négyszögletes, pillérszerű építmény nyoma vált láthatóvá.

A palota feltárása során kiderült, hogy a sziklafelszín egyenletlenségeit kövekkel és homokkal töltötték fel. A keleti falhoz közel, a sziklamélyedésben kis fal került elő, amely a palota keleti falában, vele szemben levő elfalazott bejáratral függhet össze. A palota északi felében egy észak-déli irányú, $90 \times 215 \times 90 \times 225$ cm méretű, átlagosan 15–20 cm mély medencét találtunk, amelyből a kis falig egy 470 cm hosszú, 5 cm mély, 10 cm széles csatorna vezet. A medencétől és a csatornától keletre, a palota keleti falához csatlakozva egy észak-déli irányú, kettős lépcsősor bontakozott ki a sziklába faragva.

A palotától délre eső öregtorony délkeleti sarkában kis fal kerül elő, négyszögletes teret zárva, ahol egy négyszögletes cölöplyuk bukkant elő. Lehetséges, hogy csigalépcső lehetett itt. A bejárat az öregtorony északi falában került elő-tégla-küszöbkel. Az öregtorony területéről előjött leletanyag zömmel árpádkori volt.

Az öregtorony keleti falához csatlakozva, a vízszintesen lefaragott szikla, emelkedésen egy boronabástya maradványai kerültek napvilágra. Előkerültek a talapzatot képző fagerendák (10 db) nyugat-keleti irányban, amelyeket keskeny falak közé helyezve rögzítettek, s beleépítették az öregtorony falába. A bástya keleti lezáródása is fallal, illetve fagerendával történt. Észak felől a sziklák lépcsősen megfaragták. Az öregtorony keleti fala tetején bejáratszerű téglafal maradványa került elő.

Az öregtorony délkeleti sarkához csatlakozik délről egy $7,6 \times 4,6$ m nagyságú helyiség. Nyugati falához három téglapillér van építve. Bejárat nyugat felől volt. Keleti fala lepusztult, de az alapozás helyenként megmaradt.

A déli lakótorony keleti fala mellett sziklába faragott boltíves helyiség tárukt fel. Legalul a szikla padkaszerűen faragott. Erre építették a téglafalakat, amellyel a sziklaüreget kibélelték.

A vár külső területén, a kaputorony előtti részen négy árkot húztunk keleti irányban. Az „A” árokban sziklába faragott észak-déli irányú csatorna vált láthatóvá. A „B” árok keleti végében nyitott szelvényben és a „D” kutatóárookban előkerült a feljárathoz tartozó kettős fal, téglalapozással. A két fal közötti járószintet kövestéglás törmelékkel rakták ki. A „B” árok nyugati végében egy észak-déli irányú falmaradványt találtunk, de ennek folytatását nem leltük meg a „C” árokban. A középkori járószint a „B” kutatóárok metszetében átlagosan 60 cm mélyen látszott.

Borsodgeszt (mezőkövesdi j.).

A Vatta felé vezető út jobb oldalán levő homokbányában, mintegy 2,5 m mélységből pleisztocén kori állatsontmaradvány került elő.

Bükkaranyos (miskolci j.).

A bükkaranyosi és borsodharsányi út kereszteződésénél, a bükkaranyosi erdészház mögött levő dombon koravaskori földvár van. Ennek középső részét árok veszi körül. Oldalában több helyen találhatók koravaskori edénytöredékek.

Bükkzsérc (mezőkövesdi.).

Bükkzsérctől északra, a Hór patak völgyének jobboldalán emelkedő hegyen középkori erődítményromok, az ún. Odorvár maradványai látszanak. A vár falmaradványai mellől középkori, a vár belsejében levő kisebb barlangüregekből pedig koravaskori cserepek kerülnek elő.

Detek (encsi j.).

Deteken, az iskola mögötti Agyagosnak nevezett domboldalon homokbányászás közben évek óta kerültek elő urnasírok. A leletmentő ásatás során húsz későbronzkori, a pilinyi kultúra bárcai csoportjába tartozó urnatemetkezés került a napvilágra. A sírok egymástól meglehetősen nagy, többnyire 2–3 m távolságra helyezkedtek el egymástól. Több urnában bronzmellékletet, tűket, gyűrűket, csüngőket, karperecet találtunk. Az ásatás során megállapítható volt, hogy a homokbányászás a temető nagyrésztét már elpusztította, s a feltárt sírok már a temető szélén helyezkedhettek el, egymástól távol, kisebb csoportokat alkotva. A most feltárt sírokkal a temető kimerítettnek tekinthető.

Emőd—Karolatanya (mezőcsáti j.).

Szántás közben itt két középsőbronzkori kis bögre került a napvilágra.

Gelej (mezőcsáti j.).

A Kanalas dűlőben szántás közben szarmatakori edénytöredékek jöttek elő.

Halmaj (szikszói j.).

A vasutállomástól mintegy 500 m-re, a Vasonca patak mellett TSZ gazdasági épületek alapjainak ásásánál urnasírokat találtak. A leletmentő ásatás 16 későbronzkori, a pilinyi kultúra bárcai csoportjába tartozó hamvasztásos temekkezést hozott a napvilágra. A sírok egymástól 4–5 m távolságra helyezkedtek el, 50–70 cm mélységben. Néhány sírban bronztárgy volt (gyűrű, csüngő, tű, Noppering). Az építkezések miatt a temetőt teljesen nem lehetett már feltárni. A sírlétszám azonban aligha lehetett több 35–40 sírnál.

Ettől a későbronzkori urnatemetőtől mintegy 500 m-re keletre a község szélén kisebb dombocská emelkedik. Ennek egyrészen vályogkitermeléssel, földelhordással őskori települést pusztítottak. Ezért itt is leletmentő ásatást végeztünk, amely során két települési szintet különböztethettünk meg. Alul, 110–150 cm között újkőkori települési réteg helyezkedett el. Ebben a rétegben csak egy szelvényben tudtunk megfigyelni telepobjektumot, egy földbemélyített gödörház egyrészt tűzhellyel, s egy hulladékgyűjtőt. Az előkerült leletanyag a bükk kultúrába tartozik, kevés alföldi vonaldiszes elemmel.

A település felső szintje kora és középsőbronzkori volt (50–110 cm). Ezekből a rétegekből gazdag kerámia és állatsontanyag jutott a felszínre.

Hejce (abaujszántói j.).

Trapézalakú csiszolt kőbalta, s egy középkori vasbuzogány került be innen a Herman Ottó Múzeumba.

Igrici (mezőcsáti j.).

A község Mezőcsát felé eső határában szántás közben későbronzkori urnasírokra utaló leletek kerültek a felszínre.

Jósvafő (edelényi j.).

Szelce pusztán, Izso András földjén szántás közben római kori cserepek kerültek a napvilágra.

Mád (szerencsi j.).

A Szilvás völgyben levő hegyközségi birtokon szőlőtelepítés közben szkíta urnasírokat találtak. Leletmentő ásatást az újonnan telepített szőlő miatt már nem lehetett végezni. A helyszíni szemle során szkíta leleteken kívül koravaskori és újkőkori leletanyagot is találtak. A szkíta urnasírokat kőborítás fedte.

Mezőcsát.

Az Igrici felé eső határban levő Márkus dombon a mélyszántás csontvázat érintett. A helyszíni szemle során teljesen kibontottuk. A csontváz háton feküdt, fejjel délnek. A medencén, a combcsontok közt, s mindkét boka alatt bronzcsat, jobboldalt a medence mellett kis vaskés, s kovakő, a jobb lábfej mellett kis edény volt. Mellékletei alapján a szarmata korba tartozik. A sírt egy későrómai kori hulladékgyűjtőbe ásták bele.

Mezőkeresztes (mezőkövesdi j.).

A II. kerület (Püspöki) Szt. István utca 30. számú ház udvarában homokgyödör ásása közben, mintegy 150 cm mélységből középsőbronzkori sír került elő. A zsugorított csontváz oldala mellett öt edény volt.

Miskolc.

A Betonárugyár területén a kazánház átépítése közben paticház maradványai és szarmata cserepek jöttek elő.

Miskolc—Diósgyőr.

Felsőmajláton csatornaépítkezés során középkori épületmaradványokra bukkantak. Ez az egykori, XVIII. századi pálos kolostorral azonosítható.

Miskolc—Szirma.

A Holt-Sajónak nevezett részen a Sajó áradásai évek során fokozatosan egy római kori és szláv település egyrészt már elhordták. Néhány évvel ezelőtt a partszakadásból egy szláv urnasír került ki. A leletmentő ásatás során többretegű települést tártunk fel. Az alsó rétegben földbemélyített hulladékgyűjtők, gödörházak kerültek elő, a római kor első feléből származó, részben még kelta jellegű emléktárgyak. E fölött későrómai kori szint helyezkedett el. A település felső részét hullámvonal

las, szláv jellegű kerámia jellemezte. Innen sok vasfeldolgozásra utaló salakrög, vasasó, balta került a napvilágra. A telep lezáródásának időpontját néhány cserépbográcsstöredék adja meg számunkra.

Sajónémeti (őzdi j.).

A községtől keletre a Várhegynek nevezett hegycsúcsot kettős földsáncból álló erősítési rendszer veszi körül. A helyiek elbeszélése szerint néhány évtizeddel ezelőtt még falmaradványok is láthatók voltak. A területen szórványosan középkori cserepek találhatók.

Tiszakeszi—Szódadomb. (mezőcsáti j.).

Tiszakeszitől mintegy négy km-re, Ároktő felé a Tisza mellett levő Szódadomb ismert régészeti lelőhely. Már az 1900-as évek elején Gálffy Ignác, a miskolci múzeum akkori igazgatója ásatott itt, s néhány későbronzkori csontvázas temetkezést tárt fel. A későbbiekben is több lelet, a korai, középső, későbronzkorból, a korai vaskorból került be a Herman Ottó Múzeumba, majd Tompa Ferenc tárt fel itt egy korabronzkori tell település egyrészét. Az elmúlt évek folyamán a Szódadomb középső részén homokgödört nyitottak. A homokbányászással koravaskori települést kezdtek pusztítani. Ezért leletmentő ásatással feltártuk a közvetlenül veszélyeztetett területet. Az ásatás során koravaskori hulladék és lakógödörök kerültek elő, gazdag anyaggal. Ugyanitt egy korabronzkori hamvasztásos sírt és szarmatakori település-maradványokat is találtunk. Ettől a helytől nyugatra silógödörök ásásakor koravaskori cserepekre bukkantak. Az itt nyitott szelvényekben csak szórványosan mutatkoztak koravaskori telepjelenségek. Itt ugyancsak előkerült egy korabronzkori hamvasztásos sír.

A Szódadombon levő egykori Pap vagy Zimerman tanya épületeinél néhány évvel ezelőtt mezőgazdasági épület építésénél igen sok csontvázat találtak. Ezért itt néhány hitelesítő szelvényt nyitottunk. Ezekből három bolygatott későbronzkori csontvázas és egy hamvasztásos temetkezés került a napvilágra.

Tiszakeszi—Tiszapart I.

Tiszakeszi és Szódadomb között, a Tisza kanyar kezdetén közvetlenül a Tisza partján mintegy száz méter hosszúságban, 10–15 méter szélességben apró darabokból álló cserépcsomók voltak láthatók. Szórványosan kalcinált csontok is előfordultak. Ez alapján koravaskori urnasírok maradványainak tekinthetők. Mint megtudtuk ezen a területen tavasszal földgyaluval kis gátat emeltek. Ekkor forgathatták ki az urnasírokat a földből. A tavaszi áradás helyükről részben elsodorta, s apró darabokra törte a cserepeket. A temető, az urnasírok nagyobbik része még a földben lehet.

Tiszakeszi—Tiszapart II.

Az előbbi lelőhelytől mintegy 400–500 méterre van a Szódadomb felé, közvetlenül a Tiszaparton. Itt az árvízkor a Tiszába visszafelé szivattyúzott víz hatalmas vízmosást alakított ki. Ennek oldalában újkőkori cserepek látszottak. Itt egy kutatószelvényt nyitottunk. Egy gödörreszt sikerült feltárnunk, amelyben nagyszámú, az alföldi vonaldiszes edények kultúrájába sorolható cserép volt.

Tiszakeszi—Tiszapart III.

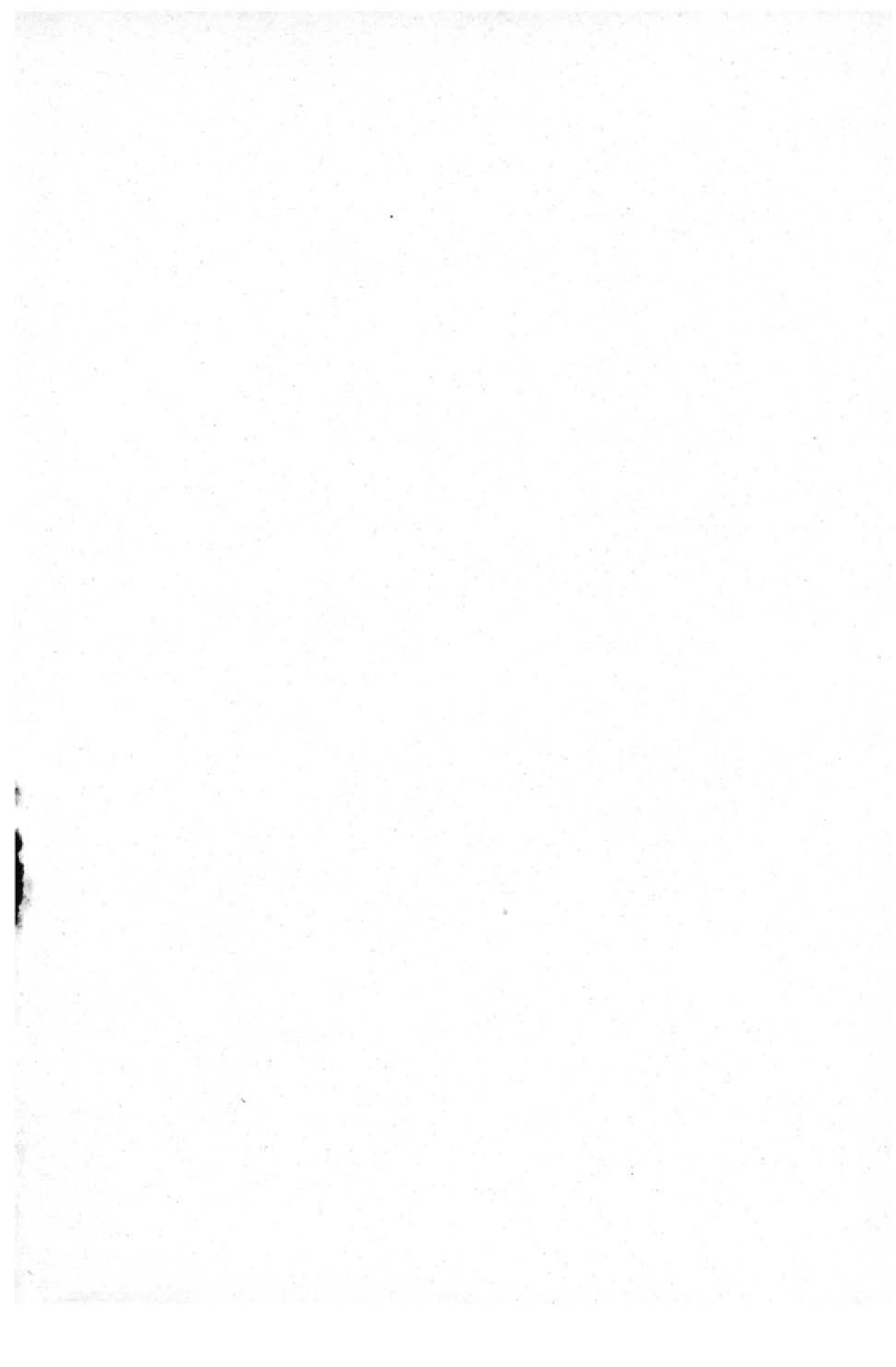
A fenti lelőhelytől a Szódadomb felé mintegy 300 méterre, közvetlenül a Tisza partján. A felszínen szórványos későrézkori, korabronzkori cserepek jelezték a települést, a Tisza partszakadásában, két gödör körvonala volt megfigyelhető. Ezekre kutatószelvénnel rábontottunk. Sok korabronzkori cserepet, kis agyagkanalakat, kis bögrét tartalmaztak.

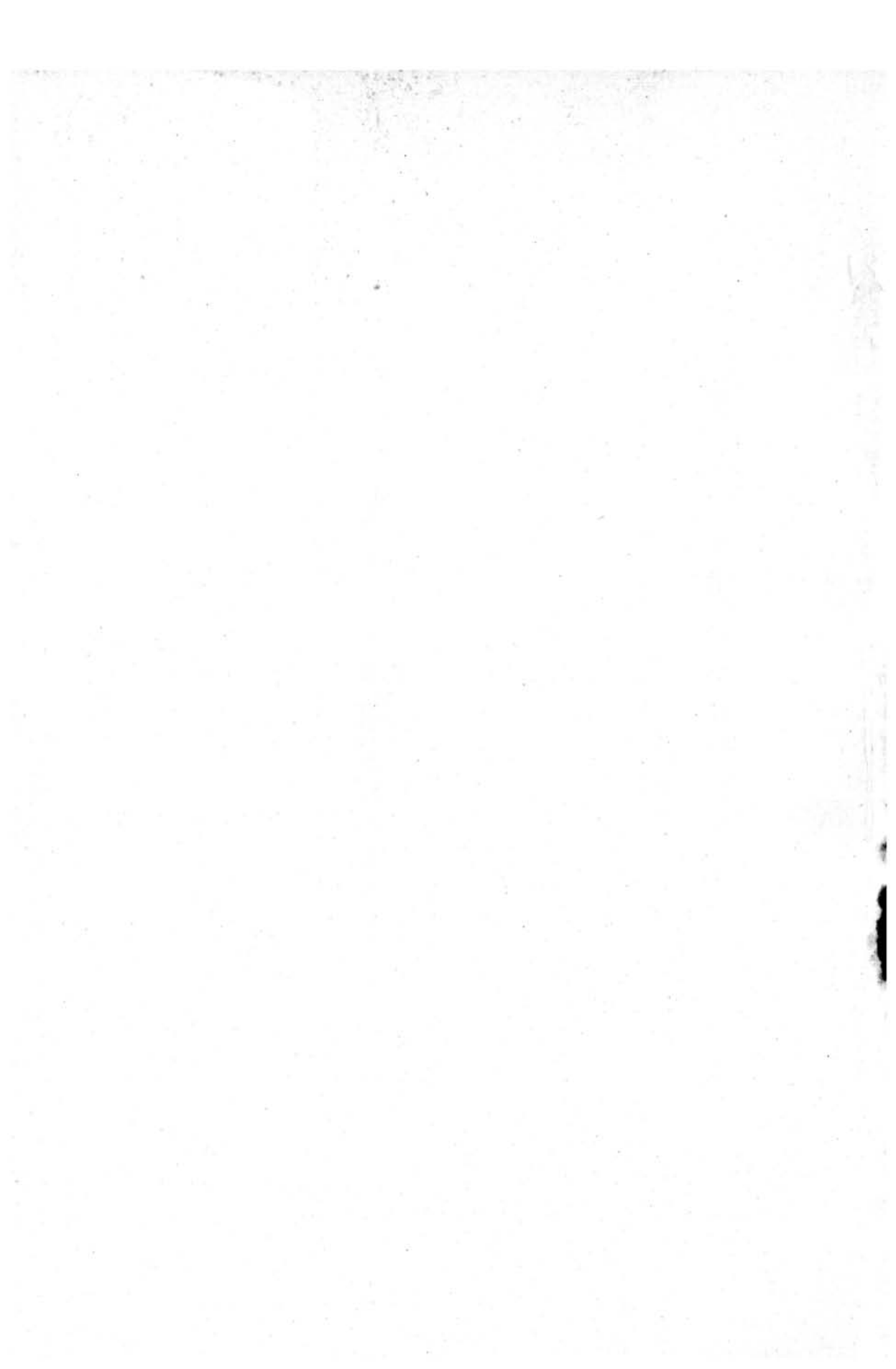
Uppony (ózdí j.).

A község után egy km-re a Csermely patak jobb partja mellett húzódó Víz-köz hegy északi nyúlványának közepetáján középkori falmaradványok láthatók. A falak egy árokrendszerrel vannak körülvéve. A helyet Földvárnak nevezik.

Uppony után két kilométerre Dédestapolcsány felé a Csermely patak bal-
oldalán a Fekete hegy lábánál egy kb. 30 méter magas gerinc zárja el a völgy útját. A gerinc délnyugati végződésénél középkori falmaradványok vannak. A hegygerinc három oldalról meredeken ereszkedik alá, a negyedik, északi oldalról árok határolja. A meglevő falakból ítélve kisebb méretű erődítés, őrtorony lehetett itt.

K. Végh Katalin—Kemenczei Tibor

Kalas Imre a borsodi népi lakóházak jellemző vonásait fogta össze és gazdag képanyaggal illusztrálja eredményeit.

Lajos Árpád az Észak-Borsodban fellelhető pásztor- és parasztdalok kapcsolatait vizsgálja népzenei szempontból.

Bodgál Ferenc a miskolci kovács-kerékgyártó céhről ír.

Katona Imre egy habán kerámián a sárospataki vár ábrázolását fedezte fel.

Takács Béla a sárospataki kőedénygyártás történetéhez ad képet.

Román János eddig másutt megjelent sárospataki fazekasság tanulmányait egészíti ki most ennek az iparnak műszókincse és szerzőkészlete ismertetésével.

Párkány László a Tanácsköztársaság miskolci sajtóját ismerteti.

Körmöczy László Tokajhegyalja szőlőkultúrája rekonstrukciójáról ad széles körképet.

A kötetet a múzeum régészeinek 1964. évi munkájáról szóló beszámoló fejezi be.

